

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Ekim/2024

100★
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

82

82. Sayı - Ekim 2024
Number 82- October 2024

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 82, Ekim 2024 / NUMBER 80, October 2024

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 82
EKİM / OCTOBER 2024

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Doç. Dr. Eray ACAR
Doç. Dr. Esra IŞIK
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Arif KOLAY
Doç. Dr. Eray ACAR
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Şakir TURAN

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

Alan Editörleri / Field Editors

- Prof. Dr. Ahmet AĞCA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan KAHRAMAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceren KARAVELİOĞLU (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Esra S. DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyzullah ÜNAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan COŞKUN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent MERÇİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nasıf ÖZKAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nezire Derya ERGUN ÖZLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk YALÇIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin Deniz KOÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Arif KOLAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel Çokoğullar BOZASLAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Eren Evin KILIÇKAYA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersen ERSOY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin Nail SAĞDIÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret ÖZBAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Fulya MISIRDALI YANGİL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Enes ŞAHİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra IŞIK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIRIM SÖYLEMEZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ŞENYÜZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Arda BURHAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SARI FİDAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin KUT BELENLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Semra GÜLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat GÖZEN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seyhat BAYRAK GEZDİM (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan GÜL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Öğr. Gör. Funda YILDIZ
Öğr. Gör. Başak ÖZKER

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graftic Design & Typest

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR

Web Tasarım / Web Design

Mesut TİMURLenk

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOHOST, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBIAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ARI - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies
Prof. Dr. Arzu AL - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH - Minia University
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University
Prof. Dr. Cengiz TOMAR - Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Prof. Dr. Fadil HOCA - International Vizyon University
Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Henrietta NAGY - Kodolanyi Janos University
Prof. Dr. Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Prof. Dr. József KÁPOSZTA - Szent István University
Prof. Dr. Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa MUSAI - Universiteti i Tetovës
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University
Doç. Dr. Ersen ERSOY- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Nagy HENRIETTA - Szent István University
Doç. Dr. Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ZENGİN - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gulnar NADIROVA - Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur ATEŞ – Macquarie University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Makroekonomik Endeksler Arasındaki İlişki: Kırılgan Beşli Ülkeleri Uygulaması
Relationship Between Macroeconomic Indices: Fragile Five Countries Application
Seval NEGİŞ ÇETİNOĞLU, Yasemin Deniz KOÇ, Sibel ÇAPRAZ
1-10

Yapay Zekânın Kamu Yönetimine Etkisi
The Effect of Artificial Intelligence on Public Administration
Veysel EROL
11-25

E-Ticaret Faaliyetlerinde Son Adım Teslimat Yapan Kargo İşletmelerinin Müşteri Şikayetlerinin Değerlendirilmesi
Evaluation of Customer Complaints of Cargo Businesses That Makes the Delivery, the Final Step in E Commerce Activities
Muhammed TURGUT
26-46

Maliye Politikalarına Geçmişten Bir Katkı: Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın Kamu Sağlığı Politikaları İçin Bazı Önerileri
A Contribution to Fiscal Policies from the Past: Some Proposals for Public Health Policies By Dr. Ismail Hakkı from Milas
Nazlı DEMİRTAŞ
47-62

Aşk, Mark ve Ölüm (2022) Belgeselinde Göç, Kültür ve Müzik
Migration, Culture and Music in the Documentary *Love, Deutschmarks and Death (2022)*
Muhammed Said TUĞCU
63-77

Piyasa Sosyalizminin Dönüşümü ve Stratejik Planlamayla İlişkisi
Transformation of Market Socialism and its Relationship with Strategic Planning
Gökhan AŞKAR
78-98

Bir Dönüşümün Arkeolojisi: Kayıkçı Parası
Archaeology of a Transformation: Kayıkçı Parası
Salih OKUMUŞ
99-112

Learning Curve Analysis and the Cost of Learning: Examining New Worker Performance
- A Hypothetical Study
Murat KURLAR
113-123

Fransız Devrimi ve Sınıf Yapıları
French Revolution and Class Structures
Sait EBİNÇ
124-143

İsmet Özel ve Türk Tanımının Nevabit Kavramı Bağlamında Analizi
Analysis of İsmet Özel and the Definition of Turk in the Context of the Nawabit Concept
Âdem ÇAYLAK, Cansu KAYA
144-158

Termal Konaklama İşletmelerinde Sürdürülebilirlik İletişimi
Sustainability Communication in Thermal Hotels
İlker VURAL, Elif Tuba TAMER
159-171

Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının, Sosyal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisinde
İzlenim Yönetimi Taktiklerinin Aracı Rolü
The Mediatory Role of Impression Management Tactics in the Effect of Employees'
Organizational Justice Perceptions on Their Social Loafing Behaviors
Seda MUMLU KARANFİL, Sarp GÜNERİ
172-191

Türkiye'de İç Göç Gelir Eşitsizliği İlişkisi
Internal Migration and Income Inequality Relationship in Turkey
Mehmet ŞENGÜR
192-210

Doğu Antalya Masal Derlemelerinde Yalanlamalı Masal Örnekleri Üzerine
On Refuting Fairy Tale Examples in Eastern Antalya Fairy Tale Collections
Bilal NARGÖZ
211-227

Sürdürülebilirlik Stratejileri: WEB of Science Veri Tabanında Taranan Çalışmaların
Bibliyometrik Analizi
Sustainability Strategies: Bibliometric Analysis of Study Scan in WEB of Science Database
Fulya MISIRDALI YANGİL
228-245

Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Gelişmiş ve
Gelişmekte Olan Ülkeler
Examining the Effect of Transfer Expenditures on Income Distribution: Developed and
Developing Countries
Ebru KARAŞ
246-265

Post-Politik Durum ve Popülizmin Halleri
The Case of Post-Politics and the Sights of Populism
Hatice PEHLEVAN, Hayrettin ÖZLER
266-288

Aizanoi'dan Dört Mezar ve Düşündürdükleri
Four Graves From Aizanoi and Their Implications
Gökhan COŞKUN, Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN
289-308

İzmir Depremzeleri Dayanışma Derneği'nin (İZDEDA) X Platformundaki Kurumsal
Hesabına Yönelik Bir İçerik Analizi
A Content Analysis of Izmir Earthquake Victims Solidarity Association's (IZDEDA) Corporate
Account on X Platform
Esra TÜYLÜOĞLU
309-327

Örgütsel Çeviklik ve Kriz Yönetimi Arasındaki İlişkiler: Sigorta Sektöründe Bir İnceleme
Relationships Between Organizational Agility and Crisis Management: A Study in the Insurance
Industry
Ali ÖZCAN
328-344

Kredi Döngüleri Nedir? Türkiye İçin Bir Uygulama
What is Credit Cycle? An Application for Turkey
Sezgin AÇIKALIN, Süleyman İlker KAPUCU
345-374

Amasya, Oluz Höyük Zerdüşt Tapınağı Bölgesinde Arkeolojik Mirasın Korunması Amaçlı
Arkeojeofizik Çalışmalar
Archaeogeophysical Studies Around Zoroastrian Temple at Oluz Höyük – Amasya in Order to
Protect the Archaeological Heritage
Nihan HOŞKAN, Fethi Ahmet YÜKSEL, Şevket DÖNMEZ
375-382

Finansal Gelişme ile Cari Denge Arasındaki İlişkinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik
Yaklaşımı ile Analizi: BRICS-T Ülkeleri Örneği
Analysis of the Relationship Between Financial Development and Current Account Balance with
Symmetric and Asymmetric Causality Approach: The Case of BRICS-T Countries
Hakan ÇELİKKOL
383-395

Araştırma Makalesi / Research Article

MAKROEKONOMİK ENDEKSLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ UYGULAMASI

Seval NEGİŞ ÇETİNOĞLU^{1*}
Yasemin Deniz KOÇ²
Sibel ÇAPRAZ³

Öz

Araştırma, 2007-2021 döneminde Kırılgan Beşli ülkelerindeki makroekonomik endeksler arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada tüketici güven endeksi, ekonomik güven endeksi, VIX korku endeksi ve ekonomik hoşnutsuzluk endeksleri değişken olarak kullanılmış ve dört farklı panel veri modelinde dört bağımlı değişken bağımsız değişken için analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Analiz sonucunda TGE bağımlı değişken iken sadece EGE değişkeninden etkilendiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda bağımlı değişken olup diğer değişkenlerle ilişkisi olmadığı; VIX bağımlı değişken iken İHE değişkeninden olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. İHE bağımlı değişken iken, EGE ve VIX değişkenlerindeki değişimden olumsuz etkilenmiştir. Bulgular, uluslararası yatırımcılar ve politika yapıcılar için eşsiz bir değere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: VIX korku endeksi, Tüketici güven endeksi, Ekonomik güven endeksi, İktisadi hoşnutsuzluk endeksi, Panel veri regresyon.

JEL Kodları: C23 G10, G30

RELATIONSHIP BETWEEN MACROECONOMIC INDICES: FRAGILE FIVE COUNTRIES APPLICATION

Abstract

The research aims to investigate the relationship between macroeconomic indices in the Fragile Five countries in 2007-2021. In the study, the consumer confidence index, economic confidence index, VIX fear index, and economic discontent indices were used as variables, and four dependent variables were analyzed and interpreted for the independent variable in four different panel data models. As a result of the analysis, it was found that while TGE was the dependent variable, it was only affected by the EGE variable. At the same time, it was the dependent variable and had no relationship with other variables; while VIX was the dependent variable, it was adversely affected by the HRE variable. While IHE was the dependent variable, it was adversely affected by the change in the EGE and VIX variables. The findings have a unique value for international investors and policymakers.

Keywords: Consumer confidence index, Economic confidence index, Economic discontent index, VIX fear index, Panel data regression.

JEL Codes: C23 G10, G30

¹Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-4597-1033.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): sevalnegis26@gmail.com.

² Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8280-7657.

³ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4430-9803.

Başvuru Tarihi (Received): 08.02.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.08.2024

Giriş

Makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki gerek ülkelerin ekonomik istikrarının göstergesi olması gerekse yatırımcıların yatırımlarını şekillendirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda VIX korku endeksi, ekonomik güven endeksi, tüketici güven endeksi ve iktisadi hoşnutsuzluk endeksleri son dönemlerde dikkat çekici olan makroekonomik endeksler arasında yer almaktadır. VIX korku endeksi; piyasa duyarlılığının bir göstergesi olarak, yatırımcıların bir hisse senedini alma ve satmaya olan isteklerini ölçerken, piyasalardaki geniş kapsamlı oynaklığı net bir şekilde ifade edebilen bir gösterge olarak tanımlanmaktadır (Güngör, 2019: 25-26). Tüketici güven endeksi ülke içindeki tüketicilerin o ülkenin ekonomisine olan güvenini ifade etmekte olup yatırımcının mali durumunu ve ülkedeki genel ekonomik durumu nasıl algıladığının önemli bir göstergesidir. Genel olarak daha yüksek tüketici güveni, ekonomik büyümeyi ve daha yüksek tüketimi yansıtırken, daha düşük tüketici güveni, ekonomik büyümenin yavaşladığını gösterir (Shayaa, vd., 2018: 759). Ekonomik güven endeksi, ekonomide arz ve talep tarafında yer alan üreticilerin ve tüketicilerin davranışlarını, değerlendirmelerini, kararlarını, beklentilerini ve yönelimlerini bütün bir şekilde özetleyen bileşik ve öncü bir göstergedir. İstihdam, gayri safi yurtiçi hasıla, sanayi üretimi gibi ekonomik göstergelerden daha önce bilgi sağlayan endeks, içinde bulunulan ekonomik durumun izlenmesi, piyasalardaki kırılma noktalarının ve olası risklerin öngörülebilmesi amacıyla kullanıma sunulmuştur (TÜİK, 2023: 1). İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Amerikalı iktisatçı Arthur Orkun'un 1970'lerde önceden belirlemiş olduğu yılın işsizlik ve enflasyon oranlarını toplayarak geliştirdiği endeks, iktisadi hoşnutsuzluk endeksi olarak tanımlanmıştır (Ünsal, 2009: 108). İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi'nin hesaplanmasında Enflasyon oranı işsizlik oranı ile toplanırken hesaplamada iki değişkende eşit olarak ağırlıklandırılmaktadır (Orkun, 1970: 83).

Morgan Stanley'in Ağustos 2013 tarihli raporunda, FED'in parasal sıkılaştırmaya gideceğine ilişkin duyurusu ile para birimleri ABD dolarının karşısında en çok değer düşüklüğüne uğrayan beş ülke; Hindistan, Brezilya, Türkiye, Endonezya ve Güney Afrika Cumhuriyeti, kırılgan beşli olarak adlandırılmıştır. Bu ülkeler, G20'de olmaları, yeterli ve etkin ekonomik büyüklüğe erişmiş olmaları, rekabetçi finansal piyasalara sahip olmaları ve özellikle yatırımcıların ilgisini çekebilmeleri açısından birbirine benzemektedir. Ülkelerin birbiri ile benzerlik göstermesi ise, endekslerin kısa ve uzun dönemde etkilerinin incelenmesine yönelik konuları ilgi çekici hale getirmiştir.

Çalışmanın amacı 2007-2021 yılları arasında Tüketici Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi, İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ve VIX Korku Endeksi arasındaki ilişkiyi panel veri analiz yöntemi ile kırılgan beşli ülkeleri için test etmektir. Aylık verilerin kullanılacağı çalışmada her bir değişken bağımlı ve bağımsız değişken olarak dört ayrı panel veri modeli ile analize dahil edilerek bulgular yorumlanacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Giriş kısmını takiben ikinci kısımda endeksler ve elde edilen veriler teorik olarak açıklanacak, üçüncü kısımda konuya ilişkin yapılan çalışmaların özetine ilişkin bilgiler verildikten sonra dördüncü kısımda kırılgan beşli ülkelerinde adı geçen endekslerin birbirleri ile kısa ve uzun vadede ilişkilerinin bulguları değerlendirilecek ve çalışma sonuç kısmı ile tamamlanacaktır.

Tüketici Güven Endeksi, Ekonomik Güven Endeksi, İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ve VIX Korku Endeksi uluslararası piyasalardaki hareketlerin barometresi olması ve yatırım kararlarında dikkate almaları nedeniyle önemlidir. Türkiye'nin de dahil olduğu kırılgan beşli ülkeleri için bu karşılıklı ilişkilerin tespiti uluslararası yatırımcılar ve politika yapıcılar açısından anlamlı olup özgün değer taşıyacaktır.

1.Literatür İncelemesi

Makroekonomik endeksler arasındaki ilişkiyi ölçen ulusal ve uluslararası pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde, tüketici güven endeksi, hisse senetleri, döviz kuru ve diğer

makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik Nahuis ve Jansen (2002); Chen (2011); Görmüş ve Güneş (2010); Arısoy (2012); İbicioğlu vd. (2013); Tunalı ve Özkan (2016); Laura ve Livio (2017); Baştürk (2019); Oiu (2020); Akarım (2014); Önem (2022); Matsusaka ve Sbordone (1995) çalışmalarına ulaşılmıştır. Tüketici Güven Endeksi hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar incelendiğinde; Chen (2011) tüketici güvenine yönelik şokun, Tayvan otel hisse senedi getirileri üzerinde asimetric ve anlamlı etkilerinin var olduğu Standard & Poor's S&P 500 fiyat endeksindeki aylık getiriler üzerinde piyasada oluşun karamsarlığın, ayı piyasalarında hisse senedi getirileri üzerinde büyük ve pozitif yönlü etkilediği; Nahuis ve Jansen (2002) Tüketici güven endeksi ve pay senedi getirileri arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu; Sadeghzadeh (2018) tüketici güven endeksinde meydana gelen artışın, teorik beklentilere uygun olmayacak şekilde, borsayı azaltıcı biçimde etkilediği; Baştürk (2019) BIST100 endeksi ve tüketici güven endeksi arasındaki uzun vadeli ilişkileri var analizi ile test ettiği çalışmasında endeksler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı; Önem (2022) BIST sektörel endeksler ve Tüketici Güven Endeksi arasında uzun vadede eş bütünleşme ilişkisi olmadığı Granger Nedensellik Testine göre, endeksler arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Tüketici Güven Endeksi ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelendiğinde; Güneş ve Görmüş (2010) Türkiye'de döviz kuru, tüketici güveni ve pay fiyatları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, reel döviz kuru ve hisse sendi fiyatları arasında uzun vadeli ilişki olmadığı, ancak aralarında pozitif yönlü bir etkinin olduğu, tüketici güveninin artması ise yabancı paraya olan talebin azalmasına neden olduğu sonucuna varırken, İbicioğlu vd. (2013) döviz kuru ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, değişkenler arasında uzun ve kısa dönemli anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilirken, döviz kurunun tüketicilerin ekonominin geleceğine yönelik beklentilerine şekil veren faktörlerden bir tanesi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Tüketici Güven Endeksi ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelendiğinde; Arısoy (2012) Tüketici güven endeksinin önemli makro değişkenler olan; istihdam, hisse senedi piyasası ve tüketim harcamaları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi gözlemlenirken, Tunalı ve Özkan (2016) Tüketici fiyat endeksi ve tüketici güven endeksi arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif bir ilişki, kısa dönemde ise aralarında bir nedensellik ilişkisi olduğu; Laura ve Livio (2017) Gelişmiş 27 ülkenin tüketici güveninin, iktisadi ve finansal değişkenlerle hareket ettiğini, bu değişkenler arasındaki ilişkinin ileriye dönük anlamlı ve pozitif yönde olduğu, Akarım (2014)Ekonomik büyüme, yatırımcı duyarlılığı ve piyasa likiditesi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında yatırımcı duyarlılığından ekonomik büyümeye doğru bir ilişki olduğu ve yatırımcı duyarlılığı ile piyasa likiditesi değişkenlerinin birbirlerini pozitif yönlü etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

VIX Korku endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar incelendiğinde Ghulam (2012); Sadeghzadeh (2018); Akdağ (2019); İltaş ve Güzel (2021); Kaya ve Bayraktaroğlu (2021); Münyas (2022) çalışmalarına ulaşılmıştır. Ghulam (2012). VIX endeksi ile BRICS ülkelerindeki hisse senedi piyasalarının ilişkisinin incelediği çalışmasında korku endeksi ile hisse senedi getirileri arasında negatif yönde ilişki olduğu; Sadeghzadeh (2018) VIX korku endeksinde ortaya çıkan artışın, teorik beklentilere uyacak biçimde borsa endeksinin azalttığı; Akdağ (2019) VIX endeksindeki değişimden tüketici güven endeksindeki değişime doğru nedenselliğin ise geçici, BİST 100 endeksi, faiz oranı, reel kesim güven endeksi, döviz kuru, sanayi üretim endeksi, satın ve risk iştahı endeksindeki değişime doğru nedenselliğin kalıcı olduğu; İltaş ve Güzel (2021) BİST100 Endeksi ve VIX, CDS primine yönelik nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında incelenmiş korku endeksinden BİST100 endeksine tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu; Kaya ve Bayraktaroğlu (2021) korku endeksi ile BRICS-T ülkelerinde borsa endeksi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; Münyas (2022) VIX Korku endeksinin, Hindistan, Brezilya, Türkiye, Çin ve Rusya borsaları ile ilişkisini eş bütünleşme testi ile araştırdığı çalışmasında, Korku endeksinin gelişmekte olan ülkelerin borsalarını negatif yönde bir etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Ekonomik güven endeksi ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelendiğinde [Güngör, Sezen (2019); Süsay ve Ünal (2020); Barışık ve Dursun (2021) Demir (2021); Tekin ve Zeren (2022)] çalışmalarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan Güngör ve Sezen (2019) ekonomik güven endeksinden ABD doları ile altının reel getirilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu; Süsay ve Ünal (2020) ekonomik güven endeksi, finansal hizmetler güven endeksi, sanayi üretim endeksi CDS primleri ve VIX, büyüme ve ekonomik güven endeksi arasında çift yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu büyüme ve CDS primleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı; Demir (2021) Türkiye’de finansal yatırım araçları reel getirileri ile ekonomik güven endeksi arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında devlet içi borçlanma senedi getirisinden ekonomik güven endeksine doğru ve ekonomik güven endeksi ile finansal yatırım araçları getirileri arasında pozitif yönde bir nedensellik ilişkisi olduğu; Tekin ve Zeren (2022) İthalat miktar endeksi ve ihracat miktar endeksi ile ekonomik güven endeksi çift yönlü ve pozitif nedensellik ilişkisi olduğunu bulgularına ulaşmıştır.

İktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişki incelendiğinde [Ülgen ve Özer (2020); Lee vd. (2007); Tunalı ve Akdağ (2022)] çalışmalarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan Ülgen ve Özer (2020) cari açık ile iktisadi hoşnutsuzluk endeksi arasında çift yönlü ve pozitif uzun dönemli ilişki olduğu; Lee vd. (2007) ABD, Kore ve Japonya’da iktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile ekonomik büyüme, cari denge, enflasyon ve işsizlik değişkenlerinden oluşan ekonomik performans endeksi arasında düşük iktisadi hoşnutsuzluğun yüksek ekonomik performans ile ilişkili olduğuna yani negatif yönlü ilişki olduğu; Tunalı ve Akdağ (2022) Türkiye, Brezilya, Arjantin ve Endonezya da panel eş bütünleşme testi ile toplam faktör verimliliği, iktisadi hoşnutsuzluk ve gelir dağılımı ile beşerî sermaye arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı bulgularına ulaşmıştır.

Araştırma literatürdeki çalışmaların ışığında ancak onlardan farklı olarak Türkiye’nin de içinde bulunduğu kırılgan beşli ülkelerinde ifade edilen makroekonomik endekslerin arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Veri ve Yöntem

Çalışmanın amacı 2007-2021 dönemi için makroekonomik endeksler arasındaki ilişkiyi kırılgan beşli ülkeleri için araştırmaktır. Çalışmanın veri seti olan: tüketici güven endeksi (TGE) ve ekonomik güven endeksi (EGE). Türkiye için, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) korku endeksi (VIX) diğer ülkelerin verileri <https://tr.investing.com/> üzerinden sağlanmıştır. İktisadi hoşnutsuzluk endeksi: Amerikalı iktisatçı Arthur Okun tarafından geliştirilen hesaplama yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Ampirik Tanım	Sembol
Tüketici Güven Endeksi	Bir ülkede yaşayan tüketicilerin, o ülke ekonomisine olan güvenlerini ifade ederler.	TGE
Ekonomik Güven Endeksi	Üretici ve tüketicilerin arz ve talep doğrultusundaki davranışlarını, değerlendirmelerini, kararlarını, beklentilerini ve eğilimlerini bir bütün ve kapsamlı olarak özetleyen öncü göstergedir.	EGE
Korku Endeksi	Piyasanın yakın geleceğine ilişkin genel beklentiyi belirlemek için kullanılan bir endekstir.	VIX
İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi	Enflasyon oranı ve işsizlik oranı toplamı şeklinde tanımlanır.	İHE

Çalışmada kullanılan değişkenlerin ampirik tanımları Tablo 1’de gösterilmektedir. Çalışmada tüm değişkenler farklı panellerde bağımlı değişken kullanılarak analiz 4 ayrı panelde

gerçekleştirilmiştir. Bununla her bir değişkenin diğer değişkenlerden etkilenme durumu ortaya konulacaktır. Kullanılan değişkenlerin seçiminde literatürde İbicioğlu vd.'nin (2013). Tunalı ve Özkan'ın (2016). Laura ve Livio'nun (2017). Güngör ve Sezen'in (2019). Saraç'ın (2018). Baştürk'ün (2019). Ülgen ve Özer'in (2020). Barışık ve Dursun'un (2021). Tekin ve Zeren'in (2022). Tunalı ve Akdağ'ın (2022) çalışmaları dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler TÜİK ve investing üzerinden sağlanmıştır (tuik.gov.tr, <https://tr.investing.com/>).

Panel veri regresyon analizi; zaman serileri ile yatay kesit verilerini bir araya getirerek yapılır. Bu şekilde aydınlatıcı veri ve değişkenlik daha fazla, değişkenler arasında daha fazla serbestlik derecesi ve etkinlik doğrusal bağlantı ise daha az oluşturulmaktadır (Gujarati, 2016:406).

Zaman serilerinde istatistiksel analiz yapılmadan, serilerin birim kök içerip içermediğinin araştırılması gerekir. Serilerin durağan olması istenilirken, durağan olmayan serilerde yapılmış olan analizlerde, sahte regresyon dediğimiz yanıltan sonuçlar meydana gelmekte ve geleneksel t, F ve R2 değerlerinde sapmalar oluşmaktadır. Değişkenlerde birim kök problemi oluşmaması durumunda tahminde bulunulacak modellerin testleri için panel veri analizine karar verilmesi gerekir. Regresyon analizinde kullanılmakta olan klasik yöntem, tesadüfi etkiler ve sabit etkiler yöntemi diye isimlendirilen bir takım tahmin yöntemleri vardır. Hem eğim hem de sabit parametrelerinin dönemlere göre değişmediği modeller klasik modeller olarak adlandırılır. Sabit etkiler modelinde tüm yatay kesitlerde eğim parametreleri (β) aynı olurken, birim etki içermesi nedeniyle sabit parametre (α) her birimde değişiklik göstermektedir. Örnek olarak geliş güzel seçilmesi ve sonuç olarak birimler arasında tesadüfi farklılıklar oluşması ile bu farklılıklara tesadüfi etkiler olarak adlandırılmaktadır. Bu analiz yöntemleri seçilirken bazı varsayımlar ve temeller oluşurken, veri seti büyük bir ana kütlede tesadüfi bir seçimle yapılmamışsa sabit etkiler yöntemi daha doğru bir tercih olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012).

$$TGE_{it} = \beta_1 EGE_{it} + \beta_2 VIX_{it} + \beta_3 IHE_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

$$EGE_{it} = \beta_1 TGE_{it} + \beta_2 VIX_{it} + \beta_3 IHE_{it} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

$$VIX_{it} = \beta_1 EGE_{it} + \beta_2 TGE_{it} + \beta_3 IHE_{it} + \epsilon_{it} \quad (3)$$

$$IHE_{it} = \beta_1 EGE_{it} + \beta_2 TGE_{it} + \beta_3 VIX_{it} + \epsilon_{it} \quad (4)$$

Çalışmada oluşturulan 4 modelde, klasik, sabit etkiler ya da rassal etkiler tahmincilerinden hangisinin kullanılacağını seçmek için Breusch-Pagan Lagrange Çarpımı testi, F testi ve rassal etkiler sabit etkiler ile tahmincilerinden en uygun olanın seçiminde Hausman testi uygulanmaktadır. Panel veri regresyon modeline göre tahmin yöntemi seçildikten sonra regresyon modellerinin varsayımları olan birimler arası korelasyon, değişen varyans ve otokorelasyon testleri uygulanmaktadır. Dirençli tahminciler ise temel varsayımlardan sapan modellerde kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2012)

3. Ampirik Bulgular

Tablo 2'de araştırma kapsamında oluşturulan 9 farklı modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
TGE	710	58.04158	23.07931	9.09	99.3
EGE	710	92.30372	223.7428	6	128.7
VIX	710	18.7685	7.520571	9.51	53.54
IHE	710	13.82541	8.440557	3.53	54.9

Modellerde EGE 92.303 ile en yüksek ortalamaya sahipken IHE 13.82541 ile en düşük ortalamaya sahiptir. IHE değişkeni 8.440557 ile en düşük standart sapmaya sahip iken EGE 223.7428 ile en yüksek standart sapmaya sahiptir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi

	TGE	EGE	VIX	IHE	VIF Değeri
TGE	1.000				1.02
EGE	0.1436	1.000			
VIX	-0.0112	-0.0065	1.000		1.01
IHE	-0.3559	-0.1205	-0.0834	1.000	1.02

Çalışmanın varyans artış faktörü ve değişkenlerine ilişkin korelasyon analizi sonuçları (Variance Inflation Factor-VIF) değerleri Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3 incelendiğinde değişkenler arasında %80'nin çok altında bir korelasyon olması ve VIF değerlerinin 5 'in altında olması değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı görülmektedir.

Tablo 4: Panel Veri Regresyon Bulguları

	Panel A (Bağımlı Değişken TGE)	Panel B (Bağımlı Değişken EGE)	Panel C (Bağımlı Değişken VIX)	Panel D (Bağımlı Değişken IHE)
TGE		0.1724499 (0.0959735)	-0.0166255 (0.0534777)	-0.0370335 (0.0325029)
EGE	0.2044282 ** (0.0710038)		0.013134 (0.0725021)	-0.0898899** (0.0236192)
VIX	-0.0791973 (0.2543594)	0.0527785 (0.3031975)		-0.0906877* (0.0338643)
IHE	-0.4404782 (0.3441991)	-0.9019087 (0.4370147)	-0.2264338** (0.0616346)	
Sabit	46.74831** -1.105.722	93.77314*** -1.339.654	21.65169* -9.555.705	25.97414*** -2.631.342
Zaman Etki	Var	Var	Var	Var
Gözlem Sayısı	710	710	710	710
F Testi	173.56***	211,94***	4,19***	315.34***
BP LM Test	11778.44***	14479.38***	0	20204.97***
Hausman Testi	62.07***	21,44***	9,27**	83,70***
F İstatistiği	78.18***	5,92*	15,75**	10,30**
R ²	0,07	0,13	0,05	0,14

*** % 1, **%5, *%10 ve üzeri düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

TGE'nin bağımlı değişken olduğu Panel A'da F testi ve BP LM testi sonuçlarına göre klasik panel veri modelinin uygun olmadığı görülmüştür. Rassal ve Sabit etkiler modellerinden en uygun tahmincinin seçiminde Hausman testi uygulanmış anlamlı olan Hausman testi sonuçları sabit etkiler modelinin uygunluğunu göstermiştir. Tahmin, İki yönlü sabit etkiler regresyon modeli ile gerçekleştirilmiş olup heteroskedasticity değişen varyans varsayımı Pesaran (2004) testi ile Brown, Forsythe ve Levene'nin, Değişen Varyans Testi, otokorelasyon varsayımı Baltagi-Wu ve Durbin-Watson ve en iyi değişmezler testleri ile birimler arası korelasyon varsayımı test edilmiştir. Her üç model de değişen varyans, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon ve problemlerinin oluştuğu görülmüş ve oluşan problemlerin çözümü için çift yönlü sabit etkiler modeli dirençli standart hatalar kullanılarak modellenmiştir. Modellerle ilişkin F istatistiği sonuçlarına göre model %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Panel veri regresyon analizi sonuçlarına göre VIX ve IHE değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sabit ve EGE değişkeni ise istatistiksel olarak

pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuca göre kırılğan beşli ülkeleri için TGE bağımlı değişkeninin EGE değişkeni ile aynı yönlü ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

EGE'nin bağımlı değişken olduğu Panel B'de LM BP ve F testi sonuçlarına göre klasik panel veri modelinin uygun olmadığı görülmüştür. Sabit ve rassal etkiler modelleri arasında en uygun tahmincinin seçiminde Hausman testi uygulanmış anlamlı olan Hausman testi sonuçları ise her üç model için sabit etkiler modelinin uygun olduğunu göstermiştir. İki yönlü sabit etkiler regresyon modeli ile tahmin gerçekleştirilmiş olup heteroskedasticity değişen varyans varsayımı Brown, Forsythe ve Levene'nin, Değişen Varyans Testi, otokorelasyon varsayımı Baltagi-Wu ve Durbin-Watson en iyi değişmezler testleri ve Pesaran (2004) testi ile birimler arası korelasyon varsayımı test edilmiştir. Her üç model için de birimler arası korelasyon, otokorelasyon ve değişen varyans problemleri görülmüştür ve problemlerin çözümü için çift yönlü sabit etkiler modeli dirençli standart hatalar kullanılarak modellenmiştir. Modellere ilişkin F istatistiği sonuçlarına göre model %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Panel veri regresyon analizi sonuçlarına göre TGE, VIX ve İHE değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuca göre kırılğan beşli ülkeleri için analize konu değişkenler arasında bir ilişki yoktur.

VIX oranının bağımlı değişken olduğu Panel C'de BP LM ve F testi sonuçlarına göre klasik panel veri modelinin uygun olmadığı görülmüştür. Sabit ve rassal etkiler modelleri arasında en uygun tahmincinin seçiminde Hausman testi uygulanmış anlamlı olan Hausman testi sonuçları sabit etkiler modelinin uygunluğunu göstermiştir. İki yönlü sabit etkiler regresyon modeli ile tahmin gerçekleştirilmiş olup heteroskedasticity değişen varyans varsayımı Brown, Forsythe ve Levene'nin Değişen Varyans Testi, otokorelasyon varsayımı Baltagi-Wu ve Durbin-Watson en iyi değişmezler testleri ve Pesaran (2004) testi ile birimler arası korelasyon varsayımı analiz edilmiştir. Her üç model de değişen varyans, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon ve problemlerinin olduğu görülmüş bu problemlerin çözümü için çift yönlü sabit etkiler modeli dirençli standart hatalar kullanılarak modellenmiştir. Modellere ilişkin F istatistiği sonuçlarına göre model %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Panel veri regresyon analizi sonuçlarına göre TGE, EGE değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı değilken sabit %10'da İHE değişkeni ise %5'te negatif ve anlamlıdır. Bu sonuca göre kırılğan beşli ülkeleri için VIX bağımlı değişken iken İHE değişkeninden ters yönlü etkilenmektedir.

İHE'nin bağımlı değişken olduğu Panel D'de BP LM ve F testi sonuçlarına göre klasik panel veri modelinin uygun olmadığı görülmüştür. Sabit ve rassal etkiler modelleri içinde en uygun tahmincinin seçiminde Hausman testi uygulanmış anlamlı olan Hausman testinin sonuçları sabit etkiler modelinin uygunluğunu göstermiştir. İki yönlü sabit etkiler regresyon modeli ile tahmin gerçekleştirilmiş olup heteroskedasticity değişen varyans varsayımı Forsyth, Levene, ve Brown'nın Değişen Varyans Testi, otokorelasyon varsayımı Baltagi-Wu ve Durbin-Watson en iyi değişmezler testleri ve Pesaran (2004) testi ile birimler arası korelasyon varsayımı test edilmiştir. Modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin olduğu görülmüş ve bu problemlerin çözümü için çift yönlü sabit etkiler modeli dirençli standart hatalar kullanılarak analiz yapılmıştır. Modele ilişkin F istatistiği sonuçlarına göre model %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Panel veri regresyon analizi sonuçlarına göre TGE değişkeni istatistiksel olarak anlamlı değilken EGE %5'te negatif ve anlamlı, VIX %10'da negatif ve anlamlı, sabit %1'de anlamlıdır. Bu sonuca göre kırılğan beşli ülkeleri için İHE bağımlı değişken iken EGE ve VIX değişkenlerindeki değişimden ters yönlü olarak etkilenmektedir.

4.Sonuç

Araştırmanın amacı 2007-2021 dönemi için makroekonomik endeksler arasındaki ilişkiyi kırılğan beşli ülkeleri için araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 4 ayrı panel veri modelinde 4 bağımlı değişken aynı zamanda bağımsız değişken için karşılıklı ilişkiler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Kırılgan beşli ülkeleri için 4 ayrı model ile panel veri regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. TGE ve EGE değişkenleri arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu diğer bir ifadeyle EGE'deki değişimin TGE'yi etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. VIX ve İHE değişkenleri arasında ise ters yönlü anlamlı bir ilişki olup İHE'deki değişimin VIX'i etkilediğini söylemek mümkündür. İHE bağımlı değişken iken EGE ve VIX değişkenleri arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre EGE ve VIX'deki değişim İHE'yi ters yönlü olarak etkilemektedir.

Bulguları genel olarak değerlendirdiğimizde kırılgan beşli ülkelerinde ekonomik güven endeksindeki değişim tüketici güven endeksini aynı yönde değiştirmektedir. Yani ekonomik güven endeksindeki değişim yatırımcı duyarlılığını pozitif yönde etkilemektedir. İktisadi hoşnutsuzluk endeksindeki değişim ise yatırımcıların korkularını ifade eden VIX korku endeksini ters yönlü etkilerken VIX korku endeksindeki bir değişim de iktisadi hoşnutsuzluk endeksini ter yönlü etkilemektedir. Özetle VIX korku endeksi ile iktisadi hoşnutsuzluk endeksi arasında ters yönlü karşılıklı bir ilişki vardır. Ekonomik güven endeksindeki bir değişim ise iktisadi hoşnutsuzluk endeksini ters yönlü olarak etkilemektedir.

Elde edilen bulgulardan literatürde [Baştürk (2019); Kaya ve Bayraktaroğlu (2021); Süsay ve Ünal (2020)] çalışmalarını destekler niteliktedir. Baştürk (2019) BIST100 endeksi ve tüketici güven endeksi arasında uzun dönemli ilişki olmadığı, Kaya ve Bayraktaroğlu (2021) korku endeksi ile BRICS-T ülkelerinde borsa endeksi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, Süsay ve Ünal (2020) büyüme ve CDS primleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı, sonucuna ulaşmıştır. Araştırma bulguları küresel politika yapımcılar dediğimiz; ülkeler, makroekonomik değişkenleri kullanan kurumlar, siyasi liderler, akademisyenler ve diğer kullanıcılar ülkelerin istikrar politikaları ve yatırımcıların kararları açısından önemli olup araştırmanın özgünlüğü ve literatüre katkısıdır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akarım, Y.D. (2014). Yatırımcı duyarlılığı, piyasa likiditesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(10), 269-278.
- Akdağ, S. (2019). VIX Korku endeksinin finansal göstergeler üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 235-256
- Arısoy İ. (2012). Türkiye ekonomisinde iktisadi güven endeksleri ve seçilmiş makro değişkenler arasındaki ilişkilerin VAR analizi. *Maliye Dergisi*, 162, 304-315.
- Barışık, D. ve Dursun, E. (2021). Altın, borsa, döviz piyasalarının ekonomik güven endeksine etki sınaması: Türkiye örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(22), 253-280.
- Baştürk, M.F. (2019). Tüketici güven endeksi ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 177, 145-159.
- Bayraktaroğlu, K. ve Kaya, B. (2021). Brics-T ülkelerinde borsa endeksi ile piyasa oynaklık-Korku endeksi arasındaki ilişkinin panel veri analizi ile test edilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(77)i 313-328.
- Chen, S-S. (2011). Lack of consumer confidence and ctock returns. *Journal of Empirical Finance*, 18, 225-236
- Demir, F. (2021). Ekonomik güven endeksi ve finansal yatırım araçları reel getirileri arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(31), 734-751.

- Görmüş, Ş. ve Güneş, S. (2010). Consumer confidence, stock prices and exchange rates: The Case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2), 103-114.
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle ekonometri*. (N. Bolatoğlu. Çev.). Ankara: BB101 Yayınları, 406. Ankara.
- Güngör, S. (2019). Ekonomik güven endeksi ve finansal yatırım araçları getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi: 2007-2017 Döneminde ABD doları ve altın getirileri örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 1(17). 22-39.
- İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A. ve Karan, B.M. (2013). Türkiye’de tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin amprik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 5(1). 5-16.
- İltaş, Y. ve Güzel, F. (2021). Borsa endeksi ve belirsizlik göstergeleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3), 411-424
- Jansen, W.J. ve Nahuis, J.N. (2002). The Stock market and consumer confidence: european evidence, monetary and economic policy department. *Central Bank of the Netherlands*, July.
- Lee, S., Cheong, K. ve Hwan Sub.S.(2007). International comparison of economic performance index: The Case of the USA, Japan and Korea. *The American Economist*, 51(1), 63-74.
- Matusaka, J. ve Sbordone, A. (1995). Consumer confidence and economic fluctuations. *Economic Inquiry*, 33(2), 296-318.
- Münyas, T. (2022). VIX korku endeksi ve gelişmekte olan ülke borsaları üzerine ampirik bir analiz. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 1-19.
- Nowzohour, L. & L. Stracca (2017). More than a Feeling: Confidence, Uncertainty and Macroeconomic Fluctuations. *ECB Working Paper No. 2100. More than a feeling: confidence, uncertainty and macroeconomic fluctuations (europa.eu)*
- Okun, A.M. (1970). *The Political economy of prosperity*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Önem, H.B. (2022). Tüketici güven endeksi ve bazı b1st endeksleri arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 12-22.
- Qiu, Y. (2020). Forecasting the Consumer Confidence Index with tree-based MIDAS Regressions. *Economic Modelling*, 91, 247-256.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı: oynaklık endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an Investor Fear Gauge in BRIC Equity Markets. *Journal of Multinational Financial Management*, 22(3),55-65.
- Shayaa, S., Sulaiman, A., Wai, S.P., Ashraf, M., Jaafar,I.N. & Zakaria, B.S. (2018). Consumer confidence index predict behavioral intention to purchase. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*, Consumer Confidence Index Predict Behavioral Intention To Purchase | European Proceedings
- Süsay, A. ve Ünal, E.A. (2020). Seçilmiş güven endeksleri, VIX ve CDS primlerinin büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 83-97.
- Tekin, E. ve Zeren, F. (2022). Ekonomik güven endeksi ile ihracat miktar endeksi ve ithalat miktar endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6(2), 235-250.

- Tunalı, H. ve Akdağ, N. (2023). İktisadi hoşnutsuzluğun gelir dağılımı üzerindeki etkisi: seçili kırılgan ekonomiler örneği. *Press Academia Procedia*, 16(1), 174-178.
- Ülgen, G. ve Özer, O.M. (2020). İktisadi hoşnutsuzluk endeksi ile cari açık arasındaki ilişkinin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 83-112
- Ünsal, E. (2009). *Makro iktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık,
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *Panel veri ekonometrisi*, 2. Bs. İstanbul: Beta Yayınevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

YAPAY ZEKÂNIN KAMU YÖNETİMİNE ETKİSİ

Veysel EROL¹

Öz

21.yüzyılda önemli bir değişim ve gelişim süreci yaşanmaktadır. Dijitalleşme çağı olarak adlandırılan bu yüzyılın, en önemli gelişmelerinden biri ise hiç şüphesiz yapay zekânın etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasıdır. Dijitalleşmenin en önemli parçalarından biri olarak karşımıza çıkan yapay zekâ uygulamasına yönelik birçok soru işaretleri bulunsa da yapay zekâ önemli avantajlar sağlamaktadır. Yapay zekâ, birçok alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da uygulanmakta ve bu alandaki araştırmalara önemli bir boyut kazandırmaktadır. Günümüzde birçok kamu kurumu, değişen ve gelişen dünyaya uyum sağlamak ve vatandaşların istek ve beklentilerini karşılamak için yapay zekâ gibi dijital uygulamaları bünyesine entegre etmekte ve bu uygulamalardan etkin bir şekilde yararlanmaktadır. Alanyazın taraması yöntemi ile yapılan bu çalışmanın amacı, işlemlerin daha hızlı ve etkili sunulmasını sağlayan yapay zekâ uygulamasının kamu yönetimindeki yeri ve önemini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Yapay zekâ, Doğal zekâ, Kamu yönetimi, Kamu hizmeti.

THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract

There is a significant change and development process in the 21st century. One of the most important developments of this century, which is called the digitalization age, is undoubtedly the effective use of artificial intelligence. Although there are many question marks regarding the application of artificial intelligence, which is one of the most important parts of digitalization, artificial intelligence provides significant advantages. Artificial intelligence is applied in the field of public administration as well as in many other fields and adds an important dimension to the research in this field. Today, many public institutions integrate digital applications such as artificial intelligence into their bodies and make effective use of these applications in order to adapt to the changing and developing world and to meet the demands and expectations of citizens. The purpose of this study, which was conducted with the literature review method, is to show the place and importance of artificial intelligence applications in public administration, which enable faster and more effective presentation of transactions.

Keywords: Digitalization, Artificial intelligence, Natural intelligence, Public administration, Public service.

¹ Dr., Kamu Yönetimi Bölümü, veysel.erol43@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6949-768X.

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 02.10.2024

Giriş

Dünya’da özellikle küreselleşme süreciyle birlikte birçok alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da önemli değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Vatandaşlar, kamu yönetiminin müşterisi olarak görülmekte ve kamu hizmetlerinin sunumunda yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde alternatif yöntemler olarak dijital uygulamalara başvurulmaktadır. Kamu yönetiminin bünyesine entegre edilen dijital uygulamalar her geçen gün vazgeçilmez bir hale gelmekte ve bu uygulamalar kamu kurumlarında iş ve işlemlerin eskiye oranla daha hızlı ve etkili yürütülmesini sağlamaktadır.

Kamu yönetiminde özellikle 1980’li yıllardan itibaren yaşanmaya başlanan dijitalleşme süreci, 2000’lerden sonra hızlı bir şekilde devam etmiş ve dijitalleşmenin en önemli parçalarından biri olan yapay zekâ uygulaması da kamu kurumlarında uygulanmaya başlanmıştır. Yapay zekâ uygulamasının başta kamu yönetimi olmak üzere tüm alanlarda yarattığı etki hiç şüphesiz çok büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu uygulama, birçok kesim tarafından farkında olunmasa da hayatımızın en önemli ve vazgeçilmez parçalarından biri haline gelmektedir.

Çok boyutlu olarak tasarlanan yapay zekâ uygulaması, yalnızca teknik hizmet veren bir yapı olarak görmemek gerekmektedir. Bu uygulama, son yıllarda birçok alanda yaşanan değişimin ve dönüşümün en önemli yansımalarından birisidir. Yapay zekâya yönelik yapılan çalışmalar, birçok alanda olduğu gibi kamu yönetiminde de kendini göstermektedir. Günümüzde başta ABD ve Çin olmak üzere birçok ülke, kamu yönetiminde hem yönetsel verimliliği artırmak hem de vatandaşların kamu hizmetlerinden daha hızlı ve etkili yararlanmasını sağlamak amacıyla yapay zekâya yönelik önemli yatırımlar gerçekleştirmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, insanlığın hizmetine verilen yapay zekâ uygulamasının kamu yönetimine olan etkisini göstermektir. Bu amaçla çalışmada, öncelikle yapay zekânın kavramsal çerçevesi üzerinde ayrıntılı şekilde durulmaktadır. Daha sonra ise kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamasına yönelik yapılan çalışmalar ve bu uygulamanın kamu yönetimindeki olumlu ve olumsuz yanları üzerinde durulmaktadır. Sonuç kısmında ise yapay zekânın kamu yönetimindeki yeri ve önemine yönelik genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Yapay Zekânın Kavramsal Çerçevesi

Son yıllarda yapay zekâ uygulamasına yönelik önemli araştırmalar yapılmaktadır. Yapılan bu araştırmaların birçoğu bilim, sanayi, yönetim ve diğer alanlarda uygulama alanı bulmuş ve bulmaya devam etmektedir. Dolayısıyla hayatımızın birçok alanını etkileyen yapay zekânın tanımına, ortaya çıkış sürecine, temel bileşenlerine ve doğal zekâ ile karşılaştırılmasına değinmek oldukça önem arz etmektedir.

1.1. Yapay Zekânın Tanımı

Yapay zekâ, son zamanlarda toplumda, ekonomide ve kamu yönetiminde oldukça önem kazanan ve birçok yeni fırsatları sağlayan disiplinlerarası bir araştırma alanı (Wirtz vd., 2018: 596) olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekânın adı ilk defa 1956 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Makine Zekâsı Konferansı’nda ortaya konulmuştur. Yapay zekânın temel amacı, insan zekâsına sahip olabilecek bilgisayarları geliştirebilmek ve insanın zeki davranışlarına benzer olan makineler icat edebilmektir. Yapay zekâ alanında önemli çalışmalar yapan bilim insanları bir anlamda düşündüğü kabul edilen bilgisayar sistemlerini geliştirebilmek için yoğun bir çaba içerisindeydiler (Allahverdi, 2002: 1). Dolayısıyla yapay zekâ, insan gibi düşünebilen ve hareket edebilen bilgisayar sistemi olarak görülmektedir.

Yapay zekâ ile ilgili herkesin üzerinde hemfikir olduğu bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Ancak genel olarak yapay zekâ, bir bilgisayarın ya da bilgisayar denetimli bir makinenin, insana özgü nitelikler olduğu varsayılan akıl yürütme, anlam çıkarma, genelleme ve geçmiş

tecrübelerden öğrenme gibi yüksek zihinsel süreçlere yönelik görevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlanabilir. Oldukça yeni olan yapay zekâ kavramının farklı tanımları da bulunmaktadır. Slage'ye göre yapay zekâ, sezgisel programlama temelinde olan bir yaklaşımdır. Genesereth ve Nilsson'a göre yapay zekâ, akıllı davranış üzerine bir çalışmadır. Axe göre ise yapay zekâ, akıllı programları hedefleyen bir bilimdir. Tesler'e göre yapay zekâ, şu ana kadar yapılmayanlardır (Nabiyev, 2010: 25). Dolayısıyla yapay zekânın birçok tanımı bulunmakla birlikte her biri yapay zekânın farklı bir özelliğinden yola çıkan tanımlamalardır.

Yapay zekâ tanımları genel olarak, “insan gibi düşünen sistemler”, “rasyonel düşünen sistemler”, “insan gibi davranan sistemler” ve “rasyonel davranan sistemler” şeklinde dört kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu kategorileri kısaca açacak olursak (Russell ve Norving, 1995: 5-8'den aktaran Yıldız, 2009: 21-22):

a) *İnsan gibi düşünen sistemler*: Bu tür sistemlerden söz edebilmek için öncelikle insanların nasıl düşündüğünü bilmemiz gerekmektedir. Ancak zaten insan zihni ile ilgili net bir teori olsaydı, bunu bir bilgisayar programına çevirmek oldukça kolay bir işlem olurdu. Bu yüzden eğer programın girdi ve çıktısı, zamanlaması insanların davranışlarına benziyorsa bu programın insan gibi olduğunu ya da programın tıpkı insan gibi düşündüğünü söylemek için kanıt elde edilmiş olması gerekmektedir.

b) *Rasyonel düşünen sistemler*: Mantık, doğru düşünme için gerekli yasalardan oluşmaktadır. Ancak özellikle son 50 yılda formel mantıktaki gelişmelerle, dünya ile ilgili her türlü şeyi ve ilişkiyi kesin ve net bir notasyon ile gösterilebilir hale gelmiştir. Yapay zeka teknolojisinde de mantıksal akımı savunanlar bu tür programlar aracılığı ile zeki sistemler geliştireceklerine inanmaktadırlar.

c) *İnsan gibi davranan sistemler*: Kaynağı Alan Turing olan bu tanımlamada zeki davranış, bütün kognitif (bilişsel) işleri bir müzakereciyi kandıracak düzeyde insanlara benzer olacak şekilde yerine getirmektir.

d) *Rasyonel davranan sistemler*: Davranış sergileme, bir yapay zekâ çalışma alanı olan ajanlar yardımıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bir ajan, davranış ortaya koyan şeydir. Bir ajanı normal bir bilgisayar programından ayıran özellikler; ajan çevreden bilgi alır, otonomdur, uzun süreli yaşam sergiler, çevreye uyum sağlar, bir başka ajanın amacının üstlenebilir. Yapay zekâyâ, gelenekselci akımın mantıksal yaklaşımıyla bakıldığında, hiç şüphesiz en önemli konu, tespit edilen çıkarımların doğru olmasıdır. Doğru bir şekilde çıkarım yapmak, rasyonel bir ajan olmanın en önemli parçalarından birisidir. Ancak her rasyonel karar, doğru bir çıkarım sonucunu vermez. Çünkü bazen ajanın bir davranış sergilemesi gerektiği halde, mantıksal çıkarımlarla yapılacak doğru şeyi bulmak mümkün değildir. Böyle bir durumda doğru şeyi bulmanın farklı yollarını denemek gerekmektedir.

1.2. Yapay Zekânın Ortaya Çıkış Süreci

Yapay zekâ teknolojisi günümüzde büyük bir yankı uyandırmakta ve her geçen gün daha da ön plana çıkmaktadır (Abanoz ve Acar, 2023: 23). Bu teknoloji, insanların zekâsına güç kattıkça, onu pekiştirdikçe ya da zekânın yerine geçtikçe en güçlü, en yaygın uygulanabilir teknoloji olması kaçınılmazdır (Ford, 2022: 20). Günümüzde özellikle 2010 yıllarında Siri gibi sohbet robotları ya da yabancı dilden çeviri yapan uygulamalar gibi yapay zekâ ürünleri hayatımıza yer almaya başlasa da yapay zekânın ortaya çıkış süreci oldukça eskiye dayanmaktadır.

Yapay zekânın ortaya çıkış süreci farklı şekillerde, çeşitli dönemlere ayrılabilir. Bu süreç, “tarih öncesi dönem”, “karanlık dönem”, “rönesans dönemi”, “ortaklık dönemi” ve “girişimcilik dönemi” olarak sınıflandırılabilir. Söz konusu dönemlerde yapay zekâ ile ilgili yaşanan gelişmelere kısaca değinmek gerekirse (Bozüyük vd., 2005: 8; Öztürk ve Şahin, 2018: 24):

a) *Tarih Öncesi Dönem*: İnsan vücudu dışında bir zekâ yapma düşüncesi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Bu konu ile ilgili Daedalus'un "yapay-insan" teşebbüsü bir ilk olarak görülmektedir. Daedalus, Yunan mitolojisinde rüzgar tanrısı olarak bilinmektedir. Yapay zekâ ile ilgili önemli dönüm noktası olarak ise 1884 yılı son derece önem teşkil etmektedir. Bu tarihte, bilim adamı olan Charles Babbage, zeki davranışlar sergilemesini istediği bazı makineler üzerinde önemli deneyimler yapmıştır. Makinelerin insanlar gibi zeki olamayacağı konusunda hem fikir olursa da bu alanda önemli çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir. 1950'lere gelindiğinde ise Shannon adlı bilim adamı bilgisayarların strateji oynayabileceklerini iddia etmiştir. Yapay zekâ ile ilgili tarih öncesi döneme kadar birtakım çalışmalar yapılsa da 1960'lı yılların başlarına kadar önemli bir ilerleme sağlanamamıştır.

b) *Karanlık Dönem (1965-1970)*: Bu dönemde, yapay zekâ konusunda çok fazla gelişim elde edilememiştir. 1965 öncesinde ortaya konulan iyimser ve aceleci tavır, bilim adamlarının akıllı bilgisayarların kolay yapıldığına inandırmıştır. Bu dönemde bilgisayar uzmanları düşünen bir bilgisayar modeli geliştirmeyi amaçladılar ve yalnızca verileri sisteme yükleyerek akıllı bilgisayarlar yapmayı düşündüler. Ancak bu dönem beklendiği gibi olmadı ve tarihe karanlık bir bekleme dönemi olarak geçti.

c) *Rönesans Dönemi (1970-1975)*: Rönesans dönemi çok hızlı bir şekilde gelişmelerin yaşandığı önemli bir dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde, yapay zekâ uzmanları özellikle hastalığın teşhisi gibi sistemler geliştirerek, yapay zekâ yönelik uzun ve heyecanlı bir sürecin temelinin atmaya başladılar.

d) *Ortaklık Dönemi (1975-1980)*: Yapay zekâ konusunda araştırma yapanlar bu dönemde, psikoloji ve dil gibi diğer bilim alanlarından da yararlanabileceğini ortaya koydular.

e) *Girişimcilik Dönemi (1980-?)*: 1980'lerde başlayan ve günümüzde de devam eden bu önemli dönemde, yapay zekâ uygulaması, laboratuvarların dışına çıkarılmakta ve gerçek dünyanın temel istek ve beklentilerine göre düşünülmektedir.

Yapay zekânın ortaya çıkış süreci oldukça eskiye dayansa da bilimsel olarak ele alınması 1940'lardan sonra olmuştur. Nitekim yapay zekâ kavramı, ilk defa 1950'lerde Alan Turing'in "Makineler düşünebilir mi?" sorusuyla gündeme getirilmiştir (Aydın, 2013: 9). Bilgisayar biliminin babası olarak bilinen Alan Turing, yapay zekânın da kurucusu olarak görülmektedir (Say, 2019: 28). 1950 yılında felsefe dergisi *Mind*'de yayımlanan "Makine Programlama ve Zekâ" adlı makalesinde Turing, bilgisayarların insanlar gibi düşünebileceklerini öne sürdü (New Scientist, 2017: 13). 1930'lı yıllarda bilgisayarların kuramsal sınırlarını keşfeden, 1940'larda ise elektronik bilgisayarların yapımına bizzat katkı sağlayan Turing, insanları yeni çağa hazırlamak için bu makaleyi yazdı. Bu makalenin "Taklit Oyunu" adlı ilk bölümü "makinelere düşünebilir mi?" sorusu ile başlıyordu (Say, 2019: 83). Turing'in bu sorusuna en önemli cevap ise 1956 yılında Marvin Minsky, John McCarthy, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon tarafından organize edilen Darmouth Konferansı'nda verilmiştir. Bu önemli konferansta yapay zekâ terimi de ilk McCarthy tarafından dile getirilmiştir. Yapay zekâ, daha sonraki süreçte, insan beyninin yerine getirmiş olduğu işlevleri farklı yönlerden makineler üzerinde benzetmeye çalışan önemli bir bilim dalı haline gelmeye başlamıştır (Aydın, 2013: 9). Dolayısıyla yapay zekânın bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkmasında 1956'nın belirleyici bir yıl (Görz ve Nebel, 2005: 28) olduğu öne sürülmektedir.

Yapay zekânın gelişim sürecini etkileyen ve önemli bir alan olmasını sağlayan birçok önemli çalışma yapılmıştır. Ancak bu alanda yapılan her çalışmaya değinilmesi çalışmanın kapsamı bakımından mümkün değildir. Bu yüzden aşağıdaki tabloda yapay zekânın ortaya çıkış sürecinde etkili olan çalışmaların bazıları kronolojik olarak kısa bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 1. *Yapay Zekânın Ortaya Çıkış Sürecini Etkileyen Gelişmeler*

Kısa Kronolojik Tarihçe	
1943	Mc Culloch ve Pitts'in Beynin Boolean Devre Modeli ortaya konuldu.
1950	Turing "Makine Programlama ve Zekâ" adlı önemli çalışmayı hazırladı.
1952	Yapay zekâ ile satranç oynayabilen ilk program yazıldı.
1956	Dartmouth Konferans'ında "Yapay Zekâ" ismi ortaya atıldı.
1961	General Motors tarafından Unimate adlı ilk ticari robot yapıldı
1965	Robinson mantıklı düşünme için bir algoritma geliştirdi.
1968	Terry Winogard yazmış olduğu tezde bilgisayarların İngilizce cümleleri anlayabileceğini gösterdi.
1966-1973	Yapay zekânın hesapsal karmaşayla karşılaştığı ve sinir ağları araştırmalarının hemen hemen kaybolduğu öne sürüldü.
1969-1979	Bilgiye dayalı sistemlerinin ilk gelişme adımları atıldı.
1980	Yapay zekâ önemli bir endüstri haline geldi.
1986	Honda insansı bir robot geliştirmek amacıyla gizli bir proje başlattı.
1987	Yapay zekâ bilim haline geldi.
1997	Deep Blue adlı satranç bilgisayarı dünya satranç şampiyonu Kasparov' u yendi.
1998	İnternetin yaygınlaşması ile yapay zekâ tabanlı olan birçok program büyük bir kesime ulaştı.
2000	Honda tarafından akıllı bir insan robotu olan Asimo tasarlandı.
2009	Google sürücüsü olmayan araba geliştirmeye başladı.
2017	Deep Mind araştırmacıları tarafından yapay zekâyâ hafıza eklendi.

Kaynak: (Pirim, 2006: 83-84; İşler ve Kılıç, 2021: 3)'den esinlenilerek tablo oluşturulmuştur.

Tabloda da görüldüğü üzere, yapay zekâ ile ilgili özellikle 1940'lardan günümüze birçok önemli çalışma yapılmış ve bu süreçte önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hayatımızın önemli bir parçası haline gelen yapay zekâ, başta ekonomi, siyaset, yönetim olmak üzere birçok alanı etkilemeye devam etmektedir. Dolayısıyla yapay zekâ ile ilgili çalışmaların geçmişte olduğu gibi hem günümüzde hem de ilerleyen dönemlerde yapılmaya devam edileceği görülmektedir.

1.3. Yapay Zekânın Bileşenleri

Yapay zekânın *doğrulanabilirlik, geçerlilik, güvenlik ve denetim* olmak üzere dört önemli unsuru bulunmaktadır. Yapay zekâda mümkün olduğunca, güvenlik açısından sistemlerin doğrulanabilir olması arzu edilmektedir. Bilgilerin sapmadan doğru bir şekilde yansıtılması halinde bu sistem doğrulanmış demektir. Sistemden elde edilen bilgilerin doğru olup olmaması onun geçerliliğini göstermektedir. Güvenlik ise yapay zekânın daha sağlam ve yararlı olmasına yardımcı olmaktadır. Gün geçtikçe daha da kritik öneme sahip olan yapay zekâ sisteminin güvenli olmasının sağlanması oldukça önem arz etmektedir (Russell vd., 2015: 108-109). Yapay zekânın tamamen özerk olması halinde önemli riskler ve kontrol sorunları ortaya çıkabilir (Scherer, 2016: 366). Bu yüzden yapay zekâ sisteminin insan kontrolünde denetimlerinin sürekli olarak yapılması gerekmektedir.

Yapay zekâ teknolojisi akıllı davranışla ilgili süreçleri içermektedir (Demirci, 2024: 262) Dolayısıyla bu önemli teknolojinin birçok önemli bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenlerin başında ise uzman sistemler, bilgi sunma, problemlerin çözülmesi, bilgisayarlarla doğal dilde ilişki kurma, öğrenme, bilişsel modelleme, görünen bilginin işlenmesi ve robot tekniği ve yapay sinir ağları gelmektedir. Söz konusu temel bileşenlere kısaca değinmek gerekirse (Giarrantano ve Riley, 1998: 547; Townsend ve Feucht, 1986'den aktaran Allahverdi, 2002: 3-8):

a) *Uzman Sistemler:* Yapay zekânın en önemli bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkan uzman sistemler, önemli bir bilgisayar programıdır. Bu program karmaşık bir sistemde, uzmanların yaptığı işleri yapabilmektedir.

b) *Bilgi Sunma:* Yapay zekânın en önemli araştırma alanlarından biri, bilgi sunma yöntemidir. Bilgi, nesnelere, onların karşılıklı ilişkileri ve prosedürlerin tasviriyle biçimlenmektedir. Bilgi

sunulmasının genel teorisi ve yöntemleri bir strateji problemdir. Böyle bir teori, her gün yeni problemlerin çözülmesi için gereken bilgilerin toplanmasını sağlayacaktır. Ancak bu amaca ulaşmak için her şeyden önce insanın bilgiyi kabul etme süreçlerindeki gibi dünyanın genel kanununa uygun, bilgi sunma yönteminin bulunması gerekmektedir.

c) Problemlerin Çözülmesi: Herhangi bir problemin çözülmesi, bir çıkış noktasından başlayarak hedefe ulaştırılacak yolları aranılarak bulunmasına bağlıdır. İnsanlar bu işi tümdengelim, mantıksal akıl yürütme, prosedür analizi, benzetim ve tümevarım gibi kullanabildiği yöntemlerin yardımıyla kolay bir şekilde yerine getirebilmektedirler. Aynı zamanda insanlar kendi deneyimlerinden de yeni şeyler öğrenmekte ve problemlere çözüm bulmaktadır. Bilgisayarlar ise genel olarak problemleri tümdengelim, mantıksal çıkarım ve prosedür analizi yardımıyla çözebilmektedirler.

d) Bilgisayarlarla Doğal Dilde İlişki Kurma: Bilindiği üzere, bilgisayarların herhangi bir problemi çözmek ve bilgi sunmak için kendilerine özgü dilleri bulunmaktadır. Dil, bilgi sunmak için kullanılan semboller kümesi ve bu sembolleri imal için kurallardan oluşmaktadır. Bu semboller ve kuralların yardımıyla bilgisayar herhangi bir problemi çözmeye hazır duruma gelmektedir. Bilgisayarlar ile insan arasındaki ilişki, yapay olarak kurulmuş herhangi bir dile bağlıdır. Bilgisayara, programı herhangi bir programlama dilinde iletilir, ancak bilgisayar bu programı kendisinin anlayacağı bir dile (makine diline) çevirir. Eğer program makine dilinde yazılırsa, o zaman bilgisayar insanları hemen anlayacaktır.

e) Öğrenme: Buradaki öğrenme, bir bilgisayarın öğrenmesidir. Bilgisayarın, bir çocuğun büyütülmesi ve eğitilmesine benzer bir şekilde eğitilmesi düşüncesi uzun süre düşünülmekteydi. Ancak bunu yapabilmek kolay değildir. Bunun için bilgisayarda yürütülen her bir program, kendinin ya da kullanıcının yaptığı yanlışlıkları bir kere gördükten sonra aynı yanlış yapmaması gerekmektedir. Çeşitli otomatikleşmiş öğrenme stratejileri bulunmaktadır. Bunlar dânişarak, örneklere göre, problem çözerek, keşif yaparak, benzerliğe göre, sinirsel ağların yardımıyla ve genetik algoritmalarla öğrenmedir.

f) Bilişsel Modelleme: Bilişsel ya da kognitiv ile ilgili modellemenin amacı insan düşüncesinin ve görevlerinin teorisi, kavram ve modellerinin tasarlanmasıdır. Bu modelleme, bize bir dizi psikolojik hastalıkların net bir şekilde teşhis ve tedavi etmeye ve hatta problemi çözerken insan beyninde oluşan süreçleri de aydınlatmaya imkan sağlamaktadır. İnsanın dış dünyayı sayısal verilerle değil, daha çok sembollerle anladığı ve hafızasında böyle depoladığı bilinmektedir. Ancak bu anlam yalnızca sembollerle değil, onlar arasında belirli ilişkiler kurabilmeye de bağlıdır.

g) Görünen Bilginin İşlenmesi ve Robot Tekniği: Robot tekniği alanındaki araştırmalar, yapay zekânın bir bileşeni olan, sonuçta bilgisayarlarla görmeyi temin eden ve belli bir çevrede objelerle çalışma imkanı sağlayan araştırmalardır. Bu araştırmalar; kabul edici elemanların tasarlanması ve kabul etme sistemlerinden gelen bilgilerin tanınması, manipülatörlerin ve yönetim sistemlerinin tasarlanması ve uzayda hareket etme ve objelerin hareketlerini yönetme problemleri için heuristiklerin (sezgisel analiz) belirlenmesi şeklinde üç ana grupta toplanabilir.

h) Yapay Sinir Ağları: İnsan beyninde bulunan hücrelerin çalışma şeklini ele alan ve modelleyen bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle örüntü ve görüntü işleme gibi önemli problemlerin çözülmesinde oldukça iyi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Yapay sinir ağları, bu yöntem sayesinde iyi bir şekilde eğitilebilmektedir. Bir defa öğrenen bu ağlar, daha sonra işlemleri çok hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmektedir.

1.4. Yapay Zekâ ile Doğal Zekânın Karşılaştırılması

Yapay zekânın temel kaynağı insan zekâsıdır. İnsan zekâsı henüz tam olarak keşfedilmemiş olsa da yapay zekânın temel kaynağı ve örneğini oluşturmaktadır. Ancak yapay zekâ ile doğal zekâ arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Her şeyden önce doğal zekâ ölümlü iken, yapay zekâ

daimidir. Doğal zekânın geniş bir alanı bulunurken, yapay zekâ ise daha dar bir bölgede kullanılmaktadır.

Yapay zekâ konusunda bunca çabanın altında önemli nedenler bulunmaktadır. Nitekim yapay zekâ ve doğal karşılaştırıldığında birbirine karşı önemli avantajları bulunmaktadır. Söz konusu avantajlar aşağıdaki tabloda geniş bir şekilde gösterilmektedir.

Tablo 2. Yapay Zekâ ile Doğal Zekânın Karşılaştırılması

Yapay Zekânın Doğal Zekâyâ Karşı Avantajları	Doğal Zekânın Yapay Zekâyâ Karşı Avantajları
Yapay zekâ kalıcıdır. Doğal zekânın yani insanın biyolojik olarak bir yaşam sınırı bulunmaktadır. İnsanlar hayatlarını kaybettiklerinde yıllarca eğitim ve deneyimle ortaya çıkan zekâ, bütün birikimiyle yok olmaktadır. Ancak yapay zekânın sahip olduğu fiziki donanımlar çok daha uzun ve teorik olarak da sonsuz bir ömre sahiptir.	Doğal zekâ daha yaratıcıdır. Daha önce hiç görülmemiş çözüm yolları ya da yaklaşımları kolay bir şekilde üretebilir. Bu yolla daha iyi kararlara ulaşılabilir. Oysa günümüzdeki yapay zekâ teknolojisinin yaratıcı yeteneği son derece kısıtlıdır.
Doğal zekâyı kopyalamak mümkün değildir. Doğal zekânın kaynağı insan beyninin henüz tam olarak anlaşıldığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Doğal zekânın kopyalanmasından oldukça uzağız. Yalnızca bilgisayar ortamında bir yazılım olduğunu düşünersek, yapay zekâyı kopyalamak oldukça kolaydır. Bu durum yapay zekânın bulunurluğunu de artırmaktadır.	Doğal zekâ geniş kapsamlıdır. Günümüzdeki yapay zekâ teknolojileri çok dar alanda çözümler üretebilmektedir. Oysa insanlar problem çözme ve karar verme aşamasında bütün kişisel bilgi ve deneyimlerini kullanabilirler. Bu durum doğal olarak problem çözme ve karar verme sürecini olumlu olarak etkilemektedir. İnsanlar çok geniş alanı ilgilendiren önemli kararları verebilirler.
Yapay zekâ daha kolay belgelendirilebilir. Doğal zekânın aşamaları henüz net bir şekilde çıkarılmadığı için insanların karar verme süreçlerinin izlenmesi ve belgelendirilmesi de mümkün görünmemektedir. Çoğu zaman insanlar bir kararı da nasıl ve niçin verdiklerini açıklayamamaktadırlar. Oysa bazı yapay zekâ teknolojilerinde karar süreçlerini takip etmek ve bir karara nasıl varıldığını anlamak, kontrol etmek daha kolaydır.	Doğal zekâ algıya dayalıdır. Doğal zekânın oluşumunda beş duyunun tamamı etkili olmaktadır. Oysa yapay zekâ günümüzde büyük oranda sembolik girdilere bağlıdır. Çevreyi algılayıp bilgi edinme yeteneği oldukça sınırlıdır.
Yapay zekâ daha istikrarlıdır. Doğal zekâyâ sahip insanların aynı durumlarda, aynı kararlara varmaması sıklıkla görülen bir durumdur. İnsanlar yorgunluk, uykusuzluk, stres ve sağlık problemleri gibi nedenlerle sürekli aynı performansı sergileyemezler. Yapay zekâ donanımlarının çalışmalarını gerçekleştirirken yorgunluk, bıkkınlık vb. problemlerle boğuşmazlar. Bu nedenle performansları insan zekâsına göre daha istikrarlıdır.	
Yapay zekâ objektiftir. Doğal zekânın kaynağı olarak insan ise her zaman duygusal yanının etkisi altındadır. Bu durum bazı zaman karar süreci açısından olumlu etki yapmasına rağmen, insanlar çoğu durumda kararlarına duygusallık karıştırabilirler ve bundan dolayı yanlış karara bazen bilerek de olsa yönelebilirler.	
Yapay zekâ daha verimlidir. Doğal zekâdan kesintisiz ve sürekli yararlanmak mümkün görünmemektedir. Özellikle bıkkınlık ve yorgunluk gibi problemler doğal zekânın verimini düşürebilmektedir. Yapay zekâ uygulamasından ise 7 gün 24 saat yararlanma söz konusudur. Bu durum yapay zekâyı, doğal zekâyâ göre çok daha verimli yapmaktadır.	

Kaynak: (Turban, 1993: 437-438'den aktaran Yıldız, 2009: 24-26)'den esinlenilerek tablo oluşturulmuştur.

Yapay zekânın başta insanlaştırma riski, gizlilik sorunu, bağımlılık ve güvenlik sorunu gibi olumsuz yanları bulunmaktadır. Ancak tabloda da görüldüğü üzere, yapay zekânın doğal zekâyâ göre oldukça önemli avantajları da bulunmaktadır. Dolayısıyla yapay zekânın doğru ve verimli şekilde kullanılması halinde önemli kazanımlar elde edilebilir. Yapay zekâ uygulaması birçok alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında önemli avantajlar sağlamaktadır.

2. Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ

Bilgisayar Bilimi ve Yapay Zekâ Laboratuvarı yöneticilerinden Edward Fredkin, BBC ile söyleşisinde “Tarihte üç büyük olay vardır. Bunlardan ilki kainatın oluşumudur. İkincisi yaşamın başlangıcının olmasıdır. Üçüncüsü de yapay zekânın ortaya çıkışıdır” ifadelerini kullanmıştır (Pirim, 2006: 82). Bu ifadeler, yapay zekâ verilen önemi ve değeri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla büyük bir potansiyel güç olarak görülen yapay zekânın birçok alanı olduğu gibi kamu yönetimi alanını da etkilemesi kaçınılmazdır.

Kamu yönetiminde yapay zekânın doğru bir şekilde kullanılması halinde özellikle karar alma sürecinde işlerin daha kolay hale gelmesi düşünülmektedir. Dolayısıyla dijitalleşmenin en önemli parçalarından biri olarak görülen yapay zekânın kamu yönetimine önemli yansımaları olması beklenmektedir. Yapay zekânın kamu yönetimine olan etkisine geçmeden önce farklı ülkelerin kamu yönetiminde uygulamış oldukları yapay zekâ uygulamalarına da değinmek gerekmektedir.

2.1. Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ Ülke Örnekleri

Son yıllarda birçok ülke, kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamasına başvurmaktadır. Ülkelerin yapay zekâyâ başvurmasının temel nedenlerinin başında ise “yönetimsel verimliliği artırmak” ve “vatandaşların kamu hizmetlerinden daha hızlı ve etkili yararlanmasını sağlamak” gelmektedir. Aşağıdaki tabloda da farklı ülkelerdeki yapay zekâ uygulamaları ve sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3. Farklı Ülkelerde Yapay Zekâ Uygulamaları ve Sonuçları

Ülke	Kurum	Uygulama	Sonuçlar
ABD	Atlanta Yangın Kurtarma Departmanı	Tahmine Dayalı Analitik	Binadaki yangın olaylarının %73'ünü doğru bir şekilde tahmin etti.
	Enerji Departmanı	Güneş Enerjisi Tahmini	Makine öğrenimine dayalı tahminler, geleneksel yaklaşımlar kullanılarak oluşturulan tahminlere göre %30'a kadar daha doğrudur.
	New York Sosyal Hizmetler Departmanı	Makine Vizyonu	Belgelerin dijitalleştirilmesi sağlandı
	Pittsburgh Şehri	Otomatik Trafik Optimizasyonu	Ölçeklenebilir Kentsel Trafik Kontrolü, Pittsburgh'daki 3 ana yoldaki dokuz trafik sinyalinden oluşan bir ağ ile bağlantılıdır
Avustralya	Vergi Dairesi	Chatbot/Sanal Asistan	3 milyondan fazla görüşme yapıldı. Soruların %88'i ise ilk temasta çözüldü.
	İnsan Kaynakları Departmanı	Chatbot/Sanal Asistan	aile, iş arayan ve öğrenci ödemeleri ve ilgili bilgilerle ilgili genel soruları yanıtlayabilir.
Kanada	Surrey Belediyesi	Chatbot/Sanal Asistan	Şehir sakinlerinin belediye altyapısıyla ilgili sorularına yanıt almalarına yardımcı oluyor.

Kaynak: (Dilmegani, 2024)'den esinlenilmiştir.

Günümüzde başta ABD ve Çin olmak üzere Estonya, Fransa, Finlandiya, Hindistan, Güney Kore, Japonya, İngiltere ve Türkiye olmak üzere birçok ülkede kamu yönetimi alanında yapay zekânın etkin bir şekilde kullanılması için önemli çalışmalar yapılmaktadır. Ancak her ülkenin kamu yönetimde uygulanan yapay zekâ teknolojilerine değinilmesi halinde çalışmanın sınırı aşılacaktır. Bu yüzden kamu yönetiminde yapay zekâ alanında öncü konumda olan ABD ve Çin'e ve bu öncü ülkelerin yanı sıra, son yıllarda bu alanda önemli girişimlerde bulunan Türkiye'ye kısaca değinilecektir.

ABD, 2016 yılında yapay zekâ teknolojisi ile ilgili olan üç önemli raporla temel stratejisini ortaya koymuştur. “Yapay Zekânın Geleceğine Hazırlanmak” adlı ilk raporda, yapay zekâyâ yönelik düzenlemeler, otomasyon, kamu Ar-Ge'si, güvenlik, etik ve adalet ile ilgili konularda önemli önerilerde bulunuldu. İkinci rapor olan “Ulusal Yapay Zekâ Araştırma ve Geliştirme Stratejik Planı”, yapay zekâ alanında kamu tarafından karşılanan Ar-Ge için stratejik bir planın ana hatlarını çizdi. Üçüncü ve nihai rapor olan “Otomasyon ve Ekonomi” raporu, otomasyonun etkisini ve hangi politikaların uygulanması gerektiğini daha ayrıntılı olarak inceledi. 2018 yılında ise Beyaz Saray, endüstri, akademi ve hükümet temsilcilerini yapay zekâ konulu bir zirveye davet etti. Başkanlık Teknoloji Politikasından Sorumlu Asistan Yardımcısı Michael Kratsios, konferansta yaptığı konuşmada Başkan'ın yapay zekâyâ yaklaşımını özetledi. Bu konferansta hükümetin; yapay zekâ'da Amerikan liderliğini sürdürmek, Amerikalı olan çalışanlara destek vermek, kamu Ar-Ge'sini teşvik etmek ve yeniliğin önündeki engellerin kaldırılmak olmak dört önemli hedefi sıralanmıştır. Kratsios, bu önemli hedefleri gerçekleştirmek için Beyaz Saray'a kurumlar arası Ar-Ge öncelikleri konusunda birçok öneride bulunmuş ve endüstri ve akademi ile Federal ortaklıklar oluşturulmasını değerlendirerek yeni bir “Yapay Zekâ Seçilmiş Komitesi”ni duyurmuştur (Dutton, 2018).

ABD yapay zeka için oldukça önemli yatırımlar yapmaktadır. Nitekim ABD hükümeti 2015 yılında yapay zekâyâ yönelik yapılan Ar-Ge çalışmaları için 1,1 milyar dolar harcamıştır. 2017 yılında Pentagon ise yapay zekâ ve onu destekleyen büyük veri ve bulut bilişim gibi alanlar için yaklaşık olarak 7,4 milyar dolar yatırım yapmıştır. Bu rakam 2012 yılında 5,6 milyar dolardı. Pentagon, 2018 yılında ise hizmet ve savunma teşkilatı yapay zekâ çalışmalarının çoğunu denetleyecek yeni bir “Ortak Yapay zekâ Merkezi”ni duyurdu (Dutton, 2018).

ABD’de de olduğu gibi Çin’de de yapay zekâ konusunda oldukça önemli çalışmalar yapılmaktadır. Çin’in yapay zekâyâ yönelik girişimlerin tarihsel süreci kısaca şu şekilde özetlenebilir (Daxue Consulting, 2020);

2011- Nesnelerin interneti, bulut bilişim, büyük veri ve diğer teknolojilerin gelişmesinden bu yana yapay zekâ uygulaması hızlı bir büyüme sürecine geçti.

2012-Bu yıl boyunca güvenlik pazarı, bilgisayarla görme girişimlerinin akınına uğradı.

2015- Pekin’de “Çin Yapay Zekâ Kongresi” gerçekleşti ve bu kongre Çin’de yapay zekâ uygulamalarının yönünü önemli bir şekilde belirledi.

2017-Ulusal bir strateji olarak görülen yapay zekâ, Çin hükümetinin raporunda da yer aldı.

2018- Geleceğin teknolojisi olarak görülen yapay zekâ, Çin’de ticari uygulamalarda ortaya çıkmaya başladı ve binden fazla yapay zekâ ile ilgili olan şirketler kuruldu.

Çin, 2017 yılında “Yeni Nesil Yapay zekâ Geliştirme Planı”nda yapay zekâ teorileri, teknolojileri ve uygulamalarında dünyaya liderlik etme hedefini duyurdu. Bu plan, sanayileşme, Ar-Ge, eğitim ve beceri edinimi, yetenek geliştirme, etik normlar, güvenlik ve standart belirleme ve düzenlemelere yönelik olan temel hedefleri içeren bütün ulusal yapay zekâ stratejileri arasında en geniş olanıdır. Söz konusu planın üç önemli adımı bulunmaktadır: Birincisi, 2020 yılına kadar Çin’in yapay zekâ endüstrisini rakiplerle “aynı seviyeye” getirmek; ikincisi, 2025 yılına kadar bazı yapay zekâ alanlarında "dünya lideri" konumuna ulaşmak; üçüncüsü ise 2030 yılına kadar yapay zekâ inovasyonunun "birincil" merkezi haline gelmek. Hükümet, 2030 yılına kadar 1 trilyon Yuan değerinde bir yapay zekâ endüstrisi ve 10 trilyon Yuan değerinde ilgili endüstriler oluşturmayı amaçlamaktadır. Hükümetin bu önemle planla dünyanın en iyi yapay zekâ yeteneğini işe alma ve yerli yapay zekâ işgücünün eğitimi güçlendirmeyi hedeflemektedir. Plan aynı zamanda yapay zekâ uygulamasının gelişimini destekleyen kanunlar, düzenlemeler ve etik normlarla ilgili dünyaya öncü olma düşüncesini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çin, Pekin’de yapay zekâyâ yönelik araştırmalar için 2,1 milyar dolarlık maliyeti olan teknoloji parkını da inşa

edecektir (Dutton, 2018). Birçok kesim tarafından da Çin, yapay zekâ konusunda ABD'nin de önünde, dünyada lider ülke konumunda gösterilmektedir.

ABD ve Çin'in yanı sıra, Türkiye'de de yapay zekâyâ yönelik önemli girişimlerde bulunmaktadır. Türk kamu yönetiminde dijitalleşmenin en önemli aşamasını e-devlet uygulaması oluşturmaktadır. Ancak kamu yönetiminde yalnızca e-devlet uygulaması ile sınırlı kalınmamıştır. Dijitalleşmenin önemli parçalarından biri olan yapay zekâ uygulaması ile ilgili de girişimlerde bulunmaktadır. Türk kamu yönetiminde yapay zekâ ile ilgili en önemli girişimlerin 2018 yılında "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne geçiş süreciyle birlikte başladığı söylenebilir. Nitekim yeni hükümet sisteminin ardından yayınlanan 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle "Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi" kurulmuş ve bu kurum yapay zekâ konusunda atılan en önemli adım olarak görülmektedir. "Kamu Dijital Dönüşüm Lideri" olarak tanımlanan Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin birçok görevi olmakla birlikte en önemli görevlerinden birisi ise kamu alanında önceliği bulunan projelerde yapay zekâ uygulamalarına hem öncülük etmek hem de koordinasyonu sağlamaktır." 48 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin bünyesinde "Büyük Veri ve Yapay Zekâ Uygulamaları Daire Başkanlığı" da kurulmuş ve bu başkanlığın en önemli görevlerinden birisi de kamu alanında büyük veri ve yapay zekâ uygulamalarının etkin kullanılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi ve koordinasyonun sağlanmasıdır. Bu gelişmelerin yanı sıra, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)'nda da yapay zekâ teknolojilerine yönelik önemli hedefler belirlenerek, yapay zekânın hem üretilmesi hem de yaygın bir şekilde kullanılmasına yönelik ulusal bir politikanın oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir (Avaner ve Çelik, 2021: 10-12). Türkiye'de özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte yapay zekâyâ yönelik atılan önemli somut adımlar günümüzde de devam etmektedir.

2.2. Yapay Zekânın Kamu Yönetimindeki Yeri ve Önemi

Tüm dünyada özellikle küreselleşmenin artması ve teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte hükümetler, vatandaşların istek ve beklentilerini karşılamak için kamu yönetiminde yeni dijital uygulamalara başvurmaktadır. Kamu yönetimine entegre edilen dijital uygulamalar, vazgeçilmez hale gelmeye başlamıştır. Kamu yönetiminde yaşanan bu önemli gelişmelerle birlikte kurumların görev ve sorumlulukları da değişmekte ve bu kurumlar dünyada yaşanan gelişim ve değişimlere uyum sağlamak adına yeni reformlar gerçekleştirmektedirler. Dijitalleşmenin en önemli parçalarından biri olan yapay zekâ uygulaması da kamu yönetiminde önemli bir değişim ve dönüşüme neden olan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekâ başta *sağlık*, *ulaşım* ve *güvenlik* olmak üzere birçok kamu hizmeti alanında kullanılmaktadır. *Sağlık* alanında yapay zekâ uygulamaları, özellikle makine öğrenimini içerenler sonuçların yorumlanmasına, teşhislerin önerilmesine ve önleyici tedbirlerin alınmasına yardımcı olmak için risk faktörlerinin tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. Örneğin, Google ve Chicago'daki akademik bir tıp merkezi olan Northwestern Medicine, akciğer kanserini teşhis etmek için kullanılan görüntü taramalarını incelemek üzere bir "derin öğrenme" yapay zekâ algoritması geliştirmek için işbirliğine gitmiş ve bu algoritma taramaları bağımsız olarak inceleyerek kansere işaret edip etmediğini tahmin edebilmektedir. *Ulaşım* alanında da yapay zekâ uygulamalarına başvurulmakta ve bu uygulamalar özellikle trafik akışlarının tahmin edilmesi, yönetilmesi ve potansiyel güvenlik sorunlarının ele alınmasında kullanılmaktadır. Örneğin, Singapur'da ise bir toplu taşıma kuruluşu olan SMRT Corporation, halk otobüsü sürücülerinin yapma olasılığını tahmin etmek için yapay zekâyı kullanan bir pilot uygulama üzerinde özel şirket NEC ile birlikte çalışmıştır. *Güvenlik* alanında da sıklıkla yapay zekâ uygulamalarına başvurulmaktadır. Nitekim Kanada'da devlete bağlı şekilde faaliyet gösteren Transport Canada, potansiyel tehditleri belirlemek için yüklemeye öncesi hava kargo hedefleme biriminde kargo paketlerindeki gönderici ve alıcı bilgilerinin taranmasını içeren riske dayalı gözetim

gerçekleştirmek üzere yapay zekâ kullanımını pilot olarak uygulamıştır (Bozdoğanoglu, Haspolat ve Yücel, 2024: 12-13).

Kamu hizmetlerini rahatlatmak ve vatandaşlarına daha iyi hizmet vermek isteyen devletler, yapay zekâ uygulamasını daha yaygın hale getirmeye çalışmaktadır. Örneğin, dijitalleşme konusunda dünyanın en önde gelen ülkelerden biri olan Estonya, kamu hizmetlerinin %99'unu dijital hizmetlerle yerine getirebileceği bir planu uygulamaya başladı ve yapay zekâ stratejisi olan "KrattAI" projesine yaptığı yatırımlar ile 30'dan fazla kamu hizmetinde yapay zekâ uygulanmaya başlandı. KrattAI teknolojisiyle kamu hizmetlerinin neredeyse tamamının dijitalleşmesi Estonya'da önemli bir adım olarak görülmektedir (SavunmaTR Haber Merkezi, 2020). Estonya'da özellikle yapay zekâ uygulamalarıyla suç risklerinin analiz edilerek polisler için öngörülerde bulunulması, robot hakim projelerine başvurulması ve bu uygulamalar sayesinde hastalıkları daha erken teşhis etmeye yönelik sistemlerin geliştirilmesi yapay zekâ uygulamasının kamu yönetimindeki yeri ve önemini de somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yapay zekâ, kamu kurumlarının çalışmalarını eskiye oranla daha etkili ve hızlı sunulmasına olanak sağlamaktadır. Yapay zekâ özellikle kamu yönetiminde hizmet anlayışına, hizmeti sunan idareye ve hizmeti alan vatandaşlara önemli katkılar sağlamaktadır. Yapay zekânın kamu yönetimindeki yeri ve önemi genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Tanrıverdi, 2021: 299-303; Uslu, 2023: 23):

a) *Kamu Hizmeti Anlayışına Etkisi:* Yapay zekânın gelişmesiyle birlikte kamu hizmeti anlayışında önemli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu önemli süreçte, idareden beklenen ise hem hizmetin kalitesini düşüren, maliyeti artıran uygulamalardan vazgeçmesi hem de hizmetin eskiye oranla daha hızlı sunulması için yeni yöntemler bulmasıdır. Bu beklentinin de yapay zekâ ile karşılanabileceği düşünülmektedir.

b) *Kamu Hizmet Sunumuna Etkisi:* Yapay zekânın kamu yönetiminde etkili bir şekilde kullanılması halinde, kurumlarda en çok şikayet edilen bürokrasi ve kırtasiyecilik sorununun önüne tamamen geçilecek ya da azalacaktır. Böyle bir sorunun önüne geçilebilmesi halinde maliyetler de düşecektir. Bununla birlikte yapay zekâ, kamu hizmetlerinin eskiye oranla daha hızlı sunulmasını da sağlayacaktır. Diğer dijital uygulamalarda olduğu gibi yapay zekâ uygulaması sayesinde de vatandaşlar evlerinden çıkmadan birçok kamu hizmetinden faydalanabilecektir. Zamanın verimli şekilde kullanılması halinde iş gücünden de önemli şekilde tasarruf sağlanabilecektir.

c) *Kamu Hizmetinin Taraflarına Etkisi:* Yapay zekâ uygulamasıyla kamu yönetiminde hizmet sunulması, kamu hizmeti sunan idareyi ve hizmeti alan vatandaşları doğrudan etkilemektedir. Bu süreçte yapay zekâ uygulamasının her iki tarafa da önemli katkısı bulunmaktadır. Hizmet alanlar, hizmetin yapay zekâ ile sunulmasını talep ettiğinde idareyi etkilemekte, idare ise yapay zekâ ile hizmeti sunduğunda hizmeti alanları etkilemektedir. Dolayısıyla karşılıklı birbirini etkileyen ve dönüştüren önemli bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreçte, idarelerin dünyada yaşanan gelişmelere uyum sağlamak adına önemli yasal ve yapısal düzenlemeler gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

d) *Kamu Görevlilerine Etkisi:* Yapay zekânın insanın yerini alacağı tartışmaları kamu görevlilerini hem etkilemekte hem de korkutmaktadır. İnsanın yerini robotların alması halinde işsizliğin ve mevcut sorunun daha da artması düşünülmektedir. Ancak yapay zekânın bir mesleğin yerine konulmasından daha ziyade var olan mesleklere ve insanlara yardımcı ve kolaylaştırıcı yönüyle ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla kamuda yapay zekânın uygulanmasıyla daha az kamu görevlisine ihtiyaç duyulacağı düşünülse de yapay zekâ uygulamalarını bilen, teknolojiye bağlı olan nitelikli kamu görevlilerine her zaman ihtiyaç duyulacaktır.

e) *Kişileştirilmiş Hizmetler ve Erişilebilirlik:* Yapay zekâ uygulaması, kamu hizmetlerinin hem kişileştirilmesini hem de erişilebilirliğini artırmaktadır. Kişisel hizmetler, vatandaşların istek ve beklentilerine göre uygun olarak tasarlanmaktadır. Bu durum, bir yandan vatandaş memnuniyetini

arttırırken, bir yandan da hizmetlerin daha etkili sunulmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, yapay zekâ uygulaması yaşlıların ve engelli bireylerin de dijital hizmetlere kolay bir şekilde erişmesini sağlamaktadır. Doğal dil işleme teknikleri ve sesli asistanlar, bu kesimlerin hizmetlerin daha etkin ve rahat bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.

f) Dolandırıcılık ve Sahtecilik Önleme: Kamu yönetiminde, dolandırıcılık ve sahtecilik gibi önemli sorunlarla mücadele etmek son derece önemlidir. Yapay zekâ uygulaması, verileri sürekli analiz ederek şüpheli faaliyetleri tespit edebilmekte ve bu konuda önlem alabilmektedir. Bu durum, kamu hizmetlerinden yaşılanan dolandırıcılık ve sahteciliğin önüne geçilmesini sağlayabilmektedir.

g) Eğitim ve Yetenek Geliştirme: Yapay zekâ, kamu yönetiminde yer alan personelin eğitim ve yetenek geliştirme süreçlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zekâ uygulaması, eğitim materyallerinin kişileştirilmesini ve personellerin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde sunulmasını sağlayabilmektedir. Aynı zamanda, personellerin dijital yeteneklerini geliştirmek için eğitim içeriklerini oluşturabilmekte ve takip edilmesini sağlayabilmektedir. Bu durum, kamu yönetiminde çalışanların dijitalleşmeye olan uyumunu artırmakta ve dijital uygulamalara kolay ve etkin bir şekilde adapte olunmasını sağlayabilmektedir.

h) Otomatik Karar Verme ve Analitik Uygulamalar: Yapay zekâ, kamu yönetiminde özellikle karar verme süreçlerini otomatik hale getirmek ve analitik uygulamaları geliştirmek için de kullanılabilir. Kamu hizmetlerinde verilerin anlamlı bir şekilde kullanılmasında ve politika oluşturma süreçlerinde büyük veri analizi, veri madenciliği ve desen tanıma gibi teknikler oldukça önemli katkılar sağlamaktadır. Örneğin, kent planlama ve trafik yönetimi gibi önemli alanlarda veri analitiği ve öngörü modelleri geliştirilebilmektedir.

Yapay zekâ uygulamasının kamu yönetimindeki önemi her geçen daha da artmaktadır. Kesintisiz hizmet sağlayabilen bu uygulama, özellikle kamu hizmetlerinde verimliliği artırmasında, idarelerin karar alma süreçlerini iyileştirmesinde, hizmet kalitesini eskiye oranla artırmasında, kaynakların daha verimli kullanılmasında ve krizlerin hızlı bir şekilde yönetilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle yapay zekâ uygulaması, kamu yönetiminde daha hızlı, verimli, etkili ve sürdürülebilir bir anlayışın geliştirilmesinde önemli bir araç haline gelmektedir.

Yapay zekâ uygulamasının kamu yönetimindeki yeri son derece önemlidir. Ancak bu uygulama, önemli katkılar sağlayabildiği gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirebilir. Bu sorunların başında ise *güvenlik ve veri gizliliği sorunları, etik sorunlar, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki erişim farkları (erişim zorlukları), yaşlı ve engelli bireyler için erişim engelleri, dijital okuryazarlık ve kullanım becerileri eksikliği, altyapı ve sistem zayıflıkları, mevcut altyapının dijital dönüşüme uyumu ve entegrasyon zorlukları, kaynak yetersizliği ve finansal zorluklar ve hukuki ve düzenleyici zorluklar* gelmektedir (Uslu, 2023: 20-22). Dolayısıyla bu sorunların dikkate alınarak yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi ve uygulanması oldukça önem arz etmektedir.

Kamu otoritelerinin, yapay zekâyı sorunsuz bir şekilde kullanabilmek için bazı hususları dikkate almaları gerekmektedir. Bu önemli hususların başında ise kamu yönetiminde hizmetin sunumunu iyileştirmek için yapay zekâyı ne ölçüde ve nasıl kullanmak; yapay zekâyı kamu yönetimi müfredatına dahil edebilmek; yapay zekâ için hazır bir iş gücü geliştirebilmek; yapay zekânın herkes için yararlı olduğuna emin olabilmek; istenmeyen yapay zekâ önyargısına ve taraflı davranışlara karşı koruma sağlamak için oldukça seviyeli yönetim sürecini geliştirebilmek; yapay zekâ ile ilişkili olan etik sorunlarını çözebilmek ve yapay zekânın hükümetler arası, bölgeler düzeyinde ve sektörler arası boyutlarını ele alabilmek gelmektedir (Zhou ve Chen, 2019; Chatterjee, 2020'den aktaran Efe ve Özdemir, 2021: 39-40). Bu hususların kısa dönemde üstesinden gelinmesi ve çözülmesi kolay değildir. Ancak kamu idarelerini bu konularda hazırlamak ve inisiyatif almalarını sağlamak oldukça önemlidir.

Görüldüğü üzere, kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamasının olumlu yanları olduğu gibi olumsuz yanları da olabilmektedir. Ancak kamu yönetiminde dijitalleşmenin kaçınılmaz olduğu bu dönemde, yaşanan gelişim ve değişimlere uyum sağlamak adına yapay zekâ uygulamasının kullanılması gereklilik olmaktan çok zorunlu bir hale gelmeye başlamaktadır. Bu uygulamanın önemli riskleri bulursa da yapılacak yasal ve yapısal düzenlemelerle yaşanabilecek risklerin önüne tamamen geçilebilmesi ya da azaltılabilmesi sağlanabilecektir. Kesintisiz çalışabilen yapay zekâ uygulaması ve insan faktörünün birlikte çalışmasıyla kamu hizmetlerinin sunumu eskiye oranla daha etkili ve verimli olması sağlanabilir.

3. Sonuç

Yeni dünya düzeninde teknoloji alanında yaşanan değişimler hızla devam etmektedir. Bu değişimler, her geçen gün hayatın önemli bir kısmında yer almaya başlamaktadır. Bu süreçte, tüm insanların teknoloji kullanmaları ve yaşanan gelişmelere adapte olmaları gereklilik olmaktan çok neredeyse zorunlu bir hal almaktadır. Teknolojik gelişmelerin en önemli ve son halkalarından biri ise yapay zekâ uygulamasıdır.

Yapay zekâ, insan zekâsını anlama ve bu zekânın benzerini bilgisayar programları üzerinde modelleme düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Günümüzün en dikkat çekici konularından biri olarak karşımıza çıkan yapay zekâ uygulaması ile ilgili tartışmalar özellikle 2000'lerden sonra gündeme gelmeye başlansa da bu uygulamanın ortaya çıkış süreci oldukça eskiye dayanmaktadır. Nitekim tarihsel süreçte yapay zeka uygulaması ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu uygulamanın bilimsel olarak ele alınması ise 1940'lardan sonra olmuştur. Hayatımızın önemli parçalarından biri haline gelen yapay zekâ ile ilgili çalışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de yapılmaya devam etmektedir.

Yapay zekâ uygulaması birçok alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da uygulanmaya başlanmıştır. Başta ABD, Çin, Estonya, Fransa, Finlandiya, Hindistan, Güney Kore, Japonya, İngiltere ve Türkiye olmak üzere birçok ülke kamu yönetimi alanında yapay zekâ uygulamasını etkin bir şekilde kullanabilmek için önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Ülkelerin kamu yönetimi anlayışında birtakım değişim ve dönüşüm sağlayan yapay zekâ uygulamasının kamu kurumlarına rekabet üstünlüğü kazandırabilecek önemli bir gücü bulunmaktadır. Örneğin, çalışmada da belirtildiği gibi Estonya'da yapay zekâ uygulamaları sayesinde suç riskleri analiz edilerek polislere önemli kolaylıklar sağlanmakta, robot hakim projelerine başvurulmakta ve sağlık hizmetlerinde de bu önemli uygulamalar kullanılarak hastalıkların daha iyi teşhis edilmesini sağlayan sistemler geliştirilmektedir.

Yapay zekâ uygulaması, kamu yönetiminde daha hızlı, verimli, etkili ve sürdürülebilir bir anlayışın geliştirilmesinde önemli bir araç haline gelmektedir. Kesintisiz hizmet sağlayabilen bu uygulama, özellikle kamu hizmetlerinde verimliliği artırmasında, idarelerin karar alma süreçlerini iyileştirmesinde, hizmet kalitesini eskiye oranla artırmasında, kaynakların daha verimli kullanılmasında ve krizlerin hızlı yönetilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu uygulama başta etik, güvenlik, veri güvenliği, altyapı ve erişim sorunları olmak üzere birçok sorunun da meydana gelmesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla yapay zekâ uygulaması, kamu yönetiminde birçok avantaj sağladığı gibi beraberinde endişeleri de getirmektedir.

Yapay zekâ uygulamasının kamu yönetiminde uygulanması birtakım sorunları gündeme getirirse de özellikle yapay zekâ uygulamasına yönelik bilinç, eğitim ve beceri kazandırma programlarının uygulanması, güçlü veri koruma kanunlarının hayata geçirilmesi, etik denetim komitelerinin oluşturulması, şeffaf, hesap verebilir ve güvenilir denetim mekanizmalarının oluşturulması ve düzenli bir şekilde güvenliğin test edilmesi halinde söz konusu sorunların üstesinden gelinabilir.

Küreselleşen dünyada dijitalleşmenin kaçınılmaz olması yapay zekâdan yararlanmayı da vazgeçilmez bir hale getirmektedir. Dolayısıyla yapay zekânın kamu yönetiminde kullanılması

değişen ve gelişen dünyaya uyum sağlamak açısından oldukça önem arz etmektedir. Yapay zekâ uygulamasına yönelik yaşanabilecek sorunların üstesinden gelinmesi ve bu konuda güven ve bilinç düzeyinin artırılması halinde bu uygulama toplumun önemli bir kesimi tarafından destek görebilecektir.

Kaynakça

- Abanoz, M. ve Acar, E. (2023). Yapay zekâ ve ontolojik güvensizlik: bireysel ve toplumsal kaygı dinamikleri üzerine bir değerlendirme. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(I), 22-51.
- Allahverdi, N. (2002). *Uzman sistemler bir yapay zeka uygulaması* (1. Baskı). İstanbul: Atlas Yayıncılık.
- Avaner, T. ve Çelik, M. (2021). Türkiye’de dijital dönüşüm ofisi ve yapay zekâ yönetimi: Büyük Veri ve Yapay Zekâ Daire Başkanlığı’nın geleceği üzerine. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1-18.
- Aydın, A. O. (2013). *Yapay zekâ: Bütünleşik biliş doğru*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Bozdoğanoglu, B., Haspolat, İ. ve Yücel, A. (2024). Kamu idarelerinde yapay zekâ kullanımının ülke uygulamaları ve temel kamusal ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 1-32.
- Bozüyük, T., Yağci, C., Gökçe, İ. ve Görkem, A. (2005). *Yapay zeka teknolojilerinin endüstrideki uygulamaları*. Erişim adresi: <https://teknoloji.isparta.edu.tr/assets/uploads/sites/134/files/is-yeri-egitimi-6-hafta-odev-notu-08052020.pdf>.
- Chatterjee, S. (2020). Impact of AI regulation on intention to use robots: From citizens and government perspective. *International Journal of Intelligent Unmanned Systems*, 8(2), 97-114.
- Daxue Consulting. (2019, Eylül 5), The ai ecosystem in China. Erişim adresi: <https://www.slideshare.net/DaxueConsulting/ai-technology-in-china-by-daxueconsulting>.
- Demirci, M. (2024). İklim değişikliği ve yapay zekâ teknolojisinde yaşanan gelişmeler ışığında ilerleme düşüncesinin evrimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 249-269.
- Dilmegani, C. (2024, Ocak 12). AI in government: Examples, challenges & best practices. Erişim adresi: <https://research.aimultiple.com/ai-government/>.
- Dutton, T. (2018, Haziran 25). An overview of national ai strategies. Erişim adresi: <https://medium.com/politics-ai/an-overview-of-national-ai-strategies-2a70ec6edfd>.
- Efe, A. ve Özdemir, G. (2021). Yapay zekâ ortamında kamu yönetiminin geleceği üzerinde bir değerlendirme. *Kaytek Dergisi*, 3(1), 34-60.
- Ford, M. (2022). *Robotların iktidarı-yapay zekâ dünyaya nasıl hükmedecek?* (1. Baskı) (K. Y. Us, Çev.). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Giarrantano, J. C. ve Riley, G. (1998). *Expert systems: Principles and programming* (3. Edition). PWS Publishing Company.
- Görz, G. ve Nebel, B. (2005). *Yapay zekâ* (Ö. Pozan, Çev.). İstanbul: İnkılap Yayıncılık.
- İşler, B. ve Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde yapay zekâ kullanımı ve gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1), 1-11.

- Nabiyev, V. V. (2010). *Yapay zekâ insan-bilgisayar etkileşimi* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- New Scientist (2017). *Düşünen makineler- yaklaşan yapay zekâ çağı ve insanlığın geleceği* (1. Baskı) (S. Öksüz, Çev.). Ankara: Say Yayınları.
- Öztürk, K. ve Şahin, M. E. (2018). Yapay sinir ağları ve yapay zekâ'ya genel bir bakış. *Takvim-i Vekayi*, 6(2), 25-36.
- Pirim, H. (2006). Yapay zekâ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93.
- Russell, S. J. ve Novig, P. (1995). *Artificial intelligence: A modern approach*. Englewood: Prentice Hall.
- Russell, S., Dewey, D. ve Tegmark, M. (2015). Research priorities for robust and beneficial Artificial Intelligence. *AI Magazine*, (0), 105-114.
- SavunmaTR Haber Merkezi. (2020, 20 Temmuz). Estonya, ulusal yapay zeka stratejisini başlattı. Erişim adresi: <https://www.savunmatr.com/estonya-ulusal-yapay-zeka-stratejisini-baslatti/>.
- Say, C. (2019). *50 soruda yapay zekâ* (13. Baskı). İstanbul: Bilim Gelecek Kitaplığı.
- Scherer, M. U. (2016). Regulating artificial intelligence systems: Risks, challenges, competencies, and strategies. *Harvard Journal of Law & Technology*, 29(2), 354-400.
- Tanrıverdi, A. (2021). Yapay zekânın kamu hizmetinin sunumuna etkileri. *Adalet Dergisi*, (66), 293-314.
- Townsend, C. ve Feucht, D. (1986). *Designing and programming personal expert systems*. Tab Books.
- Turban, E. (1993). *Decision support and expert systems: Management support systems* (3. Edition). N.Y.: Macmillan Publishing Company.
- Uslu, H. (2023). Dijital dönüşüm ve kamu hizmetleri yönetimde yenilikçi yaklaşımlar ve zorluklar. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 15-31.
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C. ve Geyer, C. (2019). Artificial intelligence and the public sector- applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596-615.
- Yıldız, B. (2009). *Finansal analizde yapay zekâ* (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zhou J. ve Chen F. (2019). AI in the public interest. C. Bertram, A. Gibson, and A. Nugent (Eds.). in *Closer to the machine: Technical, social, and legal aspects of al*. Melbourne: Office of the Victorian Information Commissione.

Araştırma Makalesi / Research Article

E-TİCARET FAALİYETLERİNDE SON ADIM TESLİMAT YAPAN KARGO İŞLETMELERİNİN MÜŞTERİ ŞİKAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed TURGUT¹

Öz

Bu çalışmada e-ticaret odaklı kurulan son adım teslimat işletmelerinden en fazla iş hacmine sahip olan beş (Trendyol Express, Hepsijet, Kargoist, Sendeo ve Kargomsende) işletmenin şikayetleri ele alınmıştır. Söz konu işletmelerin şikayetine Türkiye'nin en büyük şikâyet sayfası olan sikayetvar.com üzerinden erişilmiş ve içerik analizi yöntemiyle nitel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. E-ticaret lojistiği odaklı kurulan bu son adım teslimat şirketlerinin şikayetlerinin incelenmesi ve analizlerin ortaya konulması çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda şikayetlerinin analizi her bir şirketten 60 adet olarak toplamda ise 300 adet şikâyet olacak şekilde MAXQDA programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda şikayetler personele ilişkin, iletişimden kaynaklı, teslimat süreçleri, ürüne ilişkin ve iş süreçlerinden kaynaklı olmak üzere kategorilere ayrılmıştır. Araştırma sonucunda tüm şikayetler incelendiğinde ise iş süreçlerinde en fazla yaşanan problemlerin bilgilendirme eksikliği ve yanlış/tutarsız bilgilendirme, ürüne ilişkin sorunlarda en fazla şikâyetin gerçekleştiği konular ise kargo işletmelerinde ürünlerinin kaybolması ve hasarlı ürün tesliminin gerçekleşmesi tespit edilmiştir. Teslimat süreçlerine ilişkin sorunların temelinde kurye sorunlarının yattığı ve teslimatlarda gecikmelerden kaynaklı şikayetlerin çok fazla olduğu görülmektedir. İletişim sorunlarına ilişkin sorunlar temamızda ise en fazla şikâyet konusu sorun yaşanıldığında çözümüne ilişkin güçlük yaşanması olmuştur. Personele ilişkin sorunlar temasına baktığımızda ise personelin olumsuz tavır ve davranışları ile personeli ilgisiz davranması sonucu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Son adım teslimat, E-Ticaret lojistiği, Şikâyet, İçerik analizi, Kargo işletmeleri

JEL Kodları: M10, L81, L87

EVALUATION OF CUSTOMER COMPLAINTS OF CARGO BUSINESSES THAT MAKES THE DELIVERY, THE FINAL STEP IN E-COMMERCE ACTIVITIES

Abstract

In this study, the complaints of five last-mile delivery businesses with the highest business volume (Trendyol Express, Hepsijet, Kargoist, Sendeo and Kargomsende) established with a focus on e-commerce were discussed. The complaints of the businesses in question were accessed through sikayetvar.com, Turkey's largest complaint page, and a qualitative study was conducted using the content analysis method. The aim of the study is to examine the complaints of these last-step delivery companies, which were established with a focus on e-commerce logistics, and to present the analysis. For this purpose, the analysis of complaints was carried out through the MAXQDA program, 60 from each company and 300 complaints in total. As a result of the research, complaints were categorized as personnel-related, communication-related, delivery processes, product-related and business processes-related. As a result of the research, when all complaints were examined, it was determined that the most common problems in business processes were lack of information and incorrect/inconsistent information, while the most common complaints about product-related problems were loss of products in cargo companies and delivery of damaged products. It is seen that the basis of the problems related to the delivery processes lies in the courier problems and there are many complaints about delays in deliveries. In our theme of problems related to communication problems, the most common complaint was the difficulty in resolving the problem when it occurred. The examination of personnel-related issues reveals that unfavourable attitudes, behaviours, and apathy among staff have been the consequences.

Keywords: Last-mile delivery, E-Commerce logistics, Complaint, Content analysis, Cargo businesses

JEL Codes: M10, L81, L87

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, muhammedturgut@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0868-7041

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.08.2024

Giriş

E-ticaretin çok hızlı büyümesi tüm iş süreçlerini geleneksel yöntemlerden ayırmış yeni yöntemler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu süreçlerden en fazla etkilenen faaliyetlerin başında ise lojistik faaliyetler gelmektedir. Bu dönüşüm sürecinde birçok yeni uygulama ve yeni literatür ortaya çıkmıştır. Literatüre bu dönemde kazandırılan önemli kavramlardan birisi de son adım teslimat olgusu olmuştur. Son adım teslimat, ürünün tüketiciye teslim edilmeden önceki son temasın gerçekleştiği lojistik faaliyettir. Son adım faaliyetlerini genelde kurye ve paket taşımacılığı yapan şirketlerle dağıtım şirketleri gerçekleştirmektedir.

Son adım teslimat müşteri memnuniyetinin sağlanmasında büyük bir önem tutmaktadır. Öneminin giderek artması son adım teslimat faaliyeti gerçekleştiren lojistik işletmeler üzerinde oluşan baskıyı oldukça arttırmaktadır. Sürekli artan talebe karşılık verebilmek adına yeni çözümler üretmek ve bunlarla baş edebilmek son dönemlerde son adım teslimat firmalarının özellikle kargo işletmelerinin ana konusu olmuştur. Tüm geliştirilen çözüm ve politikalara rağmen hala birtakım eksiklikler yaşanmakta ve bu konuda müşterilerde memnuniyetsizlikler bulunmaktadır.

Çalışmada e-ticaret faaliyeti gerçekleştiren müşterilerin ürünlerinin teslimatı sırasında kargo işletmeleri kaynaklı yaşadıkları problemlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin en büyük şikâyet platformu olan sikayetvar.com incelenmiştir. Bu incelemede beş adet kargo firmamız seçilmiştir. Seçilen firmalarımız ise; Trendyol Express, Hepsijet, Kargoist, Sendeo ve Kargomsende firmaları olmuştur. Bu kargo firmalarının seçiminde e-ticaret odaklı kurulan ve ana faaliyet alanlarını e-ticaret olarak belirlememiş kargo işletmelerinin olması çalışmanın önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Her kargo şirketinde 60'ar adet olmak üzere toplamda 300 adet şikâyet incelenmiştir. Yapılan çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılarak nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri MAXQDA analiz programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulguların literatüre ve sektöre pozitif yönde katkılar sunacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

E-ticaret tüm dünyada önem kazanan ve her geçen gün büyüyen bir ticari olgu haline gelmiştir. E-ticaretin çok hızlı büyümesi tüm iş süreçlerini geleneksel yöntemlerden ayırmış yeni yöntemler ortaya çıkmasına sebep olurken, lojistik faaliyetlerde önemli dönüşümler gerçekleşmesini sağlamıştır. Lojistik süreçler e-ticaretin hayata girmesiyle birlikte başta taşımacılık ve depolama faaliyeti olmak üzere tüm süreçlerde önemli farklılıklar göstermeye başlamıştır. Özellikle son yıllarda e-ticaretin hızlı büyümesi COVID19 pandemisi tüketicilerin mağazalardan mal ve ürün satın alma tercihlerinin değişmesine ve çevrimiçi ürün alma tercihlerinin artmasını sağlamıştır (Peppel, Ringbeck ve Spinler, 2022: 2).

Son adım teslimat, ürünün tüketiciye teslim edilmeden önceki son temasın gerçekleştiği lojistik faaliyettir. Son adım faaliyetlerini genelde kurye ve paket taşımacılığı yapan şirketlerle dağıtım şirketleri gerçekleştirmektedir. Son adım teslimat, literatürde “tüketiciye teslim hizmetinde, teslim konu eşyanın alıcının evinde veya teslim alma noktasında tüketiciye teslim edildiği son aşama olarak tanımlanmaktadır”. Son adım teslimat genelde depo süreçlerinden başlayan nihai varış noktasına kadar olan tüketiciye son teslimatla ilgilenmektedir (Chen, 2014: 7).

Son adım teslimat faaliyetinin artması, lojistik işletmeleri zorlamakta sürekli gelişim ve dönüşüm sürecini hızlandırmaktadır. Hızla büyüyen elektronik ticaret faaliyetleri karşısında lojistik işletmelerin müşteri memnuniyeti sağlanması ve sürekli artan talebe karşılık verebilmesi için son dönemlerde son adım teslimat gerçekleştiren işletmelerin ana gündemi haline gelmiştir. Küresel e-ticaret ve lojistik şirketleri bu süreçlerin kolaylaşması ve problemlerin çözülebilmesi adına birçok yenilikçi çözümler geliştirmeye başlamışlardır. Özellikle e-ticaret faaliyeti gerçekleştiren işletmelerde dağıtım şirketleri satın almaları artmış, bu sayede süreci kontrol altında tutmayı

hedeflemişlerdir (Vakulenko Hellström, ve Hjort, 2018: 422). Dünyada Amazon, Ebay buna çok güzel örnek iken Türkiye’de ise Trendyol, Hepsiburada gibi işletmeler bu konuya örnek olmaktadır.

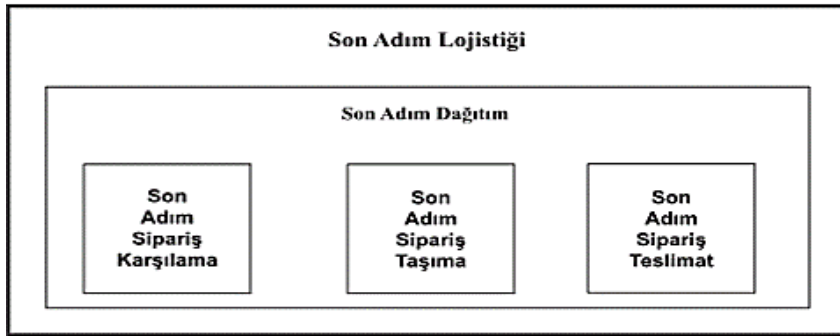
Son kilometre teslimatı, yani gönderilerin kentsel alanlardaki özel müşteri evlerine teslimiyle ilgili tüm lojistik faaliyetler, dünyanın her ülkesinde gündemde olan bir konudur. Son adım teslimatla ilgili genel gelişmeler ve zorluklar ise şunlardır (Boysen, Fedtke ve Schwerdfeger 2021: 1):

- Sürekli artan hacim
- Sürdürülebilirlik
- Maliyetler
- Süre baskısı
- Yaşlanan işgücü

İşletmeler, e-ticarette rekabetçi kalabilmek için bu sorunlarla başa çıkabilme ve son adım teslimat operasyonlarında yeni teknolojiler ve iş modelleri geliştirebilmelidirler. Tüketicilerin en kısa zamanda ürüne ulaşma, hasarsız ulaşma ve en uygun maliyetle ulaşma gibi isteklerine yönelik son adım teslimat karmaşıklığı, birçok işletmeyi her zamankinden daha hızlı, daha iyi ve daha güvenilir son adım teslimat seçeneği için sunmaya zorlamaktadır. Ayrıca son adım teslimat faaliyetleri, e-ticaret faaliyetlerinde toplam teslimat maliyetlerinin yaklaşık olarak %50’ye varan kısmını oluşturan önemli bir maliyet kalemi haline gelmiştir. Bu süreçte yapılacak her bir inovatif çözüm müşteri memnuniyeti sağlamanın yanı sıra, şirketlerin teslimat süreçlerinde maliyet tasarrufu etmelerine de doğrudan katkı sağlayacaktır (Vanelsländer, Deketele, ve Hove, 2013: 245).

Son adım teslimat literatürde birçok farklı isimle geçmektedir. Bu isimlerden birisi de son adım lojistiğidir. Olsson vd., son adım lojistiği bir üst başlık olarak ele almış ve üç aşamalı süreçten meydana getirmişlerdir.

Şekil 1: Son Adım Lojistiği

Kaynak: (Çoşkun, 2023: 14)

Şekil 1’de görüldüğü üzere son adım lojistiği 3 aşamadan oluşmaktadır. 1. Aşama sipariş karşılama aşaması, 2. aşama siparişlerin taşınması aşaması, 3. Ve son aşama ise siparişin teslimatı aşaması olmaktadır. Depolama süreciyle başlayan ve müşteriye teslimat süreciyle son bulan bu aşamalarda son adım lojistik süreçlere bütünsel ve genel bir bakış açısı sunulmaktadır (Çoşkun 2023: 15).

Son adım teslimat süreçleri, genellikle gerçekleştirilen teslimatların bireysel ve küçük siparişlerden oluşması, her siparişin farklı yerlere teslimatın gerçekleşmesinden ve varış noktalarının önemli ölçüde dağılmasından kaynaklı maliyet açısından en pahalı noktalardan biridir. Sipariş karşılama aşamasında gönderilerin toplanması ve bir araya getirilerek birleştirilmesinin zor olması, maliyetlerin orantısız miktarda artmasına sebebiyet vermektedir (Tiwapat, Pomsing ve Jomthong, 2018: 313).

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında son adım teslimat e-ticaret işletmeleri açısından maliyet ve memnuniyetsizlik sonucu yaratabilecek kritik süreçlerin başında gelmektedir. Bu hususta işletmeler son adım teslimat süreçlerini etkin ve verimli bir şekilde tasarlayarak müşteri memnuniyetsizliğinin ve ekstra maliyetlerin önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Son adım teslimat sonucunda oluşan müşteri memnuniyetsizliği işletmelerin büyümesine ve sürdürülebilirliğine doğrudan etki etmektedir.

Son adım teslimatta ortaya çıkan operasyonel problemlerin temelinde yatan unsurlar şunlardır (Güzel ve Kavalcı, 2023: 382):

- E-Ticaret pazarının çok hızlı büyümesi
- Şehirlerin giderek büyümesi
- Teslimat noktalarının artması
- Artan sipariş hacimleri
- Trafik yoğunluğu
- Park yeri sıkıntısı
- Siparişlerin çok küçük miktarlarda ve kolilerde olması
- Çevresel ve sosyal unsurlar
- Müşterinin adreste bulunmaması
- Güvenli geçişe dayalı ev ve işyerleri
- Yakıt maliyetlerinin artması
- Büyük araçlarla teslimatın yapılması
- İşçilik maliyetlerinin artması
- İletişimden kaynaklı problemlerin olması

E-ticaret faaliyetinin giderek artmasıyla birlikte değişen müşteri talepleri, işletmelerin son adım teslimata ağırlık vermesi gerekliliğini doğurmuştur. Özellikle talebin artış gösterdiği zamanlarda oluşan teslimat sorunlarının, müşterilerin çevrimiçi alışveriş yapma olasılığını düşürdüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle, son adım teslimatı, e-ticaret için çok önemli bir başarı faktörü olarak değerlendirilmelidir (Saatcioğlu, ve Uzel Aydınocak, 2018: 632). Müşterilerde oluşan memnuniyetsizliğin sebebinin araştırılması ve bu sebeplerin tespit edilmesi işletmeler açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da çevrimiçi alışveriş teslimatı gerçekleştiren paket dağıtım işletmelerinin müşterileriyle olan deneyimleri sonucunda oluşan memnuniyetsizlikler detaylandırılmaktadır.

2. Literatür Taraması

Literatürde paket taşımacılığı yapan veya literatürde kargo taşımacılığı yapan işletmelerin müşteri şikayetleri veya müşteri memnuniyetleri ile ilgili çok fazla çalışma bulunmamaktadır. İlgili çalışmalar araştırmanın bu kısmında özetlenmektedir. Gürce ve Tosun (2017), yapmış oldukları araştırmalarında kargo hizmetlerine ilişkin müşteri şikayetlerinin yer aldığı şikayetvar.com sitesinden içerik analizi gerçekleştirmişlerdir. Yapmış oldukları araştırmada içerik analiziyle birlikte katılımcılara hizmet kalitesini belirlemek için ve hangi şirketlerin şikayetlerini inceleyebileceklerini belirleyebilmek için sorular sorulmuştur. Araştırma sonucunda kargo hizmetlerinden kaynaklı tüketicilerin en fazla şikâyet ettiği konuların başında teslimatların söz verildiği tarihte yapılamaması ve şirket çalışanlarının iyi hizmet vermemesi olduğu tespit edilmiştir.

Yıldız, Çiğdem ve Aslan (2018), yaptıkları çalışmalarında kargo firmalarının hizmet kalitelerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini ele almışlardır. Bu çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler yapısal eşitlik modeli ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda ise genel olarak müşterilerin kargo işletmelerinin sunmuş oldukları hizmetlerden memnun olmadıkları sonucuna varılmıştır. Burucuoğlu ve Yazar (2020), gerçekleştirdikleri araştırmalarında Türkiye’de faaliyet en gösteren en büyük üç kargo firmasının internette yapılan şikayetlerini içerik analizi yardımıyla analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda müşterilerin kargo hizmeti sunan işletmelerden şikâyet ettiği konuların başında sırasıyla, müşterilerin en çok adreste bulunmaması, teslimatın gerçekleştirilememesi, adrese teslimatın yapılamaması, personel tutumu konuları yer almıştır.

Shin (2020), çalışmasında paket teslimatı gerçekleştiren işletmelerde kurye olarak çalışanlardan kaynaklı şikayetlere ilişkin analiz gerçekleştirmiştir. Araştırmada derinlemesine mülakat ve anket teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda gecikme, kayıp ve yanlış teslimatlar paket teslimatı gerçekleştiren işletmelerin en çok şikâyet aldığı konular arasında yer almaktadır.

Yıldız (2020), yapmış olduğu çalışmasında kargo hizmeti alan tüketicilerin karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunları yönelik çözüm önerilerini ele almıştır. 80 müşteri ile yaptığı görüşme sonucunda içerik analiziyle bu görüşmeden çıkarılan sonuçlar analiz edilmiştir. Tüketicilerin en fazla “teslimat süresinin uzun olması ve yaşanan gecikmeler” problemiyle karşılaştıklarını tespit etmiş ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi için ise “çalışanların kalifiye olması”, “müşteri odaklılığının olması”, “hızlı teslimatın olması” ve “iletişimin etkin hale getirilmesi” gerekliliği sonucuna varmıştır. Atılgan ve Yoğurtçu (2021), araştırmalarında kargo işletmeleriyle ilgili müşterilerin atmış oldukları Twitter gönderilerinin duygu analizi tekniğiyle analizini gerçekleştirmişlerdir. Yapılan araştırma sonucunda atılan tweetlerin büyük oranda negatif içerikli tweetler olduğu tespit edilmiştir. Negatif gerçekleştirilen tweetlerde ise en fazla kullanılan kelimelerin, “engel”, “uzak” ve “kal” olduğu tespit edilmiştir.

Vasić vd. (2021), araştırmalarında lojistik hizmetlerin ve kargo süreçlerinin e-ticarette müşteri memnuniyetini nasıl etkilediği tespit edilmektedir. Bu nedenle metodolojik bir yaklaşım ve sekiz boyutlu orijinal bir ölçüm aracı geliştirilmiştir. Bu ölçüm aracındaki alt boyutlar ise; kullanılabilirlik, teslimat süresi, nakliye maliyetleri, teslimat güvenilirliği, ürün kalitesi ve durumu, tüketici şikayetleri ve iade politikası, bilgi kalitesi ve e-müşterilerin algısı ve memnuniyeti olmuştur. Elde edilen sonuçlar, e-ticaret tüketicilerinin memnuniyetinin doğrudan lojistik hizmetinin gözlemlenen boyutlarına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir.

Gupta vd. (2019), araştırmalarında müşterilerin e-ticaret alışverişlerinde karşılaştıkları teslimat sorunlarının analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada 154 kişi üzerine anket gerçekleştirilmiş ve analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda teslimat süreçlerindeki sorunlarda dört ana başlık tespit edilmiştir. Bu başlıklar ise şunlardır: teslimat sürecindeki ödeme sorunları, personelden kaynaklı sorunlar, ürün kaynaklı sorunlar ve son adım teslimat süreci sorunlarıdır. Ayrıca araştırmada ürünün teslim edilmesi için geçen sürenin ve teslim edildiği bölgenin müşteri memnuniyetini etkileyen önemli unsurlar olduğu da gözlemlenmiştir.

Wang ve Liang (2021), yaptıkları araştırmada online yemek teslimatı yapan işletmelerin müşteri şikayetlerini incelemişlerdir. On katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve araştırma sonuçları ortaya konulmuştur. Bu sonuçlara göre teslimatların gecikmesinin, kötü yemek kalitesinin, profesyonel olmayan teslimat görevlisinin ve iletişim sürecindeki teknik sorunların müşterileri şikâyet etmeye iten ana faktörler olduğu tespit edilmiştir.

Bayır (2022), yaptığı çalışmasında yeni nesil kargolama hizmetlerine ilişkin e-şikayetleri incelemiştir. İncelemelerin analizi netnografik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda “teslimat (geç teslimat, tamamlanamayan teslimat, yanlış adres/kişi ve geri iade)”, “kargolama (hasarlı kargo, kusurlu kargo, paketi açılmış kargo ve kaybedilen kargo)” ve “çalışan

(müşteri hizmetleri ve personel ilgisizliği/davranışları)” şikayetlerinin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kızılrnak (2023), yapmış olduğu çalışmasında Türkiye’de faaliyette göstermekte olan üç kargo firmasının sikayetvar.com sitesine yapılan şikayetlerini içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda şikayetlerin sıklığına bakıldığında “adrese teslimatın yapılamaması, adreste bulunamama ve personel şikayetleri” çok sık tekrarlanan şikayetler olmuştur.

Çullu ve Okursoy (2023), yaptıkları çalışmalarında sikayetvar.com üzerinde yer alan kargo firmalarının şikayetlerini inceleyerek, hizmet kalitelerini veri madenciliği ile incelemiştir. Çalışmada Python programlama dili aracılığıyla sonuçlar çözümlenmiştir. Yorumların hizmet kalitesi boyutları altında sınıflandırılmasında, gözetimsiz sınıflama yöntemlerinden biri olan Gizli Dirichlet Ayrım (LDA) analizi yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda en fazla şikâyet alan konunun hizmetin zamanında sağlanamaması olmuştur.

Kania ve Salsabila (2023), araştırmalarında kargo hizmeti şikayetlerinin müşteri güveni ve sadakatini üzerine etkisini incelemiştir. Araştırmada sosyal medya üzerinde yer alan şikayetler dikkate alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda sosyal medyada yapılan şikayetlere verilen cevapların müşteri güveni ve müşteri sadakatini arttırdığı tespit edilirken, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Kawa ve Zdrenka (2024), araştırmalarında e-ticarette teslimat aşamasındaki lojistik değerinin, müşteri memnuniyeti, sadakati ve çevrimiçi perakendecilerin performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. 592 kişi üzerine anket yapılmış, çalışmada keşfedici faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmada lojistik değer unsuru 5 alt kategoride incelenmiştir. Araştırma sonucunda beş lojistik değer boyutundan dördünün müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olan boyutlar teslimat durumu hakkında iletişim, teslim alma kolaylığı, alım deneyimi ve iade kolaylığı olurken, teslimat hızının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi tespit edilememiştir.

3. Araştırma Metodolojisi

Çalışmada kargo işletmelerinin sikayetvar.com’da yer alan şikayetleri içerik analizi yöntemiyle değerlendirilecektir. Araştırmada nitel araştırma yapılacaktır. Nitel araştırma genel olarak belirli bir sorun karşısında nasıl, niçin, neden, ne zaman, kim, nerede gibi sorularla derinlemesine cevap arayan araştırmalardır (Edlund ve Nichols, 2019: 18).

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

E-ticaret her geçen gün hızla büyüyen bir ticari faaliyet haline gelmiştir. Bu faaliyetler esnasında fiziki olarak tüketiciyle gerçekleşen tek temas son adım teslimat noktasıdır. Bu açıdan bu kapsamda müşterilerin görüşlerinin ve beklentilerinin dikkate alınması önem arz etmektedir. Bu çalışmada da son yıllarda e-ticaret faaliyeti odaklı büyüyen ve sikayetvar.com sitesinde en fazla şikâyete sahip beş kargo işletmesi seçilmiştir. Önceki çalışmalarda geleneksel kargo işletmeleriyle ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiş fakat literatürde bizim dikkate aldığımız beş şirketle ilgili yapılan bir çalışma bulunmamaktadır.

E-ticarette son adım teslimat odaklı büyüyen kargo işletmelerin dikkate alınması bu çalışmanın önemini ortaya koyarken; bu hususun çalışma amacı ve sorularına daha doğru cevaplar sunacağı düşünülmektedir. E-ticaret faaliyetlerinde tüketicilerin en fazla problem yaşadığı kargo süreçlerinden şikayetlerinin kaynağının ve sebebin ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu açıdan e-ticaret işletmelerin, kargo firmalarına ve tüketicilere yardımcı olacak bu çalışma literatürde de kayda değer bir boşluğu dolduracaktır.

3.2. Verilerin Toplanması

Çalışmada yer alan veriler Türkiye'nin en büyük şikâyet sayfası olan sikayetvar.com sitesi üzerinden elde edilmiştir. Çalışmada e-ticaretin büyümesiyle kurulan ve e-ticaret odaklı olan Hepsijet, Kargoist, Kargomsende, Sendeo ve Trendyol Express kargo firmaları tercih edilmiştir. E-ticaret üzerine kurulan işletmeler olması ve odak noktalarının e-ticaret olması çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği açısından önem arz etmektedir. Bu husus bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en önemli özgün yönüdür. Araştırma kapsamında 23.03.2024 tarihi başlangıç kabul edilerek ilk 60 şikâyet dikkate alınmıştır. Toplamda 5 şirketin yer aldığı çalışmada 300 şikâyetten oluşan veri seti meydana getirilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analiz türünde araştırmacı araştırdığı içeriği sunulma ve ortaya çıkma sıklığına göre oluşturduğu temalarla sınıflandırarak analiz etmektedir (Spencer, Ritchie ve O'Connor, 2003). Hepsijet, Kargoist, Kargomsende, Sendeo ve Trendyol Express kargo şirketlerine gelen 60'ar şikâyet, MAXQDA paket programının belge sistemine aktarılmış; verilerin içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Öncelikle her bir şikâyet tek tek okunmuş ve şikâyet nedenleri kodlanmıştır. Tüm şikâyetler okunup kodlamalar tamamlandıktan sonra benzer özellikler taşıyan kodlar bir araya getirilmiş; temalar oluşturulmuştur. Kodların ve temaların kavramsal karşılıkları üzerinde çalışılarak literatüre uygun kelime ya da kelime grupları şeklinde ifade edilmesi üzerinde çalışılmıştır.

Kodlamalar esnasında bir doktora mezunu bir alan uzmanından destek alınmış; tüm verileri eş zamanlı olarak uzman da kodlamıştır. Kodlamalar tamamlandıktan sonra analizlerin güvenilirliğini ve doğruluğunu sağlamak için kodlayıcılar arası güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik, birden fazla kodlayıcının aynı veri setindeki verileri kodlarken ne kadar benzer sonuçlar elde ettiğini ölçmektedir. Kodlayıcılar arası güvenilirliği hesaplamak için Miles & Huberman (1994) güvenilirlik formülü $Güvenirlik = \frac{Görüş\ Birliği}{(Görüş\ Birliği + Görüş\ Ayrılığı)}$ + kullanılmıştır. Yazar ile alan uzmanı arasındaki uyum %92.4 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman (1994) ve Patton (2002) tarafından belirtilen kodlama denetimine göre, kodlayıcılar arası görüş birliğinin en az %80 olması beklenmektedir. Bu çalışmada ulaşılan güvenilirlik katsayısı, ulaşılan sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.4. Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu kısmında araştırma bulguları yer almaktadır. Şekil 2'de görüldüğü gibi tüm kargo şirketlerinin şikâyet edilme nedenleri beş temada toplanmış; 27 kod ortaya çıkmıştır. Son olarak bulguların sunumu için MAXmaps aracılığı ile her bir firmanın tekli vaka modelleri ve tüm kodların birlikte oluşma modelleri hazırlanmıştır.

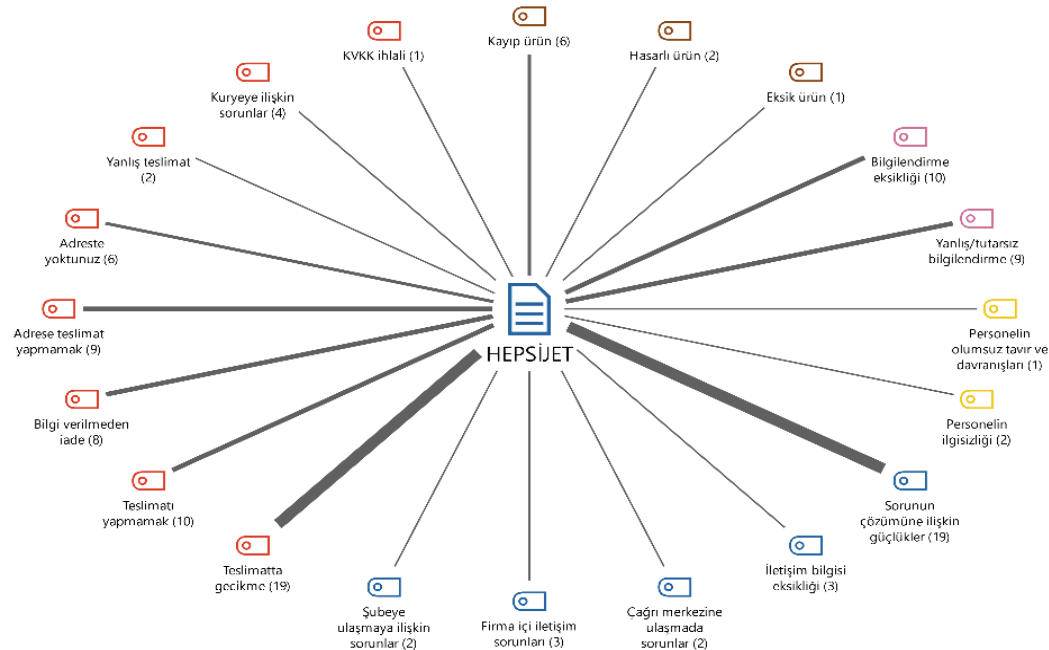
Şekil 2: Temalar ve Kodlar

Kod Sistemi	HEPSİJET	KARGOİST	KARGOMSENDE	SENDEO	TRENDYOL EXPRESS	TOPLAM
Personele ilişkin sorunlar						0
Personelin olumsuz tavır ve davranış						13
Personelin ilgisizliği						4
İletişim sorunları						0
Sorunun çözümüne ilişkin güçlükler						72
İletişim bilgisi eksikliği						18
Çağrı merkezine ulaşmada sorunlar						12
Firma içi iletişim sorunları						11
Şubeye ulaşmaya ilişkin sorunlar						5
Teslimat süreçleri						0
Teslimatta gecikme						114
Teslimatı yapmamak						49
Bilgi verilmeden iade						36
Adrese teslimat yapmamak						22
Adreste yoktunuz						21
Yanlış teslimat						13
Kuryeye ilişkin sorunlar						10
KVKK ihlali						2
Ürüne ilişkin sorunlar						0
Kayıp ürün						29
Hasarlı ürün						8
Eksik ürün						3
Paketlemeye ilişkin sorunlar						3
Yanlış/kaşmış ürün						1
İş süreçleri						0
Bilgilendirme eksikliği						57
Yanlış/tutarsız bilgilendirme						40
Kargo takip sorunları						27
İş süreçlerindeki senkronizasyon sorunları						19
Yanlış/eksik bilgi girişi						11
İade süreçlerinde gecikme (evden)						8
Personel yetersizliği						2
Σ TOPLAM	130	126	110	143	101	610

3.5. Kargo İşletmelerinin Tek Vaka Modelleri

Verilerden ortaya çıkan temalar ve kodlar beş firmanın tekli vaka sunumları ve tüm kodların birbiri ile ilişkilerine ilişkin kod birlikte oluşumu görsellerle birlikte sunulmuştur. Beş farklı firmaya gelen şikayetlerin vaka modelleri bu bölümde ayrı ayrı sunulmuştur.

Şekil 3: Hepsijet Firmasına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 3'te HEPSİJET firmasına ilişkin tek vaka modeline göre, müşteriler en fazla sorunun çözümüne ilişkin güçlüklerden, teslimatta gecikme yaşanmasından, bilgilendirme eksikliği yaşadıklarından, kargo firmasının teslimatı adres ya da telefon numarası yanlışlığı gibi nedenlerle yapmamasından, yanlış/tutarsız bilgilendirme yapılmasından ve adresleri yerine site güvenliğine ya da şubeye bırakılarak teslimatın yapılmamasından şikayetçi olmuşlardır. Bu firmaya ilişkin birkaç şikâyet şu şekildedir;

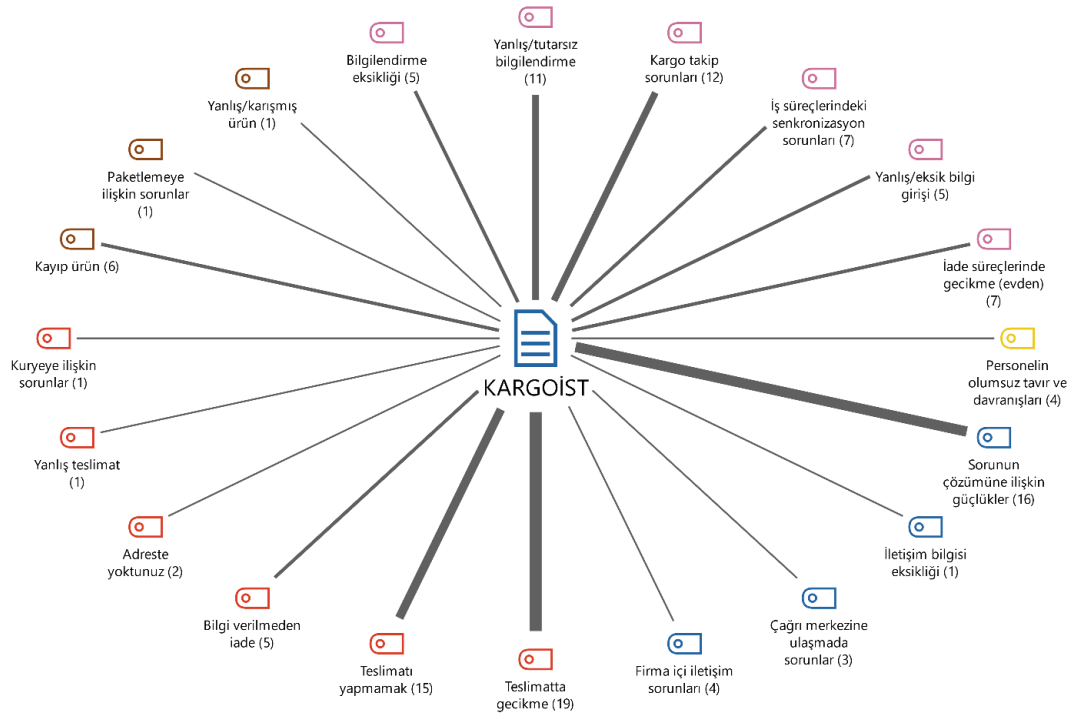
“Şikâyet 1

Kargo teslim sürem 5 gün geçmesine rağmen elime ulaşmadı firmanın iletişim formunu doldurdum bana dönüş yapan bir yetkilide olmadı. Kargolayan firma artık kargoyla görüşmeniz gerekiyor diyor kimseye ulaşamıyorum.”

“Şikâyet 2

Kötü bir çalışma sistemleri var bir aydır kargo ile uğraşıyorum. Benim adıma olan kargo başkası adına, başkasının kargosu Hepsijet kargonun bastığı etiket ile bana geldi ürünü almama rağmen inatla bir ay boyunca göndermeye devam ettiler. Ürün için müşteri temsilcileri ile en az 3 kez görüşmeme rağmen kargo iademi ve para iadesi yapmadılar. Her aradığımda size dönüş yapılacak deyip hiçbir dönüş alamadım.”

Şekil 4: Kargoist Firmasına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 4'te verilerin KARGOİST firmasına ilişkin tek vaka modeline göre, şikâyetler en fazla sorunun çözümüne ilişkin güçlükler, teslimatta gecikmelerin olması, teslimatın yapılmaması, kargo takibinde sorunların yaşanması, yanlış/tutarsız bilgilendirme, bilgi verilmeden ürünün firma tarafından iade edilmesi ve bilgilendirme eksikliği yaşanmasıdır. Firmaya ilişkin şikâyetler şu şekildedir;

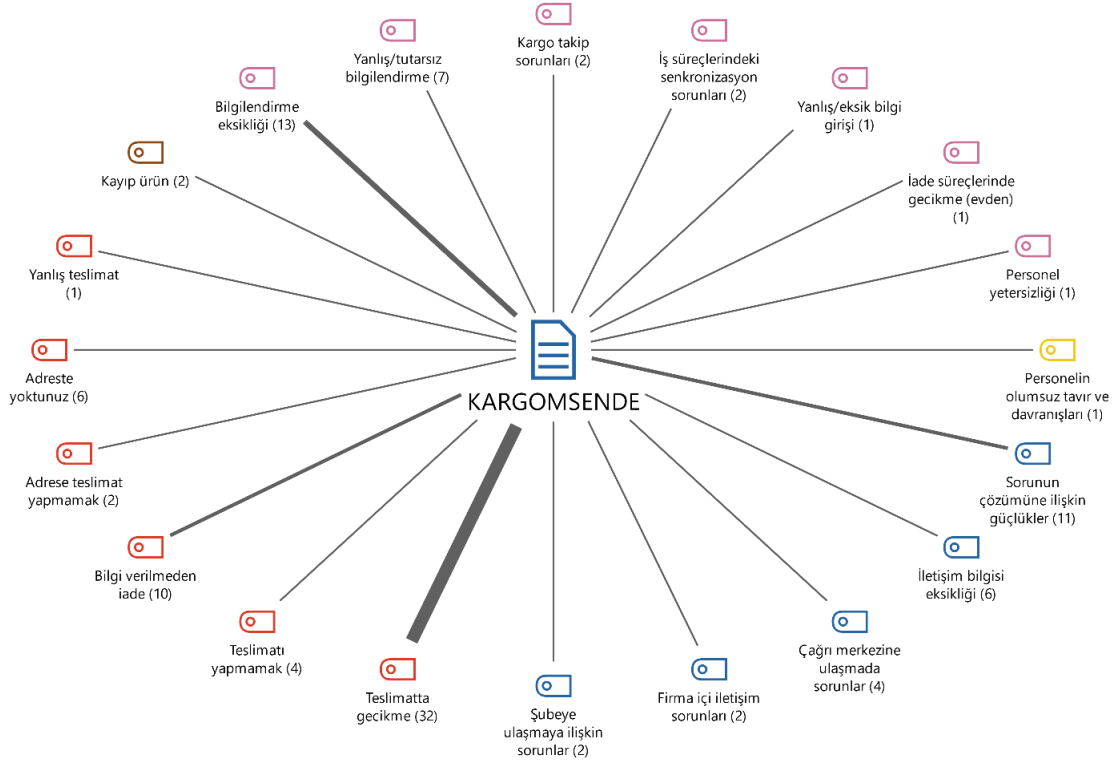
“Şikâyet 1

BKM kitaptan aldığım **** numaralı paketimi 20.03.2024 tarihinde saat 22.51'de tarafıma teslim edildi olarak gösterilip hâlâ teslim edilmemiştir. Müşteri hizmetlerine bu durumu belirttiğimde ise kurye ve şubemiz ile iletişimi kurup sizinle iletişime geçeceğiz diyorlar. Fakat 3 gün oldu elimde ne paketim ne de paketimin nerede olduğu bilgisi var.”

“Şikâyet 2

Kargom bana gelen mesajda ve kargo takip sitesinde "Teslim edildi." olarak gözüküyor. Ama tarafımda kargo teslim alınmamıştır. WhatsApp üzerinden iletişime geçmeye çalıştım. Sürekli müşteri temsilcisine yönetiyorlar ama hiç yüklenmiyor maalesef. Kargomun tarafıma ulaştırılmasını istiyorum.”

Şekil 5: Kargomsende Firmasına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 5’te verilen KARGOMSENDE firmasına ilişkin tek vaka modeline göre, en fazla gelen şikâyetler teslimatta gecikme yaşanması, bilgilendirme eksikliği, sorunun çözümüne ilişkin güçlükler ve bilgi verilmeden firmanın ürünü iade etmesi ile ilişkilidir. Firmaya gelen iki şikâyet aşağıda verilmiştir;

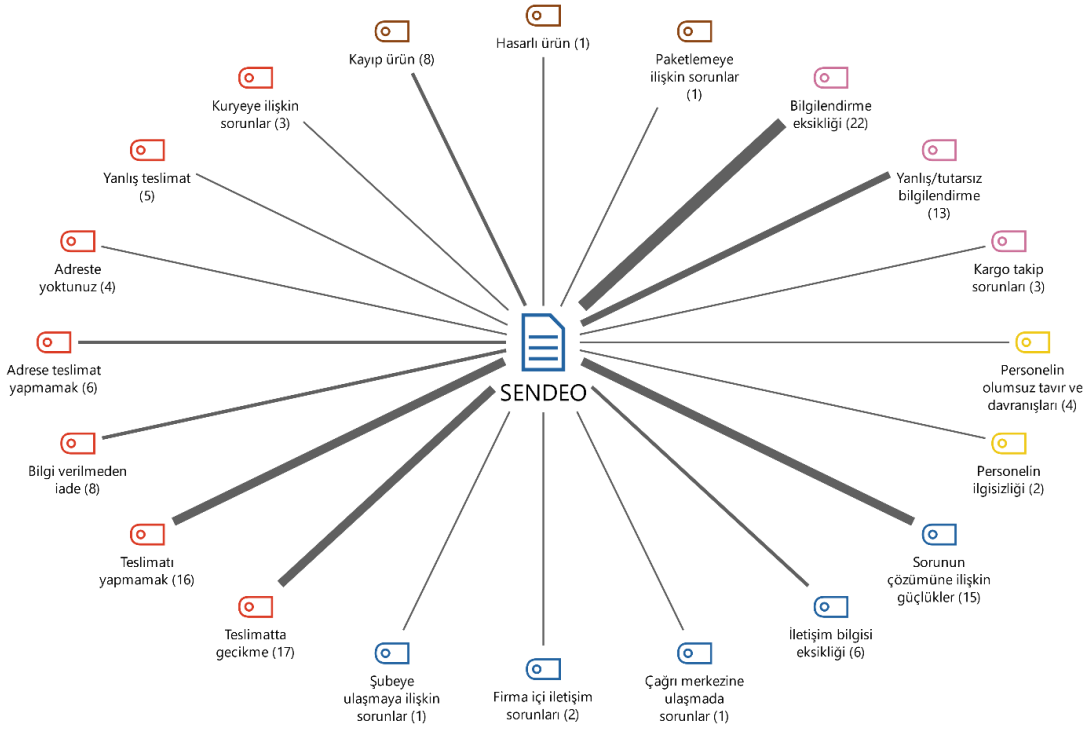
“Şikâyet 1

Kargomsende adlı firma, kargomu dağıtıma çıkarmış ancak sonradan alıcı bilgileri eksik diye teslim etmemiş. Ne bir arama var ne de bir bildirim ve bilgilerim tamdı. Ben ise sadece kargo için arıyorum, telefon çalıyor ancak bilerek meşgule atıyorlar.”

“Şikâyet 2

Kargomsende teslim etmediği bir paketi sistem üzerinden teslim etti gösterdi. Teslimat kodu istemeleri gerektiği halde bugün hiçbir şekilde aramadım. Çağrı merkezini aradığımda bana geri dönüş yapacaklarını söylediler, ancak bir geri dönüş de olmadı”

Şekil 6: Sendeo Firmasına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 6’da verilen SENDEO firmasına ilişkin tek vaka modeline göre, firmaya gelen şikayetler en fazla şu konularla ilişkilidir; bilgilendirme eksikliği, teslimatta gecikme, teslimatın yapılmaması, sorunun çözümüne ilişkin güçlük yaşanması ve yanlış/tutarsız bilgilendirme yapılmasıdır. Firmaya gelen şikayetlerden ikisi şu şekildedir;

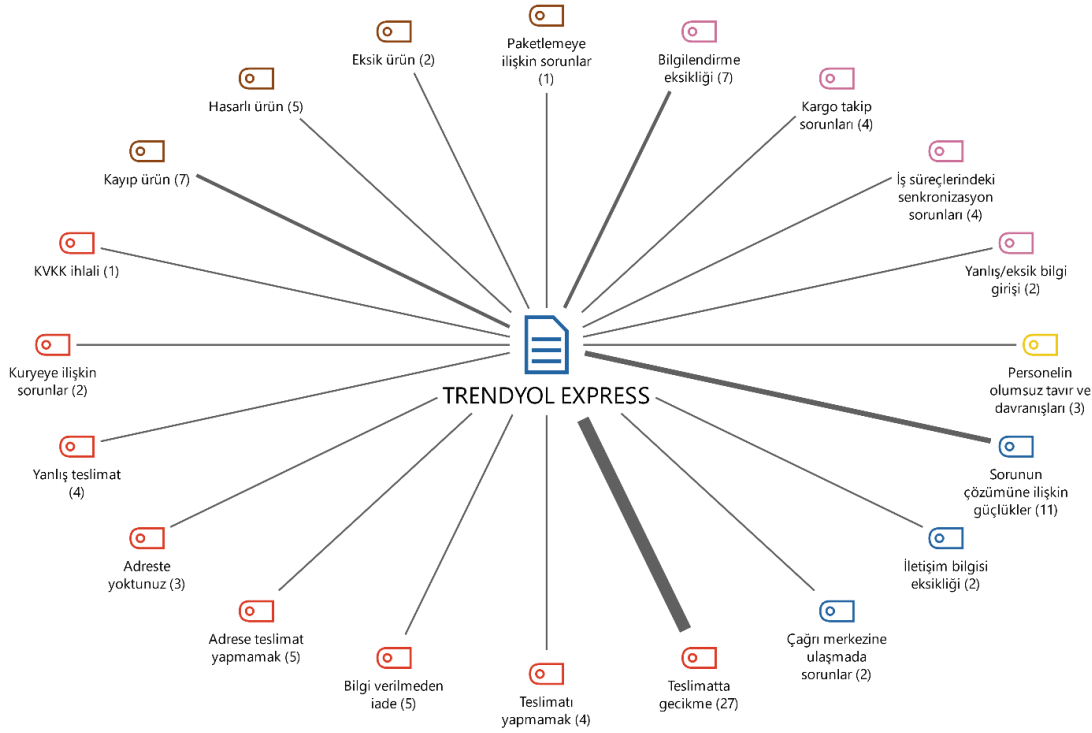
“Şikâyet 1

Kargom bana teslim edilmiş, ama benim haberim yok! Kargom nerede? Evden çalışan biriyim ne kapı zilim çaldı ne telefonum, ama bugün teslim edildiğini mesajla öğreniyorum. Benim kargomu kime teslim ettiyseniz gidin bulun getirin kargomu! Şikâyet kaydı oluşturuyorum orada da işlemler yavaş!”

“Şikâyet 2

Sendeo kargo firması, ürünümü geri göndermekle tehdit ediyor ve ürünün kendi alanları dışında olduğunu, benim köyden almam gerektiğini beyan ediyorlar. Mesafe bana 50 km. Yardımcı olmalarını istediğimde, olamayacaklarını ve üç gün içerisinde iade edeceklerini, kargomu teslim edemeyeceklerini söylüyorlar.”

Şekil 7: Trendyol Express Firmasına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 7'deki TRENDYOL EXPRESS firmasına ilişkin tek vaka modeline göre, teslimatta gecikme, sorunun çözümüne ilişkin güçlükler, kayıp ürün ve bilgilendirme eksikliği firmaya gelen en sık şikâyetlerdendir. İki şikâyet aşağıda verilmiştir:

“Şikâyet 1

Dolap siparişim bir haftadır teslim edilmedi. Dolap asistanına bağlanmak istiyorum fakat bağlantı kurulamıyor. Muhatap bulamıyorum, teslim tarihi olarak 22 Mart gözüküyor ancak bugün kontrol ettiğimde ürünün hala teslimat şubesine ulaşmadığını ve iki gündür transfer merkezinde beklediğini gördüm. Trendyol Express'in bir haftadır kargoyu teslim etmemesi kabul edilemez.”

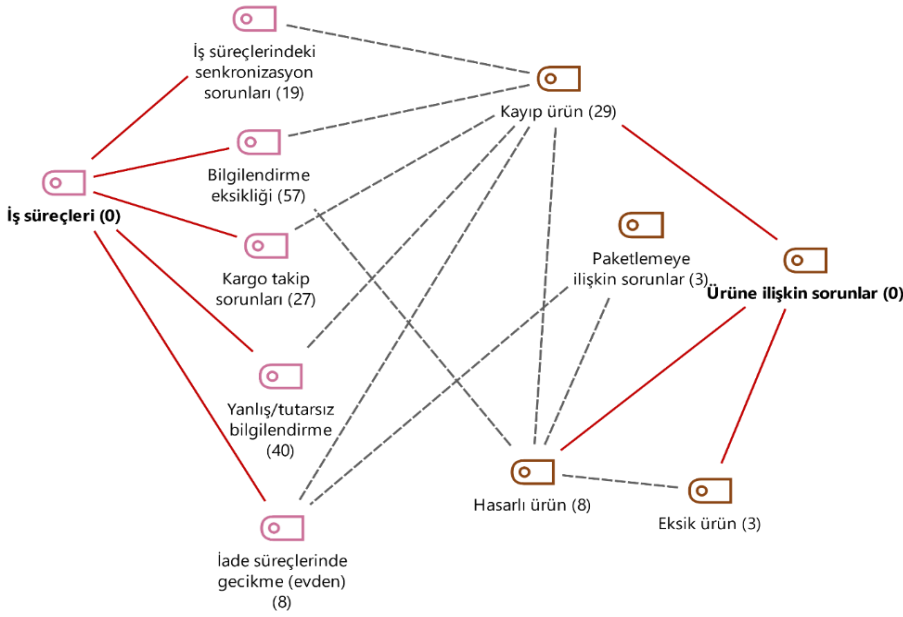
“Şikâyet 2

Trendyol Express ürünleri çok geç getiriyor. Kargolar 'Kargoya verildi' bildirimini aldıktan sonra 24 saat içinde teslim edilmesi gerekiyor. Ancak Trendyol Express'in bu süreyi uzatmasının nedenini anlamış değilim. İstanbul'dan gönderilen bir ürün, rahatlıkla 24 saat içinde İzmir'e ulaşabilir ve dağıtıcı aracılığıyla müşteriye teslim edilebilir. Bu konuda kendinizi geliştirmeniz gerektiğini düşünüyorum.”

3.6. Kodların Birlikte Oluşumu

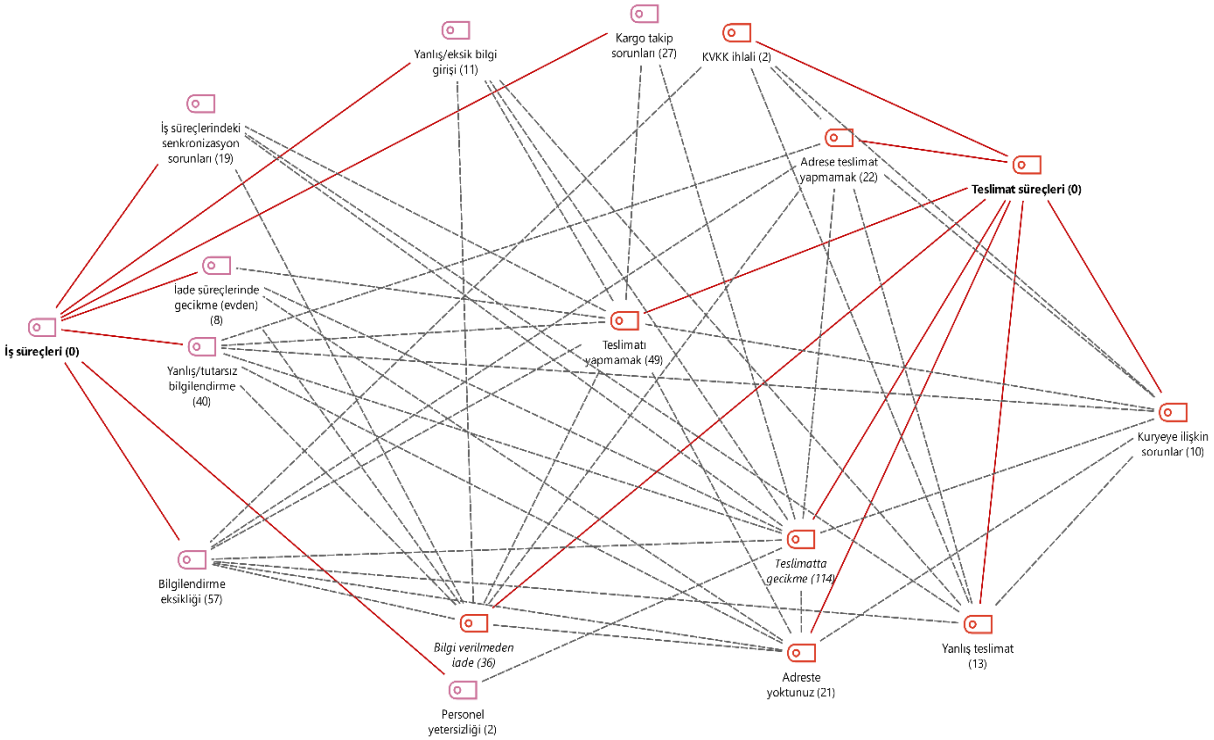
Araştırmanın bu bölümünde beş temanın ve kodlarının birlikte oluşma modelleri hazırlanarak kodların birbirleri ile ilişkileri sunulmaya çalışılmıştır.

Şekil 8: “İş Süreçleri” ve “Ürüne İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

Şekil 8’e göre, kayıp ürün kodu, iş süreçlerinde senkronizasyon sorunları, bilgilendirme eksikliği, kargo takip sorunları, yanlış, tutarsız bilgilendirme, iade süreçlerinde gecikme ve hasarlı ürün kodları ile birlikte oluşmuştur. Paketlemeye ilişkin sorunlar ise, iade süreçlerinde gecikme ve hasarlı ürün kodları ile; hasarlı ürün kodu, bilgilendirme eksikliği, kayıp ürün, paketlemeye ilişkin sorunlar ile ve son olarak eksik ürün kodu hasarlı ürün ile birlikte oluşmuştur.

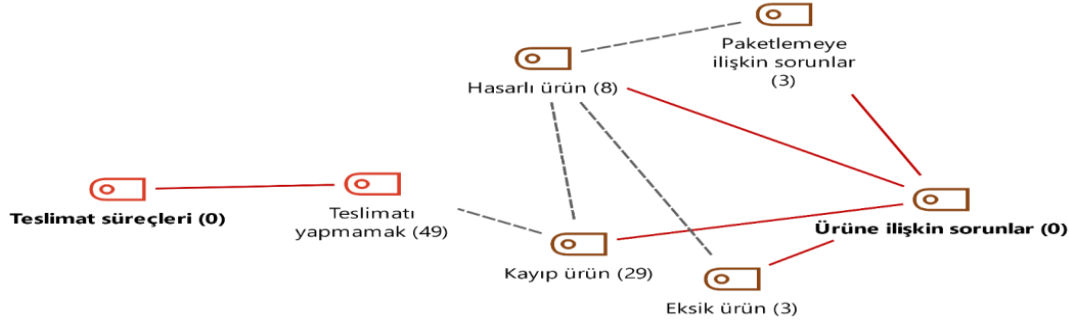
Şekil 9: “İş Süreçleri” ve “Teslimat Süreçleri” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

Şekil 9’a göre, iş süreçleri ile teslimat süreçlerindeki kodların birlikte oluşum sıklıkları oldukça fazladır. Örneğin, yanlış tutarsız bilgilendirme kodu adrese teslimat yapmamak, teslimatı yapmamak, kuryeye ilişkin sorunlar, teslimatta gecikme, adreste yoktunuz ve bilgi verilmeden iade

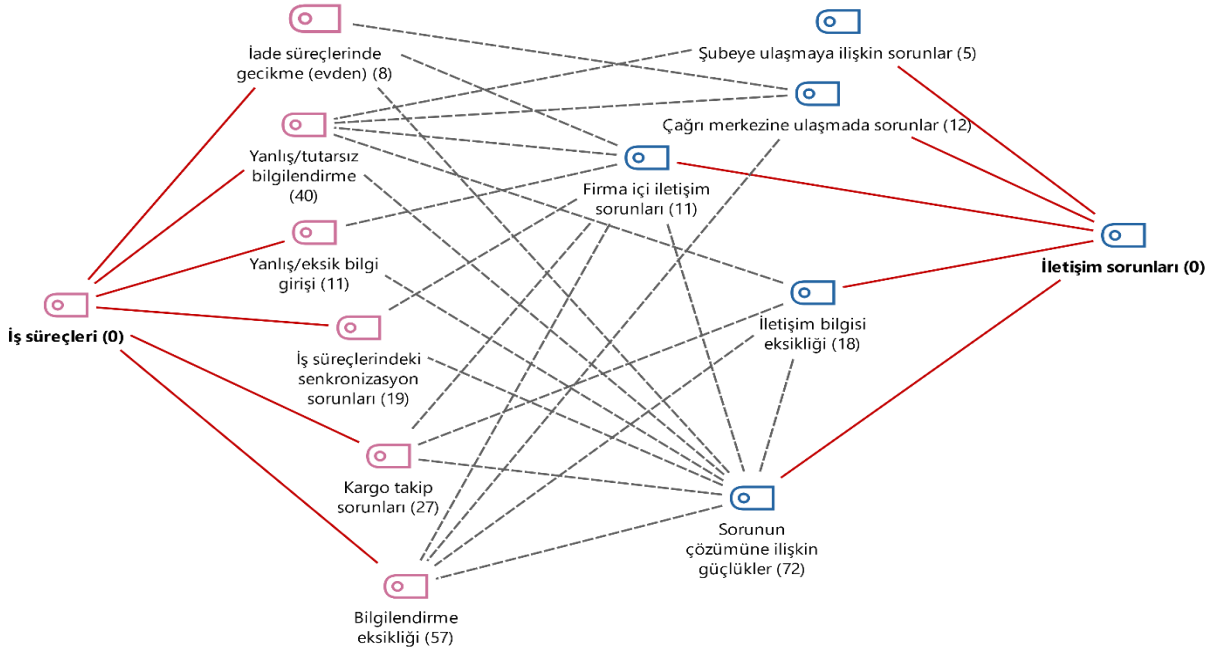
kodları ile birlikte oluşmuştur. Diğer taraftan yanlış/eksik bilgi girişi kodu ise bilgi verilmeden iade, teslimatı yapmamak, teslimatta gecikme ve yanlış teslimat kodları ile birlikte oluşmuştur.

Şekil 10: “Teslimat Süreçleri” ve “Ürüne İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

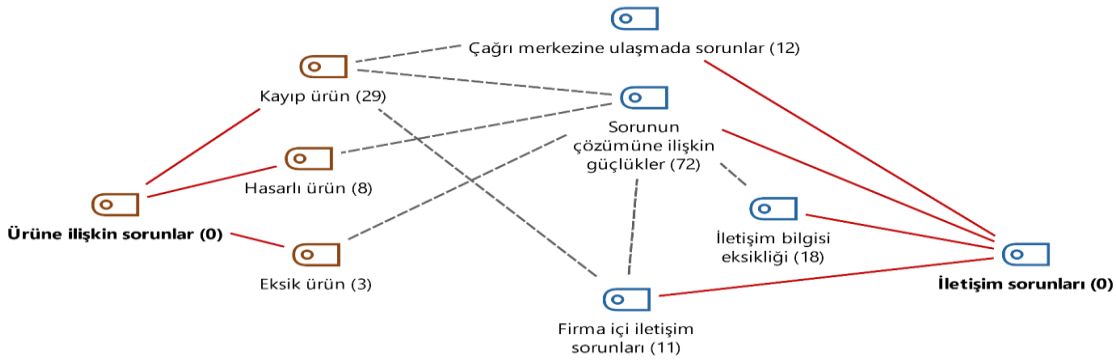
Hasarlı ürün kodunun kayıp ürün, eksik ürün ve paketlemeye ilişkin sorunlar kodları ile ve teslimat yapmamak kodunun kayıp ürün kodu ile birlikte oluştuğu Şekil 10’da görülmektedir.

Şekil 11: “İş Süreçleri” ve “İletişim Sorunları” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

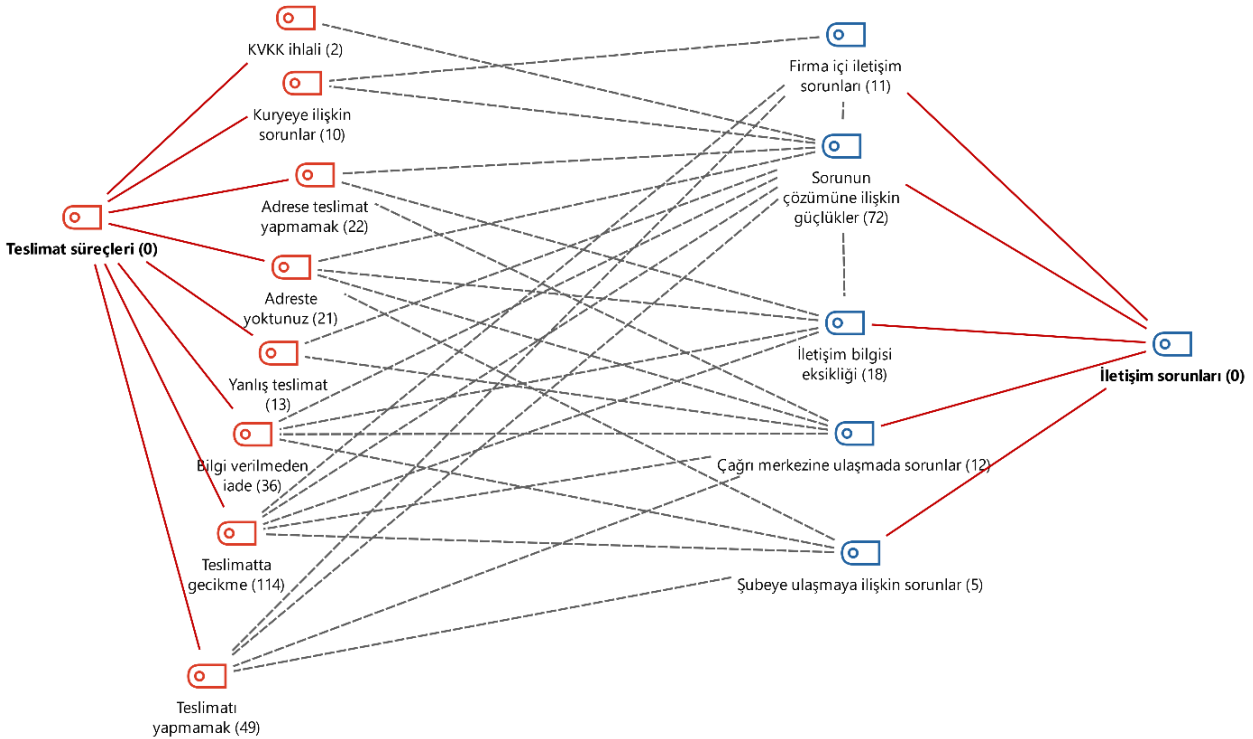
Şekil 11’e göre, sorunun çözümüne ilişkin güçlükler kodu, bilgilendirme eksikliği, kargo takip sorunları, yanlış/eksik bilgi girişi, yanlış/tutarsız bilgilendirme, iade süreçlerinde gecikme, firma içi iletişim sorunları ve iletişim bilgisi eksikliği kodları ile birlikte oluşmuştur. Firma içi iletişim sorunları kodu ise iade süreçlerinde gecikme, yanlış/tutarsız bilgilendirme, iş süreçlerinde koordinasyon sorunları, kargo takip sorunları, bilgilendirme eksikliği ve sorunun çözümüne ilişkin güçlükler kodları ile birlikte oluşmuştur.

Şekil 12: “Ürüne İlişkin Sorunlar” ve “İletişim Sorunları” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

Sorunun çözümüne ilişkin güçlükler kodu ile ürüne ilişkin sorunlar kodunda yer alan kayıp ürün, hasarlı ürün, eksik ürün, firma içi iletişim sorunları ve iletişim bilgisi eksikliği kodlarının yer aldığı bağlantı Şekil 12’de görülmektedir.

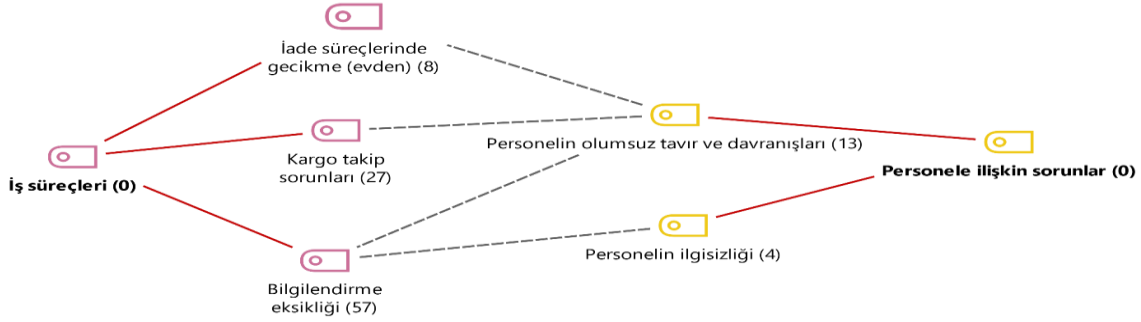
Şekil 13. “Teslimat Sorunları” ve “İletişim Sorunları” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

Şekil 13’e göre, teslimat süreçleri ve iletişim sorunları temalarında yer alan kodların sıklıkla birlikte oluştuğu görülmektedir. Örneğin, çağrı merkezine ulaşmada sorunlar koduyla birlikte güçlü oluşan kodlara bakıldığında; adrese teslimat yapmamak, adreste bulunmama, bilgi verilmeden iade, teslimatta gecikme ve teslimat yapmama kodları olduğu tespit edilmiştir.

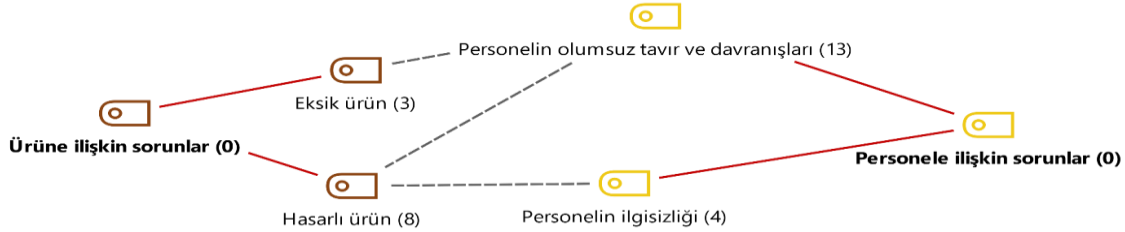
Şekil 14:

“İş Süreçleri” ve “Personele İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

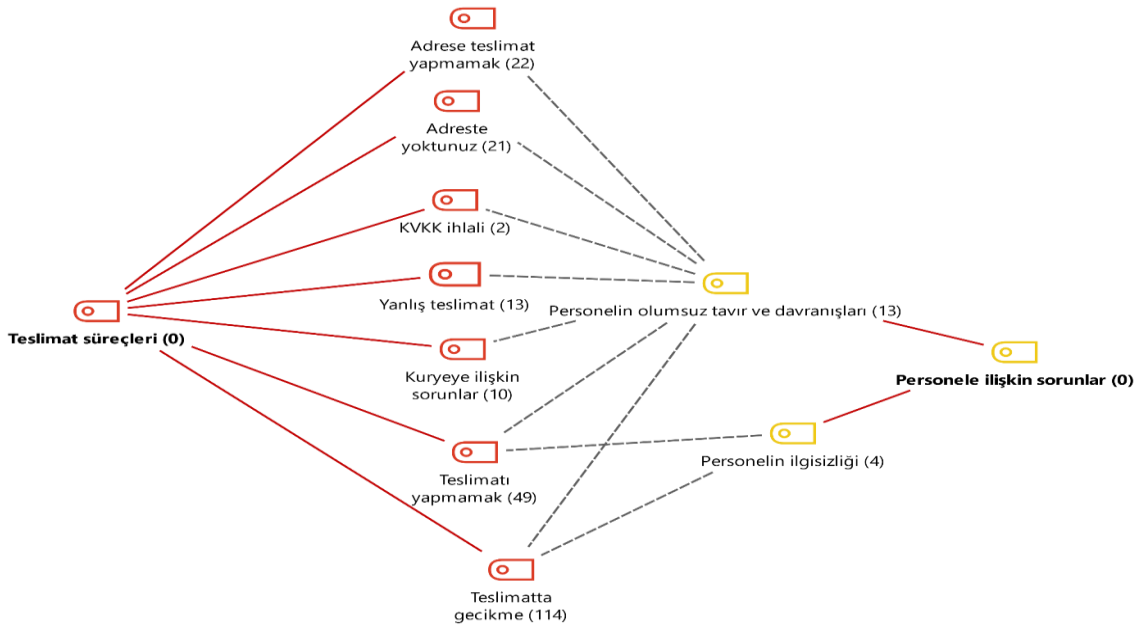
Personelin olumsuz tavır ve davranışları kodunun iade süreçlerinde gecikme, kargo takip sorunları ve bilgilendirme eksikliği kodları ile birlikte; personelin ilgisizliği kodunun ise bilgilendirme eksikliği kodu ile birlikte olduğu Şekil 14’te görülmektedir.

Şekil 15: “Ürüne İlişkin Sorunlar” ve “Personele İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

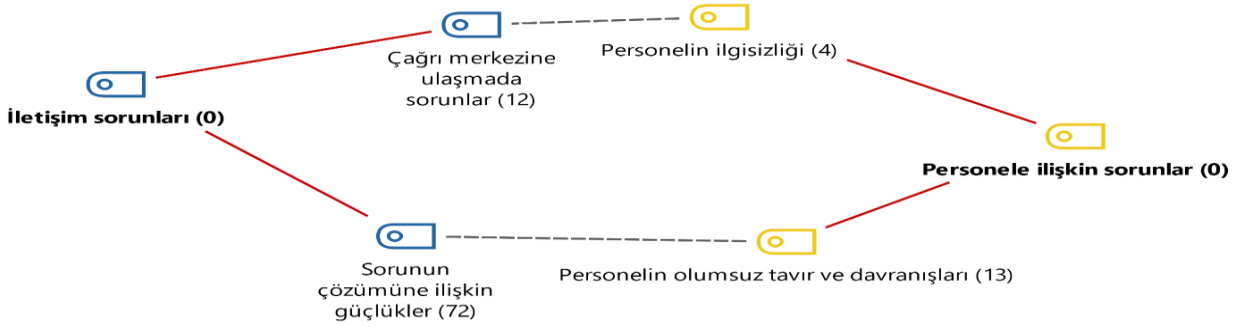
Şekil 15’e göre, personelin olumsuz tavır ve davranışları kodu eksik ürün ve hasarlı ürün kodları ile ve personelin ilgisizliği ise hasarlı ürün kodu ile birlikte oluşmaktadır.

Şekil 16. “Teslimat Süreçleri” ve “Personele İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

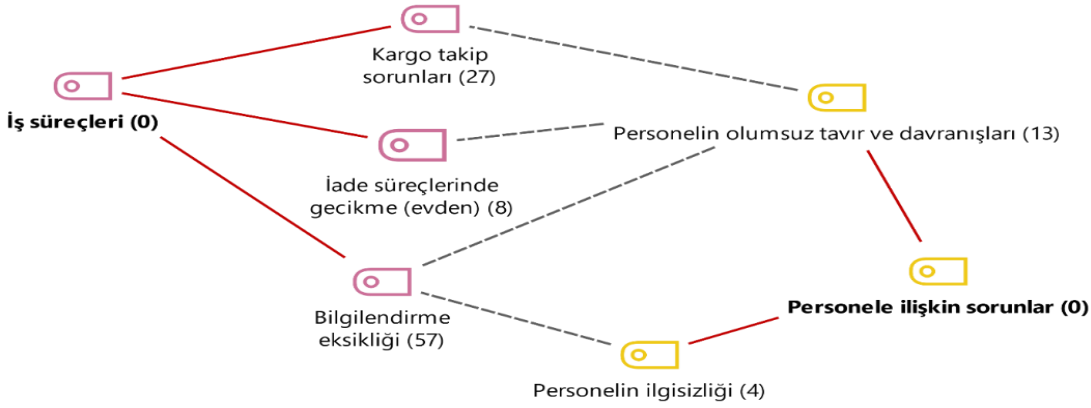
Personelin olumsuz tavır ve davranışları kodunun teslimat süreçlerindeki tüm kodlar ile birlikte ve personelin ilgisizliği kodunun teslimat yapmamak ve teslimatta gecikme kodları ile birlikte olduğu Şekil 16’da görülmektedir.

Şekil 17: “İletişim Sorunları” ve “Personele İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

Şekil 17’ye göre, personelin ilgisizliği kodu çağrı merkezine ulaşmada sorunlar kodu ile ve personelin olumsuz tavır ve davranışları sorunun çözümüne ilişkin güçlükler kodu birlikte oluşmuştur.

Şekil 18: “İş Süreçleri” ve “Personele İlişkin Sorunlar” Temalarının Kod Birlikte Oluşma Modeli

Personelin olumsuz tavır ve davranışları kodu kargo takip sorunları, iade süreçlerinde gecikme ve bilgilendirme eksikliği kodları ile personelin ilgisizliği kodu ise bilgilendirme eksikliği kodu ile birlikte oluştuğu Şekil 18’de görülmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Müşteri memnuniyetinin sağlanması ve tüketicilerin tatmini işletmelerin ana odağı durumuna gelmiştir. Özellikle önemli hizmet sektörlerinin başında gelen lojistik sektörü bu konu üzerine önemli çalışmalar yapmaktadır. E-ticaretin hızlı artışı ile hızlı bir şekilde artan son adım teslimat işlemleri birçok sürecin değişimine sebep olmuştur. Özellikle kargo hizmeti sağlayan son adım teslimat şirketleri artan talebe cevap vermekte zorlanmış ve bu dönemde birçok müşteri memnuniyetsizliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu çalışmada son dönemlerde e-ticaret faaliyetlerinde son adım teslimat sürecinde müşterilerin yaşadığı olumsuz deneyimleri ve şikayetlerini ele almaktadır.

Literatürde ele alınan önceki çalışmalara bakıldığında (Gürce ve Tosun, 2017; Burucuoğlu ve Yazar, 2020; Yıldız, 2020; Bayır, 2022; Kızılırmak, 2023; Çullu ve Okursoy, 2023) işletmelerin şikayetlerini incelemiş ve analizleri gerçekleştirmiştir. Fakat bizim çalışmamızı bu diğer çalışmalardan ayıran önemli hususun e-ticaret odaklı kurulan ve faaliyetlerinin büyük kısmını e-ticarette son adım teslimat gerçekleştiren firmaların seçimi oluşturmuştur. Diğer çalışmalarla bu araştırmanın sonuçlarının ele alınması ve karşılaştırılması önem arz etmektedir.

Araştırma sonucunda öncelikle beş adet firmamız tek tek değerlendirilmiştir. Firma bazlı sonuçlara baktığımızda tüketicilerin Hepsijet firmasında en çok yaşadığı problemler sırasıyla; sorunların

çözümüne ilişkin iletişim problemleri, teslimatta gecikme, bilgilendirme eksikliği, teslimatın yapılmaması, yanlış ve tutarsız bilgilendirme ve bilgi verilmeden iade gibi problemlerden oluşmaktadır. Buradan sonuçla bu firma özelinde tüketicilerin temel problemlerin temelinde iletişim unsuru yattığı müşteri hizmetleri faaliyetini geliştirmeleri gerektiği söylenebilir. Kargoist firmasına baktığımızda ise; teslimatta gecikme, sorunun çözümüne ilişkin iletişim problemleri, teslimatı yapmamak, kargo takip sorunları, yanlış/tutarsız bilgilendirme gibi problemler karşımıza çıkmaktadır.

Kargomsende firmasında bariz olarak teslimatta gecikme şikâyeti diğer şikayetlerden çok fazla öne çıkmaktadır. Bu şikâyeti bilgilendirme eksikliği ve sorunun çözümüne ilişkin güçlükler takip etmektedir. Sendeo firmasında ise en çok şikâyet edilen konu bilgilendirme eksikliği olarak tespit edilmiştir. Bu şikâyeti teslimatta gecikme, teslimatı yapmamak, sorunun çözümüne ilişkin güçlükler ve yanlış/tutarsız bilgilendirme takip etmiştir. Trendyol Express firmasında ise en fazla şikâyet konusu açık ara farkla teslimatta gecikme hususu olmuştur. Bu şikâyeti sorunun çözümüne ilişkin güçlükler, kayıp ürün ve bilgilendirme eksikliği takip etmiştir.

Araştırma sonucunda tüm şikayetler incelendiğinde ise iş süreçlerinde en fazla yaşanan problemlerin bilgilendirme eksikliği ve yanlış/tutarsız bilgilendirme olduğu tespit edilmiştir. Bilgi iletişim çağında olduğumuz düşünüldüğünde ve e-ticaret faaliyeti gerçekleştiren kişilerin bilgi teknolojileriyle olan bağlantılarının geleneksel ticaret yapanlara göre daha fazla olduğu düşünüldüğünde bilgilendirmeden kaynaklı problemlerin olması müşterilerin tatmini üzerinde ciddi etkiler yaratmaktadır. Bu hususun temelinde yer alan birçok faktör olabilir. İşletmelere bu problemlerin çözümünde teknolojiye olan yatırım, nitelikli iş gücü bulundurma gibi unsurlara eğilmesi gerekliliğini önerebiliriz. Burucuoğlu ve Yazar, (2020) çalışmasında iş süreçlerinde müşteriyi haberdar etmeme, sözünde durmama, eksik ve yanlış bilgi girişi gibi benzer şikayetleri tespit etmişlerdir.

Tüketicilerin ürüne ilişkin sorunlarda şikâyet ettikleri en fazla konunun ise kargo işletmelerinde ürünlerinin kaybolması ve hasarlı ürün tesliminin gerçekleşmesi olarak tespit edilmiştir. Yine bu süreçlerdeki problemlerin temelinde de iş süreçlerinin ve operasyon gerçekleşen depo, dağıtım merkezi gibi yerlerin karmaşıklığı yatmaktadır. Bu hususların azaltılmasında da dijitalleşme ve eğitilmiş personel önemli bir rol oynayacaktır. Kızılırmak (2023) çalışmasında hizmet kalitesi ana teması altında teslim süresi, kayıp kargo ve hasarlı paket-ürün şikayetleri gibi benzer sonuçlarımızı tespit etmişlerdir.

Teslimat süreçlerine ilişkin sorunlar tamamının altında ise kayda değer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buradaki şikâyet sayıları oldukça yüksektir. Teslimat süreçlerine ilişkin sorunların temelinde kurye sorunlarının yattığı görülmektedir. Sonuçlar detaylandırıldığında ise teslimatta gecikme oranının çok fazla olduğu, bu problemi teslimatı hiç yapmamak, bilgi verilmeden iade, kargo takip sorunları, adrese teslimat yapmamak ve adreste yoktunuz problemlerinin olduğu tespit edilmiştir. Personel eğitimi, personel sayısının artırılması, iş yükünün azaltılması gibi unsurlar bu problemlerin çözümünde işletmelere önerilerimiz olabilirler. Literatürde yer alan diğer çalışmalarda (Gürce ve Tosun, 2017; Burucuoğlu ve Yazar, 2020; Yıldız, 2020; Bayır, 2022; Kızılırmak, 2023; Çullu ve Okursoy, 2023) bu anlamda bizim sonuçlarımızı destekleyeceği sonuçlar içermekte ve benzer tespitler yapılmaktadır.

İletişim sorunlarına ilişkin sorunlar tamamında ise en fazla şikâyet konusu sorun yaşanıldığında çözümüne ilişkin güçlük yaşanması olmuştur. Ticari operasyonların kusursuz işlenmesi planlanır fakat süreçlerde problemlerin oluşması normal bir unsurdur. İşletmeler dizayn edecekleri yapıları esnek ve çevik olarak dizayn etmeli ve gelişen problemlere anında yanıt verebilmelidir. Bu anlamda organizasyon yapılarını ve teknolojilerini ona göre kurmaları kargo işletmelerine önerimiz olacaktır. Sorunun çözümüne ilişkin güçlükleri, iletişim bilgisi eksikliği ve çağrı merkezine ulaşmada yaşanan sorunlar takip etmektedir. Kızılırmak (2023) çalışmasında iletişim

temasının altında şube çalışanlarının tutum ve davranışı ile telefona cevap vermeme şikayetlerini tespit etmiştir. Bu noktada bizim tespitlerimiz farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temelinde çalışmayı geleneksel kargo işletmeleri üzerine yapmış olması ve şube sistemiyle çalışan işletmeler olması yattığı düşünülmektedir. Bu açıdan bu sonuçta çalışmanın geleneksel kargo işletmeleriyle, e-ticaret lojistiği hizmeti sunan işletmeler arasında farklılık olmasını ve bu çalışmanın gerekliliğini destekleyici nitelikte olmuştur.

Personele ilişkin sorunlarla ilişkin oluşan temaya baktığımızda ise personelin olumsuz tavır ve davranışları ile personeli ilgisiz davranması sonucu tespit edilmiştir. Bu hususlarla ilgili işletmelerin personel takip sistemleri ve derecelendirme kriterleri geliştirmeleri önerimiz olmaktadır. Ayrıca yine personel eğitimi, kurum içi eğitimlerde artarak devam etmelidir. Deniz ve Gödekmerdan, 2011; Burucuoğlu ve Yazar, 2020 çalışmalarında personel temasında en fazla şikâyetin çalışanların tutum ve davranışından kaynaklandığı tespit etmişlerdir. Bu sonuçlarda bizim çalışma sonucumuzu destekleyici niteliktedir.

Araştırmada belirlemiş olduğumuz beş firma, şikayetlerin ele alındığı web sayfası olan şikayetvar.com ve her firmadan 60 adet şikâyet çalışmamızın kısıtını oluşturmuştur. Buradan yola çıkarak bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı kısıtlar kullanılabilir ve yeni araştırmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca gerçekleştirmiş olduğumuz içerik analizi dışında farklı analiz yöntemleri kullanılarak, başta derinlemesine mülakat ve anket olmak üzere firmalar değerlendirilebilir, müşterilerin şikâyet ettikleri unsurlar sıralanabilir. Ayrıca e-ticarette son adım faaliyet gerçekleştiren işletmelerin dikkate alması gereken alternatifler belirlenerek çok kriterli karar verme teknikleriyle önceliklendirilebilir. İşletmelere yer alan önerilerimizi özetleyecek olursak müşteri hizmeti faaliyetlerine, dijitalleşmeye, otomasyona ve en önemlisi nitelikli personele ciddi bir şekilde yatırım yapmaları gerekmektedir. Müşteri memnuniyeti sağlayan unsurlar ve faktörler sürekli ölçümlenerek şirket süreçlerini kontrol altında tutmalıdır. Ayrıca sürekli kurum için değerlendirme ve eğitimlerle kontrol ve geliştirme mekanizmasını doğru kurgulamalıdır. Şikâyet sayfalarında ve sosyal medyada tüketicinin gerçekleştirmiş olduğu şikâyetle ilgili geri dönüşler müşteri memnuniyetinin tekrar oluşmasında oldukça önemli bir unsur olduğu için mutlaka bu sosyal platformlar ve web sayfalarının kontrolünü sağlayacak departmanlar kurulmalıdır. Bu departmanlar şikâyet çözümlenmeleriyle ilgili etkin bir işleyişe sahip olmalı ve şikâyet sonrası çözümlenme faaliyetleri de detaylı bir şekilde incelenmelidir.

Kaynakça

- Atılğan, K. Ö. ve Yoğurtcu, H. (2021). Kargo firması müşterilerinin Twitter gönderilerinin duygu analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 31-39.
- Bayır, T. (2022), E-Ticaret işletmelerinin yeni nesil kargolama hizmetlerine ilişkin e-şikâyetlerin incelenmesi: şikayetvar.com üzerine netnografik bir analiz. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 57-74.
- Boysen, N., Fedtke, S. ve Schwerdfeger, S. (2021). Last-mile delivery concepts: a survey from an operational research perspective. *Or Spectrum*, 43(1), 1-58.
- Burucuoğlu, M. ve Yazar, E. E. (2020). Üçüncü parti platformda kargo firmalarına yapılan müşteri şikayetlerinin içerik analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 99-114.
- Chen, Q. (2014). *Sustainable last-mile solutions: urban freight consolidation and eco-routing strategies* [Doctoral dissertation, University of Illinois at Chicago]. ProQuest Dissertations and Theses Database.
- Çoşkun, Ç. (2023). *Çevrimiçi alışverişlerin son adım teslimatındaki hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisi* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.

- Çullu, B. ve Okursoy, A. (2023). Kargo firmalarının hizmet kalitesinin metin madenciliği ile incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 399-422. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1205507>
- Edlund, J. E. ve Nichols, A. L. (2019). *Advanced research methods for the social and behavioral sciences*. Cambridge: University Press.
- Gupta, P., Singh, S., Ranjan, R., Kharayat, G., Raman, S. ve Balaji, V. (2019). Analysis of delivery issues that customer face upon e-commerce shopping. *International Journal of Management Studies*, 6(3), 14-26. <https://doi.org/10.18843/ijms/v6si3/03>
- Gürce, M. Y. ve Tosun, P. (2017). Kargo hizmetlerine ilişkin müşteri şikâyetleri: Bir içerik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 177-196.
- Güzel, D. ve Kavalcı, K. (2023). Lojistik son adım teslimat hizmetinde tüketicilerin akıllı dolapları benimseme niyeti üzerine bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 379-398. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1173502>
- Kania, R. ve Salsabila, H. N. (2023). The Responsive Strategy of Courier Services Companies on Handling Customer Complaint in Social Media: The Effect on Brand Trust and Customer Loyalty. *Journal of Marketing Innovation (JMI)*, 3(1). <https://doi.org/10.35313/jmi.v3i1.51>
- Kawa, A. ve Zdrenka, W. (2024). Logistics value in e-commerce and its impact on customer satisfaction, loyalty and online retailers' performance. *The International Journal of Logistics Management*, 35(2), 577-600. <https://doi.org/10.1108/IJLM-02-2023-0078>
- Kızılırmak, B. (2023). Kargo hizmetlerinin müşteri memnuniyeti açısından üçüncü parti platformda incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26(1), 35-47. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1139761>
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Sage: London.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd Ed.). Sage: London.
- Peppel, M., Ringbeck, J. ve Spinler, S. (2022). How will last-mile delivery be shaped in 2040? A Delphi-based scenario study. *Technological Forecasting and Social Change*, 177, 1-20, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121493>
- Saatcioğlu, D. ve Uzel Aydınocak, E. (2018, Mayıs). *E-ticarette son kilometre teslimat modeli: müşterilerin hizmet beklentileri üzerine bir uygulama*. 7. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresinde sunulan bildiri, Kahramanmaraş. <https://www.loder.org.tr/ulusal-kongreler>
- Shin, J. G. (2020). Analysis regarding complaints of courier consumers and workers in the parcel delivery service by using topic model. *Journal of Convergence for Information Technology*, 10(2), 39-48. <https://doi.org/10.22156/CS4SMB.2020.10.02.039>
- Spencer, L., Ritchie, J. ve O'Connor, W. (2003). *Analysis: practices, principles and processes*. In *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*, Sage: London
- Tiwapat, N., Pomsing, C. ve Jomthong, P. (2018, September). *Last mile delivery: Modes, efficiencies, sustainability, and trends*. Paper presented at 3rd IEEE International Conference on Intelligent Transportation Engineering (ICITE) Conference, Singapore. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/8492585>

- Vakulenko, Y., Hellström, D. ve Hjort, K. (2018). What's in the parcel locker? Exploring customer value in e-commerce last mile delivery. *Journal of Business Research*, 88, 421-427 <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.11.033>.
- Vanelslander, T., Deketele, L. ve Hove, D. (2013). Commonly used e-commerce supply chains for fast moving consumer goods: comparison and suggestions for improvement. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(3), 243-256 <https://doi.org/10.1080/13675567.2013.813444>.
- Vasić, N., Kilibarda, M., Andrejić, M. ve Jović, S. (2021). Satisfaction is a function of users of logistics services in e-commerce. *Technology Analysis & Strategic Management*, 33(7), 813-828. <https://doi.org/10.1080/09537325.2020.1849610>
- Wang, S. Y. ve Liang, Z. (2021). *Discovering Consumer Complaint Behavior in Online Food Delivery*. [Master Thesis, Lunds University], Lund University Publication Sweden.
- Yıldız, B. (2020). Kargo firmaları hizmet kalitesinin içerik analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(38), 42-57.
- Yıldız, B., Çiğdem, Ş. ve Aslan, H. (2018). Kargo firmaları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(21), 829-843.

Araştırma Makalesi / Research Article

MALİYE POLİTİKALARINA GEÇMİŞTEN BİR KATKI: DOKTOR MİLASLI İSMAİL HAKKI'NIN KAMU SAĞLIĞI POLİTİKALARI İÇİN BAZI ÖNERİLERİ*

Nazlı DEMİRTAŞ¹

Şimdi biz, istikbâle hâkim olmak için çalışmalıyız.

Doktor Milaşlı İsmail Hakkı

Öz

Kamu sağlığı politikaları; bireylerin sağlık hizmetlerine erişebilirliğini, bu hizmetlerin kalitesini ve finansmanını şekillendiren karar ve uygulamalardır. Bu politikalar; sağlık hizmetlerinin sunum biçimini, bu hizmetleri kimin sağlayacağını ve nasıl finanse edileceğini tanımlamaktadır. Kamu Sağlığı Politikalarıyla ilgili öneriler, geçmişten günümüze kadar güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmanın amacı dil, din ve tıp alanında çok sayıda eseri olan önerilerini tüm insanlık yararına aktaran, bu önerileri günümüze dek süregelen çalışmalarına dahil eden bilim insanları arasında yer almış Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın kamu sağlığı politikaları ile ilgili önerilerini değerlendirmektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada değerlendirme yapılabilmesi için doküman incelemesi yapılmıştır. Bu kapsamda Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın tıp alanında yazdığı eserleri incelemeye alınmış, Kamu Sağlığı Politikaları ile ilgili önerileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu sağlığı politikaları, Doktor Milaşlı İsmail Hakkı, Maliye, Salgın hastalıklar.

JEL Kodları: H29, H20.

A CONTRIBUTION TO FISCAL POLICIES FROM THE PAST: SOME PROPOSALS FOR PUBLIC HEALTH POLICIES BY DR. ISMAIL HAKKI FROM MILAS*

Abstract

Public health policies are decisions and practices that shape the accessibility of individuals to health services and the quality and financing of these services. These policies define the mode of delivery of health services, who will provide these services and how they will be financed. Proposals on Public Health Policies have been updated from the past to the present. This study aims to evaluate the suggestions of Dr Milaşlı İsmail Hakkı, who has many works in the fields of language, religion and medicine, who has been among the scientists who have transferred his suggestions for the benefit of all humanity and included these suggestions in his ongoing studies until today, about public health policies. The study was subjected to content analysis, one of the qualitative research methods. Document analysis was conducted in order to evaluate the research. In this context, Dr Milaşlı İsmail Hakkı's medical works were examined, and his suggestions on Public Health Policies were evaluated.

Key Words: Public health policies, Doctor Milaşlı İsmail Hakkı, Finance, Epidemic diseases.

JEL Codes: H29, H20.

*Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 122G228 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

¹YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, nazli.demirtas@ogr.sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002- 9487-5179.

*This study was supported by Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) under the Grant Number 122G228. The authors thank to TUBITAK for their supports.

Başvuru Tarihi (Received): 02.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.09.2024

Giriş

Bir ülkede belirli ekonomik hedeflere ulaşılmasında mali araçların kullanılması maliye politikası olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kamusal faaliyetlerin maliye politikaları ile entegre edilmesi kamunun temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde maliye politikası araçlarının rolü önemlidir. Maliye politikası araçları; vergilendirme, bütçe dengesinin sağlanması, kamu harcamaları ve borçlanmadır (Pınar, 2017: 35).

Uluslararası alanda sosyal ve ekonomik kalkınmanın esas göstergelerinden birisi sağlık hizmetleridir. Herhangi bir ülkenin kalkınma potansiyelinin netleştirilmesinde, toplumsal sağlık statüsü belirleyici faktördür. Bu statünün korunması, geliştirilmesi, var olan kaynakların verimli kullanımı ve ek kaynak temini ancak güçlü maliye politikası ile sağlanabilmektedir. Hükûmetin sağlık sektörüne ayırdığı bütçe, sağlık hizmetlerinin kalitesi ve erişilebilirliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu kapsamda uygun politikaların oluşturulması, sağlık harcamalarının artmasının yanı sıra niteliğinin de artmasına etki ederek sağlık hizmeti çıktılarına olumlu yönde etkileyecektir. Dolayısıyla sağlık harcamaları, kamunun sağlık politikalarına verdiği önemin somut bir yansıması olarak kabul edilebilmektedir (Albayrak ve Öztürk, 2021: 234).

Kamu sağlığı politikaları oluşturulurken sağlık hizmetlerinin en etkin ve hakkaniyetli bir şekilde sunulabilmesi ve herkesin ihtiyacı anında bu hizmetten kolayca yararlanarak bireyin sağlığının korunması ve iyileştirilmesi hedeflenmektedir (Mutlu ve Işık, 2005: 35). Bunun için halkın sağlığının korunması ve iyileştirilmesinde hükûmet tarafından uygulanan stratejiler ve kararlar önem arz etmektedir. Devletlerin sağlık hizmetlerini finanse etme ve yönetme biçimleri tarihsel gelişmelerle yakından ilgilidir. Tarih boyunca yürütülen sağlık politikaları ülkenin ekonomik gücü, kültürel düzeyi, toplumsal bilinci, coğrafi konumu ve siyasi politikaları ile şekillenerek uygulanmıştır (Nesipoğlu, 2018: 167). Sağlıkla ilgili potansiyel bir tehdit karşısında, devletler arasında iş birliğinin sağlanması gereği doğmuş; standart sağlık önlemleri alma konusunda fikir birliğine gidilmiştir. Bu sağlık önlemlerinin uyumlu ve standart bir şekilde uygulanması amacıyla uluslararası sağlık konferansları düzenlenmiş, alanında uzman bilim insanlarının görüşleri alınmıştır. Bu konferanslara katılan ve önerilerini tüm insanlık yararına aktaran, bu önerileri günümüze dek süregelen çalışmalarına dahil eden bilim insanları arasında Doktor Milaslı İsmail Hakkı da yer almaktadır.

T.C. Sağlık Bakanlığı'nın ikinci Teftiş Kurulu Başkanlığı yapması; Anadolu, Suriye ve Filistin'de hayatının büyük bölümünde çeşitli müfettişlik görevlerinde bulunmasıyla hem geçmişteki maliye politikalarının anlaşılmasında hem de günümüzdeki maliye politikalarının teşekkül etmesine emsal veya fikir vermesi açısından dışardan değil içeriden bir katkının çok iyi gelebileceği düşünüldüğünden Milaslı İsmail Hakkı'nın mezkûr yazıya konu edinilmesine karar verilmiştir. Milaslı'nın hayatı boyunca yönetici, bürokrat ve çalışan olarak tecrübe ettiği görüşlerinin günümüze taşınmasına, değerlendirilmesine ve tartışılmasına ihtiyaç vardır.

Çalışmanın konusu Milaslı İsmail Hakkı'nın kamu sağlığı politikaları ile ilgili görüşleri çerçevesinde maliye politikalarının şekillenmesidir. Maliye politikalarının şekillenmesinde geçmişte yaşamış aydınların etkisi var mıdır ve bu etki ne kadardır? sorusu çalışmanın araştırma sorusudur. Bu çalışmanın amacı dil, din ve tıp alanında çok sayıda eseri olan Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın kamu sağlığı politikaları ile ilgili önerilerini değerlendirmektir. Bütün bunların toplamında yazının amacını gerçekleştirmek üzere Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın tıp alanında yazdığı dört kitabı (Frengi İlleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat, İçki Belyesi ve Kurtulmanın Çareleri, Teşkilât-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?, Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli?) incelemeye alınmış, kamu sağlığı politikaları ile ilgili önerileri değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle kamu Sağlığı Politikası kavramı açıklanmış, kamu sağlığı politikalarının amaçları ve toplumsal önemine değinilmiştir. Daha sonra kamu sağlığı politikalarının finansmanına ve sağlık politikalarını belirleyen tarihsel gelişmelere yer verilmiştir.

Çalışmada kullanılan Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın Osmanlı Türkçesiyle yazdığı yazıların Latin harflerine aktarımı, alanında uzman Türk dili araştırmacıları tarafından yapılmıştır.

1.Kamu Sağlığı Politikası Kavramı

Bir mal veya hizmetin kamu kuruluşları ya da özel kuruluşlar tarafından üretilebilir olması politikanın sorunudur. 1950'li yıllarda birçok Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkeleri sağlık sistemi politikalarının tasarlanması, planlanması, ar-ge konusunda Devletlerin doğrudan sorumluluk alması gerektiği yaklaşımını benimsemişlerdir. Çünkü sağlık politikası, sağlık hizmetlerini kapsamına alarak, çevresel ve sosyo-ekonomik faktörlerin doğrudan ya da dolaylı olarak sağlık üzerindeki etkilerini içeren bütünlüğe sahiptir. Bu bütünlüğün genişliği nedeniyle Devlet yaklaşımı benimsenmiş ve oluşturulan politikalar ve sağlık sistemleri, bu temel üzerinde inşa edilmiştir (İleri, vd. 2016: 177-178).

Kamu sağlığı politikası; bir toplumda belirli sağlık hedeflerine ulaşmak için hükümetler, yasa koyucular ve politikacılar tarafından alınan kararları, planları ve eylemleri ifade etmektedir (Tulchinsky ve Varavikova, 2014: 43). Kamu sağlığı politikası kavramının kökleri, sağlığı bir kamu malı olarak teşvik etme ve sağlığın belirleyicilerini ekonomik, sosyal ve çevresel politikalar yoluyla ele alma fikrine dayanmaktadır (Pomeranz, vd. 2023: 25).

Kamu sağlığı politikası oluşturulması için sorunun tanımlanması, politik tepkinin oluşturulması, politikanın benimsenmesi, uygulanması ve politikanın değerlendirilmesinden oluşan bir süreci kapsamaktadır. Bir politika kapsamının oluşturulması, bir politikanın geliştirilmesi anlamına gelebilirken politika bağlamında kapsam oluşturmak aynı zamanda politikanın siyasi çerçevesini oluşturmak anlamına da gelebilmektedir (Krishnan vd. 2022: 128).

Kamu sağlığı politikaları oluşturulurken çeşitli faktörlerden etkilenilmektedir. Bu faktörler arasında politikacılar, bürokratlar, sivil toplum kuruluşları vb. yer almaktadır. Nitekim Milaslı İsmail Hakkı da bu isimlerden birisidir.

Her ülkenin sağlık politikası birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılığın bazen aynı ülkenin farklı bölgelerinde farklı sağlık politikası uygulamaları şeklinde de görülmesi mümkündür. Fakat sağlık politikaları, temelde iki farklı anlayış üzerine kuruludur. İlk anlayış, sağlığı temel bir insan hakkı olarak kabul etmekte ve her bireyin doğuştan bu hakkı kazandığına inanmaktadır. Bu yaklaşımda sağlık; toplumsal dayanışma, gelirin adil bir şekilde yeniden dağıtılması ve eşitlik ilkelerinin bir yansımasıdır. Sağlık hizmetlerinin sunumu, toplumun ortak iradesini temsil eden devletin görevi olarak görülmektedir. Diğer yandan ikinci anlayış, sağlığı bireysel bir sorumluluk olarak ele almakta ve sağlık hizmetlerinin piyasa koşullarına göre arz ve talep dengesi içinde sunulmasını savunmaktadır (Akdur, 2006: 17-18).

1.1.Kamu Sağlığı Politikalarının Amaçları ve Toplumsal Önemi

Dünya genelinde, sağlık politikaları belirlenmiş bir plana ve amaca uygun olarak şekillendirilmektedir. Bu politikaların oluşturulma sürecinde; sağlık hizmetlerinin etkin ve adil bir biçimde sunulması, ihtiyaç duyulduğunda herkesin bu hizmetlere kolayca erişebilmesi, bireylerin sağlığının korunması ve iyileştirilmesi esas alınmaktadır (Mutlu ve Işık, 2005: 32).

Sağlık politikalarının amacını sadece, “her hastaya tedavi olanağı sağlamak” şeklinde ifade etmek yeterli değildir. Çünkü sağlam kişilerin hastalıklardan korunup tedavi edilmeleri de önemli ve gereklidir. Bu nedenle sağlık politikalarının amacını daha geniş olarak, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) ilkeleri çerçevesinde saptamak daha doğrudur. Yaşanılan çağda oluşturulan sağlık politikaları da dahil birçok alandaki politikaların hazırlanması, planlanması, uygulanması,

denetlenmesi gibi birçok aşaması Devlet ve hükümetler tarafından oluşturulmaktadır. Çünkü Devlet kontrolü olmaksızın sağlık politikalarının hazırlanması pek mümkün değildir. Bunun sebebi, sağlık hizmetlerinin sahip olduğu olağanüstü karmaşık ve hassas yapısıdır (Başol ve Işık, 2015: 2).

Sağlık politikaları oluşturulurken günümüz teknolojisi dikkate alınarak ve dünyadaki sağlık anlayışındaki gelişmeler göz önünde bulundurularak politikalar üretilmelidir. Sağlık politikaları, sosyal hedeflere ulaşmada etkili bir araç olmalıdır. Sağlık eğitimleri; politik kaygılardan uzak, öğrenmeyi teşvik ederek herkesin yararına sunulmalıdır. Toplumda daha iyi hizmet verebilmek için sağlık politikaları düzenlenirken toplumun gereksinimlerinin ve beklentilerinin kolay ve hızlı karşılanması göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumdaki tüm bireylerin sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanması için "sağlık sigortası"nın toplumun tüm tabakalarına dağıtılması ve sağlık hizmetlerinin aktarılmasında ihtiyaç duyulan iyileştirme ve düzenlemelerin yapılması son derece önemlidir. Bununla birlikte alınan kararların uzun vadeli ve başarılı olmasının şartı, insan ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanabilmesidir. Dolayısıyla bir ülkede sağlık politikaları yapılırken o ülkede yaşayan toplumdaki bireylerin her şeyin en iyisine layık olduğu düşünülerek en etkili hizmet, en verimli personel ve en başarılı plan yapılarak bir çerçeve çizilmelidir (Hamzaoğlu, 2011: 28).

Sağlık hizmetleri ikame edilemeyen, ertelenmesi söz konusu olmayan ve sosyal bir amaç içeren hizmet türü olduğu için kamusal olarak verilmesi gereken hizmetler arasında değerlendirilmektedir (Üzümcü ve Söğüt, 2021). Sağlık hizmetleri, bireylerin ve tüm toplumun refahına katkıda bulunduğu için sosyal öneme sahiptir. Söz konusu hizmetler hastalıkların önlenmesinde, gerekli tıbbi tedavi ve hizmetlerinin sağlanmasında etkin bir rol oynamaktadır (Alexandru vd., 2015: 242; Özcan vd., 2022). Bununla birlikte sağlık hizmetlerinin toplumu yüksek refah düzeyine taşımasını sağlaması gerektiğinden bu hizmetlere erişimin kolay olması önem arz etmektedir. Nitekim 1948'de yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde, sağlık hizmetlerine erişim ilk kez bir insan hakkı olarak ele alınmıştır (Juškevičius ve Balsienė, 2010: 98; Sachs, 2012: 945).

Sağlık hizmetlerine erişim, uluslararası alanda sağlık hizmetlerinde temel performans göstergeleri arasında değerlendirilmektedir (Smith vd., 2009). Fakat yaşanan çağda dünya genelinde sosyal, kültürel ya da ekonomik nedenlerden dolayı zorunlu bir ihtiyaç olan sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşayan çok sayıda insan olduğu tahmin edilmektedir (OECD, 2023). Bu nedenle; ülkelerin hastaların ihtiyaçları kapsamında sağlık hizmetlerine erişim düzeylerini ölçmesi, sorunların tespiti ve çözümüne yönelik politika geliştirmeleri son derece önem arz etmektedir.

1.2.Kamu Sağlığı Politikalarının Finansmanı

Kamu sağlığı politikalarının finansmanı; kamu sağlığı fonksiyonlarını etkin bir biçimde yürütmek için kaynakların edinilmesini, yönetilmesini ve kullanılmasını içermektedir. Evrensel olarak sağlık güvencesinin sağlanması ve sağlıkta eşitliği teşvik etmek önem arz etmektedir. Dünya Bankası (WB) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO), evrensel sağlık güvencesine ulaşmak için güçlü sağlık finansman sisteminin gerekliliğini çeşitli raporlarda belirtmektedir (Cashin, 2016; Behera ve Dash, 2019:10).

Sağlık hizmetlerinin finansmanı üç temel unsura dayanmaktadır: Birincisi sağlık için gerekli olan fonların toplanması; ikincisi ödeyiciler arasında riskin paylaşılması ilkesiyle fonların bir araya getirilmesi ve üçüncüsü bu fonların kullanılarak gerekli sağlık hizmetlerinin satın alınmasıdır. Bu finansman mekanizmaları, insanların sağlık harcamalarını finansal risklere karşı koruma noktasında kuramsal seçenekler sunmaktadır (İstanbulluoğlu vd. 2010: 86).

Sınırlı kaynakların olduğu bir dünyada, kamudan beklentilerin yüksek düzeyde olması nedeniyle kamu sağlığı programları için siyasi ve profesyonel destek vazgeçilmezdir. Kamu sağlığı politikalarında iyi yönetim için iyi geliştirilmiş bilgi ve bilgi yönetimi sistemlerine ihtiyaç vardır.

Bu kapsamda sağlıkta siyasi irade ve liderlik, yeterli finansman ve organizasyon sistemleri, toplum sağlığının ve sağlık sistemlerinin işleyişinin planlanması, yönetimin ve izlenmenin iyi eğitilmiş personel tarafından desteklenmesi için belirli hedefler kapsamında gelişme sağlanabilmesi önem arz etmektedir (Tulchinsky ve Varavikova, 2014: 43). Dolayısıyla söz konusu durum hükümetin, sağlığın her aşamasında sorumluluklarını ve koordinasyonunu içermektedir. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarının ve güçlü profesyonel tüketici örgütlerinin katılımı da toplum sağlığının geliştirilmesinde önemli rollere sahiptir.

Sağlık hizmetlerinin finansmanı bir sağlık sisteminin sürdürülebilirliğini, etkililiğini ve performansını etkileyen temel unsurdur. Ülkeler, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için toplumdaki tüm bireylerin hizmete finansal açıdan ulaşabilmesi adına kaynak yaratma çabası içerisinde. Bu durum toplumdaki tüm bireylere mali koruma sağlarken adaleti gözetmeyi, kaynakları verimli bir şekilde kullanmayı ve kaynak oluşumunda insanların yoksullaşmasını engelleyen hedeflerin gözetilmesine destek olmaktadır (İstanbuluoğlu vd. 2010: 86). Bu nedenle, sağlık politikalarının oluşturulmasında temel ihtiyaç; somut hedeflerin belirlenmesi, toplumun katılımı ve siyasi bağlılık gibi unsurları bilimsel yaklaşımlarla güçlü bir şekilde destekleyerek benimseneceği bir süreci sağlaması gerekmektedir (Shrivastava vd., 2015: 4). Tüm bunlar sağlık politikalarının etkili bir şekilde uygulanmasını ve toplumun genel sağlığını iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Literatürde sağlık hizmetleri üç ana kaynaktan finansman edilmektedir. Bunlar kamu, özel ve karma kaynaklardan oluşmaktadır. Ülkeler finansman modeli olarak kamu, özel ve her ikisinden belli derecede olan karma modeli kullanmaktadır (Nishtar, 2010: 74-75).

Şekil 1: Sağlık Hizmetlerinin Finansman Çerçevesi

Kaynak: (Çelikay ve Gümüş, 2010: 187)'dan faydalanılmıştır.

Şekil 1'e göre sağlık hizmetleri piyasa ve kamu ekonomisi aracılığıyla cepte ödeme, özel sağlık sigortası, vergiler ve zorunlu sosyal sigorta olarak finansman edilmektedir. Bir diğeri bu finansman modellerinden farklı olarak tıbbi tasarruf hesabı modelidir. Cepten yapılan ödemeler, sağlık hizmeti kullanım karşılığında şahsi olarak yapılan harcamalardır. Bu ödeme türünde oluşabilecek muhtemel bir hastalık durumunda Devlet, finansal koruma sağlamamaktadır (Mossialos ve Dixon, 2002: 22-24).

Sağlık hizmetlerinin piyasa ekonomisi aracılığıyla finansmanını sağlayan bir diğeri tür, özel sağlık sigortasıdır. Özel sağlık sigortası sistemi, cepte yapılan ödemelerin dezavantajlarını azaltabilen özellikleri içermektedir. Bu sistemin bir parçası olarak özel sağlık sigortası kuruluşları, hizmeti alan ve hizmeti sunan arasında aracı rolündedir. (Sekhri ve Savedoff, 2006: 360). Bu kuruluşlar

potansiyel hizmet alıcılarından prim toplamakta ve olası sağlık sorunlarıyla karşılaşılması durumunda bireylerin sağlık hizmeti sunucusundan aldıkları hizmetin bedelini karşılamaktadır. Bu nedenle bu kuruluşlar genellikle “Üçüncü Taraf Ödeyici” olarak anılmaktadır (Çelikay ve Gümüş, 2010: 189).

Vergilerle finansman modelinde vatandaşlar, sağlık hizmetlerini kullanırken bireysel katkı olarak ödedikleri vergilerle belirlenen katkı payları dışında ek bir ödeme yapmamaktadır. Vergiler aracılığıyla sağlanan sağlık hizmetlerinin finansmanı için toplanan vergilerin genel bütçe aracılığı ile sağlık sektörüne ayrılmasını gerektirmektedir. Bu kaynaklar için hükümetin, sağlık sektörü ve diğer kamu kurumlarına ayrılan bütçe harcamaları konusunda tercih yapması söz konusudur (Tatar, 2011: 107). Diğer bir deyişle vatandaşlar ödedikleri vergiler aracılığıyla sağlık hizmetlerine katkıda bulunmakta ve bu katkılar genel bütçe içinde ayrılan fonlarla sağlık sektörüne yönlendirilmektedir.

Zorunlu sosyal sigorta modelindeyse çalışanlar ya da işverenler tarafından düzenli olarak ödenen primler için sigorta olarak belirli bir fon oluşturulmaktadır. Dayanışma temelinde oluşturulan bu fondan, sağlık problemiyle karşılaşan sigortalılara sunulacak sağlık hizmetinin finansmanı sağlanmaktadır. Sistem genellikle Devlet'in denetimi altında çalışmakta ve belirli yasal düzenlemelere tabi tutulmaktadır. Bu model 1883'te Otto Van Bismarck tarafından Almanya'da tasarlanmıştır. Bu yüzden Bismarck sistemi olarak da bilinmektedir (Tawfeeq, 2020: 20).

2.Sağlık Politikalarını Belirleyen Tarihsel Gelişmeler (1880-1938)

Sanayi Devrimi, tarihsel olarak önemli olaylardan birisi olup toplumsal yaşamı derinden etkilemiştir. Bu dönemde, kentlere göç eden vatandaşlar; sağlık koşullarının kötü olduğu ortamlarda çalışmak ve yaşamak zorunda kalmışlardır (McClellan, 2013). Söz konusu dönemde salgın hastalıklar, Avrupa'yı etkisi altına alarak ciddi zararlara yol açmıştır. Uzun çalışma saatleri, yetersiz beslenme, kalabalık ve hijyenik olmayan yaşam koşulları sebepleriyle kolera, veba gibi bulaşıcı hastalıkların yayılması kolaylaşmıştır. Bu konu ile ilgili çalışmanın somut somut çıktısı, 23 Temmuz 1851'de Paris'te Uluslararası Sağlık Konferansı'nın düzenlenmesiyle verilmiştir. Konferansa 12 ülke, her ülkeden bir doktor bir diplomat katılmıştır. Bu ülkeler 6 ay süreli çalışma neticesinde 137 maddelik bir sağlık tüzüğü hazırlamışlardır. Deniz ulaşımı ve karantina kuralları ilk toplantıda belirlenmiş ve denizcilik faaliyetlerinin geliştirilmesi ile halk sağlığının korunması için gerekli çalışmalar yapılmıştır. XIX. yüzyılın sonuna kadar toplamda 11 ülkede, 12 konferans düzenlenmiştir. Bu konferanslardan üçüncüsü, 1866 yılında İstanbul'da gerçekleşmiştir (Metin ve Aydın, 1997: 35).

13 Şubat 1866'da başlayan İstanbul Sağlık Konferansı'nda tüm dünyaya yayılan kolera salgını ile ilgili tedbirler görüşülmüştür. İstanbul Konferansı'nda öne çıkan konuların başında, hastalığın ilk kez Mısır'dan deniz yoluyla Akdeniz'e komşu Avrupa ülkelerine yayılması gelmiştir. Bu konferans; aynı zamanda 1881'de Amerika'da gerçekleştirilen konferansla birlikte, Avrupa ülkelerinin dışında nadir görülen konferanslardan birisi olmuştur (Özdemir, 2005: 83). 1866'da Amerika'da gerçekleştirilen III. Uluslararası Sağlık Konferansı, yeni kıta olan Amerika'daki sağlık politikaları çalışmalarını yönlendirmiştir. 1902'de Amerika Birliği bünyesinde Uluslararası Sağlık Bürosu kurulmuş ve bu kuruluş, daha sonra Amerika Sağlık Örgütü adını almıştır. Bu örgüt; karantina kuralları belirleme, bulaşıcı hastalıklarla ilgili bilgi alışverişi yapma, limanlardaki sağlık şartlarını iyileştirme, teknik yardımlaşma ve ticareti artırma gibi hedeflerle kurulmuştur. Söz konusu kuruluş; Dünya Sağlık Örgütü'nün kurulmasından sonra Dünya Sağlık Örgütü'nün altında bir bölge ofisi olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir (Ünalmiş Duda, 2008: 66).

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılda sağlık alanında etkin çalışmalar yürütmüştür. Padişah Abdülmecit, 1839'da Akdeniz Bölgesi'nde karantina kurallarını uygulamak amacıyla İstanbul Üst Sağlık Konseyi'ni kurmuştur. İstanbul Üst Sağlık Konseyi ile birlikte söz konusu yüzyılda üç sağlık konseyi daha kurulmuştur. Bu konseyler, 1851'de Paris'te gerçekleşen ilk Uluslararası

Sağlık Konferansı'na kadar Akdeniz Bölgesi'nde salgın hastalıklarla ilgili çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu Konseyler şunlardır: Tanca Sağlık Konseyi (1840), İskenderiye Sağlık Konseyi (1843), Tahran Sağlık Konseyi (1864). Tüm bu bölgesel örgütler, Dünya Sağlık Örgütü'nün kurulmasından sonra bölge bürolarına dönüşmüşlerdir (Sağlık Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı, 1973).

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde çok fazla toprak kaybetmiş, kaybedilen bu topraklardan İstanbul'a büyük göçler yaşanmıştır. Bu göçler; nüfus artışına ve salgın hastalıkların İstanbul'a taşınmasına ve buradan yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle veba ve kolera gibi salgın hastalıklar bu dönemde önemli bir sorun hâline gelmiştir (Koylu, 2009: 694). Kolera nedeniyle İstanbul'da 1865'te 30.000'den fazla insan ölmüştür. 1877'de ise 4.000 kişi koleradan hayatını kaybetmiştir (Yıldırım, 1994: 142).

Amerikan Sağlık Komisyonu raporuna göre 1894 yılı ocak ayında koleranın yayılımının Osmanlı'da azaldığı ifade edilmiştir. Öte yandan Hindistan'da 1899'da ortaya çıkan kolera salgını İstanbul'a kadar ulaşmamıştır. Ayrıca Osmanlı Sıhhi Komisyonu, korunak önlemi olarak aşılama yapılabilmesi için Pasteur Enstitüsü'nden serum talep etmiştir. Pasteur Enstitüsü, en kısa sürede aşılardan gönderileceğini belirtmiştir (Spiridion, 1899: 2053-2055).

XIX. yüzyılda uluslararası alanda gerçekleştirilen çalışmalar, sonraki dönemlerdeki çalışmalara da zemin hazırlamıştır. Kolera, veba ve sarıhumma gibi hastalıklarla mücadelede önemli başarılar sağlanmıştır. Bu dönemde uluslararası konferanslar da devam etmiştir. 1903 yılında düzenlenen XIII. Uluslararası Sağlık Konferansı'nda, Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu'nun kurulması kararı alınmıştır. 1907 yılında faaliyete geçen ve resmî dili Fransızca olan bu Büro, sağlık alanında büyük gelişmeler kaydetmiştir. Büro, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Duda (2008) tarafından belirtilen dönemde gerçekleştirilen faaliyetler arasında aşı ve serumların sınıflandırılması, içme suyu ve gıda hijyeninin sağlanması, cüzzam ve tüberküloz hastalarının zorunlu bildirimleriyle ilgili düzenlemelerin uygulanmaya koyulması yer almaktadır.

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ve erken dönem Cumhuriyet zamanında frengi, trahom, sıtma, verem, çiçek, kızıl ve kuduz gibi çeşitli salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele faaliyetleri; Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlükleri, kaymakamlıklar ve gerektiğinde hastane ile belediye tabiplikleri aracılığıyla yürütülmüştür. 1928 yılının bitmesine yakın; bulaşıcı hastalıkların görüldüğü yerlerde test yapmak ve etkin bir mücadele yürütmek amacıyla, üç salgın hastalık uzmanı doktor ve sekiz seyyar sıhhiye memurundan oluşan Seyyar Emraz-ı Sariye Mücadele Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilatın saha çalışmaları, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli çıktılar sağlamıştır (Tekir, 2019: 408). 15 Kasım 1925'te Bakanlar Kurulu; sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıkların teşhisinde kullanılması için taşınabilir 31 adet laboratuvarın, Almanya'dan Müzayede ve İhaleler Yasası'nın 18. maddesi gereğince pazarlık yoluyla satın alınmasını karar kılmıştır (Temel, 2008).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık koşullarının istatistiksel verilerle değerlendirilmesi önemlidir. O dönemde, ülkede toplam 554 hekim bulunmakta ve her bir hekime 19.860 kişi düşmektedir. Bu da 100 bin nüfusa yaklaşık 5 hekim düşmesi anlamına gelmektedir.

Cumhuriyetin ilanından 1930'a kadar olan dönemde, Türkiye'de frengi ve sıtma gibi birçok bulaşıcı hastalık salgına dönüşmüştür. Bu hastalıklarla etkili bir şekilde mücadele edebilmek için bazı önlemlerin alınması ve yasal düzenlemelerin yapılmasına karşın, ülkenin genel sağlık politikasını şekillendirecek yasal düzenleme ancak 1930 yılında gerçekleştirilebilmiştir. 24 Nisan 1930'da kabul edilen 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türkiye'nin sağlık koşullarını iyileştirmeyi ve halkın sağlığını tehdit eden tüm hastalıklarla mücadeleyi Devlet'in temel görevleri arasında olduğuna hükmetmiştir (Tekir, 2019: 427).

1925 yılında İsmet Bey liderliğindeki hükûmette Sıhhiye Vekili olarak göreve başlayan Refik [Saydam], 1937'ye kadar hizmet etmiştir. Görev süresince Türkiye'nin sağlık politikalarına yönelik çalışmalar gerçekleştiren Refik Bey; sıtma, verem ve trahom başta olmak üzere bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve halk sağlığının korunmasında önemli katkılarda bulunmuştur (Demir, 2020: 277).

3. Literatür İncelemesi

Çalışmanın bu kısmında kamu sağlık politikaları ile ilgili literatürde yapılmış olan çalışmalara değinilmiştir. Memişoğlu (2018) çalışmasında, Türkiye'de uygulanan kamu sağlığı politikalarından ve sağlıkta dönüşüm programını uluslararası kuruluşların (OECD, Avrupa Birliği vb.) raporlarıyla karşılaştırarak değerlendirmektedir. Çıraklı ve Yıldırım (2019) çalışmalarında, 1990'dan 2014 yılına kadar ülkelerin ekonomik kriz zamanlarında sağlık politikası ile ilgili izledikleri politikaları ve ekonomik krizlerin sağlık politikaları üzerindeki olumsuz etkilerini önlemede ne gibi tedbirler aldıklarını değerlendirmektedir. Ak (2021) çalışmasında makale, gazete ve arşiv belgelerini tarayarak Türkiye'nin 2000 yılından günümüze kadar izlediği sağlık politikalarını ele almaktadır. Karataş (2021) çalışmasında, Atatürk döneminde uygulanan sağlık politikaları ve salgın hastalıklarla mücadele ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Emiroğlu ve Öztürk (2021) Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde karşılaşılan salgın hastalıklara karşı alınan önlemleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık sisteminde yaşanan değişimlerle salgın hastalıklarla mücadeleyi ve Covid-19'a karşı alınan önlemlerin neoliberal sağlık sistemi bağlamında karşılaştırmayı değerlendirmektedirler.

Toygar (2022) sağlık politikası ile ilgili kavramsal çerçeveyi ele alarak uluslararası kuruluşların sağlık politikaları ile ilgili değerlendirmelerine yer vermektedir. Çelik (2022) çalışmasında II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık politikaları kapsamında gerçekleştirilen hizmetler ve tarihten günümüze salgınların benzerlik ve farklılıklarını ele almaktadır. Aydın vd. (2023) Cumhuriyet'in yüz yıllık döneminde sağlık politikalarının genel olarak değerlendirilmesini yapmaktadır. İlikan (2024) Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın şekillendirdiği sağlık politikalarının Türkiye'nin demografik yapısı üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Tüzün (2024) Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan sağlık politikalarının genel değerlendirmesini yapmaktadır.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Literatür taraması yapıldığında kamu sağlık politikaları ile ilgili genel teorik bilgileri içeren çalışmalar bulunmuş ancak nitel araştırma yöntemiyle çok yönlü bir bilim insanının kamu sağlığı politikaları ile ilgili önerilerini ortaya koyan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın konusu, Milaşlı İsmail Hakkı'nın kamu sağlık politikaları ile ilgili görüşleri çerçevesinde maliye politikalarının şekillenmesidir. Maliye politikalarının şekillenmesinde geçmişte yaşamış aydınların etkisi var mıdır ve bu etki ne kadardır? sorusu çalışmanın araştırma sorusudur. Bu çalışmanın amacı dil, din ve tıp alanında çok sayıda eseri olan Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın kamu sağlığı politikaları ile ilgili önerilerini değerlendirmektir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kapsamında, verilerin toplanması için doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesi ile elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür. (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Bununla birlikte nitel araştırmalar; genellikle yorumlayıcı bir yaklaşımı benimser ve karmaşıklığı, ayrıntıları ve bağlamı anlama amacına yönelik bir metodoloji olarak kullanılır. Bu yöntem, verileri derinlemesine inceleyerek yüzeyin altındaki gerçekleri ortaya çıkarmayı hedefler. Genelleştirme yerine özgün açıklamalar ve detaylı analizlerle sonuçları elde eder (Kuş, 2009:78-79).

Nitel araştırmalarda doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı hâllerde çalışılan araştırma problemine ilişkin yazılı ve görsel materyallerden faydalanılabilir. Tarihçilerin ve arkeologların geçmişe yönelik çalışmalarında yazılı kaynakların analizinden faydalanılmaktadır. Bu anlamda yazılı kaynak ve materyaller, geçmiş hakkında bilinmeyi sunan çok değerli bilgi kaynakları arasındadır. Yazılı materyallerin analizini kapsayan yöntem ise doküman incelemesidir. Hangi dokümanların veri kaynağı olarak kullanılabilceğı araştırmanın amacı ile yakından ilgilidir. Anılar, günlükler, mektupların dışında periyodik çıkan yazılı kaynaklar, dergiler ve kitaplar doküman incelemesine konu olabilirler. (Yıldırım ve Şimşek, 2016; 187-188). Bununla birlikte toplanan verilerin analizi için kullanılan içerik analizi, verilerden elde edildiğı bağlama yönelik tekrar edilebilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için kullanılan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanabilmektedir (Hansen, 2003: 55). Bu analiz kullanılarak belirli kelimelerin, temaların veya kavramların varlığı, anlamları ve ilişkileri ölçülebilir ve/veya analiz edilebilir. İçerik analizi özellikle, doğrudan metinler ve anlatı çözümlenmeleri aracılığıyla sosyal etkileşimin niteliğini incelemek için oldukça kullanışlı bir araştırma tekniğidir (Neuman, 2012). Bütün bunların toplamında yazının amacını gerçekleştirmek üzere Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın tıp alanında yazdığı dört kitabı (*Frenđi İletti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat, İçki Belyesi ve Kurtulmanın Çareleri, Teşkilât-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?, Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli?*) incelemeye alınmış, kamu sağlığı politikaları ile ilgili önerileri değerlendirilmiştir. Ayrıca bu dört kitap çalışmamıza nesne olan konunun sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

5. Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın Kamu Sağlığı Politikaları ile İlgili Önerileri

Doktor Milaslı İsmail Hakkı; 1869 yılında Milas'ta doğmuş ve Darülfünun Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. II. Meşrutiyet sonrasında tıp, ahlak, din ve dil konularındaki düşünceleri ve yazılarıyla dikkat çekmiştir (Eraslan, 2021: 177). Belediye ve Hükümet Tabipliği görevlerini sürdürdükten sonra Beyrut Vilayeti Sıhhiye Müfettişliği, Şam Tıbbiyesinde genel patoloji ve Fransızca öğretmenliği, Şam Tıbbiye Mektebi Müdürlüğü, Hıfzıssıhha-i Umumi Müfettiş-i Umumiliği, Batı Anadolu Sağlık Müfettişliği, Teftiş Kurulu Başkanlığı gibi önemli sağlık hizmetleri görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Arşiv belgeleri de, bu görevlerine dair bilgileri teyit etmektedir (Eraslan 2024: 89).

Milaslı İsmail Hakkı, Yeşilay'ın kurucularındandır. Ayrıca o, yeni alfabe çalışmalarına katkıda bulunmuş ve İslah-ı Huruf Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamış ve sayısız gazete yazısı yazmıştır (Eraslan ve Yıldız, 2023: 20; Demirtaş ve Eraslan 2024: 435). Hatta kendi imkânlarıyla Teceddüt adlı bir de gazete çıkarmıştır (Eraslan, 2020a: 260; Eraslan, 2020b: 622).

Doktor Milaslı İsmail Hakkı'nın din ve ahlak üzerine yazdığı önemli yazılar, onun din adamı kimliğini de ön plana çıkarmaktadır. Hekim olarak yazdığı yazılarında ise genellikle halk sağlığına ve sağlık hizmetlerinin işleyişi üzerine odaklanmaktadır. Milaslı; Devlet'in vatandaşların sağlığını koruma görevinin yanı sıra, bireylerin kendi sağlıklarını koruma ve geliştirme konusunda bilinçlenmesinin de önemli olduğunu vurgulamıştır (Eraslan, 2023: 81).

Çalışmanın konusunu oluşturan Milaslı'nın tıp alanında yazdığı ve çalışmada kullanılan kitapların (Eraslan, 2021: 179) künyeleri şöyledir:

- 1) Frenđi İletti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat, İstanbul, Asır Matbaası, 1899, 40s.
- 2) İçki Belyesi ve Kurtulmanın Çareleri, İstanbul, Hilal Matbaası, 1915, 84s.
- 3) Teşkilât-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1919, 16s.
- 4) Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli?, İstanbul, Hilal Matbaası, 1923, 32s.

Doktor Milaslı İsmail Hakkı, "Frenđi İletti Hakkında Elzem Olan Malumat"ı Kastamonu ili İnebolu Frenđi Hastanesi hekimi iken kaleme almıştır. Bu eserinde Milaslı "İnsan; kendisinin olmayan mendil, havlu, su bardağı, kadeh, diş fırçası, misvak, diş hilali, kaşık, çatal, ustura, sigara, nargile ve bunların emsali şeyleri kullanmamalı ve diş çıkartacağı vakit küllisini gayet sıcak su ile

birkaç kereler yıkatmalı ve bunu sair cerrah aletleri hakkında da yapmalıdır.” (Milaslı İsmail Hakkı, 1889: 7) ifadelerine yer vermektedir. Milaslı kişisel hijyen ve sağlık güvenliği açısından önemli olan eşyaların paylaşılmamasını ve bireysel kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Milaslı'nın yaptığı bu öneriler kamu sağlığı politikası bağlamında, bireylerin ve toplumun sağlığını korumak için alınan önlemleri yansıtmaktadır. Nitekim bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, kişisel kullanım eşyalarının başkalarıyla paylaşılmaması ve cerrahi aletlerin sterilize edilmesi gibi uygulamalar sağlık politikalarının temel prensiplerindendir ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmaktadır.

Milaslı frengi ile ilgili çalışmasında şu önerilere de yer vermiştir: “Anadolu-i şâhânedede görülen frengi illetinin haylisi ve belki de asl-ı kökü, gurbetten gelenlerden sirayet etmiş olduğundan mesela İstanbul'dan bir gelen adam veya memleketlerine dönmüş olan askerler hastalığa tutulmuşlarsa başkalarına bulaştırmamak için daha çoluğu çocuğu ile görüşmeden ya kendisi yahut muhtar ve ihtiyarlar veya hükümet-i mahalliye tarafından hastane veya belediye tabiplerine muayene ettirilip ona göre muamele edilmesi iktiza eder.” (Milaslı İsmail Hakkı, 1889: 8) Milaslı; gurbetten gelen kişilerin veya savaşlardan dönen askerlerin salgın hastalıkların taşıyıcısı olabileceğini düşünerek, bu kişilerin toplumla temas etmeden önce sağlık kontrolünden geçirilmesi ve gerekli tedaviye yönlendirilmesi gerektiğini hatta doğrudan demese de bir karantinanın gerekli olabileceğini dillendirmektedir. Günümüzde de kamu sağlığı politikaları kapsamında bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve kontrol altına alınması için benzer yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Salgın hastalıkların erken teşhisi, izolasyonu, tedavisi ve toplumu bilinçlendirme çalışmaları kamu sağlığının koruması yöntemleri arasında yer almaktadır. Bu tür politikalar; bireylerin ve toplumun genel sağlığını iyileştirmeyi amaçlamakta ve sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır.

Doktor Milaslı İsmail Hakkı; “İçki Beliyesi ve Kurtulmanın Çareleri”nde şunları söylemektedir: “Binaenaleyh Devlet-i âliye memleketlerinde meyhaneleri tamamen kapamalı ve diğer mahallerde de içkilerin satılmasına müsaade etmemeliyiz. Hülâsa memleketlerimizde içki yok deyip çıkmalıyız.” (Milaslı İsmail Hakkı, 1915: 24). Milaslı; burada kamu sağlığı politikaları açısından, alkol tüketiminin ve satışının toplum sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma amacını taşıyan düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmektedir. Alkol tüketiminin neden olabileceği sağlık sorunları, toplumsal problemler ve ekonomik maliyetler göz önünde bulundurulduğunda; hükümetin alkol satışını sınırlayıcı veya yasaklayıcı tedbirler alması, kamu sağlığını koruma girişimi olarak sayılabilmektedir. Bununla birlikte Milaslı İsmail Hakkı içkinin ülke genelince eğlence aracı olarak görüldüğü, bunun yerine farklı aktiviteler yapılabileceğini de bildirmektedir (Milaslı İsmail Hakkı, 1915: 30).

“...Her memleketin akşamüstleri gezip hava almak için hiç olmazsa bir bahçesi bir tenezzüh caddesi olsun olmalı. Sonra pehlivan güreştirmek, insan koşuları, top oyunları, gülle atışmak, halat çekişmek ve daha küçük büyük herkesin sinine, hâline göre futbol, tenis gibi yeni oyunları ve diğer birtakım millî oyunlar nevinden erbabınca malum spor yarışları, eğlenceler tesis edilmelidir. Her memlekette kütüphane ve konferans dairesi yapılmalıdır ki burada her gün herkes istediği kadar kitap mütalaa edebilmeli ve la-akal haftada bir kere konferanslar verilmelidir. Her memlekette acilen sinematograf tesis etmelidir. İyi intihap edilmiş sinemaların ahlaka ve malumatın artmasına hadim pek iyi eğlence olduğu malumdur. At koşuları, merkep koşuları, deve güreşleri vesaire gibi eğlenceler ve bunlara mahsus mahaller bulunmalı. Bunlar hem iyi hayvanat yetiştirmeye hem hayvan yetiştirmek hevesiyle birçoklarının meşgul olmasına ve umumun eğlencesine hizmet etmek suretleriyle insanı içki aramaktan meneder.” (Milaslı İsmail Hakkı, 1915: 29). Burada da Milaslı, toplumun fiziksel ve zihinsel sağlığını destekleyen çeşitli aktivitelerin önemini vurgulamaktadır. Genel olarak sağlıklı bir toplumun oluşturulmasında spor, eğitim, kültür ve eğlence tesislerinin önemli olduğu ve bu tesislerin kamu sağlığı politikalarıyla entegre edilerek halkın hizmetine sunulması gerekmektedir. Toplumun her kesiminden insanların bu tür

aktivitelere katılımının teşvik edilmesi, toplumun genel refahını arttıracak ve halkı zararlı alışkanlıklardan uzak durmaya teşvik edecektir.

Milaslı İsmail Hakkı'nın "Milletimiz İçin En Büyük Tehlike Sıhatsızlıktır. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?" başlıklı kitabı; tıp tarihi açısından o dönemin halk sağlığı sorunlarına ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerine ışık tutan önemli bir belge niteliğindedir. Milaslı, bu çalışmada, sağlık teşkilatının belirli amaçlara dayanarak faaliyette bulunduğunu şu şekilde ifade etmektedir: "Birincisi herkese, kendi sıhhatini muhafaza etmeyi öğretmek; ikincisi sıhhat üzerine fena tesiri olan esbabı izale ile iyi tesir edecek amilleri hasıl etmek; üçüncüsü hastaları tedavi etmek; dördüncüsü adliye işlerine taalluk eden umur-ı tıbbiyeyi halletmektir." (Milaslı İsmail Hakkı, 1918: 3). Burada Milaslı; eğitim ve bilinçlendirme konusunu önemsemiş, insan sağlığını tehlikeye atacak faktörlerin ortadan kaldırılması gerektiğini ve sağlıklı yaşam için gerekli teşviklerin sağlanması zaruriyetini bildirmiştir. Bununla birlikte Milaslı; adli tıp alanında uzmanlaşmış hekimlere o dönemde özellikle davalarda ihtiyaç duyulduğu ve gelecekte adli tıp konusunda eğitim almış yeterli sayıda hekime acil olarak ihtiyaç duyulacağını vurgulamaktadır. Genel olarak söz konusu çalışmada Milaslı, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlığın korunması ve geliştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşımın benimsenerek kamu sağlığı politikalarının ortaya çıkarılmasının önerdiği görüşleriyle dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Yazarın kitabında ifade ettiği dört temel amacın, çağdaş kamu sağlığı politikaları ve uygulamalarının temelini oluşturduğunu söylemek de mümkündür.

Doktor Milaslı İsmail Hakkı; "Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Ne Bilmeli?" başlıklı kitabında şunları demektedir: "Köylülere birikinti sulara düşman olmak da öğretilmelidir. Fakat bu en ziyade hükûmetin, belediyelerin devamlı icraatıyla öğretilir." (Milaslı İsmail Hakkı, 1923: 3) Milaslı bu ifadesinde, sıtma hastalığının yayılmasında etkili olan sivrisineklerin üreme alanları olan su birikintilerine karşı dikkatli olunması ve bu alanların ıslah edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte sıtma yayımının engellenmesi için toplumdaki tüm bireylere sorumluluklar düşüğünü, eğitim ve altyapı çalışmalarının Devlet eliyle yürütülmesinin zarurîliğini yazmaktadır. Bu kapsamda Devlet ve vatandaşların iş birliği içerisinde uyumlu hareket etmesi gerektiğini ve söylediği önerilerin kamu sağlığı politikaları ve uygulamalarının bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Yine aynı çalışmada Milaslı: "Malarya mücadelesinin herhangi bir kısmıyla meşgul olan doktorların bu işe yetecek kadar mikroskop kullanmaları ve kanın tabii ve hastalık hâlleri hakkında malumat sahibi olmaları mutlaka lazımdır" (Milaslı İsmail Hakkı, 1923: 3-4) demektedir. Böylece Milaslı sıtma ile mücadele edebilmek için hekimlerin gerekli çağdaş teknik teçhizata sahip olması ve bunları kullanmaları gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu unsurların sağlanması sıtmanın erken teşhisi, hastalığın kontrolü ve etkili tedavisinde önem arz ettiği açıktır.

6.Sonuç

Sağlık hizmetleri, maliye politikası araçlarından kamu harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Kamu harcamaları aracılığıyla sağlık sektörüne yapılan yatırımlar, hizmetlerin kalitesini ve erişilebilirliğini doğrudan etkilemektedir. Sosyal ve ekonomik kalkınmanın göstergelerinden birisi olan sağlık hizmetlerinin korunması, geliştirilmesi, var olan kaynakların verimli kullanımı ve ek kaynak temini ancak güçlü bir maliye politikası ile sağlanabilmektedir. Hükümet tarafından sağlık sektörüne ayrılan bütçe ve bu alanda oluşturulacak uygun politikalar, sağlık hizmetlerinin niteliğini arttıracaktır. Sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi, doğrudan doğruya hükümetin maliye politikalarına ve bu alana yaptığı yatırımlara bağlıdır. Sağlık hizmetlerinin niteliğinin artırılması için Devlet'e çeşitli politika önerileri sunan ve tüm insanlığın yararına faydalı gördüğü bilgileri aktaran Milaslı İsmail Hakkı'nın önerileri, günümüze dek ulaşan farklı farklı çalışmalarında yer almaktadır. Bunların çoğunluğunun, güncel literatür bilgisiyle örtüştüğü bu yazılardan anlaşılabilir.

Milaslı “Frengi İleti Hakkında Elzem Olan Malumat” adlı eserinde bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, kişisel kullanım eşyalarının başkalarıyla paylaşılmaması ve cerrahi aletlerin sterilize edilmesi gibi uygulamaların sağlık hizmetlerinin temel prensiplerinden olduğunu ve bunların sağlık hizmetlerinin kalitesini artıracığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte aynı çalışmada; salgın hastalıkların erken teşhisi, izolasyonu, tedavisi ve toplumu bilinçlendirme çalışmaları kamu sağlığının koruma yöntemleri arasında yer aldığını, bu tür politikaların bireylerin ve toplumun genel sağlığını iyileştirmeyi amaçladığını ve sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını sağladığını belirtmektedir.

“İçki Beliyesi ve Kurtulmanın Çareleri” adlı eserinde Milaslı; kamu sağlığı politikaları açısından, alkol tüketiminin ve satışının toplum sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla farklı düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmektedir. Alkol tüketiminin neden olabileceği sağlık sorunları, toplumsal problemler ve ekonomik maliyetler göz önünde bulundurulduğunda; hükümetin alkol satışını sınırlayıcı veya yasaklayıcı tedbirler alması, kamu sağlığını koruma girişimi olarak sayılabilmektedir. Ayrıca Milaslı'nın toplum sağlığını koruyucu sosyal aktiviteler ilgili verdiği görüşler dikkate alındığında çağdaşlarının oldukça ilerisinde yer aldığı düşünülmektedir.

Milaslı kaleme aldığı “Milletimiz İçin En Büyük Tehlike Sıhhsizliktir. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?” adlı çalışmasında; bireysel ve toplumsal düzeyde sağlığın korunması ve geliştirilmesi için kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliğini belirtmektedir. 1900'lü yıllarda ifade edilen dört temel amacın günümüzde de kamu sağlığı politikalarının ve uygulamalarının temelini oluşturduğu literatürce bilinmektedir.

Milaslı İsmail Hakkı; “Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Ne Bilmeli?”de sıtmanın yayılmasına engel olmak için toplumdaki tüm bireylere verilecek eğitim ve verilmesi gereken altyapı çalışmalarının Devlet eliyle yürütülmesini önermektedir. Bu kapsamda Devlet ve vatandaşların iş birliği içerisinde uyumlu hareket etmesi gerektiğini yazmaktadır. Ayrıca söylediği önerilerin, kamu sağlığı politikalarının ve uygulamalarının bir parçası olduğunu bildirmektedir. Yine buradaki önerileri, Milaslı İsmail Hakkı'nın yaşadığı dönem için kamuoyunun önemini vurgulaması açısından önem arz etmektedir. Milaslı, sıtma ile mücadele edebilmek için hekimlerin gerekli çağdaş teknik teçhizata sahip olmaları ve bunları kullanmaları gerektiği üzerinde de durmaktadır. Söz konusu unsurların sağlanması; sıtmanın erken teşhisi, hastalığın kontrolü ve etkili tedavisinde önemlidir. Dolayısıyla erken teşhis ve tedavinin kamu maliyesi açısından büyük bir emek ve maliyet tasarrufu yaratacağı su götürmez bir gerçekliktir.

Ülkelerin ayakta kalabilmeleri, ekonomilerini muntazam bir şekilde geleceğe taşıyabilmelerinin bir adımı da sağlık politikalarının sağlam temellere dayanması gerekliliğidir. Nitekim sağlık politikalarının tezahürü olan sağlık harcamaları kamu maliyesini olumlu/olumsuz doğrudan/dolaylı olarak etkileyebilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin kamu maliyesi açısından olumlu yönde kullanılması, siyasi erk tarafından alınacak önlemlerin başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesine ve uygulatabilmesine bağlıdır. Çünkü Devlet, burada hem yasa yapıcı hem de yasanın doğru uygulanıp uygulanmadığını kontrolle mükelleftir.

Milaslı İsmail Hakkı; tıp bilgisiyle geçmişte kamu sağlığı politikalarının korunması, geliştirilmesi için önemli katkılarda bulunmuş disiplinler arası bir bilim insanıdır. Onun fikirleri ve önerileri; günümüze kadar taşınmıştır. Onun eserleri doğrudan/dolaylı olarak sağlık politikalarının şekillenmesine yardımcı olmuş, dönemin siyasi erkine kılavuzluk edecek özellikte yer almış veyahut erken dönem Cumhuriyet döneminde kamu sağlık politikalarının şekillenmesine zemin hazırlamış olduğu düşünülmektedir. Çünkü uzun yıllar kamu kurum ve kuruluşlarında farklı unvanlarla görev yapan ve bürokrat kimliğiyle ön plana çıkan Milaslı İsmail Hakkı'nın, eserlerinde yer verdiği görüşlerini bizzat dönemin siyasi erkiyle de paylaştığı bilinmektedir. Bu yönüyle mevcut çalışma ilgili paylaşımın tecellisidir, denilebilir.

Yazarın verdiği veya önerdiği bilgiler çağdaş literatürle uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Milaslı'nın sık sık üzerinde durduğu koruyucu sağlık uygulamaları (Devlet politikaları) ve bilimsel temelli yaklaşımlar, maliye politikası ile entegre edildiğinde, sürdürülebilir ve etkin bir kamu sağlığı sisteminin oluşturulmasına katkı sağlayabileceği açıktır. Tüm bunların da geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet dönemine geçişteki süreçte farklı kesimleri veya isimleri doğrudan/dolaylı etkilediği veyahut kamuoyu oluşturulmasını sağladığı düşünülmektedir. Nitekim kendisi Sağlık Bakanlığı bünyesinden pek çok farklı idari ve tıbbi görevlerde bulunmuş bir hekimdir. Buralardan elde ettiği birikimle sağlık politikalarının teşekkül etmesine bilinçli/bilinçsiz olarak kamu politikaları açısından destek olmak istediği açıktır.

Milaslı İsmail Hakkı'nın geçmişteki önerilerinin günümüz literatürüyle uyumluluk içerisinde olduğu ve yer yer yaşadığı çağ için bile modern görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Yine önerilerinin tek bir açıdan değil bütüncül olarak sağlık sisteminin her alanını kapsadığı, yer yer hekim olarak yasaklamaları önerse de toplum sağlığını düşündüğünden halkın sağlığını öncülleyerek hareket ettiği yazılarından anlaşılmaktadır. Bunlar da onun aslında görüşlerinin - belki birebir olmasa da- maliye politikası açısından kamu sağlığı politikalarının oluşturulmasına revizyona tabi tutularak hayata geçirilebileceğini düşündürmektedir.

Bugün dahi farklı alanlarda ihtisaslaşmış bilim insanlarının uzmanlık alanlarıyla ilgili aydın kimliğinin gereği olarak siyasi erke yol göstermeye çalıştığı düşünüldüğünde, Milaslı İsmail Hakkı'nın yapmaya çalıştığı faaliyetlerin yaşadığı dönem için kıymeti daha çok anlaşılacaktır. Ayrıca geçmişten günümüze aktarılan bilimsel bilginin asla ve asla bir kenara bırakılmaması, düşünülüp değerlendirilmesi gerektiği bir kez daha bu çalışmayla üzerinde durulması gereken bir mesele olarak literatürün karşısına çıkacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Ak, S. (2021). Geçmişten günümüze Türkiye'nin sağlık politikaları. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 20(1), 28-36.
- Akdur, R. (2006). *Sağlık sektörü, temel kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliğinde durum ve Türkiye'nin birliğe uyumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Albayrak, S., ve Öztürk, İ. (2021). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(2), 233-257.
- Alexandru, C., Maria, L., Iliescu, C., and Florida, C. (2015). The Social role of healthcare technology. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*, 49, 239-248.
- Aydın, G. Z., Bölükbaşı, F. B., Demirci, H. F., ve Doğanıyğit, P. B. (2023). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 100 yılında sağlık politikaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Özel Sayı), 431-454.
- Başol, E., ve Işık, A. (2015). Türkiye'de sağlık politikalarında güncel gelişmeler: Sağlıkta dönüşüm programından günümüze bazı değerlendirme ve öneriler. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 2(2), 1-26.
- Behera, D. K., ve Dash, U. (2019). Impact of macro-fiscal determinants on health financing: Empirical evidence from low-and middle-income countries. *Global Health Research and Policy*, 4, 1-13.
- Cashin, C. (2016). Health financing policy: The macroeconomic, *Fiscal, And Public Finance Context*. Washington: World Bank Publications.
- Çelik, E. (2022). *II. Abdülhamid dönemi sağlık politikaları*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

- Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2010). Türkiye’de sağlık hizmetleri ve finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1),177-216.
- Çıraklı, Ü., ve Yıldırım, H. H. (2019). 1990’dan 2014’e kadar dünyada ekonomik kriz zamanlarında sağlık politikası tercihleri ve alınan önlemler: Teorik bir inceleme. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(1), 43-51.
- Demir, Ö. (2020). Türkiye’de tek parti döneminde salgın hastalıkların durumu ve bu hastalıkları önleme çabaları. Y. E. Tansü. (Ed.), *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç* içinde (271-302). Gaziantep: İksad Yayınevi.
- Demirtaş, N., ve Eraslan, E. (2024). Doctor Ismail Hakkı Milaşlı’s life and works, *The Journal of Academic Social Science*, 154, 431-444.
- Eraslan, E. (2020a). Huruf-ı Munfasıla fikrinin savunucusu Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın “Hurûf-ı munfasıla numûnesi ve menâfi’i hakkında birkaç söz” adlı makalesinin değerlendirilmesi. *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*. Elazığ: Asos Yayınevi.
- Eraslan, E. (2020b). Huruf-ı munfasılanın teorisyeni Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın “Milletlerin terakkisinde elifbânîñ hissesi” adlı makalesi. *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınevi.
- Eraslan, E. (2021). Milaşlı İsmail Hakkı'nın hayatı ve eserleri hakkında yeni tespitler ile “Yeni Yazının el yazısında da bitişmemesi büyük meziyettir” makalesinin analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 174-189.
- Eraslan, E. (2023). Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın Türk diline katkıları, *XV. Dünya dili türkçe sempozyumu*, içinde (ss. 70-84). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Eraslan, E. ve Yıldız, S. C. (2023). Doktor Milaşlı İsmail Hakkı'nın “Yeni Yazı ve Elifbası” Adlı eseri bağlamında Huruf-ı Munfasıla yahut Yeni Yazı, *III. Uluslararası filoloji kongresi*, içinde (ss. 18-44.). Balıkesir: Balıkesir Onyediy Eylül Üniversitesi.
- Eraslan, E. (2024). Türk Dili Kurumu Kütüphanesi’nde saklı kalmış Doktor İsmail Hakkı Milaşlı'nın alfabe hakkında bir layihası. *Türk Dili Dergisi*, 868, 89-95.
- Emiroğlu, A., ve Öztürk, H. (2021). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden 2020’li yıllara pandemiyle mücadele’nin sağlık politikaları bağlamında mukayeseli incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11(3), 512-526.
- Hamzaoğlu, O. (2011). Sağlık Reformu Pandemisi: Neden ve Nasıl? Sağlıkın Ekonomi Politikası Kapitalizmin Krizi ve Sağlık, *Uluslararası Sağlık Politikaları Birliği Avrupa Birimi XVI. Konferansı*, içinde (ss. 25-29). Ankara.
- Hansen, A. (2003). *İçerik çözümlemesi, iletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi*. Çev. M.S. Çebi, Ankara: Alternatif Yayınları.
- İleri, H., Seçer, B., ve Ertaş, H. (2016). Sağlık politikası kavramı ve Türkiye’de sağlık politikalarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 176-186.
- İlikan Rasimoğlu, C. G. (2024). Cumhuriyet kurulurken sağlık, hastalık ve sağlık politikaları. *Community & Physician/Toplum ve Hekim*, 39(1). 68-80.
- İstanbuluoğlu, H., Güleç, M., Oğur, R. (2010). Sağlık hizmetlerinin finansman yöntemleri. *Dirim. Tıp Gazetesi*, 2, 86.

- Juškevičius, J. and Balsienė, J. (2010). Human rights in healthcare: Some remarks on the limits of the right to healthcare. *Jurisprudencija*, 4(122), 95-110.
- Karataş, M. (2021). Atatürk dönemi sağlık politikaları ve salgın hastalıklarla mücadele. M. Dalkılıç. (Ed.), *Scientific Developments for Social and Education Sciences* içinde (ss. 262-278). Ankara: Duvar Kitabevi.
- Koylu, Z. (2009). İstanbul tarihi: Medeniyetlerin ortak buluşma noktası: mütareke döneminde İstanbul'da salgın hastalıklar, *Atatürk Kültür Merkezi Türk Kültür Kongresi*, içinde (ss. 5-10). Ankara.
- Krishnan, A., Haregu, T., and Oldenburg, B. (2022). How Do We Frame Public Health Policies?. Prabhakaran, D., Anand, S., and Reddy, K. S.(Ed.), In *Public Health Approach to Cardiovascular Disease Prevention & Management* (126-134). CRC Press.
- Kuş, E. (2009). *Nicel ve nitel araştırma teknikleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçük, A. (2020). Türkiye'de göç ve sağlık politikaları analizi: "Sıhhat projesi" örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), 473-496.
- McClellan, J.E., (2013). *Dünya tarihinde bilim ve teknoloji*. Ankara.
- Memişoğlu, D. (2018). Bir kamu politikası analizi örneği: Sağlıkta dönüşüm programı. *Yasama Dergisi*, 34, 62-93.
- Metin B., ve Aydın S. T. (1997). *Dünya sağlık örgütü ve Türkiye ile ilişkileri*. Ankara: SSYB Yayınları.
- Milaslı İsmail Hakkı (1899). *Frengi illeti hakkında herkese elzem olan malumat*. İstanbul: Asır Matbaası.
- Milaslı İsmail Hakkı (1915). *İçki beliyesi ve kurtulmanın çareleri*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Milaslı İsmail Hakkı (1918). *Teşkilât-ı sıhhiyemiz nasıl olmalı?*. İstanbul: Hukuk Matbaası.
- Milaslı İsmail Hakkı (1923). *Malarya yani sıtma hakkında kimler neler bilmeli?*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Mossialos, E., Dixon, A. (2002). *Funding health care: An Introduction, chapter one*, Funding Health Care: Options For Europe. Buckingham, Philadelphia: Open University Pres.
- Mutlu, A. ve Işık, A.K. (2005). *Sağlık ekonomisine giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Nesipoğlu, G. (2018). Olgusal bir yapı olarak sağlık politikaları: 1920-1960 Yılları arası cumhuriyet döneminin tarihsel izleği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(1), 165-177.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar*, (1-2 Cilt), (Çev. S. Özge), İstanbul: İstanbul Yayın Odası.
- Nishtar, S. (2010). The Mixed health systems syndrome. *Bulletin of the World Health Organization*, 88, 74-75.
- OECD (2023). Health at a Glance 2023. OECD Indicators, Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/7a7afb35-en>.
- Özcan, M., Güldemir, A., ve Günlük, M. (2022). Sağlık çalışanlarının meslek memnuniyetlerinin mesleki bağlılıkları üzerindeki etkisi: Bolu ili örneği. *International Review of Economics and Management*, 10(2), 93-111.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918*. Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Pınar, A. (2017). *Maliye Politikası*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pomeranz, J. L., Thomas G. M., and Kevin R. J. S. (2023). U.S. Government Structure and background for public health law, *Public Health Law in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Sachs, J. D. (2012). Achieving universal health coverage in low-income settings. *The Lancet*, 380(9845), 944-947.
- Sağlık Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı. (1973). *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara: SSYB Yayınları.
- Sekhri, N. ve Savedoff, W. (2006). Regulating private health insurance to serve the public interest: Policy issues for developing countries, *International Journal of Health Planning and Management*, 21, 357-392.
- Shrivastava, S. R., Shrivastava, P. S., and Ramasamy, J. (2015). Formulating evidence-based public health policies: A Guide to policy makers. *International Journal of Preventive Medicine*, 6(1), 4.
- Smith, P. C., Mossialos, E., Leatherman, S. and Papanicolas, I. (Eds.). (2009). *Performance measurement for health system improvement: experiences*. Challenges and Prospects. United States: Cambridge University Press.
- Spiridion, C. Z. (1899). Turkey, Reports from Constantinople. *Public Health Reports*, 14(46), 2053-2055.
- Tatar, M. (2011). Sağlık hizmetlerinin finansman modelleri: Sosyal sağlık sigortasının Türkiye’de gelişimi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 106-109.
- Tawfeeq, S. S. (2020). *Otto Von Bismarck and German politics*. [Unpublished master’s thesis]. Near East University, Nicosia.
- Tekir, S. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de bulaşıcı hastalıklarla mücadele (1923-1930). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 407-430.
- Temel, M. (2008). *Atatürk döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Toygar, Ş. A. (2022). Sağlık politikası: Kavramsal çerçeve. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 3(3), 11-40.
- Tulchinsky, T. H., and Varavikova, E. A. (2014). Expanding the concept of public health. *The New Public Health*, 43-89.
- Tüzün, H. (2024). 1980 Sonrası sağlık politikalarında neoliberal fiil çekimleri: Piyasalaşma ve desantralizasyon. *Community & Physician/Toplum ve Hekim*, 39(2). 110-122.
- Ünalmiş Duda, H. (2008). *Uluslararası örgütler bağlamında global sağlık politikaları*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Üzümcü, A. ve Söğüt, Y. (2021). The Relationship of health expenditures and economic growth: An analysis on Turkish economy (1988-2019). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 77-106.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (1994). 1893’te İstanbul’da kolera. *Tarih ve Toplum*, 129, 14-17.

AŞK, MARK VE ÖLÜM (2022) BELGESELİNDE GÖÇ, KÜLTÜR VE MÜZİK

Muhammed Said TUĞCU¹

Öz

Belgesel sinema gerçeklerin film diliyle aktarıldığı ve yönetmenin özgün yaklaşımının yer aldığı bir film türüdür. 2022 yapımı *Aşk, Mark ve Ölüm* belgeseli 1961 yılından itibaren Türkiye'den Almanya'ya göçenlerin ve onlardan devam eden nesillerin hikâyesini müzik kültürleri üzerinden anlatmaktadır. Türkiye'den Almanya'ya göç ve etkileri pek çok çalışmada incelenmiştir. Kurmaca filmlerde ve belgesel sinemada göçün nasıl aktarıldığını inceleyen çalışmalar da vardır. Fakat Almanya özelinde ve müzik kültürüyle birlikte belgesel sinemada göçün nasıl aktarıldığını inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın önemini göstermektedir. Anlatılan müzik kültürü de aslında belgesel sinemanın yaptığı gibi gerçeklikleri sanatsal bir üslupla yansıtmaktadır. Göçmenlerin sorunlarını anlatan müzikler, belgeselin de göçmenleri bu müziklerle anlatmasıyla birleştiğinde katmanlı ve etkin bir anlatı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma *Aşk, Mark ve Ölüm* belgeselinin göçmenleri ve müzik kültürünü belgesel sinemanın unsurlarıyla nasıl aktardığını incelemektedir. Belgeselin muhtevasında yer alan müziklerin, röportajların ve arşivlerin nasıl kullanıldığı, birbirleriyle nasıl bir etkileşimle bağlandığı veya montajlandığı, kullanılan müziklerin toplumsal gerçeklikleri nasıl yansıttığı içerik analiziyle çözümlenmiştir. *Aşk, Mark ve Ölüm* belgeselinin, göçün toplumsal etkilerini müzik kültürüyle harmanlayarak anlattığı ve belgesel filmlerin öne çıkan unsurları olan röportajları ve arşivleri incelikli bir montaj üslubuyla kullanabildiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belgesel sinema, Göç, Kültür, Müzik

MIGRATION, CULTURE AND MUSIC IN THE DOCUMENTARY *LOVE, DEUTSCHMARKS AND DEATH (2022)*

Abstract

Documentary cinema is a type of film in which facts are conveyed through the language of film and the director's original approach. The 2022 documentary *Love, Deutschmarks and Death* tells the story of the immigrants from Turkey to Germany since 1961 and the generations that followed them through their music culture. Migration from Turkey to Germany and its effects have been analyzed in many studies. There are also studies examining how migration is conveyed in fiction films and documentary cinema. However, there is no study that examines how migration is conveyed in documentary cinema with German in particular and music culture. This situation shows the importance of this study. The music culture described reflects realities in an artistic style, just like documentary cinema does. When the music depicting the problems of immigrants is combined with the documentary's depiction of immigrants through this music, a layered and effective narrative emerges. This study examines how the documentary *Love, Deutschmarks and Death* conveys immigrants and music culture through the elements of documentary cinema. How the music, interviews and archives in the content of the documentary are used, how they are connected or edited with each other, and how the music used reflects social realities are analyzed through content analysis. It has been observed that the documentary *Love, Deutschmarks and Death* narrates the social effects of migration by blending it with music culture and uses interviews and archives, which are the prominent elements of documentary films, with a subtle editing style.

Keywords: Documentary cinema, Migration, Culture, Music

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, saidtugcu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0598-7097.

Başvuru Tarihi (Received): 03.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.08.2024

Giriş

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan 1961 tarihli İşgücü Sözleşmesi'yle Almanya'ya göç süreci başlamıştır. Elbette ki bu göç yalnızca Almanya'ya gerçekleştirilmemiştir. Sırasıyla Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç, Avustralya, Libya, KKTC, Ürdün ve Katar'la da sözleşmeler imzalanmış ve bu ülkelere de işçi göçü başlamıştır. Yabancı işçilerin istihdamı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Avrupa'nın toparlanmasında önem arz etmiştir. Türkiye'nin bu istihdamdaki payı da yüksek olmuştur. Fakat bir yandan göçmen işçilere geçici istihdam gözüyle bakılması çeşitli kısıtlılıklar oluşturmuştur. Lakin ilerleyen süreçte bu durumun kalıcı ikamete dönüşmesine de engel olunamamıştır (Ünver, 2003: 178). Göçün ne tür evrimler geçireceği, ne tür kültürel etkilere sebep olabileceği başlangıç safhasında müphem bir durum oluşturmuştur.

Fakat gelinen noktada anlaşılmıştır ki göç insanın mekânla kurduğu bağı yerinden ederek hem bireyin hem de toplumun anlam ve değerlerinde dönüşümlere neden olmuştur. Bu durum ayrıca terk edilen mekândaki insanları da yeni yerleşilen mekândaki insanları da etkilemiştir (Ekici & Tuncel, 2015: 10). Göç kısa süreliğine de olsa, toplum ve kültür üzerinde kalıcı etkilere ve dönüşümlere sebep olabilmektedir. Muhtelif nedenleri olsa da geçmiş zamanlarda daha çok mücbir sebeplerle gerçekleştirilen göç, bugünün insanı nezdinde farklı bağlamlarda değerlendirilebilmektedir. Her ne sebeple olursa olsun gerçekleştirilen bu mekân değişimi, çeşitli dönüşümlerin ve yeni kültürel üretimlerin nedeni olabilmektedir. Müzik de bu yeni kültürel anlam üretimlerinden biri olmuştur.

Müzik en temelde insanların dinleme zevkine hitap eden ahenkli sözlerin ve melodilerin birleşiminden oluşan bir sanat dalıdır. Bununla birlikte benzer duyguların ve düşüncelerin kitle içinde paylaşımını sağlayarak sosyal bir bütünleşme sağlar. Bireyler demografik açıdan farklılıklara sahip olsa da duyguların birleşimi onları ortak bir kolektif bilinçte bir araya getirmektedir. Aynı müzikleri tüketen insanlar ortak bir ağ oluşturarak, sınıflarını ve kimliklerini yansıtabilme imkânı bulmaktadır. Bu yönleriyle müzik bireysel bir tutum olmanın ötesinde sosyal yapının ve sosyal gerçekliklerin yansıdığı bir alandır. Kültürel değerler, maddi gelir düzeyleri ve sınıfsal durum müziğin içeriğinden bağımsız değildir (Sağır & Öztürk, 2015: 123,151). Müzik toplumsal değerlerin ve kültürlerin okunabildiği sanatsal bir alan olarak görülebilmektedir. Belgesel sinema da benzer değerlerin ve toplumsal hafızanın aktarılabilirdiği önemli bir sanat mecrasıdır.

Belgesel sinema gerçekleri birebir aktarabildiği gibi, bunu yapabilmek için dramaya veya kurmacaya da başvurabilir. Fakat her halükarda belgeselin değişmez özelliği gerçeği özne edinmesidir (Türten, 2017: 22). Bu yönleriyle *Aşk, Mark ve Ölüm* (Kaya, 2022) belgeseli, Almanya'ya göç yolculuğunu 1950'li yıllardan günümüze kadar ele almaktadır. Bireyin ve toplumun göç ile kurduğu etkileşimi müzik perspektifinden anlatmaktadır. İncelenen belgesel, röportaj ve arşiv görüntülerinin birleşiminden oluşmaktadır. Belgesel filmlerin arşivci yönü, hızla akan bir dünyanın unutturucu doğasına karşı, akışı bir süreliğine de olsa durdurabilme ve geçmişini hatırlatabilme çabası taşımaktadır. Arşivlemek, bir şeyleri biriktirebilmek ve elde tutabilmek, modern alışkanlıklardan uzak, daha çok yakın geçmişteki insanların yapabildiği bir davranış biçimine benzemektedir. Bu açıdan belgesel filmlerin arşivci kültürü modern insanı, geçmişin insanına özgü ritüelleriyle de buluşturmaktadır. Modern birey daha hızlı tüketebilmekte ve daha çabuk bir sonraki safhaya geçebilmenin peşinde olmaktadır. Bir sonraki aşamayı düşünerek ve planlayarak yaşamak ise geçmiş bir kenarda tutulursa, mevcut anı dahi yaşatmamakta veya unutturabilmektedir. 2022 yapımı bu belgeselle 1960'lı yıllarda başlayan Almanya göçünün etkilerini ve göçmenlerin müzik kültürünü hatırlamak, belgesel üslubuyla bu durumun nasıl aktarılabilirdiğini incelemek önemli ve anlamlı olmaktadır.

Makalede incelenen belgesel içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi sosyal bilimlerin pek çok alanında çeşitli amaçlarla kullanılabilen bir yöntemdir. Bu yöntemle iletişim materyalleri, bir yazarın çalışmaları, televizyon yayınları veya filmlerin içeriği incelenebilmektedir (Öğülmüş, 1991: 213). İçerik analizi toplumsal yaşamda önemli bir yeri olan iletişim süreçlerinin ölçülmesini hedeflemektedir. Bu yöntemle içeriklere kategoriler üzerinden yaklaşılarak genel tanımlamalar yapılabilirken, bütüne dair çıkarımlar da sunulabilmektedir (Hepkul, 2002: 2). İçerik analiziyle veriler tanımlanmakta, örtük mesajlar veya anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım & Şimsek, 2011: 227). *Aşk, Mark ve Ölüm* belgeseli bu yöntemle çözümlenirken, röportajlar, arşivler ve müzikler üzerinde yoğunlaşan kategoriler olmaktadır. Sinematografik unsurların bu kategoriler üzerinde nasıl kullanıldığı ve aralarında nasıl bir etkileşim sağlanabildiği detaylandırılmaya çalışılmaktadır.

1. Göç Olgusu: Almanya'ya Göç

Göç, ülke sınırlarının aşılmasını veya aynı ülke içindeki yer değiştirmeyi kapsayan bir nüfus hareketidir. Göçmen ise kendisinin veya ailesinin maddi ve sosyal durumunu iyileştirebilmek ve gelecekte beklentisini artırabilmek için bu eylemi gerçekleştiren (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 22). Kapitalizmin gelişme gösterdiği 19. yüzyılda tarımsal alandaki makineleşmeye ayak uyduramamanın da etkisiyle kırsaldan kentlere uzanan göç artmıştır. Bu göçlerin temelinde yaşama tutunabilme arzusu ve iş bulamama problemleri vardır. Çoğunlukla ekonomik sebeplerle gerçekleştirilen göçün önemli bir ayağını işçi göçü oluşturmaktadır (Kula & Koluçak, 2016: 389).

Göç ekonomiye dinamizm kazandırırken bir yandan da egemenlik ve sömürü ilişkilerini doğurmaktadır. Toplumsal yapıda yeni değişimlere ve aşınmalara neden olmaktadır. Bünyesinde hem sorunlar hem de fırsatlar barındıran göç, sınıfsal geçişlerin de sebebi olmaktadır. Göç edenlerin bir şeye sahip olabileme arzusu onlar için hem hayati bir gaye hem de önemli bir risk taşımaktadır. Böyle bir risk ekonomik alana katkı sağlayabilmekte fakat öte yandan siyasal ve sosyal olumsuzları da beraberinde getirebilmektedir (Ekici & Tuncel, 2015: 11,12).

Her göç bir diğerinden farklı özellikler taşımakta ve küreselleşme, göçmenin göç ile kurduğu ilişkiyi etkilemektedir (Çağlayan, 2006: 68,69). Küreselleşmenin etkileri günden güne büyümekte, bu etkilerle birlikte dünya ise her geçen gün daha küçük bir hale gelmektedir. Buradaki küçülme, kültürel zenginliklerin azalması, bireysel çeşitliliğin yerini tekdüzeliğe bırakması ve olayların işleniş ve kavranış biçimlerinin zamanla aynılaşma yolunda ilerlemesidir. Küresel devletlerde benimsenen ve kabul gören uygulamalar diğer ülkeler tarafından zamanla uygulanır hale gelmektedir. Dünya adeta tek bir devlet gibi işlerlik göstermeye başladıkça belki göç kavramına yüklenen anlam da günden güne değişebilecektir.

Küreselleşmenin göç üzerinde etkileri olduğu gibi, göçün de küreselleşme üzerinde etkileri vardır. Milyonlarca insanın dünya ülkeleri arasındaki uzun veya kısa süreli hareketliliği, gidilen ve gelinen yerler arasındaki farklılıkları azaltmakta ve dönüştürmektedir. Türkiye'ye radyo, fotoğraf makinesi, kamera gibi bir yanı sıra teknolojik ama diğer yandan da ideolojik uzantıları olabilen araçların girişinde Almanya'dan memleket ziyaretlerine gelen göçmenlerin de etkisi olmuştur. Bu tür ideolojik belirlenim ve benzeşimlerle birlikte zaman içerisinde "göç" unsuruna yalnızca hareketlilik de denebilecektir. Günümüzde insanlar Türkiye sınırları içerisinde bir şehre çalışmaya gider gibi, yurtdışındaki şehirlere iş başvuruları yaparak bu hareketliliği gerçekleştirebilmektedir. Geçmiş dönemlerde işsizlik nedeniyle gerçekleştirilen veya son çare gözüyle bakılan göç, bugünün alternatif bir yaşam biçimi olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Göçün toplum ve birey üzerindeki etkileri, göçün gerçekleştirildiği dönem ve koşullara göre değişiklik gösterebilir. 1960'lı yıllardaki toplumun haliyle bugünün toplumsal koşulları arasında farklar vardır. Örneğin geçmişin insanları bireyselleşmeden daha uzakken, bugünün dijitalleşen ve modernleşen kültür etkileşimi içerisindeki insanları daha bireyseldir. Bu durumda geçmiş dönemler açısından bakıldığında, mevcut kültürden, aileden ve toplumsal bağlardan uzak

kalmanın etkisi daha yoğun yaşanabilmiştir. Bu yoğunluk ise birlik olmaya duyulan ihtiyacın göç edilen memlekette gerçekleştirilecek etkinliklerle sağlanma çabasını doğurmuştur.

Elbette ki insanların buldukları yerden ve halden memnuniyetsizlikleri onları çeşitli kaçışlara veya yeni arayışlara yönlendirebilir. Fakat özellikle günümüzde geçmiş dönemlerde olduğu gibi yalnızca mecburi nedenlerle göç edilmemektedir. Bulduğu kimlikten, coğrafyadan ve koşullardan memnun olmama hali veya yalnızca yeni yerler görme arzusu bile bu ayrılığı tetikleyebilmektedir. Her dönemin veya her grubun göçe yönelim nedenleri birbirinden farklı sebepler içerebilmektedir. Bazı sıkıntıların veya dertlerin farklı bir ülkeye gidildiğinde yeni başlangıçlar sebebiyle düzelebileceği öngörülebilmektedir. Bu yönleriyle göç, sosyolojinin de, ekonominin de, tarihin de konusu olabilecek denli kapsamlı bir olgudur.

Göçmenler kendi kültürlerinden aşina olmadıkları ve azınlıkta kalacakları bir kültüre geçmektedir. Geri dönmelerinin zor olduğu durumlarda, göç ettikleri toplumda tecrit veya hapsedilme duyguları yaşayabilmektedir. Çoğu zaman yerinden edilme mekânsal olmanın yanı sıra zamansaldır. Yani göçmenin asıl vatanının kültürü de değişmektedir. Onların yokluğunda aşina oldukları toplum da kendi yolunda devam etmiştir. Onlar ise gerçekleşen olaylara tanıklık etmemişlerdir ve bir rol üstlenmemişlerdir. Dolayısıyla artık o toplumun içinde gibi de hissedemezler (Baily & Collyer, 2006: 170).

Başka ülkelere göçenler iki arada kalmışlığın duygusunu yaşamaktadır. Göç bir yönüyle iş gücü ihtiyacı hisseden ülkelerin gönülsüz misafirperverliğidir. Dışarıdan gelecek işçilerin onların faydasına olduğu bilinir, onlara orada yaşama ve çalışma hakkı verilir fakat kendi vatandaşlarıyla eşit bir konumda olmaları istenmez. Bu hem devletlerin hem de oranın vatandaşlarının yaklaşımıdır. Kendi memleketlerinin insanları nezdinde artık göç edilen yerin insanıymış gibi görülürler, fakat gittikleri yerin de yabancılarıdır. Dolayısıyla göçmenlerin bir yere ait olamama sorunu vardır. Ne Almanya’da orali olurlar, ne de Türkiye’de tam olarak buralı kabul edilirler. İnsanın kendisini tam olarak ait hissedebileceği yerin neresi olacağını bilemediği bağımsızlık ve kopukluk hali bir yanıyla modern insanın tarifiyle de uyumaktadır. Bu yüzden ancak belki modernliğin etkisindeki insanlar her nerede olursa olsun birbirlerine olan kayıtsızlıklarıyla ayrı bir birlik’miş gibi’ davranabilirler. Ya da bu bağımsızlık halinin ve aidiyetsizliğin bir şekilde kabullenildiği modern anlayış, onların birbirini aidiyetsiz görmesinin önüne geçebilir. Bu sessiz kabulleniş son dönem göçmenlerin iki arada kalmışlığı daha az hissetmesine veya hiç hissetmemesine olanak tanıyabilir.

1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’den başta Almanya olmak üzere pek çok ülkeye başlayan göçle birlikte, farklı ülkelerde oluşan Türk varlığının önemi çeşitli boyutlarıyla her geçen gün daha fazla fark edilmektedir. Almanya’nın yanı sıra, Batı Avrupa ülkelerinde, Kuzey Afrika’da, Avustralya’da, Amerika Birleşik Devletleri’nde, Kanada’da, Ortadoğu ülkelerinde, Rusya’da, Kafkasya’da ve Orta Asya’da sayısı tam olarak kestirilemese de ortalama dört milyon civarında Türk vatandaşı geçici veya sürekli olarak yaşamını devam ettirmektedir (Ünver, 2003: 177).

Diğer ülkelerle de işgücü sözleşmeleri imzalayan Almanya, Avrupa ülkelerine tanıdığı bazı hakları Türkiye, Fas ve Tunus gibi ülkelere tanımayarak çeşitli ayrımcılıklarda da bulunmuştur. Örneğin iş akdinin uzatılması ve ikamet izinleriyle ilgili süre kısıtlamaları Avrupa ülkelerine uygulanmazken Türkiye’ye uygulanmıştır. Sağlık muayenelerinde de Türkiye’den gelenlerle ilgili olarak bulaşıcı hastalık tehlikesinin önlenmesi gerekçesiyle ayrımcı anlaşma maddelerine yer verilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte, Türk işçilerin Türkiye’deki çocuklarına para ödenmezken, ilgili mevzuatta değişiklik yapılarak bu anlamda eşitlik sağlanmıştır (Ünver, 2003: 191,192).

Almanya’ya göçün ilk yıllarında, hem giden işçiler hem de Almanlar bunun kısa süreli olacağını, kalıcı olmayacağını düşünmüşlerdir. Hatta bu nedenle oraya giden işçiler uzun yıllar “misafir işçi / gastarbeiter” gibi ifadelerle tanımlanmışlardır. Almanların tabiriyle bu “misafir işçiler” birikimlerini yaparak bir an önce memleketlerine dönmek istemiştir. Fakat ilerleyen süreçte aile

birleşiminin de etkisiyle Almanya’da kalıcı olmaya başlamışlardır. Almancayı öğrenebilecekleri koşulların eksikliği nedeniyle daha çok yan yana oturmayı tercih etmişler ve böylece birbirlerine destek olabilecekleri yaşam koşullarını da sağlamışlardır. Bu durum kendi geleneklerine göre hareket edebilecekleri göçmen semtlerinin oluşumunu da sağlamıştır (Uçar İlbuğa, 2006: 60).

Almanlar ülkelerine gelen gurbetçi Türkler’in kalıcılığını fark edince onlara "ausländische mitbürger – yabancı hemşehri” demeye başlamışlardır. O dönemde yine gurbetçilere “Almancı” sıfatı da verilmiştir. Hatta yalnızca Almanya’da yaşayanlara değil Belçika, Hollanda ve Fransa gibi dış ülkelerdeki tüm yabancılara “Almancı” denmiştir (Doğan, 2001: 19). Almanya’daki gurbetçilerin kalıcılığı modernliğin tahayyülündeki kontrol edilebilir düzen için endişe oluşturmaktadır. İlkelerini tehdit altında hissetmeleri nedeniyle yabancılar onlar için kontrol edilmesi gereken bir gruba dönüşmektedir. Almanya’ya giden işçilerin gelme, kalma ve dönme usullerinin yasalarla belirlenmesi de bu kaygının gösterenleri olarak okunabilmektedir (Kahraman, 2018: 212,215).

Alman hükümeti üç aşamada uygulanacak şekilde 2024 yılında yeni bir “nitelikli iş gücü göçünü geliştirme yasası”nı uygulamaya geçirmeyi düşünmektedir. Bu yasayla Avrupa Birliği dışındaki ülkelerden Almanya’ya iş gücü göçünün kolaylaştırılması planlanmaktadır. Kendi ülkelerindeki iş gücü açığını bu yolla kapatmayı düşünen Almanya, özellikle mesleki eğitim almış kişilerin gelmesini istemektedir. Üniversite mezunları içinse şartları daha da gevşetmeyi düşünmektedir. Ülkedeki iş gücü açığının tüm zamanların en yüksek seviyelere çıktığı düşünülen Almanya’da, İstihdam Araştırmaları Enstitüsü (IAB) verilerine göre 1,74 milyon boş pozisyon bulunmaktadır. Mevcut bürokrasilerinin iş gücü göçünü yavaşlattığı düşüncesiyle yeni yasayı uygulamaya koymayı düşünmektedirler (Symons, 2023).

Göç veya gurbette olmak birçok hikâyede, filmde, müzikte, sanatsal türdeki çeşitli çalışmalarda, kitaplarda ve araştırmalarda kendine yer bulmuş sosyal bir olgudur. Bununla ilgili önemli bir olgu; gurbetçinin veya ötekinin anlaşılabilmesi veya kabullenilmemesidir. Fakat Alman gazeteci ve yazar Günter Wallraf’ın 1985 yılında *En Alttakiler* başlığıyla yayınladığı kitabı vesilesiyle göçmenlerle kurabildiği empati önemlidir. Wallraf (1986) bu çalışmasında insan hakları ihlallerini ve yabancı düşmanlığını anlatabilmek için farklı bir yol denemiştir. Almanya’da çalışan bir Türk işçisi kılığında girerek (Ali Sınırlıoğlu ismini kullanarak), çalıştığı yerlerde yaşadığı zorlukları, sömürüyü ve kabullenilmeyişi anlatmıştır.

Türk Sinemasında da Almanya’ya göçü filmin öyküsüne yerleştiren çeşitli filmler vardır. Almanyalı Yârim (1974), El Kapısı (1974), Otobüs (1975), Almanya Acı Vatan (1979), Polizei (1985), 40 m² Almanya (1986), Sahte Cennete Elveda (1989), Berlin in Berlin (1993), Kısa ve Acısız (1998), Temmuz’da (2000), Solino (2002), Duvara Karşı (2004) ve Yaşamın Kıyısında (2007) filmleri örnek olarak gösterilebilir (Kula & Koluçak, 2016: 394).

2. Müzik: Kimlik ve Kültürün Sanatsal İfadesi

Müzik, sosyal olaylar ve deneyimlerin merkezde olduğu derinlikli bir insan kaynağıdır. İnsanlar müziği içten duygularını ifade edebilmek, kendileriyle yüce olan arasındaki mesafeyi aşabilmek, aşklarını aktarabilmek, düğünleri kutlamak, dostlukları ve birliktelikleri sürdürebilmek, kitlesel veya siyasi hareketlere destek verebilmek ve hatta bebeklerin uykuya dalabilmesi için de kullanırlar. Bir yandan büyük bir endüstridir. Kimileri için paraya ve şöhrete götürebilecek bir yoldur. Tüm bunların yanında günlük yaşamın önemli rutinlerindedir. Farklı ihtiyaçların ve insan olmaya dair tavırların yansıdığı bir alan olarak müzik, insanların kişisel veya sosyal bütünleşmelere katılımını da sağlamaktadır (Turino, 2008: 1).

Sanat dalları arasından müzik, en ilkel ve temel güdülerden yararlanılarak oluşmuştur. İlk insanların doğaya özgü sesleri yansıtmaya çalışması müzikal ezginin ilk doğuş süreçlerini betimlemektedir. İlk olarak doğanın sesini yansıtmaya çabasıyla başlayan bu süreç, ardından

yalnızlığı unutmak, korkuyu yenmek, ruhsal değişimlere eşlik etmek için ezgiler oluşturmak suretiyle ilerlemiştir (İlyasoğlu, 2009: 13). Müzik, kimliğin oluşumunda da önemli bir sosyal alandır (Kasinitz & Martiniello, 2019: 862). Dolayısıyla müzik, aidiyetin sağlanabildiği, ifade edilebildiği ve tanımlanabildiği önemli bir kültürel yeniden üretim ve tüketim alanı olarak kabul edilmektedir (De Martini Ugolotti, 2022: 94).

Kültür ve kimlik kavramlarının açıklığı, belirsizlikler dünyasında bozulmaktadır ve aidiyet biçimleri de güvenilir değildir (Strasser, 2008: 192). Müzik sayesinde birey, sosyal varlığıyla ilgili olarak, sosyal bir güce sahip olduğunu fark edebilir. Müzik örgütsel bir yapıya sahiptir ve günlük yaşamda kullanılan bir kaynaktır (DeNora, 2004: 151). Göçü analiz ederken de bir kaynak olarak müzikten yararlanmak, edebiyattan yararlanmaya kıyasla daha avantajlıdır. Edebiyat daha az ve elit bir kesim tarafından üretilir ve okunurken, müzik üretim ve tüketim yönüyle çok daha popülerdir ve geniş kapsamlıdır. Film, müzik ve dans gibi kültürel üretimler göçmenlerin hem tutumlarını yansıtır hem de onlar hakkında bilgiler verir (Baily & Collyer, 2006: 167,168).

Müzik, kişilerin bireysel özelliklerini ve değerlerini kapsamaktadır. Somut anlamda oluşturulan imajın da (örneğin giyim gibi) ötesinde kimliğin gelişimine ve keşfine katkıda bulunmaktadır. Bireyler kişisel imajlarını da ilgi duydukları müziğin özelliklerine göre şekillendirebilmektedir (Rentfrow, 2012: 409). Kolektif kimliğin oluşumunda müzikle kurulabilen bağ en yararlı araç olarak ortaya çıkmaktadır. Mevcut kültürü müzik aracılığıyla yönlendirebilen toplumsal hareketler duyguyu ortaya çıkararak kolektif kimliği daha etkin bir biçimde oluşturabilmektedir. Farklı gruplar dahi müzik yoluyla birbiri arasında bağ kurabilmektedir (Danaher, 2010: 818). Müzik yalnızca neşe, aşk ve hüzn gibi duyguların karşılığı değildir. Devlet, millet birliğini ve bağlılığını da oluşturmaktadır (Ögel, 2000: 4).

İfade kültürünün bir yansıması olarak müzik, belli ses kaynaklarını ve onların titreşim sayılarını mutabık kalınabilecek ölçütlerle belirleyen bir düzenlemeyi içermektedir. Genellikle insanların yaşadıkları toplumun aşına olduğu, onların algı sınırları içinde yer alan sesler ve aralarındaki ilişkilerden oluşmaktadır (Erol, 2015: 12,13). Örneğin bağlama, Türk halk kültürünün yansıtıcısı ve Türk halk müziğinin temel çalgı aletidir (Eravşar, 2012: 35). Müzikle ilgili tercihler sosyal konumla bağlantılıdır. Geleneksel toplumlarda müzik toplumsal uygulamalara ve ritüellere daha çok bağlıdır. Modern toplumlarda ise müzik deneyimi daha fazla yoksullaşmaktadır (DeNora, 2004: 155).

Diasporadaki Türkler'in kendi müzik kültürlerini oluşturmaları, kimliklerini ve hafızalarını koruyabilmenin zeminini oluşturmaktadır. Fakat anavatanlarından ayrı kalan göçmenlerin kendi öz kültürlerini sürdürmenin ötesinde yeni bir kültürel kimliği oluşturdukları da gözlenmektedir. Tümünü Türkiye'nin müziklerini dinledikleri veya Almanya'nın yerel müziklerine yöneldikleri de söylenemez. Onlar kendi durumlarıyla özdeşleşebilecek yeni bir müziğin peşinden gitmişlerdir. Müziğin türü veya enstrümanların ortaklığı noktasında geldikleri kültürün özünden tamamen ayrışmayan fakat söylemleriyle kendi dertlerini dile getirebilen müzik eserlerinin izini sürmüşlerdir.

Almanya'ya giden ilk göçmenlerin Türkiye'de buldukları süreçte müzikle olan ilişkileri sınırlıydı. Özellikle Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden yola çıkanların yaşadıkları köyde iletişim imkânları ve sosyal olanakları kısıtlıydı. Ayrıca müzikle ilgilenmek çok fazla kabul görmemekte ve uygulanmamaktaydı (Şenel, 2014: 158). Almanya'ya geldiklerinde iletişim unsurlarının yabancılığı, gurbette boşluğa düşülen duygusallığın etkisi ve kimliklerini kabul ettirme arzusuyla karşılaştıkları müzik, onların sesi, eğlencesi ve kendilerini bulabildikleri ve yansıtılabildikleri bir enstrüman olmuştur.

Lidskog (2016: 30) gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde diasporadaki müziğin öncelikli işlevinin özellikle bir kültürü korumaya çalışmak olmadığını yani esas olarak kültürel aidiyeti ve kolektif kimliği istikrara ulaştırma amacı gütmeyeceğini ifade etmektedir. Erol ise (2012: 840)

müziğin yalnızca kültürü ve kimliği yansıtmadığını, aynı zamanda kimliği oluşturduğunu söylemektedir. Bu ifade bir yandan geçmiş kimlikten kopulmadığı ama öte yandan yeni bir kimliğin de şekillenebildiği yönünde yorumlanabilir. Bireysel kimliklerin ve kültürel alışkanlıkların, kolektif ve heterojen bir yapının içinde yeniden şekillenebileceğini düşünmek elbette mümkündür. Türkiye'nin farklı coğrafyalarından yola çıkan insanların oluşturduğu kültür de bir bakıma karmadır. Almanya özelinde buluşmaları onları ortak bir kültür ve kimlik arayışına da yönlendirebilmektedir. Müzik ise onları bu arayışta harekete geçirebilecek bir unsur olarak işlerlik göstermektedir.

Müzik bir bakıma birlikte konuşabilmenin veya kültürel kimlikleri müzakere edebilmenin ezgili bir yoludur. İnsanları ortak bir diyalogda buluşturabilmenin, müzik vesilesiyle aynı diyaloga yerleştirebilmenin yöntemidir. Müzik vesilesiyle bir şeyleri dile getirmek, dertlerin aktarılabilmesine ve katarsise ulaşabilmeye aracılık etmektedir. Özellikle 1960'lı, 1970'li veya 1980'li yıllarda kolay bulunamayacak olan terapötik iyileştirmeye belki de bir nebze müzik yardımcı olabilmıştır. Bununla birlikte Almanya diasporasındaki Türkler'in müzikle kurduğu ilişki, ev sahibi ülkeye veya topluma karşı kendi kimliklerini tanıtabilmenin de bir yolu olmaktadır. Kimlikler bireylerin kendi öz bilinçlerine katkı sağladığı gibi farklı gruplar tarafından fark edilebilmenin de önünü açmaktadır. Ayrıca müzik, üretim şekliyle bir sanatçı tarafından oluşturulan bireysel bir aktivite gibi görünse de, sanatçının yaşadığı toplum ve şartlar düşünüldüğünde buradaki bireysellik de bir kolektiflik içermektedir.

3. Aşk, Mark ve Ölüm Belgeselinin Analizi

Aşk, Mark ve Ölüm belgeseli Türkiye'den Almanya'ya uzanan göç yolculuğunu, Almanya'daki Türk asıllı müzisyenlerin hikâyeleriyle birlikte anlatmaktadır. 2022 yapımı, 1 saat 36 dakika uzunluğundaki belgeselin yönetmenliğini ve kurgusunu Cem Kaya yapmıştır. İlk gösterimi Berlin Film Festivali'nde yapılmıştır ve bu festivalde seyirci ödülünü almıştır. Bunun dışında da çeşitli festivallerde gösterilen ve başarılar elde eden belgesel, 2022 yılında vizyona girmiş daha sonra Mubi platformunda izleyicilere sunulmuştur.

Yönetmen Cem Kaya, belgeselin fikrini nasıl oluşturduyuyla ilgili olarak, Bülent Kullukçu ve İmran Ayata'nın 2014 yılında topladıkları müziklerle '*Misafir İşçilerin Şarkıları*' / '*Songs of Gastarbeiter*' adıyla bir seçki çıkardıklarından, bu seçkiyle birinci nesil gurbetçilerin müziklerini tanıttıklarından bahsetmektedir. Daha öncesinde tanıdığı farklı isimlerin de olmasının yanında, kendisi de bu albüm vesilesiyle o dönemin sanatçılarından Yüksel Özkasap ve Metin Türköz'ü tanımıştır. Bu albümü dinleyen ikinci veya üçüncü nesil gurbetçiler de Türkiye'deki müzikle Almanya'daki gurbetçi Türkler'in müziklerinin farklı olduğunu fark etmişlerdir (Ildır & Büte, 2022).

Aras Ören'in yazdığı ve 1982 yılında Alman müzik grubu IDEAL tarafından bestelenen "*Aşk, Mark ve Ölüm*" şiiri belgeselin isminin esin kaynağıdır (Topçu, 2022). Belgesel bu şiirden bir mısranın ekrana getirilmesiyle başlatılmıştır. Bu sözler şu şekildedir; "*Kara sevda uzun sevda, Mark dediğin yalan sevda, köşeyi döndüm tam, ölüm çıktı karşıma*". "*Aşk, Mark ve Ölüm*" ismi belgeselin içeriğine de özetleyebilecek niteliktedir. Aşk; Almanya'da yeni bir yaşama kavuşabilmeye dair oluşturulan ümitlere, Mark; para kazanabilmek için çıkılan yollara, ölüm ise yaşanan ve ölümle sonuçlanan trajik olaylara ve belki tüm şeylerin nihai sonuna karşılık gelmektedir.

Görsel 1: Röportaj Çekiminde Kadrajlar Arası Geçişler

Belgeselin ilk röportajı ve aynı zamanda açılış sahnesi Topçu'yla gerçekleştirilen röportajdır. Topçu bu röportajında bazen Almanca, bazen Türkçe konuşmaktadır. Bu durum göçmenlerin iki arada olma durumunu fark ettirmeden yansıtabilmektedir. Topçu bu röportajında Nasa'nın kendisini aramasına ve onu Ay'da dinlemek istemelerine dair oluşturduğu hayalinden bahsetmektedir. Bu uçuk hayaller, imkânsız sevdalara, belgeselin aşkı tariflemesine bir giriş niteliğinde okunabilir. Aynı zamanda belgeselin akışı bağlamında farklı bir tarzın da habercisi gibidir. Aşına olunan bir röportaj biçimi tercih edilmemiştir. Topçu kendini tanıtmamıştır, dertlerinden veya göçten bahsetmemiştir. Mizahla konuya giriş yapılmıştır ve benzer üsluplarla belgesel devam ettirilmektedir. Ayrıca her şeyin bir anda açık edilmemesi izleyicinin durumu hızlıca kavrayarak sıkılabilmesinin de önüne geçmektedir. Seyircinin tahmin edebileceği ve ön görebileceği bilgiler alacağı ihtimalinden uzaklaşması onun merak unsurunu tetikleyebilmektedir.

Buradaki röportaj sahnesi ortalama bir buçuk dakika sürmektedir. Topçu'nun söyledikleri tek seferde verilmemiştir. Aralarda bağlamasından çıkardığı enstrümantal sesler verilmektedir. Sahne de tek bir planla ilerletilmemiştir. Sekiz farklı kadraj arası geçiş görülmektedir. Bazı kadrajlar arası geçişler aynı plan içerisindeki kamera hareketiyle sağlanmıştır. Bazıları da montaj yoluyla farklı bir plana geçilmesi suretiyle sağlanmıştır. Bu hızlı devinim ve akış, röportaj sahnesi izlemeye dair oluşabilecek sıkılabilme durumunun önüne geçmektedir. Belgesel akışındaki tüm röportaj sahnelerinde benzer üslubun izlendiği gözlenmektedir. Bir kişi yalnızca bir yerde de görünmemekte, kişinin röportajı da bölümlenerek belgeselin farklı sahnelerinde tekrar devam ettirilmektedir.

Yukarıdaki görselde kadrajlar arasındaki geçişler soldan sağa sıralı olarak verilmiştir. Üçüncü kadrajdan dördüncü kadraja kurguda kesme ile geçilmiştir. Normalde birbirine yakın olan ve arasında 30 dereceden fazla fark olmayan aynı plan üzerinde kesme yapmak kurguda sıçrama olarak görülmekte ve kullanılması kurgunun temel ilkeleri bağlamında tavsiye edilmemektedir. Fakat sanatçılar bu ilkeleri bilinçli olarak bazen yıkabilmektedir. Bu tür sıçramalar normalde kabul göremeyecekken burada olumsuz bir etki oluşturmamakta ve akışı bozmamaktadır. Hatta böyle bir sıçrama etkisi izlenen akış üzerindeki ilgiyi artırmaya yönelik bir tavır oluşturmuştur. İzleyiciyi sürekli olarak farkındalık halinde ve uyanık tutmaya dair bir çaba sergilenmiştir ve bu durum estetik bağlamda bir sorun teşkil etmemiştir.

Röportaj sahnesinin sonunda gösterilen ve üst bir açıyla çekilen ışıklı dünya küresi ise Topçu'nun hayalini tasvir etmektedir. Dünya küresinin arkasında müzik plakları, kasetleri ve CD'leri varken, kürenin yanında ise Topçu'yla ilişkilendirebileceğimiz maket bir insan figürü bulunmaktadır. Bununla birlikte ekrana ilk gelen röportaj sahnesinde Topçu'nun ismi veya onunla ilgili herhangi bir bilgi yazılmamıştır. İlerleyen sahnelerde tekrar Topçu'nun röportajına geçildiğinde isim bilgisi verilmiştir. Özellikle televizyon yayıncılığında karakter jeneratörü (KJ) olarak nitelendirilen tanıtıcı yazılar belgesel röportajlarında da genellikle röportaj veren ilk ekrana geldiğinde konuşanın ismini yazma şeklinde kullanılmaktadır. Bu belgeselde bunun uygulanmamış olması,

alışlagelen klasik üslupların terk edildiği ve farklı bir tarz arayışı içinde olduğunu gösteren tekniklere bir başka örnek olarak verilebilir.

Belgeselin jeneriği ilk röportajdan sonra ekrana gelmektedir. Bir düğünden görüntülerle jenerik bir arada akıtılmıştır. Belgeselin müzik üzerinden oluşturduğu evrende düğünlere de genel olarak yer verilmektedir. Düğünler o dönemlerde orada yaşayan göçmenlerin müzik dinleyebilecekleri ve aynı zamanda icra edebilecekleri önemli bir sosyal ortamı sağlamıştır. Düğün görüntüleri ve jenerik hareketli bir müzikle ve müziğin ritmine göre yanıp sönen ışık efektleriyle ilerlemektedir. Jenerik yazılarında ve röportaj verenlerin üstünde kullanılan yazılardaki tipografi tercihi anlatılmak istenen dönemlerin stiliyle benzerlik ve uyum taşımaktadır. O dönemlerin müzik kasetlerinde ve plaklarında kullanılan tipografinin, belgeselin jeneriğinde kullanılması bir yanı sıra nostaljik bir üslubu ve uyumu oluşturmaktadır.

Görsel 2: Belgesel Jeneriği ve Yazılarında Tipografi Tercihi

Belgesel röportajlarının sıradan üsluplardan ayrılmasını sağlayan bir diğer husus, röportaj verenlerin doğal hallerinin verilmesi, röportaj sahnesi içindeyken günlük sıradan davranışlar ve konuşmalarla birlikte aktarılabilmesidir. Ömer'in röportajı başlarken üst görselde de görüldüğü üzere ekranda "Ömer Almanya'dan" yazar ve Ömer kasetleri dizerken ve anlatırken gösterilir. Ömer'in soyadını, mesleğini veya yalnızca adını vermek yerine bu şekilde yalnızca "Almanya'dan" ifadesiyle nitelendirilmesi de yönetmenin meseleyi sürekli bir ciddiyet ve resmiyet atmosferinde anlatmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Kamera da sabitlenmemiştir ve aktüel kullanımla doğal akış desteklenmeye çalışılmıştır. Röportaj sahnelerinin bu şekilde kullanımı, onların yalnızca röportaj olarak değerlendirilebilmesinin de önüne geçebilir. Çünkü bir yanı sıra günlük bir akış bir yanı sıra da sohbet havasındadır. Bazen detay planlara veya farklı açılara da geçilerek bu sahnelere ritim de kazandırılmaktadır. Böylesi yaklaşımlarla "konuşan kafalar" olarak nitelendirilmeye başlanan röportaj sahneleri, özellikle hız odaklı olabilen günümüz modern izleyicileri için farklılaştırılmaya çalışılmaktadır. Ardından gelen Yüksel ve İhsan Ergin'in röportajları ise kadrajda ön kısımda bir kasetin net olduğu, kendilerinin ise arka planda flu olarak konuşmaya başladığı bir plan ile başlatılmıştır.

Ömer koleksiyoner, Yüksel ve İhsan çifti ise kasetçidir. Bu kişilerle yapılan röportajlar dönemin müzisyenlerini ve kasetlerini tanımaya yönelik bir giriş sunmaktadır. Müziğin halktaki karşılığı, o dönemlerde nasıl ilgi gördüğü, yani ilk olarak müziğin kullanıldığı mecranın tanıtımı belgeselin başlangıç kısımlarında yer edinirken, bizzat müziği icra eden sanatçılara ve onlarla gerçekleştirilen röportajlara daha sonra geçilmektedir. Bu tercih, yani bir yönüyle sanatçının sona bırakılması,

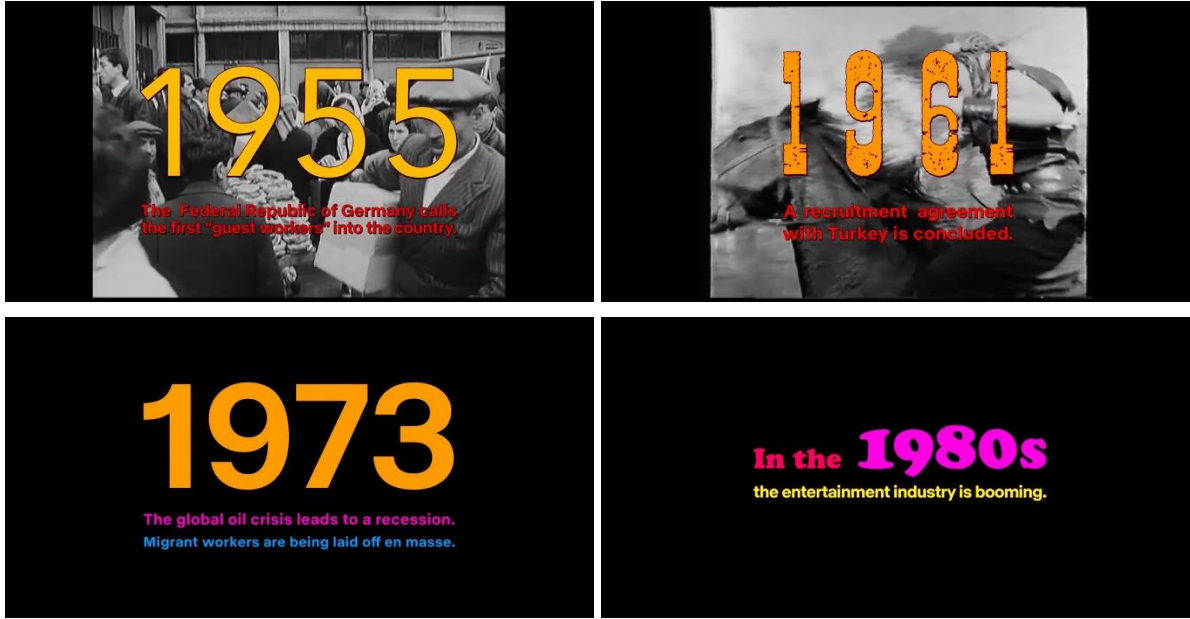
onların dünyasına tam olarak girmeden önce bir ön hazırlığın yapılabilmesini sağlamaktadır. Müzisyenlerin röportajlarına geçildiğindeyse, izleyiciler bu konuda önden bilgilendirilmiş ve merakları uyandırılmış olacaktır. Ömer'in kasetlerini dizdiği sahnede fonda Gülcan Opel'den *Gurbet Treni* şarkısı verilmektedir. Belgeselde dinletilen bu ilk şarkı, Almanya'ya yolculuğun başlayışını anlatır mahiyettedir. Almanya'ya göç Sirkeci Tren Garı'ndan başlamaktadır ve şarkı bu treni gurbet treni olarak nitelendirmiştir. Belgeselde bu şarkıdan; “*beraberce mutluyduk, neden ayrılık oldu, zalim gurbet treni seni elimden aldı, artık sabrım kalmadı, sevgilimden bir haber al gel gurbet treni, içimdeki acıyı dindir gurbet treni*” sözlerinin olduğu kısım verilmiştir.

Kayserili Aşık Metin Türköz'ün röportaj sahnesine geçildiğinde Türköz'ün görüntüsü verilirken fonda belgeselin arşiv görüntülerinin sesi devam ettirilmektedir. Bu esnada Türköz de masanın üstündeki kasete ve fotoğrafa bakmaktadır. Kameranın yukarıdan aşağıya gerçekleştirdiği tilt hareketi el ve kaset detayında sonlanır. Röportaj için kamera karşısına alınan Türköz ilk ekrana geldiğinde röportajına yani konuşmaya hemen başlatılmamıştır. Bu esnada o dönemlerde Türköz'ün popüler olan türküsü *Alamanya Destanı* fonda müzik olarak verilir. Müzikle birlikte Sirkeci Tren Garı'ndan Almanya'ya yola çıkan insanların arşiv görüntüleri ekrana getirilir. Türkünün sözleri arşiv görüntülerinin anlatıcısı gibidir. Bu kısımlar arşiv görüntülerinin bir anlatıcı tarafından anlatılması yerine o dönemin müziklerinin kullanımıyla anlatılabilmesini sağlamaktadır. Böyle olduğunda aktarım daha farklı, dikkat çekici ve müziğin ritmiyle kolaylıkla izlenebilir hale gelmektedir. Bir yönüyle de türküler arşiv görüntüleriyle birleşerek adeta minik birer müzik klibine dönüşmektedir. Türkünün sözlerinden bir kısmı aşağıdaki gibidir:

“Türkiye'den aldım Almanya'nın methini, çok bulunur dediler manda sığır etini, getirirler her hafta işçi ihtiyatını, bundan sonra seyreyle vatandaş hayatını. Alamanya Alamanya, Türk gibi işçi bulaman ya, Alamanya Alamanya, bizden uysal bulaman ya. Sirkeci'den elime bir kontrat verdiler, çalışacağın yer Alamanya dediler, bir paket bir de bilet haydin yollan ettiler, haşlamayı ilk defa Belgrad'da verdiler. Alamanya Alamanya, sarı sarı kızlar bulaman ya, Alamanya Alamanya, umduğun şeyi bulaman ya. Saat altıdır şimdi Köln'e geldik dediler, altı altı hepimizi koğuşlara verdiler, tüy yerine altıma ot yatağı serdiler, banyo tuvalet fabrikada dediler. Alamanya Alamanya, bizlere kazık ataman ya, Alamanya Alamanya, bile bile hapı yutamam ya.”

Arşiv görüntüleri de kendi içinde montajlanarak belgeselde kullanılmaktadır. Arşiv yalnızca video görüntülerden ve fotoğraflardan ibaret olarak kullanılmamıştır. O dönemin Alman medyasında bu husustan bahseden spikerlerin ses kayıtları da bu arşivlerle birlikte kullanılmaktadır. Dolayısıyla belgesel yalnızca Türk sanatçıların bir aktarımı olmanın ötesine geçerek, Alman cephesinden de bu durumun nasıl yorumlandığı belgeselin izleyicisine aktarılmaktadır. Tarihi ve toplumsal nitelikte bilgiler içeren bu ses arşivlerinin bir kısmında istatistik bilgiler de verilmektedir. “Boş vakitlerini nasıl geçirecekler? Geldikleri ülkenin dili zorluklar yaratıyor. Telefonla bir yeri aramak, doğru tramvaya binmek başlı başına bir sorun. Neredeyse hiç Alman arkadaşları yok. Her üç Alman'dan biri için onlar “lüzumlu musibet”. Her yedi Alman'dan birine göre onlar aptal ve kaba. Ve altı Alman'dan biri açıkça misafir işçilerle temas kurmak istemiyor.”

Görsel 3: Belgeselde Tarihsel Bilgilendirmeler

Belgesel, dönemin müzikleri vesilesiyle Almanya'ya göçün tarihini de anlatmaktadır. Belgeselde 1973 tarihli petrol kriziyle işçilerin toplu olarak işten çıkarılmaya başlandığından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra eşit ücret almamalarından kaynaklı 300'den fazla denetimsiz grev başlamıştır. İzinlerinden geç dönen 300 Türk işçinin işten çıkarılmasıyla Ford grevi başlamıştır. Grevle ilgili arşiv görüntülerinin bir kısmı Cem Karaca'nın şarkılarıyla birlikte montajlanmıştır. Dolayısıyla belgesel göçün sorunlarını, müzikle ilgili temasından koparmayacak biçimde aktarabilmektedir. Belgesel içinde paylaşılan müzikler göçmenlerin sorunlarını tarihsel akışa göre aktarabilecek kronolojide ilerletilmektedir. Belgeselin ilk kısımları trenle çıkılan yolculuğu ve gurbetin temasını işlerken, grevle ilgili kısımlarda işçi sorunları aktarılmaktadır. Bu kısımlarda kullanılan Cem Karaca'nın şarkı sözleri aşağıdaki gibidir:

“İşçi istemişlerdi, ama gelenler insandı. Emeğimize ihtiyaçları vardı, üretim bandında parçaları birleştiren insan gücüne. Ortada onca iş varken, bize en pislerini verdiler. Sonra kriz gelip çatınca, suçu üstümüze attılar. Kültürümüze de, yarenliğimize de ihtiyacınız yok. Bizi hep yabancıdan sayacaksınız, hem orada hem burada.” Yine bir başka şarkısından verilen sözler ise şu şekildedir: “Ey Türk adam, bize lazımsın. Gel ekonomik harikalar diyarına! Seni orada iş bekliyor, istikbalini eline al. İş ağır ama parası da ağır. Ey Türk adam, henüz farkında değilsin, ki insanlığınla ödeyeceksin, bantta vardiya yapma hakkını.” Yine bir başka şarkıdan ise; “Biz sizi çöpçü olarak seviyoruz, ama ücretiniz hep düşük.” sözleri verilmektedir.

Cem Karaca üzerinden göçmen işçilerin sorunlarının anlatıldığı kısımlarda bir yandan da Cem Karaca'nın yaşam ve müzik serüveni anlatılmaktadır. Belgeselde birçok müzisyenin de buna benzer şekilde anlatıldığı düşünüldüğünde, her bir sanatçının küçük birer biyografilerini izlediğimiz de düşünülebilir. Cem Karaca'nın anlatıldığı kısma ortalama yedi dakika süre ayrılmıştır. Cem Karaca'yla ilgili kısım grev görüntüleriyle beraber onun şarkısının verilmesiyle başlatılmıştır. Onun Almanya'da Almanca olarak seslendirdiği şarkılar kullanılmıştır. Şarkılarını Almanca okuması, yaşanan sorunların Almanlara onların kendi dilleri üzerinden anlatılabilmesini sağlamaktadır. Şarkısıyla birlikte grev sürecinde Alman polisi tarafından tutuklanan işçilerin görüntüleri, Alman medyasında sunulan bir haberden kesitler, Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt'ın önce kendi vatandaşlarını düşüneceklerini ifade ettiği arşiv görüntüsünden bir kesit ve Cem Karaca'nın konser görüntüsüne geçilmiştir. Bu kısımlarda fonda devam eden şarkının sesi, konuşma kesitlerine gelindiğinde kısılarak verilmekte, o kısa kesitlerden çıkıldığında tekrar yükseltilmektedir.

Daha sonra karma bir biçimde çeşitli röportajlarla, arşiv görüntüleriyle ve şarkılarla Cem Karaca anlatılır. Die Kanaken müzik grubu üyeleri Cengiz Öztunç, Fehiman Uğurdemir ve Betin Güneş, şarkıcı Aykut Şahin, yaşamda olmadığı için arşiv görüntüleri üzerinden Cem Karaca'nın kendi röportajı ve yine arşivlerden Almanya'nın yerel şarkıcılarından Alex Wiska'nın röportajıyla bu kısım devam ettirilir. Alman televizyon yayınlarının arşivlerinden Cem Karaca'yı anlatan ifadeler ve görüntüler kullanılır. Buralarda Cem Karaca'nın sesinin kendine has bir karakteri olduğundan, açık havada on bin kişiye karşı mikrofonsuz bile okuduğunda etkileyebildiğinden, seyirciyle iyi bir etkileşim kurabildiğinden, bir şarkıyı okurken onu hem kendisinin yaşadığından hem de dinleyenlere yaşatabildiğinden bahsedilmektedir.

Göçün başladığı ilk yıllar daha çok gurbetin ve dertlerin aktarımının aracı olarak sunulan bir müzik ve içeriği varken, 80'li yıllara gelindiğindeyse, eğlence kültürünün etkisiyle ilerleyen müzikten bahsedilmektedir. Türklerin Almanya'da yoğunluklu olarak yaşadığı bölgelere Türkiye'den 'süper star' olarak nitelendirilen şarkıcılar gelir. Almanya'daki işçilerin yasalar sıkılaşılmaya başlamadan ailelerini de getirmeye başladıklarından bahsedilir. Bu vesilelerle aileler sünnet ve evlilik düğünleri de yapmaya başlamıştır. Bunlarla birlikte yine 80'li yıllarda ekonomik durgunluk, işsizlik ve yabancı düşmanlığı da artmaya başlamıştır. Bu kısımlarda göçmenlere yönelik artan saldırılardan görüntüler verilir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla şiddetin daha çok arttığından bahsedilir. Belgeselin bu kısımları yabancı düşmanlığı nedeniyle öldürülenleri arşiv görüntüleri üzerinden aktarmaktadır.

Ölümlerin, yabancı düşmanlığının ve nefretin anlatıldığı kısımlarda Almanya'daki göçmenlerin özellikle gençlerin yöneldiği rap ve hip hop müzik anlatılır. Bu müzik türü isyanın bir başka biçimde ifadesi olmanın yanında kendi kimliklerini ifade edebilmenin de yoludur. Şenel (2014: 160) hip hop müziğin, yurtdışında doğan ve orada büyüyen Türk gençlerinin dışlanmadan ve baskıdan kurtulma isteğiyle yöneldiği bir ifade biçimi olduğunu söylemektedir. Belgesel, dönüşen göçmen toplumunu değişen müzik kültürüyle ve yaşanan olaylarla birlikte tarihsel perspektiften uzaklaşmadan anlatmıştır.

4. Sonuç

Aşk, Mark ve Ölüm belgeseli Almanya ile imzalanan 1961 tarihli işgücü anlaşmasıyla birlikte Türkiye'den başlayan göç sürecini tarihsel perspektifle anlatmıştır. Tarihsel bölümlenmesini *Aşk, Mark ve Ölüm* başlıklarıyla iletmeyi tercih etmiştir. İlk yıllar *Aşk* başlığıyla özlemi, gurbeti ve hasreti aktarmış, *Mark* başlığıyla ilerletilen kısım ise Almanya'nın o dönemki para birimini metafor olarak kullanarak, para kazanmaya, harcamaya, ekonomik sıkıntılara ve sebeplere odaklanmıştır. Ölüm başlığıysa yabancı düşmanlıklarıyla gerçekleşen ölümlere değinmiştir. Her bölüm kendi içinde o dönemin müzisyenleri ve müzikleriyle birlikte işlenmeye çalışılmıştır. Göçmen portresinin çiziminde müzik öncelikli unsur olarak belgeselin merkezine yerleşmiştir.

Her ne kadar müzikler üzerinden ilerleyen bir anlatı olsa da, belgeselin asıl aktarmak istediği Türkiye'den giden göçmenlerin yaşadıklarıdır. Bunun üzerine düşünebilme ve hatırlama amaçlanmaktadır. Dönemin müzikleri ve müzisyenleri bu amaca aracılık etmektedir. Müzik sosyokültürel, sosyoekonomik ve sosyopolitik arka planın aktarılabilmesine yaramaktadır. Bunun yanı sıra belgeseli daha ilgi çekici hale getirmektedir. Kültürel ve sosyolojik unsurlar müzik vesilesiyle görünür ve işitilebilir kılınmaktadır. Müziğin sözleri ve söylemleri de dönemin aktaranları olarak işlenmektedir.

Belgesel, hikâyesini anlattığı gurbetçi ve göçmen kitlenin sesi olma işlevini üstlenmektedir. Kendi sesini duyuramayan, kimliğini kabul ettirmekte zorlanan kitle için arzulanan katarsise vesile olmaktadır. Geçmişin geçmişte kalmasına izin vermemekte, onu hatırlatarak dahi olsa gündeme gelmesine sebep olabilmektedir. Belgeselin ilk olarak Berlin Film Festivali'nde Alman seyirciye izletilmiş olması da önemlidir. Belgeseli izleyen seyirciler, dolaylı yoldan da olsa, Türk göçmenleri karşılıklarına almış gibi onların dertlerini ve yaşadıklarını dinleyebilmişlerdir. Bu

yönüyle belgesel, söylenmek istenenlerin incelikli ve estetik bir film üslubu ve şablonuyla aktarılabildiğini sağlamaktadır.

Belgesel, Almanya’da yaşanan Türkiye’nin dramını aktarmaktadır. Belgeselde aktarılan müzikler göçmenlerin hayatının sorunlarını betimlemektedir. Bazı müzik parçaları kişisel aşkları, sevdiğine kavuşamamayı anlatsa da bireylerin bilinçaltı düzeyde yaşadığı kültürel kopukluklar ve toplumsal sorunlar bireylerin kişisel sorunlarını da bu minvalden bağımsız olarak yaşamalarına izin vermemektedir. Yaşanılan sorunlar toplumsal sınıfsallığın etkisiyle de müzikte yansımaları bulmaktadır. Örneğin üst sınıftan bir insanın aşka yükleyeceği anlamla alt statüdeki bir insanın aşka yükleyeceği anlam arasında farklılıklar bulunabilmektedir. Aşk, elinde hiçbir şeyi olmayanın sığınabileceği tek unsur olabilmekte ve onun müziğinde daha anlamlı ve daha duygu yüklü bir hale bürünebilmektedir.

Belgesel bunlarla birlikte ücret düşüklüğü, işçilerin kaldıkları yerlerin elverişli olmaması, yabancı düşmanlığı, aileden ve memleketten uzak kalmak, yeni bir kültüre ve ülkeye alışabilmenin zorlukları, beklenenle karşılaşmama, değer görmeme, yalnızca ekonomik iş gücü eksikliğini tamamlamak için kullanılmaları, o ülkeye uyumlanmaları için herhangi bir yönlendirmenin ve eğitimin olmaması gibi sorunları da gündeme getirmiştir. Tüm bu olumsuzlukların yanında Türk varlığının yabancı ülkelerde hissettirilmesi, kısmen teknolojik cihazların Türkiye’ye girişi, yeni bir dil öğrenme, farklı kültürleri görebilme, yabancıların standartlarına göre iş disiplinine şahit olabilmek, kendi memleketinin önemini veya özlemini uzak kaldığında fark edebilmek gibi olumlu yönler de görülebilir.

Aşk, Mark ve Ölüm belgeseli röportajların, müziklerin ve arşivlerin montajlanmasıyla oluşturulmuştur. Belgeselin bitiş jeneriğinde röportaj yapılan isimler, kullanılan müzikler ve arşivlerine başvuru yapıldığı kişiler ve kurumlara yer verilmiştir. Film ve video formatında alınan arşivlerle fotoğraf formatında alınan arşivler ayrı başlıklarla belirtilmiştir. Belgesel sinemacılar anlatmak istedikleri konuda yoğun bir arşivle karşılaşabilmektedir. Bu belgeselin de geniş çaplı bir arşiv ağına başvurduğu görülmektedir. Belgeselcinin arşivleri nasıl değerlendirdiği karma bir kombinasyon içermektedir. Konularına karşı oluşturdukları bağla, izleyicisine arşivden çok daha fazla görüntüyü izletmek de isteyebilirler. Fakat belgeselin belirli bir süreyle kısıtlı olması nedeniyle her görüntüyü filme yerleştirmeleri de mümkün değildir.

Bunun yanı sıra modern izleyicinin hız odaklı seyir alışkanlığını da hesaba katabilirler. Oluşturmak istedikleri kurgusal akış ve anlatı üslubunu da bozmak istemeyebilirler. Geçmişe dair arşiv görüntülerini güncel röportajlarla birlikte montajlamaları gerektiği gibi, arşiv görüntülerinin de kendi içinde belirli bir ritimde montajlanabilmesi gerekmektedir. Belgesel yönetmenin kişisel beğenileri ve dünyaya bakış açısı da arşivlerin nasıl yönetilmesi gerektiğini şekillendirmektedir. Bununla birlikte arşiv görüntülerinin sahiplerinden ve görüntülerdeki kişilerden izin alınabilmesi de gereklidir. Dolayısıyla belgesel filmde arşiv kullanımında tüm bu kombinasyonların izin verebileceği ince hat üzerinde yürünmesi gerekmektedir.

Arşiv görüntüleri bulmak geçmişe ne kadar çok gidilirse bulunması o oranda zorlaşmaktadır. Günümüzün akıllı mobil cihazları sayesinde görüntüler çok daha fazladır. Fakat öte yandan görüntü fazlalığı onları arşivlenebilecek olmanın ötesinde bir veri yığınına dönüştürmektedir. Bu yüzden geçmişin daha az sayıda olan görüntüleri arşiv niteliği açısından daha kıymetli ve biricik olabilmektedir. Fazla olanın görünürlüğü zamanla kaybolmaktadır. Örneğin sosyal medya uygulamaları hızlıca tüketilen ve süresi dolduğunda kaybolabilen görüntülerle örülüdür. Bu türden uygulamalar insanların alışkanlıkları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. İnsanların zaten unutmaya meyilli ve tüketimci tabiatları bu türden kaybolan görüntü paylaşımı özellikleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla günümüzde arşivcilik sosyal medyanın etkisiyle yitirmeye başlayan bir eğri oluşturmaktadır. Belgesel sinemanın hem genel anlamda hem de bu makalede incelenen

belgesel özelindeki arşiv mahiyeti modern alışkanlıklarla aynı paralel de ilerlemeyerek bu eğriyi kırma eğilimi de göstermektedir.

Kaynakça

- Baily, J., & Collyer, M. (2006). Introduction: Music and migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(2), 167-182. doi: 10.1080/13691830500487266
- Çağlayan: (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Danaher, W. F. (2010). Music and social movements. *Sociology Compass*, 4(9), 811-823. doi: 10.1111/j.1751-9020.2010.00310.x
- De Martini Ugolotti, N. (2022). Music-making and forced migrants' affective practices of diasporic belonging. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(1), 92-109. doi: 10.1080/1369183X.2020.1790344
- DeNora, T. (2004). *Music in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, A. A. (2001). Türkiye'den Almanya'ya göçün 40. yılında beklentiler ve gerçekler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 17-37.
- Ekici., & Tuncel, G. (2015). *Göç ve İnsan. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.
- Eravşar, R. (2012). Âşıklık geleneği bağlamında "bağlama" nın Anadolu'daki yayılma alanları. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(1), 31-35.
- Erol, A. (2012). Identity, migration and transnationalism: Expressive cultural practices of the Toronto Alevi Community. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(5), 833-849. doi: 10.1080/1369183X.2012.668025
- Erol, A. (2015). *Müzik üzerine düşünmek*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hepkul, A. (2002). Bir sosyal bilim araştırma yöntemi olarak içerik analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-12.
- Ildır, A., & Büte, E. B. (2022, Eylül 23). *Cem Kaya ile Aşk, Mark ve Ölüm üzerine söyleşi: Tarihi müzikle anlatmak*. Altyazı Sinema Dergisi. Erişim Adresi (1 Ağustos 2024) <https://altyazi.net/soylesiler/cem-kaya-ile-ask-mark-ve-olum-uzerine-soylesi/>
- İlyasoğlu, E. (2009). *Zaman içinde müzik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kahraman, F. (2018). Koşullu konukseverlikten hoşnutsuzluğa: Almanya'da yükselen yabancı düşmanlığını Türk göçmenler üzerinden okumak. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(53), 209-228.
- Kasinitz, P., & Martiniello, M. (2019). Music, migration and the city. *Ethnic and Racial Studies*, 42(6), 857-864. doi: 10.1080/01419870.2019.1567930
- Kaya, C. (Direktör). (2022). *Aşk, mark ve ölüm* [Belgesel Film]. Yapımcı Mehmet Akif Büyükkatalay.
- Kula, N., & Koluvaçık, İ. (2016). Sinema ve toplumsal bellek: Türk sinemasında Almanya'ya dış-göç olgusu. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 384-411.
- Lidskog, R. (2016). The role of music in ethnic identity formation in diaspora: A research review. *International Social Science Journal*, 66(219-220), 23-38. doi: 10.1111/issj.12091
- Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş* (C. 9). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Öğülmüş: (1991). İçerik Çözümlemesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 24(1), 213-228. Article 1. doi: 10.1501/Egifak_0000000729
- Rentfrow, P. J. (2012). The Role of music in everyday life: Current directions in the social psychology of music. *Social and Personality Psychology Compass*, 6(5), 402-416. doi: 10.1111/j.1751-9004.2012.00434.x
- Sağır, A., & Öztürk, B. (2015). Sosyolojik bağlamda müzik ve kimlik: Karabük Üniversitesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 121-154.
- Strasser: (2008). We will not integrate! Multiple belongings, political activism and anthropology in Austria. İçinde *Taking sides: Ethics, politics and fieldwork in anthropology* (pp. 175-198). New York: Berghahn Books.
- Symons, A. (2023, Ekim 17). *Almanya'nın yeni göç yasası hakkında bilinmesi gerekenler*. euronews. <https://tr.euronews.com/gezi/2023/10/17/almanyadin-kasim-ayindan-itibaren-yururluge-girecek-yeni-goc-yasasi-hakkinda-bilinmesi-ger>
- Şenel, O. (2014). Göçmen Türklerin müzik deneyimi: Müzik türleri, müzik uğraşı ve geleneksel eğlence ortamları. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 6(3), 157-178.
- Topçu, C. (2022, Eylül 13). *Müziksel bir zaman yolculuğu filmi*. Deutschland.de. Erişim Adresi (1 Ağustos 2024) <https://www.deutschland.de/tr/topic/kultur/almanyadaki-turk-muzigi-yonetmen- cem-kaya-roportaji>
- Turino, T. (2008). *Music as social life: The politics of participation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Türten, B. (2017). Kısa belgesel film yapmak: Toplumsal belgeseller örneği. İçinde *Nagihan Çakar Bikiç & Ferhat Özgür (Ed.), Belgesel kısa film video sanatı (ss. 19-42)*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Uçar İlbuğa, E. (2006). Alman medyasında göç ve göçmen teması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5, 59-82.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2009). *Göç terimleri sözlüğü* (Rapor No. 31). IOM Uluslararası Göç Örgütü. Erişim Adresi (1 Ağustos 2024) https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Ünver, C. (2003). Almanya'ya Türk işgücü göçü: Geçmişten geleceğe sorunlar, imkanlar ve fırsatlar. *Journal of Social Policy Conferences*, 45, 177-226.
- Wallraff, G. (1986). *En alttakiler*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

PİYASA SOSYALİZMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE STRATEJİK PLANLAMAYLA İLİŞKİSİ

Gökhan AŞKAR¹

Öz

Piyasa sosyalizmi kuramsal olarak 20. yüzyılın başlarında sosyalist hesaplama tartışmalarıyla gelişmeye başlamış ve önemli değişimlerden geçerek 1980'lerde Doğu Bloğu ülkelerinde ortaya çıkan reformlar üzerinde etkili olmuştur. Sosyalist ülkelerdeki uygulamalar ve kuramsal farklılaşma zaman içinde piyasa sosyalizminde merkezi planlamanın ağırlığının giderek azaldığını ve özellikle 1970'lerden sonra parçalı ve işletme temelli bir planlama anlayışına geçildiğini göstermektedir. Aynı evrede gelişmiş kapitalist ülkelerde yaygınlaşan stratejik planlama, piyasa sosyalizmindeki planlama anlayışıyla benzer özellikler taşımaktadır. Merkezi planlama uygulamalarının yerine makro düzeyde programları ve kurumsal/yerel düzeyde alınan kararları temel alan, adem-i merkezîyetçi planlama yaklaşımı, piyasa sosyalizmi ve stratejik planlamanın temel unsurudur. Stratejik planlama ve piyasa sosyalizmi farklı ekonomik düzenler içinde 1970'lerden sonra planlamada etkisini artıran adem-i merkezîyetçi eğilimler üzerinde yükselmiştir. Bu çalışmada kapitalist ve sosyalist ülkelerde planlama alanında ortaya çıkan kesişmeyi göstermek amacıyla piyasa sosyalizminin kuramsal gelişimi ve sosyalist ülkelerde öne çıkan uygulamalar ele alınmış, stratejik planlamayla piyasa sosyalizmi arasındaki ilişki incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa sosyalizmi, Stratejik planlama, Sosyalist hesaplama tartışmaları, Desantralizasyon.

JEL Kodları: O21, P11, P21.

TRANSFORMATION OF MARKET SOCIALISM AND ITS RELATIONSHIP WITH STRATEGIC PLANNING

Abstract

Market socialism emerged theoretically in the early 20th century with the socialist calculation debates and underwent significant transformations, influencing the reforms in Eastern Bloc countries in the 1980s. The practices and theoretical evolution in socialist countries over time indicate a gradual decrease in the emphasis on central planning in market socialism, particularly transitioning to fragmented and enterprise-based planning after the 1970s. Concurrently, strategic planning, which became widespread in developed capitalist countries during the same period, bears similarities to the planning approach in market socialism. The shift from centralized planning to a decentralized planning approach based on macro-level programs and decisions made at the institutional/local levels constitutes a fundamental element of market socialism and strategic planning. Both strategic planning and market socialism gained prominence after the 1970s, riding on the trend of decentralization in planning, which has been influential in different economic systems. This study delves into the theoretical development of market socialism and prominent practices in socialist countries to illustrate the intersectionality in the field of planning between capitalist and socialist countries, while also examining the relationship between strategic planning and market socialism.

Keywords: Market socialism, Strategic planning, Socialist calculation debate, Decentralization.

JEL Codes: O21, P11, P21.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokhanaskar@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2603-0817.

Başvuru Tarihi (Received): 03.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 16.08.2024

Giriş

Piyasa sosyalizmi tartışmaları 1980’lerde yoğunluk kazansa da söz konusu tartışmanın kuramsal öncülleri 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Kuramsal olarak piyasa sosyalizmi için en önemli durağı 1920’lerden itibaren gelişen sosyalist hesaplama tartışmaları oluşturur. Bir tarafta Avusturya Okulu’nun önde gelen temsilcileri Ludwig von Mises ve Friedrich von Hayek gibi isimlerin olduğu bu tartışmanın karşı cephesinde Oskar Lange ve Fred M. Taylor gibi iktisatçılar yer almıştır (O’Neill, 2001: 184-185; Lippincott, 1938: 11-14). 1950’lerde Doğu Bloğu’nda planlama ve piyasa ilişkisinde ortodoks yaklaşımların sorgulandığı bir döneme girilir ve çeşitli sosyalist ekonomilerde piyasa bileşenlerini içeren uygulamalar gündeme gelir. Uzun vadede 1980’lere ve günümüze yansıyan durum, tarihsel süreç içinde kademeli olarak değişmiş ve içinde birden fazla tartışmayı barındıran bir modele, piyasa sosyalizmine işaret etmektedir.

Piyasa sosyalizmi, devlet mülkiyetindeki ve denetimindeki firmaların da bulunduğu ve bu firmaların ürettiklerini rekabetçi piyasalarda satışa sunduğu bir ekonomik düzen olarak tarif edilmektedir (Shleifer ve Vishny, 1994: 165). Piyasa sosyalizminin öngördüğü ekonomik modelde kaynakların dağıtımı üretim malları, emek ve sermaye piyasalarına göre şekillenir (Brus, 2001: 336). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere piyasa sosyalizmi rekabetçi piyasalara ve özel mülkiyete açık bir sosyalist düzendir. Arın’a (1992: 9) göre piyasa sosyalizminin dikkat çekici ve ayırıcı unsuru adem-i merkezîyetçi karar alma yöntemlerinin kaynak dağıtım mekanizması olarak belirlenmesi ve devlet mülkiyetinin mülkiyet ilişkilerinde hakim biçim olarak görülmemesidir. Savran’a (2020: 177 ve 178) göreyse piyasa sosyalizmi üretim miktarına dair hedeflerin ve kararların merkezi düzeyde belirlenmesi yerine piyasa ilişkileri içinde yer alan özerk işletmelere bırakılmasını öneren birtakım yaklaşımları içermekte veya daha dinamik bir tanımla planlamanın üretici güçlerin gelişmesi karşısında engel oluşturduğu bir aşamada “bu engelin aşılmasının ancak planlamanın yerini piyasanın almasıyla mümkün olacağı” düşüncesine karşılık gelmektedir. Bu bakımdan piyasa sosyalizminin piyasa ve planlama arasında var olan ilişki ve/ya çelişki üzerinden kurgulanan görüşleri içerdiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Piyasa en genel ifadeyle geçinmek amacının yerini kazanç elde etmek hedefine bıraktığı, toplumda alışveriş ilişkilerinin parasal niteliğe büründüğü ve müdahalesiz, diğer bir deyişle kendi yasalarına göre, işlemesi gerektiği düşünülen ve modern döneme özgü bir sistem olarak görülmektedir (Polanyi, 2014: 83). Polanyi’ye (2014: 101) göre modern dönem öncesinde var olan piyasalar toplumların birer parçasını oluştururken, piyasanın modern kavrayışla bir sistem biçimini alması toplumları piyasanın bir parçası haline getirmiş ve piyasa toplumu kalıbına sokmuştur. Buna karşılık sosyalizm ise piyasanın hâkimiyetine yönelik bir itiraz şeklinde biçimlenen, eşitlikçi ve etik bir ideal temelinde yükselmiştir (O’Neill, 2001: 54-55). Bu tanımların içerdiği karşıtlıklarla birlikte, piyasa sosyalizmi, kendini anlatır şekilde, piyasa ve sosyalizmin birlikte düşünüldüğü, uzun bir süreçte gelişen ve farklılaşan planlama yaklaşımlarını içeren modellere verilen genel bir addır. 20. yüzyılın son evresinde piyasa sosyalizmi tartışmaları, sosyalist ülkelerin serbest piyasaya geçişi öncesinde dikkat çeken bir yere sahip olmuş, ancak 1980’lerin sonundan itibaren söz konusu ülkelerin büyük çoğunluğunun sosyalizmden uzaklaşmasıyla, önemini giderek yitirmiştir.

Sosyalist ülkelerde ortaya çıkan dönüşümün ardından, günümüz planlama tartışmalarında, özellikle Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) örneği dışında, piyasa sosyalizmine çok az göndermede bulunmaktadır. Ancak 1990’lardan sonra kapitalist ülkelerde kuram ve uygulamada giderek genişleyen bir konuma sahip olan stratejik planlama, piyasa sosyalizmi içinde öne sürülen tezlerle birtakım biçimsel benzerlikler taşır. Stratejik planlamanın aslında stratejik bir programlama olduğu, hâlihazırda mevcut olan stratejilerin ve vizyonun yönetici tarafından elde edilen tüm bilgi ve deneyimler ışığında değerlendirilmeden geçirilerek işletmenin izlemesi gereken rotayı verdiği ifade edilmektedir (Mintzberg, 1994: 107). Stratejik planlama Amerika Birleşik Devletleri’nde

(ABD) 1960'lardan itibaren özel sektörde uygulama alanı bulmuş, ancak kamu yönetiminin önemli bir parçası haline gelmesi 1990'larda gerçekleşmiştir. Övgün'e (2010a: 180) göre bu durumu ortaya çıkaran tetikleyici gelişme Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) son yıllarında öne çıkan piyasa sosyalizmi tartışmalarıdır. Bu bakımdan stratejik planlama uygulamaları her ne kadar 1990'larda ABD'de yaygınlaşsa da kuramsal açıdan piyasa sosyalizmi tartışmalarının etkisini taşımaktadır (Övgün, 2010a: 180).

Günümüzde stratejik planlama uygulamalarının gelişimine ve içeriğine yönelik alternatif bir kavrayışı geliştirebilmenin yolu, stratejik planlamanın kuram ve uygulamada benzerlerini gözden geçirmekle başlayabilir. Bu çalışmada, piyasa sosyalizminin kuramsal temelleri ele alınacak ve daha sonra piyasa sosyalizminin stratejik planlamayla biçim, içerik ve gelişme koşulları bakımından benzerliği ve ilişkisi gösterilmeye çalışılacaktır. Piyasa sosyalizmi birçok farklı tartışmayı ve düşünceyi içinde barındırır. Ancak 1970'lerde tartışmanın yeni boyutlar kazandığı ve ilk dönem piyasa sosyalistlerinin çalışmalarının çeşitli sosyalist ülkelerin güncel koşullarına uyarlandığı gözlenmektedir. Bu bakımdan 1970'lerden önce ortaya çıkan yaklaşımlar *planlama içinde piyasa*, takip eden dönemdekiler ise *piyasa içinde planlama* olarak tanımlanabilir. Bu ayrımla kastedilen piyasa sosyalizminde piyasa vurgusunun zaman içinde giderek daha ağırlıklı bir konuma geldiğidir. Merkezi planlamadan uzaklaşma eğilimi gösteren ve geleneksel Sovyet plancılığına kapsamlı eleştiriler getiren 1980'lerdeki yaklaşımlar serbest piyasaya geçiş arifesindeki ülkelere bir nevi kılavuzluk işlevi görmüştür. Piyasa vurgusunun asli unsur haline geldiği bu dönemde ABD'de ve diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde yaygınlaşan stratejik planlama uygulamalarıysa, merkezi ve bütünsel planlama dışında izlenecek yollarla, piyasa eşgüdümünün sağlanabilmesine yönelik bir arayışın ürünüdür. Dönem itibariyle kapitalist ülkelerde stratejik planlama ve sosyalist ülkelerde piyasa sosyalizminin yükselişinde paralel ilerleyen eğilim 1970'lerden itibaren uluslararası düzeyde etki gösteren ekonomik krizlerden sonra işletme temelli karar süreçlerinin ve adem-i merkeziyetçi planlama anlayışının daha çok öne çıkmasıdır. Piyasa sosyalizmi ve stratejik planlama hiyerarşik ve merkeziyetçi bir işleyiş yerine adem-i merkeziyetçi bir planlama sürecine yönelik eğilimi ortak olarak yansıtmaktadır.

Bu çalışmada sosyalist ülkelerde piyasa sosyalizminin dönüşümüyle birlikte ortaya çıkan planlama eğilimiyle kapitalist ülkelerde benzer tarihlerde yaygınlaşan stratejik planlama arasındaki ilişkiyi incelemek hedeflenmektedir. Piyasa sosyalizmi ve stratejik planlama ayrı başlıklar halinde birçok incelemeye konu olmuştur. Ancak Övgün'ün (2010a: 180) çalışması dışında piyasa sosyalizmi düşünce ve uygulamalarının stratejik planlama üzerinde etkili olduğuna değinen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan söz konusu iddianın ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi piyasa sosyalizmi ve stratejik planlama arasında nasıl ve ne düzeyde bir yakınlık olduğunu anlamak açısından yararlı olacak ve stratejik planlama üzerine yapılan araştırmalara katkı sağlayacaktır. Burada temel amaç piyasa sosyalizminin dönüşümü üzerinden stratejik planlamaya ilişkin araştırmalara özgün bir katkı sunmaktır. Bununla birlikte bir diğer olası katkı da piyasa sosyalizmi tartışmalarının yeniden ele alınmasıyla piyasa sosyalizminin zaman içindeki dönüşümünün açıklanması yoluyla olacaktır. Piyasa sosyalizmi ÇHC örneğiyle birlikte varlığını sürdüren bir ekonomi modeli olmasına rağmen özellikle Türkçe yazında günümüzde yaygın şekilde ele alınmamaktadır. Bu bakımdan çalışmanın piyasa sosyalizmi tartışmalarını bütünlüklü bir şekilde yeniden inceleyerek ilgili yazına katkıda bulunması hedeflenmektedir. Adem-i merkeziyetçi planlama anlayışı doğrultusunda hem kapitalist hem sosyalist blokta gelişen söz konusu eğilimleri gösterebilmek için öncelikle piyasa sosyalizminin kuramsal gelişimi, daha sonra çeşitli ülke örneklerinde izlenen uygulamalar ve piyasa sosyalizminde ortaya çıkan dönüşüm ele alınacaktır. Bunun ardından stratejik planlama ve piyasa sosyalizmi arasındaki ilişki tartışılacak, piyasa sosyalizminde daha yakın tarihli eğilimlerle stratejik planlama arasındaki kuramsal ve pratik açıdan yakınlıklar üzerinde durulacaktır.

1. Sosyalist Hesaplama Tartışmaları ve ‘Planlama İçinde Piyasa’

20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen sosyalist hesaplama tartışmalarının temelinde, sosyalizmde üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin merkezi planlama uygulamalarını doğuracağı ve bunun da rasyonel bir ekonomi için hesaplama sorunu yaratacağı yönündeki argümanlar ve karşı argümanlar bulunmaktadır (Devine, 2001: 165). 1930’lu yıllarda tartışmanın Mises ve Hayek’in başını çektiği kesimi temel olarak sosyalist düzende rasyonel ekonomik planlamanın olamayacağını öne sürerken, Lange’nin içinde bulunduğu taraf rasyonel planlamanın olanaklı olduğunu iddia etmektedir (Lippincott, 1938: 11-14; Devine, 2001: 165). Diğer yandan 1917’den sonra Sovyetlerdeki uygulamalar da tartışma dâhilinde düşünülmelidir. Devrim sonrasında Sovyet ekonomik düzeninde piyasa mekanizmasına başvuru uygulamalar geçici bir nitelik taşır (Brus, 2001: 337).² 1920’lerin sonundan itibaren “dört yılda beş yıllık plan” sloganını içeren planlama çalışmalarıyla birlikte merkezi planlama SSCB’de hâkim çizgi haline gelecektir (Küçük, 1978: 180-181). Planlı ekonominin temel ve en kritik örneği olan SSCB 1928’den itibaren geliştirdiği ekonomi planlarıyla beş yıllık planlama uygulamalarının başlangıcında konumlanmaktadır. Ağır sanayi alanındaki atılımlara öncelik veren SSCB plancılığı diğer birçok ülkeye örnek teşkil etmekle birlikte merkezi otoritenin hâkim olduğu “emredici” nitelikte bir model olarak yorumlanmaktadır (Yin ve Xu, 2022: 19).³ Bu anlamda, sosyalist hesaplama tartışmalarının içinde önerilen sosyalizm modelleri dönemin SSCB örneğini temel almaktan veya SSCB plancılığını açıklamaya çalışmaktan ziyade ona bir alternatif olarak öne çıkmaktadır.

Sosyalist hesaplama tartışmalarının kuramsal kökenleri SSCB’nin kuruluşundan önceye uzanır. Bu bakımdan Barone’nin 20. yüzyılın başlarında geliştirdiği düşünceler önemli bir referans niteliğindedir. Barone’ye (1963: 259-260) göre serbest rekabet rejiminde her birey kendi kazancını maksimize etmeye uygun davranırsa da mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına bağlıdır. Öyle ki talep ve teklifleriyle bireyler, piyasa fiyatlarını dikkate değer şekilde değiştiremediğinden, bu fiyatlar sabit olarak kabul edilir. Ancak bu rejimde tekeller arzı artırarak veya azaltarak fiyatları etkileyebilir. Kolektivist bir rejimdeyse bireylerin elindeki mal ve hizmetlere ek olarak devlet mülkiyeti de söz konusu olacaktır. ‘Üretim Bakanlığı’ refahı sağlamak için özel mülkiyetin ve devlet mülkiyetinin bir araya geldiği bu ekonomik düzendeki sorunları çözmek durumundadır. Barone (1963: 265-269) bu şartlarda bölüşüm sorununun yasal düzenlemelerle çözülebileceğini ve üretilen mal ve hizmetlerin eşdeğerliğini gösteren oranların Bakanlık tarafından belirlenebileceğini düşünmektedir. Fiyat mekanizmasının sürdürüldüğü bu tabloda, eşdeğerlik süreç içinde deneme-yanılma yöntemiyle, artırma veya eksiltmelerle, denge noktasını bulacaktır. Barone’ye (1963: 288-289) göre ekonomik olarak en büyük avantajı sağlayacak belirleme deneysel bir yöntemle ve büyük bir ölçekte mümkün hale gelir. Bir kısım sermayenin ve bölüşüm mekanizmalarının devletin elinde olduğu kolektivist rejim, serbest rekabet rejiminin ekonomik kategorilerini yeniden üretecek, oradaki durumu başlangıç noktası olarak alacak ve bölüşümü yeniden düzenleyecektir (Lippincott, 1938: 12-13). Bu bakımdan Barone, kapitalist ekonomideki fiyat, ücret, kâr gibi araçları kullanarak elde edilecek bilgi ve ulaşılabilecek formülasyonla üretim

² *Novaya Ekonomičeskaya Politika* (NEP) uygulamaları Türkçe’ye ‘Yeni Ekonomik Politika’ olarak çevrilmiştir. NEP, Sovyetlerde savaş komünizmi dönemini takiben ortaya çıkmış, birçok işletme eski sahiplerine geri verilmiş, yabancılara imtiyaz tanınmış, tarımsal üretimde müsadere yerine vergi uygulamasına geçilmiştir. Kısa süren NEP dönemi Sovyet deneyiminde bir gerileme ve sosyalist düzenin olanaksızlığına kanıt olarak düşünülse de üretimi artırmak için gidilen birtakım geçici önlemleri içermiştir (Küçük, 1978: 171-172).

³ SSCB’de 1928-1990 arasında on iki adet beş yıllık plan uygulamaya girmiş ve ilk yirmi yılda sanayileşmeye ilişkin hedeflerde hızlı bir yol alınmıştır. Büyüme oranları 1960’lardan sonra önceki dönemlere göre düşme eğilimine girse de SSCB planlama sistemi merkezi planlama yoluyla, gelişmiş kapitalist ülkeleri kısa sürede yakalamanın bir simgesi olarak görülmüş ve bu tür bir model geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri bakımından çıkış noktası niteliği taşımıştır. Bununla birlikte, SSCB’de merkezi planlamanın temel aktörü olan Sovyet Devlet Planlama Komitesi sosyalizmin çözülme sürecinde 1991 yılında kaldırılmıştır. Bu durum SSCB’de sosyalizmin yanısıra merkezi planlama sisteminin de sonu anlamına gelmektedir (Yin ve Xu, 2022: 20).

hakkında saptama yapılabileceğini ve kaynak dağıtımında optimal bir sonuca ulaşılabileceğini düşünür (Tuncer, 1962: 42).

Barone sosyalist bir düzende fiyat mekanizmasının sürdürülmesi yoluyla ve Bakanlık güdümünde dengenin yakalanabileceğini söyleyerek tartışmanın kritik noktasına temas etmiştir. Buna önemli bir itiraz 1920’de yazdığı makaleyle Ludwig von Mises’ten gelir. Mises’e (1963: 90) göre sosyalizmde belirli üretim faktörlerinin payına kesinlik kazandırılmaz ve gelir ile harcama arasındaki ilişkiyi çözmek imkânsızdır. Üretim ve tüketim malları arasındaki ayrışma, sosyalist düzende sınırlandırılmış bir tüketim yapısıyla birlikte yürümek durumundadır ve devlet tarafından sınırlandırılan tüketim malları değişimdeki parasal değeri belirlemeyi olanaksız kılar; bu yüzden paraya dayalı bir hesaplama bu düzende olasılık dışıdır (Mises, 1963: 91-92). Mises üretim mallarında ortak mülkiyetin oluşturduğu değişmezliğin öne çıktığı bir ekonomik işleyişte parasal karşılıkların belirlenmesinin zorluğuna işaret etmektedir. Bu zeminde maliyet hesabının olanaksız olduğunu ve dolayısıyla ekonomik sayılabilecek bir sonuca ulaşamayacağını öne sürmektedir (Tuncer, 1962: 42). Bu bağlamda Mises (1963: 105), ekonomik hesaplamanın olmadığı bir düzende ekonominin de var olmayacağını, sosyalist düzenin de hesaplama sorununa bağlı olarak rasyonel bir ekonomiye ve üretime sahip olamayacağını iddia etmektedir. Kısacası Barone sosyalist düzende ‘Bakanlık’ kontrolünde dengeye kavuşan bir piyasa ilişkileri tablosu çizerken, Mises’in itirazı bir bakıma piyasa ilişkileri açısından ‘olanaksız’ bir sosyalist düzen önermesine dayanmaktadır.

Lange (1938: 57-59), Barone’nin açtığı cepheyi genişleten tezlerinde, Mises’in itirazını başlangıç olarak alır ve sosyalizmde rasyonel hesaplamanın yollarını göstermeye çalışır. Lange, planlama biriminin fiyat saptaması yapabileceğini düşünmektedir. Öyle ki, deneme-yanılma (*trial-error*) yöntemiyle kaynaklar optimal şekilde dağıtılabilir, serbest piyasadakine benzer biçimde sosyalist ekonomide de bu işleyiş sağlanabilir (Tuncer, 1962: 44). Lange’ye göre ekonomide alternatifler arası bir seçim niteliğinde fiyat mekanizması, sosyalizmde rasyonel hesaplama için başvurulabilir konumdadır (O’Neill, 2001: 196). Lange’nin tezi, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti şartlarında rasyonel hesaplamanın fiyatların kullanıldığı karar verme süreçleriyle mümkün olduğu önermesine dayanır. Fiyatlar Lange modelinde doğrudan piyasada değil, merkezi planlama birimi tarafından belirlenecek, deneme-yanılma yöntemiyle planlanan arz ve talep dengesine ulaşılan dek değişkenlik gösterecek (Lange, 1938: 72-75) ve bu yolla serbest rekabet rejimindeki arz-talep dengesine benzer sonuçlar elde edilebilecektir (Devine, 2001: 166). Lange tüketim malları piyasasına sahip, ancak üretim mallarında piyasa içermeyen bir düzende tercih sorununa teknik bir çözümün olanaklı olduğunu önermekte (Lange, 1938: 73; O’Neill, 2001: 196) ve merkezi planlama biriminin elindeki bilgi görece daha yüksek olacağı için böyle bir modelin serbest rekabet rejiminden daha iyi işleyeceğini öngörmektedir (Lippincott, 1938: 18). Deneme-yanılma yönteminde serbest rekabet modelindeki birtakım piyasa işlevlerini üstlenen merkezi planlama birimi arz-talep dengesini sağlamak için fiyatları, ücretleri ve faiz oranlarını belirler. Bu modelde yöneticiler ortalama üretim harcamalarını en aza indirmekten ve çıktı ölçeğini belirlemekten sorumlu olacaktır (Brus, 2001: 337; Taylor, 1938: 52). Bu noktada, planlama ve fiyat mekanizmasının birlikte yürümeyeceği, planlı bir ekonomide fiyatların yerinin planlama tarafından doldurulması gerektiği görüşü (Küçük, 1978: 21) Lange modeline ve bu tür bir piyasa sosyalizmine karşı ileri sürülebilecek, sosyalizm içinden bir itiraz niteliğindedir. Örneğin merkezi bir karar biriminin belirleyici olduğu bir planlama sistemini öneren Dobb ve Sweezy’ye göre böyle bir düzende fiyat mekanizmasına gereksinim duyulmayacaktır (Tuncer, 1962: 44-45). Bununla birlikte planlama ve fiyat mekanizmasının yan yana var olduğu Lange modelinde planlama özellikle fiyat ve ücretler konusundaki belirleyiciliği bakımından piyasaya karşı hâkim durumdadır. Planlama-piyasa ilişkisinde planlamaya tanınan söz konusu alan nedeniyle bu tür bir modeli *planlama içinde piyasa* olarak tanımlamak mümkündür.

Hesaplama tartışmalarında Hayek ise, Barone ve daha sonra Lange'yle belirginleşen çizgiye karşı çıkarken, kuramsal açıdan takip ettiği Mises'in konumundan da belirli ölçüde farklılaşmaktadır. Hayek'e göre sosyalist düzende rasyonel hesaplama teorik bakımdan imkânsız değildir ama genel olarak toplumlarda bireylerin ve bireylerden oluşan kümelerin edinebileceği bilgilerin sınırları vardır, dolayısıyla sosyalist bir toplumda da merkezi planlılık bilgi sınırlarıyla baş başadır (O'Neill, 2001: 211-212; Lippincott, 1938: 13). Özü itibarıyla, Hayek de Barone gibi kuramsal olarak kaynak dağıtımının mümkün olduğunu ancak bunun pratikte gerçekleştirilemeyeceğini savunmaktadır. Çünkü fiyatların belirlenmesinde merkezi planlama birimi işlenemeyecek düzeyde çok veriyle karşı karşıya gelecek, verilerin çözümlenmesinin alacağı zaman toplanan bilginin değer kaybedeceği kadar uzun bir aralıkta olacak ve plan amacına ulaşamayacaktır (Tuncer, 1962: 43). Merkezi planlama birimi, bilgi kısıtlarının üstesinden gelemeyeceği için rasyonel hesaplama sosyalist düzende olanaksız olmasa bile uygulanamaz durumdadır. Hayek (2015: 69) planlılığın istisnai ve kısmi olarak uygulandığı durumlardaysa başarılı olamayacağını söyleyerek, sosyalizmde merkezi planlama haricinde bir seçeneğin mümkün olmadığını iddia eder. Hayek'e (2015: 194) göre piyasa ve sosyalizmin birlikte var olabileceğini düşünenlerin içinde bulunduğu sorunun kaynağı "tek bir planın hizmetinde toplanmasını istedikleri gücün, başkasına transfer edilmek bir yana, tahminlerin ötesinde büyümesi tehlikesidir". Merkezi planlama biriminin olduğu bir sistemde bu birimin sınırlanması imkân dâhilinde değildir ve giderek plan birimi ekonomik düzen içinde en güçlü konuma sahip olacaktır. Piyasa ve sosyalizmin birlikte yürüdüğü bir düzen rekabetçi bir modelden farklı olacak ve planlı bir ekonomi düzeni özelliği taşıyacaktır (Hayek, 2015: 194). Hayek için rekabetçi bir modelin de merkezi bir planlama sisteminin de tam olarak etkin olması gerekir, bir bakıma 'orta yol' faydasız seçenekler doğuracaktır. Bir diğer ifadeyle bu, piyasa ve sosyalizm arasında bir seçeneğin işlemeceği ve *planlama içinde piyasanın uygulanamayacağı* anlamına gelmektedir.

Tartışmanın kritik bir boyutu olarak, piyasa sosyalizmine sosyalizm içinden getirilebilecek bir eleştiri niteliği taşıyan, planlama ve piyasanın birlikte var olamayacağı düşüncesine, sosyalizmin karşı cephesinde yer alan Hayek'te de rastlanmaktadır. Ancak aynı zamanda Hayek (2015: 69) aslı olarak, eleştirdiği planlılık türünün rekabetçi sistemi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir planlılık olduğunu, gerekli hallerde ve sektörlerde "rekabeti gerçekleştirmek üzere" planlama yapılabileceğini ifade etmektedir. Görüldüğü üzere Hayek'in merkezi planlılığa yönelik eleştirileri piyasa ve merkezi planlama karışımına giden tezlere karşı da sürmekte, planlamanın rekabet sistemini kaldırmak yerine onu güçlendirmek için kullanılabileneyse onay vermektedir. *Piyasa içinde planlama* olarak tanımlanabilecek bu bakış açısı piyasa ilişkilerinde destekleyici bir konuma sahip olacak türden bir planlılığa açık kapı bırakmaktadır. Bir anlamda bunun, Hayek'in dönemindeki piyasa sosyalizmi anlayışına karşıtlık içermekle birlikte, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, Doğu Bloğu'nun son evrelerindeki ve günümüzdeki piyasa sosyalizmi örneklerine paralel bir bakış anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Bu yakınlığı ayırt etmek için, piyasa-planlama ilişkisinin sosyalist ülkelerde izlediği rotanın ve geçirdiği dönüşümün gözden geçirilmesi gerekmektedir.

2. Pratikte Piyasa Sosyalizmi: 'Planlama İçinde Piyasa'dan 'Piyasa İçinde Planlama'ya

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan birtakım sosyalist devletlerde piyasa sosyalizmi pratiğe aktarılmış ve bu ülkeler Sovyet çizgisi tarafından revizyonizmle suçlanmıştır. 1950'lerden sonra bu tür uygulamalara girişen ülkeler için Lange bir yol gösterici niteliğindedir (Kowalik, 2001: 304). Ancak Lange'den farklı olarak bu eğilim ilerleyen zaman içinde merkezi planlılığa dair açık bir eleştiriyle ve somut reform pratikleriyle birlikte yürümüştür (Savran, 2020: 175). Söz konusu ülkelerde dönüşüm 'planlama içinde piyasa'dan 'piyasa içinde planlama'ya doğru ilerleyen bir çizgide gerçekleşmiştir.

Piyasa sosyalizmi uygulamalarının ilk örnekleri Yugoslavya'da görülmüş, Tito önderliğindeki Yugoslav Komünist Partisi, SSCB'yle yaşanan ayrışma üzerine Stalinizm'e alternatif olabilecek ideolojik meşruiyeti sağlamak ve ülkedeki ekonomik etkinliği artırmak için yeni bir yol arayışına girmiştir. Ekonomide ortaya çıkan alternatif, özyönetim modeliyle somutlaşacak, işçiler tarafından yönetilen bir işletme ideali olan özyönetim, merkeziyetçi bir sistem yerine piyasa eşgüdümünü sağlamada öne çıkacaktır. Stalin'in ölümünden sonra piyasa ve sosyalizm arasında kurulan bağıntı ve reform arayışları Doğu Bloğu ülkeleri arasında daha geniş bir yankı bulmuştur. 1950'lerin ortasında Macaristan'da ortaya çıkan reform eğilimi SSCB tarafından bastırılrsa da daha sonra birtakım Doğu Bloğu ülkeleri piyasa yönelimli reformlara sahne olmuştur (Brus, 2001: 337). Benzer bir piyasaya yönelme eğilimini 1978'den itibaren ÇHC'de ve 1980'lerde SSCB'de de gözlemlemek mümkündür. Bu son evrede gelişmiş kapitalist ülkelerde paralel yürüyen gelişmeye devlet müdahalelerine karşıt yönelimlerin öne çıkması ve neoliberal ekonomi politikalarının yükselişi olarak somutlaşmaktadır (Savran, 2020: 175).

Bu örnekler arasında başı çeken Yugoslavya, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet yardımlarına başvurmadan bağımsızlığını kazanmasıyla diğer Doğu Bloğu ülkelerinden ayrılmaktadır. Piyasa sosyalizminin pratikteki ilk karşılığına bu ülkede rastlanması bu farklılıkla yakından ilişkilidir. Yugoslavya'da, faşizme karşı Tito önderliğinde yürütülen savaş ülkeyi SSCB etkisinden çıkaracak yolun başlangıcını oluşturur. Savaş sırasında SSCB'yle yaşanan anlaşmazlıklar ve yerli milis güçlere dayanan Yugoslav direniş hareketi, savaş sırasında SSCB'den yardım almayan, sonrasında SSCB etkisinden olmaktan uzak bir sosyalist ülkenin doğmasına yol açmıştır (Haynes, 1992: 183; Uzgel, 1992: 222). Bağımsız bir yol izlemeyi seçen Yugoslavya, savaş sonrasındaki ilk dönemde Stalinist bir modeli takip etse de savaş sırasında başlayan kırılmalar 1948 yılında bir ayrılığı getirecektir. Yugoslavya 1948'de Doğu Bloğu ülkelerini bir araya getiren Kominform'dan atılacak ve SSCB'den beklenen olası bir saldırıya karşı hem iç ve dış politikada hem de ekonomide alternatif uygulamalara yönelecektir. Bu yönelimin bir parçası olarak ABD'den ilk borç 1949 yılında alınmıştır (Haynes, 1992: 184). ABD'nin yanı sıra diğer Batı ülkelerinden ve Dünya Bankası'ndan Yugoslavya'ya verilen borçlar artarak devam etmiş, ABD yönetimi bu dönemde Yugoslavya'yı SSCB etkisinden uzaklaştırma ve bu ülkeden Batı'yla kurulacak ticaret ilişkisinin olumlu sonuçlarını diğer Doğu Bloğu ülkelere gösterecek bir model yaratma niyetini ortaya koymuştur (Ceh, 2015: 74-75). Yugoslavya'da ekonomide özyönetime yönelme, siyasette bürokratizmden ve merkeziyetçilikten uzaklaşma eğilimi bu şartlar altında doğmakta (Uzgel, 1992: 224-225) ve Yugoslavya SSCB'den ve SSCB'nin merkezi planlama modelinden ayrılarak piyasa uygulamalarına yönelmektedir (Savran, 2021: 202). Batı'yla kurulan ilişkiler bürokratik yapıyı küçültmeyi ve merkeziyetçilikten uzaklaşmayı getirmiş, sistemli bir desantralizasyona giden Yugoslavya, kalkınma planlaması yerine piyasa deneyimini tercih etmiş ve bununla birlikte ülkenin dünya ekonomisine entegrasyonu ilerleyen yıllarda ödemeler dengesi açıkları, yüksek işsizlik ve enflasyon gibi sonuçlar doğurmuştur (Ceh, 2015: 81; Savran, 2021: 203).

Yugoslavya örneğinde piyasanın bir eşgüdüm mekanizması olarak planlamadan daha çok öne çıkmaya başladığı bu dönemin işletme yapılanmasında özyönetim kritik bir unsurdur. Özyönetim işçilerin çalıştıkları işletmeleri denetleyebilmesi, birbirleriyle piyasa aracılığıyla bağlantı kurması ve özel mülkiyetin ortadan kalktığı bir yapıda işçilerin kendi aralarından yöneticilerini belirleyebilmesi gibi olgular temelinde yükselen bir işçi demokrasisi idealidir. Yugoslavya 1949'da özyönetime hızla alınan kararlarla yönelecek ve 1950'de Özyönetim Tasarısı Ulusal Meclis'te onaylanarak yürürlüğe girecektir (Haynes, 1992: 198). Fabrikaların işçilere verilmesi gibi bir temel amaca yönelik özyönetim modelinin önemli unsuru piyasa ilişkilerinin sürdürülmesi ve işletme bazında hareket eden bir yapının genişlemesi olarak görünmektedir. Özyönetim modeliyle işletme temelli bir piyasa modeline işlerlik kazandırmak hedeflenmektedir. Özyönetim modelinde bir işletmede çalışan tüm işçiler iş kolektifi çatısı altında buluşmakta, bu kolektifte bir veya iki yıllık süreler için göreve gelen üyelerden oluşan iş konseyi seçilmektedir (Horvat, 2016:

156). Kolektifler piyasa sınırları kapsamında olanakları değerlendirip çeşitli seçenekler arasından birini tercih edebilmektedir (Nove, 1992a: 34). Birkaç ayda bir toplanan bir karar verme birimi olan iş konseyi, bir yönetim kurulu seçmektedir ve bunların 4'te 3'ü üretimdeki işçilerden oluşmak zorundadır (Horvat, 2016: 156-157).

Planlama konusundaki ayrışmalarla dikkat çekicidir. SSCB planlama modeli her işletme için uyulması gereken girdi ve çıktı hedeflerini belirleyen, belirli süreçler içinde planlara dayanan ve merkezi niteliği yüksek bir idari komuta sistemidir (Devine, 2001: 167). Yugoslavya'da da planlama, savaş sonrasında merkezi nitelikte uygulamalarla başlamış ancak kısa süre sonra başkalaşmıştır. İlk dönemin merkezi plancılığı hakkında biraz da ironik bir yorum, ilk planın bir buçuk ton ağırlığında olduğu yönündedir (Haynes, 1992: 183). Ancak bu dönemde SSCB'yle yaşanan çatışma, büyüme oranlarında karşılaşılan olumsuz sonuçlar ve Batı'yla kurulan ilişkiler plancılığın da yönüne etkide bulunur. 1952 yılında katı merkezi planlama uygulamalarından vazgeçilir ve o zamana kadar işlerliği bulunan, bakanlıklar üstü yetkilerle donatılmış Planlama Komisyonu yerine Federal Planlama Dairesi kurulur. İdari yetkileri bulunmayan bir uzmanlık kuruluşu olan bu daire bir tür sosyal planlamaya hizmet edecektir. Sosyal planlamayla ilgili tüm taraflara danışılmasına ve işletme planlarının birbirinden bağımsız olmasına dayanan bir düzen öngörülmektedir (Horvat, 2016: 44).

İçe kapalı bir ekonomi modelinin yerine dünya pazarlarına açık bir sistem yerleştirilmeye çalışılmaktadır, ancak bu modelin sonuçları da bir hayli olumsuz olacaktır. Sanayi üretimi büyük ölçüde ithalata dayanan Yugoslavya'nın dış pazarlara açılması rekabetçi bir baskıya neden olmuş, dünya ticaretindeki büyüme eğilimi 1970'lere doğru ortadan kalktığına ülke ekonomisi kriz içine girmiştir. Diğer gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı büyümenin dönemsel olarak sona erdiği Yugoslavya'ya da yansımıştır. Ancak yine de Yugoslav ekonomistler bu durumun planlama hatalarına dayanan çözülebilecek bir sorun olduğuna yönelik bir iyimserlik içindedir (Haynes, 1992: 186-187). Piyasa sosyalizmine dair düşünce ve uygulamalarda daha güçlü bir dalga 1970'lerdeki kriz koşullarında ortaya çıkacaktır. Bu süreçte, derinleşen krizin içinden 'daha çok piyasa' vurgusuyla çıkılabileceğine dair inanç dönemin paradigmasının kritik unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yugoslavya'ya yakın uygulamaların yaşandığı bir diğer örnek de Macaristan'dır. Merkeziyetçi uygulamalar 1950'li yıllarda Macaristan'da reforma dönük çeşitli tepkileri doğurmuştur. Nagy hükümeti sıkı merkeziyetçi politikalarından uzaklaşarak, özellikle vergi ve mülkiyet gibi alanlarda daha esnek bir çizgiyi izleyecek, bu süreci takiben 1956 yılında Macaristan'da Stalinizm'e ve SSCB'ye karşı ayaklanmalar yaşanacaktır. 1956 Macar devrimiyle Nagy ülkenin Doğu Bloğu'ndan çıktığını ilan etmiş, toprak sisteminde serbest piyasa yeniden düzenlenmeye çalışılmış, tarım kooperatiflerinden ayrılma özgürlüğü tanınmış ve vergi indirimlerine gidilmiştir (The 1956 Institute, 2003). 1956'da Macaristan'da başlayan hareket SSCB'nin müdahalesiyle bastırılır. Ancak yeni dönemde Kadar başkanlığındaki hükümet savaş sonrası dönemin baskıcı uygulamaları yerine daha ılımlı bir yön izleyecek, örneğin tarıma dayalı kolektif çiftlik uygulamalarına paralel olarak çiftlik dışı üretime de izin verilecektir (Haynes, 1992: 204). 1968'deyse 'Yeni Ekonomik Mekanizma' uygulamasıyla merkezi planlama gevşetilmiş, piyasa düzenleyicileri devreye sokulmaya başlanmıştır. Yeni Ekonomik Mekanizma, işletmelerin kaynakları ve kendilerine ait bilgi kapasitesini etkin kullanabilmesi için özerk olmaları gerektiği fikrine dayanmaktadır. Buna göre kendi kararlarını veren ve başarı durumlarına göre kazanç elde eden veya zarara uğrayan işletmeler tümüyle özerk olabilecektir. Böylesi bir işletmeler düzeni de sermaye ve emek piyasaları içinde var olabilir, yatırım kararları ve kaynakların yeniden dağıtımı piyasa mekanizması içinde belirlenebilir durumdadır (Devine, 2001: 167).

Kimi açılardan Lange modeline yakın bir örnek olarak görülen Yeni Ekonomik Mekanizma'nın Yugoslavya'daki yönelimden önemli bir farkı Yeni Ekonomik Mekanizma'nın özyönetimi

içermeyen bir piyasa sosyalizmi uygulaması olmasıdır (Savran, 2021: 203). Ancak burada söz konusu olan piyasalaşmadan Macar ekonomisinin olumlu etkileneceğine yönelik beklentiler de kısa zamanda sonuçsuz kalmıştır. Macar ekonomisinin tarım ağırlıklı oluşu ve dünya pazarlarında rekabet edebilecek potansiyelden uzak kalması 1970'lerdeki kriz koşullarıyla birleşince geri çevrilemeyen bir istikrarsızlık dönemine girilmiştir (Haynes, 1992: 205). 1990'lara yaklaşıldığında Macar ekonomisi Avrupa ülkeleri arasında kişi başına düşen dış borç bakımından en alt sırada yer almakta; düşük büyüme oranları, yüksek enflasyon ve ücretlerde azalma gibi unsurlar etrafında ele alındığında olumsuz bir tablo içinde kendisine yer bulmaktadır (Savran, 2021: 204-206). Dönem itibarıyla piyasa reformlarına yönelen Doğu Avrupa ülkelerindeki kriz koşulları piyasa sosyalizminden bir geri adım atmaya getirmemiştir. Tam aksine piyasa uygulamaları dönem içinde daha güçlü şekilde vurgulanır hale gelecek ve bu dönemi takiben piyasa sosyalizmi üzerine düşünceler de giderek artan düzeyde piyasa ağırlıklı bir çerçeveye bürünecektir.

1960'lı yıllarda gerçekleşen piyasa reformlarının ilk örneklerini destekleyen Kornai ve Brus gibi yazarlar o sıralarda sosyalist bir ekonomide piyasa mekanizmasının destekleyici bir role sahip olması gerekliliği üstünde durmaktadır. Bu tablo içinde merkezi planlama ve piyasa eşgüdüm mekanizmaları olarak birlikte yer almakta, özellikle üretim malları piyasalarında desantralizasyon uygulamalarına ve işletme kararlarının dikkate alınmasına alan açılması savunulmaktadır. Büyük ölçekli yatırım ve üretim alanlarında merkezi planlama birimlerine, küçük ölçekli örneklerdeyse işletmelere inisiyatifin bırakıldığı bu eğilim lokal düzeyde işletme bilgilerinden faydalanmanın verimlilik sağlayan bir etkiye sahip olacağını öngörmektedir. Ancak piyasa sosyalizmine dair bu görüşler yine aynı yazarlar tarafından ilerleyen yıllarda naif bulunacak ve reddedilecektir. Örneğin Kornai daha sonraki evrede, piyasa sosyalizminin kavramsal açıdan tutarsız olduğunu iddia edecek ve bunun yerine özel mülkiyet ve sermaye birikimi temeline oturan serbest ekonomiyi savunmaya başlayacaktır (Devine, 1992: 69). Öyle ki, Kornai'ye göre planlanmış bir ekonomide işletmelerde ve diğer ekonomik birimlerde mali disiplin ortaya çıkamaz. Örneğin zarar durumunda yeni fonlar yardımıyla bu birimler varlıklarını koruyabilmektedir. Ayrıca kaynakların tümüyle kullanılması gerekliliği üzerine kurulan bu ekonomilerin her düzeyinde bir darlık olgusu ortaya çıkmak durumundadır. Üretim miktarıyla tüketim miktarı arasında denge sağlanamadığından bir aşırı-talep eğilimi gelişecektir. Kornai düzenlilik içeren ve iç bağıntılara sahip bu eğilimler üzerinden planlı ekonomiye eleştiri getirmektedir (Savran, 2020: 186). Zaman içinde Kornai bizzat kendisinin de içinde bulunduğu 1960'lardaki piyasa sosyalizmi reformcularının gerçekçi olmadığı düşüncesine gelmiştir. Kornai'nin bu düşüncesi onun piyasa ve mülkiyet hakları bakımından sosyalist çizgiden tümüyle ayrılması olarak görünmektedir (Savran, 2021: 212).

Bu tür kuramsal ve pratik farklılaşma örneklerinde giderek belirgin hale gelen durum, piyasanın planlama karşısında tek başına ve daha güçlü düzeyde öne çıkması eğilimidir. Planlamanın ve genel olarak sosyalist iddiaların etkisi azalmakta ve daha sonraki gelişmelerle beraber düşünüldüğünde kapitalist ekonomiye geçişin yolları aranmaktadır. Yukarıda sunulan düşünce ve uygulamaların ışığında 1970'lere kadar olan dönem içinde piyasa sosyalizminde planlamanın konumuna dair geliştirilen iyimser yorumları bir ana başlık altında toplamak gerekirse bunu, *planlama içinde piyasa* şeklinde ifade etmek mümkün görünmektedir. Sosyalizmin piyasa ilişkileriyle desteklenmesini öngören ve işleyen bir piyasanın sosyalist ekonomilerde yararlı olabileceğini varsayan bu düşüncelerin yerine, 1970'lerde yaşanan krizlerle birlikte piyasa lehine görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Kriz koşulları, *piyasa içinde planlama* olarak ifade edilebilecek, kimi yönleriyle eşitlikçi olma amacı güden, kamusal ve özel mülkiyetin bir arada var olduğu piyasa ekonomilerinin temellerini güçlendirmiştir.

3. Kriz Sonrası Piyasa Sosyalizmi: ‘Piyasa İçinde Planlama’

Her ne kadar piyasa sosyalizmi uygulamalarının sonuçları Doğu Avrupa’da olumlu bir seyir izlememiş olsa da 1970’lerdeki petrol krizleri ülkelerin piyasaya yönelimini derinleştirmiştir. Bu dönemde SSCB ekonomisi de durgunluk içine girmiş, ekonomiyi ve refah politikalarını olumsuz etkileyen çizgi 1980’lerde Gorbaçov reformlarını beraberinde getirmiştir (Devine, 2001: 167). Rekabet baskılarıyla baş edemeyecek düzeyde bir sanayi üretimine sahip olan Doğu Avrupa ülkeleri, borçlanma yolunda önemli adımlar atarak Batı ekonomilerine giderek daha çok yaklaşmış, bununla birlikte dış pazarlara açılma stratejisi artan ölçüde, ekonomileri darboğazla karşı karşıya bırakmıştır (Haynes, 1992). Piyasa sosyalizmi düşünce ve uygulamalarının son dalgası bu şartlar altında 1970’lerin sonlarından itibaren yükselişe geçecektir.

Piyasa sosyalizmi ülke örneklerinde mülkiyet biçimleri ve kooperatif uygulamalarında değişiklikler arz etse de ekonomik planlama açısından birçok işletmeye dayanan parçalı bir karar verme sürecinin hâkim hale gelmeye başladığı gözlenmektedir (Devine, 2001: 167). 1980’lerde uygulamalar daha uç noktalara ilerlemiş; sermaye ve emek piyasaları oluşturmaya dönük girişimler ortaya çıkmış ve mülkiyet biçimleri de dönüşüm sürecine girmiştir (Brus, 2001: 338). Bu şartlarda piyasa sosyalizmi tartışmaları kuramsal farklılaşma bakımından da derinleşmektedir. Güncel durumda, piyasa sosyalistleri bürokratik ve merkeziyetçi uygulamaları eleştirmekte, geleneksel olarak piyasayı suçlayan sosyalist tezlere de karşı çıkmaktadır. Bu dönemin piyasa sosyalistlerine göre, piyasa değil piyasa kapitalizmi suçlanmalı ve sosyalist ekonomilerse piyasalardan yararlanmaya çalışmalıdır. Çünkü piyasalar bilgiyi en iyi şekilde işlemekte, bilgiyi fiyat sinyalleriyle yaymakta, üretim tekniklerinde yenilikleri teşvik etmekte, geniş bir tercih olanağı yaratmakta ve özgürlükçü, demokratik uygulamaları beslemektedir (Arın, 1992: 9-11). 1980’lerin önemli piyasa sosyalizmi kuramcılarında Nove (1992a, 1992b) bu temel motifler üzerinden hareket ederek geleneksel sosyalist tezlere eleştiriler getirmiş ve ‘uygulanabilir’ olduğunu iddia ettiği bir sosyalizm modeli inşa etmeye çalışmıştır.

Nove’ye (1992a: 36) göre Marx sosyalizmin bolluk içinde işleyeceğini düşünmüş, oysa 20. yüzyılın sosyalist modelleri kıtlık koşullarında ortaya çıkmak durumunda kalmıştır. Günün şartlarında tümüyle piyasaya dönük toplumsal düzenlerin zararından sakınabilecek alternatif, uygulanabilir bir sosyalizm modeliyle, yani piyasa sosyalizmiyle yaratılabilir. Nove bir bakıma, Hayek’in ‘uygulanamaz’ olarak gördüğü sosyalizmi, yine Hayek’in rekabetçi sisteme yönelik vurgularıyla paralel birtakım değişikliklerle yeniden formüle etmekte ve ‘uygulanabilir’ ifadesiyle modelini tanımlamaktadır. O’na göre kaynakların dağıtılması piyasada da yapılabilir ancak bu eksik bir uygulama ortaya çıkarır. Bu anlamda Nove, piyasanın çözemeyeceği sorunlar ve ölçekler için devletin ve planlamanın rolünü belirli ölçüde önemsemektedir. Ancak yazara göre örneğin elektrik ve demiryolu gibi birtakım stratejik sektörler dışında merkezi planlama gerekliliği bulunmamakta, genel olarak ekonomide desantralizasyona gidilmesi gerekmektedir (Nove, 1992b: 113-114). Bu tür bir model merkezi planlama birimi ve piyasa ilişkisi bakımından önceki piyasa sosyalizmi önerilerinden ayrılmaktadır.

Bu modelde, merkezi olarak sağlanabilecek maddi girdiler dışında birçok şeyin işletmelerce üretilmesi veya yapılması gerekecek, bu da piyasadaki talebin ve tercihlerin gözlenmesi yoluyla sürdürülecektir. Her türlü kararda, sistemin parçalı işletmelerden oluşan yapısı mikro ölçekte girdilere ihtiyaç duyar ve karmaşık yapı piyasa mekanizması içindeki tercih ve rekabete göre şekillenebilecek bir görünüm arz eder (Nove, 1992b: 115). Parçalılık bir bakıma piyasa içinde eşgüdümlemlenerek çözümlenecektir. Böyle bir modelde başka birtakım gereklilikler de bulunmaktadır. Bunlar çok partili demokrasi ve farklı mülkiyet biçimlerinin varlığı olarak sıralanır. Mülkiyette çeşitlilik devlet işletmelerinden, özerk ve işçilere karşı sorumlu toplumsal işletmelerden, küçük ölçekte özel işletmelerden ve kendi hesabına çalışan bireylerden oluşan bir tabloyu ortaya çıkarmaktadır (Brus, 1992: 47). Nove kimi bakımlardan birbirlerinden ayrışsalar

da Britanya Piyasa Sosyalizmi Okulu olarak adlandırılan bir yaklaşımın temsilcileri arasındadır. Bu yaklaşımda yatırım kararlarında işletmelerin sorumlu olması gerektiğini ve devlet tekelindeki sanayi bankalarının sermaye araçlarının sağlanmasında kritik bir rol üstlenebileceğini vurgulayan yazarların yanısıra yatırımlar konusunda yol gösterici nitelikte bir planlama öneren isimler de bulunmaktadır. Yol gösterici nitelikte planlama piyasaların işleyişini geliştirmek için gereklidir. Ancak piyasalar asli dağıtım mekanizması olmaktan çıkarılma tehlikesiyle karşılaşmamalıdır. Yaklaşımın Breitenbach gibi temsilcileri de ulusal, bölgesel ve sektörel planların dahil edildiği karmaşık bir planlama süreci üzerinde durmaktadır. Buna göre işletmeler kendi planlarını kendi sektörel planlama otoritesiyle müzakere ederek ve uzlaşarak hazırlayacak, uzlaşmazlık durumunda gerektiği halde tahkim yoluna gidilecektir (Devine 1992: 72-75).

Piyasa sosyalizmi artık, merkezi planlamaya alternatif bir bakışla kurgulanmaktadır. Merkezi planlamanın ekonomi içindeki küçük ve birbirinden ayrı parçalar hakkında yeterli bilgi sahibi olamayacağı öngörüsünden hareketle (Harman, 1992: 220), üretilen çok sayıda malın dağıtım işlevinin yalnızca piyasa tarafından yerine getirilebileceği düşünülmektedir (Mandel, 1992: 73). Kararların sınırsızlığı ve yönlendirilemezliği konusundaki bu tavır aslında sosyalist hesaplama tartışmalarında piyasa sosyalizmi kuramcılarının karşısında yer alan Avusturya Okulu temsilcilerini ve özellikle Hayek'in argümanlarını akla getirmektedir. Hayek (2015) 1980'lerin piyasa sosyalistlerinden çok önce ekonomide alınan çok sayıda kararın tek merkezden yönetilemez ve planlanamaz olduğunu iddia etmiştir. 1980'lerin piyasa sosyalistlerinin sosyalist hesaplama tartışmalarından yarım yüzyıl kadar sonra, Hayek'in savunduğu temel iddiaya yaklaşması özellikle dikkat çekicidir. Belirli alanlarda merkezi planlamaya yer veren ve genel olarak karmaşık karar yapısını adem-i merkezileştirmeye yönelik bu tür bir piyasa sosyalizmi, Lange'nin planlama birimi tarafından fiyat mekanizmasının kullanılmasına ve arz-talep dengesinin sağlanmasına dayanan savlarını sosyalizmin olanaklılığına kanıt olarak göstermesinden daha farklı bir noktaya erişmiştir. Bu bakımdan 1980'lerin piyasa sosyalizmi tezleri *piyasa içinde planlama* olarak adlandırılabilir bir eğilimin dışavurumudur. Piyasa modelde merkezi bir konum elde etmekte ve işlerliği övgüye değer olarak kabullenilmektedir. Planlamaysa piyasa eşitsizliklerini özellikle eğitim, sağlık ve barınma gibi alanlarda gidermeye yönelik girişimlerle sınırlı düşünülmektedir (Nove, 1992b: 117).

1930'ların sosyalist hesaplama tartışmaları sırasında geliştirilen piyasa sosyalizmi tezlerinin o yıllarda pratikte bir karşılığı olmamıştır. Ancak 1970'lerden sonraki piyasa sosyalistleri kuramsal çerçevelerini inşa ederken, kendi dönemlerinin sosyalist ülkelerinde büyük bir reform dalgası görülmektedir. SSCB ekonomisinin 1970'lerin sonlarına doğru içine girdiği durgunluk, 1980'lerde piyasa yönelimli reformların yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist rejimler, içeriği ülkeden ülkeye değişen reformlarla, piyasa güçlerine dayanan ekonomilere dönüşmeye başlamıştır (Devine, 2001: 167). SSCB'de Gorbaçov dönemiyle birlikte özyönetim pratikleriyle özerklik, desantralizasyon ve ekonomik liberalleşmeye dönük değişiklikler hızlanmıştır. Üretimin verimlilik ve kalite ölçütleriyle yeniden tasarlanmaya çalışıldığı dönemde, bürokrasiden yükselen muhalefet dizginlenerek, işletmeler düzeyinde katılımı artırmaya yönelik hamlelere girişilmiş ve işletme yöneticilerinin seçimle işbaşına gelmesi gibi uygulamalarla çalışanların motivasyonlarını artırma çabaları ortaya çıkmıştır (Abdullayev ve Elma, 2009: 77 ve 80). Dönemin verimlilik, katılım ve özyönetim pratikleri gelişmiş kapitalist ülkelerdeki güncel yönetim reformlarının toplam kalite yönetimi, sonuç odaklı çalışma ve stratejik planlama uygulamalarına biçim ve amaç bakımından yakın bir çizgiyi içermekte ve değişim dalgasının izlerini Doğu Bloğu içinden sunmaktadır. 1989'dan sonra sosyalist rejimlerin çökmesiyle birlikte, dönüşümün piyasa sosyalizmi bağlamında tartışılmasına dönük doğrudan ihtiyaç ortadan kalkmış, kapitalist piyasa ekonomilerine geçiş ve işleyiş sorunları ülke gündemlerine yerleşmiştir (Brus, 2001: 339). 1990'larla birlikte sosyalist rejimlerin yıkıldığı

ülkelerde piyasa sosyalizmi modelleri kuram ve pratik açısından etkisizleşirken, benzer birtakım unsurlar stratejik planlamada varlığını sürdürmeye ve etkisini artırmaya devam etmiştir.

Ancak bu konuya geçmeden önce Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) ortaya çıkan gelişmeleri ele almak önem arz etmektedir. Yukarıda sayılan örneklerin aksine 1990'lı yıllarda ÇHC'de sosyalist rejim ortadan kalkmamış ve Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) hakimiyeti sürmüştür. Ancak ülkede özellikle 1978 sonrasında piyasa reformlarında önemli bir yol alınmış ve bu reformlar ÇHC'de piyasa sosyalizminin kritik bir örneğinin oluşmasını beraberinde getirmiştir (Zeng ve Scase, 2013: 105). Planlama uygulamalarının genel seyri açısından bakıldığında, ÇHC'nin 1949'da kurulmasından sonra iki ara dönem haricinde beş yıllık planlama uygulamaları sürdürülmüş, 2020 itibarıyla 13 adet beş yıllık plan hazırlanıp hayata geçirilmiştir (Yin ve Xu, 2022: 7). Günümüzde ÇHC her ne kadar siyasal alanda ÇKP yönetimi varlığını sürdürse de ekonomide farklı mülkiyet biçimlerinin ve girişimlerin desteklendiği, devlet dışında çeşitli aktörlerin de karar süreçlerine katıldığı yarı-rekabetçi bir piyasa ortamına sahiptir (Zeng ve Scase, 2013: 105).

1970'lerde Mao Zedong'un ölümünün ardından yönetimde etkisini artıran Deng Xiaoping 1978 sonrasındaki reform ve açılma dönemi olarak adlandırılan sürecin de mimarıdır. SSCB ve Çin arasında 1950'lerden itibaren ortaya çıkan gerilimler 1970'lere gelindiğinde Çin'in SSCB çizgisinden kopuş eğiliminin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Deng sosyalizmin inşası bakımından ÇHC'nin başlangıç evresinde olduğunu ve üretici güçlerin gelişmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu durum izlenecek yolların da büyük ölçüde değişmesi gerektiğine işaret etmektedir. Siyasal düzeyde Mao Zedong düşüncesi ve ÇKP'nin önderliğiyle sosyalizm sürdürülecek ancak reform ve açılma yoluyla uluslararası ekonomiyle bütünleşme ve Çin ekonomisini büyüme hedefleri devreye girerek piyasa sosyalizmine geçiş yapılacaktır (Gürcan, 2022: 52). ÇHC'de piyasa ekonomisine yönelim ÇKP'nin piyasa ilişkilerini serbestleştirilmesi üzerine kuruludur. ÇKP bu bakımdan yeniden yapılandırılan devlet işletmelerine, yabancı ortaklı girişimlere, yerel karar vericilerin kontrolündeki kooperatiflere ve bağımsız özel işletmelere destek sunmuştur. Bu aktörler değişen ölçülerde Çin'de piyasa sosyalizminin niteliklerinde belirleyici olan kurumsal dönüşümde rol oynamıştır (Zeng ve Chase, 2013: 104).

Deng'e göre piyasa kapitalizmle, planlama da sosyalizmle aynı şey değildir. Bu bakımdan üretici güçleri geliştirme yolunda her iki mekanizmadan da faydalanılabilir. Burada konumuz açısından kritik olan husus merkezi planlamaya bakışla ilgilidir. Deng'e göre merkezi planlama Çin'in coğrafi genişlikle ve nüfus büyüklüğüyle ilintili koşullarına uygun değildir. Söz konusu koşullarda planlama sürdürülmelidir ancak planlamanın merkeziyetçi niteliği sınırlandırılmalıdır. Bu doğrultuda reform ve açılma döneminde desantralizasyon tarım sektöründe başlamış, sanayide kademeli şekilde devam ettirilmiştir. Dış yatırıma ve piyasaya açılan sektörlerde hedeflenen, teknoloji alanında yabancı girişimlerden edinilecek bilginin Çin'e transfer edilmesidir. Bu eğilim, bağımsızlıktan ödün vermeyen bir piyasa stratejisi olarak yorumlanmaktadır. Diğer yandan piyasa sosyalizminin erken örneklerinden ekonomik göstergeler bakımından farklılaşan durum Çin ekonomisinin son yarım yüzyılda olumlu bir tablo çizmesidir. 1979-2018 arasında yılda ortalama % 9'un üzerinde bir büyüme oranı yakalayan ÇHC, günümüzde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi düzeyine gelmiştir (Gürcan, 2022: 48 ve 53). Gürcan'a (2022: 48) göre bu başarının altında yatan nedenler bağımsız ekonomi politikaları, planlama uygulamalarından vazgeçmeyen ÇKP liderliği, sanayi altyapısının sağlamlığı ve yaşam standartlarında iyileşmeyi de amaçlayan dengeli bir kalkınma yaklaşımının benimsenmesidir.

Bu bağlamda ÇHC'de planlama konusunda eğilimlerin zaman içinde ne yönde değiştiği önem arz etmektedir. Yin ve Xu (2022: 9) 1980'e kadar uygulamaya geçen ilk beş plan döneminin özellikle erken aşamalarında SSCB merkezi planlama modelinin etkisi bulursa da bu evrenin ÇHC planlaması için bir keşif süreci olduğunu belirtmektedir. İlk planlarda amaç hızlı kalkınma ve sanayileşme olarak somutlaşırken öncelik ağır sanayinin odak noktası olduğu bağımsız bir sanayi

sisteminin oluşturulmasına verilmiştir. 6. Beş Yıllık Plan'dan 10. Beş Yıllık Plan dönemine kadar geçen evreyse (1980-2005) reform süreci kapsamında değerlendirilir. Reform sürecinde Çin'e özgü sosyalist modernleşme hedefi ve piyasaya dönük reformlar öne çıkmaya başlamış ve 1990'lardan itibaren 'Sosyalist Piyasa Ekonomisi' olarak adlandırılan modelin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Reform sürecinde planların daha olgun ve standart bir düzeye ulaştığı, zorlayıcı veya emredici bir planlama yaklaşımı yerine çok boyutlu, öngörüye dayalı ve kılavuz niteliğinde bir planlamaya geçildiği düşünülmektedir. Bu doğrultudaki bir planlama düşüncesinde ulusal stratejik hedeflerin belirlenmesi, makro düzeyde plan süreçlerinin yönetimi ve piyasa kaynaklarının dağılımında kılavuzluk işlevi merkezi yönetimin inisiyatifinde sürdürülmektedir (Yin ve Xu, 2022: 9 ve 15). Özellikle 1990'lardan itibaren 'Sosyalist Piyasa Ekonomisi' olarak adlandırılan eğilim içinde bir eşgüdüm mekanizması olarak planlama piyasa işleyişi içinde yönlendirici ve düzenleyici bir işlev etrafında varlık kazanmaktadır. Bu bakımdan ÇHC'de planlama bilginin işlenmesiyle ve uygulamayla ilgili sorun ve aksaklıkları gidermeyi hedefleyen bir *piyasa içinde planlama* örneği olarak belirginleşmektedir.

Reform ve açılma döneminin bir diğer dinamiği planlamanın salt ekonomi boyutuna değil bundan daha geniş ölçüde toplumsal kalkınma düzeylerine odaklanması ve 'makro stratejik düzey'i temel alan bütünleştirilmiş planlara geçilmesidir. Yin ve Xu (2022: 16) reform ve açılma döneminden önce bile ÇHC'de planlamanın katı sınırlara sahip olmayan ve sürekli olarak yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya yeniden düzenlenmeye açık döngüsel bir süreç olduğunu savunmaktadır. ÇHC planlamasının ilk dönemlerde de merkezîyetçi bir niteliğe sahip olmadığı iddiasına dayanan bu düşünceye göre günümüzde ÇHC planlama sisteminde iki temel mekanizma duruma göre uyarlanabilir makro planlama ve teşviklerle/hedeflerle yönetim olarak somutlaşmaktadır. Uyarlanabilir makro planlama makro stratejik konular hakkında rasyonel planlar yapmayı ve değişime ayak uydurma kabiliyetini içermektedir. Teşviklerle/hedeflerle yönetimse çok aktörlü süreçlerde çeşitli katılımcıların motivasyonunu sağlamayı ve birçok türe sahip teşvik ve sınırlamalarla süreçlerin şekillendirilmesini içinde barındırmaktadır. Bu durum kavramsal olarak farklılaşmayı da beraberinde getirmiş ve planlama anlayışında Çince *jihua* kelimesi yerine *guihua* kelimesi tercih edilir hale gelmiştir. 2000'lerde söz konusu olan bu tercihte amaç beş yıllık planın esas olarak ekonomik ve sosyal kalkınmanın yönünü belirleyen, genel bir kalkınma planını tasvir eden, hükümetin gelecekteki çalışmalarına ilişkin önceliklerini saptayan ve piyasa faaliyetlerine kılavuzluk eden bir program olduğunu daha da açıklığa kavuşturmuştur. Bu yüzden, makro program anlamına gelen *guihua* kelimesi öne çıkmaktadır. Makro düzeyde stratejik programlama arayışının açık hale geldiği bu modelde, 'uyarlanabilir makro planlama', beş yıllık planların hem farklı gelişim aşamalarındaki makro stratejik konulara yönelik uzun vadeli ve tutarlı rasyonel planların hem de hedeflerin, içeriğin ve görevlerin ülkenin ihtiyaçlarına göre sürekli olarak yeniden ayarlandığı planların hazırlanmasını ifade etmektedir (Yin ve Xu, 2022: 15-16). Çin örneği üzerinden de izlenebilen dönüşüm çizgisi stratejik planlamaya yakın eğilimler konusunda kritik unsurları içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan stratejik planlamanın neyi içerdiğinin anlaşılması piyasa sosyalizmi ve stratejik planlama arasındaki bağlantıyı daha açık hale getirmede yararlı olacaktır.

4. Stratejik Planlamayla Kesişen Yol

Piyasa sosyalizminde kararların işletmeler temelinde düşünülmesi ve merkezi nitelikte planlamadan uzaklaşarak piyasa mekanizmasının eşgüdümde asli unsur olarak tercih edilmesi, stratejik planlama çizgisiyle buluşulan noktadır. Stratejik planlama askeri tarih kapsamında çok eski dönemlere kadar götürülen⁴ bir çerçeveye yerleştirilebilmektedir (Candy ve Gordon, 2011:

⁴ Strateji kavramı iki farklı kaynakla açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi Latince'de yol veya çizgi anlamını taşıyan *stratum* kelimesine, diğeryse Antik Yunan'da general anlamına gelen *strategos* kelimesinden yola çıkarak savaş sanatına gönderme içerir. *Stratos* (ordu) ve *ago* (yön vermek) kelimeleri strateji kavramını yaratmıştır (Övgün, 2010a: 200; Aşgın, 2008: 3-4; Demir ve Yılmaz, 2010: 70; Eryiğit, 2013: 153).

71). Ancak Candy ve Gordon (2011: 72) modern işletmelerde stratejik plan uygulamalarının 1920'lerde geliştirilen Harvard modeline dayandığını ifade etmektedir. Kavramın asıl gündeme geliyorsa ABD'de 1960'lı yıllarda gerçekleşecektir. Kâr, etkinlik ve verimlilik temelinde şirketlerin izlemesi gereken yollar strateji, yönetim ve planlama gibi kavramlarla yeniden şekillenecektir. Dönemin rekabet baskıları gelişmiş kapitalist ülkelerdeki şirket yapılarında bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Müşterinin daha belirleyici hale geldiği talep ekonomilerinde şirketler, hızlı değişime ayak uyduran, rekabet kapasitesi yüksek ve talebe göre ürün çeşitliliğini artıran bir biçim kazanmıştır (Güçlü, 2003: 64-65; Aşgın, 2008: 2). Bu anlamda stratejik planlama rekabete dayalı, kârı ençoklaştırma amacını güden, girdilere değil sonuçlara odaklanan, niteliksel hedefleri önemseyen, değişimin yönünü belirlemeye çalışan, yönetici-paydaş-çalışan birlikteliği temelinde çoklu karar alma yapılarını içeren ve kararların kurumsal/yerel düzeyde alındığı bir planlama türünü anlatmaktadır (Övgün, 2010a: 206-207). Uzun vadeli ve geleceğe yönelik bir perspektifi içeren stratejik planlama örgütlere yol gösterici bir nitelikte birlikte düşünülmekte, girdiler yerine sonuçların planlanmasına verilen önceliğin yanında değişime uyum sağlama kapasitesiyle tanımlanmaktadır (Eryiğit, 2013: 154). 1970'lerde strateji kavramının yaygınlığı artmaya başlamış, rekabet baskısı şirketleri stratejik hedefler belirlemeye ve piyasa taleplerine uyum sağlamaya dönük yöntemler geliştirmeye yöneltmiştir (Güçlü, 2003: 65). Aynı dönemlerde Doğu Bloğu'ndaki özyönetim pratikleri, ülkelerin dış pazarlardaki rekabet edebilirliğini artırma amacını taşıyan işletme özerkliği temelindeki benzer bir arayışın örneğidir.

Stratejik yönetim bir üst yönetim işlevi olmakla birlikte, bu işlev yönetimin alt kademelerine kılavuzluk etmek ve misyon, vizyon, değerler ve kararlar bakımından yol gösterici eylemlerde bulunmakla beraber yürümektedir (Aşgın, 2008: 16). Strateji rakip birimlerin, aktörlerin veya işletmelerin varlığına göre kurulan ve rekabette bir adım öne geçme amacını içeren bir kavram olarak serbest piyasa ekonomisine özgü bir nitelik taşımaktadır (Övgün, 2010a: 203). İşletmelere ait kaynaklar ve piyasadaki fırsat ve tehditler birlikte analize tabi tutularak, işletmelerin geleceğe yönelik hedeflerini saptama faaliyetleri stratejik planlamanın önemli bir unsurunu oluşturur (Güçlü, 2003: 67; Küçüksüleymanoğlu, 2008: 406-407). Bununla birlikte stratejik planlama yapılacak işlemlerle ilgili tek seferli bir planlamadan ziyade farklı ve duruma göre çeşitlenebilen koşullarda tekrarlanmaya açık bir süreç anlamına gelmektedir (Aşgın, 2008: 52; Demir ve Yılmaz, 2010: 85). Stratejik planlamada genel stratejiler temel alınmakta, sosyoekonomik yapıya parçacı bir biçimde yaklaşmakta ve rekabet mekanizmasına özgü kurgusuyla bu tür bir planlama piyasa koşullarına uyumlu bir görünüm arz etmektedir (Övgün, 2010a: 210). Bu anlamda Hayek'in rekabeti geliştirmek üzere yapılabilir gördüğü türden bir plancılık anlayışı, stratejik planlamaya uygun bir içerik taşımaktadır. İşletme özerkliğinin esas alındığı ve işletmenin kararlarının kendi seçtiği yöneticiler eliyle saptandığı adem-i merkezîyetçi Doğu Avrupa modelleri de, daha sonra ÇHC'de geliştirilen makro düzeyde uyarlanabilir plan düşüncesi de bu genel tabloyla uyumlu unsurlar içermektedir. Bu bakımdan ABD'de kuramsal öncüllerini bulan stratejik planlama, piyasa sosyalizmi uygulamalarıyla paralel bir görünüme sahiptir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Doğu Bloğu'nda 1950'lerden itibaren görülen piyasa sosyalizmi pratiklerindeki özyönetim ve benzeri girişimlerle 1960'larda ABD'de işletmelerde yaygınlaşan stratejik planlama uygulamaları arasındaki ilişki bir korelasyon niteliği taşımakla birlikte, 1980'lerde Doğu Bloğu'nun çözülme arifesinde yaşananlarla stratejik planlamanın yükselen ivmesi arasında daha güçlü bir bağ saptanabilir. Burada söz konusu olan açıklık ve desantralizasyon hamlelerinin geniş ölçeklerde uygulanabilirliğinin -başarısı değilse bile- varlığının daha yaygın biçimde söz konusu olmasıdır. Doğu Bloğu'nda reform arayışındaki ülkelerde 1950'lerden itibaren ortaya çıkan gelişmeler 'daha çok piyasa daha az merkezi planlama' olarak özetlenebilecek bir konumdadır. Sosyalist hesaplama tartışmalarındaki ilk piyasa sosyalistlerinden giderek farklılaşan durum, özellikle 1970'lerden sonra, merkezi planlamaya geçmişte yüklenen fiyatları belirleme ve arz-talep dengesini sağlama gibi işlevlerin yerini

piyasasının düzenleyici kapasitesine terk etmesidir. Böylece planlamanın piyasa karşısında belirleyiciliğinin azalması ölçüsünde piyasa sosyalizmi, stratejik planlamaya giden yolun, stratejik planlamada ve benzer girişimlerde sıkça kullanılan bir kavramla ifade etmek gerekirse, kritik bir paydaşı görünümü kazanmaktadır.

ABD’de işletmelerde 1950’li yıllara kadar planlama yaklaşımı kısa vadeli olarak düşünülmele birlikte bu dönemden sonra kurum içi analizde zemin oluşturan daha uzun vadeli planlara doğru bir geçiş yaşanmıştır. Özellikle 1970’lerden sonra dış çevrenin değerlendirilmesine dayanan stratejik planlama giderek yaygınlaşmaya başlayacak, ilerleyen yıllarda stratejik yönetim ve stratejik vizyon yönetim yazınında öne çıkan unsurlar haline gelecektir (Genç, 2009: 202). Kamu yönetimine de yansıyan haliyle stratejik planlamanın katılımcı ve esnek yapılanmalar dâhilinde mevcut durumdan yola çıkarak geleceğe dönük bir vizyon geliştirme girişimi olduğu ve bu yönde derlenecek ölçüme uygun göstergeler aracılığıyla, ortaya konacak performansın izlenebileceği düşünülmektedir (Güven, 2014: 66). Burada ortaya çıkan temel durum örgütün kendi iç ilişkileri ve kaynakları üzerine yaptığı değerlendirmenin, çevrede rakip olarak konumlandırılan örgütlerle girilecek bir yarışın içinde tasarlanmasıdır. Rekabetin işletmeler düzeyinde bir iyileşme çabası olarak ele alındığı bu yaklaşım piyasasının düzenleyici kapasitesine duyulan güvenle yakından ilişkilidir. 1970’lerde krizlerle mücadelede başvurulan bir araç olarak stratejik planlama ABD kamu yönetiminde de gündeme gelmeye başlayacak, geleneksel planlama yaklaşımlarından giderek uzaklaşılacaktır (Genç, 2009: 203). Burada vurgulanması gereken nokta rekabetçi bir mantığa oturan ilişkilerin kamu bürokrasisine de uygulanmaya çalışılmasıdır. Stratejik yönetim ve planlamayla birlikte örgütlerin çevresiyle girdiği ilişkilerde bir bütün olarak alınması ve rakiplere karşı rekabet üstünlüğünü sağlayabilmesi amaçlanmaktadır (Güven, 2014: 69). Bahsedilen dönem bilim, teknoloji ve uluslararası rekabetteki gelişmelere paralel biçimde piyasa aktörlerini ve kamu kurumlarını buluşturan ortak karar verme modelleri üzerine girilen çabalarda da belirginleştiği üzere stratejik yönetim ve planlamadan ayrı bir gelişme çizgisine sahip değildir (Genç, 2009: 202). Bu anlamda işletme temelli rekabetçi bir modelin yaygınlaştığı ve buna uygun planlama yöntemlerinin geliştirildiği gözlenmektedir. Piyasa sosyalizmi tartışmalarının özellikle 1980’lerdeki örnekleriyle stratejik planlamanın temel unsurları arasındaki yakınlık tam da burada belirginleşmektedir.

Stratejik planlama süreci örgütlerin mevcut konumlarının ne olduğunun değerlendirildiği durum analizini, örgütlerin nereye ulaşmak istediğinin saptandığı misyon, vizyon ve stratejik amaçlara ilişkin belirleyici faaliyetleri, araç ve yöntemlerin açık hale getirilmesini ve ortaya çıkan uygulamaların ve performansın izlenmesini içermektedir (Demir ve Yılmaz, 2010: 73-84). Ancak süreç olarak stratejik planlama lineer bir çizgide ilerlememekte ve herhangi bir aşamada elde edilen bulgular plan süreçlerindeki önceki aşamalara dönülmesini gerektirebilmektedir (Küçüksüleymanoğlu, 2008: 404). Bununla birlikte stratejik planlama sadece kurumsal bir temele dayanmamakta ve “makro boyutta öngörüler barındıran ve çevresel değişimi ve uyumu öne çıkaran genel stratejilerin oluşturulmasını ve bunu kolaylaştıracak verimli ve etkin bir yönetim yapısını meydana getirmeye çalışan bir planlama” anlayışı anlamına gelmektedir (Övgün, 2010b: 192). Bu anlamda örneğin Türkiye’de de 2000’lerde geliştirilmeye çalışılan temel esaslar bakımından stratejik planların “makro düzeyde belirlenen ulusal stratejiler ve kalkınma planları çerçevesinde kuruluşlarca” hazırlanması, “yıllık planlar, sektörel ana planlar, bölgesel planlar ve il gelişme planları”yla beraber düşünülerek süreçte etkinliğin iyileştirilmesi ve “kaynakların rasyonel kullanımına” katkı sağlanması hedeflenmektedir (Aşgın, 2008: 59). Kamu yönetiminde kurumlar düzeyinde ele alındığında bu durum karar süreçlerinde çeşitli birimlerin yetkilendirilmesi ve planlama sürecinin aşağıdan-yukarıya bir çizgiyi içermesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Övgün, 2010b: 196). Bununla birlikte planlamada desantralizasyon eğilimi karar süreçlerinde merkezi birimlerin tümüyle süreç dışında tutulmasından ziyade bunların makro

düzye ve süreç içerisinde yeniden ayarlanabilir öngörüler geliştirerek kılavuzluk işlevi üstlenmesiyle beraber yürümektedir.

Piyasa sosyalizminin güncel örneği olan ÇHC’de 1978 sonrasında reform ve açılma dönemine girilmiş, 1990’larda “Sosyalist Piyasa Ekonomisi” olarak adlandırılan model temel zemini oluşturmaya başlamış ve 2000’lerde planlama bakımından değişim de daha açık bir nitelik kazanmıştır. Reform ve açılma döneminde olgunlaşan planlama sistemi makro düzeyde yönetim ve piyasada kaynakların dağılımı gibi hususlarda öngörüye dayalı ve kılavuz niteliğinde bir içeriğe sahip olmuştur. Bu evrede alınan önlemler arasında makro düzeydeki planlara deneysel programların dahil edilmesi, ara dönem plan değerlendirmelerinin hayata geçmesi ve karar verme sürecinin üst kademelerinde planlar hakkında düzenli gözden geçirmelerin uygulamaya sokulması bulunmaktadır. Bu bakımdan planlama süreci daha esnek hale getirilmiştir. Bununla birlikte 2006’da başlayan 11. Beş Yıllık Plan döneminden itibaren planlama anlayışındaki hâkim eğilim daha belirgin hale gelmektedir. 2006 sonrasında ortaya çıkan sürece “rasyonel şekilde hazırlanan beş yıllık planlar süreci” adı verilmekte ve artık planların ekonomik ve toplumsal kalkınmada izlenecek yönü belirleyen, genel bir kalkınma planını ifade eden, hükümetin gelecekteki önceliklerinin tespit edildiği ve piyasadaki faaliyetlere kılavuzluk eden programlar olduğu düşüncesi daha açık hale gelmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere kavramsal netliği sağlamak amacıyla Çince’de makro program anlamına gelen *guihua* kelimesi bu dönemden itibaren tercih edilecektir. Planlar bu süreçte daha rasyonel şekilde hazırlanan, stratejik, programatik, kapsamlı ve kılavuz planlar halini almıştır (Yin ve Xu, 2022: 15-16). Bu doğrultuda stratejik planlamayla kesişen boyutu bakımından ÇHC’de planlama makro düzeyde bir stratejik programlama niteliği edinmektedir.

ÇHC’de planlama sistemi ulusal kalkınma planlamasının öncülük ettiği, özel ve bölgesel planlarla desteklenen, ulusal ve yerel düzeyler bakımından çok katmanlı planları ve aktörleri içeren bir yönetim sistemi görünümündedir. ÇKP Merkez Komitesi’nin liderliğinde ilerleyen planlama sürecinde planlar Ulusal Kongre’nin onayından geçmekte, hükümet planları hazırlayan ve uygulayan aktör olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan ÇHC planlama sisteminde reform ve açılma döneminden itibaren piyasa kaynak dağıtma mekanizması olarak daha çok rol oynamaya başlamış, planlama süreçlerinde de sözleşme usulü yaygınlaşmıştır. Bununla amaçlanan ast birimlerin üst kademelerde formüle edilen politikalara teşvik edilmesidir. Sözleşmeler genellikle merkezi yönetim birimleriyle yerel düzeydeki karar vericiler arasında ya da yerel düzeydeki karar vericiler ve yerel işletmeler arasında yapılmaktadır. Planlama sürecinde kılavuz niteliğinde birtakım diğer planlar da bulunmakta ve bunlar hükümet tarafından belirlenen ekonomik beklentileri gösteren, piyasaya birtakım işaretler veren veya dolaylı teşvikleri hayata geçiren bir içerik taşımaktadır. Planlamada yönetim devletin ve devlet haricindeki aktörlerin belirleyici olduğu ve geliştirilen formal ve enformel kurallar seti içinde politikaları tasarlamak ve uygulamak için aktörlerin etkileşime girdiği bir süreç olarak düşünülmektedir. Bu bakımdan ÇHC planlama sisteminde yönetimin temel iki boyutu politikaların belirlenmesi ve kamu-özel sektör arası etkileşim içinde politika uygulamalarını kolaylaştırma kabiliyeti olarak görülmektedir. Bu doğrultuda 2018’de Devlet Konseyi’nin hazırladığı planlamaya ilişkin bir rehberde beş yıllık planlama ‘sosyalist modernleşme stratejisinin ve ulusal stratejinin amacını açıklığa kavuşturmak, hükümetin çalışma önceliklerini netleştirmek ve piyasa faaliyetlerine kılavuzluk etmek amacıyla bir planlama dönemi içerisinde aşamalı olarak konuşlandırılması ve düzenlenmesi’ olarak ifade edilmektedir (Yin ve Xu, 2022: 4, 7, 9 ve 17). Makro düzeyde gözden geçirmelere ve uyarlamalara açık olan ÇHC planlama sürecinin planlamayı tekil bir eşgüdüm mekanizması olarak ele almaktan ziyade piyasa mekanizmasının tamamlayıcısı bir konuma yerleştirdiği açık görünmektedir. Bu bakımdan merkezi planlama sistemlerindeki temel işleyişin aksine esnek ve adem-i merkezîyetçi bir özellik taşıyan bu tür bir planlama süreci öngörüler temelinde makro stratejilerin belirlenmesi ve karar süreçlerine katılım yoluyla aktör etkileşimine açık bir uyarlama ve gözden geçirme işlevinin

süreklilik kazanması anlamına gelmektedir.⁵ Bu bakımdan söz konusu örnek stratejik planlama ile piyasa sosyalizminin günümüzde içerdiği planlama anlayışının giderek daha yakın bir çizgiye konumlandığını göstermektedir.

5. Sonuç

Sosyalist hesaplama tartışmaları SSCB'nin merkezi planlama modeli dışında bir sosyalizm önerisi içermekte ve sosyalizmin ekonomik olanaklılığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Barone'nin 20. yüzyılın başlarında, imkân dâhilinde gördüğü sosyalist model Üretim Bakanlığı'nın ekonomi üzerinde kontrolünün bulunduğu bir düzende arz-talep dengesine deneme-yanılma yöntemiyle ulaşılabileceği düşüncesine dayanır. Barone serbest rekabet rejimi kategorileri üzerinden bir sosyalizm olasılığını ortaya koymuştur. Mises ise sosyalist bir rejimde tüketim malları üzerindeki sınırlamanın parasal değeri ve dolayısıyla rasyonel bir ekonomiyi olanaksız kılacağını öne sürmektedir. 1930'larda yoğunlaşan hesaplama tartışmalarında Lange, bu olanaksızlık iddiasına karşı bir girişimde bulunur. Mises'in gösterdiği boşluğu dolduracak şekilde Lange, tüketim mallarında piyasa içeren ve merkezi planlama biriminin arz-talep dengesine ulaşana kadar deneme-yanılma yöntemiyle fiyatları belirleyeceği bir piyasa sosyalizmi modeli geliştirmiştir. Hayek'in bu tür bir modele itirazı merkezi planlama biriminin bilgi kısıtlarına ilişkindir. O'na göre piyasa ve sosyalizm arasındaki 'orta yol', zorunlu olarak, plan örgütünün tüm ekonomi üzerinde hâkim hale geleceği, 'uygulanamaz' bir modeldir. Sosyalist hesaplama tartışmalarında Barone ve Lange'nin çizdiği tablo, *planlama içinde piyasa* olarak özetlenebilir. Bu kuramsal tartışmanın içinde piyasa sosyalizmi, sosyalist modelin işleme adına piyasa mekanizmasına başvurulması anlamını taşır. Merkezi planlama birimi, *planlama içinde piyasa* düşüncesinde belirleyici unsur niteliğindedir.

Piyasa sosyalizmi, Yugoslavya örneğiyle pratiğe aktarılmıştır. Doğu Bloğu ülkeleri arasındaki özgün konumu, SSCB'yle yaşadığı ayrışmaya dayanan Yugoslavya, 1948'de Kominform'dan atılmış ve Batı'yla yakınlaşmaya başlamıştır. 1950'lerden itibaren merkezi planlama çizgisinden uzaklaşan ve serbest piyasa ekonomileriyle borç ve ticaret ilişkisi kuran ülke, işletme özerkliğine dayanan özyönetim modelini uygulamaya sokmuş ve dış pazarlarda karşılaştığı rekabet baskısını adem-i merkezîyetçi karar verme süreçleriyle aşmaya çalışmıştır. Daha sonra benzer uygulamalar Macaristan başta olmak üzere diğer Doğu Avrupa ülkelerine de yansır. Ancak uluslararası düzeyde, 1960'ların büyüme dalgası durduğunda, bu tür ülkelerin iktisadi kapasitelerinin yetersizliği de gün yüzüne çıkar. Piyasa sosyalizmi uygulamalarının sahne aldığı ülkeler, 1970'lerde yaşanan petrol krizleriyle birlikte borçlanmanın ve rekabet yetersizliklerinin olumsuzluklarını şiddetli biçimde hissetmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren dış piyasalara daha çok açılarak sistemin sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılır. Çözüm desantralizasyonun yoğun biçimde uygulanması ve piyasanın önündeki engellerin kaldırılması şeklini alır. Bu anlamda 1970'lere kadar olan süreç pratikte planlama ve piyasanın harmanlanmasıyla başlamış, giderek

⁵ Bununla birlikte Zeng ve Scase (2013: 106) Çin piyasa sosyalizminde aktörler arası ilişkilerde merkezîyetçi yönelimin etkisinin sürdüğünü, özel işletmelerin ve çalışan kooperatiflerinin devlet mülkiyetindeki işletmeler ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi hedefleri karşısında ikincil bir konumda bulunduğunu vurgulamaktadır. Yazarlara göre devlete ait işletmeler özellikle finansman konusunda devlet bankalarının teşviklerinden yararlanmada daha çok avantaja sahiptir. Devlete ait işletmelerin modern şirket yapılarına dönüşümünde de eksiklikler olduğunu belirten Zeng ve Scase, verimliliği ve yenilikçiliği sağlamadaki engelleri bürokrasi, siyasallaşmış ilişkilerin varlığı ve riskten kaçınma eğilimleri olarak sıralamakta; devlete ait işletmelerde geleneksel hiyerarşik ilişkilerin, sosyalist değerlerin, çalışma pratiklerinin ve rutinlerinin varlığını sürdürdüğünü öne sürmektedir. Öte yandan aktörler arası ilişkilerde her ne kadar ikincil bir konumda olsalar da özellikle 2000'lerden sonra özel sektörden girişimcilerin de Ulusal Kongre'ye girmeleri sağlanmış, siyasal ilişkiler ve finansman fırsatları bakımından özel işletmelerin ve bunların temsilcilerinin konumlarını iyileştirmek hedeflenmiştir (Zeng ve Scase, 2013: 106-107 ve 110). Anlaşılabileceği üzere söz konusu eleştiri piyasa aktörlerinin, dinamiklerinin ve işleyiş ilkelerinin etki alanının daha fazla genişletilmesi gerektiği vurgusu üzerinde yükselmektedir.

piyasa vurgusu artmıştır. *Planlama içinde piyasa* düşüncesi zaman içinde yerini *piyasa içinde planlamaya* terk etmiştir.

Piyasa ekonomilerinde karar alma, örgütlenme ve planlama pratiklerinin hızla değiştiği 1970’lerde, Doğu Bloğu ülkeleri de güçlü bir reform dalgası içine girmiştir. 1980’lerde SSCB’de ve günümüze yansıyan bir örnek olarak ÇHC’de de görülen piyasaya dönük reformlar desantralizasyon ve ekonomik liberalleşme hamlelerinin yoğunluğunu artırmıştır. Dönemin piyasa sosyalizmi tartışmaları da sosyalist hesaplama tartışmalarındaki öncüllerinden farklılaşır. 1970’lerin ardından piyasa sosyalizmi tezlerinde merkezi planlama giderek eleştiri odağı haline gelecek, ilk dönem piyasa sosyalizmi modellerindeki önemini yitirecektir. Planlama artık, piyasa eşitsizliklerini azaltacak eğitim, sağlık ve konut politikalarıyla sınırlı bir görünüm çizer. Böylece planlama anlayışı genel itibariyle, Hayek’i onaylayan bir çizgiye konumlanmış; piyasa ilişkilerinin önünü açacak ölçüde, işletme özerkliğine dayanan adem-i merkeziyetçi karar verme süreçlerinin konusu haline gelmiştir. Piyasa sosyalizminin dönüşümünde *piyasa içinde planlama* eğilimi son halkayı oluşturur. Doğu Bloğu’nun çöküşünün ardından içinde belirli ölçüde sosyalizme yönelik hedefleri barındıran modeller ve tartışmalar ortadan kalkacak ve piyasa ekonomilerine geçiş söz konusu ülkelerin gündemine yerleşecektir. Bunun bir istisnası olarak ÇHC örneği ‘Sosyalist Piyasa Ekonomisi’ bağlamında devamlılığa sahip olmuş ve piyasa sosyalizminin günümüzdeki temsilcisi olma vasfını sürdürmüştür.

Batı’da işletmeler özelinde rekabet kapasitesini ve kârlılığını artırma amacıyla 1960’lardan itibaren giderek yaygınlaşmaya başlayan, çoklu karar alma yapılarında ve parçacı bir nitelikte tasarlanan stratejik planlama uygulamaları piyasa sosyalizminin dönem içerisinde farklılaşan içeriğiyle önemli yakınlıklar içermektedir. Yugoslavya’da pratiğe geçen özyönetim ve desantralizasyon girişimleriyle ABD’de özel sektörde gündeme gelen stratejik planlama yaklaşımı, işletmelerin dönem itibariyle rekabet baskılarına karşı aldıkları önlemleri birbirine paralel biçimde yansıtmaktadır. 1970’lerden itibaren piyasa vurgusunun ve işletme temelli bakışın yoğunluğunun arttığı piyasa sosyalizmi modelleri, 1980’lerde Doğu Bloğu’nun hızlı dönüşümünde kritik bir parçayı oluşturur. Takip eden dönemde kapitalist ülkelerde yönetim tartışmalarının öne çıkan konularından birisi haline gelen stratejik planlama, piyasa sosyalizminin son döneminde izlediği yoldan, daha güçlü bir vurguyla çıkmayı başarmıştır. Stratejik planlamanın genel bir nitelik kazanmasına giden yol, piyasa sosyalizminin dönüşümüyle de yakından ilişkilidir. Günümüzde bunu ÇHC’de makro düzeyde yürütülen ve kılavuz niteliği taşıyan yeniden ayarlanabilir plan süreçlerinde görmek mümkündür. ÇHC bu anlamda piyasa aktörlerinin de eklendiği çoklu karar süreçlerini içeren esnek ve katılımcı planlama yaklaşımıyla makro düzeyde stratejiler geliştirilmesi bakımından varlığını halihazırda sürdüren bir piyasa sosyalizmi örneği niteliği taşımaktadır. *Piyasa içinde planlama* eğilimi bu örnekte stratejik planlamayla giderek daha önemli ölçüde kesişmektedir.

Piyasa sosyalizmi zaman içinde dönüşmüş ve bu çalışmada “piyasa içinde planlama” olarak tanımlanan anlayış hâkim hale gelmiştir. Bunun hem kuramsal tartışmalar hem de uygulama bakımından karşılığı merkezi planlama yerine piyasa mekanizmasının ağırlık kazanmaya başlamasıdır. Bu, özellikle 1970’lerden sonra piyasa ilişkilerinin daha çok öne çıktığı adem-i merkeziyetçi planlama düşüncesinin asli, merkezi planlamanınsa tali konuma yerleşmesi anlamına gelmektedir. Bununla koşut olarak “piyasa içinde planlama”da merkezi planlama birimlerinin bilgi kısıtlarına sahip olduğu, dolayısıyla rekabet baskılarını ve ekonomik sorunları aşabilmek adına işletme temelli karar süreçleriyle aşağıdan-yukarıya bir planlama uygulamasına gidilmesi gerektiği düşünülmektedir. “Piyasa içinde planlama”nın hedefleri arasında bilgi kısıtlarını piyasa mekanizmasını asli konuma yerleştirerek çok aktörlü bir etkileşim temelinde çözme arayışı bulunmaktadır. Bu eğilim hem bilgi kısıtları bakımından merkezi planlama biriminin yetkin olmadığı düşüncesini vurgulayan hem de rekabetçi düzeni destekleyecek türden bir planlamaya

olumlu yaklaşan Hayek’le uzlaşan bir içeriğe sahiptir. Benzer yöndeki bir uzlaşının stratejik planlamadaki temel unsurlar açısından da var olduğu görülmektedir.

Sosyalist ülkelerde “piyasa içinde planlama” ve kapitalist ülkelerde stratejik planlama birbirleriyle büyük ölçüde eşzamanlı olarak gelişmiş; piyasa ilişkilerine ve adem-i merkezîyetçi karar süreçlerine verdikleri önem bakımından ortak bir zemine sahip olmuştur. Sahip oldukları yakınlığın temelinde birçok işletmeye dayanan parçalı bir karar verme sürecinin varlığı başı çekmektedir. Planlama bakımından öngörülen süreç her ikisinde de ağırlıklı olarak aşağıdan-yukarıya gelişmektedir. Bu açıdan örneğin stratejik planlama için temel vurguyu talep ekonomisi içinde müşterilerin belirleyici olduğu, talebe göre ürün çeşitliliğini geliştirmek ve rekabet gücünü artırmak gerektiği ve bu koşullarda adem-i merkezîyetçi planlama süreçlerinin tercih edilmesinin uygun olacağı düşünceleri oluşturmaktadır. “Piyasa içinde planlama”yla beraber düşünüldüğünde söz konusu hedefleri gerçekleştirmenin yolunun karar süreçlerine katılım ve çok aktörlü etkileşimle imkân dahiline girdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu bakımdan planlama her iki yönelimde de işletme temelli olarak aşağıdan-yukarıya gelişmeli, makro düzeyde “yol gösterici”/“kılavuz” niteliğinde olmalı, tek seferli ve lineer olmak yerine gerekirse başlangıca dönmeye, tekrar edilmeye ve farklılaşmaya açık süreçler olarak tasarlanmalıdır. “Daha çok piyasa daha az merkezi planlama” eğilimi olarak özetlenebilecek bu ortak zemin bürokratik ve merkezîyetçi uygulamaların karşısına konumlanmakta, piyasa ilişkilerine ve bu ilişkiler içindeki talep, tercih veya rekabete göre yeniden uyarlanabilir, gözden geçirilebilir ve müzakereye açık esnek bir süreç olarak düşünülmektedir. İşletme temelli parçalı işleyişte asli eşgüdüm mekanizması piyasa olacak, özellikle üretim ve yatırım gibi alanlarda işletmelerin sorumlu olduğu bir yapı esas alınacaktır. Bu anlamda merkezi birimlerin payına düşen emredici planlar yerine yol gösterici planlar geliştirmek ve bu süreci tek taraflı olarak yürütmemektir. Günümüzde piyasa sosyalizminin önemli bir örneği olan ÇHC bu tür bir planlama anlayışının yanında katılımcılık ve yönetim gibi unsurlar bakımından da stratejik planlamaya giderek daha çok yaklaşan bir çizgide ilerlemektedir. Çok boyutlu, çok aktörlü, yeniden gözden geçirilebilir ve müzakereye açık planlama süreçleri piyasa içinde planlama ve stratejik planlama açısından temel kesişme noktalarını göstermektedir. Bu anlamda ilgili alanlarda yürütülecek çalışmaların da bu ortak özellikler etrafında düşünülmesi ve özellikle birden çok ülkeyi veya modeli tartışmaya dahil eden karşılaştırmalı analizlere gidilmesi yazında önemli bir boşluğu doldurma potansiyeli taşımaktadır.

Kaynakça

- Abdullayev, N. ve Elma, F. (2009). Sovyetler Birliği’nde reform sürecinin başlangıcı ve Gorbaçov dönemi. *Journal of Qafqaz University*, 26, 71-87.
- Arın, T. (1992). Sunuş. O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 7-22). İstanbul: Belge Yayınları.
- Aşgın, S. (2008). *Stratejik yönetim*. Ankara: Bilge Ajans.
- Barone, E. (1963). The ministry of production in the collectivist state. F. A. Hayek (Ed.), *Collectivist economic planning* içinde (ss. 245-290). London: Routledge & Kegan Paul LTD.
- Brus, W. (1992). Sosyalizm uygulanabilir ve yaşayabilir mi? O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 37-65). İstanbul: Belge Yayınları.
- Brus, W. (2001). Market socialism. T. Bottomore (Ed.). In *A dictionary of marxist thought* (pp. 336-339). Oxford: Blackwell.
- Candy, V. ve Gordon, J. (2011). The historical development of strategic planning theories. *International Journal of Management & Information Systems*, 15(4), 71-90.

- Ceh, N. (2015). Under the iron heel of western financial institutions: the collapse of Communist Yugoslavia. *Saber and Scroll*, 4(1), 71-88.
- Demir, C. ve Yılmaz, M. K. (2010). Stratejik planlama süreci ve örgütler açısından önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 69-88.
- Devine, P. (1992). Market socialism or participatory planning. *Review of Radical Political Economics*, 24(3&4), 67-89.
- Devine, P. (2001). Economic planning. In T. Bottomore (Ed.), *A dictionary of marxist thought* (pp. 165-168). Oxford: Blackwell.
- Eryiğit, B. H. (2013). Stratejik planlama, stratejik planlamaya ilişkin alternatif yaklaşımlar ve stratejik yönetim okulları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), 152-172.
- Genç, F. N. (2009). Türk kamu yönetiminde stratejik planlama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 201-211.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Gürcan, E. C. (2022). Çin ekonomik mucizesinin kodları: Gelişen dünya için dersler. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 3(2), 46-75.
- Güven, A. (2014). Kamu yönetiminde geleceğin inşasında stratejik bakış. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(2), 63-80.
- Harman, C. (1992). Piyasa sosyalizmi efsanesi. O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 216-280). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hayek, F. V. (2015). *Kölelik yolu*. (T. Feyzioğlu, Y. Arsan ve A. Yayla, Çev.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Haynes, M. (1992). Piyasanın karabasanları: Şili, Yugoslavya ve Macaristan. O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 165-215). İstanbul: Belge Yayınları.
- Horvat, B. (2016). *The Yugoslav economic system: The first labor-managed economy in the making*. London: Routledge.
- Kowalik, T. (2001). Lange. In T. Bottomore (Ed.), *A dictionary of marxist thought* (pp. 304-305). Oxford: Blackwell.
- Küçük, Y. (1978). *Planlama, kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Küçüksüleymanoğlu, R. (2008). Stratejik planlama süreci. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 403-412.
- Lange, O. (1938). On the economic theory of socialism. In B. E. Lippincott (Ed.), *On the economic theory of socialism* (pp. 55-129). Minnesota: The University of Minnesota Press.
- Lippincott, B. E. (1938). Introduction. In B. E. Lippincott (Ed.), *On the economic theory of socialism* içinde (pp. 1-38). Minnesota: The University of Minnesota Press.
- Mandel, E. (1992). Sosyalist planlamanın savunusu. O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 66-110). İstanbul: Belge Yayınları.
- Mintzberg, H. (1994). The fall and rise of strategic planning. *Harvard Business Review*, 72, 107-114.
- Mises, L. V. (1963). Economic calculation in the socialist commonwealth. In F. A. Hayek (Ed.), *Collectivist economic planning* (pp. 87-130). London: Routledge & Kegan Paul LTD.

- Nove, A. (1992a). Marx, piyasa ve uygulanabilir sosyalizm. O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 23-36). İstanbul: Belge Yayınları.
- Nove, A. (1992b). Piyasalar ve sosyalizm. O. Akınhay (Ed.), *Piyasa sosyalizmi tartışması* içinde (ss. 111-119). İstanbul: Belge Yayınları.
- O'Neill, J. (2001). *Piyasa: Etik, bilgi ve politika*. (Ş. S. Kaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Övgün, B. (2010a). *Devlet ve planlama*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Övgün, B. (2010b). Türkiye'de planlama: Sektörel gelişmeden kalkınmaya kalkınmadan stratejiye. *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(13), 176-204.
- Polanyi, K. (2014). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. (A. Buğra, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savran, S. (2020). Piyasa sosyalizminin yükselişi ve düşüşü – 1. *Devrimci Marksizm*, 44, 167-190.
- Savran, S. (2021). Piyasa sosyalizminin yükselişi ve düşüşü – 2. *Devrimci Marksizm*, 45-46, 193-217.
- Shleifer, A. ve Vishny, R. W. (1994). The politics of market socialism. *Journal of Economic Perspectives*, 8(2), 165-176.
- Taylor, F. M. (1938). The guidance of production in a socialist state. In B. E. Lippincott (Ed.), *On the economic theory of socialism* (pp. 39-54). Minnesota: The University of Minnesota Press.
- The 1956 Institute. (2003). *Transformation of the Hungarian economy*. Erişim adresi: http://www.rev.hu/history_of_45/tanulm_gazd/gazd_e.htm
- Tuncer, B. (1962). Sosyalist ekonomilerde plan. *AÜ SBF Dergisi*, 17(3), 39-53.
- Uzgel, İ. (1992). Sosyalizmden ulusçuluğa: Yugoslavya'da ulusçuluğun yeniden canlanması. *AÜ SBF Dergisi*, 47(1), 217-244.
- Yin, J. ve Xu, J. (2022). *China's plan for economic and social development: A review from the 1st to 14th five-year plan*. Singapore: Springer.
- Zeng, P. ve Scase, R. (2013). The restructuring of market socialism in China: The contribution of an agency theoretical perspective. *Thunderbird International Business Review*, 55(1), 103-114.

Araştırma Makalesi / Research Article

BİR DÖNÜŞÜMÜN ARKEOLOJİSİ: KAYIKÇI PARASI

Salih OKUMUŞ¹

Öz

Durali Yılmaz'ın son kitabı “Köprüler Kurmak Sonsuza” adlı eserinde yer alan “Kayıkçı Parası” Avrupalıların ülkemizde yaptığı arkeolojik kazılara farklı bir bakış sunarak dikkatlerimizi çeker. Fransız inkılabıyla Avrupa’da baş gösteren milliyetçilik fikrini de tetikler. Kendisini Avrupa halklarının atası gören uluslar da güncel bir tarih tezi oluşturma peşine düşerler. Bu konuda başı çeken Almanlar, Homeros’un destanlarında anlatılan Truva’ya yönelip Çanakkale’de arkeolojik kazılara başlar. Bu kazılar için son olarak bölgeye gelen ünlü Alman arkeolog ve bilim adamı Manfred Korfmann’dır. Korfmann kazılar dışında yerel halkla yakından ilgilenir, kahveye gider ve Türkçe öğrenir. Bilhassa Türk müziğine hayran kalır. Bundan sonra hikâye adeta kendisine ulu bir ata arayan Korfmann’ın Anadolu coğrafyasında yaptığı içsel yolculuğa dönüşür. Bu yolculuk medeniyetler beşiği olarak gördüğü Anadolu’dan Truva’ya kadar uzanır. Yazar, Korfmann’ı bu yolculuk sırasında isminden başlayarak dil, tarih ve kültür bağlamında dönüştürür ve karşımıza bambaşka bir kimlikte yeni bir insan çıkarır. Bu dönüşüm Truva’dan Troya’ya ulaşarak mekânsal bir boyut da kazanır. Bu çalışmada, Durali Yılmaz’ın Köprüler Kurmak Sonsuza adlı son eserinde yer alan “Kayıkçı Parası” adlı hikâyesini insan ve mekân dönüşümü açısından analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Durali Yılmaz, Kayıkçı parası, Truva, Manfred Korfmann, Dönüşüm.

ARCHAEOLOGY OF A TRANSFORMATION: KAYIKÇI PARASI

Abstract:

“Kayıkçı Parası”, included in Durali Yılmaz's latest book “Köprüler Kurmak Sonsuza”, draws attention by offering a different perspective on the archaeological excavations carried out by Europeans in our country and touches on how the idea of nationalism, sparked by the French Revolution, began to emerge in Europe. Nations that see themselves as the ancestors of European peoples also seek to create a current history thesis. The Germans, who took the lead in this regard, turned to Troy, described in Homer's epics, and started archaeological excavations in Çanakkale. The last person to come to the region for these excavations was the famous German archaeologist and scientist Manfred Korfmann. Apart from the excavations, Korfmann pays close attention to the local people, goes to coffee shops and tries to learn Turkish. He especially admires Turkish music. After this, the story turns into the inner journey of Korfmann in the Anatolian geography, as he searches for a great ancestor. This journey extends from Anatolia, which he sees as the cradle of civilizations, to Troy. During this journey, the author transforms Korfmann, starting from his name, in the context of language, history and culture, and presents us with a new person with a completely different identity. This transformation extends from Truva to Troy, gaining a spatial dimension as well. In this study, Durali Yılmaz's short story "Kayıkçı Parası" from his latest work Building Bridges to Eternity is analysed in terms of the transformation of humans and space.

Key words (Keywords): Durali Yılmaz, Boatman's Money, Troy, Manfred Korfmann, Transformation.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu. salihokumus@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7990-2469.

Başvuru Tarihi (Received): 03.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 12.08.2024

Giriş

“*Kayıkçı Parası*” Durali Yılmaz’ın² *Köprüler Kurmak Sonsuza* (2022) adlı hikâye kitabında yer alan beş sayfalık bir hikâyedir. Yılmaz, son eseriyle anlatım teknikleri bakımından çıkmaza girdiğini düşündüğü son dönem Türk hikâyesine yeni bir soluk aldirmek arzusundadır. Bu eserde daha önce yayımlanan kitaplarındaki bir kısım hikâyeleri ile son dönemde yazdıkları bir araya getirilir. Aralarındaki bağ eskiden beri denemeye çalıştığı fikir hikâyeciliğidir denebilir. Bu bakımdan *Köprüler Kurmak Sonsuza* hem yazarın fikir hikâyeciliğine ait örneklerini içermesi hem de bizzat bu tarzın nasıl yazılacağını anlatması/göstermesi bakımından son derece önemlidir. Kitapta yer alan *Şimşek ve Kelime*, *Köprüler Kurmak Sonsuza*, *Bir Hikâye Uğruna*, *Sanatın Başlangıcı*, *Başbakanın Gözyaşları* ve *Şaheser Yazmak* adlı ilk altı hikâyede yazar, hikâye üzerine yaptığı poetik tartışmalara yer verir. Bu eserlerde “*hikâye nasıl yazılır*”dan konu buluşuna ve hikâyenin diğer unsurlarına kadar pek çok hususa değinir. Aslında eser, yazarın biyografisi ile birlikte ele alınırsa, bu kitapta yer alan eski hikâyeleriyle başlayan yazma sancısının bir çıkış yolu bulduğuna delalet edebilir. Bu hikâyeler aynı zamanda tür içinde yapılması planlanan bir reformun da habercisi niteliğindedir.

“*Köprüler Kurmak Sonsuza*” yazarın eski hikâyelerinden yaptığı bir seçki niteliğindedir. Bu seçkide daha önce yayımlanmamış iki adet hikâyesi bulunur. Yazarın seçkiyi oluştururken yaptığı düzenleme, değişen hikâye anlayışına uygun olarak tematik bir bütünlük de taşır. Tematik bir sıra gözetilerek oluşturulduğu anlaşılan eser; poetik kaynak, köken ve biçim sorunlarını irdeler. Hikâyeler günlük, anı ve oluşum halindeki herhangi bir türü andırır. Arayış izleğini güçlendiren

² Durali Yılmaz, Yazar, akademisyen. 21 Mart 1948 tarihinde Denizli’nin Acıpayam ilçesinin Köke köyünde dünyaya gelir. İlk öğrenimini burada tamamladıktan sonra Burdur İmam-Hatip Okulu’na kaydolur. 1967 tarihinde İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’ne girer. 1971 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’nda görev yapar. 1984 yılında İstanbul Üniversitesi’nde okutman olarak atanır. Bir yandan da İktisat Tarihi alanında yüksek lisansını sürdürür. Mimar Sinan Üniversitesi’nde “*Türk Romanının Doğuşu ve Ahmet Mithat (1987)*” adlı tezi ile doktorasını tamamlar. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde göreve başlar. 1991-1995 yılları arasında Harp Akademilerinde dersler verir. 1993’te Yeni Türk Edebiyatı Profesörü unvanını alır. 1995’te Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi’nin kurucu dekanlığını yürütür. Ardından İstanbul Üniversitesi Türk Dili Bölümü bölüm başkanı olur. 1999’da emekli olan Durali Yılmaz, Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi’nde İletişim Fakültesi Dekanlığı ve 2001’de İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bölüm başkanlığı görevini yürütür.

Edebiyata ilgisi lise yıllarında başlar. Üniversite eğitimim sırasında Milli Türk Talebe Birliği’ne üye olur, onun yayın organı olan “*Millî Gençlik Dergisi*”nde eserleri yayımlanır. 1970’te Sezai Karakoç’un “*Diriliş*”, 1978’de Necip Fazıl Kısakürek’in “*Büyük Doğu*” dergisinde eserlerini yayımlar. Yılmaz’ın edebî hayatındaki dönüm noktası Necip Fazıl ile tanışıklığı ve Karakoç’un temsil ettiği “*Diriliş Halkası*”na olan yakınlığıyla başlar. “*Hareket*” dergisi bu dönemde eser verdiği bir diğer yayın organıdır. Ayrıca *Edebiyat*, *Hisar*, *Tercüman*, *Türkiye* gibi gazete ve dergilerde de yazıları yayımlanır. 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren kitapları da yayımlanmaya başlar. Durali Yılmaz’ın beslendiği diğer bir kaynak da hocası ve dostu Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu’dur. 1987’de onun danışmanlığında hazırladığı “*Türk romanının doğuşu ve Ahmet Mithat Efendi*” başlıklı doktora tezi yapar. Yılmaz hikâyelerinde daha çok tasavvufi, dini, bireysel ve toplumsal değerleri konu alır. Hikâyeleri biçim özellikleri bakımından oldukça deneycidir. İlk dönem hikâyelerinde ben dili hakimdir ve hayali öğelerle süslüdür. İlk hikâyelerinde küçük olaylardan ve duyulardan beslenen Yılmaz, bir anlam arayışı ve bu arayıştan kaynaklanan eylem arzusundadır. “*Gel İçimde Ağla*” ile hikemî bir tarza yönelen yazarın hikâyelerinde olay unsuru ağırlık kazanır. “*Akrebin Dansı*” ile birlikte tasavvufa yönelir. Durali Yılmaz, 1978’de “*Aziz Sofî*”, 1980’de “*Fetva Yokuşu*”, 1982’de “*Gel İçimde Ağla*” adlı yapıtları ile Türkiye Millî Kültür Vakfı Edebiyat Ödülüne layık görülür. Halen İstanbulda ikamet eden Yılmaz, yazma faaliyetlerine devam eder. Eserleri Şunlardır:

Romanları: Savaş Günlüğü (1976), Siyah Perdeli Evler (Donuklar) (1975), Ankara’da Ölüm (1976), Aziz Sofî (Ayasofya Dile Geldi) (1976), Fetva Yokuşu (1978), Kutup Yıldızları (Çilekeş Müslümanlar) (1982), Ölmeden Ölenler (1988), Yesevi İrmakları (Hz. Türkistan Ahmet Yesevî) (1995), Kıyam (1997), Hacı Bektaş Güvencin Anadolu İsyanda (2002), Şeyh Bedrettin (2002). **Öyküleri:** Söylenmeyen (1975), Gel İçimde Ağla (1985), Akrebin Dansı (1989), Tutunma (2009), Dans Edebilmek (1997), Köprüler Kurmak Sonsuza (2022). **İnceleme ve Denemeleri:** Romanımız ve İnsanımız, Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu (1990), Türkçe ve Kompozisyon (Ders Notları) (1990) Roman Sanatı ve Toplum (1996) **Senaryo:** Sevgiyi Öğrenen Adam (1987). **Çeviri, Sadeleştirme ve Uyarılma Eserleri:** Hüseyin Fellah (1984), Hay bin Yakzan (1993), Mârifetnâme (1981) (Çanakpınar, 2019: 1-2; Kolay, 2013: 2; Okumuş ve Uğurlu, 2012: 103).

bu teknik ayrıntının altında, dış uyarıcılar yerine içinde hissedeceği ulvî bir ilhamdır. Bulunduğu eşik ise, Batı'da ve Doğu'da bulunmayan Anadolu'dur. Amacı bir tür kişilik bütünlüğüdür. Konu hareketliliğinin ve düşünce çeşitliliğinin çok fazla olması, teknik bakımdan bazı değişimleri beraberinde getirir. Durali Yılmaz hikâyenin unsurlarını bu yönde bir değişime zorlar. Bilindiği gibi daha önce de hikâyede bu türden değişimler yaşanmıştır. Hikâyenin dört unsurundan biri olan olay örgüsünün hikâyelerdeki ağırlığı zaman içinde değişmiştir. II. Meşrutiyetten sonra Ömer Seyfettin'in başarılı örneklerini verdiği Maupassant tarzı olay hikâyeleri ile Cumhuriyet döneminde Memduh Şevket Esendal ve Sait Faik Abasıyanık'ın Çehov tarzı durum hikâyeleri, Türk hikâyeciliğinin iki ana akımını belirlemiştir. Ancak Durali Yılmaz'ın son öyküleri bilhassa “*Şimşek ve Kelime*” ile “*Köprüler Kurmak Sonsuza*” başlıklı hikâyeleri bu ana akımların da dışındadır. Özellikle bu öyküler poetik birer fikir sorgulaması içerirler. Olay ya da durum yoktur ya da hiç önemli değildir. Mevcut paradigmadan farklı olarak yazarın eserden hayata yansımını istediği fikirler vardır. Hikâye türü, bu iki hikâye özelinde düşünüldüğünde Durali Yılmaz için, modern çağa etki etmesi istenen bir tartışma havuzudur (Yılmaz, 2022: 10).

Hikâyelerinde toplumsal algılara ve halk kültürüne fazlaca yer ayıran Yılmaz, tüm eserlerinde ideal olanla gerçeğin çatıştığı kavşağı dikkat noktası olarak kullanır. Son eseri “*Köprüler Kurmak Sonsuza*” da da aynı tavrını sürdürür.

1. Bir Dönüşümün Arkeolojisi: Kayıkçı Parası

Kayıkçı Parası, yeni anlatım teklifleri olan bir hikâyedir. Olay örgüsü iki bilim adamının konuşması ile oluşur ve genişler. Bu genişleme binyıllar boyunca yaşanan medeniyet halkalarının gündeme gelmesiyle kültürel boyuta iner ve kişileri etkileyen özellikler kazanır. Eserde kişileri çeşitli yönlerden etkileyen figürler bulunmaktadır. Bu figürler; şarkı ve türküler, Hektor, Kayıkçı Parası ve Truva-Troya dönüşümüdür. Bunlar aynı zamanda hikâyenin kırılma noktalarını da teşkil eder.

Eserin şahıs kadrosu Prof. Dr. Manfred Korfmann³, Doç. Dr. Ahmet Ermiş⁴ ve köylülerdir. Manfred Korfmann asıl kahraman; Doç. Dr. Ahmet Ermiş yardımcı kahraman, köylüler ise yönlendirici kahramanlardır.

Anlatıcı, olaylar olup bittikten hemen sonra anlatmaktadır. Eserde olaylar genellikle hâkim bakış açılı üçüncü tekil anlatıcı tarafından aktarılır. Zaman zaman müşahit anlatıcı hissi uyandırması nedeniyle çoklu bakış açısına sahiptir denilebilir. Anlatımda özetleme, monolog, diyalog gibi teknikler kullanılarak tek düzelikten kaçınılır. Merak unsurunu diri tutan hayal ve gerçek geçişleri bulunur. Müzik, türkü ve tarih kültüre özgü algıyı oluşturan unsurlar olarak kullanılır.

Korfmann'ın biyografisinden yola çıkarak eserin nesnel zamanının 1981 ve 2005 yılları arasında olduğu söylenebilir. Hikâyenin vak'a zamanı akşamüzeridir. Eser geri dönüşler yoluyla daha eski zamanlara da gitmektedir. Köy kahvesinde türkü dinlediği günler, Truva Savaşı⁵, Roma⁶ ve Osmanlı Devleti⁷ dönemleri ve beş bin yıl öncesi⁸ ile bugün arasındaki zaman dilimi geri dönüşlerle genişleyen vak'a zamanını oluşturur.

³ Tübingen Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmış ve Çanakkale'de arkeolojik kazılar yürütmüştür (Rose, 2006). Troya Ören Yeri'nde yürüttüğü kazı çalışmalarının tarihi 1981-1988 arasındadır (Troia Vakfı, 2023).

⁴ Kurgulanmış bir kişidir.

⁵ Truva Savaşı M.Ö. 1240-1230 yılları arasında yapılmıştır (Şiraz, 2006: 2). Savaşın tarafları Akhalılar ile Truvalılardır (Kaya, 2017: 1).

⁶ Roma Devleti'nin kuruluşuna dair gelen bilgiler efsanelere dayanır. Çapan ve Güvenç'in; Atlan ve Demircioğlu'ndan aktardığına göre Roma Devleti'nin kuruluş tarihi “M.Ö. 21 Nisan 753” tür (Çapan & Güvenç, 2017: 630).

⁷ Osmanlı Devleti 14. yüzyılın başlarında; yani 1299-1300 yıllarında kurulmuştur (Kılıçbay, 1999: 93).

⁸ “Beş bin yıl önce ifadesi bizi M.Ö. 2920-2200 arasında tarihlenen ve arkeologlarca Truva-I olarak kaydedilen “Denizsel Truva Kültürü” ne götürmektedir (Unesco, 2009: 9).

Hikâyede mekân, Korfmann'ın kazılarını yaptığı Çanakkale/Hisarlık Tepesi'dir. *Kayıklı Parası*, günümüz Türkçesi ile yazılmış akıcı ve duru bir üsluba sahiptir. Yer yer devrik cümleler bulunur.

Eserde, ayrılık, mahşerde buluşma, ecel, şefaath gibi kavramlar inançların toplumsal yapıya etkisini açıklamak için özellikle vurgulanan sözcüklerdir. Leitmotiv olarak, "*Ecel ayırsa bile mahşerde buluşuruz.*" cümlesi 3, Truva kelimesi 15, Troya kelimesi 3 ve Kayıkçı Parası 2 kez kullanılır. Batılı bakış açılarının yoğun olduğu paragraflarda Truva, Doğulu bakış açılarının yoğun olduğu paragraflarda Troya kullanımı tercih edilir. Troya'nın sayıca az olması, dönüşümün henüz yeni başladığına işaret eder. Eserde müzik eserleri, türküler, tarihsel ve toplumsal etkileri açıklayan ve destekleyen unsurlar olarak kullanılır.

Eserin analizine geçmeden önce hikâyeyi daha iyi anlamak/anlatmak için kısaca özetlemek yerinde olacaktır:

"Avrupa halklarının atası olarak kendilerine güncel bir tarih tezi kurgulamak isteyen Almanlar; Homeros'un destanını anlattığı Truva ile ilgili arkeolojik bir kanıt bulmak için Çanakkale'de kazılar başlatır. Bu amaçla Prof. Dr. Manfred Korfmann bölgeye gelir. Bölge halkıyla yakın bir ilişki kurar, Türkçe öğrenir, müzik dinler, kahveye gider. Türklerin yaşayış ve hayata bakışları onu derinden etkiler.

Korfmann'ın zihnindeki Truvalılar; kahraman, medenî, bilinçli ve dinamik bir kültür gücüdür. Oysa günümüz Truva'sının sahipleri, efsanevî savaşın tüm cephelemlerini tarla olarak kullanır, tarihî yapıları hiç önemmez, hatta tahrip eder. Korfmann'ın hipotezine göre; Truvalılar Almanların değil, tıpkı şu an şahit olduğu kayıtsız bir Anadolu Halkının atası olabilir. Köy kahvesinde dinlediği bir şarkı düşüncelerini değiştirir. Şarkının sözlerine göre, ölümün sonu ayrılık değil, alternatif bir buluşmadır: "*Ecel ayırsa bile mahşerde buluşuruz.*" Korfmann, bu türkü ile; kayıtsızlık olarak değerlendirdiği davranış kalıplarının belki de stres unsurlarını yok edici bir dönüşüm inşası olabileceğini fark eder. Yardımcısı Doç. Dr. Ahmet Ermiş ile sohbetinde hipotezini çürüten başka bir türkünün etkisinde kalan Korfmann, zihninde Truva-Türkiye denkliğini kuran inanç faktörüne yoğunlaşır. O'nun başından beri kayıtsızlık, ilgisizlik zannettiği şey aslında kesin inançtan kaynaklanan sakin ruhtur. Korfmann'ın elde ettiği kazı bulguları da bu düşünceyi destekler. Roma dönemi mezarlarından sürekli çıkan madeni para (kayıklı parası) ve Truva'da bulunduğu yazılı mühür, bölge kültürünün kesintisiz devam ettiğini kanıtlayan verilerdir.

Korfmann'ın yerleşik inançlarından vazgeçtiğini sezinleyen Ahmet Ermiş de yıllardır içinde yaşayıp fark etmediği gizli değerlerin etkisini hissetmeye başlar. Ahmet Ermiş için Truva Savaşı ile Çanakkale Savaşı tarihin farklı dönemlerinde aynı düşünceden kaynaklanmış benzer senaryolardır.

Bilim adamı Korfmann, peşine düştüğü gizemi çözerek gizemin adeta bir parçası olur. Artık Troyalı olduğunu, adının da tıpkı köylülerin ona seslendiği gibi "*Osman*" olduğunu açıklar. Korfmann'ın yeni tarih tezi; ölümü yaşama, Truva'yı Troya'ya, Korfmann'ı Osman'a dönüştüren kültürün bilincine ulaşmak ve dünya tarihini değiştirmektir."

Avrupa halklarının atası konumunda olacak şekilde kendilerine güncel bir tarih tezi kurmak isteyen Almanlar, kendi bilim adamı ve arkeologlarını uygarlıkların merkezi olarak gördükleri Anadolu'ya gönderip kendilerine yeni bir ata arama çabası içerisine girerler. Bu aslında yeni bir tarih tezi kurmak anlamına gelir. Almanlar Homeros'un destanında anlatılan Truva'yı kendileri için bir çıkış noktası görür, arkeolojik bir kanıt bulabilmek amacıyla da Çanakkale'de kazılar

yapar. XIX. ve XX. Yüzyılda ölkemizde çeşitli kılıflarla yapılan kazıların birçoğu bu çabanın bir ürünüdür. Bu amaçla ölkemizde arkeolojik bir kazı başlatanların en sonuncusu Manfred Korfmann'dır. Korfmann bir ilim adamı ve profesördür. Bölgede kazılar yapan Korfmann, Türkçe öğrenir, bölge halkıyla yakın bir ilişki kurar. Kahveye gidip oturur, Türk müziğini dinler. Köylülerin hayata, tarihe bakışlarını sorgular. Zamanla Müslüman olarak Osman'a dönüşür. Dönüşüm Truva imgesi üzerinden mekânda da sağlanır. Arkeoloji aslında Almanların arzusunu yerine getiremeye de Truva'yı Troya'ya dönüştürerek yeni bir Türk tezi yaratır.

Bu anlamda hikâye aslında bir mekân ve insan dönüşümünü anlatıyor denilebilir. Yazar "Anadolu kültürünün gücü"nü de kültürel öğelerin dönüştürücülüğü üzerinden vermeye çalışır. Hikâyede, kültüre özgü algı, tarih tezlerinin yol açtığı ön yargılar, eski inanışlar ve mitler, kültürel aidiyet, ritüeller, bugüne yansıyan tarih, coğrafyanın kuşatıcılığı, dönüşüm, zihinsel ihtida, kanıtlayıcı arkeoloji ile güncellenen tarih gibi tema parçacıkları dikkati çeker. Bu parçacıklar aynı zamanda hikâyenin de ileti yükünü oluştururlar. Kültürel unsurlar çoğunlukla ileti ağlarında arka plan olarak kullanılır (Kolay, 2013: 125).

Kayıkçı Parası adlı hikâyede kültürel yapının ağırlıklı mekânı Çanakkale'dir. Çanakkale'de; Homeros anlatılarıyla ilişkilendirilen Alman tarih tezini kanıtlamak için bölgede son dönem kazılarını yapan Prof. Dr. Manfred Korfmann, etkisi altına girdiği Anadolu kültürü tarafından kuşatılır. Bölgede elde ettiği arkeolojik bulgularla, son dönemde etkilendiği Anadolu Kültürü'nü örtüştürebilmesi için ön yargılarından kurtulması zorunludur. Bunun için de türküler aracı kılınır. Zihnî sorgulamalarında parçaları birleştiren Korfmann kendini sentezleyerek dönüşür ve Türkleşir.

Hikâye, bir kültür kurcalayıcısı olarak gösterilen Prof. Dr. Manfred Korfmann'ın kafa ve ruh karışıklığı ile başlar. Köy kahvesinde dinlediği müzikten etkilenen Korfmann Türkiye'ye geliş sebebini ve yaptığı işi sorgulamaya başlar. Günlerdir kazdığı Truva kalıntıları; artık coğrafyasıyla uyuşmayan taş parçaları gibidir. İlk gününden bugüne kapalı bir sistem halinde kendi öğeleriyle ilerleyen tarihi devir, sanki kendi toprağı ile sağladığı büyüü uyumunu yitirir. Korfmann önce denize sonra ovaya bakar. Yunanlılar'ın -Akhaler kılığında iken- çıkarma yapıp Truva Savaşı'nı başlattıkları sahil şimdi bir ekin tarlasıdır. Burada anlatıcının önce denize sonra ovaya bakarak ikisinin kesişim noktası olan sahile dikkat çekmesi manidardır. Deniz ve ovanın buluştuğı alan iki ordunun, iki medeniyetin, Doğu ile Batı'nın ilk temas ettiği mekândır⁹. Dolayısıyla sahil adeta bir sentez merkezidir. Ne var ki böyle önemli bir alan şimdilerde basit bir "ekin tarlası" dır. Resmî tarih öğretileriyle devam eden Almanya tahsili boyunca, Truva'da soylu bir atası olduğuna inanan Korfmann için bu durum bir farkındalık eksiğinin veya kollektif bir cehaletin sonucudur. Fakat ortada bir çelişki vardır: Truvalıların torunları, tarihin kaydettiği Truvalılara benzememektedir. Tanrılara kafa tutacak kadar cesur ve medeniyetlere kaynaklık edebilecek kadar üstün meziyetli Truvalılardan geriye köylüler mi kalmıştır? Üstelik bu torunlar atalarından kalan her türlü malzemeyi görmezden gelerek sürüp eşelemekte, ekin tarlası haline getirmektedirler. Korfmann'ın yüksek kültür sahibi ataların torunlarından beklediği davranışlar bunlar değildir. Bu adeta bir umursamazlıktır. Başarılı bir arkeolog olan Korfmann, tarih metoduna da aşınadır. Eski devirlerde tarihi kalıntıların uzak coğrafyaların katmanlarında nasıl biriktiğini iyi bilmektedir. Sözlerinden etkilendiği müziğin Almanlardan çok buradaki her şeye kayıtsız olan insanların davranış kalıplarıyla örtüştüğünü görülür. Belki de kendilerine medenî bir ata aramak istemeyecek kadar kendilerine güvenmektedirler. Anlatıcı, bu ihtimaller içinden bizi ilk kırılma noktasına götürür: "*Ecel ayırsa bile mahşerde buluşuruz*" (Yılmaz, 2022: 73).

Korfmann, kendi kültüründe olmayan bir teselli ile karşılaşmıştır. Truva'nın Türkleri için öbür dünya, bu dünyanın telafi edilebileceği üstün bir mekândır. Haliyle Truva onların algısında basit

⁹ Efsanevî şeklini Homeros'tan öğrendiğimiz Truva Savaşı, ilk dünya savaşı ve "öteki" ne ilişkin ilk güç mücadelesi olarak değerlendirilmektedir (Kantarıcı, 2021: 176).

bir arazidir. Nasıl olsa daha iyisine sahip olacağından bu kadar emin olan bugünün Truvalısı için tarihi kalıntının ne önemi olabilir? Öbür dünyanın bilinmezliği bu dünyanın imajlarıyla tasarlandığına göre bilinmezlik de söz konusu edilmez. Truvalı; hayatın anlamsızlığına dair bir denklem tasarlayıp, eşitsizliği gidermiş ve işine geldiği gibi dünya arazisini kullanma yolunu açmıştır. Yazar/anlatıcı burada hem günümüz Truvalısı hem de kendisi için monolog şeklinde bir farkındalık tespiti yapar:

“‘Bunlar, kendileriyle barışıklar.’ diye kendi kendine söylendi. ‘Bu yüzden kendilerine güvenleri var. Her iki dünyaya da sıradan bir hayat gibi bakıyorlar. Kafaları, bilinmeyenle karmaşık değil veya bilinmeyenin yerine bilinenleri koymuşlar’ ” (Yılmaz, 2022, s. 73-74).

Korfmann’ın farkındalık monoloğu kazı arkadaşı Ahmet Ermiş tarafından da hissedilir ve ikinci kırılma noktası ikisinin aralarındaki bir diyalogla başlar. Korfmann, iç sesinin dışa yansıdığı farkında değildir. Bilincinde kavradığı medeniyet özü ise onu konuşturmuş, bilinç duvarlarını saydamlaştırmıştır. Bu durumdan biraz rahatsız olan Korfmann kısa bir irkilme ve toparlanmadan sonra:

“‘Türküleriniz beni çok etkiliyor. Türkçe öğrendiğime en çok bunun için seviniyorum. (...) Şu köy kahvesinde duyduğum türkü: Ecel ayırsa bile mahşerde buluşuruz... Müthiş bir sözdü bu, ama kimse aldırıyordu, söylenenin farkında bile değillerdi. Tıpkı Truva kalıntılarına bakarken ki gibi ilgisizdiler’ ” (Yılmaz, 2022, s. 74).

Korfmann’ın Anadolu’da duyduğu Türkçe sözlü müziklerin tümüne “türkü” demesi Ahmet Ermiş tarafından fark edilir ancak düzeltilme gereği duyulmaz. Korfmann’ın türkü dediği müzik gerçekte nihavend bir şarkıdır.¹⁰ Ahmet Ermiş bu gerçeği düşünürken belleğine türküler üşüşür. Korfmann’a daha çarpıcı bir örnek sunar: “*Yarın mahşer günü şefaata etse / Kaçarım mahşerden barışmam gayri...*” (Yılmaz, 2022, s. 74).

Korfmann’ın hayret derecesi daha da artar ve bütün bu sözlerin sıradan bir türkü gibi dinlendiği gerçeğini pekiştirerek, Ahmet Ermiş’e şaşkınlığını bildirir. Korfmann inanç derecesinin yüksekliğinin yansıtılmasına paralel olarak gökyüzüne bakar ve kayıtsızlığın anatomisini daha derinden dile getirir: “*Öte dünyayı sıradan bir hayat gibi gören insanlar için Truva’da yaşananların ne önemi olabilir*” (Yılmaz, 2022, s. 74).

Burada dikkatimizi çeken ilk husus Korfmann’ın kültürel işlenmişliğidir. Zikrettiğimiz paragraflar boyunca Korfmann’ın mecazları anlayabilecek seviyede Türkçe bildiği ve “ecel, mahşer, şefaata” gibi bize özgü kavramlara aşına olduğu anlaşılmaktadır. Dil ve kültür ilişkisi üzerinden Korfmann millî bir ihtida için hazırlanmış durumdadır. Bu eşikte hızlandırıcı manevrayı türküler yapar. Türkçe’nin dağarcığına sonradan dahil olmuş bu inanç temsilcisi kelimeleri detaylıca anlayabilen Korfmann’ın şarkı-türkü ayrımını bilemeyeceğini düşünmek de abes olur. O halde, Korfmann, Anadolu’da Türkçe sözlü tüm müziklere türkü diyerek, dönüşümün alt başlıklarından şimdilik ilkinin işaret ettiği düşünülebilir. O’nun için bu coğrafyada Türkçe zikredilen her müzik Türkleşmiş ve türkü olmuştur. Diğer önemli bir husus da inanç sistemi üzerine yaptığı yorumlardır. Korfmann, sosyoloji ile inanç sistemi bağını kurabilecek kadar kendini Türklüğe yakın hissetmektedir. Figürleri detaylandırmak ve yorumlama kolaylığı sağlaması bakımından etkileri bir tabloyla gösterebiliriz:

¹⁰ Eserin güfte ve bestesi Şekip Ayhan Özışık’a aittir. Eser, Emin Ogan Üsküdar Musiki Cemiyeti Neşriyatı’nca 3839 repertuar numarasıyla kaydedilmiştir (Özışık, 2024).

Tablo 1 : Figürler ve Etkileri

Figür	Etkilenen Kahraman	Etkinin Sonucu
Şarkı ve türküler (ecel, mahşer, şefaet)	Manfred Korfmann	-Çözümleme ihtiyacı -Ezber bozma -Farkındalık -Yaşam ve ahiret karşılaştırması
	Ahmet Ermiş	-Milli benlik -Alternatif evren tasarımı

Korfmann günlerdir dinlediği türkünün sözleri dolayısıyla şahit olduğu kültürü çözümleme ihtiyacı hisseder. Kendi kendine söylenirken iç monologlarına sığmayan sesi, önyargılarının bozulduğu bir çözümleme yaptığının belirtisidir. Bu noktada Korfmann için yeni bir farkındalık oluşur. Sezinlediği, bazı yönlerini algılayabildiği dönüşüm ve kendine mal etme özelliği çok yüksek olan Truva/Anadolu kültürü Korfmann'ı sentez düzeyine çıkarabilecek bir farkındalıkla dürtmüştür. Bu farkındalık düzeyine göre, zıt gibi görünenler bir çırpıda eşitlenmekte; kayıp ve kazanç, ölüm ve yaşam, ayrılık (ölüm) ve buluşma (mahşer) küçük bir hamleyle zihnen denkleşmektedir. Korfmann'ın bir süredir tortularını özümlediği kültür şimdi onu kuvvetle içine çekmekte, ezberini dönüştürmekte ve bakışını genişletmektedir.

Ahmet Ermiş ise, Korfmann'ın adını koyduğu kayıtsızlık düzeyinde yaşamakta olan, kuşatıcı kültürün bireyidir. Korfmann'ın tespitleri karşısında afallayan, onun etkilendiği sözlerden sonra durgunlaşan Ermiş'in zihnen çağrışımlar yaşaması; bilincine etki eden kuvvetin Ermiş'i de sentez düzeyine çıkarmasında aranmalıdır. Ahmet Ermiş de böylece Korfmann'ın güdülemesiyle yıllardır farkında olmadığı değer sistemini fark eder. Ermiş'i yoğuran, milli benliğini inşa eden, onun için alternatif bir evren tasarlayan inanç sisteminin anahtarı türküler olmuştur.

Korfmann'ın hayreti ve Ermiş'in şaşkınlığı üçüncü kırılma noktasında zirveye ulaşır. Başından beri sezindiği Truva ve Anadolu eşitliğinden artık emindir:

“Ben böyle bir inanç görmedim. Sanki ölümden sonraki hayat daha gerçek, buna inanıyorlar. Öte dünyayı sıradan bir hayat gibi gören insanlar için Truva'da yaşananların ne önemi olabilir? Sanırım Truvalılar da böyleydiler. Şimdi kesin olarak söyleyebilirim ki, bu insanlar Hektor'un torunlarıdır... Ancak böyle bir inanç insanı Hektor yapabilir... İnsan öleceğini bile bile Tanrısal Aşil'le nasıl savaşabilir? Asıl kahraman da budur bence. Tanrıların kendisini kutsayarak ölümsüzleştirdiğine inanarak savaşa tutuşmak, yiğitlik olamaz” (Yılmaz, 2022, s. 74-75).

Şahit olduğu yaşam örgüsü Korfmann'ın kafasındaki tarih tezini yıkar, dinlediği müzik ise ona yeni bir denklem verir: Truva = Anadolu. Sınır taşlarını inançların oluşturduğu bu düşünce sistemi, binyıllardır süren bir sentezleme aygıtı yaratır. Artık Korfmann'ın şüpheleri son bulmaya başlar. Yarı tanrı Aşil'e kafa tutabilen Hektor'un iç dinamiği bu düşünce ve inançtan başka bir şey değildir. Tanrıyı asla alt edemeyeceğinin bilincinde olan Hektor, öldükten sonra nasıl olsa yaşamına devam edebileceği başka bir dünyanın varlığından emindir. Hektor, ölümü alt edebilen paradigmanın evreninde şekillenmiş bir Anadolulu'dur. Gerçek kahramanlık da yenilmeyeceği kesin olan Aşil'e karşı sergilenen cesarete aranmalıdır. Bu cesaret örgütlü ve güdümlü bir cesarettir. Hektor ve halkı, kutsiyeti olan Aşil'e karşı korkusuzca savaşırken, güçlerini bugüne de yansıyan ve gerçekliği pekiştirilmiş ikinci bir hayat felsefesinden alırlar.

Bu aşamada Aşil ve Hektor arasındaki kıyaslamanın tarihsel arka planına bir göz atmakta fayda görmekteyiz. Aşil ve Hektor, Homeros'un İlyada destanında anlattığı Truva/Troya Savaşı'nın taraflarıdır (Homeros, 2017: 4). Homeros'a göre Troya veliahtı Paris, Sparta kralını Menelaos'un eşi Helena'yı kaçıtır. Bunun üzerine Akha (günümüzde Yunanistan) ordusu büyük bir donanma ile Truva'yı kuşatır ve savaş başlar (Memiş, 2021: 364). Savaşın son anlarında Hefaestos (silah

tanrısı) tarafından zırhlarla giydirilen Akhilleus (Aşil); Hektor'u boğazından mızraklayarak öldürür (Homeros, 2017: 483). Savaşın efsanevî nedeni, güzelliği dillere destan Helena olsa da tarihî açıdan farklı yorumlamalar vardır. Savaşın sebebini Truva'nın jeopolitik konumu ile ilişkilendiren görüşe göre, asıl neden Akha-Troya (Yunanistan-Türkiye) arasındaki deniz yolu problemidir. Bugünkü Çanakkale/Hisarlık Tepesi'ne denk gelen Truva yerleşimi boğazın hâkim noktasıdır ve Karadeniz su yolunu kontrol etmektedir. Troyalılar'ın; Afganistan bölgesinden kalay ithali yapan Akhalar'ın geçiş yolunu engellediği varsayımı üzerine kurulan hipotez, bölgedeki batık gemi buluntularıyla örtüşmektedir. Bu konudaki araştırma bulguları, savaşın nedenlerini bu ihtimaller üzerinden özetler; fakat devrin zihin yapısının, ticari bir savaşa tutuşacak kadar iktisadî olmadığı ihtimalini de göz ardı etmez (Kaya, 2017: 6). Şimdilik kesin bilgileri arkeolojik sahada bekleyen Troya Savaşı'nın tarihi seyri bu şekildedir.

Hikâyenin metinlerarasılığa da açılan penceresi olarak Homeros Destanı'nı ele aldıktan sonra çalışmamız için gerekli olan figürlerin analizine devam edebiliriz. Aşil ve Hektor arasında büyük bir denklik problemi vardır. Aşil daima en güçlü taraftır, çünkü tanrıların çocuğudur ve yarı tanrı yarı insan özellikleri gösterir. Bu aynı zamanda ona ölümsüzlük sağlar. Nitekim savaş boyunca tanrılar tarafından da sürekli korunur. Hektor ise ölümlü olduğunun bilincinde bir insanogludur. Hektor'un Aşil karşısında kaybedeceğini bile bile korkusuzca savaşmasının ardında kültürüne özgü inançlar yer alır. Eserde Aşil'e kafa tutan Hektor, kahramanların tarih ve bugünü pekiştirmelerinde etkili bir figürdür.

Hektor, tarihsel arka planı değerlendirildiğinde eser için oldukça güçlü bir figürdür. Korfmann O'nu düşünerek hipotez halinde tasarladığı düşüncüyü kanıtlamaya bir adım daha yaklaşır. İncanın yiğitlik kattığı ve kahramanlaştırdığı Hektor, kayıtsızlığın arkasında duran imanı tek başına açıklayabilmektedir.

Tablo 2: *Hektor'un Hikâyenin Kahramanları Üzerindeki Etkileri*

Figür	Etkilenen Kahraman	Etkinin Sonucu
Hektor	Manfred Korfmann	-Çıkarım -Kanıtama -İnanç ve kahraman ilişkisi
	Ahmet Ermiş	-Ödünleme -Sanal gerçeklik

Ahmet Ermiş ise Hektor ile ilgili diyalogdan sonra durgunluktan hayale geçer. Akşam karanlığı çöktükten sonra belirginleşen ışıklara dalarken kahramanı olduğu bir savaşı hayal eder. Nitekim yakın geçmişte dedeleri de öleceklerini bile bile Batı ile tam burada savaşır. Acaba Ermiş'in ataları ile Truvalı Hektor'un taşıdığı kanla tıpa tıp aynı mıdır? Truva Savaşı'nda Truva'yı kuşatan donanmanın sahibi Agamemnon; binlerce yıl sonra yine aynı felsefe ile mi Çanakkale'yi kuşatır? Batı tanrılarının uğuruyla korunduğuna inanılan müttefik donanmalarının karşısında öleceğini bile bile cepheye direnen, incancı güce dönüştürüp kaldırılması imkânsız top mermisini iki kez ateşleyen Seyit Onbaşı başka bir Hektor mudur? Yani vatan bir incanın sonucu mudur? İzah ettiğimiz figürlerden yola çıkarak bu soruların hepsine rahatlıkla evet diyebiliriz. Çünkü Çanakkale'yi tıpkı uzak tarihte kuşatan kişinin Agamemnon adını taşıdığı gibi, yakın tarihte kuşatan en büyük zırhlının adı da Agamemnon'dur. Binlerce yıl önce Truva'yı kuşatıp eli boş dönen Agamemnon; binlerce yıl sonra da yaralanarak savaşı terk eder. Ahmet Ermiş bu yönüyle Çanakkale Savaşı'nın kahramanlığını daha yüksek bir mertebede görür. Çünkü Truva Savaşı'nda Hektor ölü, Çanakkale Savaşı'nda "Türk" diridir. Truva'da Agamemnon karaya ayak basıp şehri yıkar, Çanakkale Savaşı'nda Agamemnon arkasına bile bakmadan kaçır. Çanakkale'de Agamemnon'u rüsva eden her asker Hektor'dan daha kahramandır. Ahmet Ermiş'in bu fikirlerinin etrafındaki hale ise yine bir türküdür: "*Çanakkale içinde vurdular beni.*" Ahmet Ermiş şimdi tıpkı Korfmann gibi bir eşikte, kendi mayasının kokusunu duymaktadır. Bugüne kadar kayıtsız kaldığı

halk müziği, ona ait olduğu ocağı yeniden hatırlatır. Düşünceleri derinleştikçe kafasındaki sorular çoğalır. Yazar bu soruları bir iç monolog ile okuyucuyla da paylaşır:

“Anadolu insanını binlerce yıldır ayakta tutan, bunca saldırıya karşın Anadolu’yu vatan olarak tutmasını sağlayan, Anadolu müziğinin dillendirdiği bu inanç mıydı? Hitit’ten Truva’ya, Roma’dan Osmanlı’ya bunca cihan devletinin temelinde bu inanç mı vardı? Truva halkı, bu inancı acaba nasıl dile getirmişti? Öte dünyayı yakından tanırçasına, bilinmeyi onlar da kafalarından silip atmışlar mıydı” (Yılmaz, 2022, s. 75).

Bu soruların sahibi Doç. Dr. Ahmet Ermiş, eserin yönlendirici kişisidir ve Korfmann’ın aksine kurgusal bir şahıstır. Korfmann’la bu aşamada diyalog halinde olmadığından, iç dünyasından yankılanan bu soruların hepsi gerçekte okura sorulmuş yönlendirici sorulardır. O halde okur olarak soruları irdeleyelim. Eserde türküler yoluyla denklemler eşitlendiğine göre Anadolu inancının vasıtası, evet türkülerdir. Binlerce yıl öncesinde olduğu gibi bugün de Anadolu’yu vatan toprağı haline getiren inanç, Batı’da olmayan bir evren tahayyülüdür. Hektor, ölse bile sadece mekânını değiştirir. Tanrıya karşı gelip mahşer alanını terk edebilir veya bu dünyada ayrıldığı sevgilisiyle mahşerde buluşabilir. Truva yalnızca bir kent değil, bütünlüğü olan bir zihin tasarımıdır.

Hikâyenin yoğunluğu zirveye ulaşırken yeni bir kırılma noktasıyla karşılaşırız. Bu kez hamleyi hikâyenin yönlendirici kişisi olan Ahmet Ermiş yapar:

“Hocam. (...) Kayıkçı Parasına ne dersiniz?”

‘Evet.’ dedi Profesör, artık iyiden iyiye şaşmıştı. ‘Roma dönemi Anadolu mezarlarında sık sık rastlıyoruz.’ Bir süre sustu. (...) ‘Romalıların inancına göre, öte dünyada bir büyük ırmak vardır. Cennete ulaşmak için bu ırmağı geçmek gerekiyordu. Bunun için de kayık kiralanırdı. Ölenin cebine işte bunun için para koyuyorlardı.’ ” (Yılmaz, 2022, s. 75-76).

Yazar/anlatıcı tarafından detaylıca açıklanan kayıkçı parası, Yunan mitolojisinde ölenlerin ruhunu ölümler ülkesi Hades’e teslim eden Kharon’a ödenen paradır (Şahin, 2004: 136). Kharon, Yunan mitolojisine ait bir unsurdur ve Roma, Mısır, Babil, Sümer uygarlıklarına sirayet edebilecek kadar güçlü bir inanç figürüdür. Ele aldığımız hikâyede ise kayıkçı parası iki dünya arasında bir iletişim unsuru olarak kullanılır. Korfmann’a Kayıkçı Parasını hatırlatan Ahmet Ermiş olsa da Korfmann sanki kendi kendine mırıldanarak konuşmaktadır. İzini sürdürdüğü Truva ve Anadolu eşitliği için kanıtlar gittikçe çoğalır, heyecanı da sürekli tazelenir. *Kayıkçı Parası*’nın karakterleri iki dünya arasındaki tavırları bakımından da oldukça düşündürücüdür.

Kayıkçı Parasının gündeme gelmesiyle daha derinlerde kendi kendine konuşan Korfmann, Ahmet Ermiş’in kanıtlayıcı konuşmalarıyla keşfin doruk noktalarına doğru çıkar: Ermiş, yoksulların altın bulamayınca mezara “kalp para” (sahte para) koyduklarını ifade eder. Korfmann bunu daha da ilginç bulur:

“Öte dünyadaki kayıkçıyı aldatabileceğine inanmak... Tıpkı bu dünyadaki gibi... Ama varlığından asla şüphe etmiyorlar. Mithiş, müthiş!... ... Ecel ayırsa bile mahşerde buluşuruz. ... Sanki o dünya; buradan daha gerçek...” (Yılmaz, 2022, s. 76).

Hikâye boyunca Korfmann’la birlikte kendi kültürünü keşfe başlayan Ermiş’in burada yönlendirici kişi olarak artık kanıtlar sunmaya başladığı görülür. Korfmann, onun sayesinde kanıtlayıcı karakter özelliklerini pekiştirirken Ermiş mitolojiyi bugüne yaklaştıran buluşu yapar. Truva, öbür dünyanın insanlarını kandırmayı planlayabilecek kadar öbür dünyaya inanmaktadır. Agamemnon’a kafa tutan bir Hektor olmanın, Çanakkale Savaşı’nda devasa bir dünya donanmasına yıkık dökük silahlarla yıllarca direnmenin felsefesi öbür dünya inancıdır. Üstelik

öbür dünya düzenlenebilir, ihtiyaca göre bu dünyadan dizayn edilebilir bir dünyadır da. Cennete gidebilmek için ibadet eden, hayır işleyen Anadolulu nasıl ki öbür dünyası için bir düzenleme yapıyorsa, cenazesinin mezarına kayıkçı parası koyan insan da öbür dünyasını dizayn etmeye çalışmaktadır. Ecel, Truvalı için ayrılık değil, sadece mekân değişikliğidir. Nasıl olsa yeniden buluşma mutlaka gerçekleşecektir. Bu güven ve eminlik içinde büyülenen Korfmann bu dünyadan daha gerçek olan öbür dünya düşüncesi ile hayal alemine dalar. Truvalı'nın alternatif gerçeği onun da alternatif bir gerçek yaşamasına sebep olur: Bu alternatif yeni bir kırılma noktasını teşkil eden gerçekliktir.

Şimdilerde bir ekin tarlası olan Truva'da bir an kendisini kral olarak görür. Truva'nın her şeyi inancın istediği gibi eşitleyen figürleri şimdi onun gerçeğini hayalle eşitler. Korfmann'ın gerçeği sık sık hayalle buluştuktan sonra bizi de Truva'nın gerçeğine ulaştıracaktır:

“ ‘Burası Truva değil, Avrupalılar yanlış söylüyorlar. Burası Troya'dır. Türkçeye uygun olan da budur.’ (...) ‘Ben Troyalıların torunuyum’ (...) Bundan böyle adım da Osman'dır. Biliyorsun, köylüler bana hep ‘Osman Hoca’ diyorlar. Kendi dillerinde ne de güzel ifade ediyorlarmış meğer, ama ben kavrayamamışım. (...) Evet benim adım bundan böyle Osman'dır” (Yılmaz, 2022, s. 76-77).

Almanlar, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından beri Truva bölgesinde kazılar yapmaktadır¹¹. Bu kazılardaki özel hedefleri ise Homeros anlatılarında yer alan bazı figürlere ulaşabilmektir. Bu amaçla çok sayıda tarihi eseri de tahrip ve talan edip bir kısmını da kendi ülkelerine kaçırmışlar. Ayrıca bölgenin kronolojik verilerini de bozarak gerçek Truvalıların atalarıyla bağlantı kurmalarını engellemek isterler. Hikâyede adı geçen Schliemann'ın bu davranışları Ahmet Ermiş'in dikkatiyle sunulur. Almanlar Schliemann'ı Truva hazinelerini layık gördükleri Almanya'ya getirdiği için Schliemann adına her yıl anma günleri yapmaktadır. Schliemann'ın tersine Korfmann ise Truva'nın sanki koruyucusu, dilinden anlayanı ve onun uzantısıdır. Türkülerin etkisiyle ön yargılarından arınan, Ahmet Ermiş'in yönlendirmesi ve örnekleriyle hipotezini değiştiren Korfmann, kendi teorisini de yeniden inşa eder. Artık dönüşmüş, ruhunun ihtiyacı olan inanç sistemini de bulmuştur. Korfmann'ın dönüşümü üzerinden Truva artık Troya, Korfmann ise köylülerin telaffuzuyla Osman olmuştur.

Korfmann'ın ifade ettiği Truva-Troya dönüşümü; Batı ve Doğu telaffuzuna işaret ederek gelişir. Avrupalılar bölgeye Truva demektedir. Oysa yazıtlardaki isimlendirme ve Türkçe telaffuza göre Troya doğrudur¹². İkinci dönüşüm ise, bizzat Korfmann'ın benliğindedir. Doğuya ait değerleri önyargılarından kurtularak özümseyen Korfmann, aidiyet hissetmeye başladığı kültürün bir unsuru olarak Osman'a dönüşür. Troya geçmişte kullandığı inanç sistemini zayıflamaksızın muhafaza edip eşitleyici dönüştürücü özelliğiyle de içinde yaşayanları özüne ekler. Korfmann'ın Anadolu köylüsünün söyleyiş özelliğini önemseyerek Osman adında karar kılması, onun basit bir etki altında kalmadığını, hatta Türklük bilincine eriştiğini kanıtlayan sosyolojik bir veridir. Ahmet Ermiş'in başından beri yaşadığı şaşkınlıklar artık son perdesindedir.

Hikâyedeki bu son kırılma noktası kazılar sırasında bulunan yazılı mühürdür. Mühür büyük bir şaşkınlık içindeki Ahmet Ermiş için yeni idealler yaratır. Osman Korfmann bölgede buldukları yazılı mühürden yola çıkarak burada yaşayanların yazıyı bildiklerine kanaat getirir. Eğer yazı

¹¹ Bu arkeologlardan ilki 1871-1890 yıllarında kazı yapan ve hikâyede de adı geçen Schliemann'dır. Schliemann, İlyada'da geçen Tanrılar Duvarı'nı bulabilmek için yağmacı ve etik dışı bilimsel olmayan yöntemler kullanır ve tarihi dokuya zarar vermez. Tanrılar Duvarı'nın en eski ve en alt katmanda olduğu düşüncesiyle üst katmanlardan çıkardığı tüm malzemeleri Hisarlık Tepesi yamacından aşağı yuvarlar, kendisinden sonra çalışma yapan arkeologlar için birbirinden müşkül tarihlendirme ve tasnif sorunları yaratır. Korfmann'ın arkeoloji adına en büyük hizmeti bölgeye emperyalist zihniyetle yaklaşan Schliemann'ın yarattığı kronoloji sorununu çözümlenmiş olmasıdır. Korfmann, “Schliemann Yarması” olarak bilinen yığıntının tasnif ve tarihlendirmesini yapar ve kopuk bağlantıları yeniden birleştirir (Troya Vakfı, 2024).

¹² Korfmann'ın isimlendirme konusunda çok hassas olduğu bilmektedir. Korfmann'a hitaben sorduğu bir soruda Truva adını kullanan gazeteci Ayhan Öncü, Korfmann tarafından sertçe uyarılır (Ayhan, 2024).

biliniyorsa mutlaka bir yerlerde tabletler de olmalıdır. Bu tabletler bulunabilirse, insanlığın Anadolu'ya bakışını değiştirebilecektir. Çünkü Batı tarafından yazı sistemi olmadığı belirtilen Troya'da yazı sistemi olduğu kanıtlanırsa, Troya tarihi devirleri itibariyle, Sümer ve Mısır uygarlıklarından üstün görülebilecektir.

Osman Korfmann'ın hikâyede sözünü ettiği yazılı mühür, şimdilik Anadolu'nun en eski halkı olarak kabul edilen Luvi Uygarlığı'na ait bir mühürdür. Bu mühür aynı zamanda Troya'ya ait ilk yazılı belgedir. Profesör Osman'a göre bu kanıtlar Troya'yı Anadolu'ya geri vermek için gerekirse tüm yazılı tarihi değiştirmek pahasına kullanılmalı ve diğer bulgularla zenginleştirilmelidir.

Profesör Osman ile Doçent Ahmet son sahnede sentez basamağını da aşarak değerlendirme basamağına çıkarlar. Bu dönüşüm adeta yer yüzünden Troya'ya doğru kazmak, iç dünyalarında tam tersine Troya'dan yer yüzüne doğru çıkmak biçiminde cereyan eder. Troya göklerinde onlara göz kırpan yıldızlar, onları tarihin aydınlık ufuklarına yönlendiren parlak ilhamlardır.

2. Sonuç

Kayıkçı Parası, tarihî arka planı olan sosyolojik bir hikâyedir. Prof. Dr. Manfred Osman Korfmann'ın yaşamından izler taşıyan hikâyeye, Korfmann'ın özelinde gerçekleşen kültürel dönüşümü anlatır. Yardımcısı Doç. Dr. Ahmet Ermiş ile Korfmann'ın diyaloglarından oluşan hikâyeye halk kültürü unsurlarının kültür taşıyıcılığını ve kişiler üzerindeki dönüştürücü etkisini vurgular. Tarihi olaylar, Doğu-Batı çatışması, mitler ve ritüeller, ön yargılar, coğrafi yaşam algıları gibi yan temalar konuyu zenginleştirir. Ayrıca Şarkı ve türküler, Hektor, Kayıkçı Parası ve Truva-Troya figürleri, kişilerin psikolojik ve sosyolojik konumlarını pekiştiren tema figürleri olarak kullanılır.

Hikâyede nesnel zaman; vak'a zamanının genişletildiği bir geri dönüş alanı olarak kullanılır. Zaman 1981-2005 yılları arasındadır. Vak'a zamanı uzak ve yakın geçmişlerle birlikte ele alınan "şimdi" dir. Manfred Korfmann, Doç. Dr. Ahmet Ermiş arasında yaşanan diyaloglarla sergilenen iç dünyalar, monologlar üzerinden üretilen gerçeklik tasarımlarıyla buluşturulur. Hikâyede mekân Çanakkale/Hisarlık Tepesi'dir. Sade ve akıcı bir dilin kullanıldığı hikâyede müzik eserleri, destanlar ve gelenekler yoluyla metinlerarasılık ve tarihi olaylara yapılan göndermeler tespit edilir.

Kayıkçı Parası; kültürün ön yargılar ve siyasi amaçlarla şekillendirilemeyeceğini anlatan toplumsal bir hikâyedir. Toplumların takip edilemeyecek kadar uzak geçmişlerinde tortulaşarak kendi katma değerini oluşturan kültür, bu hikâyede kendisini kurcalayanları kuşatır ve içine çeker. Eser; gerçek olayların gerçek hayatta ideal olaylara doğru evrildiği, millî hisleri doyuran, Türklük bilinciyle yazılmış ve alımlanması entelektüel beceri gerektiren tezli bir hikâyedir. Kısacası Troya'nın mirası bir dönüşümün arkeolojisine kaynaklık etmiştir denilebilir.

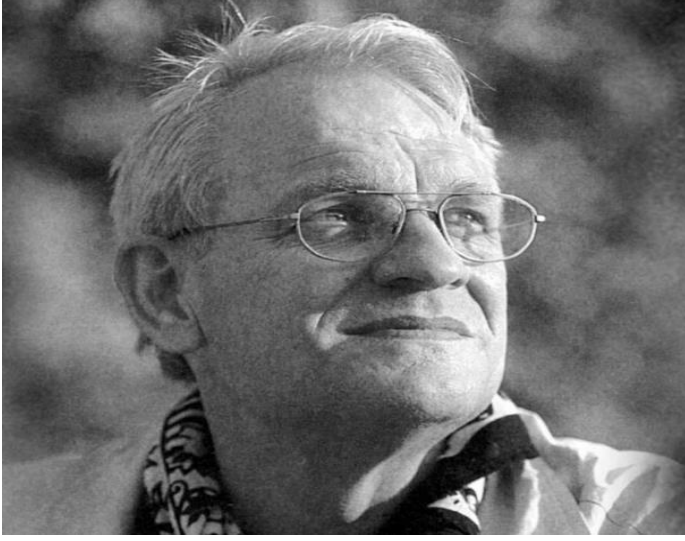
Kaynakça

- Ayhan, Ö. (2024), *Karar verin artık "Troia mı? Troya mı? Truva mı?"* 1 Mart 2024 tarihinde <https://www.canakkaletravel.com/yazi/karar-verin-artik-troia-mi-troya-mi-truva-mi.html> adresinden alındı.
- Çanakpınar, N. B. (2019), *Durali Yılmaz'ın romanları üzerine bir inceleme / A research on the novels of Durali Yılmaz* (601312). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Çapan, F., & Güvenç, B. (2017). Kavimler göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 629-640.
- Homeros. (2017). *İlyada* (A. C. Emre, Çev.; 4. baskı). İstanbul: Varlık Yayınları.

- Kantarcı, Ş. (2021). Tarihte ilk Doğu-Batı çatışması olarak görülen Truva Savaşı'nın ' tarafları üzerine' psikopolitik bir değerlendirme: Batı düşününde Truvalılar ve Akalılar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(Özel Sayı "Türk Yunan İlişkileri"), 173-196. doi:10.30692/sisad.973889.
- Kaya, M. A. (2017). Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve tarih. *Akademik-Der Tarih, Eğitim, Bilim Ve Kültür Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Kılıçbay, M. A. (1999). Osmanlı Devleti'nin kuruluşu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 92-97.
- Kolay, S. (2013). *Durali Yılmaz'ın öyküleri üzerine bir inceleme*. (328835). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Memiş, Ekrem. (2021) Eski çağda Doğu-Batı mücadelesine kısa bir bakış. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8(1), 359-390.
- Okumuş, S., & Uğurlu, Y. S. (2012). Mehmed Çavuşoğlu'nun yegâne hikâyesi: Gürgen. *Uluslararası klasik Türk edebiyatı sempozyumu I*, içinde (ss. 98-108.)
- Özışık, Ş. A. (2024). *Nihâvend şarkı —"ellerim böyle boş boş mu kacakatı"* (3839). 1 Mart 2024 tarihinde https://www.uskudarmusikicemiyeti.com/media/kunena/attachments/429/Ellembylebob_omukalacakt_ekipAyhanzk.pdf adresinden alındı
- Rose, C. B. (2006). Manfred Korfmann, 1942–2005. *American Journal of Archaeology*, 110(2), 285-286. doi: 10.3764/aja.110.2.285
- Şahin, I. (2004). Mısır ve yakın doğu etkileriyle Yunan mitolojisindeki "Kayıkçı Kharon" tipinin gelişimi. *Olba*, 10, 135-151.
- Şiraz, Y. (2006). *Troya savaşlarına katılan kavimlerin kimlikleri ve kökenleri*. (189340) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Troia Vakfı. (2023, Eylül 1). *Prof. Korfmann* 1 Mart 2024 tarihinde <https://troiavakfi.com/prof-dr-m-o-korfman/> adresinden alındı.
- Troya Vakfı. (2024). *Kazı tarihçesi*. 1 Mart 2024 tarihinde <https://troiavakfi.com/kazi-tarihcesi/> adresinden alındı.
- Unesco. (2009). *Türkiye'nin dünya miras alanları koruma ve yönetimde güncel durum*, Ankara: Birleşmiş Milletler Türkiye Milli Komisyonu.
- Yılmaz, D. (2022). *Köprüler kurmak sonsuza* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Ek 1: Hikâyede Adı Geçen Yazılı Mühür, Bölgede Kazı Yapan Alman Arkeologlar, Kazı Alanı ve Prof. Dr. Manfred Osman Korfmann'a ait Resimler

 <p><small>Troia'nın ilk yazılı belgesi Anadoluda dilî Luwice yazılmış mühür</small></p>	<p>Hikâye 'de adı geçen yazılı mühür.</p>
	<p>Bölgede kazı yapan Alman arkeologlar ve Türkler.</p>
	<p>Kazı alanından sahile bakış. (Hikâyenin ilk kısmında iki bilim adamının bakış açısı.)</p>
	<p>Kazı alanının satıhtan görünüşü.</p>

Prof. Dr. Manfred Osman Korfmann

ÖĞRENME EĞRİSİ ANALİZİ VE ÖĞRENME MALİYETİ: YENİ İŞÇİ PERFORMANSININ İNCELENMESİ - HİPOTETİK BİR ÇALIŞMA

Murat KURLAR¹

Öz

Günümüz iş dünyasında, işletmelerin işe yeni alınan çalışanları hızlı ve etkili bir şekilde yetiştirmeleri son derece önemlidir. Bu bağlamda, öğrenme eğrisi analizi, işçilerin öğrenme süreçlerini daha iyi anlamak ve gelecekteki performanslarını tahmin etmek için değerli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, işe yeni alınan işçilerin eğitim sürecindeki performansını değerlendirmek ve gelecekteki başarılarını tahmin etmek amacıyla öğrenme eğrisi analizini ele almaktadır. Bu çalışmada, işletmelerin yeni işçileri daha etkili bir şekilde yönetmelerine ve eğitim programlarını iyileştirmelerine yardımcı olmak için öğrenme eğrisi ve regresyon modelini stratejik bir şekilde nasıl uygulayabileceklerinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, iş dünyasında rekabet avantajı elde etmek ve uzun vadeli başarıyı güvence altına almak isteyen şirketler için öneriler sunulmaktadır. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan verilerin hipotetik olmasından dolayı analizlerin gerçek dünya senaryolarına uygulanabilirliği üzerine odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme eğrisi analizi, Yeni işçi performansı, Maliyet etkinliği.

JEL Kodları: M40, M49.

LEARNING CURVE ANALYSIS AND THE COST OF LEARNING: EXAMINING NEW WORKER PERFORMANCE - A HYPOTHETICAL STUDY

Abstract

In today's business world, it is extremely important for companies to train newly hired employees quickly and effectively. In this context, learning curve analysis offers valuable information to better understand workers' learning processes and predict their future performance. This study addresses learning curve analysis in order to evaluate the performance of newly hired workers during the training process and predict their future success. This study aims to demonstrate how businesses can strategically apply the learning curve and regression model to help them manage new workers more effectively and improve their training programs. In this context, suggestions are offered for companies that want to gain a competitive advantage in the business world and secure long-term success. Additionally, since the data used in this study are hypothetical, the focus is on the applicability of the analyzes to real-world scenarios.

Keywords: Learning curve analysis, New worker performance, Cost efficiency.

JEL Codes: M40, M49.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, muratkurlar@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3266-275X

Başvuru Tarihi (Received): 03.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 02.09.2024

Giriş

Günümüzde pek çok sistem istenildiği gibi performans göstermemekte ve işletilmesi de uygun maliyetli olmamaktadır. Özellikle üretim sistemlerinin çoğu zaman tam kapasitenin altında çalışmasından dolayı verimlilik düşük ve üretilen ürün maliyeti yüksektir. Maliyet konusu ile ilgili olarak deneyimler, fabrikadaki bakım, işçilik, malzemeler ile ilgili maliyetlerin ve üretim firelerinden kaynaklanan maliyetlerin toplam üretim maliyetinin büyük bir kısmını kapsadığını göstermiştir (Wang ve Lee, 2001: 491). Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte veri bilimi ve yapay zeka temelli analiz yöntemleri, iş dünyasında ve endüstride çeşitli alanlarda büyük bir etki yaratmaktadır. Bu bağlamda, özellikle üretim ve iş süreçlerinde verimliliği artırmak, maliyetleri düşürmek ve kaynakları daha etkili bir şekilde yönetmek amacıyla kullanılan öğrenme eğrisi ve regresyon modelleri, önemli bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Üretim işletmeleri için üretim süreci ile ilgili sürekli iyileşme ve bu süreçteki maliyet etkinliği, rekabet avantajı sağlamak açısından önemlidir. Bu yüzden işletmelerin üretim süreçlerini sürekli olarak gözden geçirmeleri ve iyileştirmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmanın veri seti, bir üretim işletmesinin üretim sürecindeki deneyimlerini ve iyileşme sürecini yansıtmak amacıyla hipotetik olarak oluşturulmuştur. Veri seti, farklı deneme sayılarında gerçekleştirilen üretim sürelerini ve bu sürelerin mevcut ve yeni işçi koşullarında nasıl değiştiğini göstermektedir. Bu varsayımsal veri seti, gerçek bir işletmenin üretim sürecine benzer bir senaryoyu yansıtmak üzere tasarlanmıştır. Üretim işletmelerinin uygulayabilmesi için veri seti çeşitli analizler ve modelleme teknikleri ile kullanılabilir hale getirilmiştir. Özellikle, öğrenme eğrisi analizi, işletmenin üretim sürecindeki iyileşmeyi görselleştirmek ve anlamak için önemli bir analizdir. Bu analiz, bir üretim işletmesinin üretim süreçlerinin nasıl optimize edilebileceği ve maliyetlerinin nasıl azaltılabileceği konusunda değerli bilgiler sağlayabilir.

Eğrisel regresyon modeli, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki matematiksel ilişkiyi ifade eden eğriler oluşturarak veri setlerindeki ilişkilerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu model, veri setlerindeki değişkenliği ve ilişkileri açıklamak için kullanılmakta olup özellikle iş süreçlerindeki üretim verilerini analiz etmek ve gelecekteki performansı tahmin etmek amacıyla eğrisel regresyon modellerinin kullanımı, karar alıcılar için stratejik bir araçtır. Bu çalışmada, öğrenme eğrisinin ve eğrisel regresyon modelinin üretim süreçlerinde nasıl kullanılabileceği, avantajları ve sınırlamaları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, öğrenme eğrisi analizi ve eğrisel regresyon modelinin kullanıldığı bir örnek vakaya odaklanarak gerçek dünya uygulamalarının potansiyeli vurgulanmaktadır.

1. Literatür Taraması

Yaparak öğrenme ve üretim performansı üzerine literatür oldukça geniştir. En yaygın yaklaşım, kümülatif üretim çıktısı ile direkt işçilik maliyetleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İlk incelemelerden biri olan ve Wright (1936) tarafından yapılan çalışmada, kümülatif üretim çıktısı iki katına çıktığında, hava aracı üretimine ilişkin direkt işçilik maliyetlerinin %20 düştüğü tespit edilmiştir (Macher ve Mowery, 2003: 393).

Hartley (1965) tarafından yapılan çalışma, öğrenme eğrisinin kapasite kavramı üzerindeki etkilerini göstermektedir. Çalışmada öğrenmenin, belirli bir doğrudan işgücü ve tesis ile bir hava aracının üretim çıktısının zaman birimi başına artırabileceği ifade edilmiştir. Şirketin haftada 1000 işçi saatini doğrudan işgücü girişi olarak kullandığı varsayıldığında, öğrenme eğrisini kullanarak üretimde ilk haftada bir uçak üretilileceği; ancak sekiz uçak üretildiğinde, aynı işgücünün neredeyse iki uçak üretebileceği örnek olarak verilmiştir. Dolayısıyla, bir hava aracı işletmesi için kapasite, belirli bir uçağın kümülatif çıktısı arttıkça zaman periyodu başına genişlemeye devam eden esnek bir kavram olacağı ve öğrenmenin öneminin, ABD Boeing Aircraft Company tarafından 1954 yılına ilişkin raporda açıklandığı belirtilmiştir. Bu açıklamada, B-47 uçağının ilk üretim modeline kıyasla, bir pound hava aracı ağırlığı için gereken işçilik saatlerinde önemli bir azalma olduğu ve

öğrenmenin teknolojik ilerlemelerin sürekli takip edildiği Uçak Endüstrisi'nde belirgin olarak görüldüğü ifade edilmiştir.

Klenow (1998) çalışmasında, öğrenmenin her üretim teknolojisine özgü olduğu ve azalan üretkenlik kazanımlarına yol açtığı kanıtlarından yola çıkarak, bir işletmenin işlem teknolojisini ne zaman güncelleyeceğine dair bir model oluşturmaktadır. Klenow tarafından yapılan çalışmada, modelin üç önemli sonucuna vurgu yapılmaktadır. İlk olarak, işletmenin teknolojisini güncelleme durumunda üretkenliğin endojen olarak düştüğü, ikinci olarak, talebin yüksek olduğu dönemlerde işletmelerin sahip olduğu teknolojiyi güncelleme olasılığının talebin düşük olduğu dönemlerden daha yüksek olduğu ve üçüncü olarak, işletme üretkenliği ile işgücü girdisi arasındaki korelasyonun düşük olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada ayrıca üretkenlik göreceli olarak düşük olduğunda öğrenme hızının yüksek olacağı ve üretkenlik göreceli olarak yüksek olduğunda öğrenme hızının düşük olacağı ifade edilmektedir. Çalışmanın sonucunda, modelin, zaman ile üretkenlik arasındaki korelasyonu, verilerde gözlemlenen seviyeye doğru düşüren bir mekanizmaya sahip olduğu ifade edilmektedir.

Mahesh ve Woll (2007) tarafından yapılan çalışmada, yüksek teknolojiye sahip bir ürünün üretiminde kullanılan ekipmanın karmaşıklığının ve eğitim maliyetlerinin her yıl arttığı ifade edilmektedir. Çalışmada, Intel Corporation'daki çalışma ekibinin, 12 günlük ekipman eğitimini, 5 günlük sınıf deneyimini, 3 saatlik web tabanlı eğitimi ve önleyici bakımı içeren bir karma öğrenme süreci açıklanmaktadır. Uygulamanın sonucunda, teknisyenlerin fabrika dışında geçirdikleri sürenin % 60 oranında azaldığı, fayda maliyet oranının 2,27 ve yatırımın getiri oranının %157 arttığı tespit edildiği belirtilmektedir. Çalışmanın sonucunda, karma öğrenmenin Intel Corporation'daki ekipman eğitimine destek sağlamak için yeterliliğe ulaşma süresi, yatırımın getiri oranı ve maliyet fayda analizleri açısından uygulanabilir ve uygun maliyetli bir çözüm olduğu ifade edilmektedir.

Çetiner ve Erol (2008) tarafından yapılan çalışmada, öğrenme kavramı, öğrenmenin maliyetler üzerindeki etkisi ve maliyet azaltma teknikleri incelenmekte ve çalışmanın ampirik kısmında işletmeye yapılan ilk ziyarette, çıraklık ve kalfalık eğitimini tamamlamış ve ustalık becerisine sahip bir işçinin üretimi gözlemlenerek maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenmesi sağlanmıştır. Maliyetlerdeki 20 TL'lik düşüşün, işçilik maliyetlerindeki azalmadan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, öğrenme ve deneyim için katlanılan maliyetlerin toplam maliyetleri düşürmede olumlu bir rol oynadığı ve bir maliyet azaltma aracı olarak kullanılabileceği belirtilmiştir.

Güneş (2010), öğrenme eğrilerinin teorik bir çerçeve içinde analiz edilmesine ve maliyetlerin tahmin edilmesine odaklanmaktadır. Üretimdeki öğrenme etkisi ve maliyet tahmini, çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada, üretim miktarı iki katına çıktığında üretim zamanında belirli bir oranda azalma olacağı varsayımına dayanan öğrenme eğrileri, yönetim kararları açısından temel bir felsefe olarak ele alınmaktadır. Ancak, bu durumun standartlaşmış üretim süreçleri ve teknolojik yeniliklerin olmadığı durumlarda geçerli olduğu ifade edilmektedir. Çalışmada, teknolojik gelişmelere uyum sağlayan işletmelerin yüksek teknolojiye dayalı üretim yapısına sahip olması durumunda yeni öğrenme fenomeninin üretim süreçlerinde ortaya çıkabileceği ve bu durumun da öğrenme eğrilerinin önemini daha da artıracığı belirtilmektedir. Çalışmada, öğrenme eğrileri literatüründe kullanılan parametre tahmini yöntemleri ve maliyet fonksiyonları incelenmiş ve bu yöntemlerin kar planlaması, maliyet tahminleri ve fiyatlandırma kararları gibi birçok işletme kararında kullanılabileceği ifade edilmektedir.

Atıcı (2021) tarafından yapılan çalışmada, farklı üretim miktarlarının üretim süresine etkisi, literatürde yer alan öğrenme eğrisi modelleriyle incelenmektedir. Çalışma kapsamında literatürde önerilen 13 farklı öğrenme modelinin karşılaştırılması için 20 farklı işin standart zaman bilgisinin rastgele oluşturulduğu belirtilmektedir. İncelenen öğrenme modellerinin tamamı, üretim

miktarının artmasıyla birlikte üretim süresinin azaldığını öne sürmektedir. Çalışmada özellikle kübik öğrenme eğrisinin ve Genel-Pozisyon-Bağımlı öğrenme eğrisinin, üretim miktarı arttıkça üretim süresinin sifıra yaklaşıcağını öne sürdüğü ifade edilmektedir.

Heng (2010), Singapur'daki 20 imalat endüstrisinde öğrenme eğrisinin etkisini deneysel olarak test etmeyi ve Güney Kore ile Japonya'daki on bir endüstride öğrenme eğrilerini tahmin ederek bu etkiyi karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Singapur'daki imalat endüstrileri için tahmin edilen öğrenme eğrisinin sonuçları tartışılmaktadır. Ayrıca Güney Kore ve Japonya'daki endüstrilerin öğrenme eğrileri de sunulmaktadır. Singapur'da resmi bir endüstri politikası olmamasına rağmen ekonominin yabancı sermaye ve rekabetçilik prensipleri üzerine kurulduğu belirtilmektedir. Singapur'daki imalat endüstrilerine ilişkin öğrenme eğrileri, Güney Kore ve Japonya'dakilerle karşılaştırıldığında öğrenmenin önemini vurgulamaktadır. Geç katılanların genellikle kısa yolları kullanmadıkları ve daha dik öğrenme eğrilerine sahip oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca çalışmada teknik bilgilerin aktarılabileceği ancak operasyonel becerilerin pratik deneyimle kazanılabileceği belirtilmektedir. Kültürel faktörlerin ve toplumsal organizasyon yapısının öğrenme sürecini etkileyebileceği ve Japon işçilerinin disiplinli karaktere sahip olmalarının öğrenme üzerinde olumlu bir etkisi olabileceği ifade edilmektedir.

Aydın ve Aksoy (2014) tarafından yapılan çalışmada, işletme ömrünü uzatma çabalarıyla öğrenmenin, bir kültür haline gelerek yenilikler ve iyileştirmeler ortaya koyma sürecini besleyen bir mekanizma haline dönüşmesi arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır. Bu değerlendirmelerin, öğrenme sürecini açıklamak için geliştirilen öğrenme eğrileri yaklaşımına dayandığı belirtilmektedir. Çalışmada öğrenme eğrileri yaklaşımı ile bir işin sürekli tekrar edilmesinin öğrenme hızını artırarak emeğin marjinal verimliliğini artırıcı yani ortalama maliyetleri azaltıcı bir etki yarattığına vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşımın, iktisat teorisindeki pozitif ölçek ekonomileri kavramına karşılık geldiği ancak bazı farklılıklar içerebileceği ifade edilmektedir.

2. Öğrenme Eğrileri

Öğrenme eğrileri ilk olarak Curtis-Wright Corp. Şirketi'nden T.P. Wright tarafından 1936 yılında hazırlanan raporda kullanılmış olup bu raporda belirli bir uçağın yapımında direkt işçilik maliyetlerinin öğrenme ile nasıl azaldığı anlatılmaktadır. Bu teori daha sonra diğer uçak üreticileri tarafından da doğrulanmıştır. İlk uçağı üretmek için gereken süre ne olursa olsun öğrenme eğrilerinin çeşitli hava aracı kategorileri için geçerli olduğu belirtilmiştir (örneğin, jet avcı uçaklarına karşı yolcu uçakları ve bombardıman uçakları). Öğrenme eğrileri o zamandan beri sadece işçiliğe değil, aynı zamanda malzeme ve satın alınan diğer bileşenlerin maliyetlerine de uygulanmaktadır. Öğrenme eğrisinin gücü o kadar büyüktür ki istihdam seviyeleri, maliyetler, kapasite ve fiyatlandırma ile ilgili birçok stratejik kararda önemli bir rol oynamaktadır (Venkataraman ve Pinto, 2016: 864). Öğrenme eğrisi fikri, tekrarlanan görevlerin yerine getirilmesinin gittikçe daha kolay ve hatta daha da hızlı hale geldiği gözlemlerden ortaya çıkmıştır. Bir faaliyet veya faaliyetler grubu tekrarlandığında, zaman ve maliyette azalmaya ve sonuç olarak daha iyi kaliteye ve gerçekleştirilen faaliyetlerin performansında iyileşmeye yol açabilir.

Öğrenme eğrisi analizi, bir modelin eğitim seti ve test seti üzerindeki performansının, veri seti boyutuna veya eğitim iterasyonlarına göre nasıl değiştiğini gösteren bir grafik sunmaktadır. Bu analiz, modelin aşırı uyum (overfitting) veya eksik uyum (underfitting) eğilimlerini değerlendirmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, öğrenme eğrisi analizi, modelin genelleme yeteneğini değerlendirmek ve iyileştirmek için kritik bir öneme sahiptir (Viering ve Loog, 2022: 7799). Öğrenme eğrisi ilişkisi genellikle log-lineer veya sabit yüzde modeli olarak tanımlanan bir güç fonksiyonu ile modellenmektedir. Log-lineer tanımı kullanılmaktadır çünkü güç fonksiyonu kolayca log tabanlı verileri kullanan lineer bir modele dönüştürülebilir. Aşağıdaki öğrenme gücü fonksiyonu, üretim hacmi geometrik olarak her arttığında çalışma saatlerinin sistematik olarak sabit bir yüzde oranında azaldığını kabul etmektedir.

$$(A, \text{ya da } I_n) = ax^b \quad (1)$$

Bağımlı değişkenin seçimi, kümülatif ortalama zaman öğrenme modeli (A) veya bireysel birim zaman öğrenme modeli (In) seçilip seçilmediğine bağlıdır (Argote ve Epple, 1990: 920).

Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler aşağıda listelenmiştir.

A = x birim için ortalama kümülatif iş saatleri,

I_n = Sonucu birimi üretmek için gereken iş saatlerinin sayısı,

a = İlk birimi üretmek için gereken iş saatleri,

x = Üretilen birimlerin kümülatif sayısı,

b = Her zaman negatif olan öğrenme üssü.

Negatif öğrenme üssü b, öğrenme oranını temsil eden, saatlerdeki sabit yüzde azalmayı ifade eden r ve üretimdeki faktör artışını (genellikle 2'ye göre) temsil eden f olmak üzere $(\log r)/(\log f)$ ile eşittir.

Öğrenme güç eğrisinin logaritmik dönüşümü şu şekilde yapılmaktadır.

$$\text{Log}(A, \text{ya da } I_n) = \text{Log}(ax^b) = \text{Log}(a) + \text{Log}(x^b) = \text{Log}(a) + b \text{Log}(x) \quad (2)$$

Öğrenme güç eğrisi, $\text{Log}(A)$ veya $\text{Log}(I_n)$ 'in bağımlı değişken olduğu, $\text{Log}(a)$ 'nın y-kesidi, b'nin eğim ve $\text{Log}(x)$ 'in bağımsız değişken olduğu bir doğrusal denkleme dönüştürülür. Bu kuvvet fonksiyonunun logaritmik dönüşümü, eğrisel verilerin kolayca analiz edilemediği durumlarda faydalı olmaktadır. Veri analizi yapıldığında, birçok yönetim ve maliyet muhasebesi ders kitabı, eğrisel güç fonksiyonunun logaritmik dönüşümünü log-lineer bir fonksiyona çevirmektedir. Bu dönüşüm, bilinen doğrusal regresyon tekniklerinin kullanılmasını sağlamaktadır. Ancak günümüzde elektronik tabloların gelişmiş istatistiksel yetenekleri sayesinde öğrenciler, öğrenme eğrilerini modellemek için orijinal eğrisel verilere doğrudan erişebilmektedir. Bu da eğrisel veri analizini, maliyet davranışının incelenmesinde kullanılacak bir başka araç haline getirmektedir (Togo, 2001: 211). Doğrusal olmayan regresyon analizi veya kısaca eğrisel regresyon analizi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişki, negatif ivmeli (içbükey) veya pozitif ivmeli (dışbükey) olduğunda eğrisellik ortaya çıkmaktadır (Ganzach, 1997: 236).

Makine yoğun üretimde, öğrenme olgusu nadiren manuel bir görevin doğrudan emekle öğrenilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu olgu, genellikle çeşitli doğrudan işgücü, dolaylı işgücü ve teknik personelin entegre bir adaptasyon çabasıyla ortaya çıkmakta ve esas olarak manuel öğrenmeden ziyade bilişsel öğrenmeye dayanmaktadır. Mühendisler, süpervizörler, makine operatörleri, bakım görevlileri, kalite kontrol personeli ve diğer dolaylı işgücü çalışanları, bir üretim sürecinin verimliliğini artırmak için önemli katkılarda bulunabilirler (Baloff, 1966: 277).

3. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada kullanılan veri seti, bir üretim işletmesinde gerçekleştirilen hipotetik üretim süreçlerine ait bilgileri içermektedir. Tablo 1'de yer alan veri seti, farklı üretim dönemlerinde üretilen masaların sayısını (X), standart üretim sürelerini (Y), yeni işçilerin üretim sürelerini (Z), standart maliyetleri, yeni işçi maliyetlerini ve toplam maliyetleri içermektedir. Bu hipotetik veri seti, işletmenin üretim süreçlerindeki değişimlerini ve maliyet etkinliğini analiz etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada, öğrenme eğrisi analizi ve eğrisel regresyon modeli kullanılarak üretim süreçlerindeki iyileşme ve maliyet etkinliği incelenmektedir. Öncelikle veri seti üzerinde öğrenme eğrisi analizi gerçekleştirilmektedir. Öğrenme eğrisi analizi, üretim süreçlerindeki deneyim artışının, üretim sürelerini ve maliyetlerini nasıl etkilediğini belirlemek için

kullanılmaktadır. Daha sonra, eğrisel regresyon modeli oluşturulmuş ve bu model üretim süreçlerindeki değişimi matematiksel olarak ifade etmek ve üretim sürelerinin ve maliyetlerinin üretilen birim sayısına bağlı olarak nasıl değiştiğini tahmin etmek için kullanılmaktadır. Bu veri seti, işletmelerin üretim süreçlerindeki iyileşmeyi ve maliyet etkinliğini değerlendirmelerine yardımcı olmak amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca, işletmelere, üretim süreçlerindeki deneyimi ve öğrenmeyi dikkate alarak stratejik kararlar almalarına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu analizlerin gerçekleştirilmesinde Python programlama dili kullanılmıştır.

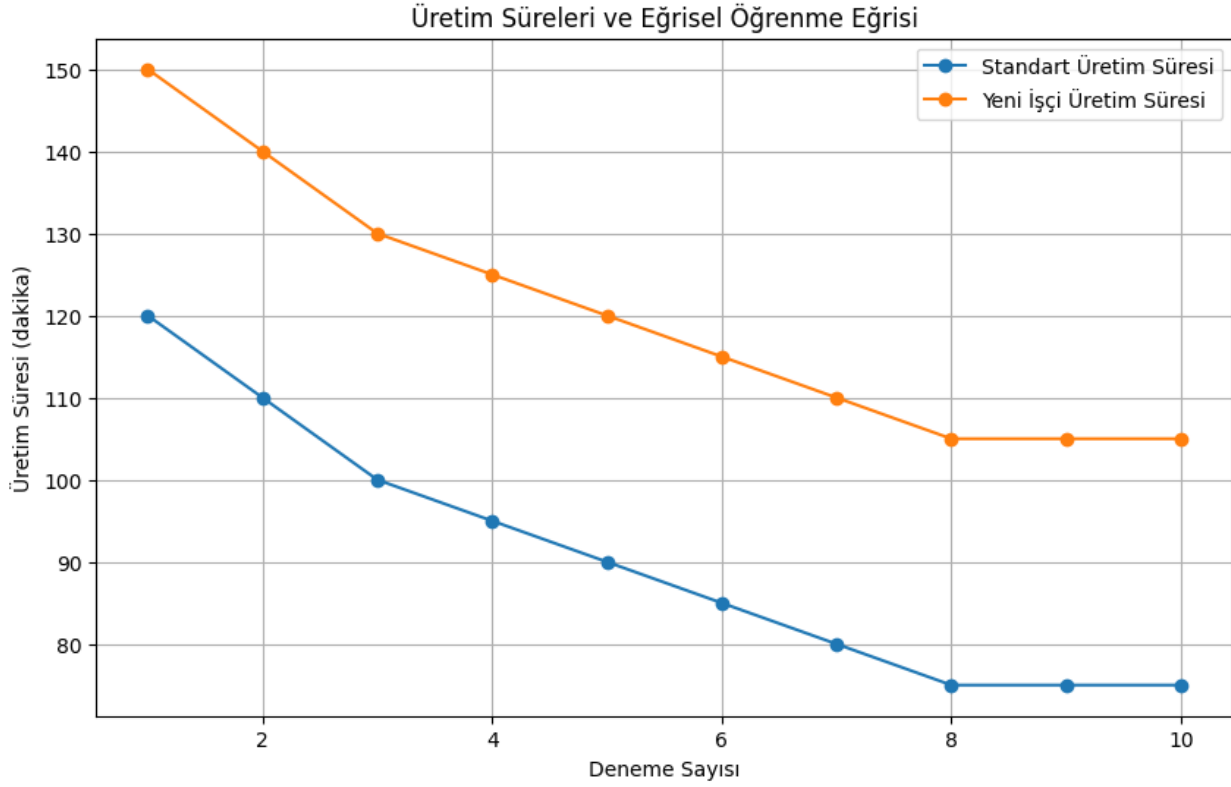
Tablo 1: Hipotetik Veri Seti

Üretilen Masa Sayısı (X)	Standart Üretim Süresi (Y)	Yeni İşçinin Üretim Süresi (Z)	Standart Maliyet (\$)	Yeni İşçi Maliyet (\$)	Toplam Maliyet (\$)	Birim Maliyet (\$)	Kümülatif Üretim Sayısı
1	120 dakika	150 dakika	50	60	50	50	1
2	110 dakika	140 dakika	45	55	100	50	3
3	100 dakika	130 dakika	40	50	150	50	6
4	95 dakika	125 dakika	38	48	190	47,5	10
5	90 dakika	120 dakika	35	45	225	45	15
6	85 dakika	115 dakika	33	43	258	43	21
7	80 dakika	110 dakika	30	40	290	41,43	28
8	75 dakika	105 dakika	28	38	318	39,75	36
9	75 dakika	105 dakika	28	38	346	38,44	45
10	75 dakika	105 dakika	28	38	374	37,4	55

4. Analiz ve Bulgular

Grafik 1'de yer alan üretim süreleri ve eğrisel öğrenme eğrisi incelendiğinde, deneme sayısı arttıkça, standart üretim sürelerinde ve yeni işçinin üretim sürelerinde azalma gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu durum, işletmenin üretkenliğinin artmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, deneme sayısı arttıkça toplam maliyetlerin ve birim maliyetlerin azalması, işletmenin maliyet etkinliğinin artmasını ifade etmektedir. Her iki eğrinin de deneme sayısına bağlı olarak azalması, işletmedeki üretim sürelerinin zamanla azalmasını göstermektedir. Standart üretim süreleri ile yeni işçinin üretim süreleri arasında paralel bir azalma eğilimi gözlemlenmektedir. Deneme sayısı arttıkça, standart üretim sürelerindeki azalmanın daha belirgin hale geldiği ve yeni işçinin üretim sürelerinde de benzer bir azalma eğiliminin olduğu görülmektedir. Başlangıç noktasına göre, standart üretim sürelerindeki azalmanın daha belirgin olması, işletmenin başlangıçta daha fazla iyileştirme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmektedir.

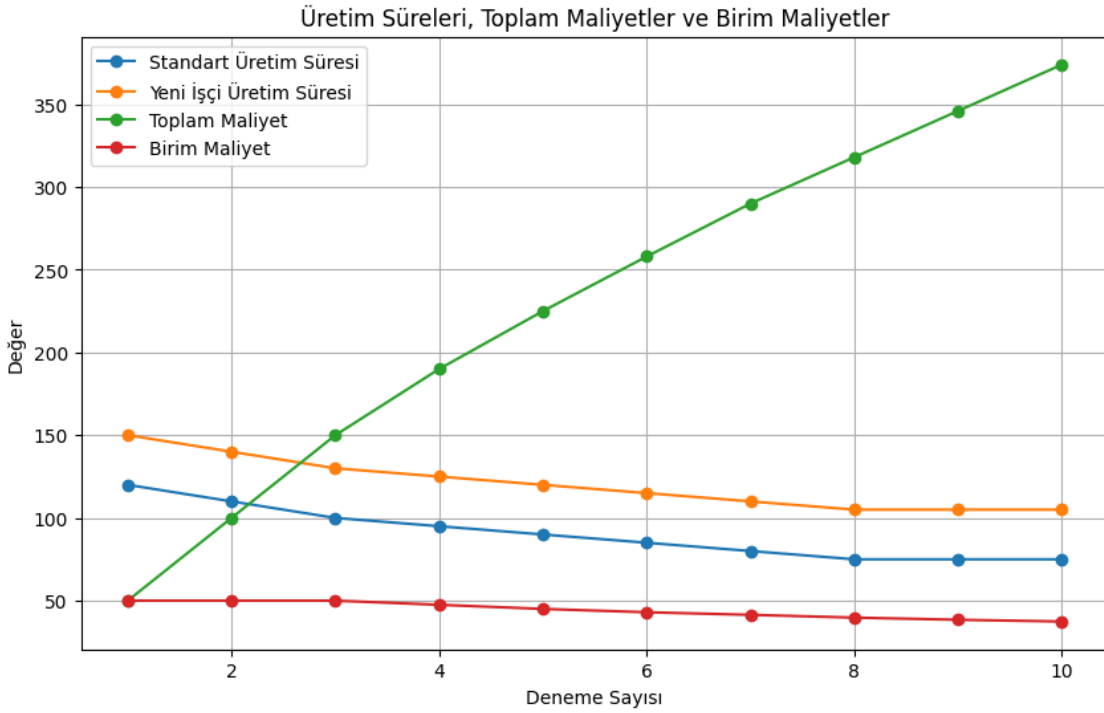
Grafik 1'de, deneme sayısı arttıkça üretim sürelerinin hızla düştüğü ancak bu düşüş hızının deneme sayısı arttıkça azaldığı görülmektedir. Bu durum, yeni işçinin başlangıçta hızlı bir şekilde öğrendiğini ancak daha sonra daha yavaş bir hızda iyileşme gösterdiği anlamına gelmektedir.

Grafik 1. Üretim Süreleri ve Öğrenme Eğrisi

Grafik 2 incelendiğinde, mavi ve turuncu renkteki çizgiler standart üretim süresini ve yeni işçi üretim süresini temsil etmektedir. Her iki sürenin de deneme sayısı arttıkça azaldığı görülmektedir. Bu durum, işletmenin üretim sürecinde eğrisel öğrenme eğrisinin olduğunu ortaya koymaktadır. İlk denemede (1. nokta), standart üretim süresi 120 dakika ve yeni işçi üretim süresi 150 dakikadır. Ancak son denemede (10. nokta), standart üretim süresi yaklaşık 75 dakika ve yeni işçi üretim süresi yaklaşık 105 dakika olarak gerçekleşmiştir.

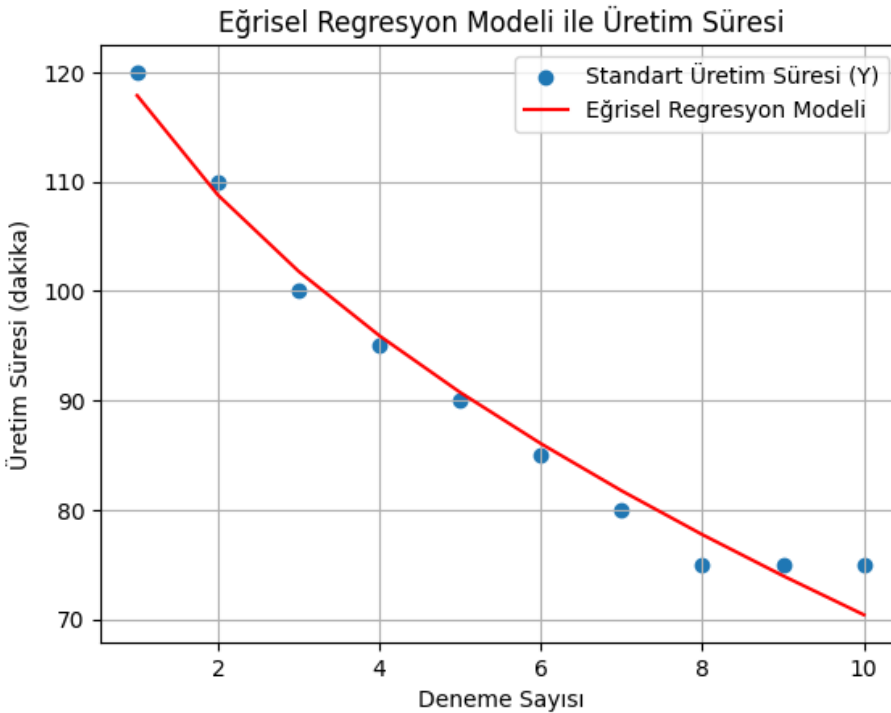
Yeşil ve kırmızı renkteki çizgiler toplam maliyetleri ve birim maliyetleri temsil etmektedir. Deneme sayısı arttıkça, her iki maliyetin de azaldığı belirlenmiştir. Bu durum da işletmenin maliyet etkinliğinin artması anlamına gelmektedir. İlk denemede (1. nokta), toplam ve birim maliyet 50 birimdir. Ancak son denemede (10. nokta), toplam maliyet yaklaşık 374 birime, birim maliyet ise yaklaşık 37,4 birime azalmıştır. Deneme süresi arttıkça, toplam maliyetlerin ve birim maliyetlerin değişim hızının azalacağı dolayısıyla işletmenin üretim sürecindeki iyileşmenin de zamanla yavaşlayacağı ifade edilebilir. İlk denemelerde değişim hızı daha yüksek olup daha sonraki denemelerde azalmaktadır. Örneğin, toplam maliyetlerin türevi, ilk denemelerde daha dik bir eğim gösterirken, daha sonraki denemelerde eğim daha düşük olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2. Üretim Süreleri, Toplam Maliyetler ve Birim Maliyetler

Grafik 3 incelendiğinde, standart üretim süresi (120 dakika) ile yeni işçi üretim süresi (150 dakika) arasındaki farkın deneme sayısının artmasıyla azaldığı görülmektedir. Standart üretim süresi, deneme sayısı arttıkça azalan bir eğilim göstermektedir. Bu durum da yeni işçilerin üretim sürecine hızlı adapte olduğunu ve işletmenin performansının arttığını ortaya koymaktadır. Grafik 3'te görülen bu eğilimler, işletmenin üretim sürecinde öğrenme eğrisinin olduğunu ve zamanla performansının arttığını göstermektedir.

Grafik 3. Eğrisel Regresyon Modeli ile Standart Üretim Süresi

Eğrisel regresyon modelinin denklemini şu şekildedir:

$$Y = -21,95\sqrt{x} + 139,83 \quad (3)$$

Bu denklemde, Y, standart üretim süresini; X, deneme sayısını (üretilen birimlerin kümülatif sayısı) temsil etmektedir. -21,95 ve 139,83 katsayıları ise modelin parametreleridir.

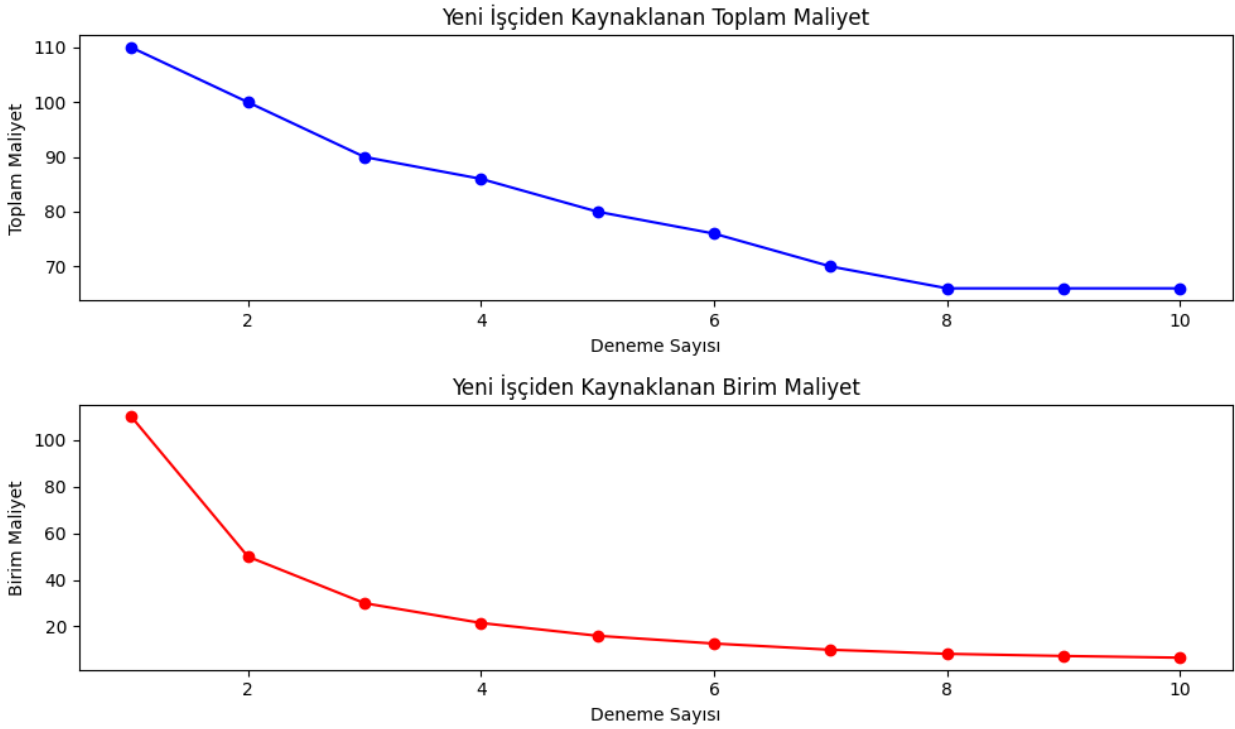
Bu eğrisel regresyon denklemini, bağımlı değişken Y ile bağımsız değişken X arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Denklem, X değerlerinin kareköküne dayalı bir eğriyi ifade etmektedir. Bağımsız değişkenin karekökü alınarak oluşturulan eğrisel regresyon modeli, veri setindeki doğrusal olmayan ilişkinin daha iyi açıklanması için kullanılmaktadır. Genellikle, bağımsız değişkenin doğrusal bir etkisinin olmadığı veya bağımlı değişken üzerindeki etkisinin sabit bir oranla değil, değişken bir oranla arttığı durumlarda bu yöntem tercih edilmektedir. Bu durumda, veri setindeki bağımsız değişken olan X, üretim birimlerinin kümülatif sayısını temsil etmektedir. Bazı durumlarda, bu tür verilerde artan birim sayısıyla birlikte etkinin sabit bir oranda artmadığı gözlemlenir. Yani, her bir birim artışının etkisi giderek azalır. Bu durumda, karekök alınması, değişkenin etkisinin bu değişen oranını daha iyi temsil edebilir. Bu nedenle, karekök alma gibi dönüşümler, veri setindeki doğrusal olmayan ilişkileri daha iyi modellemek için kullanılır. Eğrisel regresyon modelinde bağımsız değişkenin karekökü alınması da bu amaca hizmet etmektedir. Modelin açıklaması şu şekildedir:

Sabit terim (*b*)(139,83), deneme sayısı (*X*) sıfır olduğunda, yani üretim olmadığında, standart üretim süresinin yaklaşık olarak 140 dakika olduğu anlamına gelmektedir. Çoğunlukla yeni işçilerin deneyim eksikliğinden dolayı bu sürenin daha uzun bir üretim süresi olması beklenir.

Eğim terimi (*a*) (-21,95), her bir birimin üretilmesiyle standart üretim süresindeki değişimi ifade etmektedir. Negatif bir eğim, her bir birimin üretilmesiyle standart üretim süresinin azalması anlamına gelmektedir. Denklemde yer alan -21,95 değeri, üretilen birimlerin kümülatif sayısının karekökü ile çarpıldıktan sonra standart üretim süresindeki değişimi temsil etmektedir. Bu değişim de işçilerin deneyim kazandıkça, her bir birimin üretim süresinin daha hızlı bir şekilde azaldığını ifade etmektedir. Başlangıçta daha uzun üretim süreleri beklenirken, üretilen birimlerin sayısı arttıkça üretim süresinin azaldığı görülebilir.

Grafik 4'te yeni işçiden kaynaklanan toplam ve birim maliyet grafikleri yer almaktadır. Grafik 4 incelendiğinde, ilk denemeden başlayarak, yeni işçinin kullanılmasıyla toplam maliyetler ve birim maliyetler sürekli olarak artmaktadır. Yeni işçinin işletme maliyetlerini artırdığını ve başlangıçta beklenen maliyet avantajının olmadığını göstermektedir. Ancak, deneme sayısı arttıkça, toplam maliyet ve birim maliyet artış hızı azalmaktadır. Bu durum da yeni işçinin getirdiği artışın başlangıçta yüksek olduğunu, ancak zamanla azaldığını ifade etmektedir. Grafik 4'te yeni işçinin çalışmasından kaynaklanan artışın başlangıçta yüksek olduğunu, ancak zamanla azaldığını ve belirli bir noktadan sonra toplam ve birim maliyetlerdeki artışın neredeyse sabit hale geldiği görülmektedir.

Grafik 4. Yeni İşçiden Kaynaklanan Toplam ve Birim Maliyet

5. Sonuç

Bu çalışma, bir üretim işletmesindeki imalat sürecinin öğrenme eğrisi ile şekillendirilebileceğini, hipotetik veriler sonucunda elde edilen bulgular ise işletmenin üretim sürecindeki iyileşmenin ve maliyet etkinliğinin zamanla arttığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla işletmenin rekabet gücünü artırmak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Özellikle, yeni işçilerin veya makinelerin hızlı bir şekilde adapte olması ve üretim sürecinin optimize edilmesi, işletmenin başarısı için son derece önemlidir. Çalışmada elde edilen bulgular, öğrenme eğrisi analizi ile işletmenin üretim sürecindeki deneyimin iyileşme eğilimi gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Başlangıçta yüksek olan standart üretim süreleri, deneyim arttıkça ve işçiler/makineler daha verimli hale geldikçe azalmaktadır. Bu durum, işletmenin süreçlerini optimize etme ve maliyetlerini azaltma potansiyeline işaret etmektedir. Yapılan analiz sonuçları, literatürdeki çalışmalarla birlikte ele alındığında, işletmenin öğrenme eğrisi etkisinin önemli olduğunu ve sürekli iyileşme sağlayarak rekabet avantajı elde edebileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca regresyon modeli, veri setindeki deneyim ve üretim süreleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesine yardımcı olmaktadır. Model, deneyimin artmasıyla birlikte üretim sürelerinin azaldığını açıkça göstermektedir. Bu bilgi, işletmenin gelecekteki performansını tahmin etmek ve iyileştirme stratejilerini geliştirmek için önemlidir.

Sonuç olarak, işletmelerin sürekli iyileşme ve maliyet etkinliği konularında personel eğitimine önem vermesi gerekmektedir. İşçinin verimliliğinin artırılması ve maliyet azaltma stratejilerinin uygulanması, işletmenin rekabet avantajını artırabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, öğrenme eğrisinin daha detaylı analizleri yapılabilir ve belirli faktörlerin üretim sürecine etkisi araştırılabilir. Otomasyon ve makine kullanımlarından dolayı işçilerin üretimdeki süreleri daha kısa; işçi başına düşen standart üretim maliyetleri ve birim maliyetleri de genellikle daha az olan teknoloji yoğun bir üretim işletmesi örnek olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Atıcı, U. (2021). Öğrenme eğrilerinin karşılaştırılması. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 10(1), 119-129.
- Argote, L. ve Epple, D. (1990). Learning curves in manufacturing. *Science*, 247(4945), 920-924.
- Aydın, M. K. ve Aksoy, Ö. (2014). Öğrenme'nin kısa dönem'koşulları altında maliyetleri azaltıcı etkisi üzerine bir değerlendirme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-15.
- Baloff, N. (1966). The learning curve--some controversial issues. *The Journal of Industrial Economics*, 14(3), 275-282.
- Çetiner, E. ve Mikail, E. R. O. L. (2008). Öğrenme ve öğrenmenin maliyet düşürmede araç olarak kullanılması ve amprik bir çalışma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 121-128.
- Ganzach, Y. (1997). Misleading interaction and curvilinear terms. *Psychological Methods*, 2(3), 235-247.
- Güneş, R. (2010). Öğrenme faktörünün üretim maliyetleri üzerine etkisinin genel bir değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2), 275-289.
- Hartley, K. (1965). The learning curve and its application to the aircraft industry. *The Journal of Industrial Economics*, 13(21), 22-128.
- Heng, T. M. (2010). Learning curves & productivity in Singapore manufacturing industries. In *Second Annual Conference of the Academic Network for Development in Asia (ANDA)* (pp. 8-10).
- Klenow, P. J. (1998). Learning curves and the cyclical behavior of manufacturing industries. *Review of Economic Dynamics*, 1(2), 531-550.
- Macher, J. T., & Mowery, D. C. (2003). "Managing" learning by doing: an empirical study in semiconductor manufacturing. *Journal of Product Innovation Management*, 20(5), 391-410.
- Mahesh, V. ve Woll, C. (2007). Blended learning in high tech manufacturing: A case study of cost benefits and production efficiency. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 11(2), 43-60.
- Togo, D. F. (2001). A curvilinear approach to teaching learning effects for cost estimation. *Journal of Accounting Education*. 19(3), 211-223.
- Venkataraman, Ray R., and Jeffrey K. Pinto. (2016). Operations management: Managing global supply chains. Canada: Sage Publications.
- Viering, T., & Loog, M. (2022). The shape of learning curves: a review. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 45(6), 7799-7819.
- Wang, F. K., & Lee, W. (2001). Learning curve analysis in total productive maintenance. *Omega*, 29(6), 491-499.

Araştırma Makalesi / Research Article

FRANSIZ DEVRİMİ VE SINIF YAPILARI

Sait EBİNÇ¹

Öz

Bu makale 18. yüzyıldan başlayarak dünyanın siyasal ve toplumsal yapılarını derinden etkileyen Fransız Devrimi'ni ve toplumsal sınıf yapılarını analiz etmektedir. Bu analizde tarihsel ve nitel yorumlama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Fransa'da toplumsal sınıf yapılarının tanımları, konumları ve siyasal pozisyonları analiz edilmiştir. Bu analiz ise iki temel sorun etrafında gerçekleştirilmiştir. Birincisi; devrim öncesi toplumsal sınıf yapılarıdır. İkincisi ise toplumsal sınıf yapılarının ideolojik ve siyasal biçimleridir. Bu analizde toplumsal ve siyasal kuramın temel kavramları kullanılmıştır. Makalenin odaklandığı diğer bir konu; Avrupa'nın siyasal tarihi içinde Fransız Devrimi'nin neden farklı ve özgün olduğu sorusudur. Bu metinde bu tartışma sorusunun iki odağını temsil eden Anglosakson tarihçiler ile Fransız tarihçileri arasındaki farklı yaklaşımlar karşılaştırılmıştır. Bu makalede ayrıca Fransız Devrimi'ndeki toplumsal sınıfların ideolojik temsil biçimlerinin sınıflar arasındaki gerilim ve çatışmaların devrime nasıl evrildiği incelenmiştir. Makalenin temel bulgusu Fransız Devrimi konusunda muhayyel ideolojik varsayım ve mitoslar halesinin ampirik ve monografik araştırmalar yapıldıkça Fransız Devrim tarihi ile ilgili bir paradigma değişimine yol açmasıdır.

Anahtar Kelimeler; Fransız devrimi, İdeoloji, Toplumsal sınıflar, Ulus, Siyaset

Jel Kodları: ZOO, Z1, Z.19

FRENCH REVOLUTION AND CLASS STRUCTURES

Abstract

This article provides an analysis of the French Revolution, which profoundly influenced political and social structures from the 18th century in the world, alongside the social class structures in pre-revolutionary France. The analysis employs a historical and methodological framework to examine the definitions, positions, ideologies, and political stances associated with these structures. The first focus addresses the pre-revolutionary social class structures, while the second investigates the ideological and political manifestations of these classes. Key concepts from economic, social, and political theory will be utilized to inform this examination. Furthermore, the article discusses the reasons the French Revolution is regarded as distinct compared to other revolutions within Europe's political history. By comparing the perspectives of Anglo-Saxon and French historians, the article analyzes the fundamental theses underlying these contrasting approaches. Additionally, it examines the political and ideological representations of social classes during the Revolution and explores how class tensions evolved into a revolutionary movement. The main finding of the article is that ideological and imagined assumptions regarding the French Revolution lead to a paradigm shift in the history of the French Revolution as empirical and monographic research is conducted.

Keywords: French revolution, Ideology, Social classes, Nation, Politics

Jel Codes: ZOO, Z1, Z.19

¹ Dr. Öğretim Görevlisi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Siyaset Bilimi ABD. saitebinc@yyu.edu.tr . ORCID: 0000-0003-3529-921X.

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.09.2024

Giriş

Fransız Devrimi'ndeki toplumsal sınıfların tespit ve tayini sorunu Fransız tarihçileri arasında bitimsiz bir tartışma konusudur. Özellikle Alfred Cobban'ın 1960'ların ortasında başlattığı bu tartışma Fransız Devrim tarihçilerini ikiye bölmüştür. Fransız Devrimi üzerine son yüz yılın literatürüne bakıldığında bu çalışmalarını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi “Toplumsal yorumcular” olarak nitelenen başını Georges Soboul'un çektiği Henri Lefebvre, Albert Mathiez, Jean Jaurès ve Pierre Gaxotie'ye kadar uzanan gruptur. Bu grup Fransız Devrimiyle Feodal aristokrasinin *ancient regime* (eski rejimi) tamamen kökten yıkıp yerine aydınlanmanın aklıyla biçimlenmiş burjuva demokratik devrim düzenini getirildiğini savunmaktaydı. İkinci grup ise tam bir isimlendirme yapmak mümkün olmasa da dışsal bir nitelendirme olarak “revizyonist” olarak nitelenen gruptur. Bu grup başta Alfred Cobban olmak üzere Francois Fure ile birlikte Fransız Devriminin bir burjuva devrimi olmadığını savunan gruptur. Bu grubun devrimle ilgili temel tezleri 18. Yüzyılda Fransız toplumunu Feodal olarak tanımlamanın yanlış olduğunu dolayısıyla devrimin Anti-feodal değil anti despotik özgürlükçü taleplerin sonucu olduğunu ileri sürüyorlardı (Wallerstein, 1989: 39). İkinci grup ise başta Alfred Cobban olmak üzere yeni amprik araştırmalarla elde ettiği sonuçların Fransız Sosyalistlerinin iki yüzyıllık ezberini sarsacak veriler ve iddialar içeriyordu (Maza, 1989: 705). Cobban'ın 1940 yılında Fransız Devrimi konusunda yayınlanan kitabı yeni bir paradigma değişimine neden oldu. Fransız tarihçilerini ikiye bölen bu tartışmanın birinci odağı metodoloji konusunda yoğunlaşmıştı. İkincisi ise devrimin evreleri üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu tartışmayı daha önce Toucqueville başlatmasına rağmen onun tezleri Cobban kadar gündem oluşturmadı. Toucqueville Fransız Devrimi'nin evrelerini iki aşamada açıklıyordu. Fransızların geçmişin bütün kurumlarını yıktıkları birinci evre. İkinci evre ise yıkılmış oldukları şeylerden pişman olup bir bölümünü geri getirmek istedikleri restorasyon evresiydi. Toucqueville birinci evreyi yani İmparatorluk ve restorasyon evresini devrimin muhayyel tasarımından çıkıp somut topluma geçilen bir evre olarak tanımlıyordu (Tocqueville, 2004: 37). Napolyon'un İmparatorluk dönemi Fransız Devrimcileri tarafından devrimin geriye gitmesi olarak niteleniyordu. İmparatorluk sonrası dönemin II. Cumhuriyet olarak numaralandırılması devrimin isimlendirilmesinden öte Cumhuriyet'in üç kere yıkılıp yeniden kurulması anlamına geliyordu.

1. Devrim Öncesinde Fransa'da Sınıf Yapıları

On dokuzuncu yüzyılda dünyanın ekonomisi İngiltere'nin endüstri kapitalizminin etkisi altında şekillendi. Siyasal yapıları ise Fransız Devriminin etkisiyle şekillendi. İngiltere Endüstri Devrimiyle ilk önce Avrupa'dan başlayarak dünyanın diğer geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarını dönüştürdü. İngiltere sermaye birikim süreçleri ile yeni pazar alanlarıyla geleneksel üretim biçimini dönüştürerek On dokuzuncu yüzyılın egemen gücü haline geldi. Fransız Devrimi ise geleneksel imparatorluk yapılarını dönüştürerek ulus devlet yapılarının ortaya çıkmasına neden oldu. Fransız Devrimi sadece modern çağın siyasal statülerini değil aynı zamanda siyasal teori ve terminolojisini de oluşturdu. Siyasal teori olarak hem milliyetçiliği hem de devrime karşı oluşan muhafazakâr ideolojinin varlık bulmasına neden oldu. 18. yüzyılda pek çok hukuk kuralı Fransız devrimin etkisiyle şekillendi (Hobsbawm, 2008: 63). Fransız Devrimi'nin ikinci dalgası pek çok Avrupa ülkesinde geleneksel devlet ve toplum yapılarını alt üst ederek meşruti monarşi ve parlamenter siyasal sistemlerin dönüşmesine neden oldu. Devrimin üçüncü dalgası en son ayakta kalmış Avusturya Macaristan, Osmanlı imparatorluğu ve Rus Çarlığının yıkılmasına yol açtı. Fransız Devrimi imparatorlukların yıkılmasına neden olacak ideolojilerin teorik düşünce kaynağını oluşturdu (Hard, Negri, 2001: 78). Geleneksel egemenliğin siyasal yapıları olan imparatorlukların kendi içinde barındırdıkları çok kültürlü çok çeşitli etnik yapıları ulus devletlere bölünerek birbirlerinin karşıtlığı üzerinden ulusu inşa ve icat ettiler (Tilly, 2001: 53).

Fransız Devrimi Avrupa'nın en yoğun nüfusa sahip olan ülkesi Fransa'da patlak verdi. (Soboul, 1989: 58). Fransız Devrimi'nin kendinden öncesi ve sonrası devrimlere göre daha etkin kitlesel bir niteliğe sahipti. Devrim kitlesel yönüyle hem Hıristiyan hem de İslam dünyası üzerinde bir etki yaratmıştı. Fransız Devriminden önce *vatan yurt* gibi kavramların politik ve ideolojik bir çağrışımı yoktu. Devrimle birlikte bu iki kavram siyasal ve ideolojik bir içerik kazandı. Aynı şekilde "*liberte*" özgürlük kavramı devrim öncesine kadar sadece bireysel olarak bağımlılık ilişkileri dışındaki hür insanları tanımlamak için kullanılıyordu. Devrimle birlikte bu kavramlar siyasal içerik kazandılar (Weber, 1991: 124). Fransız Devriminin dolaylı etkileri evrensel olarak yayılarak onu takip eden tüm devrimci hareketler için bir model oluşturdu. Devrim aynı zamanda 19. yüzyılda sosyalizm ve komünizm ideolojisi için düşünsel ve teorik model oluşturdu. Her ne kadar Fransız Devrimi kendinden sonraki toplumsal ve siyasal hareketler için model oluştursa da Fransız Devrimcileri kendisinden önceki Amerika'daki anayasa ve bağımsız hareketleri model almışlardı. Tarihsel devrimler genellikle kendinden öncekileri taklit ederler. Fransız Devrimcileri kendilerinden önceki devrimleri takip etse de benzerlikleri yanında kuşkusuz Fransa'ya özgü tarihsel kültürel siyasal özgünlükleri de vardı.

Fransız Devrimi'ni kendinden öncekilerden farklı kılan unsurlar ise şunlardı: Fransa Avrupa kıtasının en büyük nüfusuna sahip bir ülke olarak 18. yüzyılda İngiltere kadar ekonomik güce sahip değildi (Hobsbawm, 2008: 160). Fransa İngiltere'nin bu ekonomik gücü karşısında siyasal gücünü kullanarak Amerikan Bağımsızlık Savaşlarını İngiltere'ye karşı destekledi. Ancak 18. yüzyılda sömürgeler sayesinde zenginleşen İngiltere Avrupa'nın ve dünyanın egemen gücü haline gelmişti. Buna karşın Fransa'da üretim ve gelişmişlik düzeyi İngiltere'den çok daha geriydi (Weber, 1991:51) Bu nedenle Fransız Devrimi İngiliz devriminden farklı olarak sınıflar arasındaki gerilim ve çatışmalar daha keskin çizgilere sahipti. İngiltere'de 1688 Devrimi Fransız Devrimi'nden farklı olarak aristokrasi ve burjuvazi sınıfının iş birliği içinde krala karşı yapılmıştı. Fransa'da ise Burjuvazi bu devrimi aristokrasi ve ruhban ve krala karşı yapmıştı (Eastwood, 1995: 79-88). Ayrıca devrim öncesi Fransa'da başlayan ekonomik kriz ve kıtlıklar özellikle tahıl krizi devrimin ekonomik olarak en özgün ve etkileyici unsuruydu. Fransa bu ekonomik krizi aşmak için maliye bakanı Fizyokrat Turgot; Fransa'daki toprakların daha verimli etkin işletilmesi ve ticaretin önündeki aristokratik engelleri kaldıracak yeni düzenlemeler getirdi (Gordon, 2001: 16). Ancak Turgot'un bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Bu reformlar mutlak monarşinin de işine gelen uygulama olmasına rağmen aristokrasinin direnci karşısında bu düzenlemeler hayata geçirilemedi.

Turgot'nun bu reformları aristokrasi tarafından dirençle karşılandığı için yapısal anlamda bir değişime yol açmadı. Fransa'da yükselen yeni orta sınıfın maliye, hukuk ve bürokrasi konusundaki yeni talepleri karşılık bulmasa bile fiili olarak zaten yaşamın içinde yer alıyordu. Bu nedenle burjuvazinin hukuksal ve bürokratik düzenlemelerle ilgili talepleri daha sert ve yüksek sesle dillendirilmeye başlandı. Krallık yönetimi orta sınıfın bu taleplerini aristokrasiye karşı yaşama geçirecek bir kararlığa sahip değildi. Bu nedenle burjuvazi bu kez halk ve ulus kavramlarını bayraklaştırarak sınıfsal taleplerini bütün Tiers Etat'nın (Üçüncü Sınıfı) talebiymiş gibi kitlesel bir boyut kazandırdı (Gaxotte, 1962: 89). Fransa'da yükselen bu orta sınıfın talepleri feodal aristokrasiye karşı yükselen tepkinin ilk zeminini oluşturdu. Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı destekleyen mali yardımları ve krallığın bütçesinin gittikçe açık vermesi ekonomik krizin derinleşmesine neden oldu. Paris'te ve diğer büyük kentlerdeki tahıl krizinin getirdiği bunalımı aşmak için Kral'ın aristokrasiyi toplantıya çağırdı. Fakat aristokrasi kraldan kendi sınıfsal imtiyazlarını genişletmezse para vermeyeceklerini bildirdiler (Gaxotte, 1962: 141). 1787' de baş gösteren ekonomik sıkıntıları gidermek için vergilerin artırılması için toplanan Etat Generaux hükümetin kararlarını onaylamak için çağrılmıştı. Fakat bu Meclis'in toplanması krallığın sonunu getirecek ilk adım oldu. Meclis'in toplanması başlangıçta aristokrat sınıfın kral karşısında yeniden güçlerini toparlayacağı umudunu taşıyordu. Anca feodal aristokrasinin bu umudu besleyecek siyasi güçleri olsa bile ekonomik güçleri yeni yükselen burjuva sınıfının gücü

kadar yoktu. Aristokrasi Tiers Etat'ın (Üçüncü Sınıf) nın içinde yer alan burjuvazinin gücünü hafife almış bu gelişen sürecin dinamiklerini tam olarak anlayamamıştı (Soboul, 1989: 153). Tarih boyunca toplumsal kırılmalar devrimler esasında kolay kolay öngörülecek süreçler değildir. Bu tıpkı bir çiçeğin nasıl açıldığı tek kerede görülemezse toplumsal devrimlerde aynı şekilde tek kerede görülüp kavranacak olgular değildir. Etat Genaroux'un (Tabakalar Genel Meclisi) toplantısından en büyük sınıfsal kazancı yine burjuva elde etti. Diğer sınıflar bu süreçten eli boş döndü.

Fransız Devriminde burjuvazinin sınıfsal talepleri İnsan Hakları Bildirgesinde somutlaşmıştı. Bu haklar burjuvazinin kendi sınıfı için somut bir niteliğe sahipti. Fakat sözde temsilciliğini yaptığı millet için bu haklar hiç de somut değildi. Ulusal mecliste ve İnsan ve Yurttaş hakları bildirgesindeki ifade edilen haklar biçimsel soyut çerçevelerden başka bir şey değildi. Zaten millet kavramının o dönemde somut bir karşılığı bile yoktu. O dönemdeki millet halk kavramı teorik ve düşünsel bir kavramdan öteye gitmiyordu. Bütün bu muhayyel soyut çerçeveler için dolduracak insan bulunmayınca bunun içine sığmayacak kanlı canlı insanları zorla dönüştürmek için Jakobenlik tam da bu zorun sonucu olarak ortaya çıkacaktı. İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi baştan sona orta sınıfın mülkiyet haklarını garanti altına alacak fakat bölüşüm ilişkilerine sessiz kalacaktı (Cobban, 1961: 242). Her ne kadar 1792 de çıkardıkları toprak yasasıyla bunu sağlamaya çalışsalar bile bu yasada topraksız köylülerden çok burjuvazinin ruhban ve aristokrasiden elde ettiği toprakları kendi üstlerine geçirmelerine yarayacaktı. Bununla birlikte böyle bir rejim resmi olarak sırf kendi sınıf çıkarlarını toplumun geniş kalabalıkları üzerinden onay ve onların temsilcisi olduğu zehabını yaratmak için "ulus" ve "halk" kavramını bayraklaştıracaktı. Ulus ve Halk kavramını ise J. Jack Rousseau'nun *general will* (halk iradesi) kavramı bu hareketin düşünsel ve teorik temelini oluşturacaktı (Gaxotti, 1984:45).

Eski rejim yıkıldığında, Kurucu Meclis üyeleri zaferlerini meşrulaştırmak için Anayasayı kendi sınıfsal ideolojisine göre Amerikan Anayasasından etkilenerik ilan ettiler. Artık hukuk gücün egemenliği altına girmişti. Barnave'ın ifadesiyle yeni icat edilen ulus laik ilmihal sayesinde inşa edilecekti (Lefebvre, 2015: 151). Devrim sürecinde ulus ile halk kavramı aynı anlamda kullanılan kavramlardı. Ulus ile özdeşleştirilmiş olan "halk" kavramı soyut bir kavram olarak içi tam doldurulmayan teorik bir çerçeveydi. Burjuvazi özellikle bireysel oy hakkı talebiyle ticaretin önündeki lonca imtiyazlarını kaldırmak için eşitlik kavramını araç olarak bayraklaştırdı. Oysa eşitlik kavramı burjuvazinin meşruiyetini üçüncü sınıf nezdinde sağlayan somut eşitlikten çok düşünsel ve soyut bir kategoriydi (Hobsbavm, 1992: 70). Burjuvazinin Etat Genaroux'da aristokrasinin ve ruhbanın lonca imtiyazlarını kaldırmak için bireysel oy hakkını savunması mantıksal bir gereklilikti. Çünkü burjuva sınıfı potansiyel oy çoğunluğunu sağlamak için birey haklarını aristokrasinin imtiyazlarını kaldırmak amacıyla ideolojik bir araç haline getirdi. Böylece Burjuva sınıfı *Etat Generaux* (Tabakalar genel meclisi)'n de diğer sınıfların desteğini garantilemenin yoluna açmış oluyordu. Bu yolla burjuva sınıfı Tiers Etat'ın sözcülüğünü ve temsilciliğini elde etti. Bu temsilcilik sıfatıyla yasa yapma gücünü hatta devrimle birlikte yasaların yasasını yapma gücünü elde ederek kendisini oyunun kurallarını belirleyen kurucu irade olarak ilan etti. Böylece *ancient regime*'in bütün tahâyüülünü zihinlerde sarsarak sembollerini yıktı (Michelet, 1967: 61). Michelet'in belirttiği sembollerin yıkımı esasında devrim dönemlerinin temel özelliğiydi. Devrim dönemleri aynı zamanda metafizik sembollerinde Çünkü toplumsal yapıların alt üst olduğu dönemlerde yasalar gelenekler susar. Yasaların ve geleneklerin sustuğu dönemlerde mefhumun muhalifi olarak en zıt kavramlar ve semboller abartılarak kutsallık izafe edilir. Bu nedenle sembollerin ve simgelerin yıkılması sadece siyasal değişimi değil ontolojik bir korkuyu da beraberinde getirir. Fransız Devrim tarihi'yle ilgili özellikle Alfred Cobban'ın başını çektiği grubun dışındaki tarihçilerin çoğu Bastille'in ele geçirilmesini sanki bütün Fransa'nın ele geçirilmesi gibi abartarak anlatırlar. Oysa Bastille ele geçirildiğinde sadece on bir mahkûm bulunan bir küçük hapisaneydi. Fakat toplumsal ve kitlesel olaylarda bir şeyin "Şuyuu vukuundan

evlâ hale gelir” bu galeyanlı dönemlerde insan muhayyilesi muhakemeden daha üstün hale gelir (Soboul,1989: 57).

ransa’da toplumsal sınıf yapılarını anlamak için Fransız Devrimi’nin tarihsel arka planındaki gelişmelere bakmak zorunludur. Devrim öncesi yüzyılda Fransa’da merkezi krallıklar biçimlenmeye başlamıştı. 17. yüzyılda İngiltere kadar olmasa da kent yaşamının feodalite lehine gelişmeye başladığı dönemdi. Fransa’da kentsel yaşamın gelişmesi ticaret ve emtia alım satımı gibi işlerle uğraşan burjuvazinin yaşam alanını genişletti (Aulard,1944: 145). Ancak Fransız burjuvazi gelişme evresinde olsa da henüz İngiltere’deki gibi servet ve sermaye birikimine ulaşmış değildi. Özellikle Fransa’nın kuzey kentlerinde şarap ve tahıl ticaretiyle uğraşan dar bir grupla birlikte burjuva sınıfı daha çok avukatlık, noterlik ve katiplik gibi şehir meslekleri ve krallığın kamu hizmetinde çalışanlardan oluşmaktaydı (Mathiez. 1940: 73).

IV. Henri döneminde merkezi monarşi ya da mutlak monarşi dönemi olarak adlandırılan bu dönemde burjuva sınıfı krallık ile vesayet ilişkisi içindeydi. Henüz kendini sınıf olarak kavrayacak iktisadi bir sınıf bilincine kavuşmamıştı. Merkezileşmeyle birlikte giderek artan krallığın kontrolleri özellikle kralın *bonnus ville* gibi kralın ayrıcalıklı kentleri üzerinde daha çok yoğunlaştı. Birkaç bölgede ve komünlerde yerel yöneticiler seçimle belirlense de yine de pek çok bölgedeki yerel yöneticiler kral tarafından doğrudan atamayla belirleniyordu (Moore, 2003: 89).

17. yüzyıl İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da mutlak monarşi egemenliğin merkezileşme eğiliminin en çok konuşulduğu yüzyıldı. Özellikle Rönesans ve Reformla başlayan süreç din ve mezhep savaşları, köylü isyanları sonrasında Fransa’da merkezileşme eğilimlerini meşrulaştıracak bir zemin sağlamıştı. Bu dönem feodal aristokrasinin görece olarak iktisadi gücünün zayıfladığı bir dönemdi. Bu dönem aynı zamanda Max Weber’in ifade ettiği patrimonyal merkezi bürokrasinin oluştuğu bir dönemdi (Weber, 1978: 1025). Krallığın asıl görevi bu dönemde siyasal düzeni ve ekonomiyi ve savaş için gerekli vergileri toplamaktı (Moore, 2003: 124). 17. yüzyılda Fransa’da merkezi eğilimler yükselmekle birlikte aristokrasi siyasal bakımdan her şeye rağmen egemen konumdaydı. Bunun yanı sıra Ruhban sınıfı imtiyazlı sınıfın neredeyse dört yüz bin kişilik bir kitlesini oluşturmuyordu. Fransa’da devrim öncesi toplumsal yapıda aristokrasinin kral ile köylüler arasında ara bir sınıfı oluşturması hem güvenlik hem de toplumsal düzenin dengesini sağlıyordu. Bu dengeyi bozacak gücün kraldan önce aristokrasiyle muhatap olması toplumsal dengenin en önemli yönüydü. Bu sınıf kilise kadar örgütlü gücü olmasa da pek çok iltimas ve imtiyazıyla devrim öncesine kadar ekonomik olmasa bile siyasal nüfuzları halen çok etkin durumdaydı (Aulard, 1944: 146).

Endüstri öncesi dönemlerde devlet için bürokrasinin tahta sadakatlerini sağlayacak gelirin kaynağı tarımsal artışı oluşturmak ve toplamaktan geçmekteydi. Bu artışa el koymak ve dağıtmak endüstri toplumundaki gibi kolay olmayan bir işti. Tarım imparatorluklarında bu sadakati sağlamanın yolu Osmanlı İmparatorluğundaki gibi bazı toprakların iktâ sistemiyle memurlara ayrılmasıydı. Kriz dönemlerinde ise hazineye gelir sağlamak için devletin statülerini para karşılığı satması yoluyla kriz aşılma çabı yapılmaktaydı. Bu statülerin satılması aracı sınıfların üretici güçler üzerindeki vergi baskısını artırma eğilimine dönüşüyordu. Bu sistem zamanla hukuksal ve siyasal düzeni dejenere ediyordu. Nitekim 17. Yüzyıl Fransa’daki eğilime benzer bir eğilim Osmanlı’nın gerileme devri olan 17. yılda görünmekteydi. 17. Yüzyılda Osmanlı’da dirlik ve düzenliğin bozulmasıyla birlikte ekonomik krizin yol açtığı hazine açığını kapatmak için devletin bürokratik makam ve mevkiileri mansıb olarak satılarak hazineye gelir sağlama yoluna gidildi (Akdağ, 1995: 98). Aynı şekilde Fransa’da Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nı mali açıdan desteklemenin getirdiği ekonomik krizi aşmak için *asinya* (bürokratik mevki)ler ticaret yoluyla zenginleşmiş Noblesse De Rob (Cübbe soyluları) na satma yoluna gitti. Noblesse De Rob ise sonradan soyluluğu parayla satın alan burjuvazi kökenli bir sınıftı. Krallığın hazine açıklarını kapatmak için iktisadi amaçla satılan bu bürokratik mevkiilerin siyasal sonuçları kısa vadede görünmese de uzun vadede bu uygulama bir

anlamda merkezi krallığın kendisine ait iktidarı perakende ve parçalı olarak satmak anlamına da geliyordu. Bu uygulama birçok tarım İmparatorluklarının hazine açıklarını kapatmak için uygulanan mali bir araç haline gelmişti. Mansıp ve mevkilerin satılmasıyla sadece devletin yüksek prestijli makamları satılmıyordu. Dilencilik bile bir imtiyaz olarak devlet tarafından satılıyordu. Braudel'in ifadesiyle 17. Yüzyıl enflasyonunda Londra'nın en kalabalık caddelerinde devlet dilenmeyi imtiyaz haline getirerek devlet tarafından satıldığını yazıyordu (Braudel, 1993: 445). Fransa'da *asinyalar* yoluyla soyluluğu satın alan Noblese de rob (cübbe soyluları) ile atadan babadan soylu olan Noblesse de Pe (kılıç soyluları) arasındaki sonradan görmüşlüğü temsil eden Molliere'in kibarlık budalası oyunu soyluluğu sonradan satın almış cübbe soylularını istihza etmekteydi.

Kısa vadede devlete ait makam ve mevkilerin satılarak devlete gelir kazandırılması hazine açıklarını kapatmak için yararı oldu. Fakat satılan bu *asinyalar* zaman içinde kurumsallaşarak ayrı bir güç odağı haline geldiler. Fransa'da satılan bu bürokratik mevkiler zamanla veraset hukukunun konusu haline gelerek mülk haline dönüştü (Braudel, 1993: 246). Bu hak başlangıçta soyluluğu alan kişiyle sınırlıyken daha sonra veraset hakkına dönüşerek babadan oğula geçmeye başladı. Artık parayla satın alınan asalet kılıç soylularının geçmiş kıdemi kadar olmasa bile burjuva sınıfının geleceği için büyük bir kazanımdı (Moore, 2003: 142). Burjuvazi sınıfı bu kazanımla mülk edinme güdüsünü *asinyalar* vasıtasıyla karşılıyordu. Sonradan soyluluğu parayla satın almış burjuvaların mülk edinme güdüsü *asinyalar* vasıtasıyla. *Asinyalar* vasıtasıyla nüfuz elde eden bu grup aynı zamanda krallıkla himaye ve vesayet ilişkisine girmiş oluyordu.

Max Weber'in belirttiği patrimonial bürokrasinin elitlerine dönüşecekti (Weber, 1978, 135). Parayla satın alınan cübbe soyluluğu kılıç soyluları tarafından her zaman istiskal (aşağılanma) konusu olarak pek çok tiyatro ve edebiyatın konusu olacaktı. Kılıç soyluları tarafından sonradan görme olarak nitelenen bu grup Fransa'da snobizmin edebiyata yansımış karakterleriyle doluydu. Bununla birlikte kılıç soyluları soyluluğun parayla alıma satıma konu olamayacağını savundukça ekonomik sıralamanın daha da gerisine düşüyorlardı. Kılıç soylularıyla cübbe soyluları arasındaki bu gerilim esasında biçimsel ve kültürel olmaktan çok ekonomik sınıfsal bir gerilimdi (Guerin, 1986: 37).

Bu gerilim ve tartışma 18. yüzyılda kılıç soylularını en çok meşgul eden konuydu. Bu dönemdeki temel soru şuydu: Bir kişi burjuva mı yoksa soylu mu? Kılıç soylusu mu yoksa soyluluğu parayla mı satın almış? Toprak aristokrasisinin karşısında gittikçe sayıları ve iktisadi gücü artan burjuva sınıfı Kılıç Soyluluğunun geleneksel imtiyazlarının sarsıldığı bu dönem esasında toprağın artık tek başına zenginlik kaynağı olma niteliğini yitirmesinin sonucuydu. Bu dönemde artık sadece toprak değil ona alternatif olarak emtia ve menkul mallar ticareti ekonomik zenginliğin başlıca aracı haline geldi. Bu emtia ve mal ticareti üzerinden alınan vergiler krallığın hazine açıklarını kapatmak için bir gelir kaynağını oluşturdu. Burjuvazinin bu yollarla ekonomik olarak güçlenmesi krallık için geleneksel aristokrasi karşısında iktidar ilişkiler bakımından bir denge unsuru olarak krallığın işine gelen bir durumdu (Weber, 1991: 73).

Böylece Kılıç soyluluğuna dayalı toprak aristokrasisi ile sonradan parayla satın alınmış aristokrasi her iki grup sınıflı toplum içinde krallık tarafından bir dengede tutulmaktaydı. Soyluluğu parayla satın alan bu sınıf daha sonra sivrilerle büyük burjuva sınıfı haline dönüşüp *Gentry* diye nitelenen sınıfı oluşturacaktı. *Gentry* ler daha sonra toplumsal ve siyasal değişimin öncüsü haline gelecekti. Krallık bu statüleri satarken kısa vadede ekonomik krizi aşmanın çaresi olarak düşünmüştü. Fakat krallık bu statüleri satmakla uzun bu vadede kendi kuyusunu kazan araçlara dönüşeceğinin farkında değildi (Gaxotte, 1962: 28). Nitekim daha sonraki süreçte soyluluğu parayla satın alan bu grup Noblesse de Rob (Cübbe Soyluları) egemen grupların iktidar mücadelesinin ön safında yer alacaktı. Parlamentolarla krallık yönetimi arasındaki devleti hedef alan çatışmalarda siyasal devrimlerin öncülüğünü üstlenecekti. Krallıkla burjuvazi arasındaki bu gerilimin nedeni sadece

burjuva sınıftan kaynaklanmıyordu. Bu gerilim soylular sınıfının kapalı yapısı ve mutlakiyet rejiminin yeni sınıfın toplumsal ve hukuksal üst yapı kurumlarını hayata geçirememesinden kaynaklanıyordu (Sorel, 1949: 62). Krallığın soylularla burjuva sınıfı arasındaki konumu mutlak monarşinin feodal dağınıklığa rağmen elde ettiği başarıydı. Bu bakımdan 18. yüzyılda despotluk olarak nitelenen dönem aslında yönetimin iktidarı parçalı yapıdan bütüncül yapıya dönüştürdüğü başarıydı. Bu başarı Fransa'da Orta çağın sonlarından itibaren, savaş ve vergi sistemi aracılığıyla bir araya getirdikleri parçalı iktidar yapısından bütüncül devleti mutlak monarşiyle sağladıkları dönemdi. Mutlak monarşi dönemi merkezkaç güçlerle mücadele ederek yerel iktidarlara, büyük senyörlere boyun eğdirerek merkezi iktidarın hizmetinde bir bürokrasinin kurulduğu dönemdi. Bu nedenle XIV. Louis, Fransa'da mutlak monarşinin klasik simgesi haline gelmişti. Versailles' daki bürokratik yapılar krallık yetkilerinin temsilcisi olan valiler, taşradaki geleneksel belediye veya büyük aile iktidarlara karşısında XIV Louis döneminde daha güçlü hale geldiler. Soyluların saray teşrifatıyla evcilleştirilip askerliğe kapatılmaları ya da devlet yönetiminde kullanılmaları da onun saltanatı sırasında gerçekleşmişti. Bu nedenle mutlak monarşi merkezi iktidarın senyörlerin ve yerel cemaatlerin geleneksel yetkileri üzerindeki zaferi anlamına gelmekteydi (Furet,1989: 73). Özellikle Braudel'in belirttiği Amerikadan taşınan altın ve gümüşlerin Avrupa'nın her yerinde olduğu Fransada da büyük bir fiyat enflasyonuna neden oldu. Bu enflasyon feodal aristokrasinin gelirlerinin azalmasıyla sonuçlandı. Bu süreç 17. Yüzyılın ortalarında İspanyol ve Portekizlilerin yeni kıtanın altın ve gümüşünü Avrupa'ya taşımasıyla daha da hızlandı. 17. yüzyılda senyörlüğün ekonomik zayıflığı kralın merkezi gücünü pekiştirmesiyle sonuçlandı (Braudel, 1993: 254).

17. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve on sekizinci yüzyılın ilk on yılında tahıl ticareti burjuva sınıfının gelişmesini anlamak için önemli bir faktördür. Bu dönemde şehirlerin iâşesini karşılayacak toprak arzının yetersiz olmasından dolayı taşrada üretilen tahılın büyük şehirlere taşınması işinin ticari açıdan karlı bir iş haline geldiğini görmekteyiz. Fransa'da özellikle liman kentlerinde başlayan şarap ticareti kentli orta sınıf için iyi bir zenginleşme aracı olmuştu. Özellikle karadan denize ulaşımı sağlayan ticari devrelerin kesişim noktasındaki kentler bu ticari devrelerin her düğümünde yer alan burjuvazi liman kentlerinden başlayarak kara içlerine kadar irili ufaklı sermayenin ticari devrelerinde yer alıyorlardı (Braudel,1993: 430).

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde Fransa'da baş gösteren ekonomik sıkıntıların temel nedenleri; Amerikan bağımsızlık savaşını desteklemek için yapılan harcamaların getirdiği maliyetlerdi. Bu maliyetlerin neden olduğu yüksek enflasyon halkın fakirleşmesine neden oldu. Bu enflasyon ortamında kralın hazine açıklarını kapatmak için yeni vergiler ihdas etmesi vergi toplayıcılarının baskısı nedeniyle üretici güçlerin toprağı bırakıp şehirlere göç etmesine neden oldu. Bu tablo içinde en kötü durumda olan köylüler ve şehirlerdeki yoksul sınıflardı. Çünkü vergi ve feodal rejimden doğan haklar köylülerin omzundaydı. Köylüler bütün toplumsal sınıfların en alt katmanında yer aldığı için hem kralın hem de aristokrasinin mali baskısı altında ezilmekteydi. Kral bu ekonomik krizi aşmak için 1614' ten beri toplanmayan Etat Genaroux'un (Tabakalar Genel Meclisi) ni toplamak zorunda kaldı.

On yedinci yüzyılın ilk çeyreğinde Fransa'da ekonomik ve sosyal yapıda pek çok değişiklik yapılmıştı. Bu gelişme özellikle orta sınıfın yeni kazanç yolları ve Avrupa'nın diğer kentleriyle olan mübadele ilişkilerinin getirdiği etkileşimlerle yeni düşüncelerin yayılmasına neden olmuştu. Fransa'da yükselen bu yeni sınıf üçüncü sınıfın içinde en etkin kesimini oluşturuyordu. Tiers Etat'ın (Üçüncü Sınıf) içinde burjuva sınıfı servet ve sermayesini artırdıkça toplumsal ve siyasal talepleri daha gür sesle dillendiriyorlardı. Dillendirdikleri talepler hukuksal siyasal üst yapı kurumlarının gelişen yeni koşulların ihtiyaçlarına ve icaplarına uygun hale getirilmesiydi. Bu talepler aslında ekonomik olarak gelişen burjuvazinin soylular aleyhine sürekli zenginleşmesinin doğal sonucuydu. 1789' un dilek listelerinde en önemli talep monarşiyi muhafaza etmekle birlikte mutlak monarşiyi bir anayasa ile sınırlamaktı (Furet,1989: 192). 18. Yüzyılın son çeyreğinde

ekonomik gücünü pekiştiren burjuvazinin siyasal ve hukuksal talepleri ekonomik krizle birleşince kriz daha da derinleşti. Bu kriz en çok toplumun geniş kesimi olan köylüleri etkiledi.

Fransa'da geniş toplumsal tabanı oluşturan köylü kitlesi toplumsal sınıfların en altında kalan toplumun madun kitlesini oluşturuyordu. Kurulu düzenin hiyerarşisi içinde en alt ve en geniş kalabalık tabakayı oluşturan bu kesimdi. Toplumun en kalabalık kesimini oluşturan bu alt sınıflarda üstteki sınıfları sarsacak eğilimler baş gösterse üst katmanlardaki toplumsal sınıflar zıt kutuplarda olsalar bile olağanüstü dönemlerde çıkarları etrafında aynı ittifak etrafında birleşebilmekteydiler. Toplumsal sınıflar bakımından hiç kuşkusuz ekonomik bir yapının biçimi ve onu oluşturan zihniyet arasında ekonomik güdüler her zaman belirleyiciydi (Sombart, 2008: 156). Siyasal olarak bir dönemi belirleyen diğer faktörler yanında en etkili olan faktör toplumsal yapının üstünde temellendiği üretici kesimlerdir. Siyasal yapının varlığı da bu yapı üzerinde temellenir. Siyasal bir aygıt olarak devlet toplumsal düzeni korumak ve sürdürmek için bu dengeyi statükoyu korumak ve kollamak zorundadır. Batı siyasal literatüründe devlet kavramının *etat estate state statuque* durum, durgunluk durağanlık anlamında kullanılması bizatihi devlet öncesi parçalı parakende iktidar dönemlerinden çıkışı ifade etmektedir. Feodalite'nin bu bölünmüş iktidar yapısından çıkışın gerekliliği Hobbes'un iktidar kuramında somutlaşmıştı. Hobbes devletin (egemenin varlığını) feodalitedeki gibi güçlerin *primus inter pares* olarak değil bizzat eşitsizliğin ürünü olarak ortaya koyar (Hobbes, 2007: 201).

Batı siyasal literatüründe 19. Yüzyılda Weber devleti her ne kadar şiddetin meşru tekeli elinde bulunduran örgüt olarak tanımlasa da esas itibarıyla bu tanım Weber'den dört yüz yıl önce İslam dünyasının haklı gururu İbni Haldun'a aittir. Devlet İbn Haldun'un kavramlarıyla *kâhr ve tegallüb*'tür (Haldun, 1997: 309). Şiddetin meşru tekeli elinde bulunduran devletin varlık nedeni doğası gereği eşitsizliğin tarihsel ve mantıksal zorunlu bir sonucuydu. Devletin esas görevi müesses nizamı korumak konsolide etmek itaat, rıza ve zor aygıtlarıyla varlığını sürdürmektir. Devletin müesses bir nizam olarak eşitsizlikleri bir arada dengeli bir biçimde tutma sorunu esasında 17.yüzyılda Doğal Toplum Kuramlarında egemenliğin *aucritas* kaynağı ve *potestas* kullanımıyla ilgili teorik ve felsefi tartışmalardan kaynaklanmaktaydı. Özellikle Hobbes'un doğal toplum kuramında eşitliğin bizzat sürekli kaos savaş ortamı olduğunu bu kaos ve savaş ortamından çıkmak için siyasal düzeni bizatihi eşitsizliğin sonucu olarak temellendirir. Aksi takdirde yani eşitlik durumunda siyasal egemenlik bütünlükçü bir yapı içinde varlık alanı bulamaz (Hobbes, 2007:204). Hobbes'un kuramı 1642 İngiliz iç savaşının tarihsel koşulları içinde biçimlenmiş olsa da aynı gerekçeyi feodal toplumun dağınık yapısı için de ifade etmek mümkündür. Gerek Anglo Sakson siyasal kültüründe olsun gerekse Kıta Avrupası siyasal kültüründe olsun egemenlik konusundaki tartışmalar parçalı iktidar yapısından çıkış yolları üzerine yoğunlaşmıştır. Hatta Hobbs'tan Machivellie'ye Monstequeu'ya kadar bu bütünlüklü devlet yapısı olarak Osmanlı devletini örnek göstermişlerdir. Avrupa'nın bu siyasal geleneği içinde Fransa'nın toplumsal sınıf yapısına bakıldığında Devrim öncesi Fransa'nın toplumsal sınıf yapısına bakıldığında feodal yapının toprak mülkiyet ilişkileri büyük ölçüde serflikten kurtulmuş özgür köylü konumu yaygın hale gelmişti. Feodal hiyerarşinin alt basamaklarından üst basamaklarına geçmek zor olsa bile iktisadi birikimi eldenler için bu yasak fiilen hükümsüz hale gelmişti. Toplumsal hareketlilik hem yatay düzlemde hem de dikey olarak sınıflar arasında sınırları esnek hale getirmişti. Soylular dışındaki sınıflar iktisadi gücü ele geçirdikçe kültürel dirençler zamanla yumuşatılmaktaydı. Ancak köylünün şehirli hale gelmesi için endüstri devrimini beklemek gerekecekti. Fransa'da krala bağlı kentler aynı zamanda krallık askeri ve maliye bürokrasinin kaynağı konumundaydı. Bu ayrıcalıklı kentlerdeki krallık bürokrasinin memurları makam ve mevkilerini parayla satın alıp başkalarına da devir edebilme imtiyazlara sahip olmanın yanı sıra kendi çocuklarına miras olarak bırakabilmekteydiler.

1.2 Köylüler

Toplumsal sıralamanın en alt tabanında yer alan köylüler bürokrasinin, krallığın ve mültezimlerin baskısı altında mali yükümlülüğü tarih boyunca taşıyan üretici güçlerdi (Lefebvre, 2015: 53). Fransa'da köylüler geleneksel olarak egemen sınıfların yükünü taşıyan ve krallık hazinesine herkesten çok katkı yapan asıl üretici gücü oluşturmaktaydılar. Köyüler aynı zamanda şehirlerin bütün işesini ibatesini karşılayan esas üretici güç konumundaydılar. Tarım imparatorlukları döneminde şehirlerin, bürokrasinin bütün üst sınıfların yükünü köylüler çekmekteydi.

Fransız Devrimi başladığında Fransa'da köylülerin büyük çoğunluğu, serflikten kurtulup özgür köyle haline dönüşmüştü. Serflik sadece Varna ve Yukarı Burgonya'da olmak üzere, birkaç bölgede küçük bir bakiye olarak kalmıştı. Fakat nadir de olsa feodal aristokrasiye ödenen faizler ve kiliseye ödenen ondalık vergiler kırsal kesimde büyük oranda azalmakla birlikte devam ediyordu (Bloch, 1983: 305).

Devrim arefesinde topraksız küçük köylüler, hem kiralanmış büyük çiftliklere hem de şatolara karşı ayaklanmaya meyyal yoksul ve dayanağı olmayan alt sınıfların saflarını dolduruyorlardı (Soboul, 1989: 24). Köylülüğün konumu aynı zamanda toprağa bağlı olarak aristokrasinin de konumunu belirliyordu. Bir üretim biçimi olarak artık ürüne siyasal olarak el koyma biçimi aynı olsa da İngiliz soyluluğu ile Fransız soyluluğunu birbirinden farklı kılan özellikler vardı. Tarımsal artığa el koymanın biçimi verili durumda elde edilen ürünün miktarı hem soyluların hem de bu işe aracılık eden tüccar sınıfının zenginliğini belirler (Cobban, 1967: 205). İngiltere ve Fransa arasındaki bu farklar göz önünde bulundurulduğunda; İngiltere Fransa'ya göre coğrafi avantajlara sahipti. İngiltere'de kırlar arasındaki ulaşım, bölgeler arası mesafenin yakınlığı nehir ve okyanus sayesinde limanlar vasıtasıyla şehirlerarası ticaretin gelişmesinde önemli bir avantaj sağlıyordu. Buna karşın Fransa'da kara içlerindeki geniş topraklarda halen serflikten özgür köylülüğe dönüşemediği feodal kalıntıların dirençli olduğu yapılar İngiltere'ye göre çoğunlukta idi. Bu nedenle İngiltere'de feodal kişisel bağımlılık ilişkileri Fransa'ya göre daha erken bir dönemde çözülmeye başlamıştı. Bu nedenle Fransız sosyalistlerinin devrim anlatılarında belirttiği gibi Fransız Burjuvazisi büyük kapitalist ilişkilerin öncüsü olacak düzeyde değildi (Cobban, 1967: 207). Fransız köylüsü ise büyük ölçüde feodal bağımlılıktan kurtulmuş *de facto* özgür köylü haline gelmiş olsa da (Moore, 2003: 132). Krallığın temel gelir kaynağı tarım ve hayvan stoku üzerinden elde edildiği için mali olarak devletin yükünü daha çok köylü sınıfı çekmekteydi. Köylülük ise her zaman devletin, feodal aristokrasinin ve doğa koşullarının tehdidi altındaydı. Şehirlerin kafa emeğine dayanan bürokratik grupların ve ordunun külfetini köylüler çekmekteydi (Braudel, 199: 243).

Devrimin öncü sınıfı olan Burjuvazinin tarihsel ve toplumsal gelişimine bakıldığında bu kavram XII. Yüz yıldan beri kullanılmaktaydı, Burjuva bir anlamda tarımdan kopmuş şehirdeki mesleklerle iştigal eden kesimleri ifade ediyordu. Bu kelime 17. yüzyılın başında yaygın hale gelecekti. Fransız Devrimi Burjuva kelimesine politik içerik kazandırdı. Burjuvazi sınıfı köylüler ile aristokrasi arasındaki sınıfı temsil ediyordu. Kentli bir sınıf olarak iştigal ettikleri meslekler doktorluk, avukatlık, katiplik ve noterlik gibi meslekler yanında *Gentry* denen büyük toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Bu nedenle burjuva sınıfının iktisadi ve ticari yaşamdaki güçleri oranında toplumsal konumları irili ufaklı gruplardan oluşmaktaydı. Bu konuda şöyle bir ayırım yapmak mümkündür. Gayrimenkul gelirlerine sahip olanlar, serbest meslek erbabı muhasebeciler, noterler, avukatlar, meta üretimi ve ticaretinden gelir elde edenler ve nihayet büyük toprak alım satım ve kiralarından kazanç sağlayan *Gentry* ler. Ekonomik gücü ticarete dayanan burjuvaların Tiers Etat içindeki sayıları azınlıktaydı (Furet, 1989: 56). Tiers Etat içinde azınlıkta bulunan Burjuvazinin gelir kaynakları emtia ticareti, faizcilik, tefecilik ve vergi mültezimliği gibi aracı mesleklerdi (Jaures, 2015: 64). *Gentry*'lerin servetlerinin kaynağı ise krallıktan elde ettikleri nüfuzu paraya sermaye dönüştürmüşlerdi. Nitekim *Gentry*'ler XIV ve XV. Louis'lerin İngiltere

Avusturya, Prusya'ya karşı yürüttükleri savaşlarda savaşın finansmanı bu sınıftan alınan borçlarla sağlanmıştı. Bu nedenle Gentry'ler devlete verdikleri borçların karşılığında ticari olarak krallıktan büyük iltimas ve kazançlar elde etmişti. Devlet hazinesinden alacakları gittikçe artan bu sınıf alacakları sayesinde siyasi iktidarın yolları açılmış oluyordu (Sarica, 1981: 32).

Burjuva sınıfı ile ilgili olarak ilk kez Barnave Marx'tan elli yıl önce burjuva devrimi kuramını sistemli olarak geliştiren kişiydi (Furet, 1989: 46). Barnave devrim öncesi dönemde Fransa'da burjuva sınıfı tarafından geliştirilen kurumların Ancient rejimin kurumları tarafından engellendiği ileri sürüyordu. Bu tezini de soyluların iktidarının toprak mülkiyetini tek zenginlik kaynağı olarak görmelerinden kaynaklandığını belirtiyordu. Burjuva sınıfının yükselmesiyle birlikte ticaretin ve tekniğin halkın içinde yaygın hale gelmesi çalışan sınıflar yararına; zenginliğin yeni bir dağılımı oluşmaya başladı. Aslında zenginliğin yeni dağılımı iktidarın yeni dağılımı anlamına geliyordu. Nasıl ki toprak mülkiyeti, aristokrasiyi başa getirdi ise; ticaret ve sanayi mülkiyeti de burjuvazinin ekonomik iktidarını doğurdu. Burjuvazinin siyasal iktidarı ise 1789 Temmuzundan itibaren, devrimci eylemleri istikrara kavuşturarak toplumsal yığımları kendi kontrolü altına alarak siyasal iktidarı ele geçirdi (Soboul, 1989: 19).

Burjuva sınıfı Fransız devrimiyle iktidara gelir gelmez, birey özgürlüğünü her şeyden üstün tutma gerekçesiyle, loncaları kaldırarak meslek ve ticaret özgürlüğünü ilan etti. 17 Haziran 1791' de "La Chaplier Yasası" ile feodalitenin özgürlüğü kısıtlayıcı loncalarını kaldırdı. Bu yasağı sözde ulusal birliği sağlamak için kaldırıldığı ilan edildi (Sarica, 1981: 111). Esasında La Chapliere Yasası' ile loncaların kaldırılması feodal soyluların parçalara ayırmış olduğu topraklarda aristokrasinin vergilerini ortadan kaldırmaya yönelik bir girişimdi. Bunu da özgürlük kavramını kullanarak özgürlüğün bütün ulusa ait olduğu mistifikasyonu hayata geçirdiler. Fakat ilginç olan egemenliğin millete ait olduğunu ileri süren burjuvazi, siyasi bir örgüt olarak partilerin uzun süre anayasaya bir kurum olarak girmesine izin vermedi. Bu yasağın nedeni ise özellikle ulusun birlik ve bütünlük anlayışını bozma riskiydi (Huberman, 1999: 154).

Bu risk ise milli birlik ve bütünlüğü bozucu bütün unsurlar, partiler, korporasyonlar, sosyal sınıflar, bu temel ilkeye aykırı görüldükleri için sosyolojik birer gerçek olarak kabul edilmedi. Bu yapılar anayasa hukukunun dışında tutulmaya çalışıldı. Esasında iktidarı ele geçerin burjuvazi karşı devrim endişesiyle yararına olan toplum düzenini bu yoldan, yani "Milli Birlik" fikri içinde savunmayı kendi çıkarları yönünden yararlı görüyordu. (Sarica, 1971:155). Burjuvazinin Tiers Etat'ı temsil etmediğini bunun halka karşı sadece bir mistifikasyon ve göstermelik bir oyun olduğunu Cobban ileri sürüyordu (Cobban, 1967: 211) bu iddiasını destekleyen bir tarihçi de Guerin'di. Guerin Babauf'un ulusal meclise karşı olan konuşmasında "Delegeler! Aranızda tek bir gerçek Sansculotte yok açıktır ki hiçbiriniz yoksulluğun yürek paralayan ızdırabını bilmiyorsunuz" diyordu (Guerin,1977: 48).

Fransa'da alt sınıflar adına iktidara gelmesine karşın Fransa'da alt sınıfların devrimden uzun bir süre geçmesine rağmen çok fazla yapısal bir değişim ve dönüşüme uğramadı. Bu durum Marksist tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine (Lefebvre, 2015: 89). Cobban Devrimden sonra Fransız kırsal alanın modern kapitalist bir dönüşüme uğramadığını iddia ediyordu. Cobban'a göre Fransa Devrim'in ardından modern, kapitalist bir ekonomik sisteme geçemediğini savunuyordu (Cobban, 1967: 54). Fransa 19. yüzyılın sonlarına kadar sanayileşmesini gerçekleştiremeyen bir ülkeydi. Fransız ticareti ve endüstrisi, on dokuzuncu yüzyıl boyunca pazarlar açısından yerel ve bölgesel olarak kaldığı için Fransız köylüsü, geleneklere saplanmış, yeniliklere direnç gösteren bir düzeydeydi (Cavanaugh, 1972: 126).

1.3 Burjuvazi ya da Kent Soyluluğu

1789 Devrimi'nin arefesinde Fransa'da toplumsal sınıflar Krallık bürokrasisi, feodal toprak soyluları, kentler ve krala bağlı ayrıcalıklı kentler bütün bu egemen sınıflarla uzlaşmış bir *modus vivendi* niteliğine sahipti. *Bourg* kentli orta sınıf olarak burjuvazinin yaşadığı mekânlara verilen

isimdi. “*Bourg*” terimi müstahkem surlarla burçlarla çevrili yerleşim alanlarını ifade ediyordu (Braudel, 1993: 425). “*Site*” terimi ise Roma’dan beri dinsel bölge merkezinin ve şehirlerin bulunduğu mekânlar için kullanılıyordu. Burjuva terimi ise aristokrasinin ve ruhban sınıfının dışında kalan gruplar için tanımlanmaktaydı. Latince kökenli bir terim olan “Burjuva” kelimesi başlangıçta siyasal bir içeriğe sahip değildi. Fransız Devrimiyle birlikte bu terim bütün Avrupa’da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Braudel’in tanımını esas alırsak; Burjuva sınıfını tarımdan kopmuş ticaretle ve kentlerdeki meslek serbest mesleklerle uğraşan sınıf olarak tanımlar (Braudel, 1993:328). Burjuva sınıfının kazancı aracı bir sınıf olarak doğrudan emekten elde edilen bir kazanç olmadığı için dinsel kurumlar tarafından meşru görülmemekteydi. Hele faiz söz konusu olduğunda din dışı ve tefeci olarak niteleniyorlardı. Burjuva sınıfının önündeki bir engel ise kırsal alanda ticaret yapmak istediklerinde senyörlerin her kır ya da kasabanın sınırlarından burjuvaziden gümrük vergisi almasıydı. Bu burjuva sınıfını kendi aralarında aristokrasiye karşı tarihsel bir sınıf dayanışmasına itecek daha sonra Fransız Devrimi’nde bütün sınıfsal iltimas ve imtiyazları *La Chapper Yasası*’yla kaldırarak ticari bütünlüğü sağlamak için ulusun birliğini bayraklaştıracaklardı (Bloch, 1983: 444).

Burjuva sınıfı Fransa’da soylular ve papazlar dışında kalan *Tiers Etat* (Üçüncü Sınıf) olarak adlandırdıkları sınıfın en zengin ve en becerikli kısmıydı. Fransa’nın eyaletlerinde uzun süre bu sınıf, ekonomik gelişme sayesinde güçlerini geliştirmişlerdi. Buna karşın İngiltere hariç Avrupa’nın diğer bölgelerinde İtalya ve İspanya’da Orta ve Doğu Avrupa’da bu sınıf rüşeym halde bile değildi (Stromberg, 1986: 94). Burjuvazi temelde, ticaretle uğraşan köylülerin ve zanaatkârların iş yaptığı aracı kişilerden oluşuyordu. Bazıları, çok çalışmanın ve sade bir hayat yaşamının sonucunda önemli pozisyonlara geliyordu. Fakat iş alanı ne kadar mütevazı olursa olsun, ticari spekülasyonlar sayesinde başarıya ulaşıyorlardı. Aracı sınıf olarak üreticiye oranla zenginliğe daima daha kolay ve daha hızlı ulaşan bir sınıftı. Bu görüşün aksini savunan tarihçiler de vardı. Örneğin (Lefebvre, 2015: 50). İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da devrim öncesinde burjuvazi büyük sanayi işletmelerinin sahipleri değil, çoğunlukla tüccarlar, hukukçular, noterler ve yaşamlarının sermaye sahibi olarak veya sermayeyi kullanarak kazanan kişilerdi (Tilly, 2001: 199). Soyluluğun sınıfsal konumuna baktığımızda ise burjuvazi sınıfından farklı olarak tezgâh veya mal işi yapmayan burjuvazi o dönemde pejoratif anlamda küçümsemeyle karışık kent soyluluğu olarak adlandırılan sonradan soyluluğu satın almış Noblese de Robe’dan (cübbe soyluluğu) dan farklı olarak eksiksiz bir itibar soyluluğu anlamına gelmekteydi (Braudel, 1993: 431).

Noblesse de Robe konusunda Alfred Cobban’da Braudel’in görüşlerine yakın bir görüş içindeydi. Fransız Devriminde Burjuvazi sınıfı ile aristokrasi sınıfının öyle kolay birbirinden ayrılamayacağını ileri sürerek bu sınıflar aslında iç içe geçtiğini ileri sürmekteydi. (Cobban, 1967: 91). Cobban tüm Fransız soylularının ikircikli bir konumda olduğunu ileri sürmekteydi. Önce karşı-reformun, fikirlerine ve entelektüel konumlarına karşı muhalif bir konum içindeydiler. Kent soyluluğu diye başlangıçta toprak soyluları tarafından aşağılanan burjuvazi, soyluların katolik mezhebine karşı aydınlanma felsefesinin seküler akılcı pozitivist düşüncelerinin bayraktarlığını yapacaklardı. Devrimle birlikte sadece kilisenin mülklerine el koyulmadı manevi ayrıcalığına da el koyulmuş oluyordu (Jaures, 2015: 51). Burjuvazi siyasal egemenlik konusunda ise kiliseyi devre dışı bırakmak için Doğal Hukuk ve toplumsal sözleşme kuramını seküler bir içerikle devletin kurulma gerekçesi olarak meşrulaştıracaktı. Bu mantığa göre Fransız devrimcilerinin ve onların liberal mirasçılarının 17. yüzyılda Doğal Hukuk Kuramına dayanarak devleti bir yapıntı olarak toplumsal sözleşmeyle kurup Orta çağın egemenliğin kaynağını Tanrıya dayandırmış olduğu meşruiyet zeminini bu denklemin dışında tutarak seküler dünyanın meşru temelini sağlamış oluyorlardı. Fransız Devrimiyle birlikte devrimciler, yönetim biçimlerinin aslında insan yapısı olduğunu, bir plana az çok uygun olarak değiştirilebileceğini ve yönlendirilebileceğini, ortaya koydular (McNeill, 1994: 477). Aydınlanma filozoflarının seküler ideolojisi Fransız

Devrimcilerinin yeni ilmihali olarak kabul edildi. Bu anlayışa göre akıl ve deneyle kavranamayan ve geometrinin ölçüleriyle doğrulanamayan her şeyi başta metafizik olmak üzere dini bütün kurumları ıskartaya çıkardıklarını ilan ettiler (Cobban: 1967: 278). Burjuvazinin bu seküler dünya tasarımı mantığında artık her şey ölçmenin ve biçmenin konusu olacaktı. Her olayın arkasında metafizik inançlar yerine kurucu rasyonel nedenler ölçü haline getirildi. Bu ölçü sadece dünyayı eşyayı kavramanın ölçüsü değildi. Aynı zamanda burjuvazinin dünya ve toplum tahayyülünde artık her şey alımın ve satımın konusuydu. Fransa'da alımın ve satımın en büyük aracısı olan büyük burjuva gruplarını tanımlayan Gentry teriminin Bu sınıf sahneye çıktığı dönem 1603. Bu terimin sözlüklerde yer alması sözlüklerin tanıklığı bu sınıfın oluşum sürecini de açıklamaktadır. (Bloch, 1983: 357). Bu sonradan parayla satın alınmış soyluluk sürekli kılıç soyluluğunun itirazına uğradı. Bu iki sınıf arasındaki gerilim ise merkezi krallığın egemenliğini konsolide etmesi içinde fırsat sunmaktaydı. Braudel'e göre bu sonradan soyluluğu parayla satın almış görece olarak daha büyük sermayeye sahip olan bu sınıf 17.yüzyılda sahneye çıkmalarından başlayarak aydınlanma felsefesine zemin hazırlayarak ulusu icat edecekti (Braudel,1993: 63). 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde burjuvazinin sermayesi daha büyük boyutlara ulaştı. Bunun da temel nedeni soyluların darboğaza girmesiyle ellerindeki toprakları burjuvazinin almasıydı. Bu süreç Fransa'da iki farklı sınıf arasında birinin zenginliği ötekini aleyhine zenginleşerek sonuçlandı. Oysa İngiltere'de bu süreç iki hem soyluların hem de burjuvazinin lehine zenginleşerek sonuçlanmıştı. İngiltere'de çoğu yerde Fransa'dan farklı olarak soylular ticaret işleriyle uğraşarak burjuvalaşmışlardı. Çünkü İngiltere'de Fransa'daki gibi ticaretle uğraşmak olumsuz aşağılayıcı pejoratif bir iş olarak görülüyordu. Buna karşın Fransa'da soylular sınıfı ticareti her zaman aşağılık bir iş olarak niteliyordu. Bu sınıfın kendi maddi zenginlikleri ticaretten değil otarşik yapısı içinde kırsalın kiralardan oluşmaktaydı (Bloch, 1983: 452). Fransa'da Krallık gittikçe sermaye birikimini artıran bu burjuva sınıfını toprak soylularının merkezkaç eğilimlerine karşı bu sınıfla ittifak içine giriyordu. Sonradan soyluluğa satın alan bu sınıfın önceden krallıkla olan bağları vergi memurlukları ve iltizamlar üzerinden kurulmuştu (Weber, 1991: 243).

Cübbe soyluların Fransa'da mültezimlik ve diğer bürokratik mevkileri elde ederek güç kazanması kılıç soylularının gerilemesine neden olurken monarşinin merkez kaç eğilimler karşısındaki gücünü de pekiştirmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kılıç soyluluğun ekonomik ve siyasal güçleri zayıflayınca kral soyluların elinden yargı görevlerini aldı. Soyluların topraklarından asker ve vergi toplama, işlerine daha fazla müdahale etmeye başladı (Cobban, 1967: 64).

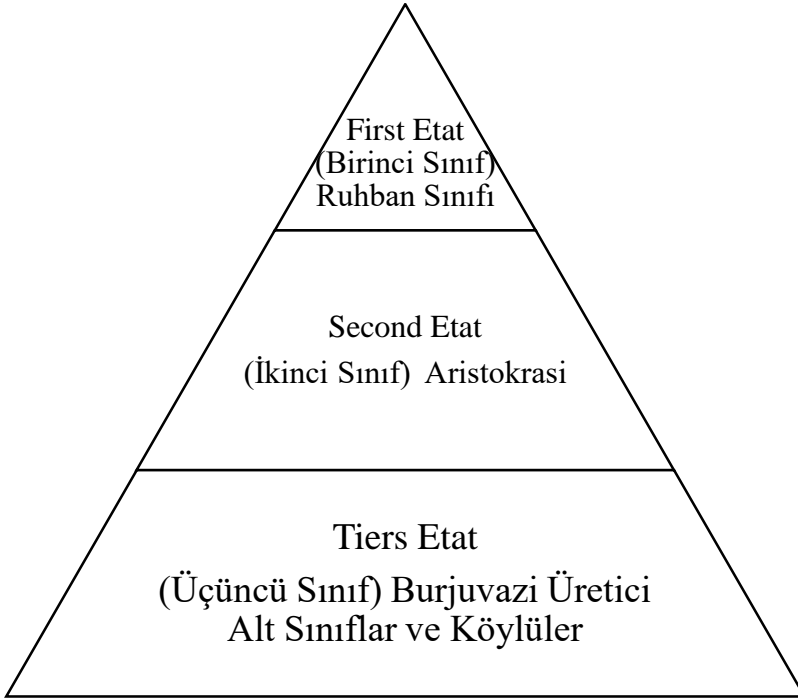
Bu süreçte XIV. Louis' in soylular sınıfını oldukça zararsız bir konuma getirdiği görülmekle birlikte bunun karşılığında verilen ödünü de hatırlatmakta yarar var. Bu ödün o dönemde gelir kaynakları kralinkinden çok daha fazla olan kilisede yüksek mevkiler sağlanarak gelir sahibi kılınmalarıdır. Kilise krala yaptığı bu destek karşılığında heretiklere (sapkınlara) karşı kiliseyi koruma garantisini sağlıyordu. Nitekim bu dönemde XIV. Louis'in IV. Henri zamanında çıkarılan Nantes Fermanı'nı geri almıştı. Nantes Fermanı, Protestanların inanç özgürlüğünü garanti altına alan krallık fermanıydı. Nantes fermanıyla Kral soyluları yönetimin merkezinden uzaklaştırmıştı. Fakat kilise ve ordu yine onların elindeydi (Moore, 2003: 40).

XIV. Louis döneminde şaraptan elde edilen büyük servetler sonradan soylulaşmış olarak ya da parayla satın alınan soyluluk statüsü olan Noblesse De Robe'u daha güçlü hale getirmişti. Fransa'da parlamentolar yerel mahkemelerin yargıçları savcılarını da bu sınıfa mensup insanların ayrıcalıklı meslekleri haline gelmişti. Fransız Devriminin arefesine gelindiğinde kıdemli aristokratik soylular olan Noblesse de Pee artık ne ekonomik gücü ne de itibarı kalmıştı.

Kılıç soyluları için ticaret sürekli kötü ve aşağılık işlerden sayıldığı için bu mesleklere uzaktılar. İstisna da olsa bu mesleğe eğilim duyanların önünü ayrıca yasal engel kapatmıştı. Bu yasal engel rütbe tenziliyle soyluluk statüsünü yitirip *declassé* dışlanmasına sınıf dışına atılmasının

gerekçesiydi. Rütbe tenzili ile ilgili yasalar daha çok kentlerde ticaret ve endüstri ile uğraşmaya başlayan için uygulanıyordu.

Şekil 1: Devrim Öncesi Fransa'da Toplumsal Sınıf Şeması

1.3.1 Jakobenler

Jakobenlerin en belirgin özelliği devrimin önderlerinin ülkü ve amaçlarıyla gerçeklerin kendisi arasında derinleşen zıtlıklar karşısında soyut teoriyi hakikat zan etme yanılgısında yatıyordu. Jakobenler için devrim sürecinde realite ile kendi tahayyülleri arasındaki boşluk açıldıkça diktatörlüğün şiddeti de artıyordu. Jakobenlerin ön gördükleri düzen beklenen adil ve eşitlikçi rejimi getirmedi. Ancak feodal engelleri kaldırarak sadece zenginlerin gücünü artırıp büyük burjuvanın iktisadi iktidarını yerleştirmeye yaradı. Jakobenlerin en temel görüşleri değerlerin içkin bir biçimde siyasi eylem yoluyla ve siyasi eylem içinde gerçekleşmesi fikri üzerinde kuruluydu (Furet,1989:56). Jakobenleri (Michelet, 1967) şöyle tanımlamaktaydı “Biz akıllıyız, güçlüyüz, ötekiler mutedil budalalar, çocuklar, ihtiyarlar, kadınlardır. Sayımız az olsa da doktrinimiz en iyi doktrindir. Bu hayvan sürüsünü kendi isteğine rağmen kurtaralım. Az çok bir kısmı öldürülse ne çıkar gerçekte yaşamıyorlardı ki ölümden şikâyet etsinler. Bunların ancak toprağa faydası olur” (Michelet,1967:45). Jakobenlerin burjuva sınıfı içinden çıkmalarına rağmen *Tiers Etat*’ın (Üçüncü Sınıfın) bütün alt sınıflarını hayvan sürüsü olarak görmeleri esasında devrimin millet ve halk diye yücelttiği grupların sadece kendi çıkarlarını meşrulaştırmak için kullandıkları bir araçtan başka bir şey olmadığını ispatlıyordu.

Öte yandan Jakobenlik özellikle Robespierre'in merkezi yönetiminin terör ve devrimci şiddetle özdeşleşmiş korkuya dayalı yönetimini ifade etmekteydi. Jakobenlerin temel özelliği soyut prensiplere aşırı güvenen bir grup olmasıydı. Eşitliği şiddet ve anarşi altında sağlamak için diktatör bir yönetimin bütün kanlı projelerini hayata geçirdiler. Bu grubun dünya görüşü çeşitli ideolojik taahhütlerin bir araya toplanmasından oluşmaktaydı. Bu taahhütler didaktizmi, terörü, kardeşlik ve cumhuriyetin erdemi olarak dayatıyordu. Böylece rasyonel şeffaflık, devrimin tiyatral yanlarıyla iç içe geçmişti. Bireyciliğin, sosyal adaletin ve eşitliğin çelişen tarafları ortaya çıktıkça şiddetin ve terörün düzeyi daha da artıyordu (Epstein, Karr, 2007: 512). Jakobenlerin ideolojisini

şekillendiren aydınlanma felsefesinin despot yüzüydü. Jakoben ideolojisine göre toplum adeta aklın ve bilimin labaratuvarından başka bir şey değildi. Onu doğanın düzenli ve doğrusal yasalarına göre yönetmek gerekirdi. Jakobenlerin devrimci tahayyülüne göre toplumlar aynı fizik kanunlarına ve geometrinin kesinliği gibi pozitivist yasalara tabiydi (Tanili, 1995: 216). Jakobenler için devrimci tahayyül ile realite arasındaki boşluk açıldıkça devrimden geriye dönüş tehdidi kaçınılmaz hale gelmekteydi. Bunu önlemek için Jakobenler soyluların ve kilisenin el koydukları mallarının burjuva sınıfının eline geçmesine göz yumuyordu. Böylece büyük burjuvazi Fransa'da jakobenlerle zımnî bir ittifak kurarak Jakoben diktatörlüğün sert rejimini destekleyerek konvansiyonun kararlarını alkışladılar (Cobban, 1967: 132). Jakoben dünya görüşünün diğer bir niteliği; muhayyel bir toplum tasarımı projesi üzerine kurdukları düşsel bir tasarımdı. Toplumun kendi içindeki işleyiş saatini asla kabul etmeksizin aydınlanmanın soyut aklını her türlü hakikatin yegâne ölçüsü haline getirmişlerdi. Aydınlanmanın bütün eserleri onlar için projeydi. Nitekim Fransa'da Rousseau'nun yazıları Jakobenlerin propaganda aracı yapılmıştı. Mable, Morelly, Helvetius, Diderot, Marat, Gosselin birçok edebiyatçının eserleri, Fransız Devrimi sırasında Jakobenler ve Babouvistler tarafından programlara çevrildi (Bernstein, 1943: 116). Jakobenler toplumsal realite ile kendi teorik ve soyut tasarım arasındaki uçurumu kapatmak için tarihi hızlandırarak terör korku panikle bir toplum inşa etmeye giriştiler. Koku ve dehşeti süblime ederek yeni rejimi korkuyla yüreklere işlemeye çalıştılar. Bu bakımdan bir tür muhayyel siyasal toplumun inşası için reel bir korku ve terörle yeni Cumhuriyetin temeli atılmış oluyordu (Ellis, 1978: 359). Bu korku durumunu Edmund Burke şöyle tanımlamaktaydı. Korku insanın dışındaki olgularla etkileşiminde en belirleyici güdüdür. Burke göre korku ve terör insanın kendi olası yok oluşuna dair bir duygu olarak insanın muhayyilesinin çözülmesine belirsizlik ve düzensizliğin doğmasına neden olur. Bu korku yüzünden insanların iradesinde daha çok itaat güdüsünü yaratır (Burke, 1958: 178).

1.4 Girondenler

Gironden ismi Fransa'nın güneybatısında Bordeaux şehrinin bulunduğu bölgeden gelmekteydi. Tiers Etat içindeki burjuva sınıfı bu bölgeye mensup olduğu için bu isimle tanınmaktaydılar. Girondenler toplumsal sınıf olarak Burjuva sınıfına mensup bir gruptu. Fakat Jakobenlere göre daha ılımlı bir gruptu. Girondenler ticaret ve sanayi burjuvası sınıfını oluşturmakla birlikte bir bölümü de taşradaki toprak burjuvazisini oluşturmaktaydılar (Michelet, 1967: 158). Girondenler burjuva Cumhuriyeti'nden yanaydılar. Devrimde öncü rol alan Girondenler ve Montagnyardlar aralarındaki rekabete rağmen aynı sınıfa mensuptular. Ticaret burjuvazisinin sözcüsü olarak Girondenler mülkiyeti ve ekonomik özgürlüğü savunmalarına rağmen Sankülotlar tarafından talep edilen fiyat sınırlamalarını desteklemekten geri durmadılar. Girondenler Jakobenlerden farklı olarak halka ve onun menfaatleri konusunda daha esnek ve ılımlı bir politikadan yana bir sınıftı. Girondenler dünya görüşü ve haklar bakımından halka yakın olmasına rağmen bu sınıfın mensupları daha çok avukat noter dava kâtiplikleri gibi serbest meslek gruplarından oluştuğu için devrimde çok etkin bir rol oynayamadılar (Soboul, 1989: 57).

Girondenler burjuva özelliklerinden dolayı değil avukat, noter ve dava vekilliği gibi serbest meslek gruplarından oluşmaktaydı. Bu grupta her ne kadar halk ve milleti temsil ettiğini iddia etseler de kendilerini halktan üstün sınıf olarak görmekteydiler. Jakobenlerde sınıf olarak Tiers Etat (üçüncü sınıfı) yani halkı temsil ettiklerini iddia ediyorlardı. Fakat Jakoben önderlerden bir tanesi dahi halktan çıkmış değildi (Michelet, 1967: 45).

1.5 Toprak Soyluları

Şüphesiz devrim öncesinde Fransız aristokrat sınıfı da homojen bir birlik oluşturmuyordu. Örneğin geleneksel Nobesse de Pe (kılıç soyluluğu), saray soyluları ve taşra soyluları, ki bu ikisi de kandan soylu idiler. Bu grupta soyluluk doğum yoluyla kazanılıp babadan oğula geçmekteydi. Onun için asaletin farklı sınıflardan ve evelenmelerden korunması için oluşmuş bir gelenek vardı. Bu sınıf

kılıç taşımaktaydı soyun mesleği şövalyelik savaş sanatı gibi atalar kültürüne dayandırılmaktaydı. Krallıkla bağları ise feodal aristokratik güçlerinin kurumsallaşarak krallık danışmanı, bakan, diplomat ve eyalet valilikleri gibi görevlerinden kaynaklanmaktaydı. Bu sınıf genellikle asker ve ordu işleriyle meşgul olup büyük toprak mülkiyetine sahip savaş sanatını babadan oğula devreden mesleklere sahiptiler. Kendi buldukları bölgede kralla esnek bağları olmakla birlikte yerel toplulukları yöneten bir sınıftı (Jaures, 2015: 56). Ayrıca Noblesse De Rob ortaya çıkıncaya kadar savcılık hakimlik gibi özel haklar ve toplumsal imtiyazlara sahiptiler. Fransa'nın toplumsal sınıf yapısı içinde sınıfların ve statülerin ayrılığı, toplumsal hiyerarşiyi güçsüzleştirmiyordu. Parasal ya da siyasi çıkardan dolayı krallık, şehirlerin yanı sıra aynı zamanda her sınıfın bünyesinde oluşan gruplara imtiyazları ve iltimasları vermekte asla zorluk çıkarmadı. "Böl ve yönet" ilkesi, yukarıdan aşağıya doğru hak eşitsizliklerine dayanan bir loncalar düzenini koruyordu (Günyol, 1989: 34). Aristokrasinin imtiyaz ve iltimaslarının kurumsallaştığı bu yapı burjuvazi sınıfının 18. yüzyılın sonuna doğru iktisadi gücünü pekiştirdikten sonra aydınlanmanın yaratıcı düşüncesiyle üretimin bilimsel bilginin gücüyle birleşince Fransız aristokrasinin tarihten ve topraktan gelen gücü zayıflamaya başladı (Lefebvre, 2015: 48). Sieyès'in Tiers Etat' nedir isimli kitabında Tiers Etat herşeydir derken burjuva sınıfı Tiers Etat içinde olmasına rağmen kendilerinin üçüncü sınıftan ayrı olduğunu ileri sürüyordu. Sieyès'e göre soyluluk bir kamu memurluğu değildi (Derbil, 1951: 135). Soyluluğun imtiyazları her türlü memurluktan bağımsız olarak şahsa ait geleneksel ve yasal bir hak ilkesi olarak tanımlanmıştı. Bir taraftan ruhban sınıfı ayrıcalıklarını kaybederken soylular ruhban sınıfına göre kendi sınıfsal çıkarlarını görece de olsa muhafaza edebilmekteydi (Derbil, 1951: 204). Sieyès soyluların en lanetli savunucularının Tiers sınıftan çıktığını ileri sürüyordu. Üçüncü sınıfın içinden çıkan bu grubun zekâsı ve ruhu kıt olarak doğmuş olduklarından söz ediyordu. Bu grubun iktidar ve egemen olanların iltifatlarına haris oldukları ölçüde özgürlüğün değerini hissetmekte o kadar kabiliyetsiz olduğunu belirtiyordu. (Derbil, 1951:159). Sieyès'in burjuvazinin içinde bulunduğu Tiers Etat'ın burjuva sınıfı dışındaki mensuplarını bu şekilde aşağılamakla Devrim'in Jakoben tavrını da ortaya koyuyordu. Bu cümlelerden burjuvazi için Halk ve Millet kavramının Devrim sürecinde Tierse Etat'ın sözcülüğünü üstelenen burjuva sınıfının çiftçi köylü küçük üreticiyle olan arasındaki ilişkinin niteliğini ifade ediyordu.

Yöntemsel olarak hiçbir sınıfın saf ve organik sınırlarının kesin olarak çizilemeyeceği gerçeğini göz önünde bulundurduğunda burjuvazinin toplumsal sınıfların en alt kesimiyle kurduğu ilişki temsili ve kendi meşruiyetini sağlamak için halka karşı göstermelik bir oyundu. Bunu da devrim sürecinde Enrageler, Sanskülötlar ve Hebertistler üzerinden sağladılar. Burjuvazinin aristokrasi ile olan ilişkisine bakıldığında devrimin başlangıcında toplanan Etat Generaux'da (Tabakalar Genel Meclisi) İngiliz devrimine benzer biçimde cübbe soyluları kılıç soylularını destekledi. Cübbe soyluları önceleri Wersailles sarayında kralın yanında yer alıyorlardı (Furet, 1989: 116). Yukarıda değindiğimiz gibi, krallık bürokrasisi içinde de yer alan bu sınıf burjuvazinin gelirlerinden alınacak vergilerin krallığa aktarılması kendi çıkarlarıyla örtüşüyordu. Buna karşın burjuvazinin eşitlik ve özgürlük olarak dillendirdiği şey esasında kendi ekonomik ve ticari alanlarının önündeki kısıtlamaları kaldırmaya yönelikti. Fakat bu hakkı sanki bütün Tiers Etat'ın hakkıymış gibi kitlesel bir biçime büründürdü. Toprak soylularına ait imtiyazlar tedrici olarak krallığın egemenliğine geçmeye başladı. Aristokrasiye ait ayrıcalıklar mutlak monarşi döneminde senyörlere ait mahkeme yetkileri de dahil olmak üzere krallığın egemenliğine geçti. Mutlak monarşi dönemine gelindiğinde ruhban mahkemelerinin yetkilerini de kral parlamentolar aracılığıyla büyük ölçüde zayıflatmıştı.

Mutlak monarşi döneminin en önemli özelliği kamu hukukunun ön plana çıkarak kişisel feodal bağımlılık ilişkilerinin neredeyse bitme noktasına gelmesidir. Toprak soyluluğuna bağlı olarak kişisel bağımlılık ilişkilerinin zayıflaması aristokrasinin meşruiyetini de sarsan bir gelişmeydi (Kaplow, 1965: 1098). Yerel güçlerin yerini artık kralın yetki ve nüfuzunun son derece yaygın olmasını sağlayan kamu bürokrasisi almaya başlamıştı.

1.6 Ruhban Sınıfı

Ruhban sınıfı Fransız toplumsal sınıfları içinde *First Etat* (Birinci sınıf) denilen sınıfı oluşturmaktaydı. Piskoposların kökenine bakıldığında bunların 1774-1790 döneminde %90'ı soylu kökenli olup 1682-1770 döneminde ise soyluların oranı % 84 tür. Ayrıca belirtmek gerekirse XV. ve XVI. Louis'in bütün bakanları ya da hemen hemen tümü bu dönemde soylu kökenliydi (Soboul, 1989: 106).

Ruhban sınıfının sayısı konusunda Pierre Gaxotte'nin rakamları da Sieyes'in rakamlarını teyit etmektedir. Bu rakamlar Devrim arefesinde kilisenin gücünü anlamak açısından önemlidir. Bunların yüzde otuzu piskopos, beş altı yüzü piskopos vekili elli bini köy papazı, on sekiz bini piskoposluk müşaviri ve kilise başrahibi, altmış bini kadınlı erkekli keşiş olmak üzere kilisenin aşağı yukarı yüz yirmi beş bin mensubu vardı (Gaxotte, 1962: 183). Sieyes'in rakamlarına bakıldığında ise Devrim arefesinde Fransa'da Rahipler sınıfının sayısı 80.400 dir . Soyluların sayısı ise 110.0000 dir. Böylece 200.000 bine yakın ayrıcalıklı sınıfa karşın 24-25 milyon halk vardı (Sarica, 1971: 217). Sieyes'e göre rahiplik bir sınıf değildi. Fakat bir kamu hizmetiyle donanmış tanımlanmış bir meslekti. Burada ayrıcalıklı olan şahıs değil görevin kendisiydi (Sieyes, 1951;152). Fransa'da devrim ve imparatorluk öncesine kadar ordu aristokrasiden farklı olarak burjuvalar için bir yükselme yolu değildi istisnalar bir tarafa bırakılırsa burjuvazi bu yapının dışındaydı (Furet, 1989: 127).

2. Parentez'e Alınan Halk ya da Tiers Etat (Üçüncü Sınıf)

Toplumsal sınıf ya da gruplara yönelik her tanımlama esasında onları paranteze almak anlamına gelmektedir. Bu nedenle her tanımlama doğası gereği bir içerimi gerektirdiği kadar dışlamayı da kaçınılmaz kılmaktadır. Micheal Foucault'un deyişiyle her tanımlama bu bakımdan bir dayatmadır (Foucault, 1995: 83). Bu dayatma tanımlayanla tanımlanan arasındaki hegemonik iktidar ilişkisi olarak da ortaya çıkar.

Burada tanımlayanla tanımlanan arasındaki hegemonik ilişkinin kökeni bir anlamda Spinoza'nın olumsuzlama ve olumsuzlama kavramlarının daha fazla gerçeklik taşımadığı ya bu ikisi arasındaki eşit değerde bir güç olduğu zehabından kaynaklanmaktadır. Spinoza gücün güçten, bir fikrin başka bir fikirden her zaman üstün olabileceğini savunur. Eşitliğin bazen bir yanılgı ve zehap olduğunu ileri sürer (Spinoza, 2012: 62). Nasıl ki nesnelerin bazıları diğerlerine göre üstünse fikirlerin de gerçek yaşamda kendi aralarında üstünlük hiyerarşisinin olabileceğini vurgular. Halk kavramı da toplumsal sınıf sıralamasının düzeninde en alta görünse de Burjuvazinin kendi ilkelerini ve dünya görüşünü Halk ve millet üzerinden meşrulaştıracaktı. Halk kavramı her defasında yeniden tanımlanması gereken bir kavramdır. Çünkü her tanım belirli bir anın özelliklerini taşımaktadır. Kavramlar ve tanımlar buldukları dönemin fotoğrafından ibarettir. Bu nedenle o dönemin fotoğrafına baktığımızda halk ya da millet Sieyes'in en temel kavramlarından biriydi. Ona göre halk ayrıcalıklı sınıfın dışında kalan herkeste. Yani Tiers Etat'tı (Sieyes; 1951: 160). Tiers Etat içinde kendini konumlandıran Jakobenler de özgürlüğün mükemmel olduğunu inkâr etmiyorlardı. Fakat özgürlüğü yalnızca kendileri için istiyorlardı. Bütün öteki insanların yani Tiers Etat içindeki diğer alt sınıflarda dahil hiçbir şekilde ona layık olmadığını düşünüyorlardı. (Touquevelli, 2004: 43).

Jakobenlerin gözünden halkın ve milletin ne anlama geldiği Verdun'da görevli milletvekili Jean Baptiste Bo'nun Kamu Selameti Komitesi'ne yazdığı raporda ortaya çıkıyordu. Bu raporda Jean Baptiste Bo halkı şöyle tanımlıyordu "Halk her gün kurulmadıkça işlemeyen zemberekli bir saat gibidir" diye yazıyordu (Guerin, 1973/1986: 201). Bu Fransız devrimcilerinin icat etmek istedikleri "olması gereken" halktı. Bir de somut "olan" reel halk vardı. Onlar zaten akılları kıt zekâları sınırlı yığınlardı. Bunlar da kendilerine rağmen adam edilmesi gereken yığınlardı. Makalenin başlangıcında da vurguladığımız gibi Fransız devrimcileri için halk, ulus ve millet aynı anlamda kullanılmaktaydı. 18. yüzyıl Fransa'sında hukukçular ve siyasi düşünürler için halkın en

önemli niteliği onun birliğiydi. XVIII. Yüz yıl felsefesinin ortaya attığı ve Fransız Kurucu Meclisi'nin uygulamaya koyduğu halk kavramı birliğe kadar bütünlükçüydü. O dönemin halk tanımları aralarında farklılaşmalar olmayan millet anlamındaydı (Sarica, 1971: 168). Halk denilince 1791 Anayasasında birleşik bütünlükçü bir ulus kast ediliyordu. Bu nedenle devrim öncesi eski rejimdeki bütün sınıf farkları tanınmayarak burjuvazinin inşa ettiği ulus yapısında birleştirilmişti (Sarica. 1971: 213).

Bu dönemde soylular ve ruhban sınıfı dışında kalanları, teorik olarak bir tek sınıf olarak görmek o dönemde burjuvazinin çıkarlarına da uygun düşen bir şeydi. Bu bütüncü yaklaşım burjuvazinin ayrıcalıklı sınıflara karşı mücadelesinde yoksul halk kütlelerini peşinden sürükleyebilmesinin ideolojik aracıydı. Yoksul halk ise kendini ezen feodal imtiyazları ortadan kaldırmak kâğıt üstünde de olsa özgürlük ve kanun önünde eşitlik sağlayabilmek için burjuvazinin bu mücadelesine katıldı. Biçimsel olarak halk sınıfları bölünmemiş gibi görünse bile iktidarı aşkın varlık olan “millet” vermekle aslında devlet iktidarının burjuvazi tarafından kullanılması sağlanmış olmaktadır. Liberal teori de burjuvaziyi açıktan açığa teorik olarak halktan ayrı tutmamış hepsini vatandaş adı altında soyut olarak halkla eşitlemişti Herkesi kanun önünde eşit saymış, millet adı altında da bütün vatandaşları yurttaşlık bağıyla devlete bağlamıştı. Ancak Fransa'nın ilk ulusal meclisinde ve İnsan ve Yurttaş Hakları bildirgesinde burjuvazi siyasi hakları mülkiyet haklarına bağlıyordu.

3.Sonuç

Fransız Devrimi 18. yüzyıldan başlayarak bütün dünyada çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Anayasal hareketlerin oluşmasına yol açarak ülkelerin siyasal yapılarının değişmesiyle sonuçlanmıştır. Bu siyasal değişim monarşileri ulus devlete, çok milletli imparatorlukları da birden çok ulus devlet yapılarına dönüştürmüştür. Fransız Devrimi meşruti rejimlerin hem ideolojisini hem de terminolojisini oluşturmuştur. Devrimin düşünsel ve felsefi kaynakları Aydınlanma felsefesi ve onun pozitif Kartezyen dünya görüşünden beslenmiştir. Bugün Fransız Devrimi'nin üzerinden iki yüz otuz beş yıl geçmesine rağmen Fransız devrim ruhunun sert yüzünün Fransız bürokrasisine ve yönetim biçimine sinmiş olduğunu ileri süren görüşler akademik ve entelektüel gündemin konusunu oluşturmaktadır. Fransa'da Devrimci Cumhuriyetçiler ile Demokratlar arasındaki tartışmanın konusu Cumhuriyetçilerin Domokratları softless (yumuşaklık), gevşeklik ve ilkesizlikle suçlamaktadırlar. Bu iki grup arasındaki tartışma esasında Devrim zamanlarından beri devam eden bir tartışmadır. Fransız Devrimi egemenlik ve tabiiyet ilişkilerinin nasıl üretileceğinin pedagojik ve ideolojik yöntemlerini sağlayarak ulusların inşasında siyasal model oluşturmuştur. Bu model ulus devlet te birey ile devlet arasındaki tabiiyet ilişkisini her türlü din mezhep cemaatten uzak yurttaşlık bağıyla oluşturmuştur. Fransız Devrimi Cumhuriyeti kurduktan sonra yurttaş da cumhuriyetin okulları ve rıza aygıtlarıyla üretmiştir.

Bu metinden çıkarılan bir başka sonuç ise *ancient* rejime ait dini aygıtların Devrimle birlikte tersine döndürülmüş bir teolojinin seküler bir ilmihali ile meşruiyetini ideolojik mitoslarla üretmiş olmasıdır. Hangi toplum olursa olsun kutsallık aşkınlık olmaksızın siyasal egemenliğin meşruiyeti ve onayı sadece fiktif toplumsal sözleşmeler ve kurucu rasyonel öğelerle sağlanamaz. Fransız Devrimi ulusu inşa ederken karşı çıktığı dinin kutsallığını tersinden taklit ederek ancak üçüncü cumhuriyet döneminde kurumsallaşmasını tamamlayabilmiştir. Devrimle birlikte geleneksel kurumlar ortadan kaldırılırken onun yerine ulus devlet yapısı burjuvazinin dünya görüşü temelinde inşa edilmiştir. Böylece Fransız Devrimi feodal yapının parçalanmışlığı içinde monarşiyi yerinden edip onun yerine ikame edecek yeni bir merkezi sistemi oluşturmuştur. Devrimle birlikte feodal hiyerarşik toplumun parakende hale gelmiş dağınık iktidar yapısının yerine ulus devletle merkezi iktidar yapısını üretmiştir.

Ulus devletle birlikte burjuva sınıfının 17. yüzyıldan başlayan ekonomik iktidarı Fransız devrimiyle siyasal ve tarihsel sonuçlarına ulaşmıştır. Burjuvazi bu nedenle bölünmüş parçalanmış

bir siyasal ve coğrafi yapıdan bütünlükçü merkezi siyasal yapı olan ulus devletini dünyaya sunmuştur.

Toplumsal sınıf yapılarının sınırlarını geometrik kesinlik içinde belirlenemez. Çünkü toplumsal yapılarla bireylerin mensubiyet ilişkisi farklı yapılarla iç içe geçmiş ilişkiler yumağından oluşmaktadır. Bu nedenle toplumsal sınıf yapıları her ne kadar ekonomik temelli bir açıklama biçimi olsa da kültürel ve sembolik ortak paydaların dünya görüşünü belirlediği sonucuna varmak yöntemsal bir zorunluluktur. Fransız Devriminin özgünlüğü bakımından çıkarılan sonuçlara bakılırsa; Fransız Devrimi 1688 İngiliz devriminden farklı olarak burjuvazi aristokrasiyi tasfiye etmiştir. İngiltere’de ise Kralın gücü karşısında feodal toprak soyluları ile burjuva iş birliği içinde krala karşı devrim yapmıştır. 1688 İngiliz Devrimi burjuvazi ile toprak soylularının ortaklığında iktidarı ele geçirerek sosyal ve siyasal bir uzlaşmayla sonuçlanmıştı.

Bugün Fransız devriminin üzerinden neredeyse iki buçuk yüzyıl geçmesine rağmen devrimin kurumlarının ve ideolojisinin pek çok toplum ve devlet yapısında demokrasi ile cumhuriyetçiler arasında gerilimli bir ilişkiye neden olduğunu söyleyebiliriz. Fransız Devrimi’nin öncüsü olan burjuvazinin ideolojisi bir sınıfın dünya görüşü olarak başlangıçtaki dar biçiminden bugün daha geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Özellikle devrimin başlarında bayraklaştırılan özgürlük kavramı başlangıcındaki soyut ve sınıfsal içeriğinden çıkarak günümüz dünyasında geniş kitlelere mal olmuştur. Fransız devriminin doğrudan sonuçları olan iki büyük ideoloji milliyetçilik ve muhafazakârlık halen etkin dünya görüşü olarak hayatın her alanında yer almaktadır. Sosyalist ideoloji Fransız Devrimi’nin doğrudan sonucu olmasa bile sosyalist ideolojinin kuramı ve grameri üzerinde Fransız Devriminin büyük etkisi olmuştur. Bugün küresel dünyada artık sınıf kavramı kurucu ve açıklayıcı gücünü yitirmiştir. Sınıf kavramı yerine sivil toplum gibi kavramlar ikame edilerek politik gerilimleri yumuşatıp a politik bir analiz ve anlam çerçevesi oluşmuştur. Marksistlerin On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda ümitlerini bağladıkları sınıf kavram gücünü yitirmiştir. 21.yüzyılda ulus kavramının sınıf kavramından daha uzun ömürlü olduğu ve zamanın yıpratıcılığına karşı daha dayanıklı olduğu ispatlanmıştır.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası: Celali isyanları*, Ankara: Cem Yayınları.
- Aulard, A. (1944). *Fransız İnkılabının siyasi tarihi* 1.b, (Poroy, N. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Bernstein, S. (1943). Jefferson and the French revolution. *Science & Society*, Spring, 7(4), 115-140
- Bloch, M. (1989). *Feodal toplum*, (Kılıçbay, M. A. Çev.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Braudel, F. (1993). *Maddi uygarlık ekonomi ve kapitalizm II*, (Kılıçbay M. A. Çev.) Ankara: Gece Yayınları.
- Burke, E. (1958). *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*. Columbia University Press.
- Cobban, A. (1945). Historical revision the beginning of the French Revolution: *History*. 30(111), 90-98,
- Cobban, A. (1967). The French revolution, orthodox and unorthodox: A Review of reviews. *History*, 52(175.), 149-159.
- Cobban, A. (1948). The Fundamental ideas of robespierre. *The English Historical Review*, 63(246), 29-51.

- Cobban, A. (1967). The middle class' in France, 1815-1848. *French Historical Studies*, 5(1), 41–52. doi: 10.2307/285864
- Cobban, A. (1964). *The Social interpretation of the French Revolution the wiles lectures* Cambridge: Cambridge University Press.
- Colin, L. (1973). Nobles, Bourgeois and the origins of the French Revolution, *Past & Present* 60(8), 84-126
- Derbil, S. (1951). Tiers Etat Nedir, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 126-207
- Eastwood, D, Thompson, E.P. (1995). Britain, and the French Revolution. *History Workshop Journal*, 39(6), 79-88.
- Ellis, G. (1978). The “Marxist interpretation” of the French Revolution. *The English Historical Review*, 93(367), 353-376.
- Epstein, J, Karr, D. (2007). Playing at revolution: British “Jacobin” performance. *The Journal of Modern History*, 79(3), 495-530. doi: 10.1086/517980
- Focoult, M. (1995). *Kelimeler ve şeyler* (Kılıçbay, M.A Çev.) Ankara: İmge Yayınları
- Furet, F. (1989). *Fransız devrimini yorumlamak*, (Kuyaş, A, Çev.), İstanbul: Alan Yayınları.
- Gaxotte, P. (1962). *Fransız ihtilali*, (Tiryakioğlu, S. Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gordon, D, (Ed). (2001). *The Turgot collection, writings, speeches, and letters o Anne Robert Jacques Turgot, Baron de Laune* Mises Institute, Airbun Alabama, <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>
- Guerin, D. (1986). *Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-1795*, Alagon Y, Çev.). İstanbul: Yavuz Yazın Yayıncılık.
- Günyol, V. H (1989). *Devrim yazıları*, (Günyol, V. Eyüboğlu, Y, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları
- Haldun, İ. (1997). *Mukaddime* (Süleyman Uludağ, Haz:). İstanbul: Dergâh Yayınları,
- Hardt, M., Negri, A. (2001). *İmparatorluk*, 1b. (Yılmaz, A. Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008). *Devrim çağı*, 5.b (Şener, B. S. Çev.) Ankara Dost Kitapevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1992). *Milletler ve milliyetçilik*, 4. B (Akınhay O.Çev.) İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Hobbes, T (2007). *Leviathan bir din ve dünya devletinin içeriği biçimi ve kudreti*. (Semih. L, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Huberman, L. (1999). *Feodalizmden 20. Yüzyıla*, (Belge, M, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cavanaugh, J. (1972). The Present State of French revolutionary cobban and beyond, *French Historical Studies*, 7(72), 122-135.
- Jaures. J. (2015). A socialist history of the Frenc Revolution, Abidor, M Trans.), *Journal of Modern History*. 61(4), 704-723, <http://www.jstor.org/stab/18814>
- Kaplow, J. (1965). Review of The Social Interpretation of the French Revolution, *The American Historical Review*. 70(4), 1094–1026. doi: 10.2307/1846921
- Lefebvre, G. (2015). *Fransız Devrimi*, (Bucak, H Çev.). Ankara: Hil Yayınları.
- Mathiez, A. (1940). *Fransız İhtilali*. 3. Cilt, (Kaya, Ş Çev.) İstanbul; Kanaat Kitapevi.
- Maza, S. (1989). Politics, culture, and the origins of the French Revolution, *The Journal of Modern History* 61(4), 704-723.

- McNeill, W. H. (1994). *Dünya tarihi*, 3.b. Şenel Alaeddin, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Michelet. J. (1967). *Fansız ihtilali tarihi*. (Varoğlu, H. Çev.) Ankara; M E B yayınları.
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve demokrasinin toplumsal kökenleri*, (Tekeli, Ş. Şenel A. Çev.). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Sarıca, M. (1971). *Emredici vekaletten 1789 devriminin getirdiği temsil anlayışına geçiş*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sarıca, M. (1981). *100 Soruda Fransız ihtilali*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Sieyes, I. (2011). *Tiers etat nedir*, (Birkan, İ. Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Soboul, A. (1989) *Fransız devriminin kısa tarihi*, (Yarkın, İ. Çev.) İstanbul: İnter Yayınevi.
- Sombart, W. (2008). *Burjuva: Modern ekonomi dönemine ait insanın ahlaki ve entelektül tarihine bir katkı*. (Adanır; O. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sorel, A. (1949). *Avrupa ve Fransız İhtilali*, (Örik, N.S. Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Spinoza, B. (2012). *Ethica: Geometrik yöntemle kanıtlanmış ve beş bölüme ayrılmış ahlak*, (Dürüşken, Ç. Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Stromberg, R, N. (1986). Reevaluating the French Revolution, *The History Teacher*, 20(1). 87-107.
- Tanili, S. (1989). *Dünyayı değiştiren on yıl*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tanili, S. (1995). *Fransız devriminden portreler*. İstanbul: Cem Yayınevi,
- Tilly, Ç. (2001). *Zor, sermaye ve avrupa devletlerinin oluşum 990-1992*, 1. B Emiroğlu, K, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Ankara Orijinal Baskı.
- Tocqueville, A. (2004). *Eski Rejim ve Devrim*, 2.b, (İlgaz Turhan, Çev.) Ankara: İmge Yayınları
- Wallerstein, I. (1989). The French revolution as a world-historical event. *Social Research*, 56(1), 33–52.
- Weber, E. (1991). *My France: Politic, culture, myth*. London: Harvard University Press,
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (Vol. 1). London: University of California Press.

İSMET ÖZEL VE TÜRK TANIMININ NEVABİT KAVRAMI BAĞLAMINDA ANALİZİ*

Âdem ÇAYLAK^{1**}
Cansu KAYA²

Öz:

İsmet Özel, her biri birbiriyle bütünsellik içinde beslenen şair, komünist ve Müslüman'dan kendini arayışla oluşan yetkin Türk'e evrilen düşünüş biçimiyle Türk kavramının düşünsel sınırlılığını tersyüz etmiştir. Özel'in Türk'ü, Türk kavramına ilişkin literatürde var olan tüm tanımlamaların ötesinde, eşsiz ve özel'dir. Onun Türk kavramı, sosyolojik ya da etnik bir kimlikten öte verili olmayan bilinç ve duruşla yoğunlaşmış düşünsel bir oluşu imlemektedir. Özel'ci Türk, kendini arayış serüveninin kendinde bulunduğu bir tür tümel yetkinlik halidir. Özel'in kendini arayış sürecinin teslisi olan şair, komünist ve Müslüman'dan Türklüğe evrilen düşünsel yaşam serüvenini nevâbit kavramı üzerinden inceleyen bu çalışma, Türk kavramsallaştırması üzerinden Özel'in Türk düşünüş biçim ve üslubunun nevâbiti olup olmadığını sorunsallaştırmakta ve düşünsel tecritliğinden beslenen Türklüğünü nevâbit kavramı bağlamında okuyarak; belirli klişelere, inançlara ve kanaatlere sahip Türk düşüncesinin kendini yenilemesinde bir etkiye sahip olup olamayacağını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmet Özel, Türk, Komünist, Müslüman, Nevâbit.

ANALYSIS OF İSMET ÖZEL AND THE DEFINITION OF TURK IN THE CONTEXT OF THE NAWABIT CONCEPT

Abstract:

İsmet Özel reversed the intellectual limitations of the concept of Turk with his way of thinking that evolved from the poet, communist and Muslim, each of whom nourished themselves in a holistic manner, to the competent Turk formed by searching for himself. Özel's conceptualization of Turk is unique and special, beyond all definitions in the literature on the concept of Turk. His concept of Turk implies an intellectual formation shaped by a consciousness and stance beyond a sociological or ethnic identity. According to Özel, the Turk describes the integrity of being himself in his adventure of searching for himself. This study examines Özel's intellectual life adventure, which evolved from the trinity of his self-searching process, poet, communist and Muslim, to Turkishness, through the concept of nevabit. The question of the study is to examine whether Özel is the nevabit of the Turkish way of thinking and style through the conceptualization of the Turk. For this purpose, it discusses whether Özel's Turkishness, which is nourished by his intellectual isolation, can influence the self-renewal of Turkish thought, which has certain clichés, beliefs and opinions, by reading it in the context of the concept of nevabit.

Keywords: İsmet Özel, Turk, Communist, Muslim, Nawabit.

* Bu çalışmanın İsmet Özel'de Türklük kavramının analizine yönelik bir bölümü, Prof. Dr. Âdem Çaylak danışmanlığında Cansu Kaya tarafından 19.06.2023 tarihinde tamamlanan, İsmet Özel'de Türklük Düşüncesi: Kimlik Kuramları ve Türkiye'de Kimlik Arayışı Bağlamında Bir İnceleme başlıklı doktora tezinden geliştirilerek türetilmiştir. Tezden farklı olarak, İbn Bacce'ci nevâbit kavramı bağlamında Özel'ci Türklük kavramsallaştırmasındaki veriler kullanılarak Özel'in Türk'ün nevâbiti olup olmadığını incelemek çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

¹ Prof Dr., Kocaeli Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3198-2353.

** Sorumlu Yazar (Corresponding Author): ademcaylak@gmail.com.

² Dr., ORCID: 0000-0001-8746-7321.

Başvuru Tarihi (Received): 06.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.08.2024

Giriş

Türk kavramı antropolojik, arkeolojik ve filolojik çalışmaların alanıdır. Türk kimliği ise tarih ve siyaset düşüncesinin konusudur. Türklüğün mesele haline gelişinde en başta bu ayırım önemlidir. Türk, belirli bir bölgede bulunan, aynı dili konuşan, fiziksel/yaşama özellikleri benzeyen bir grubun adı mıdır, yoksa politik aktörlerin kararlarına göre muhtevası değişen/çeşitlenen bir kimlik midir? Bugün Türk'ün kim olduğu veya kim olmadığı meselesinin tartışılmasında bu verili ve inşacı anlayışın diyalektiği önemli bir paya sahiptir.

İsmet Özel'in Türk kavramı bilinçli bir duruş ve oluşla ilintili bir kimliğe işaret eder, ancak bu bahsedilen politik kararların Türk'üne denk gelmemektedir. Kendisi Türk'ü inşa edilebilir bir alan olarak değil, duruş ve bilinçle yoğrulmuş bir kimlik olarak incelemiştir. Türk doğmak denilen bir olguya inanmadığı için, Özel'in Türk'ü verili de değildir. Bu durum, Özel'i Türklüğe dair yapılan tanımlamalardan ve çalışmalardan ayrıksı kılmaktadır. Çünkü Türk olmayı, bir bilinç ve tavır olarak tanımlamıştır. Özü İslam, ötekisi kâfir olan Özel'ci Türklüğün motivasyonu ise öz(ünü) güç kılma ve koruma dürtüsüdür.

Bu çalışma, bahsedilen özgünlüğü ortaya koymak için, ‘‘Özel'in şair, komünist, Müslüman teslis serüveninin düşünsel kendilik ve bütünselliğin Türk yetkinleştirme öyküsü, onu nevâbit-mütevahhid olarak adlandırmaya elverişli bir zemin gösterir mi?’’ sorusundan yola çıkmıştır. Bu bağlamda, Farabi ve İbn Bacce'nin nevâbit/mütevahhid olarak kavramsallaştırdığı ayrıksı ot konumuna, Özel'ci Türklüğün uyumlu olup olmadığı tartışılacaktır. Bunun için öncelikle nevâbit-mütevahhid kavramıyla ne anlatılmak istendiği Farabi ve İbn Bacce'nin görüşleri ekseninde incelenecektir. Sonrasında Özel'i Türk'e vardırarak duraklar olan şair, komünist ve Müslüman kimliği incelenecek, bunların Özel'in Türklüğünü nasıl tamamladığı açıklanacaktır. Sonuç bölümünde Özel'in Türklük kavramsallaştırmasıyla Türk düşüncesinde bir nevâbit sayılıp sayılmayacağı tartışılacaktır.

Özel'in Türk düşüncesinin nevâbiti olduğu, nevâbit kavramına ilişkin teorik ve kavramsal bir çerçeve sunmayıp ve Özel'in Türklük düşüncesini nevâbit kavramı üzerinden incelemeyip sadece isim olarak zikreden bir çalışmanın (Odacılar, 2023) dışında literatürde Özel'i ve Türklük tasavvurunu nevâbit kavramı üzerinden analize tabi tutan herhangi bir çalışmanın olmayışı, bu makalenin özgün yanını oluşturmaktadır. Çalışma ‘Türk'ün nevâbiti olduğu düşünülen Özel'in kendi bilincini bulma serüvenindeki düşünsel metinlerinin betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmasına dayanmaktadır. Bunun yanında Özel'in kavramları genel-geçer anlamlarıyla kullanmaması, mevcut düşünüş biçimlerini ters yüz etmesinden dolayı yer yer yapı-söküm metoduna başvurulmuştur. Özellikle Türk'ün ne olduğunu açıklarken bunu Türk'ün ne olmadığı üzerinden yapması, yapı-söküme dayanan yöntemsel perspektifi çalışma için elverişli hale getirmiştir.

1. Nevâbit/ Mütevahhid: Filozofun Yalnızlığı

Nevâbit terimi, n-b-t kökünden türeyen bitki- nebat kaynaklı olup, ot bitmek, sonradan ortaya çıkmak anlamındadır (Alon, 1989: 218). Sözlüklerde, dünya ahvalinden habersiz, olgunlaşmamış, taze ve fidanı imlemek bakımından bitkiler ve ayırık otu anlamına gelen terim (Mütercim Asım Efendi, 2013), İslam siyasal düşünce geleneğinde hakikati toplumun dışında arayan taifeyi anlatır. Erdemli bir toplumun nasıl kurgulanacağı ve hangi unsurlarla süreklilik kazanacağı tartışması, nevâbite karşı farklı yaklaşımları gündeme getirmiştir. Bu konuda Farabi ve İbn Bacce ile sembolleşen iki zıt kullanım mevcuttur.

İslam siyaset felsefesinde nevâbit terimini olumsuz anlamda ilk kullanan filozof Farabi'dir. Farabi için nevâbit, erdemli şehirdeki erdemsiz kişilerdir. Nevâbiti erdemli şehrin amaç birliğinden yola çıkarak olumsuz anlamda kullanmıştır. Onun için erdemli şehir, insan bedeninin işleyişi tarzında organizmacı bir yapıdadır. Nasıl ki bedende farklı uzuvların görevi, bedeni sağlıklı kılmakla

yükümlüyse şehirler de içindekilerin iş bölümü ve yardımlaşmasıyla ayakta kalacaktır. Bedenin ilk sebebi olan kalp, şehirdeki yöneticidir. Şehrin erdemli olup olmamasını içinde yaşayanların ilk sebebe-varoluşa olan bilgisi ile yöneticinin filozof-kral oluşu belirlemektedir (Farabi, 2001: 70-101).

Erdemli bir şehirde yaşayanlar, aşkın ile maddi alem arasındaki irtibatı kurmazsa ne olur? Farabi için bu durumda mutluluk, hakikat bilgisinin dışında aranmıştır. Filozof bilgiyi buhranla edinirken, yönetilenler bilgiye tasvir ya da taklitle ulaşır. Böylelikle Farabi bilgiyi edinme üzerinde bir hiyerarşi kurar. Nevâbit, işte bu organizmanın dışında farklı bir sınıfın varlığını işaret eder. Farabi için bölünmeye neden olan taife nevâbittir (Farabi, 2012: 113).

Nevâbiti kendi içinde ayıran Farabi, mutluluk için maddi kazanç yolunu seçenlere *mutâkannisun*, yasayı kendi amaçlarına göre değiştirenlere *muharrifa*, bilinçsizce dinden çıkanlara *marika*, erdeme ulaşamayacak kadar bilinçsiz olanlara *muzeyyifûn* adını verir. Bu grupların ortak noktalarını erdemli toplum içinde yaşamaları, ancak topluma muhalif olmaları oluşturur. Bunlara karşı mücadele etmek ve tedbir almak yöneticinin sorumluluğundadır. Farabi, bu mücadelenin ve tedbirin içeriğini nevâbitin irade ve niteliğine göre belirler. Tahayyül ve taklit yoluyla bilgiye ulaşma potansiyeli gösterenler ehlileştirilebilir kategoriye dahil olur. Bu durumda eğitilmeleri, hakikate ve mutluluğa ulaşmaları için çaba gösterilmelidir. Doğası gereği bu potansiyeli taşımayan nevâbit taifesi ise hayvan kategorisindedir. Farabi'ye göre bunlar cezalandırılmalı ve köleleştirilmelidir (Farabi, 2012: 94-113).

Bu bilgiler ışığında Farabi'nin nevâbitinin erdemli şehrin yeniden tesisine ilişkin olduğunu söylemek mümkündür. Erdemli şehirde iş bölümü ve hiyerarşi açık olduğundan, bunun dışında kalan dinsel-siyasal muhalif taifeyi "türediler" anlamına gelen nevâbit olarak tanımlamıştır. Bu tutumu kendi döneminde yaşayan Mu'tezile alimlerinin nizamı bozan olarak gördükleri muhalif gruplara yaklaşımlarından devralmıştır. Onların nâbite dediği muhalifler, Farabi'ye gelince daha yerel bir anlatımla nevâbite dönüşmüştür (Yıldırım ve Çaylak, 2021: 69).

Farabi'nin erdemli şehirdeki erdemsizleri düzen bozucular olarak nitelediği nevâbit kavramı, İbn Bâcce'de erdemsiz devletten erdemli devlete geçişte önemli rol oynayan, bir nevi toplumun vicdanını temsil eden ve sayıca az olan birey ya da topluluğa karşılık gelmektedir. Bu durum İbn Bacce'ye, "Erdemli bir şehirde erdemsizlik hâkim olmuş ve şehir bozulmuşsa, o şehrin erdemlileri ne yapmalıdır?" sorusunu sordurur. İbn Bacce'nin şehrin erdemlilik halini bir üst çatı olarak görmesi, erdemsiz bir şehirde erdemli olma halinden bahsetme girişimidir. Bunun üzerine erdemsiz şehirde yaşayan erdemli bireye odaklanır. Bu bir nevi Farabi'nin şehre atfettiği uluhiyetin birey zemininde ele alınmasıdır. Bacce, verili ve erdemsiz bir topluluğun içinde, bireyin erdeme ulaşma durumunu önemsemiştir. Bu anlamıyla nevâbit, yerleşik bozulmuş düzene itaat etmeyen, toplumun içinde bulunsa bile toplumun çarpık değerlerine zihnen karşı duran, sınırlarda yaşamının mümkün olmadığı durumda o toplumu terk edip üretken bir soyutlanma sürecine giren, başka bir deyişle bir muhalefet praksişi geliştirerek erdemsiz devleti erdemli siyasal topluma dönüştürmek isteyen taifedir (Çaylak ve Yıldırım, 2020: 339).

İbn Bacce'nin fikrindeki ana kavram mütevahhidir. Mütevahhid, verili topluluğun dışında kalan, birtakım tedbirler sayesinde entelektüel yetkinliğini elde edebilme potansiyeline sahip yalnızlıktır. İbn Bacce'nin mütevahhiden bahsederken tedbire bu denli önem vermesi de sahip olduğu bu potansiyeye ilişkindir. Ona göre mütevahhid ancak bir tedbir programıyla mutluluğa ulaşabilmektedir. Tedbiri eylemlerin belirli bir amaç doğrultusunda düzenlenmesi olarak tanımlar. Kuramının en özgün tarafı ise toplumdaki soyutlanmaya dairdir. Ona göre erdemli birey erdemsiz bir şehirde yaşıyorsa, toplumdaki etkinliğini sona erdirmelidir (İbn Bacce, 2019: 18-20, 104-105).

Tecrit, nevâbitin doğallığını koruması için yapması gereken bedensel ve zihinsel soyutlanmaya dayalı bir tür direniş eylemi, erdemli olmayan toplumdaki kaçınmanın yoludur (Rosenthal, 1996: 221). Çünkü mütevahhidin madde ile bir ilgisi bulunamaz, onun amacı kendi mutluluğunu tesis

etmektedir (Corbin, 2017: 402). Bu husus, İbn Bâcce'de nevâbitin kendiliğinden türeyen zararlı otlardan, kırdan kendiliğinden yetişen otlara dönüşmesinin sebebini oluşturmaktadır (Sheikh, 1982: 122). Toplumun kenarlarında yaşamayı göze alan nevâbit, yerleşik-bozulmuş düzene ve statükonun yozlaşmışlığına meydan okuyarak "kendiliğindeliğini" kuran insandır (İbn Bacce, 2019: 30).

Kendi kendinin yönetimi anlamına gelen *tehbîri'l-mütevahhid*, Farabi'nin turediler olarak adlandırdığı toplumsal işleyişi bozan kişilere, İbn Bacce'nin bilişsel soyutlanma aracılığıyla bir misyon yüklemesidir. Bacce'de çoğunluğun dışında kalan erdemli kişiler, erdemini koruduğu müddetçe toplumu dönüştürebilir. Bacce'nin erdemini koruma tedbiri için toplumdaki soyutlanma şartı koyması, Amerika'nın Meksika savaşında kullanılmaya hazır koyduğu vergiyi reddeden ve hapse atılan Henry David Thoreau'nun inzivai yaşamdan sivil itaatsizliğe ulaştığı düşüncelerini anımsatmaktadır. Thoreau bireyci otonomi düşüncesiyle özerkliğin bireyin içsel dünyasında gerçekleşebileceğini savunmuştur. 1845'te inzivaya çekilerek kendi benliğini doğal yaşamda bulmayı denemiştir. Ahlakın ve erdemın sadece içsel derinlikle bulunabileceğinden çıkan bu düşünce, toplumun bozulmuşluğu varsayımını içermektedir (Thoreau, 2014: 191). Onun için toplulukların bütünlük inancı yerine maddiyatı seçmesi sonucunda, erdemın yerini maddi göstergeler ve toplumsal sıklık almıştır. Ahlakın önüne geçen bütün kamusal eylemlere ve düşüncelere zorbalık diyen Thoreau, zorbalığın karşısına filozofu koyarak, hakikati taşımaya cesaret eden, bağımsız ve sade yaşamı seçen insanları filozof olarak tanımlamıştır (Marques, 2020: 25-35). Pozitif hukuku ve bundan doğan uygulamaları da bozulmuşluk sayıp, bunlara uymaktansa bilinçli bir eylemle özgürlüğünden vazgeçmeyi seçmiştir. Bu durum, Thoreau'nun sivil itaatsizlik kavramına yakın bir anlama sahiptir. Hapiste olduğu sırada ziyaretine gelen dostu Ralph Waldo Emerson'a "Waldo, sen neden burada değilsin?" olarak sorduğu meşhur soru, Bacce'nin tabiriyle statükonun kokuşmuşluğuna karşı mütevahhid olmaya tekabül etmiştir.

2. İsmet Özel'in Kendini Araması: Şiir, Komünizm ve İslam

Henry'nin Waldo'ya "Sen neden burada değilsin?" diye sorduğu soru, İsmet Özel'in düşünsel durumunu o kadar iyi yansıtmıştır ki, otobiyografik çalışmasına bu başlığı vermiştir. Çalışmanın önceki kısmında bahsedildiği üzere, Henry otoritenin kararını bilince dayalı reddeden, inanmadığını onaylamak yerine tecridi yeğleyen bir düşündürdür. Özel'in de hayatını anlatmaya Henry'nin sorusuyla başlaması, kendisine ilişkin yaptığı iki tanımlamayı somutlaştırmaktadır. Bunlardan ilki, toplumsal olarak kabul edilen düşüncelerin veya eylemlerin dışında kalmaya yatkın bir kişilikte oluşudur. Kadirşinas itaatsizlik adını verdiği bu davranış biçimi, otoritenin haksız kararlarını reddetmektir. Diğer bir gösterge, Özel'in de Henry gibi bireyin yetkinliğine önem vermesidir. Bu durum kendi için yaptığı başka bir adlandırmaya ilişkindir. Tevarüs edilmemiş asalet olan bu tanımlama, asaletin bireyin kendisiyle ilgili olması, herhangi bir makamdan ya da kurumdan devralınmamasıdır (Özel, 2019a: 20-21).

Kadirşinas itaatsizlik ve tevarüs edilmemiş asalet, Özel'ci terminolojide bilmek ve bilincine varmak ayrımına kaynaklık etmiştir. Bilme edimi verili olan doğrultusunda, bilincine varma, verili olanı reddedip kendi özgünlüğünü korumaktır. İlerleyen yıllarda bu tutumunu, "Anlaşıldığı gibi olmadığının fark edilmesini istiyorum." cümlesiyle lanse edecektir (Özel, 2008a: 276). Bu ifade Özel'i anlamının, onu genel kabullerin ve düşünce biçimlerinin içinde tasnif etmemenin mahiyetini vurgulamaktadır. Kendine açıkça nevâbit dememiştir, ancak nevâbit kavramının ana teması olan dışarda kalmak ve yetkinliğini korumak düsturuna, kadirşinas itaatsizlik ve tevarüs edilmemiş asalet olarak yakın anlamlarda iki kavram geliştirmiştir. Özel, kadirşinas itaatsizliği ile toplumdaki ayrılmaktan çekinmeyen, tevarüs edilmemiş asaleti ile kendi yetkinliğini korumaya önem veren bir duruşa sahiptir.

Özel'i nevâbit kılan bir diğer varsayım, kimliğine kabul ettiği adlandırmalara (şair, komünist, Müslüman) kendini arama-bulma yolculuğunda ulaşmasıdır. İbn Bacce'de mütevahhid kendi

özneliğini-yetkinliğini korumak için dışsallıklardan arınmaya bağlı ise Özel’de biricikliğini, özünü bulmak için, dışsallıkları reddedip kendi içsellğine doğru yolculuk yapmıştır. Bir diğer deyişle, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartlara göre gözlem yapıp teori geliştirmemiştir. O kendini aramış, arayışı onu önce şair, sonra komünist, Müslüman ve Türk yapmıştır. Şair, komünist, Müslüman ve Türk arasındaki bağlantı, Özel’in kendi olmaya dair geliştirdiği özgürlük fikrine ilişkindir. Özel’i literatürdeki fikirlerden ayırıştıran husus buradan başlamaktadır. Verili olan bir adlandırmayı ya da düşüncüyü doğrudan kabullenmek yerine, kendi olma bilinci ve özgürlük temasında önce verili olanı değerlendirmiş, özgürlüğünü kısıtlayan, onu biricikliğinden alıkoyan her türlü düşünceye ya da eyleme karşı çıkmıştır. Bu sebeple Özel’i anlamının ilk şartı, özgürlük ve kendi olma bilinci derken neyi kastettiğini incelemektir. Bu husus Özel’in oldukça tartışmalı olan Türk tanımına açıklık getirmenin de mecburi durağını oluşturmaktadır.

Özel’in özgürlüğe dair yaklaşımı ne Hegel’de olduğu gibi tikelden yola çıkıp tümeli idealize etme (West, 1998: 56-57) ne de Kant’ta olduğu gibi bütün dışsallıklardan ayırışmış özerklik durumudur (Kant, 2013: 53-55). Liberal düşüncedeki kurumsalın bireye göre düzenlenmesiyle özgürlüğün sağlanacağı fikrine (Locke, 2004: 180-181) de uzaktır. O, özgürlüğü heceleyerek işe başlamıştır. Buna göre öz, benlik; gür bir şeyin serpilmesidir. O halde özgürlük benliğin gelişmesi ve ilerlemesi anlamındadır (Özel, 2019b: 35). Kendi olmanın bilincine yaptığı vurgu da böylelikle açığa çıkmaktadır: Şair, komünist ve Müslüman’ı kendisi yapan, benliğin gelişimi/özgürlüğü meselesidir. Bu da dayatılmış her türlü düşünce ve edimin dışında kalan, ancak ne için yaratıldığını anlayanların varabileceği bir düzlemdir.

Özel’in kendini arama yolculuğunda ilk durağı şiirdir. Onun için şiir varoluşuna amaç veren ne varsa onu arama alanıdır (Özel, 2019c: 192-277). 1965’te yazdığı Partizan ile sosyalist, 1975’te yayınlanan Amentü ile Müslüman kimliğini tescillemiştir. Sosyalizm ve İslam’ın iki farklı düşünce yapısı olması itibarıyla ilk bakışta Özel’in bir fikri bırakıp diğerine geçtiği ya da İslam ve sosyalizm arasındaki benzerlik kuran Ali Şeriatî, Nurettin Topçu ya da Cemil Meriç gibi mütefekkirlerin takipçisi olduğu düşünülebilir. Ancak Özel nezdinde durum farklı bir içeriktedir. “Ne sebeple sosyalist olduysam, aynı sebeple Müslüman oldum” (Özel, 2017a: 34) diyerek, ikisi arasında bir bağlantı kurar. Bu bağlantıyı nasıl kurduğunu izlemek için, farklı zamanlarda belirttiği üç ifade oldukça önemlidir: Bunlardan birincisi, “Ben yerimi önce annemin duasından öğrendim” cümlesidir. Annesinin dua ederken, “Bütün ümmet-i Muhammed’in içinde benim çocuklarımı da...” şeklindeki ifadesi, Özel’de bütünü içinde olmanın önemini başlatır (Özel, 1436a: 20-24). Ancak bu düşüncesi insanın sosyal bir varlık kabul edildiği Aristo’cu *zoon-politikon*’la ya da çok kültürlü toplulukların beraberliğini esas alan *coexistence*’le (birlikte yaşama) örtüşmemektedir.

Özel’e göre *zoon-politikon*’da insana düşünme ve konuşma yetileri üzerinden bir değerlendirme ve tasnif yapılmıştır. Burada insan aşkın olanın üstüne çıkma potansiyelindedir (Özel, 1998a: 125-126). Bu bir nevi Tanrı’dan boşalacak yere insanı koyma girişimidir (Özel, 2006a: 74-75). Birlikte var olmayı ise Stalin’in sosyalizmi yaymak için formüle ettiği, ancak Sovyetler’in kapitalizme öncelik vermesiyle anlamını yitirdiği bir kavram olarak değerlendirmiştir (Özel, 2010a: 186-187). Özel bunların dışında kalarak, toplumsal-bütünsel olmanın İslam’daki cemaat yaşamına karşılık geldiğini savunur. Bu da İslam ve sosyalizm arasında kurduğu bir diğer bağlantıyı işaret eder. Ona göre bireysel kazançta yoksulun, hastanın, yetimin payı bulunduğu uyarısıyla ben’in aynı zamanda özgecil olması, İslam’ın ben ve öteki arasında kurduğu köprüyü göstermektedir (Özel, 2003a: 23-25). Cemaat, aile, istişare kavramları da bütünselliğe kul olarak varılabileceğini vurgular (Özel, 2009a: 64-65).

Sosyalizm ile Müslümanlık arasında kurduğu bağlantıya ilişkin üçüncü ifadesi, “Benim masalımın sosyalist ve komünist unsuru, ancak 27 Mayıs 1960 sonrasında Türkiye’de genç düşünceli insanların çok yönlü yurtsever atılımları alıcı gözle yeniden değerlendirilebilirse bariz bir şekilde anlaşılabilir” (Özel, 2019a: 64) şeklindedir. Bu ifadesini yapışöküme tabii tutarak anlamak için

1960'lardaki sosyalizmin karakteristiğine bakılmalıdır. O dönemin Türkiye İşçi Partisi başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Türkiye'ye özgü sosyalizm kavramsallaştırması, bağımsızlığın ancak emperyalizme karşı savaşarak mümkün olduğunu anlatır (Aybar, 2020: 12). Yön kadrosundan Doğan Avcıoğlu da benzer bir vurguyla, Türk milliyetçisini, Türkiye'nin bağımsızlığı için mücadele veren, milli kalkınmasını sosyalizm ve Atatürk devrimleriyle anlamaya cesaret eden olarak tanımlamıştır (Avcıoğlu, 1976: 284-337). MDD hareketinin önde gelen ismi Mihri Belli ise sosyalizme ancak milli ve demokratik amaçlardan sonra ulaşılabileceği, ulusal kültürü geliştirmeyi hedefledikleri için gerçek Türk milliyetçilerinin sosyalistler olduğunu vurgulamıştır (Belli, 1970: 297-298). Aybar, Avcıoğlu ve Belli'nin ifadeleri dolayısıyla Özel'in kendini neden sosyalist olarak tanımladığı açığa çıkmış olur. O dönemki sosyalistlerin bağımsızlığı anti-emperyalist bir duruşla ele alma, bunu da vatan için yapma düşüncelerinden dolayı Özel kendine sosyalist demiştir. Annesinin duasından mülhem, cemaatin içinde olma; İslam'daki cemaat yaşamından mülhem, toplumdaki sorumlu olma, 1960'lardaki sosyalizmin karakteristiğinden mülhem, bağımsızlık ve vatan teması Özel'ci sosyalizmin ana hatlarıdır.

Sosyalizmin, cemaat-bağımsızlık ve vatan kavramlarını ihtiva etmesinden sonra, Müslüman olmaya neden ve nasıl ulaşmıştır? Buna cevap vermek için Özel'in kendini tanımlama sürecine dönmek gerekir. Daha önce bahsedildiği üzere, Özel'de şair-komünist ve Müslüman bütünsel bir yapıdır. Kendini tanımlamaya şair ile başlar, çünkü şiir konumlandırmalara, durulan-belirlenen yerlere verdiği rahatsızlıkla "beklenecek bir yeri" işaret eder (Özel, 2019a: 50-51). Sosyalizm ise nerde bekleyeceğinin bilgisini vermiştir. Bir cemaatin içinde, ancak bağımsız bir şekilde durmaya sosyalizmle ulaşır. Fakat bulunulan yerde neden bulunduğu bilgisine de ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç, Özel'i İslam'ın kapısına getirmiştir. İslam, yaratılmış olma bilinciyle kendisine ne'liğini vermiştir (Özel, 2019a: 93). Buna göre insan varoluşunun öncülü, yaratan ve yaratılan arasındaki ayrımın idrakinden geçmektedir. Yaratılmış olmanın bilincine varan insan, kula kulluk etmeyerek şahsiyetini koruma şartını sağlar (Özel, 2009b: 63). Kula kulluk etmeme bilgisine Kur'an ve sünnet aracılığıyla ulaştığı için, özgürlüğünü veren kaynağı İslam'da bulmuş ve kendine Müslüman demiştir (Özel, 2019b: 35).

Özel'in İslam'a varoluş ve özgürlük bağlamında yaklaşması, İslam ve komünizm arasındaki kurduğu bağlantıyı açığa çıkarırken, Batılı düşünme biçiminin neden dışında kaldığını da göstermektedir. Komünizmle büründüğü anti-emperyalist tavır, İslam'ın kula kulluk etmeme düsturuyla daha geniş bir alana varmıştır. Komünizm ekonomik ve kültürel tahakkümü reddetmek iken İslam her türlü tahakkümün karşısındadır. Bu sebeple İslam, özgürlüğün asıl kaynağını göstererek, bağımsız tavrına varoluşsal rabita sağlamıştır.

Batılı düşünme biçiminden ayrılma ise Özel'in *Üç Mesele*'de bahsettiği ve sonrasında detaylandığı fikirlerine ilişkindir. *Üç Mesele*'si yabancılaşma, teknik ve medeniyettir. Batılı düşünme yöntemi bu üç kavramla kendine özgü modern yaşayış ve düşünme biçimini üretmiş ve dayatmıştır. Modern düşüncenin temelinde ise insanın aklına duyulan güvenle kendini yarattığı savı ve nesneye hükmetme vardır (Özel, 1986a: 36). İnsanı merkeze koyan bu yaklaşım, insanın yaratılmış bir kul olduğu İslam bilgisinin tam karşısındadır (Özel, 2010b: 45-46). İnsanı herhangi bir ürüne ya da ötekine göre konumlandırmak, insanın nesneleşmesi anlamına gelir ki (Özel, 1986b: 50-51) bu, insanı sınırlı bir bilme dünyasına (bilim) hapsederek asıl bilgiye ulaşmanın engelidir (Özel, 1986a: 56-59).

Özel'in İslam ve bilme arasında kurduğu bağlantı, Ali Şeriatî'nin tevhit anlayışını anımsatmaktadır. Şeriatî, İslam'ın tevhit anlayışından başlayarak bütünlüğe varır. Tevhidi sadece imana ilişkin değil, çokluğa anlam/uyum katan ana kavram olarak görür. Tevhit, nedenlerin nedenini aramak olduğundan, insan kendi varlığını ancak tevhitte ele alırsa varoluşu mana bulur. Bu sebeple Kur'an yeni bir felsefe olarak tevhidî metotla okunmalıdır (Şeriatî, 2013: 198-199). Ancak Şeriatî'nin tevhid anlayışı Marksist nüanslar taşımaktadır. Marx'ın alt yapı-üst yapı

kavramsallaştırmasını, Habil-Kabil kardeşlere uyarlar. İki kardeşin hayatlarındaki bütün şartların aynı, yalnızca ekonomik faaliyetlerinin farklı olduğunu görür. Habil hayvancılıkla, Kabil tarımla uğraşmaktadır. Kabil'in kötü olmasının temelini mülk sahipliğine bağlar. Buna göre Habil bugünkü ezilen halklara, Kabil'de egemen düzene temel vererek, tarihteki ilk sınıf mücadelesidir. Şeriatı bu ezilen-ezen durumunun tevhit anlayışıyla aşılabilceğini söyler (Şeriatı, 1998: 97-110).

Özel'se toplumsal bütünleşmeyi İslami varoluş temasıyla incelemiştir. Ona göre yaratılmış olan her şey önemlidir. Bu bapta meselenin özü azınlık-çoğunluk ayrışmasının dışında, yaratılmış olanın önemli olduğu fikrine yabancı ve yerli olmaya dayanır. İnsanın biricikliği fikrine yerli olanlar için toplumdaki ayrışmalar önemsizdir, zira Allah herkesi ve her şeyi en uygun zamanda ve yerde yaratmıştır. Biriciklik fikrine yabancı olanlar ise toplumda bir uyumsuzluk olduğu kanısındadır. Ana söylemleri yoksunluk üzerine olup, öznelliklerini alacaklı sıfatından temin etmişlerdir. Onlara bu sıfatı veren, bugün bireylerin nerede konumlanacaklarını gösteren kapitalizmdir (Özel, 2002a: 7-13).

Özel milleti, "Yediği her lokmanın karşılığını içinde yaşadığı topluma iade edebilenler" olarak tanımlar (Özel, 2010c: 202). Burada yine sosyalist anlamda bir bütünlük, birbirine karşı sorumlu olma vurgusu vardır. Vatanı ise "İdeolojilerin etkisinde olmayan, Allah'ın hükümlerine uyulan somut toprak parçası" olarak görür (Özel, 1998b: 34-36). İdeolojilerin etkisizliği zihnin özgürleşmesini, Allah'ın hükümleri ise varoluşla irtibatı sağlayacağından, vatan anlayışında da sosyalizm ve İslam nüansı devam eder. Bulunulan yer insanı bir kimlik sahibi yapmıyorsa, orada yaşamının bir anlamı olmadığını belirtir (Özel, 2004: 59). Bu fikri yine özgürlük düşüncesine ilişkin olarak, kaynağını kendinden alma durumuna tekabül eder. Kaynağını dışarıdan alan her tavır ve düşünce, dışarıya hesap verme ya da dışarıdan onay alma tavrını da beraberinde getirdiğinden, vatan olarak Türkiye ve millet olarak Türkler, dışarıya hesap verme kapısı açan ideolojileri bırakmak zorundadır. Özgürlük, öze dönerek sağlanacaksa, öze dönmenin karşılığı İslam'dır. Bu noktada nomos devreye girer. Nomos, bir toplumu organik kılan, onu diğer toplumlar içinde yer sahibi yapan yasadır. İslam, bulunduğumuz topluma baş, beden, gövde, kök ve hareket imkânı veren nomos'tur (Özel, 1990: 76-77). Özel nomos kavramıyla toplumu bir yere konumlandırırken, konumlandığı yerin meşruluğunu anlatır. Nomosu İslam kabul etmesi, İslam dışında herhangi bir kaynaktan gelen aidiyeti ya da konumlandırmayı kabul etmemesine açılır.

Özel'in nomosu İslamiyet ve vatan bağlamında incelemesi, Carl Schmitt'in nomosu siyasetin mekânsallaşması olarak tanımlamasına benzemektedir. Schmitt'e göre nomos, toprağa bağlı siyasetin hukuk kurallarından üstün olmasıdır. İnsanlık, toprağı sahiplenmenin tarihi olduğundan, öncelikli olan pozitivist hukuk değil, insanların mekânla kurdukları ilişkidir. Bu ilişki toprağın sahiplenilip bölüşülmesine göre kurulur. Bu sebeple nomos, toprağın ele geçirilmesi ve bölüşümünü sağlarken kuralları belirler (Schmitt, 1997: 70). Özel ise İslam'ı her şeyin kaynağı kabul ederek, nomosu mekânın İslamlaşması olarak kurgular.

Özel'in benliği Müslümanlıkla ele alması, siyasi olanı İslami açıdan değerlendirmesi sadece dinsel kimlik tezahürü değildir. Burada İslam'dan yola çıkarak bir somutlaştırma yapmaktadır. İslam'ı her şeyin kurucusu ve koruyucusu olarak görmekle Schmittyen nomosa yakın bir duruşla, çatısı İslam olan bir mekân-ev kurmaya çalışmıştır.

3. İsmet Özel'in Kendini Bulması: *Türklük*

Nerede bulunmalı sorusuna sosyalizm, neden bulunmalı sorusuna İslamiyet'le cevap bulan Özel, bulunulan yerde nasıl olunmalı sorusuna Türk kavramıyla ulaşır. Türk düşüncesinde de özgürlük ve bağımsızlık teması devam eder, ancak bu sosyalizm ve İslamiyet'te olduğundan daha fazla özelleştirilmiş bir çepere sahiptir: Sosyalizmdeki anti-emperyalist bilinç, Türklükle dünya sistemine; İslamiyet'teki kula kulluk etmeme düsturu, Türklükle kâfirle çatışmayı göze alma koşuluna dönüşür. Tüm bunlar Türk vatanında bulunmak, Türk milletine mensup olmak temasında somutlaşır.

Özel, sosyalizmin ötekisine emperyalizm, Türk'ün ötekisine kâfir demiştir. Özgürlük ötekine/düşmana karşı savunulan-kazanılan bir olgu olduğundan, buradaki kâfir emperyalizmi ve modernleşmeyi kapsayarak daha belirgin bir ötekidir. Türk üzerinden yaptığı özelleştirme, Türklere kim olduklarını hatırlatma çağrısıdır. Tarihin bir vakıası olan Türk'e "neyi kaybettiğini hatırlatarak", eve dönüş yolunu göstermektedir. Bahsedilen çağrı uyarınca, Özel'de Türk olmanın mahiyeti önemlidir. Buradaki olmak fiili, Özel'ci Türk'ün bir tavır olduğunu vurgulamaktadır. Türklük doğumla kazanılan bir vasıf ya da kültürel bir tercih değildir (Özel, 2002a: 115), kâfirle çatışmayı göze alan Müslüman'dır (Özel, 2008b: 168). Türk tanımında Müslüman ifadesinin geçmesi, Ziya Gökalp'ten, Nurettin Topçu'dan ya da 1980'lerde resmiyet kazanan Türk-İslam sentezinden aşına olunan bir düşüncedir. Ancak Özel bunlardan farklı olarak Müslüman'a kâfirle çatışma koşulu sunmuş, yalnızca Müslümanlığı Türk olmaya yeterli görmemiştir. Özel'ci Türk'ü anlamak da bahsedilen bu koşulun izini sürmekle mümkündür.

Özel, Türklüğü İslam Peygamberi'nin, Haçlı Seferleri'nin, Gaza Beylikleri'nin, Osmanlı'nın, İstiklal Harbi'nin ve Cumhuriyet'in ilk yılları içinde, belirli bir motivasyonda ve tavırda arar. Bugün Türk'ün kim olduğunun anlaşılmasını, Türk'e verili- inşacı perspektiften bakmakta bulur. "O iş sizin bildiğiniz gibi değil" şiarıyla Türk'ü neyin "kalın" kıldığının, neden "vav'lı" olmadığını peşindedir. Özel'in düşüncesini özgün kılan bu kalın ve vav'lı olmayan Türk'ün değil'leri ve dahilleridir.

Türklüğün bir tavır olarak İslam Peygamberi zamanında başladığını iki olayla savunur. Birincisi, Peygamber'in cihat yerine mescit yapmayı tercih edenlerin mescidinde, namaz kılmamasıdır (Özel, 2005: 8). İkincisi, Peygamberin kibleyi Kudüs'ten Kâbe'ye çevirmesidir. Bunu vatanın yeryüzü sayılmasından kopmak olarak görür (Özel, 2010c: 175-245). Buna göre İslam enternasyonalizmi kozmopolit değildir ve Müslümanların kendilerine özgü hayat sahasını vurgulayan milliyetçilikte Kâbe'ye neden dönüldüğü meselesi önemlidir (Özel, 2002b: 75-76).

Özel, Peygamberin tavrından sonra, Haçlı Seferleri'ne odaklanır. Ona göre, Türklerin Ortadoğu'da olan hâkimiyeti gayrimüslimleri rahatsız ettiği için seferler başlamıştır. Bu olayı Türklüğün başlangıcı olarak niteler. İbrani-Hristiyan dünya, seferlerin sonucunda Avrupa'ya sıkışmıştır. Türklüğün dünya sistemi, kapitalizm ve modernleşmeyle olan bağlantısı buradadır. Türklerin belirli bir alana sıkıştırdığı Avrupa'nın kendine çıkış araması, iktisadi işleyişlerini kapitalizme vardırmasıdır. (Özel, 2010c: 213-219, 278). Özel'in ifadesiyle, Avrupalı kapitalistleşmeyi Türkleşmenin panzehiri olsun diye keşfetmiştir (2010c: 307).

Özel, Gaza beyliklerindeki Türklüğü Türkiye'nin vatanlaştırılması ve fütüvvet teşkilatı üzerinden açıklar. Gaza Beylikleri, Diyar-ı Rum'u Daru'l- İslam kılarak İslamlaşmayla Türkiye'nin vatanlaştırılmasını sağlamış, fütüvvet teşkilatıyla "dünya sisteminin karşısındaki Türk'tür" tezini doğrulamıştır. Zanaat ve ticaretle uğraşan fütüvvet teşkilatının ilke edindiği ahlaki ve ticari prensiplerini Türklük addetmiştir (Özel, 2010c: 170-171).

Osmanlıdaki Türklük için iki olayı önemli bulur. Birincisi 1596 Haçova Muharebesi'dir. Muharebenin başında Osmanlı yenilirken ordunun asli olmayan unsurlarının (seyis, aşçı vb.) müdahalesi ile muharebe kazanılmıştır. Özel bu olayı Türklüğün dönüm noktası olarak görmektedir. Ona göre asker olmayanların savaşın seyrini değiştirmesi, Türklüğün bugünün dünyasına toplumsal yapımızla direnmeyi kolaylaştıran vasfımız olduğunu gösterir (Özel, 2002a: 49-51). Buradaki asli olmayan unsur tanımına yapısöküm serimlenecek olursa, seyis veya aşçı taifesinin ordunun kenarda kalan unsurları olmasıyla Türklüğün dönüm noktası olarak bu taifeyi işaret etmek, Türklüğe liyakat etmenin belirli bir makamdan devralınmayacağını söylemektir. Bununla beraber kenarda kalan taifeyi önemli bulma, Bacce'nin mütevahhidini de anımsatmaktadır.

Osmanlı'daki Türklüğe odaklandığı diğer olay, İstanbul'un fethidir. Fethin ardından toprakların Daru'l-İslam durumuna getirilmesi, Avrupalıları yaşadıkları topraklara tekrar hapsedmiş ve

Avrupa'da kendi başının çaresine bakmak zorunda kalan kültür (bilim, teknik, medeniyet) doğmuştur. İtalyan site devletlerinden kapitalizme evrilen bu kültür zorunluluğu, dünya sisteminin temelidir (Özel, 2010c: 168). Ancak bu saydıklarına rağmen, Özel Osmanlı'yı Türk kabul etmemiştir. Çünkü Osmanlı idaresi Türkleri beraya olarak adlandırmıştır. Beraya, devlete vergi ve haraç vermeyen kılıç ehli demektir. Osmanlı'nın Türkleri ayrı bir sınıf olarak görmesi, Türk devleti olmayışındandır (Özel, 2021a: 81).

Türk'ün bir tavır olarak kendini kanıtladığı son vakıa, İstiklal Harbi'dir. Tebaa olmayı Müslümanlık sayan millet, İslam'ı sahiplenme cihetiyle harbe katılmıştır. İngiliz ve Fransızların haçlı ruhuyla savaşıma beyanı da savaşın dini motivasyonunu göstermiştir. Bu sebeple Anadolu'daki mücadele, haçlıların ötekisi olan Müslüman'ın mücadelesidir. Türk vatanını özgün kılan da mücadeleyle kazanılmasındadır (Özel, 2010c: 9). Harbin sonunda Mustafa Kemal'in gazi unvanını alışı ise Türklüğün mayasına ışık tutmaktadır (Özel, 2010c: 358). Gazi, gaza eden-kâfirle savaşan demektir. Türk'ün ancak İslam'ın kılıcıyla varoluşu gazilik unvanında açıktır. İstiklal Harbi, Türkiye'nin Daru'l-İslam olarak vatan kılınması ve Türk varlığının mühürlenmesidir (Özel, 2002b: 58-59). Lozan Antlaşması'nda gayrimüslimlerin azınlık olarak adlandırılması ve 1921 Anayasası'ndaki "devletin dini, din-i İslam'dır" ifadesi ise aynı anlayışın devamı olarak Türklüğün nişanesidir (Özel, 2011a: 66-67).

Türk'ü varoluşu ve özgürlüğü için savaşma bağlamında açıklaması, Schmitt'in siyasal birliği mücadele temasında ele alıp, toplulukların varoluş mücadelesinde partizanın varlığına dikkat çekmesi gibidir (Kardeş, 2015: 55-56). Politik olduğu andan itibaren her birey, savaşın aktörü olarak birer partizandır (Schmitt, 2017: 49-50). Schmitt'te partizan, tek tiplerin ve mekânsızlaşmanın karşıtıyken, Özel'de kılıcıyla kâfire meydan okuyan Türk, kalındır (Özel, 2008b: 167).

Özel'de kalın Türk, Türk'ün dahilini oluştururken, vav'lı Türk, Türk'ün değil'idir. Bu ifadeyi, Mehmet Akif üzerine fikirlerini belirtirken kullanmıştır. Türk milliyetçiliğinin çerçevesinin İstiklal Marşı olduğunu söyler (Özel, 2002c: 9), ancak marşta Türk kelimesinin geçmeyişi sevindirici bulur. Akif'in gelişmeci bir ideolojiye bağlı olması ve Efgani- Abduh çizgisindeki İslam anlayışını benimsemesi üzerine, kullanacağı Türk'ün de modern bir içerikte olacağını düşünür. Özel nezdinde modernleşmeye dair her unsur, Türk'ü dışarıda bırakacağı için, Akif'in Türk kelimesine yer vermemesi yerindedir: "Çünkü Türk, vav'lı değildir." (Özel, 1437: 20).

Yapısöküm metoduyla, Özel'in vav'lı olmayan Türk betimlemesinden, Necip Asım Katıksız'a gönderme yaptığı çıkar. Katıksız, Türkçe'nin Arapça ve Farsçadan arındırılması gerektiğini düşünmüştür. Orhun abideleri ve Ural-Altay dilleri üzerine çalışmalar yapmış, İstanbul Darülfünun'da Türkoloji bölümünü kurmuştur. Türklerin *etrak-i bi-idrak* olarak adlandırıldığı dönemde, Türk kelimesini *t,r,k* harfleriyle sessiz harfle yazmak yerine, *ü* harfi (vav) koyarak yazmıştır. Bu yüzden kendisine vav'lı Türk denilmiştir (Böler, 2009: 198-204). Asım'ın Türk'ün kaynağını İslam öncesi topluluklarda araması, Türk'e modern yaklaşması, Özel'in Akif'e karşı düşüncelerinde olduğu gibi, Türk'ün ve modernizmin iki zıt kutup oluşuna dair bir anlama çıkmaktadır.

Özel'e göre Türk, modernleşmenin amacını taşıyan kapitalizmin ötekisidir (Özel, 2010c: 166-169). Ancak bu ifade anti-empyraliste Türk dendiği anlamına gelmez; Türk'ün ötekisi kâfirdir (Özel, 2010c: 260-261, 394-395). Çağdaşlık ve modernizm Türk'ü inceltmiştir. Cumhuriyet'ten sonra Türk'ten İslami nüanslar çıkarılmış, Gökalp'in "Türk, millet ve vatan mefkûrelerine önem veren, Türk harsı ile terbiye olan kişidir" tanımı geçerli kılınmıştır (Ziya Gökalp, 1973: 141). Özel ise Türklüğü Orhun-Yenisey yazıtlarından başlatıp, Hazarların, Gagavuzların, Uygurların ya da herhangi bir gayrimüslim topluluğun Türk olduğunu iddia etmeyi, modernizm olarak görür. Onun için Türklük, irki, kavmi ya da kültürel bir vasıf değildir (Özel, 2010c: 301-303).

Bu nokta Özel'in Akçura ve Atsız gibi Türkçülerden de farklı bir içerikte olduğunu gösterir. Türk vatandaşı olmak, Türk kanı taşımak ya da biyolojik-antropolojik göstergeler Türk'ü işaret etmez. Bunlar Türk'e bilimsel yaklaşmaktır (Özel, 2002a: 115). Atsız'ın Turan'ı ya da Akçura'nın Pantürkizm'i, kaynağını Avrupa'dan alan, Türklüğe efendi olmak isteyenlerin ideolojileridir (Özel, 2003a: 62-63). Ancak bir ülkenin milli meselesi, topraklarının koloni olmamasıyla bağlantılıdır. Toprak üzerindeki insanla o toprak arasındaki bağlantının dışına çıkıldığında, ahali koloni haline gelir. Bu bazen muasır medeniyet gibi söylemlerle soyut bir mekâna gönderme yapmak bazen de Türkçü/Turancı tezlere itibar etmek şeklindedir. Turancılık Anadolu'nun iç Asya'dan gelen göçebelerin kolonisi olduğunu söylemektir. Benzer şekilde Türkleşmeyi ve İslamlaşmayı aynı vakıanın ayrı yüzü görmek Anadolu'yu Arap/Fars kültürünün kolonisi saymaktır. Demografik varlığın değil, toplumsal ilişkilerin belirleyici olduğu iddiası ise Anadolu'yu kapitalist-burjuva medeniyetinin kolonisi görmektir. Her koşulda koloni anlayışına açılan bu ideolojiler, Türkiye'nin bir milli meselesi olduğunu söylemenin karşısındadır (Özel, 2011b: 13-14). Özel için Turancılık Türk topraklarında Türk olmakla değil, Yahudilerin vadedilmiş Yeruşalim'i ile Ermenilerin megali idea kavramına benzer bir içeriği vardır (Özel, 2021b: 11).

Türk'ün uzaklarda aranmasına karşı olan Özel, içerik olarak Topçu'nun fikirlerini anımsatmaktadır. Topçu da İslam'dan ayrı Türklüğü ve Türklükten ayrı İslam'ı millet varlığına saldırı yapmak olarak açıklamıştır. İslam-Türk birlikteliği, harekete ruh katan özdür. Milliyetçilik, insanı Allah'a doğru yücelten harekettir. Bu ruhtaki hareket Anadolu'da başladığı için, Türklüğün tarihi başlangıcı 1071'tir (Topçu, 1978: 32). Özel'de Türklüğün tarihi başlangıcını Anadolu'ya gelişleri oluşturmamıştır, ancak Anadolu'nun İslam kılınması ile Türk yurdunun var oluşu fikri Topçu'ya yakındır.

1960 darbesiyle sosyalizm lağvedilmiş, sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle toplumu demek olan Türk, sisteme eklenmiştir (Özel, 2017b: 162-166). 1970'li yıllarda zuhur eden siyasal İslamcılık da Türklüğün önündeki engellerden olup, ABD'nin Türkiye'deki gölgesidir (Özel, 2009d: 15). Türkiye'nin beynelmilel ilişkilerdeki boşluklarından faydalanmayı bilenlerin yeni görünürlük alanı siyasal İslam'dır. Bunlar İslam adı altında kapitalizmi savunan ve Çanakkale Muharebelerini anarken Türk'ün zaferinden bahsetmeyi gereksiz bulanlardır (Özel, 1436b: 20-21). 1980'lerde resmî ideoloji haline gelen Türk-İslam sentezi ise uydurmadır. Türklüğe kaynağını veren siyasi tutumudur ve Türklüğü başlatan İslam'ın izzetini koruma sorumluluğudur. Dolayısıyla Türklük bizzat İslam'a sentezdir (Özel, 2002c: 19-20). Bu bakış açısı, Özel'i Gökalp'in Türklük fikrinden de uzaklaştırır. Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*'da Türklüğü hars kavramıyla ele alır ve muasırlaşmanın ve İslamlaşmanın ayrı bir sentezi olarak kurgular (Ziya Gökalp, 2007: 48-66). Ancak Özel'in düşüncesinde iman ve din Türklükte birleşmektedir, Türk İslam'ın ayrı bir sentezi değildir (Özel, 2006b: 52-53).

Bu noktada vurgulanması gereken, Özel düşüncesinde her Müslümanın Türk olmadığıdır. Türk olmak için Müslüman olmak şarttır, ancak her Müslüman Türk değildir. Bu sebeple Müslüman ve başka bir unsur olmak mümkündür, ancak kişi Türklüğünü kâfirle savaşarak kazandığı için Türk olup Müslüman olmamak mümkün değildir (Özel, 1436c: 26). Bunun yanında muasırlaşmak olgusunun Türk'le yan yana gelemeyeceğini, "modernizm versus Türk" düşüncesinde açıklamıştır. Muasırlaşarak Türk'ün iyi olacağı fikrini değil, insanın kendindeki kötü özellikleri iyileştirmeye çalışarak Türklüğe liyakat kazanacağı düşüncesindedir (Özel, 2017b: 23). Bu da kalın Türk olmakla gerçekleşecektir.

Özel, "kalın Türk" ifadesini açıklamaya "nerede olduğunu bilmek" bahsiyle başlamıştır. Burada kimlik ve mekân üzerinden bir ilişki kurarken nasıl kalın Türk olunacağını anlatır. Kalın Türk, en genel anlamda sistemin karşısında olmak demektir. Buradaki sistem NATO, medeniyet veya ekonomik-ideolojik tahakküm sağlayan her türlü kuruluş veya düşünce olabilmektedir. Sistemin

karşısında olan kalın Türk, bulunduğu yerle/mekânla olan ilişkisini de anlamış olacaktır. Özel, bu düşüncesini açıklamak için, Türkiye'nin Müslümanlarca vatan kılınmasının üzerinde durur. "Müslümanların vatanlaştırdığı Türkiye" düşüncesini ise üç örnek üzerinden açıklar. İlk örnek Türk-Yunan nüfus mübadelesidir. Mübadelede Türkiye Cumhuriyeti etnik İslamcılık yapmış, Türkiye'nin Müslümanların yaşama yeri olduğunu belirtmiştir. İkinci örnek, Balkan ve Kafkasya göçleridir. Bu gölgelerden gelen insanlar da Müslümanlıklarını yaşamayı tercih ettiği için Türkiye'ye göç etmiştir. Üçüncü örnek ise Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet kadrolarına sadece Müslüman kökenli insanların alınmış olmasıdır. Böylelikle İslami homojenlik sağlanmış, İslam ve vatan arasındaki bağlantı kurulmuştur (Özel, 2006b: 15-45).

Kalın Türk'ün başında ebruli bir külah vardır. Özel'in ebruli külah sembolünü kullanma sebebi, diğer milletlerin belirli bir renkle/motivasyonla bütünleşmesidir. Hollandalılar'da bu durum portakal rengi; Amerikalılar'da dolar yeşilidir. Almanlar ise kan ve toprak mistisizminden kaynağını alan, toprağa sahip çıkma sebebini Alman kanına bağlayan anlayıştadır. Ancak Türk tarihi bir vakiydir. Soyuyla iftihar etmelerin içlerinde korudukları bilinç, Türk kanıdır (Özel, 2009d: 9-14).

Özel'in ebruli rengi seçmesi, Türklerin tarihte birden fazla sonuca sebep olduğunu anlatmak içindir. Anti-Türk'ün modernleşmeyi, insan merkezli felsefeyi ve kapitalistleşmeyi doğurduğuna dair düşüncesi, ebruli rengin farklı tonları içermesine benzemektedir. Külah ise içine konulan nesneyi korur. Başa takılan külahla Türk'ün kâfirle çatışma motivasyonunu koruyan Müslüman olduğu yönünde bir yorum yapılabilir.

Özel'ci Türk, mevcut hiçbir Türk fikri ve yorumuna tam olarak uymamaktadır. Bizanslıların hayvanları evcilleştiren ve göçebe hayat süren kavimlere Türk demesi (Runciman, 1943: 55) veya Arapların göçebelikten yola çıkarak Türklerin terk eden kişiler olduğu düşüncesi (Anadol, 2006: 36-37) Özel'de yoktur. Osmanlı'nın son dönemlerinde savunulan Türklükten ve Cumhuriyet'in resmi tarih yazımıyla kurguladığı Türklükten ayırır. Bunlar "evin içindekinin nasıl evde tutulacağı" sorusu üzerine belirli ideolojilerle kurgulanan Türklüktür. Modernleşmeyle Türk'ün muhtevasının çeşitlendirilmesi de bu doğrultudadır. Özel'de Türklük dünyayı tanımayı, dünyadan istifade etmeye tercih edenlerin kavrayacağı bir durum olarak, ancak tarihe bakışla anlaşılabilir bir bilinçtir. Bu bilince erişmek için siyasi ve tarihi olayların verili hallerinden sıyrılmak zorunludur.

4. Sonuç

Özel, Türk kavramsallaştırmasıyla Farabi'deki gibi işleyişi bozan bir nevâbit midir, yoksa Bacc'e'deki gibi bozuk toplumdaki ayrılmayı seçen bir nevâbit midir? Bu sorunun cevabı, Özel'in kendini ne olarak tanımladığına ilişkindir. Yaratılmış, özgür, bağımsız ve bütünün içinde olma kavramlarına bağlı oluşu, olma'ya verdiği önemi gösterirken, bunlara şiir, sosyalizm ve İslam'la ulaşmıştır. Bir fikri bırakıp diğerine geçmemiştir. İçsel olarak başladığı şairliği, komünistliği ve Müslümanlığı onu Türk'e vardırmasıdır. Şiirle yüksek düşünce irtibatını kurmuş, verili olanın neden verildiğini şairliğiyle sorgulamıştır. Verili olanın dışına çıktığında ise var olana ulaşmıştır. Bir toplumun içindedir ve varlığını bağımsız olmayla koruyacaktır. Onun için bu durum sosyalizmle mümkün olmaktadır. Varoluşundan özgür olduğu bilgisini Müslümanlığıyla bulmuş, düşüncesini kesintiye uğratacak fikirlerden İslam'la kurtulmuştur. Bu sebeple İslam'ı asıl kaynağın dışına çıkarak moderniteyle savunulara kızmaktadır. "Ben sizin durduğunuz yerden tedirgin oldum, başka yere gidiyorum" (Özel, 2003b: 101) diyerek mevcut düşünce biçimlerinden kopuşunu ifade etse de İstiklal Marşı Derneği üzerinden fikirlerini anlatmaya devam etmiştir. Bacc'e'deki mütevahhidin erdemli kalmaktan vazgeçmemesine benzer biçimde, Özel de bunu İstiklal Marşı Derneği ile Türklük üzerinden yapmaktadır.

Özel, kendini ve hakikati ararken toplumdaki ayrılmaktan çekinmemiştir. Toplumun bozulmuşluğuna şiirleriyle isyan etmiş, komünistliğiyle bağımsız kalmayı vurgulamış, İslam'la

özgürlüğünü anlamıştır. Ancak bu üçleme, ben'ine ait kavramlardır. Türklük bunları dışarıya yansıtmanın ifadesidir. Bu husus, Özel'ci Türklüğü Bacce'ci nevâbite yakınlaştırmaktadır. Bacce tedbirü'l-mütevahhid kuramında erdemli kişinin yalnızlaşmasını ve erdemini kaybetmemek için içsel gelişimine odaklanmasını istemiştir. Özel ise bunu hiçbir düzlemde yer almayan sosyalizm ve İslam bağlantısı kurarak gerçekleştirmiştir. Bacce toplumsal kokuşmuşluğun ötekisi gördüğü mütevahhidi felsefi düşünmeyle erdemini korumaya çağırırken, Özel bu daveti benliğine ve varoluşuna anlam kazandırdığını iddia ettiği benlik ve üst-aşkınsal değerlerden yola çıkarak yapmıştır. Kadirşinas itaatsizliği ve tevarüs edilmemiş asaleti ile toplumun dışında kalmayı ve kendi yetkinliğini korumayı önemsemesi de Özel'in tedbiridir. Ancak Özel tedbir ile sınırlı kalmamış, Türk kavramıyla yaşadığı topluma çağrıda bulunmuştur. Artık tedbiri bir içe çekilme hali değil, kâfirle çatışmayı göze alan Müslüman, erdemi de Türklüktür. Özel'de Türklüğünü unutan Türkiye, Bacce'nin erdemsiz toplum içinde yaşamak olarak anlattığı mekânsallığa benzemektedir. Mekânı, dünyaya geliş amacının ve sorumluluğunun bilincinde olan vatan; toprağı vatan kılacak olan kâfirle çatışmayı göze alan Türk'tür. Türk'ü Müslüman yapan ise bu özelliğidir.

Farabi ve Bacce'nin nevâbite olan yaklaşımı farklı olsa da her ikisi de nevâbit ile genel kabulün dışındaki fikirleri anlatır. Bu anlamda Özel, hiçbir teoriyle karşılanmayan Türk kavramsallaştırmasıyla Türk'ün nevâbiti sayılabilir. Ancak Farabi'deki erdemli devletin içindeki ayrıkısı ot nitelenmesine uygun düşmez. Özel'i ayrıkısı kılan, mevcut toplumun Türklüğünden uzaklaştığına dair fikirleridir. Özel'de erdemsizlik modernite ve dünya sisteminin çıktıkları olduğundan, Özel'i erdemli toplumun ayrıkısı otu biçiminde düşünmek olanaksızdır. O, erdemsiz topluma/Türklüğünden uzaklaşmış topluma erdemli olmanın reçetesini sunduğundan, Bacce'nin mütevahhidini simgelemektedir. Erdemli olma reçetesinde Türk, kâfirle çatışmayı göze alan Müslüman'dır. Seçtiği tarihi olaylarla kâfirle çatışma hallerini vurgulamıştır. Bağımsızlığını koruma ve toprağı vatan kılma amacına Türklük demiştir. Bununla verili ve inşacı bakıştan ayrılmakla kalmayıp, onlara kafa tutan partizanca bir tutumdadır. Özel'in partizanı, düzen bozuka baş kaldırmalı şiarıyla Bacce'nin bozulmuş bir toplumdaki soyutlanarak erdemini koruyan mütevahhidiyle uyumludur.

Özel, Kemalizm'in kültürel Türklüğünden ayrışan bir tanımda bulunmuş, ancak "bir Türk dünyaya bedeldir" ifadesine, dünya sistemi karşıtlığından dolayı olumlu yaklaşmıştır. Anayasal Türk'e karşıdır, ancak 1924 Anayasası'ndaki "devletin dini İslam'dır" ibaresini yerinde bulmuştur. Türk'ün kültürel bir olgu olmadığı fikriyle Gökalp'ten, İslam'dan ayrı Türk olmadığı fikriyle Akçura ve Atsız'dan ayrışır. Türk'ün içeriğinde Topçu'ya, yaklaşımında Schmitt'e yakınlık gösterse de tam olarak bunlarla da bağdaşamamıştır. Topçu gibi Anadolu köylerini esas alan Türklükten bahsetmemiş, Türk'ü merkezi bir kavram olarak ele almıştır. Schmitt toplumun içinde var olduğuna inandığı partizanı teorik olarak tanımlamış, Özel'se teoriyi pratiğe geçirmiş, bizzat partizan olmuştur.

Özel'in Farabi ve Bacce'den ayrıldığı nokta zoon-politikon anlayışıdır. Zoon-politikonun insanı tasnif ettiğini düşünmüştür. Toplumsallığı değil, bütünün içinde olmayı önemsemiştir. Bütünün içinde olmayı, kaynaşmış, sınıfsız, kitle toplumu söyleminde bulmuştur. Ancak Farabi ve Bacce toplumdaki organik işleyişin erdemi sağladığı yönünde hem fikirdir. Özel'de ise toplum, ev benzetmesi ile anlatılır. Evin neden onun evi olduğuna şiir, sosyalizm ve İslam'la ulaşırken, Türklük eve dönmenin yolunu anlatmaktadır. Sosyalist ve İslam arasındaki bağlantıyı cemaatin birbirinden sorumlu olması üzerine kurmuştur. Bu da Özel'in Türklük çağrısını açıklamaktadır: Özel, Türk olarak, Türk olandan sorumluluk duymaktadır. Türklüğe kendi varoluşundan yola çıkarak bütünün içinde olduğu bilinciyle varmıştır. Erdemi Türklük ise bu erdemi anlatma teyakkuzu, Bacce'nin mütevahhidi tecride çekilse bile toplumu erdemli kılma amacını taşımasını anımsatmaktadır. Özel de sosyalist ve İslami camiadan ayrıldıktan sonra, Türk kavramı ve İstiklal Marşı Derneği ile Türkiye'de bulunan insanlara Türk kalmanın tedbirini sunmaktadır. Onun

tedbiri, Türk düşüncesine ve pratiğine ilişkin yapısökümcü bir paradigma olup, Türk kimliğini yeniden düşünmenin kapısını aralamaktadır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Alon, I. (1989). Farabi's funny flora: al-nawabit as opposition. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2, 222–251.
- Anadol, C. (2006). *Tarihe hükmeden millet Türkler*. İstanbul: Bilge Karınca.
- Avcioğlu, D. (1976). *Türkiye'nin düzeni dün-bugün-yarın*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybar, M. A. (2021). *Türkiye işçi partisi tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Belli, M. (1970). *Yazılar 1965-1970*. Ankara: Sol Yayınları.
- Böler, T. (2009). Necip Asım Yazıksız ve Türk diline katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 195-208.
- Çaylak, A. ve Yıldırım, O. (2020). Nevâbitten muhalefete: mütevahhid'in muhalefetinden erdemli siyasal topluma. *Milel ve Nihal*, 17(2), 333–359.
- Corbin, H. (2017). *İslam Felsefesi tarihi cilt 1*. (H. Hatemi, Çev). İstanbul: İletişim.
- Farabi. (2001). *El-medinetü'l-fazıla*. (N. Danişman, Çev). Ankara: MEB.
- Farabi. (2012). *Es-siyasetü'l-medeniyye*. (M. Aydın, A. Şener ve R. Ayas, Çev). İstanbul: Büyüyen Ay.
- İbn Bacce. (2019). *Tedbîri'l-mütevahhid*. (M. Uyanık ve A. Akyol, Çev.). Ankara: Elis.
- Kant, I. (2013). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (I. Kaçuradi, Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kardeş, M. E. (2015). *Schmitt'le birlikte Schmitt'e karşı: politik felsefe açısından Carl Schmitt ve düşüncesi*. İstanbul: İletişim.
- Locke, J. (2004). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, Çev.). İstanbul: Kabalıcı.
- Marques: V. (2020). "Walden": a tale on the "art of living"1. *Configurações*, 25, 25–35.
- Mütercim Asım Efendi (2013). *El- okyânûsu'l- basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît. Cilt: 4*. (M. Koç ve E. Tanrıverdi, Çev). İstanbul: T.C Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Odacılar, A. (2023). *Türk düşüncesinde bir nevabit İsmet Özel'in ontolojisi ve İslamcılığı*. İstanbul: Dergah.
- Özel, İ. (1436a). Allah'a kaçın; İstiklal Marşı ezberini bozmayın. *Çelimli Çalım*, 11, 20–21.
- Özel, İ. (1436b). Kulun tedbiri Allah'ın takdiri (1). *Çelimli Çalım*, 14, 20–21.
- Özel, İ. (1436c). Bir milletin ümidi yoksa kendisi de yoktur- II. *Çelimli Çalım*, 9, 26–28.
- Özel, İ. (1437). İşlem tamamlandı, netice sıfır veya putları kırdık, çanları susturduk, sonra?. *Çelimli Çalım*, 18, 20–21.
- Özel, İ. (1986a). *Bakanlar ve görenler*. İstanbul: Risale.
- Özel, İ. (1986b). *Faydasız yazılar*. İstanbul: Risale.
- Özel, İ. (1990). *Cuma mektupları-3*. İstanbul: Çıdam.
- Özel, İ. (1998a). *Tahrir vazifeleri*. İstanbul: Şule.

- Özel, İ. (1998b). *Zor zamanda konuşmak*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2002a). *Cuma mektupları-7*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2002b). *Cuma mektupları-6*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2002c). *Cuma mektupları-8*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2003a). *Cuma mektupları-9*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2003b). *Cuma mektupları-10*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2004). *Bilinç bile ilginç*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2005). Allah Türkleri diğer milletlerden üstün yarattı. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 33(377), 4–9.
- Özel, İ. (2006a). *Üç Mesele*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2006b). *Kalın Türk*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2008a). *Toparlanın gitmiyoruz-I*. Ankara: Ebabil.
- Özel, İ. (2008b). *Toparlanın gitmiyoruz-III*. Ankara: Ebabil.
- Özel, İ. (2009a). *Bileşenleriyle basit. Şairin devriye nöbeti-2*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2009b). *Neredeyizm. Şairin devriye nöbeti-3*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2009c). *Tok kurda puslu hava. Şairin devriye nöbeti- 1*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2009d). *Ebruli külah. Şairin devriye nöbeti-4*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2010a). *Evlenseydik boşanacaktık. Şairin devriye nöbeti-7*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2010b). *Allah'ın emri zaid/plus Peygamberin kavli. Şairin devriye nöbeti-6*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2010c). *Toparlanın gitmiyoruz-II*. Ankara: Ebabil.
- Özel, İ. (2011a). *Karz-ı hasen. Şairin devriye nöbeti-9*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2011b). *Siper beden. Şairin devriye nöbeti-10*. İstanbul: Şule.
- Özel, İ. (2017a). *Sorulunca söylenen*. İstanbul: TİYO.
- Özel, İ. (2017b). *Türk olamadıysan oldun Amerikalı*. İstanbul: TİYO.
- Özel, İ. (2019a). *Waldo sen neden burada değilsin*. İstanbul: TİYO.
- Özel, İ. (2019b). *Taşları yemek yasak*. İstanbul: TİYO.
- Özel, İ. (2019c). *Küfrün ihsanı olmaz*. İstanbul: TİYO.
- Özel, İ. (2021a). *İslam'la damgalanmış varoluş*. İstanbul: TİYO.
- Özel, İ. (2021b). *Şiir okuma kılavuzu*. İstanbul: TİYO.
- Rosenthal, E. I. J. (1996). *Ortaçağ'da İslâm siyaset düşüncesi*. (A. Çaksu, Çev.). İstanbul: İz.
- Runciman, T. Hon. S. (1943). Orta çağların başlarında Avrupa ve Türkler. *Belleten*, 7(25), 45–58.
- Schmitt, C. (1997). *Der nomos der erde im völkerrecht des just publicum Europaeum*. Berlin: Dunker-Humboldt.
- Schmitt, C. (2017). *Partizan teorisi*. (S. Bekiroğlu, Çev.). Ankara: Nika.
- Şeriati, A. (1998). *İslam sosyolojisi*. (K. Sökmen, Çev.). İstanbul: Birleşik.

- Şeriati, A. (2013). *Dinler tarihi- I.* (H. Kırılancı, Çev.). Ankara: Fecr.
- Sheikh, M. S. (1982). *Islamic philosophy.* London: Octagon Press.
- Thoreau, H. D. (2014). *Walden.* (A. Örküp, Çev.). İstanbul: Zeplin Kitap.
- Topçu, N. (1978). *Milliyetçiliğimizin esasları.* İstanbul: Dergah.
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası felsefesine giriş.* (A. Cevizci, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Yıldırım, O. ve Çaylak, A. (2021). Farabi düşüncesinde nevâbit: medinetü'l fazıla'nın yeniden inşa edilmesi sorunu bağlamında bir analiz. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 66–82.
- Ziya Gökalp. (1973). *Türkçülüğün esasları.* İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ziya Gökalp. (2007). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak. Ziya Gökalp Kitapları-1.* İstanbul: Yapı Kredi.

Araştırma Makalesi / Research Article

TERMAL KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLETİŞİMİ*

İlker VURAL^{1**}
Elif Tuba TAMER²

Öz

Bu çalışmada, termal konaklama işletmelerinin web sitelerinin içeriklerinin ve sürdürülebilir uygulamaları kapsayan sürdürülebilirlik iletişim düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Kütahya, Eskişehir, Afyon ve Uşak'ta faaliyette bulunan termal konaklama işletmelerinin web siteleri, bilgi ve süreç, değer, ilişkiler, tasarım ve kullanılabilirlik, güven ve sürdürülebilirlik iletişimi boyutları açısından incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre termal konaklama işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun web sitelerini etkin bir şekilde kullanmadığı ve sürdürülebilir uygulamalara/davranışlara yönelik bilgi paylaşımlarının oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir turizm, Sürdürülebilirlik iletişimi, Termal konaklama işletmeleri

JEL Kodları: L83, Q56, Z32

SUSTAINABILITY COMMUNICATION IN THERMAL HOTELS

Abstract

In this study, the aim was to determine the content of thermal accommodation establishments' websites and the levels of sustainability communication covering sustainable practices. Within the scope of the study, the websites of thermal accommodation establishments operating in Kütahya, Eskişehir, Afyon and Uşak were examined in terms of aspects such as information and process, values, relationships, design and usability, trust, and sustainability communication. According to the results obtained from the study, it was determined that the majority of thermal accommodation establishments do not effectively utilize their websites, and their information sharing regarding sustainable practices/behaviors is quite limited.

Keywords: Sustainable tourism, Sustainability communication, Thermal hotels

JEL Codes: L83, Q56, Z32

*Bu çalışma, 22-24 Eylül 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen 12. Ulusal Kırsal Turizm Kongresi'nde sunulmuştur.

¹ Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3357-7725.

** Sorumlu Yazar (Corresponding Author): ilker.vural@dpu.edu.tr

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1192-5370.

Başvuru Tarihi (Received): 08.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 19.08.2024

Giriş

1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” (WCED, 1987) adlı raporun yayınlanmasından sonra sürdürülebilir kalkınma, alan yazında öne çıkan konulardan biri haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, kaynakların kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, teknolojik gelişim ve kurumsal değişimin uyum içinde olduğu ve hem mevcut hem de gelecekteki insanların ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasını kapsayan bir değişim sürecini (WCED, 1987: 43) ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın temeli, topluma karşı ‘sorumluluk’ konusuna dayanmaktadır ve sorumluluk, işletmelerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırma ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır (Bogren ve Sörensson, 2021:478). Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmanın sadece bir retorik olmaktan çıkıp bir gerçeklik haline gelmesini sağlamak için sektörlerin sürdürülebilir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Turizm sektörünün kırılgan ve değişime duyarlı yapısı, çok sektörlü doğası, ev sahibi çevrenin ve toplulukların kalitesine olan bağımlılığı düşünüldüğünde, sürdürülebilir bir yaklaşımın benimsenme ihtiyacı artmaktadır (White vd., 2006: 1). Turizm sektöründe sürdürülebilirlik, başlangıçta turizm ve çevre arasındaki karşılıklı ilişkiye yoğunlaşmasına rağmen (Liu, 2003: 460; Farsari ve Prastacos, 2000: 1; Torres-Delgado ve Saarinen, 2014: 1; Tiago vd., 2021: 27) zaman içinde daha geniş bir perspektifte değerlendirilmeye başlanmıştır. Uluslararası kararlara ve bilimsel çalışmalara konu olan sürdürülebilir turizm, doğal ve kültürel çevreyi korunmanın yanı sıra sosyal ve ekonomik fayda sağlamanın bir yolu olarak kabul edilmektedir (Dymond, 1997; Buttler, 1999; Manning, 1999; Ko, 2001; Liu, 2003; WTO, 2004; Castellani ve Sala, 2010; Logar, 2010; GSTC, 2016; Asmelash ve Kumar, 2019; Gúćik ve Marciš, 2021).

Sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda faaliyet gösteren, nesiller arası eşitliği arayan çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik ilkelere dayalı bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir (Butler, 1999: 10; Choi ve Sirakaya, 2006: 1286). Bu bağlamda sürdürülebilir turizm, genel olarak çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik boyut gibi alt boyutlar dikkate alınarak planlanan ve yönetilen turizm türleridir (Tiago vd., 2021: 29) Sürdürülebilir turizm, kitle turizmi de dahil olmak üzere tüm turizm türleri için benimsenmesi gereken bir yaklaşım (Liu, 2003:461; Lozano-Oyola vd., 2012:659; Tamer ve Mısırdalı Yangil, 2021: 946) ve turizmin büyüme potansiyeli ile çevreyi koruma ihtiyaçları arasında denge kurmanın yoludur (Lane, 2005: 13). Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir turizm, kaynakların kullanımında nesiller arası eşitliği sağlayarak ekonomik büyüme taraftarları ile çevrecileri bir araya getiren bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Bozdoğan, 2005: 1012). Sürdürülebilir turizm, çevrenin korunması, sosyal yapı ve tesislerin geliştirilmesi, yerel ekonomiye katkı sağlanması, yeni iş alanlarının oluşması, insanlar ve topluluklar arasında iletişimin güçlenmesi gibi olumlu etkiler yaratırken (Pato ve Duque, 2021: 3-4) çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda olumsuz etkileri en alt seviyeye indirmeyi hedeflemektedir (Leyvaa ve Parra, 2021: 2; Özdemir, 2021: 323). Bu bağlamda sürdürülebilir turizm, sektörün tüm paydaşları için değer yaratma potansiyeline sahiptir (Bogren ve Sörenson, 2021: 479).

Sürdürülebilirlik, diğer tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektörünün gelişiminde de bir hedef olarak ortaya çıkmış (Torres-Delgado ve Saarinen, 2014: 32) ve toplum ile paydaşların ilgisini çeken bir kavram haline gelmiştir. Turizm işletmeleri açısından bu durum, paydaşları nezdinde meşruiyet kazanmak için iyi bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Bogren ve Sörensson, 2021: 476). Bu nedenle turizm işletmeleri özellikle konaklama işletmeleri, işletme maliyetlerini düşürmenin, kaynak kullanım verimliliğini, personel katılımını ve misafir farkındalığını artırmanın, seyahat ve turizm pazarında uluslararası tanınırlık elde etmenin bir yolu olarak (Joseph vd., 2014: 514) sürdürülebilir turizme yönelik davranış kuralları benimsemekten eko-etiketler edinmeye ve çevre yönetim sistemlerini uygulamaya kadar farklı gönüllü faaliyetler gerçekleştirmektedirler (Tiago vd., 2021: 27; Pato ve Duque, 2021: 4). Konaklama işletmelerinin gerçekleştirdikleri bu sürdürülebilirlik faaliyetlerini paydaşlarına iletebilmeleri çok önemlidir

(Joseph vd., 2014: 515; Pato ve Duque, 2021: 4). Çünkü tüm paydaşlar, turizm işletmelerinden sürdürülebilirlik çalışmaları hakkında bilgi istemekte ve beklemektedir (Bogren ve Sörensson, 2021: 476; Pato ve Duque, 2021: 4). Bu nedenle işletmeler, bir yandan sürdürülebilirlik konusunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirirken diğer yandan sürdürülebilirlik iletişimini iyi yönetmesi gerekmektedir (Özdemir, 2021:3 22). Özellikle turistler için sürdürülebilirlik iletişimi özel bir öneme sahiptir. Çünkü sürdürülebilirlik iletişimi, turistlerin sürdürülebilir seyahat ürünlerinin varlığı konusunda bilinçlendirilmesini, bu ürünlerin ihtiyaçları nasıl karşılayacağına ve sürdürülebilirlik kriterlerine nasıl uyulduğuna ilişkin bilgilendirme yapılmasını ve sonuçta sürdürülebilirlik yanlısı satın alımları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik iletişimi, ürünlere odaklanan bu bakış açısının yanı sıra bir işletmenin sürdürülebilirlik taahhüdü hakkında şeffaflığı artırmayı, işletmeler ve paydaşlar arasında işletmenin faaliyetleri hakkında etkileşimli bir diyalogu teşvik etmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik iletişimi, kurumsal hedeflere ve sürdürülebilir kalkınmanın uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için bütünleştirici ve bütünsel bir yaklaşımı benimseyen daha geniş bir sürdürülebilir pazarlama stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır (Tölkes, 2018: 10).

Turizm işletmelerinde sürdürülebilirlik iletişimde, web siteleri, seyahat platformları, sosyal medya, yıllık raporlar, sürdürülebilirlik raporları, basın bültenleri ve haber bültenleri/dergiler/bloglar dahil olmak üzere bir dizi farklı yöntem kullanılmaktadır (Nam vd., 2020:580; Bogren ve Sörensson, 2021: 478; Özdemir, 2021: 323; Tiago vd., 2021: 31). Tüm bu iletişim kanalları içinde işletmelerin web siteleri, uzun yıllar boyunca etkili bir pazarlama aracı olarak kullanılması nedeniyle (Lee ve Morrison, 2010: 51; Khatter vd., 2019: 2395; Pato ve Duque, 2021: 4) ayrı bir öneme sahiptir. Birçok konaklama işletmesi için web sitesi, tesis ve hizmetleri hakkında bilgi sağlayan konuklarla ilk temas noktasıdır. Turistler satın almaya karar vermeden önce konaklama işletmelerinin web sitelerini ziyaret etme eğilimindedirler ve web sitesinin karmaşıklığı ve mevcut içeriğin türü, imaj oluşumu ve satın alma kararı üzerinde etkili olmaktadır (Tiago vd., 2021: 30). Ayrıca günümüzde web siteleri, sürdürülebilirlik bilgilerini iletmek diğer bir ifadeyle sürdürülebilirlik iletişimi için stratejik bir araç olarak kabul edilmektedir (Joseph vd., 2014: 515; Özdemir, 2021: 332).

Sürdürülebilirlik iletişimi, Tölkes (2018) tarafından da belirtildiği gibi gelişmekte olan ve turizm araştırmacılarının ilgisini çeken bir araştırma konusudur. Örneğin, Joseph vd., (2014) Malezya'daki 300 şehir otel işletmesinin web sitelerinde sürdürülebilirlik bilgilerini inceledikleri çalışmalarında, otel işletmelerinin web sitelerinde genellikle pazarlama ve tanıtım faaliyetlerine ilişkin bilgileri paylaştıkları, sürdürülebilirlik bilgilerinin ise sadece %14,7'sinin paylaşıldığını tespit etmişlerdir.

Bogren ve Sörensson (2021), İsveç merkezli 30 turizm işletmesinin paydaşlara iletildiği sürdürülebilirlik değerlerini inceledikleri çalışmalarında, işletmelerin sürdürülebilirlik iletişimi yoluyla değer yaratmaya çalıştığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tiago, Stemberger ve Borges-Tiago (2021), sürdürülebilir ada destinasyonu olarak sınıflandırılan Azor Adaları'nda bulunan 759 küçük ve orta ölçekli konaklama işletmesinin sürdürülebilir dijital iletişimini değerlendirdikleri çalışmalarında, uluslararası akreditasyonların yerel akreditasyonlara göre daha az benimsendiğini ve küçük işletmelerin ürünlerini çevrimiçi olarak tanıtırken eko-etiketlemeye değer verme eğiliminde oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca daha gelişmiş web sitelerinde sürdürülebilirliğe ilişkin başarılarla daha fazla yer verildiği tespit edilmiştir.

Pato ve Duque (2021), Portekiz'de 81 kırsal turizm konaklama işletmesinin web sitelerinde sürdürülebilirlik konularına ilişkin sundukları bilgileri tespit etmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, sadece 39 kırsal konaklama işletmesinin web sitesinin ulaşılabilir olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca az sayıda işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili bilgi paylaştığı ve genel olarak web sitelerinde sürdürülebilirlik uygulamalarına yer verilmediği tespit edilmiştir.

Özdemir (2021), Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören turizm işletmelerinin sürdürülebilirlik iletişim düzeylerini incelediği çalışmasında, işletmelerin tamamının sürdürülebilirlik iletişimini iyi değerlendiremedikleri sonucuna ulaşmıştır.

Özlu (2023), Türkiye'de faaliyette bulunan 3 yerli ve 3 yabancı zincir otel işletmesinin, Birleşmiş Milletlerin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını uygulama ve web sitelerinde paylaşma düzeylerini incelediği çalışmasında, zincir otel işletmelerinin web sayfalarını sürdürülebilirlik iletişimi amacıyla kullanma eğiliminde olmadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Hazarhun, Çetinöz ve Bilgin (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye'de faaliyette bulunan sürdürülebilir turizm belgesine sahip 119 otel işletmesinin web sitelerinde paylaştıkları sürdürülebilir turizm uygulamaları incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre 119 otel işletmesinden sadece 59 otel işletmesinin sürdürülebilir turizm belgesini web sitesinde paylaştığı, 51 otel işletmesinin web sitesinde sürdürülebilirlikle ilgili herhangi bir bilgiye yer vermediği ve 9 otel işletmesinin ise web sitesinde sürdürülebilir turizm belgesinin sadece görseline yer verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca sürdürülebilirlik bilgisine sahip otel işletmelerinin web sitelerinde en fazla çevre politikalarına ilişkin bilgi verildiği, çevre politikalarını sırasıyla sürdürülebilir yönetim, yerel toplumun sosyal ve ekonomik faydalarının desteklenmesi, kültürel mirasa ilişkin bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir.

Fernández-Vallejo (2023), İspanya'daki 35 zincir otel işletmesinin web sitelerini sürdürülebilirlik iletişimi açısından incelediği çalışmasında, seçilen otel işletmelerinin %77'sinin sürdürülebilirlik bilgilerini yaymak için web sitelerini kullandıklarını tespit etmiştir. Otel işletmelerinin sürdürülebilirlikle ilgili paylaşımları, sırasıyla enerji ve yenilenebilir kaynaklar ve karbon emisyonları, su kıtlığı, atık ve kirlilik, doğal kaynaklar ve hammadde tüketimi gibi çevresel konular, istihdam ve çalışma ilişkileri, iş sağlığı ve güvenliği ile eğitim ve öğretim gibi sosyal konular, sürdürülebilirlik mevzuatının (yerel, uluslararası ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri girişimleri) yanı sıra şirket politikaları gibi yönetim konuları olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte otel işletmelerinin web sitelerinde ekonomik sürdürülebilirlik bilgilerini paylaşma oranlarının oldukça sınırlı olduğu belirtilmiştir.

Sürdürülebilirlik bilincine sahip turistler, konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik uygulamalarını uygulayıp uygulamadığı hakkında bilgi edinme eğilimindedir (Özlu, 2023). Bu kapsamda konaklama işletmelerinin, sürdürülebilirlik stratejilerini, politikalarını ve uygulamalarını benimsemesi ve bu uygulamaları tüm paydaşlara iletmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, termal konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik iletişim düzeylerini tespit etmeye odaklanmaktadır.

1. Yöntem

Bu çalışmada, Kütahya, Eskişehir, Afyon ve Uşak il ve ilçelerinde faaliyet gösteren termal konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik iletişim düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, Kütahya, Eskişehir, Afyon ve Uşak illerindeki termal konaklama işletmelerinin seçilmesinin temel nedeni, 2023 Turizm Stratejisinde, Frigya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi içinde öncelikli geliştirilecek bölge ve turizm türü olarak yer almasıdır. Çalışmada, web sitelerine uygulanan niteliksel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Termal konaklama işletmelerinin seçiminde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü web sayfasında yer alan turizm tesislerinden bölgedeki termal konaklama işletmelerinin listesine ulaşılmıştır. Ayrıca Tripadvisor seyahat platformu, bölgede yer alan termal konaklama işletmelerinin belirlenmesi için kullanılmıştır. Toplamda 80 termal konaklama işletmesinin faaliyette olduğu tespit edilmiş ancak 20 konaklama işletmesinin web sitesi olmaması ve/veya ulaşılamaması nedeniyle 60 konaklama işletmesi araştırmaya dahil edilmiştir.

Termal konaklama işletmelerinin web siteleri aracılığıyla sürdürülebilirlik konularına ilişkin sundukları bilgileri analiz etmek amacıyla Pato ve Duque (2021) tarafından uygulanan hem işletmelerin web sitelerinin değerlendirildiği hem de sürdürülebilirlik bilgilerine yer verilen matris kullanılmıştır. Web sitelerinin değerlendirilmesinde, bilgi ve süreç (5), katma değer (2), ilişkiler (2), tasarım ve kullanılabilirlik (2), güven (2) olmak üzere beş boyut bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik iletişimi (7) boyutu ise çevresel, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik uygulamalarını kapsamaktadır. Bilgi süreç boyutu; (1) satış ve rezervasyon: arama özelliği, online rezervasyon, (2) iletişim bilgileri, (3) satış ve promosyonlar: özel promosyonlar, gruplar, aile/çocuk, balayı çiftleri için promosyonlar, (4) mal ve hizmetler: oda sınıflandırmaları, oda içi fotoğraflar, (5) konaklama tesisi hakkında: kısa tanım, misyon/amaç/değerler, organizasyon/insan kaynaklarına ilişkin bilgileri; katma değer boyutu, (1) seyahat bilgileri: ulaşım, yerel siteler, haberler, (2) eğlence bilgileri: boş zaman etkinlikleri bilgilerini; ilişkiler boyutu, (1) sadakat/müşteri ilişkileri yönetimi: misafir defteri, bülten aboneliği, çerezler, (2) kişisel ilgi: yorumlar/geribildirim, online sohbet bilgilerini; tasarım ve kullanılabilirlik boyutu, (1) navigasyon: birden çok dil seçeneği olan site, (2) başarı ölçütleri: popülerlik sıralamasına ilişkin bilgileri; güven boyutu, (1) telif hakkı ve güvenlik: gizlilik bildirim, telif hakkı, (2) güncellik: son güncelleme tarihi 6 ay olan güncel ve zamanında bilgi verilmesine ilişkin bilgileri kapsamaktadır. Sürdürülebilirlik iletişimi boyutu ise (1) yenilenebilir enerjiler, (2) organik/doğal ürünler, (3) sürdürülebilir tarım, (4) çevre politikasının iletilmesi: sürdürülebilirlik raporu, (5) sürdürülebilirlik ödülleri ve sertifikaları: eko-etiketler gibi, (6) diğer ödüller ve sertifikalar, (7) toplum katılımı: yerel halkın istihdam edilmesi, topluma yardımcı olacak projeler, yerel toplum için faaliyetler ve açık alanların yaratılmasına ilişkin bilgileri kapsamaktadır.

Termal konaklama işletmelerinin web sitelerinin incelenmesi 15 Temmuz-15 Ağustos 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler, sıklık ve yüzde hesapları ile analiz edilmiştir.

2. Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen 80 konaklama işletmesinin sınıfı ve işletmelerin bulunduğu konum bilgisi Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde Kütahya’da 21, Afyonkarahisar’da 45, Eskişehir’de 11, Uşak’ta 3 tane termal konaklama tesisi olduğu tespit edilmiştir. Bu konaklama tesislerinin 17 tanesi 5 yıldızlı, 7 tanesi 4 yıldızlı, 7 tanesi 3 yıldızlı, 2 tanesi 2 yıldızlı, 1 tanesi 1 yıldızlı, 34 tanesi apart, 8 tanesi butik otel, 4 tanesi tatil köyü sınıfında konaklama işletmeleridir.

Tablo 1: Termal Konaklama İşletmelerinin Sınıflandırma ve Konum Bilgileri

Şehir Adı	Tesis Sınıfı								Toplam
	5 Yıldız	4 Yıldız	3 Yıldız	2 Yıldız	1 Yıldız	Apart Otel	Butik Otel	Tatil Köyü	
Kütahya	1	5	3	-	-	7	5	-	21
Afyon	13	2	2	-	1	23	-	4	45
Eskişehir	2	-	2	2	-	2	3	-	11
Uşak	1					2			3
Toplam	17	7	7	2	1	34	8	4	80

Termal konaklama işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesinde kullanılan bilgi ve süreç, katma değer, ilişkiler, tasarım ve kullanılabilirlik, güven boyutlarıyla çevresel, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik uygulamalarını kapsayan sürdürülebilirlik iletişimi boyutuna ilişkin elde edilen sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

- *Bilgi ve Süreç Boyutu*

Termal konaklama işletmelerinin web sitelerinde yer alan bilgi ve süreç boyutuna ilişkin araştırma sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Sonuçlara göre termal konaklama işletmelerinin web sitelerinde en çok iletişim bilgileri (%98,33) mevcut iken en az ulaşılan bilgi, organizasyon/insan kaynaklarına yönelik olan bilgilerdir (%1,67). İletişim bilgisi eksik olan işletmenin ise sitesinde iletişim sekmesi bulunmakta fakat site güncellenmediği veya ilgili linkin çalışmamasından dolayı iletişim bilgilerine erişilememektedir. İşletmelerin web sitelerinin %80’inde (48) siteden arama özelliği, %66,67’sinde (40) online rezervasyon imkânı bulunmaktadır. Satış ve promosyonlar boyutunda, %30 (18) işletmenin web sitelerinde promosyonlara ilişkin bilgi paylaştığı tespit edilmiştir. Özel promosyonlar, müşteri açısından bir tercih nedeni olabileceği için çekici bulunmaktadır. Fakat ilgili orana bakıldığında bu konuda yapılan çalışmaların ve/veya bu bilginin paylaşımının az olduğu görülmektedir. Web siteleri mal ve hizmetler alt boyutu açısından incelendiğinde, oda sınıflandırmasının %75’inde (45), oda resimlerinin %91,67’sinde (55) olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise özellikle küçük ölçekli konaklama işletmelerinde, oda sınıflandırması yerine odaların fotoğraflarının paylaşılması olabilir. Konaklama tesisi hakkında bilgi alt boyutunda ise işletme hakkında temel bazı bilgiler içeren kısa tanım oranı, %91,67 (55), misyon/amaç/değerlere ilişkin bilgi paylaşımı ise %66,67’dir (40). Oysa işletmenin misyon, amaç ve değerleri, işletme başarısında hayati öneme sahip ve yatırımcılar, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler gibi tüm paydaşlara işletme hakkında bilgi sağlayan rehber niteliğindedir (Tamer ve Uzun, 2023: 203).

Tablo 2: *Bilgi ve Süreç Boyutuna İlişkin Sonuçlar*

Alt Boyutlar	%	N
Satış ve Rezervasyon		
• Arama özelliği	80	48
• Online rezervasyon	66,67	40
İletişim Bilgileri	98,33	59
Satış ve Promosyonlar		
• Özel Promosyonlar/Gruplar/Aile-Çocuk/Balayı Çiftleri	30	18
Mal ve Hizmetler		
• Oda Sınıflandırmaları	75	45
• Oda İçi Fotoğraflar	91,67	55
Konaklama Tesisi Hakkında		
• Kısa Tanım	91,67	55
• Misyon/Amaç/Değerler	33,33	20
• Organizasyon/İnsan Kaynaklarına İlişkin Bilgiler	1,67	1

- *Katma Değer Boyutu*

Yaratılan katma değerle ilgili sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir. Bu sonuçlar incelendiğinde web sitelerinin %98,33’inde (59) konaklama işletmesine nasıl ulaşılacağı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunun yanında web sitelerinde seyahat bilgilerini içeren yerel sitelere yer verme oranı ise %1,67’dur (1). Konaklama işletmelerinin %10’u (6) ise sitelerinde müşterileri olumlu etkileme amacı taşıyan haberlere diğer bir ifadeyle bazı bilgilere/uygulamalara ilişkin tanıtım yapmadığı belirlenmiştir. Pato ve Duque (2021:9)’nin de belirttiği gibi turistlerin, farklı ve unutulmaz deneyimler için giderek daha fazla arayışa girdiği göz önüne alındığında, bu haberlerin düzenlenmesi ve yayılması konusunda çaba gösterilmesi gerekmektedir. Boş zaman aktivitelerine yönelik bilgiler ise web sitelerinin %28,33’ünde (17) yer almaktadır. Turistlerin çoğu zaman destinasyonu bir bütün olarak değerlendirdikleri düşünüldüğünde, boş zaman aktivitelerine yönelik bilgi paylaşım oranı oldukça düşüktür. Çünkü turistler, gittikleri bölgede farklı deneyimler kazanmak amacıyla gerçekleştirebilecekleri tüm aktiviteleri bilmek isteyeceklerdir.

Tablo 3: Katma Değer Boyutuna İlişkin Sonuçlar

Alt Boyutlar	%	N
Seyahat Bilgileri		
• Ulaşım	98,33	59
• Yerel Siteler	1,67	1
• Haberler	10	6
Eğlence Bilgileri		
• Boş Zaman Aktiviteleri	28,33	17

- İlişkiler Boyutu

Tablo 4'te web sitelerinde yer alan ilişkiler boyutunun sonuçları verilmiştir. Burada konaklama işletmelerinin %5'inde (3) müşterilerin deneyimlerini aktarabileceği müşteri defterine, %18,33'ünde (11) müşterilerini bilgilendirme noktasında önemli bir etkiye sahip olan bülten aboneliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde işletmelerin web sitelerinde %21,67 (13) oranında çerez politikası izlendiği görülmektedir. Web sitelerinde turistlerin yorumları ve geri bildirimlerine imkân veren konaklama işletmesi oranı ise %38,33'dür (23). Konaklama işletmelerinin %43,33'ü (26) gerektiğinde web sitesi ziyaretçilerine yardımcı olmak için çevrimiçi sohbet olanağına sahiptir. Özellikle bulunduğumuz teknoloji çağında bilgiye hızlı ve güvenilir bir şekilde ulaşmak çok önemlidir. Konaklama işletmelerinin web siteleri üzerinden gerektiğinde hızlı bir şekilde müşterilere dönüş yapabilmesi adına çevrimiçi sohbete gereken önem verilmelidir. Bu özelliklerin doğru ve etkili bir şekilde kullanılması, web sitelerinin kullanıcı deneyimini artırabilir ve turistlerin satın alma kararları üzerinde etkili olabilir.

Tablo 4: İlişkiler Boyutuna İlişkin Sonuçlar

Alt Boyutlar	%	N
Sadakat/Müşteri İlişkileri Yönetimi		
• Misafir Defteri	5	3
• Bülten Aboneliği	18,33	11
• Çerezler	21,67	13
Kişisel İlgisi		
• Yorumlar/Geribildirim	38,33	23
• Online Sohbet	43,33	26

- Tasarım ve Kullanılabilirlik Boyutu

Tablo 5'te konaklama işletmelerinin web sitelerinin tasarım ve kullanılabilirlik boyutuna ilişkin sonuçlar verilmiştir. Türkçe haricinde başka dil seçeneği özelliği web sitelerinin %35'inde (21) bulunmakta iken %65'inde (39) bulunmamaktadır. Popülerlik sıralaması ise konaklama işletmelerinin %5'inde (3) bulunmaktadır. Müşterilerin özellikle bir tercih aşamasında iken popülerlik sıralamasına dikkat ettiğini göz ardı etmemek gerekir. Destinasyonlar, popülerlik sıralamalarını artırmak için sıkça rekabet ederler. Yüksek sıralamalara sahip bir destinasyon, daha fazla ziyaretçi çekebilir ve buna bağlı olarak turizm gelirlerini artırabilir. Popülerlik sıralamaları, müşteri memnuniyetini ve güvenini yansıtabilir. Yüksek sıralamalara sahip işletmeler, müşterilerin tatmin edici bir deneyim yaşadığını gösterir ve bu da yeni müşterilerin işletmeye güvenmelerini sağlayabilir. Bu tür sebepler göz önüne alındığında popülerlik sıralamasına gerekli önemin verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Tasarım ve Kullanılabilirlik Boyutuna İlişkin Sonuçlar

Alt Boyutlar	%	N
Navigasyon		
• Birden Çok Dil Seçeneği Olan Site	35	21
Başarı Ölçütleri		
• Popülerlik Sıralaması	5	3

- Güven Boyutu

Tablo 6’ da konaklama işletmelerinin web sitelerinin güven boyutuna ilişkin sonuçlar verilmiştir. Ülkemizde kişisel verilerin korunması kanunu (KVKK) 24.03.2016 tarihinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla konaklama işletmelerinin bu kanuna göre hareket etme zorunluluğu bulunmaktadır. Fakat yapılan incelemelerde KVKK kapsamında konaklama işletmelerinin web sitelerinin %35’inin (21) bir politikaya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum müşteriler açısından güven sarsıcı bir durum olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yasal açıdan uyulması gereken kuralların ihlal edildiği anlamını taşımaktadır. Web sitelerinin güncelliği analiz edildiğinde ise sitelerin %73,33’ünün (44) güncel olduğu tespit edilmiştir. Bazı sitelerde eski promosyon bilgileri olduğu, sayfalarda kırık linklerin bulunduğu görülmüştür. Sonuç olarak, web sitesini güncel tutmak, kullanıcı deneyimini artırır, güvenliği sağlar, rekabet üstünlüğü kazandırır ve daha fazla ziyaretçi çekilmesine yardımcı olur.

Tablo 6: Güven Boyutuna İlişkin Sonuçlar

Alt Boyutlar	%	N
Telif Hakkı ve Güvenlik		
• Gizlilik Bildirimi/ Telif Hakkına İlişkin Bilgileri	35	21
Zamanlılık		
• Son Güncelleme Tarihi(6 ay) Güncel ve Zamanında Bilgi	73,33	44

- Sürdürülebilirlik İletişimi Boyutu

Turizmde sürdürülebilirlik, çevresel, ekonomik ve sosyal faktörleri dengeleyerek turizm faaliyetlerini uzun vadede sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir turizm, turizm sektörünün, doğal kaynakları koruma, yerel topluluklara ve kültürel mirasa saygı gösterme ve ekonomik faydaları paylaşma konularında sorumluluk sahibi olmasını vurgular. Sürdürülebilirlik, turizm sektöründen uzun vadede fayda sağlanmak isteyen ülkelerin, destinasyonların, işletmelerin benimsemesi gereken bir yaklaşımdır. Her geçen gün artan sayıda işletme sürdürülebilir uygulamaları ve/veya davranışları benimsemektedir. İşletmelerin bu uygulama ve davranışlar hakkında paydaşlarına bilgi vermesi ise sürdürülebilirlik iletişimini ifade etmektedir. Araştırmaya konu olan termal konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik iletişimine ilişkin sonuçları Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7’ de görüldüğü üzere yenilenebilir enerji ve organik/doğal ürünler kullanımında konaklama işletmelerinin web sitelerinin %3,33’ünde (2) bilgi bulunmakta iken %96,67’inde (58) herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca hiçbir konaklama işletmesinin web sitesinde sürdürülebilir tarım ürünlerinin kullanımıyla ilgili bilgi paylaşılmamıştır. Çevre politikalarına ilişkin sürdürülebilirlik raporunu web sitesinde paylaşan konaklama işletmesi oranı %15 (9), sürdürülebilirlik ödülleri ve sertifikasına sahip olan konaklama işletmesi oranı ise %16,67’dir (10). Bu sonuçlar konaklama işletmelerinin çevresel açıdan sürdürülebilir davranışlar sergilemediğinin ve/veya bu davranışları web sitelerinde paylaşmadığının göstergesidir. Bununla birlikte işletmelerin %21,67’si (13) Güvenli Turizm Sertifikası, World Luxury, Tripadvisor ödülleri, Hotel

Design Awards, Good Design, ISO Kalite belgeleri gibi ödül veya sertifikalara sahip oldukları bilgisini paylaşmıştır.

Tablo 7: Sürdürülebilirlik İletişimi Boyutuna İlişkin Sonuçlar

Alt Boyutlar	%	N
Yenilenebilir Enerjiler	3,33	2
Organik/Doğal Ürünler	3,33	2
Sürdürülebilir Tarım	0	0
Çevre Politikasının İletilmesi		
• Sürdürülebilirlik Raporu	15	9
Sürdürülebilirlik Ödülleri ve Sertifikaları	16,67	10
Diğer Ödüller ve Sertifikalar	21,67	13
Toplum Katılımı		
• Yerel Halkın İstihdam Edilmesi, Topluma Yardımcı Olacak Projeler, Yerel Toplum İçin Faaliyetler ve Açık Alanların Yaratılmasına İlişkin Bilgiler	20	12

Sürdürülebilirliğin sosyo-ekonomik boyutu açısından konaklama işletmelerinin %20'sinin (12) yerel halkın istihdamına ve topluma yardımcı olacak projeler gerçekleştirdiklerine, yerel toplum için faaliyetler ve açık alanların yaratılmasına ilişkin bilgi paylaştığı tespit edilmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Frigya Bölgesi içinde yer alan Kütahya, Eskişehir, Afyon ve Uşak'ta faaliyette bulunan termal konaklama işletmelerinin web sitelerinin içeriklerinin ve sürdürülebilir uygulamaları kapsayan sürdürülebilirlik iletişimini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre 20 termal konaklama işletmesinin web sitelerine ulaşamamış ve diğer işletmelerin de web sitelerini etkin bir şekilde kullanmadıkları tespit edilmiştir. Bu sonuç diğer çalışmalar tarafından da desteklenmektedir (Pato ve Duque, 2021; Özdemir, 2021; Özlü, 2023). Termal konaklama işletmelerinin web siteleri boyutlar açısından değerlendirildiğinde, bilgi ve süreç boyutuna ilişkin %63, katma değer boyutuna ilişkin %34, ilişkiler boyutuna ilişkin %25, tasarım kullanılabilirlik boyutuna ilişkin %20, güven boyutuna ilişkin ise %54 oranında bilgi paylaşımı gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlar konaklama işletmelerinin web sitelerini etkin bir iletişim için kullanmadıklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Pato ve Duque (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da kırsal konaklama işletmelerinin web sitelerini etkin bir şekilde kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen önemli sonuç ise konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik iletişiminin zayıf olduğudur. Yenilenebilir enerji ve organik/doğal ürünlerin kullanımına ilişkin bilgi veren sadece 2 konaklama işletmesi bulunmaktadır. Sürdürülebilir tarım ürünlerinin kullanımına ilişkin ise hiçbir konaklama işletmesinin web sitesinde bilgiye rastlanmamıştır. Sürdürülebilirlik ödülleri ve eko-etiket sertifikasına sahip 10 konaklama işletmesi bulunmaktadır ve 9 konaklama işletmesi sürdürülebilirlik raporlarını web sitelerinde paylaşmışlardır. Bu sonuç, termal konaklama işletmelerinin ya sürdürülebilir uygulamaları benimsemediğinin ya da bu uygulamalara ilişkin bilgi paylaşımında bulunmadıklarının göstergesidir. Joseph vd., (2014), Pato ve Duque (2021), Özdemir (2021) ve Özlü (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da sürdürülebilirlikle ilgili bilgi paylaşımının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan çalışma kapsamında incelenen termal konaklama işletmelerinin nispeten küçük ve orta ölçekli olması da bu sonuçları destekler niteliktedir. Nitekim Tiago ve diğerleri (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada işletmelerin kurumsallaşma düzeyi arttıkça sürdürülebilirlik iletişim düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Fernández-Vallejo (2023)'da zincir otel işletmelerinin web sitelerinde sürdürülebilirlik bilgilerini paylaşma oranının yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Sürdürülebilir bir turizm sektörü için Joseph vd., (2014: 515) tarafından da belirtildiği gibi boyutları ve türleri ne olursa olsun konaklama işletmeleri kilit rol üstlenmektedir. Bu kapsamda konaklama işletmelerinin sürdürülebilir davranışlar benimsemesi ve paydaşları sürdürülebilir seyahat ürünlerinin varlığı konusunda bilinçlendirmesi gerekmektedir. Bununla birlikte sadece konaklama işletmelerinin değil sektörde faaliyet gösteren tüm işletmelerin sürdürülebilir uygulamaları benimsemeleri ve işletmenin sürdürülebilirliğe ilişkin taahhütlerini ve başarılarını paylaşımları (Tölkes, 2018: 10) bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Booking.com tarafından yıllık olarak hazırlanan Sürdürülebilir Seyahat Raporu bu zorunluluğu açıklar niteliktedir. 35 ülke ve bölgede 33.000’den fazla gezginin görüşlerine dayanarak hazırlanan 2023 Sürdürülebilir Seyahat Raporu’na göre gezginlerin %76’sı gelecek 12 ay içinde daha sürdürülebilir bir şekilde seyahat etmeyi hedeflediğini, %65’i sürdürülebilir bir sertifikaya veya etikete sahip olduğunu bildikleri bir konaklama tesisinde kalma konusunda kendilerini daha iyi hissedeceklerini belirtmişlerdir (Sustainability Travel Report, 2023). 32 ülke ve bölgede 30.000’den fazla gezginin görüşlerine dayanarak hazırlanan 2022 Sürdürülebilir Seyahat Raporu’nda ise gezginlerin %71 sürdürülebilir bir şekilde seyahat etmeyi, %57’si sürdürülebilir bir sertifikaya sahip olduğunu bildikleri bir konaklama tesisinde kalma konusunda kendilerini daha iyi hissedeceklerini belirtmişlerdir (Sustainability Travel Report, 2022). Bu sonuçlar bir yandan artan sayıda turistin sürdürülebilir seyahat ürünlerini satın alma eğilimini diğer yandan turistler için sürdürülebilirlik iletişiminin önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle turizm işletmelerinde sürdürülebilirlik yaklaşımının gerçekçi bir şekilde planlanması, yönetilmesi (Joseph vd., 2014: 515) ve sürdürülebilirlik uygulamalarının tüm paydaşlara iletilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Kütahya, Eskişehir, Afyon ve Uşak’ta faaliyette bulunan termal konaklama işletmelerinin web siteleri ve sürdürülebilirlik iletişimine odaklanması nedeniyle çeşitli sınırlılıklar içermektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik iletişimi konusunun ve öneminin daha iyi anlaşılması, alan yazına, karar vericilere ve uygulayıcılara daha fazla katkı sağlaması için farklı sürdürülebilirlik kriterlerinin dahil edildiği, yiyecek içecek işletmeleri, ulaştırma işletmeleri gibi diğer turizm işletmelerini de kapsayan çalışmaların yapılması önerilmektedir. Yine ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyette bulunan turizm işletmelerinin sürdürülebilirlik davranışlarının ve paylaşımlarının tespit edilmesi, karşılaştırmaların yapılması alan yazına ve uygulayıcılara önemli katkılar sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Asmelash, A.G & Kumar, S. (2019). Assessing progress of tourism sustainability: developing and validating sustainability indicators. *Tourism Management*, 71, 67-83.
- Bogren, M. & Sörensson, A. (2021) Tourism companies’ sustainability communication – creating legitimacy and value. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 21:5, 475-493, doi: 10.1080/15022250.2021.1974542.
- Booking.com Sustainability Travel Report (2022). Erişim adresi: <https://www.gstcouncil.org/booking-com-2022-sustainable-travel-report/>
- Booking.com Sustainability Travel Report (2023). Erişim adresi: <https://www.bookingholdings.com/wp-content/uploads/2024/04/2023-BHI-Sustainability-Report.pdf>
- Bozdoğan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 1011-1028.
- Butler, R.W (1999). Sustainable tourism: a state of the art review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7-25.

- Castellani, V. & Sala, S. (2010). Sustainable performance index for tourism policy development. *Tourism Management*, 31, 871-880.
- Choi, H.C. & Sırakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27, 1274-1289.
- Dymond, S.J. (1997). Indicators of sustainable tourism in New Zealand: a local government perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(4), 279-293.
- Farsari, Y. & Prastacos, P. (2000). Sustainable tourism indicators: pilot estimation for the municipality of Hersonissos, Crete. International Scientific Conference "Tourism on Islands and Specific Destinations", University of the Aegean, Chios, 14-16 December 2000.
- Fernández-Vallejo, A. M. (2023). Communicating sustainability in Spanish hotel chains: The use of websites as a legitimation tool. *Doxa Comunicación*, 37, 167-191.
- Gúčik, M. & Marciš, M. (2020). Sustainable tourism indicators in protected areas. Erişim adresi: <https://pb.edu.pl/oficyna-wydawnicza/wp-content/uploads/sites/4/2020/06/Obszary-przyrodniczo-cenne-w-rozwoju-turystyki1.pdf>.
- Global Sustainable Tourism Council (GSTC), (2016). *Global Sustainable Tourism Council. GSTC Endüstri Kriterleri*. Erişim adresi: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.gstcouncil.org%2Fwp-content%2Fuploads%2FTR-Turkish-GSTC-Industry-Criteria-only-Dec-2016.pdf&clen=1418621&chunk=true>.
- Hazarhun, E., Çetinsöz, B. C., ve Bilgin, Y. K. (2023). Analysis of the website of hotels with sustainable tourism certificate: the case of Türkiye. *Journal of Tourism Leisure and Hospitality*, 5(2), 96-108.
- Joseph, C., Lin, V. C. S., Nichol, E. O., and Jussem, P. M. (2014). Sustainability disclosure on Malaysian hotel websites. In Proceedings Conference: International Conference on Governance (ICG 2014), Universiti Utara, Malaysia (Vol. 29).
- Khatter, A., McGrath, M., Pyke, J., White, L. and Lockstone-Binney, L. (2019) Analysis of hotels' environmentally sustainable policies and practices: sustainability and corporate social responsibility in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(6), 2394-2410.
- Ko, J. T. (2001). Assessing progress of tourism sustainability. *Annals of Tourism Research*, 28(3), 817-820.
- Lane, B. (1994). Sustainable rural tourism strategies: A tool for development and conservation. *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1-2), 102-111.
- Lee, J. & Morrison, A.M. (2010). A comparative study of web site performance. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 1(1), 50-67.
- Leyva, E. S., and Parra, D. P. (2021). Environmental approach in the hotel industry: riding the wave of change. *Sustainable Futures*, 3, 100050.
- Liu, Z. (2003). Sustainable tourism development: a critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), 459-475.
- Logar, I. (2010). Sustainable tourism management in Crikvenica, Croatia: An assessment of policy instruments. *Tourism Management*, 31, 125-135.

- Lozano-Oyola, M. Blancas, F.J., González, M. & Caballero, R. (2012). Sustainable tourism indicators as planning tools in cultural destinations. *Ecological Indicators*, 18, 659-675.
- Manning, T. (1999). Indicators of tourism sustainability. *Tourism Management*, 20, 179-181.
- Nam, H. V., Lo, A., Yeung, P., & Hatter, R. (2020). Hotel ICON: Towards a role-model hotel pioneering sustainable solutions. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25(5), 572-582.
- Özdemir, Ş. (2021). Sustainability communication in tourism industry: an analysis of companies listed in Borsa Istanbul Equity Market according to OSEC model. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 321-334.
- Özlü, Ö. (2023). Sustainability communication: analysis of Sustainable Development Goals 2030 Practices of the Hotel Chains in Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 364-376.
- Pato, M.L. & Duque, A.S. (2021). Sustainability communication in rural tourism: website content analysis, in Viseu Dão Lafões Region (Portugal). *Sustainability*, 13(16), 8849. doi: 10.3390/su13168849.
- Torres-Delgado, A. & Saarinen, J. (2014). Using indicators to assess sustainable tourism development: a review. *Tourism Geographies*, 16(1), 31-47.
- White, V., McCrum, G., Blackstock, K.L. ve Scott, A. (2006). Indicators and sustainable tourism: literature review. *Macaulay Institute: Aberdeen, UK*.
- World Commission on Environment and Development (WCED), (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Erişim adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.
- WTO (2004). *Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook*. World Tourism Organization: Madrid, Spain.
- Tamer, E. T. & Mısırdalı Yangil, F. (2021). Turizmde sürdürülebilirlik göstergeleri: otel işletmeleri yöneticileri üzerine bir uygulama. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 943-955.
- Tamer, E.T. & Uzun, H. (2023). Beş yıldızlı otel işletmelerinin misyon ve vizyon beyanlarının izlenim yönetimi stratejileri kapsamında incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 77, 201-218
- Tiago, F., Gil, A., Stemberger, S.& Borges-Tiago, T. (2021). Digital sustainability communication in tourism. *Journal of Innovation & Knowledge*, 6, 27-34.
- Tölkes, C. (2018). Sustainability communication in tourism – A literature review. *Tourism Management Perspectives*, 27, 10-21.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARININ, SOSYAL KAYTARMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İZLENİM YÖNETİMİ TAKTİKLERİNİN ARACI ROLÜ*

Seda MUMLU KARANFİL^{1**}
Sarp GÜNERİ²

Öz

Örgütsel adalet, bireylerde örgütle ilgili oluşan adalet duygusu ve bu duygudan kaynaklanan davranışları ifade etmektedir. Örgütsel adaletin işletmelerde bazı olumsuz sonuçlara neden olduğu bilinmektedir. Bu olumsuz sonuçlardan biri sosyal kaytarmadır. Sosyal kaytarma, grup çalışmalarında bireylerin çeşitli nedenlerle kendi potansiyellerinden ve bireysel olarak gösterebilecekleri performanstan daha düşük bir seviyeyi bilerek ortaya koymalarıdır. Çalışanlar bazen bilerek, bazen de bilmeden verdikleri izlenimi yönetmeye yönelik aksiyonları ve bununla ilgili taktikler ile kaytarma davranışlarını gizleyebilmektedirler. Bu çalışmada, bireylerin örgütsel adalet algılarının sosyal kaytarma davranışlarına ne derecede etkide bulunduğu ve bu etkide çalışanların diğer üyeleri üzerinde yarattıkları izlenimi yönetmek için kullandıkları izlenim yönetimi taktiklerinin aracı rolünün olup olmadığı araştırılması amacı ile yapılmıştır. Araştırma, İstanbul'da çalışan beyaz yakalı 226 kişiden kolayda örnekleme yoluyla elde edilen verilerle test edilmiştir. Araştırmada, örgütsel adalet algısı ile sosyal kaytarma arasında anlamlı ve negatif, izlenim yönetimi ile sosyal kaytarma arasında pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma üzerinde negatif etkisi olduğu, örgütsel adaletin izlenim yönetimi taktikleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Son olarak izlenim yönetiminin cinsiyete göre, sosyal kaytarmanın yaşa ve eğitim durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Örgütsel adalet algısı, İzlenim yönetimi taktikleri, Sosyal kaytarma

JEL Kodları: D23, M10, M12, D31, D63

THE MEDIATORY ROLE OF IMPRESSION MANAGEMENT TACTICS IN THE EFFECT OF EMPLOYEES' ORGANIZATIONAL JUSTICE PERCEPTIONS ON THEIR SOCIAL LOAFING BEHAVIORS

Abstract

Organizational justice refers to individuals' sense of justice regarding the organization and the behaviors resulting from this feeling. It is known that organizational justice causes some negative consequences in businesses. One of these negative consequences is social loafing. Social loafing occurs when individuals knowingly perform at a lower level than their potential and their performance in group work for various reasons. Sometimes, knowingly and sometimes unknowingly, employees can hide their loafing behavior with actions and related tactics to manage the impression they give. This study was conducted to investigate to what extent individuals' perceptions of organizational justice affect their social loafing behaviors and whether the impression management tactics used by employees to manage the impression they create on other members have a mediating role in this effect. The study was tested with data obtained through convenience sampling from 226 white-collar workers working in Istanbul. In the study, significant and negative relationships were found between the perception of organizational justice and social loafing, and positive and significant relationships between impression management and social loafing. Findings reveal that the perception of organizational justice has a negative effect on social loafing, and organizational justice does not have a significant effect on impression management tactics. Finally, the study concluded that impression management differs significantly according to gender, and social loafing varies significantly according to age and education level.

Keywords: Perception of organizational justice, Impression management tactics, Social loafing

JEL Codes: D23, M10, M12, D31, D63

* T.C. İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulunun 09.02.2024 tarih ve 2024-02 sayılı toplantısında 2024-03-86 karar no.lu yazılı etik kurul izni alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Gelişim Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2553-3877.

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): smumlu@gelisim.edu.tr,

² Dr. Öğr. Üyesi, University of Information Technology and Management in Rzeszow, Poland, ORCID: 0000-0003-0224-399X.

Başvuru Tarihi (Received): 13.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 14.08.2024

Giriş

Örgütsel adalet, “bireylerin örgütteki adalet duygusu ve bu duyguya verdikleri davranışsal tepki” olarak tanımlanmaktadır (James, 1993, aktaran Nadiri ve Tanova, 2010: 34). Örgütsel adalet, günümüzün karmaşık dünyasında rekabette öne çıkmaya çalışan işletmeler için daha stratejik hale gelmeye başlamıştır çünkü örgütsel adalet sağlandığında çalışanların daha verimli olacakları varsayımı yaygındır. Ayrıca günümüzün işletmeleri, insan kaynağını daha verimli kullanmak isterken onların beceri ve yeteneklerini arttırmayı ve potansiyellerini tam olarak kullanarak onları maksimum düzeyde motive etmeyi hedeflemektedir (Colquitt, 2001: 425). Çalışanları motive eden faktörlerden biri de adalet duygusudur. Örgütsel adalet aynı zamanda, belirli bir pozisyonu hak eden çalışanların terfi almalarını, hak etmeyen çalışanların da daha çok çalışarak belirli bir pozisyonu hak etmelerini ve bu konunun örgütte net olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, örgütsel adaletin yüksek olduğu kurumlarda yükselme kriterlerinin tanımlanmış, net bir şekilde ortaya konmuş ve adil bir şekilde uygulanmakta olduğu söylenebilmektedir. Bu yönüyle örgütsel adalet, işletmelerin iş süreçlerinin verimli bir şekilde yürütmesini direkt olarak etkileyen mekanizmaları içermektedir (Yıldırım ve Zehir, 2015: 51). Araştırmanın bir diğer kavramı çalışanların örgütsel adalet algılarından etkilenebilecek olan sosyal kaytarma kavramıdır. Sosyal kaytarma bireylerin grup içerisinde çalışırken çabalarının bireysel çabalarından daha az gösterilmesi olarak tanımlanmaktadır (Simms ve Nichols, 2014: 58). Diğer bir deyiş ile grup içerisinde çalışan, bireysel olarak gösterdiği performansta daha düşük bir performans göstermekte, daha az çıktı üretmektedir. Sosyal kaytarma davranışı bireylerin grup içinde fark edilemeyeceklerini düşünerek çabalarını azaltmaları ile ortaya çıktığı gibi bazı örgütsel beklentilerinin karşılanmaması durumunda da ortaya çıkabilmektedir. Sosyal kaytarmayı ortaya çıkarabilecek etkenlerden birisi de adalet algısıdır. Çalışanlar diğer çalışanlar ile kendilerini kıyaslarlar ve maddi imkanların işletmede herkese eşit dağıtılıp dağıtılmadığına, prosedürlerin adaletli bir şekilde işleyip işlemediğine göre işletmelerine karşı bir adalet algısı geliştirirler (Pakpahan, Eliyana, Hamidah, Buchdadi, Bayuwati, 2020: 323). Adalet algılarının düşük olması sosyal kaytarma davranışında bulunmalarına etki edebilmektedir (Yıldız, İşçi, Taşçı, 2016: 107; Bingöl, Yaşın, Dalmış, 2022: 1604). Çalışanlar bazen sosyal kaytarma davranışlarını gizleyebilmek içinse izlenim yönetimi taktiklerine başvurabilmektedirler. Bu bağlamda araştırmanın amacı, çalışanların örgütsel adalet algılarının sosyal kaytarma davranışlarına ne derecede etkide bulunduğu ve bu etki üzerinde çalışanların diğer üyeleri üzerinde yarattıkları izlenimi yönetmek için kullandıkları izlenim yönetimi taktiklerinin aracı rolünün olup olmadığıdır. İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır. Sosyal bir varlık olup bir organizasyonda çalıştığı zaman da birey gerek kendisi gerekse yaptığı işler hakkında diğer çalışanlarda izlenimler bırakır. Bu izlenimleri de yönetmek ihtiyacını duyarken bir yandan da istemsiz olarak izlenimler bırakmaya devam ederler. Günümüz iş yaşamında grup çalışmaları da yaygın olarak sıklıkla yapılmaktadır. Grup çalışmalarında bireyler, çeşitli nedenlere bağlı olarak zaman zaman performanslarını düşük tutabilmektedir. Bu olguya sosyal kaytarma denmektedir. Örgütlerdeki bir diğer olgu da adalet algısıdır. Birey, çalıştığı örgüt ile ilgili zaman içinde zihninde genel bir adalet algısı oluşturmaktadır. Bu adalet algısının sosyal kaytarma üzerindeki etkisinin ne olduğu ve izlenim yönetimi taktiklerinin bu etkideki rolü araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Adalet Algısı

Adalet kavramı, antik çağlara dayanan çok eski bir kavram olmakla beraber günümüzde halen üzerinde düşünülmekte ve araştırmalar yapılmaktadır. Gerek dünyada ve ülkelerde gerekse daha yerel ve küçük ölçeklerde adalet kavramı hem düşünce açısından hem de yapısal açıdan karmaşık bir kavram olmuştur (Çeçen, 2020: 19). Adalet, kişiden kişiye ve zaman içinde değişebilen, güçlü kişi veya gruplarca manipüle edilebilen ve idealleştirilip ulaşılmaz görülebilen bir olgu olduğu için

zaman zaman karmaşık ve ulaşılmaması zor bir kavram olarak algılanabilmektedir. Bununla birlikte birçok insanın adalet duygusu, örgütler gibi yapısı kolektif olarak belirlenen organizasyonlarda yapının, yürütülen süreçlerin, davranışların ve algıların oluşumunda rol almaktadır.

Örgütsel adalet kavramına bakıldığında, kavramın 1965 yılında Adams tarafından ortaya atılan Eşitlik Teorisi ile örgütlerde araştırıldığı görülmektedir. Örgütlerde “neyin adil olduğu” genellikle karar vermenin objektif taraflarını, adil olmanın subjektif algılarıyla bağlayan geçmiş araştırmalardan çıkarılmaktadır (Colquitt, 2001: 425). Bireyler, hayatlarının her aşamasında aile, okul, devlet dairesi, arkadaş çevresi gibi çeşitli ortamlarda adaleti aradıkları veya adaletsizlik olunca genellikle rahatsız oldukları için örgütlerde ve çalışma ortamlarında da adalet ihtiyacı mevcuttur. Örgütsel adalet, “bir bireyin bir örgütteki adalet duygusu ve bu duyguya verdikleri davranışsal tepki” olarak tanımlanmaktadır (James, 1993, aktaran Nadiri ve Tanova, 2010: 34). Yıldırım ve Zehir’e göre (2015: 52) örgütsel adalet aslında çalışanların “algısı” olan bir kavramdır ve daha çok kişilerin kafasında şekillenmektedir. Pakpahan ve diğerlerine göre (2020: 323) örgütsel adalet çalışanın, iş yerinde adalet olup olmadığıyla ilgili algısıdır.

Örgütsel adaletin, literatürde genel kabul görmüş üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar dağıtımsal adalet, prosedürel adalet ve etkileşimsel adalettir (Pakpahan vd., 2020: 324). Dağıtımsal adalet, sonuçlarla (ödülleri) ilgili olarak adil olanı değerlendirmeye odaklanmaktadır (Pakpahan, Eliyana, Hamidah, Buchdadi, Bayuwati, 2020: 324). Bir diğer görüşe göre de dağıtımsal adalet; performans değerlendirmeleri, ödemeler, ödüller ve tanınma gibi gerçeklik ve kararların algısıdır (Srivastava, 2015: 668). Bu tür örgütsel adalet, bir örgütteki finansal ve finansal olmayan kaynakların dağıtımı ile ilgili kararların ne kadar adil olduğuyla ilgili çalışan algısıdır.

İşlemsel adalet, değerli kararlara ulaşmak için operasyonların, süreçlerin ve prosedürlerin adaleti şeklinde tanımlanabilir (Yıldırım ve Zehir, 2015: 52). Bir başka deyişle işlemsel adalet, bir süreci yöneten kural ve prosedürlerin makul olma durumu ile ilgili çalışan algılarıdır (Al-Zu’bi, 2010: 103). Bir işlemin adil olarak algılanması için altı kriter ortaya konmuştur. Buna göre işlemler (Leventhal vd., 1980’den akt. Colquitt, 2001: 426):

- İnsanlar ve zamanlar arasında tutarlı bir şekilde uygulanmalı,
- Önyargıdan uzak olmalı,
- Verilen kararlarda doğru bilgi toplanmalı ve kullanılmalı,
- Kusurlu veya yanlış kararların düzeltilmesi için mekanizmalara sahip olmalı,
- Kişisel veya yaygın etik ve ahlaki standartlara uygun olmalı,
- Karardan etkilenen çeşitli grupların düşüncelerinin hesaba katılmasını sağlamalıdır.

İş yaşamının önemli bir bölümü kural, karar, politika, işlem, prosedür ve süreçlerden oluştuğu için örgütsel adalet bu boyutu ile de tanımlanmıştır. Bu bağlamda işlemsel adaletin varlığı, direkt olarak bir örgütteki etik standartları da desteklemektedir.

Dağıtımsal adalet, politika ve prosedürler iş yerinde uygulandığı zaman çalışanın, gördüğü muamelenin kalitesiyle ilgili algısıdır (Srivastava, 2015: 668). Bir başka deyişle dağıtımsal adalet, bağlam ne olursa olsun kaynakların adil şekilde dağıtılması ve insanların kendi katkıları ve elde ettikleri arasındaki farkla ilgili algılarıdır (Colquitt, 2001: 426-427).

Etkileşimsel adalet çalışanların, kendilerine olan davranışlardaki nezaket ve saygı algısıdır. Buna göre etkileşimsel adalet, çalışanın hem kendisine saygı ve nezaket hem de kendisine verilen bilgi ve açıklama yeterliliği konusundaki algısının tümüdür (Yean ve Yusuf, 2016: 801). Bir başka tanıma göre etkileşimsel adalet, işlemler yapıldığında insanların gördüğü kişilerarası muamelenin kalitesiyle ilgili algıdır (Colquitt, 2001: 426). Örgütsel ortamlarda kişilerarası adalet, eğer kişi yetkiliyse ve yönetici konumundaysa onun astları veya ondan daha alt düzeyde çalışan kişilerdeki örgütteki adalet algısında çok belirleyici olabilmektedir.

Yukarıda açıklanan tüm bu “algılar”, örgütsel adaletin çalışanların gözünde oluşan büyük resmi oluşturmaktadır. Bu bağlamda örgütler, çalışanlarının seslerini daha çok duyarak adalet ve katılımı sağlamalıdır. Bu adalet ve katılım, başta çalışanların motivasyonu ve performansı olmak üzere örgütün inovasyon ve satış seviyelerine kadar pek çok konuyu olumlu etkileme potansiyeline sahiptir.

1.2. İzlenim Yönetimi Taktikleri

İzlenim yönetimi, örgütlerde sosyal davranışın temellerinden biridir. İzlenim yönetimi araştırmalarının kaynağını oluşturan sembolik etkileşimci perspektifin ana fikri, sosyal ortamlardaki davranış ve olayların arkasından gelen yorumları insanların aralarında konuştuğu ve tartıştığıdır (Schlenker, 1980: 6). İzlenim yönetimi yazınında bazı araştırmacılar izlenim yönetimini, başkalarını manipüle etmek için yapılan bilinçli girişimler olarak tanımlamış ve söz konusu araştırmacılar, bir izleyici kitlesi varken gösterilen belli davranışlara odaklanmışlardır. Buna karşılık, diğer bazı araştırmacılar ise izlemin yönetiminin yorumlayıcı yaklaşımlarını benimsemiştir. Bu araştırmacılara göre izlenim yönetiminin kasıtlı veya bilinçli olması gerekmez; tüm davranışların izlenim yönetimi değeri olabilir. Gilmore, Stevens, Harrell-Cook ve Ferris (1999: 321) izlenim yönetimini, “kişinin kendisiyle ilgili imajları etkilemek üzere yapılan girişimler” olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlardan yola çıkarak izlenim yönetiminin bilinçli ve bilinçsiz davranışları kapsadığını belirtmek mümkündür. İnsanlar, tüm davranışlarının izlenim oluşturmada önemli olduğunu bildikleri için bilinçsiz davranışlarla da olsa otomatik olarak örgüt içinde izlenimlerini yönetmektedirler.

İzlenim yönetimi kavramını ilk çalışan araştırmacılarından olan Schneider’a göre izlenim yönetimi, sosyal hayatın evrensel ve her yerde olan bir unsurudur (Schneider, 1981: 25). Schneider öncelikle izlenim yönetimini, insan psikolojisi için önemli bir olgu olan onaylanma ihtiyacı için bir yol olarak görmüştür. Öz sunumun izlenim yönetimine yakın bir kavram olmasına istinaden Schneider öz sunumu, “bir aktörün benliğiyle ilgili olan bilgileri manipüle etmesi” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda öz sunum; sözel sunumlar, sözel olmayan ve bir anlam ifade eden davranışlar, insanın yaptığı gösterimler ve amaca yönelik davranışlar olarak sınıflandırılmıştır. Schneider, izlenim yönetimini ise hesaplanmış izlenim ve ikincil izlenim olarak sınıflandırmıştır. Hesaplanmış izlenim, aktörün öz sunumundan hedefin yapmasını istediği çıkarımların organize edilmiş bir toplamıdır. Bu hesaplanmış izlenim, “klavyede usta” ifadesi kadar dar veya genel bir değerlendirme kadar geniş olabilir. Hesaplanmış izlenimde aktör hem genel bir beğeni izlenimi vermek isteyecek hem de gerektiğinde belli bir izlenim vermek isteyecektir. Dolayısıyla öz sunumunu, toplam izlenimini bütünleştirecek ve amaçlarına ulaşmasını sağlayacak şekilde ayarlayacaktır (Schneider, 1981: 25-28). Çalışmasında Schneider, izlenimi vermek isteyen kişiyi aktör, izlenimi gözlemleyen kişiyi ise hedef olarak tanımlamıştır.

İkincil izlenim ise hedefin, aktör tarafından özel olarak niyet edilmeyen veya istenmeyen çıkarımlarıdır. Genellikle ikincil izlenim aktörün daha az kontrolü altındadır çünkü çoğunlukla hedefin beklenmeyen çıkarımlarına bağlıdır ve aynı zamanda da gerçek öz sunum davranışının tarzı ve uygunluğundan etkilenir. Aslında aktör, genel anlamda tek yönlü bir izlenim istemektedir ve bu izlenim; işi bilen, beğenilen, samimi ve sıcak bir insan izlenimidir. Ancak, hedef kişi veya kişiler, herhangi bir bağlamda belli bir davranıştan çok sayıda çıkarım yapabilirler ve bu çıkarımlar da aktörün istediği çıkarımlar olmayabilir; hatta tamamen farklı da olabilir. Aktör, ikincil izlenim üzerinde hesaplanmış izlenimden daha az kontrolü olduğu için de ondan daha farklı olabildiği için de ikincil izlenimden kaygı duyabilir (Schneider, 1981: 34-37). Her ne kadar çoğu insan örgütlerde daha çok hesaplanmış izlenim için uğraşsa da birçok durumda, hatta çoğu zaman ikincil izlenimler de verebilmektedir. İkincil izlenim, istemsiz veya alışkanlıkla otomatik olarak yapılan bir davranış veya söylem olabilmektedir (Bolino, Long ve Turnley, 2016: 386-387). İkincil izlenimi çok veren

kişiler için izlenim yönetimi ise zorlaşmaktadır. Ayrıca, geçmişte verilen izlenimler daha sonraki izlenimler için hem olumlu hem de olumsuz anlamda kayda değer bir temel oluşturmaktadır.

Bolino ve diğerlerine göre (2016: 386-387) literatürde birçok izlenim yönetimi türü öne sürülmüş olmakla birlikte genel kabul görmüş olan izlenim yönetimi taktikleri, kendinden emin tavır olarak güven verme ve kendini sevdirmeye, savunmacı tavır olarak ise kendini acındırma ve örnek olmaktır. İzlenim yönetimi taktiklerini kullanmada bireyin motivasyonunu belirleyen faktörleri ilk olarak Leary ve Kowalski (1990: 36-39) tanımlamıştır. Söz konusu araştırmacılara göre izlenim yönetimi, oluşturulması hedeflenen izlenimlerin bireyin hedeflerine uyumu, konulan hedeflerin değeri ve istenen ve mevcut izlenimlerin arasındaki çelişkilerdir (Leary ve Kowalski, 1990: 36-39). İzlenim yönetimi konusunda, bireyleri izlenim yönetimine yönelten bu motivasyon faktörlerine ek olarak başka faktörlerin de bulunabileceği araştırmalara açık olduğu düşünülmektedir.

İzlenim yönetimiyle ilgili bir başka konu da hangi izlenim yönetimi taktığının ne kadar başarılı olduğudur. Kendini sevdirmeye konusundaki araştırmalar, örneğin patronun görünüşünü, konuşma tarzını ve stilini taklit etmenin etkili kendini sevdirmeye yolları olduğunu bulmuştur. Bunların yanında geri bildirim istemek, gülümsemek, mizahı kullanmak, meslektaşlarla bağlantılar kurmak, örgütsel vatandaşlık davranışları ve diğer bazı sözel olmayan davranışlar da kendini sevdirmeye yolları olarak araştırılmıştır (Cooper, 2005; Bolino, 1999; Grant ve Mayer, 2009; Long, Baer, Colquitt, Outlaw, Dhensa-Kahlon, 2014; Tal-or & Drukman, 2010; Barrick vd. 2009'dan aktaran Bolino vd., 2016: 383). Aslında kendini sevdirmeye davranışının başarısı büyük ölçüde hedefin, aktörün iyi niyetine ve samimiyetine, bir başka deyişle art niyetli olup, gösterdiğinden başka niyetler taşımasına bağlıdır (Leary, 1995: 52). Wayne ve Ferris'e göre (1990: 490) güven verme konusunda bireyler, kendini sevdirmeden farklı olarak kendilerinin veya işlerinin önemli özelliklerine dikkat çekerler. Ancak, güven verme konusunda aşırıya kaçılırsa ve özelliklere fazla vurgu yapılırsa çıkarıcı bir görüntü verilebilir, bu da daha az yetkin bir kişi izlenimi verebilir. Bazı kişiler ise daha yetkin görünmek için daha az sıcak veya daha az arkadaşça davranabilirler (Jones ve Pittman, 1982: 236). Örgütlerdeki izlenim yönetiminde kişinin yetkinlik seviyesi de özellikle işle ilgili konulardaki izlenim yönetimini desteklemektedir. Çok yetkin bir insanın güven vermesi kolaylaşabilir. Kendini sevdirmeye davranışı ise kişinin sempatik bir kişiliğe sahip olması ile desteklenebilmektedir. Ancak, her iki unsur için de kişinin içinde bulunduğu iş ortamı, yöneticisi, meslektaşları ve ruh hali gibi birçok faktörün de etkili olduğu unutulmamalıdır.

Bireyler, kendilerini acındırarak ise hedeflerinin kendilerine yardım etmeye, gerekirse bazı kaynakları sağlamaya ve aktörün eksiklerini ve zayıflıklarını gidermeye mecbur hissetmelerini hedeflemektedir. Bazı zamanlar bu çaba, istenmeyen bir görevden kurtulmak için de harcanabilir. Kötü anlamda örnek olma, savunmacı izlenim yönetimi taktiği olarak bazı durumlarda etkilidir. Burada taktiğin nasıl oluşturulduğu önemlidir. Bir araştırmaya göre en etkili savunmalar, hedefin benlik kurgusuna doğrudan hitap eden unsurları içeren savunmalardır. Örneğin kendisini başkalarından ayrı gören bireyler, parasal fayda içeren savunmalara daha pozitif tepki verirler; kendisini başkalarına yakından bağlı gören bireyler, empati içeren savunmalara daha iyi tepki verirler; kendisini bir grubun parçası olarak gören bireyler ise grup normlarının ihlal edildiğini kabul eden savunmalara daha pozitif tepki verirler (Bolino vd., 2016: 386). Negatif izlenim yönetimi taktikleri bazı durumlarda etkili olmakla birlikte pozitif taktikler kadar sempatik olmadıkları için dikkatli şekilde kullanılmalıdır çünkü ters tepme olasılığının pozitif taktiklere göre daha fazla olduğu düşünülmektedir.

1.3. Sosyal Kaytarma

Sosyal kaytarma kavramı, ilk olarak yüz yıldan fazla zaman önce 1913 yılında Fransız ziraat mühendisi Ringelmann tarafından tanımlanmıştır ve 'Ringelmann etkisi' olarak bilinmektedir. Ringelmann, bir grup insan birlikte halat çektiğinde ortaya çıkan çıktının, bireylerin tek başlarına ortaya koydukları çabadan daha az olduğunu gözlemlemiştir. 1970'li yıllarda ise bu durum

bilimsel bir kavram olarak tanımlanmıştır. Buna göre sosyal kaytarma, grup içinde çalışan bireylerin bireysel çıktılarında daha az çıktı üretmesidir (Simms ve Nichols, 2014: 58-59).

Sosyal kaytarma ile ilgili olarak literatürde sorulan sorulardan birisi, sosyal kaytarma durumlarında problemin koordinasyonda mı yoksa motivasyonda mı olduğudur. Bir diğer önemli soru da sosyal kaytarmanın yalnızca fiziksel aktivitelerde mi ortaya çıktığı yoksa bilişsel aktivitelerde de mi görüldüğüdür (Simms ve Nichols, 2014: 59). Petty, Harkins, Williams ve Latane tarafından yapılan çalışma (1977: 579-582), sosyal kaytarmanın bilişsel aktivitelerde de görüldüğünü ilk olarak kanıtlamıştır.

Sosyal kaytarma kavramı ile ilgili olan bir diğer önemli konu da sosyal kaytarmanın öncülleri ve engelleyicileridir. Bir araştırmaya göre (Williams, Harkins ve Latane, 1981: 303-308) sosyal kaytarmayı engelleyen bir faktör, grup üyelerinin bireysel performanslarının ölçülmesidir. Bu sayede katılımcılar sosyal kaytarma davranışı göstermemişlerdir. Aynı araştırmacıların bir diğer deneyine göre çıktılarının ölçülmemesi sosyal kaytarmayı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla gerek grup çıktılarının genel ölçümü gerekse bireysel performans ölçümü sosyal kaytarmayı azaltmakta, tersi ise arttırmaktadır. Ayrıca, grup içindeki bir bireye bildiği bir iş veya becerileri dahilinde bir iş verilirse sosyal kaytarma davranışı azalmaktadır. Aynı araştırmaya göre, kişi grup içinde kendi katkısının benzersiz ve daha özel olduğuna inanırsa da sosyal kaytarma davranışı azalmaktadır (Harkins ve Petty, 1982'den Akt. Simms ve Nichols, 2014: 59). Bu araştırmalar, sosyal kaytarma davranışının önlenmesinde bireylere doğru işi vermenin ve çıktıları ölçmenin önemini ortaya koymaktadır.

Latane, Williams ve Harkins'e göre (1979: 822-823) sosyal kaytarmanın nedenleri atıf ve eşitlik, maksimuma ulaşamayan hedefler belirleme ve girdi ile sonuç arasındaki azalan ilişkidir. Atıf ve eşitlik durumunda birey, gruptaki diğer bireylerin kendisinden daha az motive veya beceri seviyesinin daha düşük olduğuna inanmaktadır ve bu durumda da sosyal kaytarma ortaya çıkmaktadır. Maksimum olanın altında hedef belirleme durumunda birey, konulan hedef ve standartlara minimum çabayla nasıl ulaşacağını düşünür ve başkalarının da işe yardım edeceğini düşündüğü için sosyal kaytarma davranışı gösterir. Bu noktada araştırmacılar, Steiner'den (1972, aktaran Latane, Williams ve Harkins, 1979: 822) aktararak bir görevi maksimuma çıkarma ile görevi optimum yapmayı tanımlamıştır. Görevi maksimize etmek, başarıyı görevin ne kadar ve ne kadar hızlı yapıldığı ile ölçmektedir. Görevi optimize etmek ise başarının, bir bireyin veya grubun önceden belirlenmiş "en iyi" veya doğru sonuca ne kadar yaklaştığıyla ölçüldüğü bir yaklaşımdır. Dolayısıyla grup çalışmalarında katılımcılar, görevleri maksimize etmektense optimize ederlerse o zaman tüm grubun çıktıya daha kolay ulaşacağını düşünüp sosyal kaytarma davranışı gösterebilirler. Girdi ve sonuç arasındaki azalan ilişkide ise çıktı ortak olduğu için birey, çok çalışsa bile kendi çıktısının adil şekilde ölçülemeyeceğini düşünüp kalabalık içinde kaybolmayı ve kaytarmayı isteyebilir (Latane vd., 1979: 822-823). Sosyal kaytarmanın nedenlerini detaylı şekilde ortaya koyan bu temel araştırmadan sonra farklı araştırmalar, sosyal kaytarmanın farklı yön ve nedenlerini ele almıştır.

Latane ve diğerlerine göre (1979: 822-823) grup etkileşimi, göreve bağlılık ve ayırt edilebilirlik, sosyal kaytarmanın engelleyici faktörleridir. Buna göre, grubun dayanışması iç baskılar oluşturur, grubun etkileşimi bu baskıları uygulama ortamı oluşturur ve ayırt edilebilir bireysel çaba bu baskıları uygular. Bu karmaşık grup yapısı da daha düşük sosyal kaytarmaya neden olur.

Jackson ve Williams, sosyal kaytarmanın her zaman olumsuz bir kavram olmayabileceğini ve grup içinde çalışırken stresi azaltan bir faktör olması anlamında insan psikolojisi için iyi bir mekanizma işlevi de görebileceğini belirtmiştir (Jackson ve Williams 1985'ten Akt. Simms ve Nichols, 2014: 60). Sosyal kaytarmanın pozitif bir kavram olarak sonuçlarını inceleyen bir diğer araştırmacı da Bluhm (2009: 1-5) olmuştur. Bluhm'a göre sosyal kaytarma davranışı gösteren bireyler birim zamanda daha az kaynak kullandıkları için daha az stres ve gerginlik yaşarlar. Bu sayede bireyler,

uzun süreli iş ve projelerde kaynaklarını daha tasarruflu kullanabilirler. Bu bağlamda Bluhm, bireyin gelecekteki performansının da artacağını öngörmüştür. Bununla birlikte araştırmacı, yine de sosyal kaytarma kavramına temkinli yaklaşmak gerektiğini çünkü faydalar kadar kişi ve kurumun performansını olumsuz etkileyen durumların da olacağını belirtmiştir (Bluhm, 2009: 1-5). Tüm bu dengeler göz önüne alındığında, örgütlerin grup çalışmalarını ve projeleri tasarlarırken sosyal kaytarma ve erteleme davranışlarını hesaba katarak çalışma yöntem ve sistemleri oluşturmaları önemlidir.

İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurulunun 09.02.2024 tarih ve 2024-02 sayılı toplantısında (Karar no: 2024-03-86) etik kurul izni alınmıştır.

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışanların örgüt içerisinde performanslarını etkileyen konulardan birisi adalet algılarıdır. Adalet algısı performansı etkilediği gibi çalışanların birbirlerine karşı, örgüte karşı tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Çalışanlara yönelik alınan kararlar ve çalışanların örgütsel adalet algıları bireylerin grup etkinlikleri dışında bireysel olarak yaptıkları işlerdeki performanslarını da etkileyebilmektedir. Bu çalışmada çalışanların örgütsel adalet algılarının sosyal kaytarma davranışlarına ne derecede etkide bulunduğu ve etki de çalışanların diğer üyeleri üzerinde yarattıkları izlenimi yönetmek için kullandıkları izlenim yönetimi taktiklerinin aracı rolünün olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın bir diğer amacı ise değişkenlerin çalışanların cinsiyet, medeni durum, eğitim ve yaş gibi demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesidir.

Konu ile ilgili literatür taraması sonucunda örgütsel adalet ve sosyal kaytarma ile ilgili çalışmalara rastlanmış ancak aracı değişken olarak izlenim yönetiminin ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Araştırmanın bundan sonraki çalışmalara ve konu ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkilerin tanımlanması amaçlanmaktadır. Örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi ve bu etkide izlenim yönetimi taktiklerinin aracı rolünün olup olmadığının belirlenmesi amacı ile araştırma hipotezleri oluşturulmuştur.

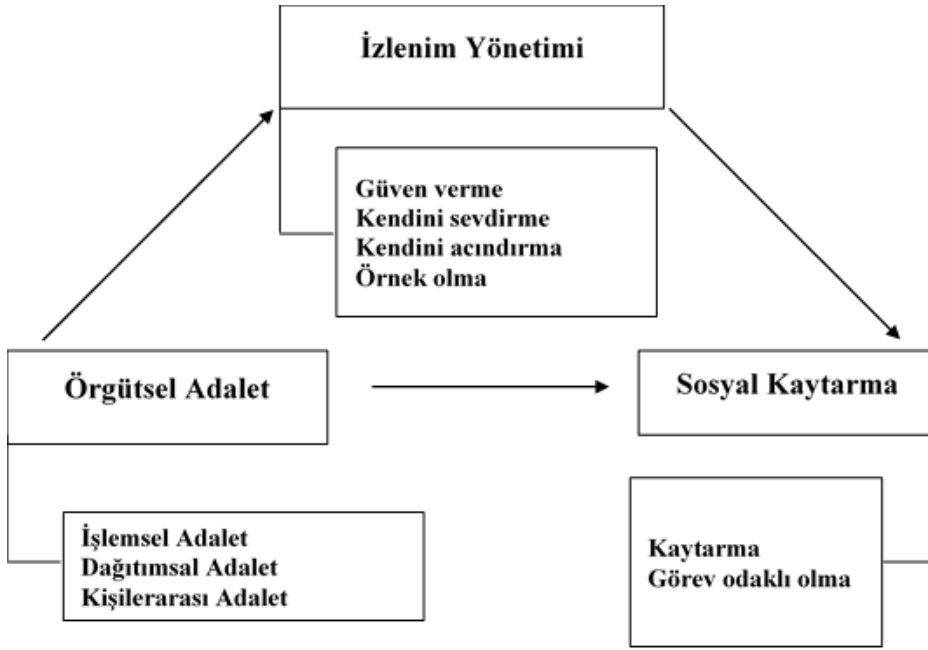
H1. Örgütsel adalet algısı sosyal kaytarma davranışını negatif etkilemektedir.

H2. İzlenim yönetimi taktikleri sosyal kaytarma davranışını negatif etkilemektedir.

H3. Örgütsel adaletin sosyal kaytarma davranışına etkisinde izlenim yönetimi taktiklerinin aracı rolü vardır.

Literatür ve yukarıdaki bilgiler ışığında araştırmanın modeli aşağıdaki gibidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2.3. Ana kütle ve Örneklem

Araştırmanın değişkenlerinden biri olan sosyal kaytarma davranışı ile ilgili literatürde bazı sorular sorulmaktadır. Sosyal kaytarma, koordinasyondan mı yoksa motivasyondan mı kaynaklanmaktadır? Ayrıca sosyal kaytarma yalnızca fiziksel aktivitelerde mi görülmekte yoksa bilişsel aktivitelerde de görülebilmekte midir? Petty v.d. (1977), sosyal kaytarmanın bilişsel aktivitelerde de görülebileceğini yaptıkları araştırma ile kanıtlamışlardır. Bu bağlamda araştırma, yoğun bilişsel aktivitelerle sahip, koordinasyon ve motivasyonun yoğun iletişim açısından önemli olduğu hizmet sektöründe gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ana kütlelerini, İstanbul ilinde faaliyet gösteren banka ve finans işletmeleri ile perakende sektöründe kurumsallaşmış firmaların beyaz yakalı çalışanları oluşturmaktadır. Beyaz yakalı çalışanların seçilmiş olmasının temel nedeni, mavi yakalı çalışanlardan ziyade beyaz yakalı çalışanların daha fazla bilişsel aktivitede bulunmalarıdır. Beyaz yakalı çalışanların seçilmesinde önemli bir diğer unsur ise izlenim yönetimi taktikleri değişkeni olmuştur. Bunun nedeni ise çalışanlar açısından rekabetin fazla olduğu banka ve finans sektöründe çalışan bir kişi, bir üst pozisyona geçebilmek için izlenim yönetimi taktiklerine başvurabilecektir.

Araştırma kapsamına alınan işletmelerden kolayda örnekleme metodu ile 240 kişiye ulaşılmış ve geçerli anket sayısı 226 olarak belirlenmiştir. Anketler, sosyal medya araçları ile (LinkedIn, vb.) hedef kitleye ulaştırılmıştır. Akgül ve Çevik (2005), 100-200 arasındaki örneklemin yeterli olduğunu, katılımcıların sayısının değişken sayısından fazla olması gerektiğini belirtmiştir. Gaur ve Gaur (2009) ise doğru bir analiz için örneklem büyüklüğünün 200-300 arasında olması gerektiğini belirtmiştir. Siddiqui (2013) ve Kline (1994) benzer şekilde 200 örneklem sayısının analizler için yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, araştırmada 226 ile yeterli örneklem sayısına ulaşıldığını söylemek mümkündür.

Araştırmanın bulgularına göre katılımcıların 118'si kadın (%52,2) 108'i (%47,8) erkektir. Evli katılımcıların sayısı 83 (%36,7) ve bekar katılımcıların sayısı 143'dür (%63,3). Katılımcıların 125'i (%55,3) 20-30 yaş grubunda, 52'si (%23) 30-40 yaş grubunda, 29'u (%12,8) 40-50 yaş grubunda, 25'i (%8,8) de 50 ve üzeri yaş grubundadır. Katılımcıların 49'u (%21,6) lise mezunu, 26'sı (%11,5) ön lisans mezunu, 101'i (%44,7) lisans mezunu, 50'si (%22,1) lisansüstü bir derece mezunudur.

Tablo 1: Araştırmanın Demografik Bulguları

Değişkenler	Frekans	%
Cinsiyetiniz		
Kadın	118	52,2
Erkek	108	47,8
Medeni Durumunuz		
Evli	83	36,7
Bekar	143	63,3
Total	226	100,0
Yaşınız		
20 ve 30 arası	125	55,3
30 ve 40 arası	52	23,0
40 ve 50 arası	29	12,8
50 ve üzeri	20	8,8
Eğitim Durumunuz		
Lise	49	21,6
Ön Lisans	26	11,5
Lisans	101	44,7
Lisansüstü	50	22,1

2.4. Veri Toplama Araçları ve Analiz

Çalışmada veri toplama yönetimi olarak anket kullanılmaktadır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır ve ilk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır ikinci bölümde araştırmanın değişkenlerine ilişkin ölçekler yer almaktadır. Araştırmada üç ölçek kullanılmıştır. Örgütsel adalet algısını ölçmek amacı ile Colquitt (2001: 431-435), Özmen, Arbak ve Özer tarafından (2006: 24-26) Türkçeye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 20 ifade ve 4 boyuttan oluşmaktadır. İzlenim yönetimi ölçeği Bolino ve Turnley (1999: 192) tarafından geliştirilmiş ve Basım, Tatar ve Şahin (2006: 4-7) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. İzlenim yönetimi ölçeği 22 ifade ve 5 boyuttan oluşmaktadır. Son olarak Liden, Wayne, Jaworski ve Bennett, (2004: 292-295) tarafından geliştirilen Sezer ve Kocaekşi (2021: 910-913) tarafından Türkçeye uyarlanan sosyal kaytarma ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek 15 ifadeden oluşmaktadır.

2.4.1. Veri Analiz Süreci

Veriler SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılımlarını belirlemek için normallik analizleri yapılmış ve veriler normal dağılım gösterdiği için parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmadaki ölçekler için faktör ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, Pearson korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Aracı etkiyi test etmek amacı ile Process Makro 3.5 kullanılmış ve aracılık analizleri yapılmıştır. Son olarak farklılıkları belirlemek için t-testi ve tek yönlü varyans (One-Way Anova) analizlerinden yararlanılmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

Aşağıda araştırma sonucunda elde edilen verilere yer verilmiştir.

3.1. Ortak Yöntem Varyansı Analizi

Tek bir örneklem grubundan verileri toplamak veya ölçüm araçlarının farklı yapılarda olması yöntem sorunlarına neden olabilmektedir (Malhotra, Kim, Patil, 2006: 1871). Ortak yöntem varyansı bu sorunlardan biridir ve araştırmada ortak yöntem varyansı sapmasının olup olmadığı Harman'ın tek faktör testi ile belirlenmiştir. Araştırmada ölçeklerin tamamı analize dahil edilmiş

ve herhangi bir döndürme işlemi gerçekleştirilmemiştir. Yapılan analiz sonucunda ilk faktörün varyansın çoğunluğunu tek başına açıklamaması ve sonuçta tek faktör elde edilmemesi beklenmektedir (Podsakoff, Mackenzie, Lee, Podsakoff, 2003: 887-888). Analiz sonuçlarına göre öz değeri 1'in üzerinde 10 faktör bulunmuş ve 1. boyutun varyansın 13,70'ini açıkladığı görülmüştür. Diğer boyutların açıkladıkları varyanslar sırasıyla; 9,96, 3,60, 2,74, 2,21, 1,72, 1,40, 1,28, 1,17 ve 1,12 olarak tespit edilmiştir. Harman'ın tek faktör testi sonucunda elde ettiğimiz bulgular çalışmada ortak yöntem varyans sorununun olmadığını göstermektedir.

3.2. Normallik Analizleri

Araştırmadaki verilerin normal dağılımlarını tespit etmek için Skewness ve Kurtosis analizlerinden yararlanılmıştır. Skewness ve Kurtosis değerleri Hair, Hult, Ringle, Sarstedt (2014) tarafından belirlenen -1 +1 değer aralığında bulunmuştur. Sonuçlar, verilerimizin normal dağıldığını ve diğer analizler için verilerimizin uygun olduğunu göstermektedir.

3.3. Faktör Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklere faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi için örneklem büyüklüğünün genelde 100-200 kişi olması yeterli görülmektedir (Akgül, Çevik, 2005:419). Bu çalışmada da 226 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmadaki değişkenlerin faktör analizi uygulamasını tespit etmek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısı ve Barlett Küresellik testi verileri incelenmiştir. Bu analiz sonucunda örgütsel adalet ölçeğinin KMO değeri 0,919 ve Barlett Küresellik testi χ^2 değeri 3055,578 (df=171 p<0,001), sosyal kaytarma ölçeğinin KMO değeri 0,893 ve Barlett Küresellik testi χ^2 değeri 1839,856 (df=105 p<0,001) , izlenim yönetimi ölçeğinin KMO değeri 0,929 ve Barlett Küresellik testi χ^2 değeri 3505,071 (df = 210, p< ,001) olarak bulunmuştur. Bu değerler sosyal bilimlerde iyi olarak değerlendirilmektedir (Sipahi, Yurtkoru, Çinko, 2008:80). Elde edilen bulgular örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli sayıda olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Değişkenlerin KMO değerleri

	KMO	χ^2	df	Sig
Örgütsel Adalet	0,919	3055,578	171	0,00
Sosyal Kaytarma	0,893	1839,856	105	0,00
İzlenim Yönetimi	0,929	3505,071	210	0,00

Araştırmadaki ölçeklerin faktör yapıları Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) ve Varimax Rotasyonu kullanılarak belirlenmiş ve faktör yük değerleri alt kesim noktası 0,45 olarak alınmıştır. Ayrıca öz değeri 1'in üzerindeki faktörler ölçeklerin faktör sayılarının belirlenmesinde esas alınmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda örgütsel adalet ölçeği 4 faktörlü bulunmuş ancak yalnızca 15. Sorunun 4. Faktörde tespit edilmesinden dolayı 15. Soru analizden çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. İkinci kez yapılan faktör analizi sonucunda örgütsel adalet ölçeği 4 faktörlü orijinal ölçekten farklı olarak 3 faktör olarak tespit edilmiştir. Ölçek toplam varyansın %50,51'ini açıklamaktadır. 1. faktör varyansın 9,05'ini, 2.faktör varyansın 2,17'sini ve 3.faktör varyansın 1,60'ını açıklamaktadır. Faktör yük değerleri 0,633 ile 0,818 arasında değişmektedir. Sosyal kaytarma ölçeğine yapılan faktör analizi sonucunda 2 faktör elde edilmiştir. Birinci faktör varyansın 5,76'sını 2.faktör varyansın 3,20'sini açıklamaktadır. Ölçeğin faktör yük değerleri 0,699 ile 0,838 arasında değişmektedir. Son olarak izlenim yönetimi taktikleri ölçeğine faktör analizi yapılmış ve analiz sonucunda 5 faktörlü orijinal ölçekten farklı olarak 4 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. 1. Faktör varyansın 10,2'sini, 2.faktör 2,19'unu, 3.faktör 1,20'sini ve 4.faktör 1,10'unu açıklamaktadır. Faktör yük değerleri 0,523 ile 0,848 aralığında değişmektedir. Faktör

yük değerleri 0,60 ve üzerinde yüksek; 0,30-0,59 arasında ise orta düzeyde büyüklükler olarak ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2002: 133).

3.4. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Tablo 3: Sosyal Kaytarma Ölçeği Faktör Analizi

Sosyal Kaytarma (α): 0,776	Faktörler		AVE	CR
SK1	0,065	0,699		
SK2	0,074	0,742		
SK3	0,084	0,797		
SK4	0,139	0,809	0,594	0,897
SK5	0,213	0,791		
SK6	0,196	0,782		
SK7	0,618	0,061		
SK8	0,528	0,10		
SK9	0,812	-0,23		
SK10	0,774	0,058		
SK11	0,797	0,10	0,572	0,922
SK12	0,838	-0,141		
SK13	0,797	0,065		
SK14	0,784	0,01		
SK15	0,805	0,166		

Tablo 4: İzlenim Yönetimi Faktör Analizi

İzlenim Yönetimi (α): 0,943	Faktörler				AVE	CR
İ1	0,375	0,152	0,17	0,749		
İ2	0,587	0,179	0,087	0,574	0,430	0,75
İ3	0,4966	0,21	0,134	0,670		
İ10	-0,128	0,184	0,324	0,523		
İ4	0,668	0,227	0,074	0,503		
İ5	0,832	0,22	0,028	0,201		
İ6	0,733	0,232	0,089	0,082	0,622	0,907
İ7	0,838	0,21	0,07	0,187		
İ8	0,848	0,215	0,05	0,135		
İ9	0,800	0,28	0,079	0,156		
İ11	0,232	0,674	0,326	0,237		
İ12	0,321	0,763	0,231	0,205	0,560	0,835
İ13	0,277	0,749	0,239	0,303		
İ14	0,354	0,804	0,143	0,026		
İ15	0,005	0,229	0,750	0,271	0,470	0,720
İ16	0,11	0,239	0,759	0,206		
İ10	-0,128	0,184	0,523	0,324		
İ17	0,586	0,166	0,522	0,066		
İ18	0,799	0,157	0,17	0,189	0,474	0,780
İ19	0,721	0,185	0,315	0,131		
İ21		0,134	0,493	0,066		

Faktör analizinden sonra ölçeklerin ortalamaları alınarak ölçeklere ve boyutlarına ilişkin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda ölçeklerin α değerleri 0,776 ile 0,943 arasında değişmektedir. Cronbach's Alpha değerlerinin 0,70'e yakın ve 0,70 in üzerinde olması ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2009: 405). Ölçeklerin benzeşme geçerliği ve kompozit güvenilirliği için ortalama varyans (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerleri hesaplanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981: 45-47). Ölçeklerin maddelerinin standardize edilmiş faktör yükleri 0,50'nin üzerinde anlamlı bulunmuştur. AVE değerleri 0,50'nin üzerinde olmalıdır. İzlenim yönetimi ölçeğinin 3 boyutunun AVE değerleri 0,50 ye yakın diğer ölçeklerin 0,50 üzerinde bulunmuştur. Ölçeklerin CR değerlerinin 0,70 üzerinde olması ise ölçeklerin yakınsak geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

3.5. Ölçek Ortalamaları

Araştırmanın değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Bunun sonucunda ölçeklerin aritmetik ortalamaları örgütsel adalet ölçeği için 3,39 (ss=0,74), izlenim yönetimi ölçeği için 2,36 (ss=0,80), sosyal kaytarma ölçeği için 2,29 (ss= 0,57) olarak tespit edilmiştir.

3.6. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Örgütsel adalet algısı ve izlenim yönetimi arasındaki korelasyon analizine ilişkin bulgular iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ($p>0,05$) göstermektedir. Örgütsel adalet ile sosyal kaytarma arasında -0,274 değerinde anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir ($p<0,01$). Yapılan son korelasyon analizinde izlenim yönetimi ve sosyal kaytarma arasında 0,496 değerinde anlamlı ilişki ($p<0,01$) tespit edilmiştir.

Tablo 5: Değişkenler Arasındaki Korelasyona İlişkin Bulgular

Korelasyon			
Değişkenler	1	2	3
Örgütsel Adalet	1		
İzlenim Yönet.	-0,02	1	
Sosyal Kaytarma	-,274**	,496**	1

p*0,01 p* 0,05

3.7. Regresyon analizleri

Örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma ve izlenim yönetimi üzerindeki etkisini incelemek için gerçekleştirilen regresyon analizine ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir. Regresyon analizleri, bootstrap yöntemi ve yeniden örnekleme 5000 seçeneği kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 6: Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenler	B	β	t	p	LLCI	ULCI	VIF	Durbin Watson
Sosyal Kaytarma	Sabit	4,20		21,53	0,00	2,67	3,35	
	Örgütsel	-0,35	-0,27	-4,26	0,00	-0,31	-0,11	1,625
	Adalet							

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre örgütsel adaletin sosyal kaytarma ($\beta = -0,27$ $p=0,00<0,01$) üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örgütsel adalet algısında meydana gelecek 1 birimlik artışın sosyal kaytarma davranışında -0,27 birimlik bir azalışa neden olacağı tespit edilmiştir. Elde edilen R^2 değeri sosyal kaytarmadaki

değişimin %0,07'sinin örgütsel adalet algısı ile açıklanabileceğini göstermektedir. Analizler %95 güven aralığında gerçekleştirilmiştir.

3.8. Aracılık Rolüne İlişkin Analizler

Hayes (2018: 5)'e göre aracı değişkenin bağımlı ve bağımsız değişken arasında aracılık rolünün olması için bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olması gerekmektedir (Hayes, 2018: 5). Yukarıda yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişken örgütsel adalet algısının izlenim yönetimi üzerindeki etkisinde p değerinin ($p=0,809>0,05$) anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda örgütsel adaletin izlenim yönetimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmamasından dolayı aracılık analizine devam edilmemiştir.

Tablo 7: Örgütsel Adalet ile İzlenim Yönetiminin Sosyal Kaytarma Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Değişkenler	B	β	t	P	LLCI	ULCI	VIF	Durbin Watson
Sosyal Kaytarma F=51,78 p=0,00 R ² =0,31	Sabit	2,16		12,16	0,0	1,81	2,51	
	Örgütsel Adalet	-0,20	0,56	-4,81	0,0	-0,29	-0,12	2,01
	İzlenim Yönetimi	0,35		8,88	0,0	0,27	0,42	

Örgütsel adalet algısı ile izlenim yönetiminin bağımsız değişken olarak modele dahil edildiği regresyon analizinde değişkenlerin sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre örgütsel adalet algısı ile izlenim yönetiminin birlikte sosyal kaytarma üzerindeki etkisi anlamlıdır (F=51,78; p=0,00). Elde edilen R² değeri sosyal kaytarma davranışındaki değişimin %31'inin örgütsel adalet algısı ve izlenim yönetimi ile açıklanabileceğini göstermektedir.

3.9. Farklılık Analizleri

Araştırmanın bu kısmında değişkenlerin, cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim gibi demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğine yapılan analizlere yer verilmiştir.

Tablo 8: Araştırmadaki Değişkenlerin Cinsiyete İlişkin Ortalamaları ve T-Testi Sonuçları

Cinsiyet		Levene Test				Cinsiyet	N	Ort.	S.S.
		F	Sig.	t	p				
Örgütsel Adalet	Eşit v.	0,2	0,66	-0,07	0,95	Kadın	118	3,39	0,73
	Eşit olm.v.			-0,07	0,95	Erkek	108	3,4	0,75
İzlenim Yönetimi	Eşit v.	1,6	0,21	-2,23	0,03	Kadın	118	2,15	0,67
	Eşit olm.v.			2,22	0,03	Erkek	108	2,48	0,85
Sosyal Kaytarma	Eşit v.	0,008	0,92	1,17	0,24	Kadın	118	2,24	0,58
	Eşit olm.v.			-1,18	0,23	Erkek	108	2,33	0,56

Değişkenlerin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için yapılan analiz sonucunda örgütsel adalet algısının ve sosyal kaytarmanın ($p=0,095>0,05$; $p=0,076>0,05$)

cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği ancak izlenim yönetiminin ($p=0,03<0,05$) cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 9: Yaşa Göre Farklılık Analizleri Levene ve ANOVA Değerleri

	Levene Testi		Tanımlayıcı İstatistikler				ANOVA	
	F	p	Yaş	N	Ort.	Std. S.	F	p
Örgütsel Ad.	0,798	0,496	20-30 arası	125	3,33	0,77	1,87	0,14
			30-40 arası	52	3,48	0,68		
			40-50 arası	29	3,33	0,63		
			50 ve üzeri	20	3,71	0,78		
Sosyal Kayt.	4,73	0,30	20-30 arası	125	2,43	0,59	7,30	0,0
			30-40 arası	52	2,07	0,51		
			40-50 arası	29	2,30	0,52		
			50 ve üzeri	20	1,99	0,43		

Levene testi sonuçlarına göre p değerleri örgütsel adalet ve sosyal kaytarmanın 0,05'in üzerinde bulunmuş ve grup varyansların eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar ANOVA analizinin yapılabilmesi için gerekli şartın sağlandığını göstermektedir. ANOVA analizi sonucunda sosyal kaytarmanın anlamlılık değerlerinin 0,01'in altında olduğu tespit edilmiştir. Sosyal kaytarma davranışının hangi yaşlar arasında farklılaştığını tespit etmek için Scheffe testi yapılmıştır.

Tablo 10: Sosyal Kaytarma Yaş Değişkeni Scheffe Testi

Yaş		Ort. Fark	S.E.	p
20 ve 30 arası	30 ve 40 arası	,355*	0,091	0,002
	40 ve 50 arası	0,128	0,114	0,736
	50 ve üzeri	,443*	0,133	0,013
30 ve 40 arası	20 ve 30 arası	,359*	0,091	0,002
	40 ve 50 arası	-0,23	0,128	0,371
	50 ve üzeri	0,09	0,145	0,951
40 ve 50 arası	20 ve 30 arası	-0,13	0,114	0,736
	30 ve 40 arası	0,23	0,128	0,371
	50 ve üzeri	0,31	0,16	0,288
50 ve üzeri	20 ve 30 arası	-0,44*	0,133	0,013
	30 ve 40 arası	-0,09	0,145	0,951
	40 ve 50 arası	-0,31	0,16	0,288

Scheffe testi sonuçlarına göre 20-30 yaş arası (2,43) ve 30-40 (2,07) ile 50 ve üzerin yaşa (1,99) göre sosyal kaytarma davranışı anlamlı bir şekilde ($p<0,05$) farklılaşmaktadır.

Tablo 11: Değişkenlerin Eğitim Durumuna İlişkin Levene ve Anova Değerleri

	Levene Testi		Tanımlayıcı İstatistikler			ANOVA		
			Eğitim	Ort.	S.S.			
Örgütsel Adalet	,28	,84	Lise	49	3,25	0,71	0,85	0,47
			Ön Lisans	26	3,39	0,69		
			Lisans	101	3,45	0,74		
			Lisansüstü	50	3,43	0,8		
Sosyal Kayt.	2,21	,06	Lise	49	2,57	0,60	5,41	0,00
			Ön Lisans	26	2,45	0,54		
			Lisans	101	2,29	0,57		
			Lisansüstü	50	2,04	0,47		

Levene testi sonuçlarına göre örgütsel adalet ve sosyal kaytarmanın p değerleri 0,05'in üzerinde bulunmuş ve grup varyansların eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ANOVA (tek yönlü varyans analizi) sonucunda sosyal kaytarmanın eğitim değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir. Sosyal kaytarma davranışının hangi eğitim düzeyine göre farklılaştığını tespit etmek için Scheffe testi yapılmıştır.

Tablo 12: Sosyal Kaytarmanın Eğitim Değişkenine Göre Scheffe Testi

	Eğitim	Ort. Fark	S.E.	p
Lise	Ön Lisans	0,33	0,14	0,23
	Lisans	0,27	0,10	0,13
	Lisansüstü	0,531*	0,12	0,00
Ön Lisans	Lise	-0,33	0,14	0,23
	Lisans	-0,05	0,12	1,00
	Lisansüstü	0,20	0,13	0,68
Lisans	Lise	-0,27	0,10	0,13
	Ön Lisans	0,05	0,12	1,00
	Lisansüstü	0,26	0,10	0,13
Lisans üstü	Lise	-0,531*	0,12	0,00
	Ön Lisans	-0,20	0,13	0,68
	Lisans	-0,26	0,10	0,13

Scheffe testi sonuçlarına göre sosyal kaytarma davranışı lise mezunları (2,57) ile lisans üstü mezunları (2,04) arasında anlamlı farklılık ($p < 0,05$) olduğu görülmüştür.

4. Sonuç ve Tartışma

Araştırma, çalışanların örgütsel adalet algılarının sosyal kaytarma davranışlarına ne derecede etkide bulunduğu ve bu etki üzerinde çalışanların diğer üyeleri üzerinde yarattıkları izlenimi yönetmek için kullandıkları izlenim yönetimi taktiklerinin aracı rolünün olup olmadığının araştırılması amacı ile yapılmıştır.

İlgili değişkenlerin arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise örgütsel adalet algısı ve izlenim yönetimi arasındaki anlamlı bir ilişki ($p > 0,05$) bulunamamıştır. Örgütsel adalet ile sosyal kaytarma arasında -0,274 değerinde anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir ($p < 0,01$). Yapılan son korelasyon

analizinde izlenim yönetimi ve sosyal kaytarma arasında 0,496 değerinde anlamlı ilişki ($p<0,01$) tespit edilmiştir. Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar da izlenim yönetimi taktiklerinin sosyal kaytarmayı etkilediğini bulmuştur (Yıldız, İşçi, Taşçı, 2016: 107; Bingöl, Yaşın, Dalmış, 2022: 1604). Çalışmasında Mulvey, Bowes-Sperry ve Klein (1998: 401-402), yüksek seviyedeki sosyal kaytarma algısının savunmacı izlenim taktikleri ile negatif ilişkisini bulmuştur. Bu durumda bireylerin, savunmacı izlenim yönetimi taktiklerini (örneğin kendini acındırma) kullanıp, sosyal kaytarmayı kullanmaya gerek görmedikleri düşünülmektedir. Düşük seviyeli sosyal kaytarma algısı ise savunmacı izlenim yönetimi taktikleri ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Dolayısıyla, sosyal kaytarma algısının az olduğu gruplarda bireyler hem savunmacı izlenim yönetimi taktiklerini hem de sosyal kaytarma davranışını aynı anda gösterebilmektedirler.

Örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma ve izlenim yönetimi üzerindeki etkisi incelendiğinde örgütsel adaletin sosyal kaytarma ($\beta = -0,27$ $p=0,00<0,01$) üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin olduğu görülmektedir. Elde edilen R^2 değeri sosyal kaytarmadaki değişimin %0,07'sinin örgütsel adalet algısı ile açıklanabileceğini göstermektedir. Örgütsel adalet algısı ile sosyal kaytarmanın ilişkisini inceleyen diğer çalışmalarda da (Awee, Raman, Mohsin, Maludin, Tazilah, 2024: 55) bu iki kavram arasında genellikle negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Örneğin Köksal (2020: 1755-1757) tarafından yapılan çalışmada sosyal kaytarma algısı, örgütsel adaleti negatif ve anlamlı şekilde yordamaktadır. Bu bağlamda örgütlerde bireyler, çalışma arkadaşlarının kendi üzerlerine düşen görevleri yapmadığını veya grup çalışmalarında bireysel olarak gösterebileceği performansı göstermediklerini düşündüklerinde adaletsizlik algısı oluşabilmektedir. Yavaş (2020: 105-106) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise beş faktör kişilik özelliklerinin de sosyal kaytarma eğilimini etkilediği bulunmuştur. Ayrıca, örgütsel adalet algısı ile sosyal kaytarma arasında bu çalışmada da negatif ilişki bulunmuştur. Ancak diğer regresyon analizi sonucunda örgütsel adaletin izlenim yönetimi üzerinde ($\beta = -0,017$, $p= 0,809<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda örgütlerde bireylerin, adalet veya adaletsizlik algısına göre izlenimlerini yönetmediği, başka faktörlerin teşvik etmesiyle izlenimlerini yönetmeye daha çok yöneldiği ve bunun yollarını bulduğu düşünülmektedir.

Aracılık analizi için, Hayes (2018: 5)'in bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı etkisi olmalıdır şartı sağlanmadığı için ($p=0,809>0,05$) aracılık analizine devam edilmemiştir. Ancak örgütsel adalet algısı ile izlenim yönetiminin sosyal kaytarma üzerindeki etkisi regresyon analizi ile incelenmiştir. Örgütsel adalet algısı ile izlenim yönetiminin bağımsız değişken sosyal kaytarmanın bağımlı değişken olduğu regresyon analizi sonuçlarına göre ($F=51,78$; $p=0,00$) anlamlı etki bulunmuştur. Elde edilen R^2 değeri sosyal kaytarma davranışındaki değişimin %31'inin örgütsel adalet algısı ve izlenim yönetimi ile açıklanabileceğini göstermektedir.

Son olarak farklılık analizleri yapılmış değişkenlerin izlenim yönetiminin cinsiyete göre farklılaştığı ancak diğer değişkenlere göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. ANOVA analizleri sonucunda ise değişkenlerden sosyal kaytarmanın yaşa ve eğitim durumuna göre anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Scheffe testi sonuçlarına göre sosyal kaytarma yaşa göre; 20-30 yaş arası (2,43) ve 30-40 (2,07) ile 50 ve üzerine göre (1,99) ($p<0,05$); eğitim durumunda ise lise mezunları (2,57) ile lisans üstü mezunları (2,04) arasında anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p<0,05$).

Literatürde, bu çalışmada ele alınan her üç kavramı bağlayan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, araştırmanın literatüre özgün bir katkı yapacağı değerlendirilmektedir. Araştırmanın literatüre bir diğer önemli katkısı da fiziksel aktivitelerin yanında sosyal kaytarmanın bilişsel yönünü de ortaya çıkaran bir araştırma olmasıdır. Araştırma, banka ve finans işletmeleri ile perakende sektöründe yapılmıştır ve yapılan işlerin bilişsel anlamda yoğun olduğu bilinmekte olduğu için Petty ve diğerlerinin (1977) sosyal kaytarmanın bilişsel aktivitelerde de geçerli olduğu şeklindeki bulgusu da test edilmiş ve doğrulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre sosyal

kaytarma ölçek ortalaması 2,29 olarak bulunmuştur. Ayrıca, söz konusu sektörlerde rekabet yoğun olduğu için izlenim yönetimi taktiklerinin de çok görüldüğü düşünülmüştür ve araştırmanın bulguları da izlenim yönetimi taktiklerinin var olduğu yönündedir. İzlenim yönetimi taktiklerinin ölçek ortalaması 2,36 olarak bulunmuştur. Bu sektörlerde çalışanların bir kısmı, yükselmek, fayda elde etmek veya işlerinde tutunabilmek için izlenim yönetimi taktiklerine başvurabilmektedirler. Örgütsel adalet algısı ile sosyal kaytarmanın boyutları ve izlenim yönetimi boyutları arasında daha çok çeşitli örneklerde daha fazla araştırma yapılırsa bu ilişkilerin daha çok aydınlatılacağı düşünülmektedir.

Sosyal kaytarma çok fazla göze görünen bir olgu olmadığı için ve insanlar grup içinde yaptıkları bireysel işleri üstlerine ve çalışma arkadaşlarına fark ettirmeden de azaltabildikleri için sosyal kaytarmanın öncüllerini, nedenlerini ve onu oluşturan şartları anlamak işverenler ve insan kaynakları uzmanları için önemlidir. Bu sayede örgütlerde verimliliği arttıracak politika ve stratejileri belirlemek kolaylaşacaktır. Bunun yanında, özellikle rekabetin yoğun olduğu sektörlerde sosyal kaytarmanın yalnızca fiziksel olarak değil bilişsel olarak da var olduğu göz önüne alınmalı ve sosyal kaytarmayı önleyecek ve verimli çalışmayı teşvik edecek sistemler ve çalışma ortamları oluşturulmalıdır. İzlenim yönetimi taktikleri de çalışanların kendi kendilerine düşündüğü, planladığı ve uyguladığı bir yöntemdir. Bu taktikleri tespit etmek ve takip etmek zor olduğu için önlem almak işveren açısından zor olmaktadır. Dolayısıyla işletmeler, örgütsel adaleti tüm işletme süreçleri ve çalışanları için sağlarsa çalışanların, itibarlarını yüksek tutmak gibi doğal izlenim yönetimi taktikleri haricinde söz konusu taktikleri çok fazla kullanmalarına gerek kalmayacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.
- Al-Zu'Bi, H.A. (2010). A study of relationship between organizational justice and job satisfaction. *International Journal of Business and Management*, 5(12), 102-109.
- Awee, A., Raman, G., Mohsin, F.H., Maludin, N. ve Tazilah, M.D. (2024). Effects of organizational justice on social loafing: the mediating role of felt obligation. *Journal of Entrepreneurship and Business*, 12(1), 43-64.
- Basım, H. N., Tatar, İ. ve Şahin, N.H. (2006b). Çalışma yaşamında izlenim yönetimi: bir ölçek uyarlama çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 9(18), 1-17.
- Bingöl, D., Yaşın, T. ve Dalmış, A. B. (2022). Kamu kurumu çalışanlarında izlenim yönetimi stratejilerinin sosyal kaytarma üzerine etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(3), 1611-1622.
- Bluhm, D. (2009), Adaptive consequences of social loafing. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, 1, 1-6.
- Bolino, M. ve Turnley, W. (1999), Measuring impression management in organizations: a scale development based on the Jones and Pittman taxonomy. *Organizational Research Methods*, 2(2), 187-206.
- Bolino, M., Long D. ve Turnley W. (2016). Impression management in organizations: critical questions, answers, and areas for future research. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3, 377-406.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (Handbook of Data Analysis for Social Sciences)*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Colquitt, J.A. (2001). Justice at the millennium: a meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 26(3), 425-445.
- Çeçen, A. (2020). *Adalet kavramı* (5. Baskı), Ankara: Astana Yayınları.
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gaur, A. ve Gaur: (2009). *Statistical methods for practice and research*. (2nd Ed.). New Delhi, India: Response Books.
- Gilmore, D.C, Stevens, C.K., Harrell-Cook, G. ve Ferris, G.R. (1999). Impression management tactics. In R.W. Eder ve M.M. Harris (Ed.), *The employment interview handbook* (pp. 321-336), Thousand Oaks, California, USA: Sage Publications.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. ve Sarstedt. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLSSEM)*. Thousand Oaks, California, USA: SAGE Publications.
- Hayes, A. F. (2018). Partial, Conditional, and Moderated Mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40.
- Jackson, J.M. ve Williams, K.D. (1985). Social loafing on difficult tasks: working collectively can improve performance, *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(4), 937-942.
- Jones, E.E. ve Pittman, T. (1982). Toward a general theory of strategic self-presentation. In J. Suls (Ed.), *Psychological perspectives on the self* (pp. 231-262). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Assoc.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ankara: Asil Yayınevi.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. London: Routledge.
- Köksal, K. (2020). Algılanan sosyal kaytarmanın örgütsel adalete etkisi: politik davranışın düzenleyici rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1750-1761.
- Latane, B., Williams, K. ve Harkins: (1979). Many hands make light the work: the causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Leary, M.R. ve Kowalski, R.M. (1990). Impression management: a literature review and two-component model. *Psychology Bulletin*, 107(1), 34-47.
- Leary, M.R. (1995). *Self-Presentation: impression management and interpersonal behavior*, Wisconsin: Madison, Brown and Benchmark.
- Liden, R.C., Wayne:J., Jaworski, R.A. ve Bennett, N. (2004). Social loafing: a field investigation. *Journal of Management*, 30(2), 285-304.
- Long, D.M., Baer, M.D., Colquitt, J.A., Outlaw, R. ve Dhensa-Kahlon, R.K. (2014). What will the boss think? The impression management implications of supportive relationships with star and project peers. *Personnel Psychology*, 68(3), 463-498.
- Malhotra, N.K., Kim:S. ve Patil, A. (2006). Common method variance in is research: a comparison of alternative approaches and a reanalysis of past research. *Management Science*, 52(12), 1865- 1883.
- Mulvey, P.W., Bowes-Sperry, L. ve Klein, H.J. (1998). The effects of perceived loafing and defensive impression management on group effectiveness. *Small Group Research*, 29(3), 394-416.

- Murphy: M., Wayne: J. ve Erdoğan, B. (2003). Understanding social loafing: the role of justice perceptions and exchange relationships. *Human Relations*, 56(1), 61-85.
- Nadiri, H. ve Tanova, C. (2010). An investigation of the role of justice in turnover intentions, job satisfaction, and organizational citizenship behavior in hospitality industry. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 33-41.
- Pakpahan, M., Eliyana, A., Hamidah, Buchdadi, A.D. ve Bayuwati T.R. (2020). The role of organizational justice dimensions: enhancing work engagement and employee performance. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(9), 323-332.
- Petty, R. E., Harkins: G., Williams, K. D. ve Latane, B. (1977). The effects of group size on cognitive effort and evaluation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3(4), 579-582.
- Podsakoff, P. M., Mackenzie: B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Schlenker, B. R. (1980). *Impression management: the self-concept, social identity, and interpersonal relations*, Monterey, California: Brooks/Cole.
- Schneider, D.J. (1981). Impression management theory and social psychological research. In J.T. Tedeschi (Ed.), *Tactical self-presentations: toward a broader conception* (pp. 23-40). Amsterdam, The Netherlands: Academic Press.
- Sezer, U., Kocaekşi:, Ektirici, A., Aygün, C. ve Özcan, T. (2021). Algılanan sosyal kaytarma ölçeği – Türkçe formu: genç ve yetişkin sporcu örnekleminde geçerlik ve güvenilirliğin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 41(3), 899-926.
- Siddiqui, K. (2013). Heuristics for Sample Size Determination in Multivariate Statistical Techniques. *World Applied Sciences Journal*, 27(2), 285-287.
- Simms, A. ve Nichols, T. (2014). Social loafing: a review of the literature. *Journal of Management Policy and Practice*, 15(1), 58-67.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2008). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Srivastava, U.R. (2015). Multiple dimensions of organizational justice and work-related outcomes among health-care professionals. *American Journal of Industrial and Business Management*, 5(11), 666-685.
- Özmen, T.Ö., Arbak, Y. ve Özer, P.S. (2007). Adalet verilen değer in adalet algıları üzerindeki etkisinin sorgulanmasına ilişkin bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 7(1), 17-33.
- Tar-Ol, N. ve Drukman, D. (2010). Third-person perception as an impression management tactic. *Media Psychology*, 13(3), 301-322.
- Wayne: J. ve Ferris, G.R. (1990). Influence tactics, affect, and exchange quality in supervisor-subordinate interactions: a laboratory experiment and field study. *Journal of Applied Psychology*, 75(5), 487-499.
- Williams, K., Harkins: ve Latane, B. (1981). Identifiability as a deterrent to social loafing: two cheering experiments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 303-311.
- Yavaş, A. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin ve örgütsel adalet algısının sosyal kaytarma davranışı üzerindeki etkisi. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 89-116.
- Yean, T.F. ve Yusuf, A.A. (2016). Organizational justice: a conceptual discussion. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 219, 798-803.

Yıldırım, G. ve Zehir, C. (2015). The effect of organizational justice perception of employees on individual and firm performance in transformational leadership context. *Journal of Global Strategic Management*, 2(9), 51-63.

Yıldız, M. L., İşçi, E. ve Taşçı: (2016). İzlenim yönetimi taktiklerinin sosyal kaytarma üzerine etkisi: sağlık sektöründe bir araştırma, *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 103-120.

Extended Abstract

This study aims to determine to what extent employees' perceptions of organizational justice affect their social loafing behaviors and whether the impression management tactics used by employees to manage the impression they create on other members have a mediating role. The human is a social being by nature. Given that individuals are social beings and they work in an organization, they leave impressions on other employees about themselves and their work. While they feel the need to manage these impressions, they also continue to leave impressions involuntarily. In today's business life, group work is also widely done. In group work, individuals may sometimes keep their performance low for various reasons. This phenomenon is called social loafing. Another phenomenon in organizations is the perception of justice. Over time, the individual forms a general perception of justice about the organization he/she works for. The purpose of this study is to reveal the effect of this perception of justice on social loafing and the role of impression management tactics in this effect.

In the study, mean and standard deviation values for the variables were calculated. An average value of 3.39 (sd=0.74) was determined for the organizational justice scale, and it is possible to indicate that the participants' perceptions of organizational justice are above average. An average of 2.36 (sd=0.80) was determined for the impression management scale, and it is possible to mention that the impression management tactics of the employees are at a medium level. Finally, an average of 2.29 (sd = 0.57) was determined for the social loafing scale. This result reveals the fact that the social loafing behavior of employees is above average.

An examination of the relationships between the variables exhibits no significant relationship ($p>0.05$) between the perception of organizational justice and impression management. It is possible to observe that there are no significant relationships between organizational justice and its sub-dimensions and the task-oriented dimension ($p>0.05$). However, a significant and negative relationship of -0.274 was detected between organizational justice and social loafing ($p<0.01$). The study concluded strong and negative ($p<0.01$) relationships between the sub-dimensions of organizational justice perception and the loafing dimension of social loafing, ranging from -0.445 to -0.302. Therefore, it is possible to observe that individuals tend to display social loafing less in organizations they perceive as fair, and they tend to engage in group loafing behavior more in organizations they perceive as unfair. Strong and negative relationships were also determined between the sub-dimensions of organizational justice perception and the loafing dimension of social loafing. This confirms the relationship, which has usually been found significant and negative, between the two concepts.

In the last correlation analysis, a significant relationship of 0.496 ($p<0.01$) was detected between impression management and social loafing. Also, significant ($p<0.01$) and strong relationships ranging between 0.302 and 0.224 were detected between impression management and its sub-dimensions: trust, self-love, setting an example, and social loafing while no significant relationship was detected between self-dramatization and social loafing ($p>0.01$). In this way, individuals appear to use managing their impressions as a tool to demonstrate social loafing behavior. In this context, significant and strong relationships were found between the sub-dimensions of impression management, such as trust, self-liking, setting an example, and social loafing. Therefore, it is thought that individuals create an impression by applying the tactics of trust, self-love, and setting an example, and then consider social loafing to be more comfortable for them. No significant relationship could be detected between self-pitying, one of the impression management tactics and social loafing. In this case, the study concluded that individuals are thinking of gaining other benefits rather than shirking behavior by making themselves feel sorry.

Several studies on this subject have also found that impression management tactics affect social loafing (Yıldız, Worker, Taşçı, 2016; Bingöl, Yaşın, Dalmış, 2022). In their study, Mulvey, Bowes-Sperry, and Klein (1998) found that high levels of social loafing perception were negatively related to defensive impression tactics. In this case, it is thought that individuals use defensive impression management tactics (e.g. self-pitying) and do not feel the need to use social loafing. Low-level social loafing perception was found to be positively related to defensive impression management tactics. Therefore, in groups where the perception of social loafing is low, individuals can show both defensive impression management tactics and social loafing behavior at the same time.

An examination of the effect of organizational justice perception on social loafing and impression management reveals that organizational justice has a significant and negative effect on social loafing ($\beta = -0.27$ $p=0.00<0.01$). The obtained R^2 value shows that 0.07% of the change in social loafing can be explained by the perception of organizational justice.

In other studies that examine the relationship between organizational justice perception and social loafing (Awee, Raman, Mohsin, Maludin, Tazilah, 2024), a negative and significant relationship was generally found between these two concepts. For example, the study conducted by Köksal (2020) concluded that the perception of social loafing negatively and significantly predicts organizational justice. In this context, a perception of injustice may arise in organizations when individuals think that their colleagues do not do their part or do not perform as well as they can individually in group work. Another study conducted by Yavaş (2020) concluded that five-factor personality traits also affect the tendency for social loafing. Also in this study, a negative relationship was found between the perception of organizational justice and social loafing.

However, the other regression analysis revealed that organizational justice did not have a statistically significant effect on impression management ($\beta = -0.017$, $p = 0.809 < 0.05$). In this case, it is thought that individuals in organizations do not manage their impressions according to their perception of justice or injustice, but rather tend to manage their impressions with the encouragement of other factors and find ways to do this.

The results of the regression analysis conducted to examine the effect of the sub-dimensions of organizational justice on social loafing behavior exhibit that procedural justice negatively affects social loafing behavior at the level of $R^2 = 0.05$, and interactional justice negatively affects social loafing behavior at the level of $R^2 = 0.08$ ($p < 0.01$). The study concluded that distributive justice did not have a significant effect on social loafing behavior ($p > 0.05$). Considering that interactional justice is the fairness in people's behavior towards individuals, a negative perception of this justice is expected to trigger social loafing behavior because it is a situation that the individual will perceive personally. At the same time, procedural justice is expected to have a negative relationship with social loafing behavior because here too, social loafing behavior emerges as a result of the injustice of the processes. Therefore, in one type of justice, there is personal, and in the other type, there is social loafing behavior directed by organizational injustice. Since the distribution of resources is at issue in distributive justice, it is thought that the individual does not perceive this situation personally and therefore does not consider whether he/she shows social loafing behavior or not.

The mediation analysis was not continued because the condition of Hayes (2018) that the independent variable should have a significant effect on the mediator variable was not met ($p = 0.809 > 0.05$). However, the effects of organizational justice perception and impression management on social loafing were examined by regression analysis. According to the results of the regression analysis ($F = 51.78$; $p = 0.00$), where the perception of organizational justice and impression management were the independent variables and social loafing was the dependent variable, a significant effect was found. The obtained R^2 value shows that 31% of the change in social loafing behavior can be explained by the perception of organizational justice and impression management.

Finally, a difference analysis was conducted and the analysis concluded that the impression management of the variables differed according to gender, but did not differ according to other variables. The ANOVA analysis determined that social loafing, which is one of the variables, differs significantly according to age and education level. According to the Scheffe test results, social loafing differs according to age, i.e. between the ages of 20-30 (2.43), 30-40 (2.07), and 50 and over (1.99) ($p < 0.05$). In terms of education, there is a significant difference between high school graduates (2.57) and postgraduate graduates (2.04) ($p < 0.05$).

No study has been found in the literature that connects all three concepts discussed in this study. Thus, the study is thought to make a unique contribution to the literature. Also, it is thought that if more research is done on more diverse samples between the perception of organizational justice and the dimensions of social loafing and impression management, these relationships will be further elucidated. Since social loafing is not a markedly visible phenomenon and people can reduce their work and generally exhibit that behavior within a group without being noticed by their superiors and colleagues, employers and human resources experts need to understand the antecedents, causes, and conditions of social loafing. In this way, it will be easier to determine policies and strategies that will increase productivity in organizations.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇ GELİR EŞİTSİZLİĞİ İLİŞKİSİ

Mehmet ŞENGÜR¹

Öz

Göç birçok ülke için ekonomik ve sosyal boyutları olan bir kavramdır. Bu nedenle göç ülkeler arasında olduğu gibi ülke içinde de önemli etkilere sahiptir. Bu çalışma ülke içerisinde herhangi bir sebepten dolayı yer değiştirme eylemi olarak tanımlanan iç göç üzerine odaklanmıştır. Ekonomik faktörlerden söz ettiğimiz zaman gelir listede ilk sırada yer almaktadır. Gelir eşitsizliği, toplumdaki bir grup insan arasında gelirin eşit olmayan bir şekilde dağıtılmasının sonucudur. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de iç göç ve gelir eşitsizliği ilişkisinin tespitidir. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda iç göç gelir eşitsizliği ilişkisi lojistik regresyon ile incelenmiştir. Analizde TÜİK İBBS2 (26 Bölge) sınıflandırmasına göre 2022 yılı verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, gelir eşitsizliğinin net göç hızını artırdığı tespit edilmiştir. Buna karşın istihdamın ve orta öğretimden mezunu olmanın net göç hızı üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca işgücüne katılım oranı ve ortalama hane büyüklüğünün iç göç ile ilişkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı da saptanmıştır. Gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik politikalar iç göç üzerinde azaltıcı etki yapacaktır. Benzer şekilde eğitim ve istihdam seviyesinin artışının sağlanması da iç göçü azaltacaktır.

Anahtar Kelimeler: İç göç, Gelir eşitsizliği, Nüfus.

Jel Kodları: E00, J10, R23.

INTERNAL MIGRATION AND INCOME INEQUALITY RELATIONSHIP IN TURKEY

Abstract

Migration is a concept having economic and social dimensions for many countries. Therefore, migration has important effects within the country as well as between countries. This study focused on internal migration, which is defined as the act of moving within the country for any reason. Income is first on the list when we talk about economic factors. Income inequality is the result of unequal distribution of income among a group of people in society. The major objective of this study is to determine the relationship between internal migration and income inequality in Turkey. The relationship between internal migration and income inequality was examined with logistic regression in line with the main purpose of study. Data for 2022 were used in the analysis, taking into account the TURKSTAT NUTS 2 (26 Regions) classification. According to the analysis results, it has been determined that income inequality increases the net migration rate. On the other hand, it has been found that employment and being a secondary school graduate have a reducing effect on the net migration rate. It has also been found that the relationship between labor force participation rate and average household size and internal migration is not statistically significant. The policies for reducing income inequality will have a reducing effect on internal migration. Likewise, increasing the level of education and employment will reduce internal migration.

Keywords: Internal migration, Income inequality, Population.

Jel Codes: E00, J10, R23.

¹ Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisat Bölümü, msengur@ogu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2173-9977.

Başvuru Tarihi (Received): 17.05.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.09.2024

Giriş

Göç ekonomik gelişmeler ve sosyal yaşamın temel belirleyicilerin başında gelmektedir. Ekonomik işleyiş ve süreçlerin sonucunda elde edilen getiri ya da getiriler ile sosyal yaşam şekillenmektedir. Bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerinin temelinde gelir elde edebilmeleri yatmaktadır. Gelirin herhangi bir bölge ya da alandaki büyüklüğü ve ulaşılabilirliği nüfus açısından önem arz etmektedir. Gelir akımının hem sürekli hem de kolay ulaşılır olduğu bölge ve ülkelere nüfusun diğer bölge ve ülkelerden geçiş yapması beklenmektedir.

Gelir ve diğer sosyal hedefler doğrultusunda bireylerin yer değiştirmesi durumunda ise göç kavramı doğmaktadır. Günümüzde özellikle göç ve mülteci kavramlarına aşına olduğumuz hususu da diğer bir gerçekliktir. Savaş, kıtlık, işsizlik, refah artışı gibi birçok sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerden dolayı insanların ülkelerini terk ettikleri görülmektedir. Uluslararası düzeyde göç hareketlerinin varlığı ve dünyadaki etkileri şüphesiz önemlidir. Ancak bir de ülkelerin kendi içerisindeki sosyal ve ekonomik nedenlerin yol açtığı iç göçün oluşumu ve sonuçları da önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş tüm ekonomilerde olduğu gibi Türkiye’de de son 50-60 yılda yaşanan sanayileşme ve kentleşme ülke içindeki göç hareketlerini tetiklemiştir. Göçlerin daha çok küçük şehirlerden büyük kentlere yönelik farklı gerekçelerle yaşandığı düşünülmektedir. Göçün diğer bir nedeni ise Türkiye’deki 1927 yılında 13 milyon 648bin 270 olan nüfusun 2023 yılı itibariyle 85 milyon 372 bin 377’ye yükselmesidir. Nüfus artışı ile birlikte ihtiyaçların ve gerekli olan gelirin temini sorunu da ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ülke içerisinde sözünü ettiğimiz sosyo-ekonomik gerekçelerle göçler yaşanmıştır ve yaşanmaktadır. . Bu bakımından çalışmanın kapsamı Türkiye’de iç göç ile gelir eşitsizliği ilişkisinin tespiti olarak belirlenmiştir. Literatürde Türkiye için iç göç hareketlerini inceleyen ampirik çalışmalar mevcuttur ve bu çalışmaların daha çok göç hareketlerinin belirleyicileri üzerine odaklandıkları görülmektedir. Türkiye’de gelir eşitsizliği ile iç göç arasındaki ilişkiyi incelemesi ve güncel verilerin kullanılması bakımından çalışma, ilgili literatürden ayrılmaktadır. Bölgesel gelir eşitsizliği ve göç verileri ile yapılmış olması çalışmanın alana olan katkısını oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında kavramsal olarak göç ele alınarak açıklanmıştır. Sonraki kısımda ise Türkiye’de nüfus ve iç göçte meydana gelen değişimler verilerle ile sunulmuştur. Daha sonra Türkiye’de iç göç temelinde yapılmış olan ampirik literatür özetlenmiştir. Son kısımda ise Türkiye’de iç göç gelir eşitsizliği ilişkisi TÜİK verileri ile lojistik regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve: Göç ve Gelir Eşitsizliği

Göç, ikamet değişikliğine katılan bir veya daha fazla kişinin mekânsal bir sınırı geçmesi olarak tanımlanır (Kok, 1999: 20). Göç, genel olarak ikamet kalıcı veya yarı kalıcı değişikliği olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada ikamet değişikliğinin mesafesine, eylemin gönüllü veya gönülsüz olmasına, herhangi bir sınırlama getirilmemekte birlikte dış ve iç göç arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır (Lee, 1966: 49). Çakır ise göçü ”insanoğlunun doğumundan ölümüne dek yaşam savaşımında ona eşlik eden bir olgu” olarak nitelemiştir. Ayrıca göçün en sade şekliyle bir ailenin veya grubun evi barkı, çoluk çocuğuyla bulunduğu yeri değiştirmesi durumu olduğunu ifade etmiştir (Çakır, 2011: 209-210). Göç ile ilgili tanımlamalarda farklılıklar bulunmasına rağmen temel vurgu yer değiştirme üzerine yapılmaktadır. Bu yer değiştirmenin tek bir şekli olmamakla beraber değişik biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Mekân değiştirme mahalle içi gibi çok kısa mesafeli olabileceği gibi köyler ve kentler arasında da olabilir. Bunlar göz önünde bulundurulduğu takdirde göç, ekonomik, siyasal, bireysel veya başka nedenlerden dolayı bulunulan yerden başka bir yere yapılan coğrafik, kültürel ve toplumsal yer değiştirmedir. Bu yer değiştirme hareketinin süresi kısa, orta veya uzun süreli olabileceği gibi geriye dönme veya daimi ikamet amaçlarını da taşıyabilir (Yalçın, 2004: 13). Eğitim ve çalışma gibi amaçlardan dolayı kısa süreli olan ve sürenin bitiminde geri dönülen yer değiştirme hareketlerinin göç olarak nitelendirilmesi tartışmalı bir durum olmuştur (Sağlam, 2006: 34).

Göç muhtemelen genel anlamda ikamet değişikliğine katılan bir veya daha fazla kişinin mekânsal bir yerden başka bir yere geçmesi olarak tanımlanır. Bu tanım her ne kadar basit görünse de aslında arka planında yer alan karmaşık konular ve tartışmalar olduğu unutulmamalıdır. Aslında hala göç tanımları ve kavramlarına ilişkin tartışmaların sonuçlandığını söylemek oldukça zordur. Genel ve basit tanımda yer alan "mekânsal sınırlar" ve "ikamet değişiklikleri" unsurlarının yanı sıra göçün "zaman" bileşeni" olduğu açık bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki göçün hem "mesafe" hem de "zaman" boyutunun olduğu da genel olarak kabul edilmektedir (Kok, 1999: 19-23). Göç hareketleri temelde ilkel göç, zorunlu göç, zorlanmış göç, gönüllü göç ve kitlesel göç olmak üzere beş başlıkta sınıflandırılmaktadır (Peterson, 1958: 259-264). Genel göç tanımı dışındaki diğer boyutlara geçtiğimiz zaman ise farklı ayrımlar ve sınıflandırmalar dikkate alınmakta ve birden fazla göç kavramı ortaya çıkmaktadır. Göç olgusu çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırmalar daha çok göç eden kimsenin yer değiştirme hareketi üzerindeki etkileme gücüne göre yapılmıştır. Bunların dışında göç edilen mesafe (yer) ve nüfus değişimi dikkate alınarak yapılan ayrımlar mevcuttur.

Akım bir değişken olan gelir, bireylerin sahip oldukları varlıklar yoluyla ya da belirli bir çabanın sonucu olarak oluşmaktadır. Harcanabilir gelir dediğimiz zaman ise en basit şekliyle toplam gelirden vergilerin düşülmesi durumu söz konusudur (Rycroft, 2014; Brian, 2015). Gelirin meydana getirilmesi süreci kadar sonraki aşamada paylaşım süreci de önemlidir. Bireyleri ve toplumu doğrudan etkileyen gelir paylaşımı konusu çok boyutlu tartışmaları da barındırmaktadır. Eğer gelir dağılımı toplumdaki tüm nüfus grupları bakımından dengeli ise herhangi bir sorundan söz edilmeyecektir.

Nüfusun belirli bir yüzdesinin diğer bir nüfus dilimine göre gelirden aynı payı almaması durumu gelir eşitsizliği olarak tanımlanmaktadır (8. BYKP, 2001). Gelir eşitsizliği ile yoksulluk kavramı yakın ilişkilidir ancak eşitsizlik yoksulluktan oldukça farklı bir kavramdır. Gelir eşitsizliğinde tüm toplum için yaşam standartları incelenirken, yoksulluk ise bir kimsenin daha önceden belirlen sınırdan değerinin altında ya da üstünde oluşu ile ilgilidir (McKay, 2002). Gelir eşitsizliği ölçütleri genellikle öznel ve nesnel kriterlere göre sınıflandırılmaktadır (Sen, 1997). Bu ölçütlerin en sık kullanılanlarını sıralayacak olursak; Lorenz Eğrisi, Gini Katsayısı, Theil Eşitsizlik Ölçütü, Kuznets Eğrisi-Katsayısı ve Atkinson Eşitsizlik Ölçütü'dür. Bu ölçütler arasında kullanımı ve anlaşılabilirliği en kolay olan Gini Katsayısı en fazla tercih edilen eşitsizlik ölçütüdür.

İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından geliştirilen Gini katsayısı Lorenz eğrisi ile mutlak eşitlik çizgisi arasındaki oransal hesaplamadan türetilmiştir. Lorenz eğrisinden türetilen Gini değerleri gelirin büyüklüğüne değil de gelir düzeyi farklı kimselerin sayılarına bağlıdır (Sen, 1997; 8. BYKP, 2001). Gini katsayısı "0" ile "1" arasında değerler almaktadır. Eğer toplumda gelir dağılımı konusunda "mutlak eşitlik" sağlanmış ise katsayı değeri "0" olacaktır. Aksine toplumdaki gelir eşitsizliği artan bir seyir izlerse de Gini katsayısı "1" e yaklaşacaktır. Gini katsayısı "1" değerini aldığı zaman ise "mutlak eşitsizlik" söz konusu olacaktır. Bu çalışmada da Türkiye’de iç göç ve gelir eşitsizliği ilişkisi incelenirken ölçüt olarak Gini katsayısı kullanılmıştır.

2. Türkiye’de Nüfus ve İç Göçün Değişimi

Türkiye’deki nüfusun değişim hızı zaman içerisinde iller bazında farklılaşmıştır. Nüfusun yoğunluğu, net göç hızı ve göç etme nedenleri ilden ile farklılık göstermektedir. 2000 yılı ve sonrası nüfusta yaşanan değişimler TÜİK’ten alınan veriler ile oluşturulan grafiklerde aşağıda verilmiştir.

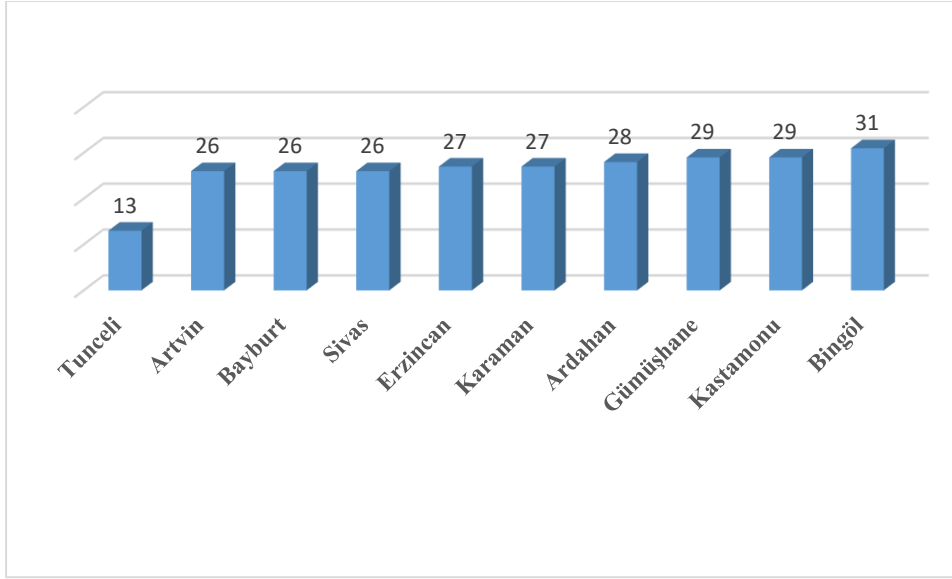
Tablo 1: *Türkiye’de Nüfusun Değişimi*

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın
2023	85.372.377	42.734.071	42.638.306
2022	85.279.553	42.704.112	42.575.441
2021	84.680.273	42.428.101	42.252.172
2020	83.614.362	41.915.985	41.698.377
2019	83.154.997	41.721.136	41.433.861
2018	82.003.882	41.139.980	40.863.902
2017	80.810.525	40.535.135	40.275.390
2016	79.814.871	40.043.650	39.771.221
2015	78.741.053	39.511.191	39.229.862
2014	77.695.904	38.984.302	38.711.602
2013	76.667.864	38.473.360	38.194.504
2012	75.627.384	37.956.168	37.671.216
2011	74.724.269	37.532.954	37.191.315
2010	73.722.988	37.043.182	36.679.806
2009	72.561.312	36.462.470	36.098.842
2008	71.517.100	35.901.154	35.615.946
2007	70.586.256	35.376.533	35.209.723
2000	67.803.927	34.346.735	33.457.192
1990	56.473.035	28.607.047	27.865.988
1985	50.664.458	25.671.975	24.992.483
1980	44.736.957	22.695.362	22.041.595
1975	40.347.719	20.744.730	19.602.989
1970	35.605.176	18.006.986	17.598.190
1965	31.391.421	15.996.964	15.394.457
1960	27.754.820	14.163.888	13.590.932
1955	24.064.763	12.233.421	11.831.342
1950	20.947.188	10.527.085	10.420.103
1945	18.790.174	9.446.580	9.343.594
1940	17.820.950	8.898.912	8.922.038
1935	16.158.018	7.936.770	8.221.248
1927	13.648.270	6.563.879	7.084.391

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı sonuçları, 1927-2000
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları, 2007-2023

Tablo-1’de Türkiye’deki nüfusun 1927 yılından 2023 yılına kadar neredeyse yüz yıllık değişimi görülmektedir. 1927 yılında 13 milyon 648 bin 270 olan toplam nüfus zaman içerisinde hızla artarak 2023 yılı itibariyle 85 milyon 372 bin 377 kişiye yükselmiştir. Toplam nüfusa paralel olarak cinsiyet bakımından da nüfus artışı benzer bir seyir izlemiştir. 1927 yılında kadın nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı%52 civarında iken 2023 yılı itibariyle bu oran kadınlar ve erkekler için %50 civarındadır. Zaman zaman erkek nüfus kadınları ya da kadın nüfusu erkekleri %1-2 civarında geçse de özellikle 2007 yılı ve sonrasında nüfus oransal olarak eşitlenmeye doğru gitmiştir.

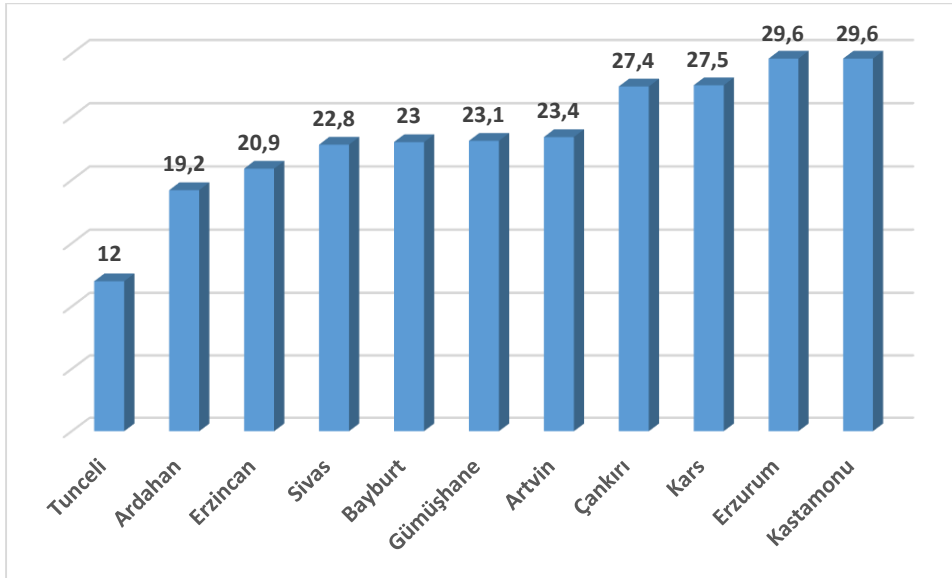
Grafik 1: 2000 Yılı Nüfus Yoğunluğu En Düşük İller (Kişi/km²)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

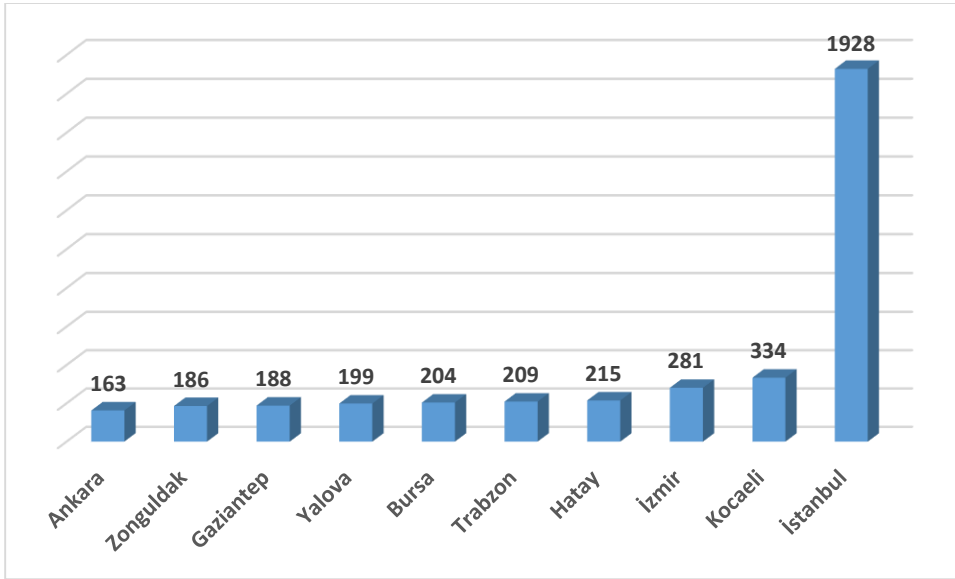
Grafik-1’de Türkiye’deki 2000 yılındaki nüfus yoğunluğu en düşük olan on il verilmiştir. Kilometrekareye düşen kişi sayısı en az olan il 13 kişi ile Tunceli’dir. Daha sonra sırasıyla Artvin, Bayburt, Sivas, Erzincan, Karaman, Ardahan, Gümüşhane, Kastamonu ve Bingöl gelmektedir.

Grafik 2: 2023 Yılı Nüfus Yoğunluğu En Düşük İller (Kişi/km²)

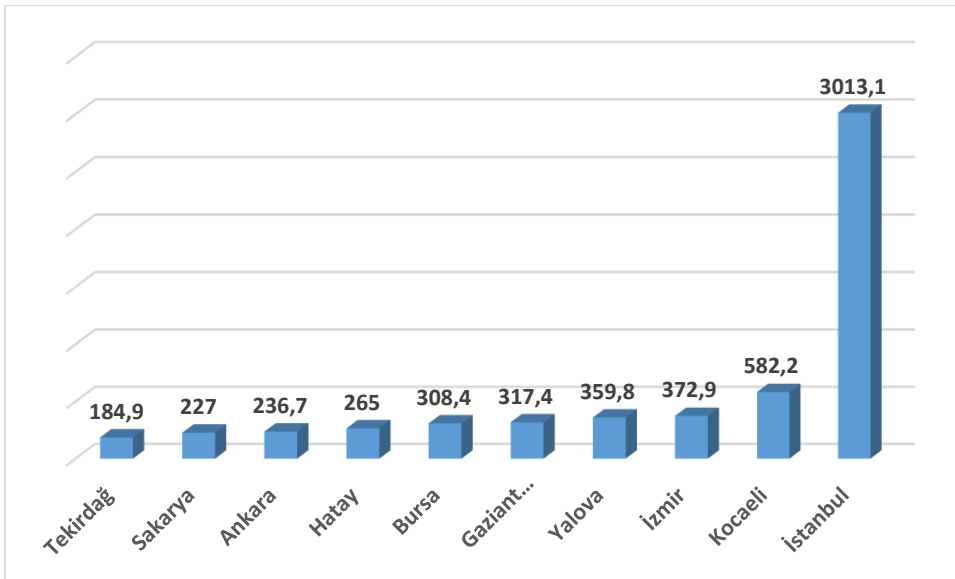
Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

Grafik-2’ye baktığımız zaman ise 2023 yılı nüfus yoğunluğu en düşük illerde yine Tunceli ilk sırada yer almaktadır. Diğer illere baktığımız zaman hemen hemen 2000 yılındaki tüm iller ilk on bir il içerisinde yer almaktadır. Çankırı, Kars ve Erzurum’un 2023 yılında nüfus yoğunluğu en düşük iller arasına girdiği görülmektedir. 2000 yılından 2023 yılına nüfus yoğunluğu bakımından en düşük iller açısından tablo büyük oranda benzerdir.

Grafik 3: 2000 Yılı Nüfus Yoğunluğu En Yüksek İller (Kişi/km²)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

Grafik-3'te 2000 yılı için nüfus yoğunluğu en yüksek on il yer almaktadır. Grafiğe baktığımızda İstanbul kilometre kareye düşen 1928 kişi ile nüfus yoğunluğu en yüksek olan ildir. İstanbul'dan sonra 334 kişiyle Kocaeli ikinci ve 281 kişi ile İzmir üçüncü sıradadır. Daha sonrada sırasıyla Hatay, Trabzon, Bursa, Yalova, Gaziantep, Zonguldak ve Ankara gelmektedir.

Grafik 4: 2023 Yılı Nüfus Yoğunluğu En Yüksek İller (Kişi/km²)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

Grafik-4'te 2023 yılında nüfus yoğunluğu en yüksek on il arasında 3013 kişiyle İstanbul birinci sırada yer almaktadır. 2000 yılına benzer şekilde Kocaeli 582 kişiyle ikinci ve 372 kişiyle İzmir üçüncü sıradadır. 2000 yılından 2023 yılına geldiğimiz zaman Zonguldak ve Trabzon ilk ondan çıkarken Tekirdağ ve Sakarya ise ilk on il içerisinde yer almıştır.

Grafik 5: 2008 ve 2023 Yılı Net Göç Hızı En Düşük İller (Binde)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

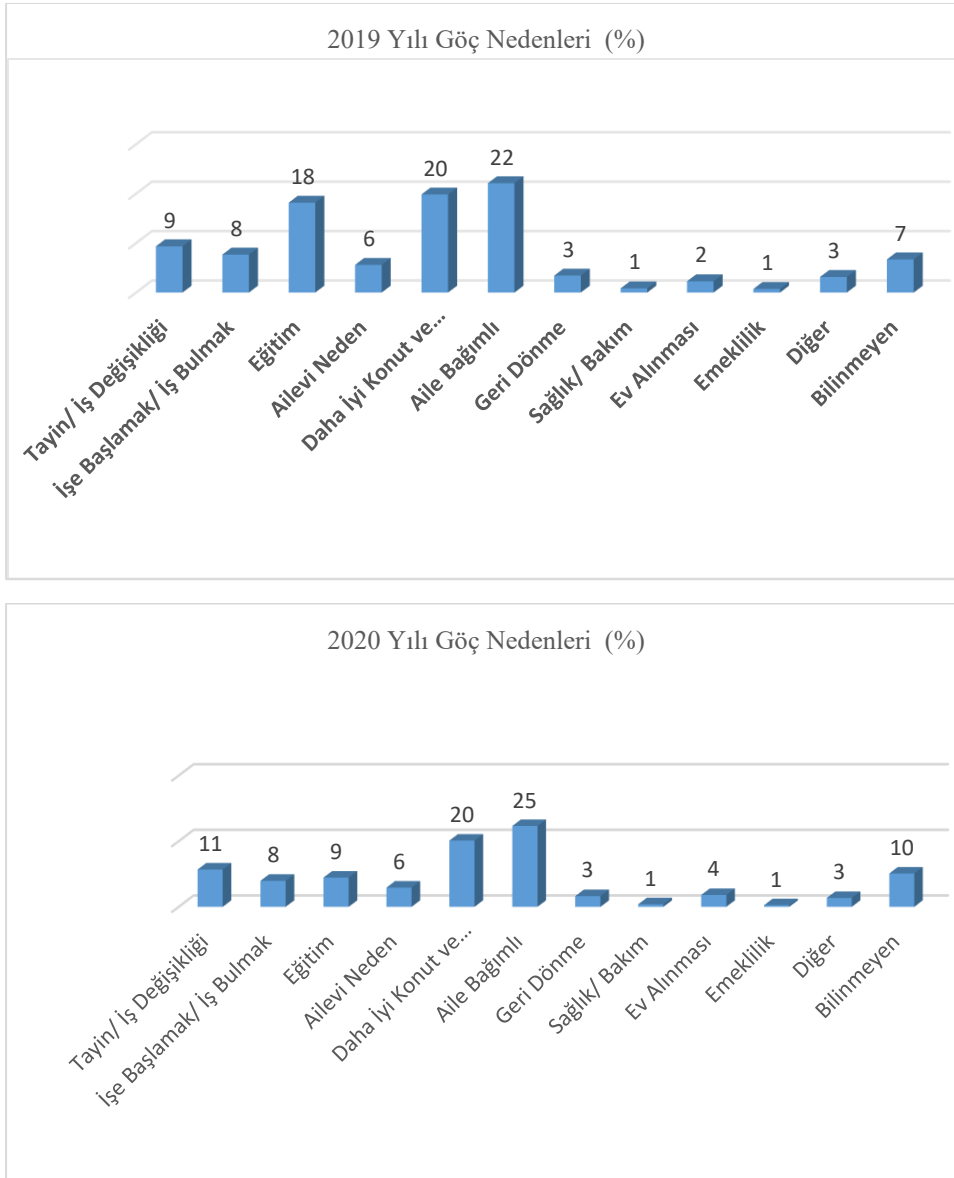
Grafik-5’e baktığımız zaman 2008 ve 2023 yıllarındaki net göç hızı en düşük yani negatif olan on il yer almaktadır. 2008 yılında Muş binde 38,42 ile ilk sırada en çok göç veren il olmuştur. Daha sonra sırasıyla Erzurum, Yozgat, Ağrı, Kars, Bitlis, Bayburt, Ardahan, İğdır ve Kırkkale’nin ilk onda yer aldığı görülmektedir. 2023 yılına gelindiği zaman en çok göç veren iller sıralamasında binde 87,8 Malatya ilk sırada iken, binde 80’ne yakın oranla Hatay, binde 40-45 civarında oranla Kahramanmaraş ve Adıyaman’ın geldiği görülmektedir. 2023 yılında en çok göç veren ya da net göç hızı negatif olan ilk dört ilin Türkiye’de 2023 yılında yaşanan 6 Şubat depreminden etkilenen illerin oluşturduğu tespit edilmiştir.

Grafik 6: 2008 ve 2023 Net Göç Hızı En Yüksek İller (Binde)

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

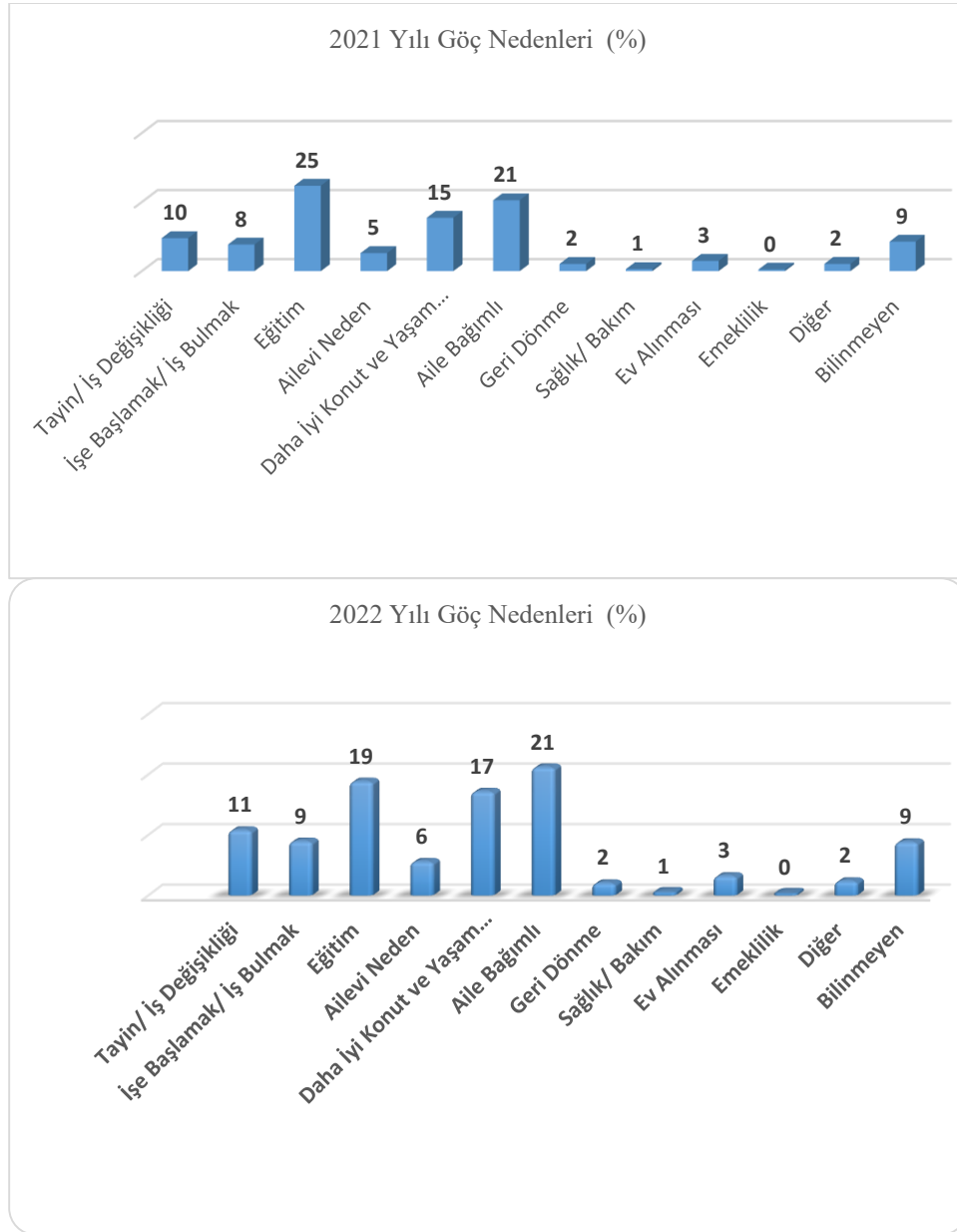
Grafi-6'da ise 2008 ve 2023 yıllarında en fazla pozitif net göç hızına sahip on il yer almaktadır. 2008 yılında Yalova binde 52,58'lik bir oranla en çok göç alan il olmuştur. Yalova'yı binde 33,19 ile Tekirdağ izlerken, Antalya (19,68), Kocaeli(15,56), Bursa(14,29), Muğla(13,93), Eskişehir(13,25), Bartın(11,36), Tunceli(9,22) ve Aydın(9,15) ilk on il içerisinde yer almaktadır. 2023 yılında Gümüşhane binde 71,86 en çok göç alan iller arasında ilk sırada yer almaktadır.

Grafik 7: 2019 ve 2020 Göç Nedenleri (%)

Kaynak: <https://nip.tuik.gov.tr>

Grafik-7’de Türkiye’de iç göçe neden olarak faktörlerin dağılımları 2019 ve 2020 yılları için verilmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında aileye bağımlı olarak yer değiştirme Türkiye’de iç göçün en önemli nedeni olurken daha iyi bir konut ve yaşam koşullarına sahip olmak ise ikinci sırada yer almıştır. 2019 yılından eğitim %18 ile üçüncü sırada yer alırken 2020 yılında %9’luk bir oranla dördüncü sıradadır. Bu durumun 2020 yılında başlayan küresel salgın ve eğitimin uzaktan olmasına bağlı olarak gerçekleştiği düşünülebilir. Her iki yılda da en önemli ilk üç/dört neden arasında tayin/iş değişikliğinin ve yeni bir işe başlama faktörünün yerini koruduğu görülmektedir.

Grafik 8: 2021 ve 2022 Göç Nedenleri (%)

Kaynak: <https://nip.tuik.gov.tr>

Grafik-8’de 2021 ve 2022 yılları için Türkiye’deki iç göçün nedenleri yer almaktadır. 2021 yılında iç göçün en önemli nedeni eğitim iken 2022 yılında aileye bağımlı ya da bağlı olma olmuştur. Sıralamada değişiklik olsa da her iki yıl için de eğitim ve aile bağımlı olma ilk iki sırada yer alırken daha iyi bir konut ve yaşam koşullarına sahip olmak (2021: %15, 2022:%17) üçüncü sıradaki yerini korumuştur.

2.1. Ampirik Literatür

Alanda göç ya da gelir eşitsizliği üzerine yapılmış olan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak doğrudan iç göç ile gelir eşitsizliğine odaklanan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Alana yapılacak katkı ve kapsam bakımından literatür konunun sınırlarını aşmayacak şekilde incelenmiştir. İç göç hareketleri ile gelir başta olmak üzere diğer sosyal ve ekonomik faktörler arasındaki ilişkileri inceleyen (ulusal ve uluslararası) başlıca ampirik çalışmaların bulguları bu bölümde kronolojik olarak verilmiştir.

Jacobsen ve Levin (2000), Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) iç göçün ekonomik statü üzerindeki etkisini kadın ve erkekler açısından araştırmıştır. Veriler ABD nüfus sayımı bürosu tarafından yapılan Gelir ve Program Katılımı Anketi (SIPP) aracılığıyla temin edilmiştir. Kazanç, istihdam, ev/adres değişiklikleri ile diğer bazı sosyo ekonomik göstergeler dikkate alınarak analiz yapılmıştır. Hanehalkı taşınma kararı alırken karar alma sürecinde göreceli ekonomik fırsatların önemli olduğu, göç etmenin evli çift ve bekâr erkek hanelerinin kazanç yapısı üzerinde çok az etkili olduğu ancak göçün kadınlara katkı sağladığı görülmüştür.

Üçdoğruk (2002), İzmir’deki göç hareketlerinin açıklanması amacıyla çok durumlu logit model kullanarak analiz yapmıştır. İzmir büyükşehir kent merkezinde yer alan dokuz ilçedeki kişilere anket uygulanmıştır. Göç üzerinde etkili olan en önemli faktörlerin yaş ve eğitim olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra psikolojik faktörler ile gidilecek yerde yakınlarının olması da iç göç üzerinde etkili önemli faktörlerdir. Bunlar dışında İzmir’e yapılan göçler üzerinde terör faktörünün de etkili olduğu görülmüştür ancak terör ekonomik faktörlerin gerisinde yer almaktadır. Çelik, (2006), Türkiye’de iç göçleri itici ve çekici güçler yaklaşımı çerçevesinde incelemiştir. Analiz sonucunda, Türkiye’de göç hareketlerini etkileyen itici güçler tarım için toprağın yetersiz olması ve tarımdaki makineleşme olarak tespit edilmiştir.

Mberu (2006), iç göç ile hane halkı yaşam koşulları arasındaki ilişkiyi Etiyopya için incelemiştir. 1998 yılı Göç, Cinsiyet ve Sağlık Araştırması Anketi verilerini kullanarak beş bölge için çok değişkenli regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, göç ile yaşam koşulları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Tanımlayıcı analizde ülkedeki iç göçün en önemli belirleyicisinin çevresel bozulma, kıtlık ve savaşın etkisiyle oluşan hayatta kalma çabası olduğu saptanmıştır. Ayrıca hane halkı büyüklüğü arttıkça yaşam koşullarının da iyileştiği ve özellikle bu durumun on kişiden fazla haneler için daha önemli olduğu görülmüştür. Pazarlıoğlu (2007), Türkiye’de İzmir ili çerçevesinde iç göçün belirleyicilerini analiz etmiştir. İzmir’e göç etmeyi etkileyen en önemli faktörler ekonomiktir. Diğer illerden İzmir’e yapılan göçlerde yaş ve eğitimin önemli faktörler olmadığı ancak şehir içindeki göçlerde yaşın önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

Ha, vd. (2009), Çin’deki yaklaşık yüz köy verisiyle 1997-2006 dönemi için panel veri analizi yapmıştır. Araştırmadaki temel amaç, kırsaldan kente göçün, göç veren bölgelerdeki gelir eşitsizliği ve cinsiyetler arası ücret farklılıkları üzerindeki etkisini tespit etmektedir. İç göçün başlangıçta gelir eşitsizliği ve cinsiyete dayalı ücret farklılıkları üzerinde artırıcı etkiye sahip olduğu ancak zaman içerisinde bu etkinin olumlu bir şekle dönüştüğü görülmüştür.

Hierro ve Maza (2010), İspanya için 1996-2005 dönemine ait il verileri kullanarak iç göçün gelir yakınsaması üzerindeki etkisi incelemiştir. Birkaç aşamada yapılan analiz sonuçlarına göre iç göçün gelir yakınsama hipotezi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Yabancı doğumlu kişilerin ülke içi göçünün kişi başına düşen gelir farklılıklarının azaltılması konusunda olumlu ancak zayıf bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca zayıf olan bu etkinin gelecek yıllarda önemli bir role sahip olma olasılığının olmadığı da öngörülmüştür.

Bahar ve Bingöl (2010), Türkiye’de iç göçün işgücü piyasaları üzerindeki etkisini 2000 yılındaki verileri kullanarak karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, Türkiye’de iç göçün sektörel geçişlerde pozitif bir katkı yapmasına karşın göç edilen bölgeler açısından istihdamı ve işsizliği negatif etkilediği görülmüştür. Bülbül ve Köse (2010), Türkiye’de bölgelerarası göç hareketlerinin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile incelemiştir. İncelenen 12 bölge bağlamında elde edilen sonuçlara baktığımızda bölgelerin birbirinden anlamlı şekilde ayrıştığı tespit edilmiştir. Batı Marmara, Doğu Marmara ile Batı Anadolu Bölgeleri’nin birbirlerine yakınsama göstermesine karşın İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri ise anlamlı şekilde diğerlerinden farklılaşmıştır. Böylece sosyal ve ekonomik göstergeler aracılığıyla bölgeler arası mekânsal farklılaşmaların olduğu tespit edilmiştir.

Zhu ve Luo (2010), 2002 hane anketi verileri kapsamında Çin'in Hubei eyaletindeki 42 köyde yer alan 1208 hane dikkate alınarak kırsaldan kente göçün, kırsal yoksulluk ve eşitsizlik üzerindeki etkisini araştırmıştır. Üç aşamada gerçekleştirilen çalışmada, tarım sektöründe iş gücü bakımından daha düşük marjinal verimliliğe sahip bireylere alternatif sunan göçün kırsal gelirden artış sağladığı görülmüştür. Tarım ve tarım dışı faaliyetlerde daha yüksek getiri bekleyen çiftçiler kırsalda kalırken kentlerde tarım dışı sektörlerde daha yüksek getiri bekleyenler ise göç etmeyi tercih etmişlerdir. Arazi arzındaki sınırlılık karşısında hanelerin göç etme olasılığı yükselmektedir. Ayrıca daha yoksul haneler göçten orantısız bir şekilde yararlanmaktadır. Dolayısıyla göçün kırsal gelir üzerinde eşitlikçi bir etki yaptığı tespit edilmiştir.

Uysal ve Aktaş (2011), Türkiye'deki iç göçler üzerindeki etkili olan faktörleri sıralı regresyon analizi ile araştırmıştır. İç göç üzerindeki önemli faktörlerin gelir ve sanayileşme sürecindeki ekonomik sorunlar olduğu görülmüştür. Kırdar ve Saraçoğlu (2012), iç göç, bölgesel yakınsama sorunu ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye için incelemiştir. 1975-2000 dönemi kapsayan 67 ile ait verilerin kullanıldığı yakınsama analizinde ilgili dönem için ilk etapta kişi başı gelir bakımından iller arasında mutlak ıraksama tespit edilmiştir. İkinci olarak illerin bölgesel ve sektörel farklılıklar ayrıştırılarak yapılan koşullu yakınsama analizine göre iller arasında bir yakınsamanın varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca tespit edilen bu koşullu yakınsama üzerinde iç göçün herhangi bir etkisi tespit edilememiştir. Yakar (2013), Türkiye'de iller arası göçü 2007-2012 dönemi için regresyon analizi ile incelemiştir. Sosyal ekonomik gelişmişlik araştırması değerleri arasındaki ilişki dikkate alınarak yapılan analizde bu değerlerin illerin göç vermesinden daha çok göç alması üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Brauw, vd. (2013), Etiyopya'da iç göçün refah üzerindeki etkisi panel verileri ile analiz etmiştir. On sekiz yerel yerleşim biriminden toplanan Etiyopya Kırsal Hane Halkı Anketi verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, göçün temel belirleyicisinin istihdam olduğu görülmüştür. Göçmenlerin gıda ve gıda dışı tüketimleri bakımından birçok alanda refahının arttığı da saptanmıştır.

Çatalbaş ve Yarar (2015), Türkiye'de iç göçün belirleyicilerini panel veri analizi yöntemi ile saptamaya çalışmıştır. 2008-2012 dönemini kapsayan veri seti ile yapılan analiz sonuçlarına göre, bölgelerin sanayi bakımından gelişmiş olması iç göçü artırırken enflasyon, istihdam ve güvenlik faktörlerinin iç göç üzerinde negatif etkisi olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada iç göçün işsizlik oranlarının düşük ve istihdam oranlarının yüksek olmasının bölgeler arası göçü daima artıran faktörler olmadığı ortaya konulmuştur. Çiftçi ve Şengezer (2015), Türkiye'de iç göç ile sosyo-ekonomik gelişmişlik ilişkisini bölgeler açısından incelemiştir. Yapılan diskriminant analizi sonuçlarına göre, bölgeler arası gelişme düzeyinin farklı olması iç göç için etkili ancak baskın olmayan bir faktördür. Ayrıca yapılan diğer bir analiz sonucunda gidilen bölgedeki hemşehri varlığının iç göç üzerinde o bölgenin ekonomik olanaklarından daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çelikay (2016), Türkiye'de iç göç ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisini panel veri analizi ile test etmiştir. 2008-2015 dönemini kapsayan veri setinin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre; uzun dönemde iç göç ve işsizlik arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Ayrıca nedensellik ilişkisi sadece işsizlik oranından göçe doğru gerçekleşmiştir. Albayrak ve Abdioğlu (2017), 2015 yılı verilerini kullanarak Türkiye'de iç göç üzerinde etkili olan sosyal, ekonomik, demografik ve kültürel faktörleri araştırmıştır. Temel bileşenler regresyon analizi yapılmıştır. Temel bileşen analizi sonuçlarına göre, Türkiye'de iç göçe sebep olan başlıca faktörler sırasıyla; ekonomik faktörler, eğitim, sağlık, altyapı ve kent huzuru olarak tespit edilmiştir. Tatoğlu (2017), Türkiye'de net göç hızını etkileyen ve net göç hızı üzerinde etkili olan faktörleri 2008-2014 dönemi için 12 bölgeyi kapsayacak şekilde araştırmıştır. Üniversite sayısı, evlilik sayısı, traktör sayısı, uçak iniş-kalkış sayısı net göçü azaltırken boşanma sayısı, sinema salonu sayısı ve nüfus artışı net göç hızını artırmaktadır. Elde edilen bu sonuçların bölgelerde açılan üniversite sayıları ve oluşun/oluşması

muhtemel iş olanakları ile yakından ilgili olduğu düşünülebilir. Özellikle eğitim ve istihdamın net göç hızı üzerinde önemli bir etki oluşturduğu açıktır.

Hua ve Yin (2017), Çin’de iç göç kararının kırsal alandaki gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Veriler 1999-2004 yıllarını kapsayan Bölgesel Yoksulluk İzleme Anketi’nden alınmıştır. Kırsal alandaki iç göç kararının ve ev üretiminin kırsal gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi analiz eden bu çalışmada; göç edenlerin yerel olarak iş bulmaları (ev üretimine geçmeleri) halinde elde edecekleri gelir göç etmeleri durumundan daha fazladır. Dolayısıyla iç göç kırsal alanda hane halkı için en uygun seçenek değildir.

Kollamparambil (2017), Güney Afrika için göç edilen bölgeler bakımından iç göçün bölgesel bireysel gelir eşitsizliğine etkisini araştırmıştır. 2008, 2012 ve 2014 yıllarına ait Ulusal Gelir Dinamiği Anketi (NIDS) verileri kapsamında Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanılmıştır. İşgücü piyasasına odaklanan ve üç sektörlü geliştirilen bir model ile yapılan analiz sonucunda; göçün göçmenler arasındaki işsizliği azalttığı ancak göç edenlerin göç etmeyenlere göre de daha yüksek işsizlik oranlarına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kentlerdeki gelir eşitsizliğinin kırsal alanlardan olan göçün bir sonucu olduğu da tespit edilmiştir.

Khoirunurrofik (2019), Endonezya’daki iç göç hareketlerinin belirleyicilerini ve ekonomik değişkenlerin iç göç üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Merkezi İstatistik Bürosu (BPS) tarafından sağlanan 1990, 2000 ve 2010 yıllarına ait nüfus sayımı verileri kullanılmıştır. Çekim modeli ile yapılan analizde artan gelir eşitsizliğinin iç göçü azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca insanların hedef bölgedeki çekici faktörlerden daha çok mevcut konumdaki itici faktörlere bağlı olarak göç ettiği görülmüştür. Gürbüz ve Karabulut (2018), kırsal göç üzerinde etkili olan faktörleri hiyerarşik kümeleme ve regresyon analizi ile Türkiye için araştırmıştır. Analizde, sosyal ve ekonomik faktörlerin kırsal göç üzerinde etkili olduğu ve şehirlerin göç çekici veya itici özelliklerinin etkisinin varlığı saptanmıştır. Özdemir (2018), Türkiye’de iç göçün belirleyicilerinin tespiti için 2008-2016 dönemine ait verileri kullanarak panel veri analizi uygulamıştır. Uygulama sonucunda; kişi başına düşen elektrik tüketimi, eğitim ve kentleşme iç göçü pozitif yönde etkilerken terör sorunu ise negatif etkilemektedir. Ayrıca göç eden insanların enflasyon ve işsizlik gibi faktörlerden bağımsız hareket ettikleri de diğer bir sonuç olarak tespit edilmiştir.

Özyılmaz, vd. (2019), uluslararası göçmen havalelerinin gelir eşitsizliğine etkisini Türkiye için araştırmıştır. 1984-2015 dönemi verileri kullanılarak göçmen havaleleri, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlarının gelir eşitsizliğine etkisi ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgularda, doğrudan yabancı yatırımlar istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Diğer sonuçlarda ise; uzun dönemde göçmen havaleleri gelir eşitsizliğini artırırken ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini azaltıcı etki yaptığı saptanmıştır.

Bayraktar ve Özyılmaz (2019), Türkiye’de iç göç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2008-2017 dönemi verileri ile incelemiştir. Havuzlanmış En Küçük Kareler, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Modelleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, iç göçün ekonomik büyümeyi artırdığı saptanmıştır. Ayrıca modele dâhil edilen eğitim, kamu harcamaları, istihdam ve dışa açıklık değişkenlerinin de ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Piyapromdee (2021), ABD’de göçün ücretler, iç göç ve refah düzeyi üzerindeki etkisini incelemiştir. ABD Nüfus Sayımı Verileri ve Amerikan Toplum Anketi (ACS) Verileri kullanılarak mekânsal denge modeli ile tahmin yapılmıştır. Beceriye dayalı bir göç politikasının düşük becerili kişiler için refahta iyileşmelere yol açtığı ancak yüksek becerili kimseler için refah kayıplar oluşturduğu saptanmıştır. Göçmen sayısındaki artışının yerleşik kimselerin ücretleri üzerinde etkisi oldukça sınırlı iken daha önceki göçmeler için bu etkinin çok daha fazla olduğu görülmüştür. Refahta yaşanan kayıplarının büyük bir kısmının da konut maliyetlerinden kaynaklandığı diğer bir tespittir.

Tiwari, vd. (2022), Hindistan'daki mevsimsel ve kalıcı göçün kırsal eşitsizlikler üzerindeki etkisi araştırmıştır. Hindistan İnsani Gelişim Anketi Verileri kullanılarak üç aşamalı bir yöntem ile ampirik tahminler yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, mevsimsel göçe daha iyi durumdaki göçmenler katılırken kalıcı göçün ise toplumun en yoksul kesimlerince hayatta kalmak amacıyla benimsendiği görülmüştür. Hem mevsimsel hem de kalıcı göç grup içi ve gruplar arası eşitsizlikleri iyileştirici etki yaparken mevsimsel göçün daha çok en yoksulların yararına olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Yöntem ve Veriler

Çalışmada, değişkenlerin birden fazla değer aldıkları durumlarda sınıflandırma ve kategorilere ayırma aşamalarında etkin sonuçlar verdiği için lojistik regresyon tercih edilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ikili değerler verilerek model oluşturulmuş gerçekleşme olasılıkları üzerinden yorumlar yapılmıştır.

Değişkenler için birden fazla kategori ve sürekli olma durumları mevcut iken normallik koşulu yerine gelemez. Böyle bir durumda kategorik değişkenler var olması ile bağımsız değişkenlerin dağılımında varsayım ortaya koymayan lojistik regresyon önerilmektedir. Kategorik değişkenlerin modellenmesi ve analizi için en önemli ve uygun yöntem lojistik regresyon olup sosyal bilimler ve diğer bilim dallarında sıklıkla tercih edilmektedir (Sharma, 1996 & Agresti, 2002). Logit (lojistik) ve probit modeller eğer uygun dönüşümler uygulanırsa doğrusal bir yapıya geçebilirler. Bu iki modelin tek farkı fonksiyonların yer aldığı denklemler olup onun dışında oldukça benzerlerdir. İkili değerler alan lojistik regresyon, herhangi bir şeyin gerçekleşmesi ihtimali üzerinden diğer değişkenlerin ne yönde etkilendiklerini belirlememize imkân vermektedir (Gujarati, 2004; Long & Freese, 2006).

Aslında temel olarak tüm regresyon modelleri doğrusal değildir. Dolayısıyla regresyon modelleri için doğrusal olan ve doğrusal olmayan modeller olarak bir ayırım yapmamız söz konusudur. Kurulan regresyon modellerinin bir kısmı doğrusal görünmese dahi kendiliğinden doğrusal olma olasılığı taşımaktadır. Kendiliğinden doğrusal olma ihtimali taşıyan bu modeller eğer uygun dönüşüm yöntemleri seçilirse doğrusal bir yapıya sahip olacaklardır. Aşağıda yer alan dönüşüm denklemlerindeki; z_i $-\infty$ ile $+\infty$ arasında ve p_i ise 0 ile 1 arasında değişen değerleri gösterir (Gujarati, 2004).

1. denklem başarılı olma (p_i) olasılığının lojistik dönüşümü iken x 'lerin bağımsız değişkenleri temsil eden Logit model, 2. denklemde oluşturulmuştur.

- $\text{logit}(p_1)$; p olasılığının lojistik dönüşümü
- p_i ; bağımlı değişkenin 1 değerini alma ihtimalidir.
- $1 - p_i$; bağımlı değişkenin 0 değerini alma ihtimalidir.
- x_i ; bağımsız değişkenleri ve "k" da bağımsız değişken adedini ifade eder.

$$\text{Logit}(p_1) = \log\left(\frac{p_i}{1-p_i}\right) \quad (1)$$

$$\text{Log}\left(\frac{p_i}{1-p_i}\right) = Z_i = \sum_{k=0}^p \beta_k x_{ik} \quad (2)$$

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Türü	Kodu	Açıklaması
Bağımlı Değişken	NGH	Net Göç Hızı (%)
Bağımsız Değişkenler	Gini	Gini Değerleri
	ISTHDM	İstihdam oranı (%)
	İÖM	İlköğretim mezunu oranı (%)
	ORTM	Ortaokul veya dengi mezunu oranı (%)
	LSM	Lise veya dengi mezunu oranı (%)
	YOM	Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı (%)
	DOM	Doktora mezunu oranı (%)
	OHB	Ortalama hane büyüklüğü
	İKTO	İşgücüne katılım oranı (%)

2022 yılına ait tüm veriler İBBS2(26 Bölge) için TÜİK’ten temin edilmiştir.

Tablo-2’de modelde yer alan değişkenlere ait kısaltmalar ve açıklamaları verilmiştir. İlgili değişkenlerin değerleri 2022 yılı için Türkiye’deki İBBS2(26 Bölge) sınıflandırmasına göre TÜİK veri tabanından temin edilmiştir. Bağımlı değişken olan net göç hızına ve diğer değişkenlere ikili değerler atanmıştır. Net göç hızının pozitif olması durumunda “1” değeri verilirken negatif net göç hızı da “0” olarak kodlanmıştır. Benzer şekilde ortalama hane büyüklüğü 3’ten büyük ise “1” değilse “0” değeri, istihdam ve işgücüne katılım oranı %50’den fazla ise “1” değilse “0” olarak kodlanmıştır.

2.3. Bulgular

Tablo 3: Model Tahmin Sonuçları

NGH	Odds Ratio	Std. Err.	z	P>z
Gini	1.12e+32	3.30e+33	18660	0.012
ISTHDM	.928501	.0291482	-2.36	0.018
İÖM	1.000424	.0001472	32174	0.004
ORTM	.9998055	.000068	-2.86	0.004
LSM	1000034	.0000348	0.99	0.323
YOM	1000163	.0001229	12055	0.184
DOM	.9989679	.0016404	-0.63	0.529
OHB	.008664	.0285566	-1.44	0.150
İKTO	.1181441	.2097666	-1.20	0.229
_cons	2.92e-09	2.42e-08	-2.36	0.018
Gözlem Sayısı	27			
Pseudo -R2	0.71			
Wald chi2- (p)	18.76	Prob > chi2		0.003
ROC				98
Correctly Classified				89

ROC (Receiver Operating Characteristic) Analizi, sınıflandırma tablosu, Pearson-chi2 testleri ile modelin ve analizin güvenilirliği test edilmiştir. Tablo-3’te yer alan sonuçlara baktığımız zaman Wald-chi2 olasılık değeri model açısından %5 düzeyinde anlamlıdır. Model için hesaplanan, ROC analizi değeri %98, sınıflandırma tablosu değeri %89 ve Pearson-chi2 testi olasılık katsayısının

($p > 0.05$) %5'ten büyük olduğu görülmektedir. Bunlarda dışında varyans-kovaryans değerleri hesaplaması ile tahminlerde sapmaya yol açacak herhangi çoklu doğrusal bağlantı bulunmadığı görülmüştür.

Türkiye'de iç göç ve gelir eşitsizliği ilişkisinin tespitine dair yapılan analiz sonuçları tablo-3'te yer almaktadır. Türkiye'de iç göç üzerinde etkili olan faktörlere baktığımız zaman; Gini, istihdam oranı, ilköğretim mezun oranı ile ortaokul veya dengi mezunu oranı değişkenleri %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Buna karşın, lise veya dengi mezunu oranı, yüksekokul veya fakülte mezunu oranı, doktora mezunu oranı, işgücüne katılım oranı ve ortalama hane büyüklüğü değişkenleri ise istatikselsel olarak anlamsızdır. Değişkenlerin etkilerinin de aynı yönde olmadıkları görülmektedir. Gelir eşitsizliği ve ilköğretim mezun olmak net göç hızını artırırken istihdam oranı ve ortaöğretim mezunu olmak değişkenlerinin net göç hızını azalttığı görülmektedir. İstatikselsel olarak anlamsız olmasına rağmen ortalama hane büyüklüğü, işgücüne katılım oranı ve doktora mezuniyeti değişkenlerinin de net göç hızı üzerinde negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de bölgesel Gini katsayı değerini artmasının net göç hızının pozitif olma olasılığını 1,12 kat artırdığı tespit edilmiştir. Buna karşın istihdam oranının artmasının da net göç hızının pozitif olma olasılığını 0,98 kat azalttığı görülmektedir. İlköğretim mezunu olmak net göç hızının pozitif olma olasılığını 1 kat artırırken ortaokul veya dengi mezunu olmanın da net göç hızının pozitif olma olasılığını neredeyse aynı düzeyde azalttığı görülmektedir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Birçok ülkede ekonomik ve sosyal gelişimin bir sonucu olarak oluşan iç göçün nedenleri birden fazla olmakla birlikte en etkili olan faktörün ise ekonomik nedenler olduğu düşünülmektedir. Ancak bireyler zaman zaman ekonomik kaygılar dışında aile, eğitim, sağlık gibi farklı nedenlerden dolayı da şehir değiştirmektedirler. Türkiye'de iç göç ile gelir eşitsizliği ilişkisinin incelendiği çalışmanın ampirik bulguları artan gelir eşitsizliğinin net göç hızını da artırdığını göstermektedir. Türkiye'de gelir eşitsizliğinde meydana gelen artışların net göç hızının pozitif olma olasılığının 1,12 kat artırdığı görülürken istihdam oranındaki artışın ülke içindeki göç üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. İlköğretim mezunu olmak göç üzerinde artırıcı bir etkiye sahip iken ortaöğretim mezunu olmak göçü azaltıcı bir role sahiptir. İstatistiki olarak anlamlı olmamalarına rağmen ortalama hane büyüklüğünün ve işgücüne katılım oranının göç üzerinde azaltıcı bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir.

Bireylerin gelirden yeterli ya da eşit şekilde pay alamamaları durumunda buldukları şehirden başka bir şehre göç etmeleri beklenen bir durumdur. Çalışmanın bulguları, Üçdoğru (2002), Pazarlıoğlu (2007), Uysal ve Aktaş (2007), Albayrak ve Abdioğlu (2017) ile uyumludur. Uysal ve Aktaş (2007) doğrudan gelir üzerine bulgulara sahip iken diğer çalışmalar daha çok ekonomik faktörler çerçevesinde analiz ve bulgulara sahiptir. Çalışmada elde edilen diğer bir bulgu olarak istihdamın göç üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olması Çatalbaş ve Yazar'ın (2015) bulguları ile uyumludur. Çelikay (2016), işsizlikten göçe doğru bir nedenselliğin var olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bu sonuç çalışmada yer alan işgücüne katılım oranının artmasının iç göç üzerinde negatif etkiye yol açması sonucu ile uyumludur. Tatoğlu (2017) ve Özdemir (2018) ile benzer şekilde şiddeti ve etki yönü bakımından bağımsız olarak eğitimin iç göç üzerinde önemli etkilere sahip olduğu çalışmada tespit edilmiştir.

Türkiye'deki İBBS2 (26 Bölge) sınıflandırması dikkate alınarak iç göç ve gelir eşitsizliği ilişkisinin tespitini inceleyen bu çalışmada; gelir ve gelir eşitsizliğinin ülke içerisindeki göç hareketleri üzerinde önemli bir role sahip olduğu saptanmıştır. İnsanların daha yüksek gelir, daha fazla sosyal imkânlar ve en nihayetinde yüksek bir refaha ulaşma amacı ile hareket etmeleri doğaldır. Gelir dışında istihdamın, işgücüne katılım oranının, hane büyüklüğünün ve eğitim seviyesinin de iç göç üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu faktörler arasında istatistiki olarak

anamlı çıkmayanlar da olup ancak bu ilişkiler iktisat teorisi açısından anlamlı olarak değerlendirilmektedir.

Gelirin meydana getirilmesi kadar eşit dağılımı da son derece önemlidir. Gerek ülke geneli gerekse bölgeler dikkate alındığı zaman gelir eşitsizliği önemli bir inceleme alanıdır. Bireyler eğer gelirden arzu ettikleri payı alamazlarsa ya da eşit pay alamadıklarını düşündükleri zaman yer değiştirmek isteyeceklerdir. İlk zamanlar gelişen şehir ve bölgeler için olumlu bir etkisi olan bu durumun zaman içinde ters etkisinin de var olduğu görülecektir. Bu nedenle bölgeler ve kentler arasında ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin derin olmaması gerekmektedir. Aksi halde nüfusun yığılması göç edilen kentleri de ekonomik ve sosyal olarak tahrip edecektir. Politika yapıcılar için sürdürülebilir ve dengeli bir ekonominin oluşturulmasına odaklanıldığında bölgesel ve yerel birimlerin kalkınmasına destek verilmesi bu noktada önem taşımaktadır. Bölgeler arası gelir eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik istihdam olanaklarının da artırılması gereklidir. Bölgelere özgü faaliyet alanlarındaki yeni iş imkânlarının oluşturulmasının iç göçü azaltmada etkili olacağı öngörülmektedir. İş olanaklarının artışı ile istihdam düzeyi de artacak ülkedeki gelire ve işsizliğe dayalı nüfus hareketleri azalacaktır. Ayrıca ekonomik gelişme ile birlikte eğitim, sağlık ve diğer sosyal yaşam alanlarında da gelişim yaşanması muhtemeldir.

Türkiye’deki İBBS2(26 Bölge) sınıflandırması kapsamındaki verilerin kullanılması çalışmanın sınırlılığıdır. Türkiye’deki her bir ile ait gelir eşitsizliği verilerinin temin edilmesi ya da oluşturulması durumunda farklı bakış açıları ile yeni analizler yapılabilir. Analizlerden elde edilen bulguların daha mikro düzeyde oluşturulacak olan politikalar açısından da önem taşıması beklenmektedir.

Kaynakça

- Agresti, A. (2002). *Categorical data analysis*. Canada: John Wiley & Sons Inc.
- Albayrak, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). Türkiye’de iç göçü etkileyen faktörlerin analizi. *Researcher: Social Science Studies*, 5(3), 293-309.
- Bahar, O. ve Bingöl, F. K. (2010). Türkiye’de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 43-61.
- Bayraktar, Y. ve Özyılmaz, A. (2019). Türkiye’de iç göç ve ekonomik büyüme. *İş ve Hayat*, 5(9), 100-111.
- Brian, K. (2015). *OECD insights income inequality the gap between rich and poor: the gap between rich and poor*, OECD Publishing.
- Bülbül, S. ve Köse, A. (2010). Türkiye’de bölgelerarası iç göç hareketlerinin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 75-94.
- Çatalbaş, G. K. ve Yazar, Ö. (2015). Türkiye’deki bölgeler arası iç göçü etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile belirlenmesi. *Alphanumeric Journal*, 3(1), 99-117.
- Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27, 149-170.
- Çelikay, F. (2016). Türkiye’de iç göçler ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisi. 2nd *International Congress on Applied Sciences: Migration, Poverty and Employment - UUBK’2016*.
- Çiftçi, M. ve Şengezer, B. (2015). Relation between internal migration and socioeconomic development with inter-regional inequality perspective: a case study from Turkey. *Sigma*, 6(1), 29-40.

- de Brauw, A., Mueller, V. ve Woldehanna, T. (2013). Does internal migration improve overall well-being in Ethiopia. *Ethiopia Strategy Support Program II*, 55. Etiyopya: Ethiopian Development Research Institute.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics*. New York: The Mc-Graw Hill.
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M. (2008). Kırsal göçler ile sosyo-ekonomik özellikler arasındaki ilişkilerin analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 37-60.
- Ha, W., Yi, J. ve Zhang, J. (2009). *Internal migration and income inequality in China: Evidence from village panel data*. United Nations Development Programme Human Development Research Paper 2009/27.
- Hierro, M. ve Maza, A. (2010). Per capita income convergence and internal migration in Spain: Are foreign-born migrants playing an important role?. *Papers in Regional Science*, 89(1), 89-107.
- Hua, Y. ve Yin, Z. (2017). Internal migration decision and rural income inequality: a counterfactual-based Gini decomposition analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(5), 1093-1106.
- IOM. (2009). Uluslararası Göç Örgütü, *Göç terimleri sözlüğü*, 2. Baskı. Cenevre: IOM.
- Jacobsen, J. P. ve Levin, L. M. (2000). The effects of internal migration on the relative economic status of women and men. *The Journal of Socio-Economics*, 29(3), 291-304.
- Khoirunurrofik, K. (2019). Economic inequality, regional development, and internal migration in Indonesia. *Economics and Finance in Indonesia*, 65(1), 4.
- Kırdar, M. G. ve Saracoğlu, D.Ş. (2012). İç göç, bölgesel yakınsama sorunu ve ekonomik büyüme: Türkiye örneği (No. 2012/75). *Discussion Paper. Turkish Economic Association*, Ankara.
- Kok, P. (1999). The definition of migration and its application: Making sense of recent South African census and survey data. *Southern African Journal of Demography*, 7(1), 19-30.
- Kollamparambil, U. (2017). Impact of internal in-migration on income inequality in receiving areas: A district level study of South Africa. *The Journal of Development Studies*, 53(12), 2145-2163.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47-57.
- Long, S. J. & Freese, J. (2006). *Regression models for categorical dependent variables using Stata*. Stata press.
- Mberu, B. U. (2006). Internal migration and household living conditions in Ethiopia. *Demographic Research*, 14, 509-540.
- Mckay, A. (2002). Defining and measuring inequality. *Overseas Development Institute. Briefing Paper, No-1,1-3*.
- Özdemir, D. (2018). Türkiye’de bölgelerarası iç göç hareketlerinin belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1337-1349.
- Özyılmaz, A., Bayraktar, Y. ve Toprak, M. (2019). Uluslararası göçmen havalelerinin gelir eşitsizliği üzerine etkisi: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(4), 297-310.
- Pazarlıoğlu, M. V. (2007). İzmir örneğinde iç göçün ekonometrik analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 121-135.

- Peterson, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Piyapromdee, S. (2021). The impact of immigration on wages, internal migration, and welfare. *The Review of Economic Studies*, 88(1), 406-453.
- Rycoft, R. S. (2014). *The Economics of inequality, discrimination, poverty and mobility*. New York: Routledge.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001). *Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele*. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Sen, Aç (1997). *On economic inequality*. Oxford: Oxford University Press Catalogue.
- Sharma, S. (1996). *Applied multivariate techniques*. Canada: John Wiley & Sons Inc.,
- Tiwari, C., Bhattacharjee, S., Sethi, P. ve Chakrabarti, D. (2022). Internal migration and rural inequalities in India. *Population Research and Policy Review*, 41(4), 1673-1698.
- TÜİK, (2024). Göç nedenleri, <https://nip.tuik.gov.tr/>. 01.04.2024
- TÜİK, (2024). Net göç hızı, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr.01.04.2024>.
- TÜİK, (2024). Türkiye’de nüfusun değişimi, <https://nip.tuik.gov.tr/>. 01.04.2024
- TÜİK, (2024). Nüfus yoğunluğu, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=n%C3%BCfus.01.04.2024>.
- Uysal, M. ve Aktaş, S. (2011). Sıralı regresyon analizi ile Türkiye’deki iç göçleri etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 191-200.
- Yakar, M. (2013). Türkiye’de iller arası net göçlerle sosyo-ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkinin coğrafi ağırlıklı regresyon ile analizi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 22(1), 27-44.
- Zhu, N., & Luo, X. (2010). The impact of migration on rural poverty and inequality: a case study in China. *Agricultural Economics*, 41(2), 191-204.

Araştırma Makalesi / Research Article

DOĞU ANTALYA MASAL DERLEMELERİNDE YALANLAMALI MASAL ÖRNEKLERİ ÜZERİNE*

Bilal NARGÖZ¹

Öz

Yalanlamalı tekerlemeler, yalanlamalı türküler, yalanlamalı destanlar ve yalanlamalı masallar Türk Halk Edebiyatı ürünleri içerisinde yer almaktadır. Yalanlamalı masallarda masal dinleyicileri, masal metninde yer alan tekerlemeler vasıtasıyla gerçek âlemden hayal âlemine geçiş yapabilmektedir. Bazen de yalanlamalı tekerlemeler kullanılmadan masalların tamamı yalanlamalı masal olarak oluşturulmaktadır. Burada yalanlamadan kasıt mübalağa etmektir. İcracı, yaşanmayan şeyleri yaşanmış gibi göstererek ilgiyi üstüne çeker ve merak unsurunu harekete geçirir. Bununla birlikte mizahi bir söyleyiş de oluşturur. Yalanlamalı masallarda ses uyumu vardır. Mantığın kabul etmeyeceği ve hayali vakalardan meydana gelen bu sözlü kültür ürünleri; masal, tekerleme ve yalanlama türleriyle birlikte değerlendirmeye tâbi tutulur. Bu çalışmada bu türlerle etkileşim içinde bulunan, Doğu Antalya'dan derlenen yalanlamalı masallara yer verilmektedir. Yalanlamalı masalların işlevleri, fonksiyonları anlatıcının masala karşı tutumu değerlendirilmiştir. Bulgulara göre icracının anlattığı yalanların karşındakileri aldatmak için söylenen bir yalan olmadığı aksine güldürmek, eğlenmek için söylediği ve sözlü kültür ürünlerinin halkın ortak bilinci olduğu da görülür.

Anahtar Kelimeler: Doğu Antalya, Alan araştırması, Yalanlamalı masallar, Yalanlamaların işlevi, Halkbilimi.

ON REFUTING FAIRY TALE EXAMPLES IN EASTERN ANTALYA FAIRY TALE COLLECTIONS

Abstract

Refuting rhymes, refuting folk songs, refuting epics, and refuting tales are among the products of Turkish Folk Literature. In tales with refutations, listeners are able to go through a transition from the real world to the imaginary world with rhymes. Sometimes, entire tales are created as contradictory tales without using refuting rhymes. What is meant by refutation here is an exaggeration. The performer attracts attention and activates the element of curiosity by making things that did not happen seem like they happened. Besides, it also creates a humorous saying. There is alliteration in contradictory tales. These oral culture products are made up of imaginary events that cannot be accepted by logic. It is evaluated together with the types of fairy tales, nursery rhymes, and tall tales. This study includes refutation tales compiled from East Antalya, which interact with these types of rhymes and tales. The functions of refuting tales and the narrator's attitude towards the tales were evaluated. The findings in this study demonstrate that the tall tales told by the performer are not tales told to deceive others, on the contrary, they are told to make people laugh and entertain. Moreover, they are the products of oral culture are the common consciousness of people.

Keywords: East Antalya, Field work, Refuting fairy tales, The function of the refutations, Folklore.

* Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı öğrencisi Bilal NARGÖZ'ün "Doğu Antalya Masalları" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2024/308 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

¹ Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, bilalnargoz@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9054-9122

Başvuru Tarihi (Received): 30.06.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.08.2024

Giriş

Sakaoğlu, masalı kahramanlarından bir kısmının hayvan, bir kısmının tabiatüstü varlıklar olduğunu, olayların ise gerçek dışı dünyada oluştuğunu ve hayal ürünü olmasına rağmen dinleyicileri ikna eden bir sözlü anlatım türü olarak tanımlamaktadır (1999: 2). Boratav ise anlatıların düz yazıyla söylenmiş, din ve büyü ile ilgili inanmalardan ve törelerden ayrı, bütünüyle hayal ürünü, gerçekle ilgili olmayan ve dinleyiciyi ikna etme amacı gütmeyen kısa anlatı türü olarak değerlendirmektedir (2015a: 85). Masallar irdelendiğinde insan hayatından parçalar sunduğu görülmektedir. Öyle ki insan hayatındaki gerçeklikle beraber hayaller de vardır. Bu gerçeklik ve hayal ürünleri masalarda bir araya gelmektedir. Dolayısıyla masalarda olağan ve olağanüstü olaylar iç içe ve gerçekmiş gibi ifade edilir (Günay, 1975: 2). Masallar kişi ve olayların insan ve doğa üstü özelliklerini ihtiva eden anlatılardır. Masalarda öne çıkan özellik hayal ögesidir. İnsanları gerçek dünyadan masalların hayal dünyasına taşıyan vasıta ise tekerleme benzeri sözlerdir (Güzel ve Torun, 2005: 412).

Elçin, tekerlemelerin kökenini akıl dışı, tahayyül çerçevesinde teşekkül eden uydurma söz ve olaylarla gerçekçi maceralardan meydana geldiğini ifade etmektedir (2001: 590). Tekerleme farklı düşünceleri, gerçekleşmesi mümkün olmayan durumları bir araya getirip, aklın almayacağı bazı neticelere ulaşmakla şaşırtıcı bir etki ortaya koymaktadır. Örgüsü ve konusu açısından bu yönüyle tekerlemeler, beklenmeyen hayal oyunlarının birden ortaya çıkıvermesiyle şaşırtma, eğlendirme ve keyiflendirme amacıyla yapılan bir söz oyunudur (Duymaz, 2002: 25). Tekerlemelerde hayal ürünlerine ve yalanlara yer verilir. Yalan; “doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz” (Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük²) olarak ifade edilir. Yalan, ahlak açısından kabullenilmediği gibi din açısından da kabul görmez. Yalancılar cezalandırılır. Ancak masalarda, türkülerde, destanlarda ve tekerlemelerde, yalanlamalara başvurulur. Duymaz, yalanlamayı anlatıcıların hayatın acıtan gerçeklerinden uzaklaşmak amacıyla olağanüstü bir âlem tasavvuru olarak ifade etmektedir. Fakat bu yalanın ahlaken insanları kandırmak için olmadığını ve sosyal anlamda akla gelen ilk anlamından farklı olduğunu söylemek gerekir. Bunun sebebi bu tür yalanların anlaşılmalı yalan olmasıdır. Yalanı anlatan da dinleyen de vaziyetin farkındadır (2002: 18). Tekerlemelerde “Şu yalan bu yalan... Fili yuttu bir yılan. Karıncanın yedi yerinden çektim kolan; karıncaya bindim, deveyi kucağıma aldım o da mı yalan?...” (Boratav, 2000: 39) sözleriyle yalanlamanın kullanıldığı görülür. Halk edebiyatının sözlü ürünlerinde yalanlama, tekerlemenin yanında destan, türkü ve masal gibi farklı türlerde de yer almaktadır.

Destanlarda yalanlama, güldürmek amacıyla söylenen destanların konusunun uydurma olması âşığın üretkenliğini ve hünerini gösterir (Çobanoğlu, 2000: 311). Âşıklar, yalanlamalı destanlarında toplumda gördükleri aykırılıkları mizahi bir şekilde işler. Âşık yalanlamalarında bireysel, toplumsal ve siyasal bir bakış açısı bulunmaktadır. Âşık yalanlamaları, eğlendirirken düşünmeye sevk eder ve tenkit eder (Artun, 1996: 33). Âşık atışmalarında, inanılmayacak ve bitmeyecek yalanları söylemek; âşığın sözcük dağarcığının zengin olduğunu göstermesi yönünden dikkat çekicidir. Anonim Halk Edebiyatı ürünleri içerisinde çoğu kez yalanlamaya bağlı tekerlemeler ve âşık anlatılarında kullanılan yalanlamaların arasında etkileşim olduğu görülebilir (Günay, 1999: 57). Kaya, âşıkların güldürücü inanılmayacak yalanları sıralamasındaki amacın; icra ortamındaki dinleyicilerin hoşça zaman geçirmesi ve eğlenmesi için olduğunu ifade etmektedir (Kaya, 2007: 88).

Yalanlamalı Destan Örnekleri:

“Bakın hele şu pirenin işine / Henüz girmiş elli sekiz yaşına / Topuz ile gül eyledim başına
Kirpikleri kırılacak hâl değil” (Köprülü, 2004: 273).

² <https://sozluk.gov.tr/>

“... Bir karınca gökte turna avlıyor / Örümcekler kurt peşinde havlıyor / Fare gitmiş balınayı avlıyor / Su içerken bir fil düşmüş kovaya

Ariftir benim bu sözümü bilen / Anlayıp içinden hissesin alan / Şeref bunu söyler, sanmayın yalan / Tabiatı birleştirdim rüyaya” (Taşlıova, 1990: 31).

“... Arslan bey ile karga etmesi müşkül / Bin deve gönderdim eyledi dil dil / Sıyırınca kılıcını divane bülbül / Tahtakehlesinden saçtı al kanı ...

Hengâmî bu cengin methin eyledim / Hayfa deryasını gezip belledim / Yalan yanlış bu destanı söyledim / Ömrümde demedim böyle yalanı” (Kocatürk, 1963: 384-385).

Duymaz, türler arası etkileşimin olduğunu ve Sıçan Türküsü’nün, İstanbul’a Gelirkene Türküsü’nün Çekirge Türküsü’nün ve Tahtakurusu Türküsü’nün misal olarak verilebileceğini söylemektedir. Bu türküler, tekerlemelerin bireysel ve modern edebiyatta yer aldığını göstermektedir (2002: 97). Doğu Antalya derlemelerinde elde edilen “Karınca Türküsü” ise şöyledir:

“Karıncadan at olur mu?

At olsa da satılır mı?

Karıncadan at yaptılar,

Beş bin liraya sattılar.

....

Karıncayı nalladılar,

Boynunu yularladılar,

Sırtını palanladılar,

Değirmene yolladılar.

... K.K.1

Masal tekerlemeleri ve yalanlamalı masalarda da yalan teması görülür. Masal tekerlemeleri ve masallar da bu temayı sıkça kullanır. Tekerlemeler masalın herhangi bir bölümündeki tıpkı sesler ile kelimelerden faydalanılarak ortaya çıkan yarı anlamsız kelimelerden veya sözlerden oluşmaktadır. Birbirinden bağımsız olan fakat dinleyenlerin dikkatini masala yönlendirmek amacıyla birleştirilen sözlerden meydana gelmektedir. Duymaz, masala başlamadan anlatılan tekerlemelerin, masalın içeriğine dinleyicilerin inanmaması için söylendiğini ifade eder. Anlatılanlarda ön planda gerçekliğin değil eğlendirmenin ve ders çıkarmanın olduğunu ve bu sebeple uydurulduğunu söyler (2002: 66). Saussey, Türk masallarının büyü evlerdeki, sihirli eşyalarla yaşamış ya da yaşamakta olan prenslerin, büyücülerin, devlerin ve perilerin var olduğu bir âlemde geçtiğini ifade etmektedir. Ancak Türkler her zaman gerçekçi oldukları için hayal dünyasına geçmeden önce anlatacakları dünyanın içyüzünü güzelce belirleyerek bu anlatılanlara inanmadıklarını göstermek isterler (1936/1952: 38-39).

Yalanlamalı masalların daha iyi anlaşılması için örneklendirmek faydalı olacaktır:

“Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellâl iken, sıçan berber iken, ben onbeş yaşında iken, anamın babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken, var varanın sür sürenin destursuz bağa girenin hâli budur” (Saussey, 1936/1952: 39).

“Koştu eve vardım “Baban doğdu” dediler, kucağıma bir yumurta verdiler. Yumurta elimden düştü, içinden kocaman bir horoz çıktı, sokağa kaçtı. Kovalamaya

başladım. Taş attım değmedi. Ceviz attım... Cevizden bir kocaman ağaç bitti. Üstündeki cevizleri düşüreyim diye taş attım değmedi. Toprak attım, ağacın başı tarla oldu. Kimi dedi: “Buğday ek”, kimi dedi: “Karpuz ek”. Karpuz ektim. Öyle karpuz verdi ki tarla, develer taşıyamadı. ... Vay anam karpuz, evin köyün yıkılası karpuz...” (Boratav, 1992, s, 55- 56).

Saussey, geçmiş zamana yolculuğa çıkmadan önce söylenen uzun formüllerle yetinilmediğini ve asıl masala başlamadan önce tekerleme söylendiğini ifade eder. Bu tekerlemeleri darmadağın bir kâbusun uyaklı ve uyumlu hikâyeleri olarak değerlendirir. (Saussey, 1936/1952: 9).

“Var varanın sür sürenin hali budur masalı sevenin. Enteşten, menteşten üç oğlan çıktı çirleşten. İkişi şallah mallah birinin gömleği yok çıplak. Oğlanın üstünde üç kuruş buldum. Aldım çarşıya gittim. Çarşıda öyle bir karpuz satılıyor ki mazı kadar kaldırılamaz, koltuğa sığmaz, şunu yiyeyim diye kesmek istedim. Keserken bıçağımı içine kaçırdım. Bıçağımı çıkarayım derken kendim içine kaçtım ben orda gezerken, öteden bir çoban geldi. Burada ne yapıyorsun diye sordum. Bana on sene evvel burada sürümü yitirdim, arıyorum, hâlâ bulamadım dedi. Başıma çıkardım o yana bu yana bakarken bir adam geldi, bana bir tokat indirdi kafam koştum. Odun pazarında soğan sarımsak satmağa gitti. Ben de arkasından koştum. Orada kafam mısın kafam değil misin diye onunla epeyce patırdı ettik. En son kafam bana geldi, oradan çıktım köye gittim, köyün üç evi var, ikisi yıkık mıkık birinin damı yok. Damı yok eve girdim, başı yok bir kocakarı sakız çiğniyor, ona, bana bir tencere ver dedim. Nenem bana üç tencere verdi, ikisi kırık kırık, birinin dibi yok, dibi yok tencereyi aldım onda eti öyle pişirdim ki hakik gibi. Eti yedim, suyunu cebime koydum. Sonra bir baktım kafam yine yok. Araya araya onu yine buldum. Kafam mısın kafam değil misin diye kavgadan sonra yine bana geldi. Sürüştük mürüştük. Kadı'nın kapısında buluştuk. Kadı evinde yok. Karşısındaki mercimek ağacına çıkmış, mercimek toplarmış. Kafamla beraber oraya gittik. Ağacın tepesinden bize bağırdı. Sesini güç duyduk. Dedi ki sizin davanız büyük davadır, kırk tabak kağıt kırk tabak kamış getirin de sonra da kırk ayaklı bir merdiven bulun da ben de buradan ineyim dedi. Gittik. kırk tabak kağıt aldık, kırk kucak kamış getirdik. Kırk ayaklı merdiven aramağa çıktık. Onu da bulduk getirdik, mercimek ağacına dayadık. Kadı inerken merdiven bir kırıldı, Kadı öldü. Kafam da bana döndü” (Saussey, 1936/1952, s. 39-40).

Bu örnekler müstakil bir masal olarak icra edildiği gibi masallara hazırlık tekerlemesi olarak da anlatılabilmektedir. Bazı masalların başında yalanlamalı tekerlemelere yer verildiği gibi bazı masalların da tamamı yalanlamalı masal olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Elçin'in eserinde yer alan “Horoz Masalı”nda horoz gübrelikteyken ayağına diken batar ve bir nineden bunu çıkarmasını ister. Nine diken çıkarır ve ateşe atar. Horoz ertesini gün gelir ve diken almaya istediğini söyler. Dikeni ateşe attığını söyleyen ninenin şipitini alır ve yolda karşısına çıkan bir eve bırakır. Gelip alacağını söyler. Ev sahibi de şipiti koyunun yediğini söyleyince evdeki koyunu alır ve yola koyulur. Dere kenarındaki eve koyunu bırakır ve sonra gelip alacağını söyler. Horoz bir süre sonra gelir ama koyunu yediklerini söylerler. Horoz da koyunun yerine ev sahibinin ineğini alarak bir düğün evine varır. İneği oraya bırakır ve gelip alacağını söyler. Yemek yetmeyince düğün sahibi ineği keser ve misafirlere yedirir. Horoz ineğini almak için gelir ama ineğiyle ziyafet çekildiğini öğrenince ineğin yerine gelini alır, gider. Yolda, gelinle birlikte giderken çobana rastlar ve çobana gelini verir. Çobanın kavalını da kendi alır ve bir ağacın tepesine çıkar. Kavalını çalıp şöyle şarkı söylemeye başlar:

Bir dikene bir şipit

Bir şipite bir koyun
Bir koyuna bir inek,
Bir ineğe bir gelin
Bir geline bir kaval.

Gıygıdı gıygıdı gooooo. Gıygıdı gıygıdı gooooo (Elçin, 1997, s. 256).

Yalanlamalı masallar konusunda yeterince çalışma yapılmamıştır. “Bu konuda Boratav’ın “Zaman Zaman İçinde” (1992: 57-83), “Tekerleme” (2000: 113-199) ve “Az Gittik Uz Gittik” (2015b: 13-16) adlı kitaplarında, Bilge Seyidoğlu’nun, “Erzurum Masalları” (2006: 356-358) adlı kitabında, Saim Sakaoğlu’nun, “Kıbrıs Türk Masalları” (1983: 5-7) ve “Masal Araştırmaları” (1999: 58) adlı kitaplarında, Ali Duymaz’ın “İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler” (2002: 263-268) adlı kitabında, Ali Berat Alptekin’in, “Yalanlamalı Masallar” (1989: 7) adlı yazısında yalanlamalı masal örnekleri vardır. Canan Kökus’un, “Anadolu Sahası Türk Halk Edebiyatı Metinlerinde Yalanlama ve Yalanlamalı Türler” (2018: 60-75) adlı yüksek lisans tezinde farklı kaynaklardan tespit ettiği yalanlamalı masal metinleri yer alır. Münir Cerrahoğlu’nun “Yalanlamalı Destanlar İle Masal Tekerlemeleri Arasındaki Benzerlikler” (2011: 281-293) adlı yazısında da iki tür arasındaki benzerlikler örneklerle verilmiştir. İsmail Abalı’nın “Anadolu Sahası ve Kırgız Folklorunda Yalanlamalar ve İşlevleri” (2016: 3) adlı yazısında ise Türkiye ve Kırgızistan folklorundaki yalanlamaları mukayeseli bir şekilde ele almaktadır. Satı Kumartaşlıoğlu’nun “Yalanlamalı Masallar Üzerine - Kütahyalı Bir Anlatıcıdan Dört Örnek İle” (2021: 294) adlı yazısında yalanlamalı masalları değişik açılardan incelemiştir. Yalanlamalı masallar, Thompson’un hazırladığı masal kataloğunda 1875-1889, Eberhard ile Boratav’ın hazırladığı Türk Masalları Tip Kataloğu’nda ise 358-363 numaraları arasındadır.

Makalede “Doğu Antalya Masalları” isimli doktora çalışması için yapılan derlemelerde; görüşme-mülakat ve gözlem metotları ile elde edilen ürünler kullanılmıştır. Çalışma sırasında izin verilen ölçüde ses kayıt cihazı, kamera, fotoğraf makinesi ve bilgisayar kullanılmıştır. Doğu Antalya’nın ilçelerinden Gazipaşa ve İbradı’da saha çalışması sırasında tespit edilen yalanlamalı masala giriş tekerlemesi, yalanlamalı türkü örneği ve yalanlamalı masallar yer almaktadır. Günümüzde masal anlatma geleneği bitmeye yüz tutmuştur. Böylelikle sözlü kültür de yok olmaktadır. Bu yönüyle derleme faaliyetleri ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışma ile diğer yalanlamalı masalların mukayese edilebilmesi ve bundan sonra yapılacak çalışmalara da katkı sağlaması amacıyla yazıya aktarılması ve incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

1. Metinler

1.1. Yalanlamalı Tekerleme

Yalanıdım yaşadım / Bir topacık keşidim³ / Keşimi elimden aldılar / Beni bi suya saldılar
Suda bi darak buldum / Darağı tatarı verdim / Tatar bana darı⁴ verdi / Darıyı guşa verdim
Guş bana kanat verdi / Kanadı göğe verdim / Gök bana yağmur verdi / Yağmuru yere verdim
Yer bana çimen verdi / Çimeni goyuna verdim / Goyun bana guzu verdi / Guzuyu gasaba verdim
Gasap bana para verdi / Parayı çerçiciye verdim / Çerçici bana boncuk verdi / Boncuğu kıza verdim
Kız bana bir at, bir ok, bir kılıç verdi / Bindim bu yavuz ata, okumu ata ata / Uludağları aştım, /
Dört bucağı dolaştım / Türkeline ulaştım. K.K.2

³ Keş: Bir peynir türü, çökelek.

⁴ Darı: Mısır.

1.2. Birinci Yalanlamalı Masal

Köse Değermenci Masalı

Bir ihtiyar varmış. Oğluna demiş ki:

“ Bir gün, Köseli Değermende ununu üğütme.” demiş.

Adam, bir gün gelmiş ve ölmüş. Evde de un tükenmiş. Oğlu değermene gitmiş. Kösenin değermene varmış. Bir bakmış ki Köse oradaymış. Oğlanın aklına gelmiş. O adama gitmeyin diye babamın vasiyeti vardı. “Ben burada un üğütmem. Aşağıdaki değermene gideceğim.” demiş.

Aşağıki değermene gitmiş. Köse de bunun üstüne kestirme yoldan aşağıdaki değirmene gitmiş ve kıyafet değiştirmiş. Oğlan oraya varmış bakmış ki burada da var bir Köse. Oğlan:

“O zaman ben burada da üğütmecen aşağıki değermene gideceğin. Oğlan, o adama babamın vasiyeti vardı. Ben burada un üğütmem. Aşağıki değermene gideceğim.” demiş. Aşağıki değermene gitmiş. Köse değirmenci yine kılık değiştirmiş bu değirmene de gelmiş. Oğlan da bakmış bakmış başka değirmen yokmuş. Evde ekmek de yokmuş. Oğlan:

“Çoluk çocuk aç ekmek bekler. Bari bu değirmende unu mu üdiyin.” demiş. Köse unu üğütmüş. Köse oğlana: “Oradan un al gel de bir çörek yapalım, yelim. Unu senden ufrası benden olsun.” demiş. Öteki adam hemen su dökerimş su dökerimş. Su döke döke çovalda un bitmiş. Derke Köse:“Hindi ne yapcaz bunu? Birimiz yalan söyleyelim. Kimin yalanı üstte çıkarsa bu unlardan yaptığımız çöreği o alsın, gitsin. O götürecektir.” demiş. Değermenci Köse, oğlana:

“Anlat bakalım.”. Oğlan da başlamış anlatmaya: “Bizim eski bi ekinliğimiz vardı. Ekin biçerdim ben. Orda da bizim bi topal arı vardı. Sabahleyin, akşamleyin bir baktım bizim topal arı yok. Atı eğerledim, gettim. Vardım Kaf Dağı'nın başına. Kaf Dağı'nın başında buldum, getirdim Topal arıyı. Bizim govanın içine saldı.” demiş. Ondan sonra oğlan:

“Benim at diye eğerlediğim foraz⁵ imiş. Forazın içinde bi yara çıkmış. O yaraya sen ceviz yağı süreceksin.” demişler. Ceviz yağı sürmüş yaraya. Foraz diye atmış eğerlediği. Forazın çiğninde bi yara çıkmış. Yaranın içinde bi ceviz ağacı çıkmış. Ceviz ağacının üstünde ekin biçer imiş. Foraz ötdükce dilkiler gelir imiş forazın sesine. Foraz ağacına dilkiler gelirmiş. Foraz,:

“Ekin biçer idim.” demiş. Oğlan:

“O dilkinin ayağına orağı bi saldı. Orak dilkinin ayağına çakıldı.” demiş.

Horaz, dilkiden kaçarmış, ekin biçilirmiş. Oğlan, Köse'ye:

“Horaz dilkiden kaç ar ekin biçilir. Horaz geder, ekin biçilir. Benim ekin biçildi. Bu getirdim masul; dilkinin govaladığı, o forazın biçdiği masul.” demiş. Adam:

“Geç olum sen. Ben bubanın çok ekmeni yedim idi emme bunu sen gazandın. Bu sefer sen benim ekmemi yecesin. Götür, git şu çovalı.” demiş.

Böylelikle, Köseyi aldatmış ve evinin yolunu tutmuş. K.K.2

1.3. İkinci Yalanlamalı Masal

En İyi Yalancı Masalı

Bir gün padişah: “ Ülkemdeki en iyi yalancıyı bulun, getirin. Öyle bir yalan söyleyin ki hiç yalanı bitmesin. Eğer bulursanız ona bir kese altın vericem.” demiş. Ülke geneline haber salmışlar. Bunu duyan yalancılar, padişahın yanına gelmişler uzun uzun masallar, hikâyeler, yalanlar anlatmışlar.

⁵ Foraz: Horoz

Saatlerce anlatmışlar ancak evet, evet diyerek bir yerde tıkanmışlar artık anlatacak bir şeyleri kalmamış.1, 2, 3, 5, 10, 100 kişi bu şekilde anlatmış ancak yalanları bitince padişah kızmaya başlamış. Padişah: “ Bunlar aradığım kişi değil.” demiş. Padişah:

“Yeter artık yahu bu ne böyle? bulamadınız mı iyi bir adam yalanları bitmeyen bir adam?” demiş.

Bir adam daha gelmiş böyle pejmurde kılıklı üstü başı yırtık dökük bir adam gelmiş. Bu adam: “Bir de beni dinleyin.” demiş. Bu kadar adam geldi gitti. Onları bile beğenmedi. Seni mi dinleyecek diye cevap vermişler. Pejmurde kılıklı adam: “ Olsun, hünkârımız bir de beni dinlesin diye ısrar etmiş. Rica etmiş.” Muhafızlar: “Tamam” demişler. Adamı padişahın huzuruna çıkarmışlar. Adam padişahın huzurunda anlatmaya başlamış:

“Efendim, bir gün evde hanımla birlikte otururken öğlen ne yiyeceğiz? Ne içeceğiz? diye konuşurken “ Ben tüfekle birkaç kuş vurup geleyim dedim.” Evden tek dolma tüfeğimi aldım. Evden biraz uzaklaştım. Bir de ne göreyim Bizim bir tane dut ağacımız vardı. Ağacın başında binlerce sığırcık kuşu birikmiş duruyor. Bir kuşlara baktım. Bir tüfeğe baktım. Bir atımlık sıkı var. Şimdi bu sıkıyı atarsam iki üçü alacak geri kalanı kaçıp gidecek diye düşündüm.” demiş. Adam: “Bu arada aklıma bir fikir geldi. Eve döndüm. Çul çaput ne varsa hepsini birbirine ekledik, birleştirdik. Hanımla bunu dut ağacının üstüne attık. Kuşlar bu çul ve çaputun içinde kaldı.” demiş. Aman, Allah'ım bu da ne demiş adam? Tepesinde küçük bir açıklık kalmış.” demiş. Padişah da: “Ee” demiş. Adam da:

“ Pırt biri kaçtı.” demiş. Padişah da:

“ Devam et.” demiş. Adam:

“ Pırt bir daha kaçtı.” demiş

“ Pırt biri daha kaçtı.” demiş.

Padişah da şaşırılmış adamın yalanı bitmemiş. Padişah: “Ulan başlarım senin pırtına da pırtuna da haa! demiş. Tamam sen kazandın topla git pırtını da pırtunu da.” demiş. Pejmurde kılıklı adama altınını vermiş, yollamış. K.K.3.

1.4.Üçüncü Yalanlamalı Masal

Köse Sakallı Değirmenci Masalı

Bir varmış, bir yokmuş hain köse sakallı bir değirmenci varmış. Bu değirmenci iki köyün arasında akan akarsuyun üstüne bir sel değirmeni kurmuş. Herkes buğdayını bu sel değirmeninde üğüdürmüş. O zamanlarda böyle motorlu değirmenler yokmuş. Herkes buraya gederilmiş. Motorlu değirmen İbradı'ya 1962 yılında gelmiş. Herkes gışın buğdayını bu sel değirmeninde üğüdürmüş, Yaz boyu da yermiş. Öğüdüğüleri unu ambara dökerlermiş biddikçe tahta ambardan alıp ekmek yaparlarmış.

Adam, sel değirmenini bir yukarıya bir aşağıya gürmüş. Yukarıdan gelen ve aşağıdan gelen milletin buğdayını üğütmek için iki yere değirmen gürmüş. Aynı ırmağın üstüne iki değirmen gürmüş. Orda, un üğüdülyomuş. Bir yandan da köy kömbesi, değirmen kömbesi dediğimiz ekmek yapılyomuş. Değirmenin ocağında saydaşı olurmuş. O saydaşında kömbeyi pişirirlermiş. O daşı da ormanda odun bol olduğu için sürekli yakıyorlarmış Eskiden, maya yokmuş. Değirmenin olduğu yerde yeni üğünen unu tahta hamır teknesinde yoğurup. O hamurdan kömbe yapıyorlarmış. Kömbenin üste gelen kısmına da gür resimli bir damga vururlarmış. Değirmenci:

“Getirin bakalım bir kömbe pişirelim.” dermiş. Tekneye getirir unu bir dökermiş. Adam da üstüne bir su dökermiş gariştirmiş ama hamur olmazmış. Değirmenci: “ Bu cıvık oldu. Biraz daha un getir. Gariştirdi mi katı oldu bu deyip biraz daha su getir.” dermiş.”

Derkene derkene çuvalın birindeki unu bitirivermiş değirmenci. Çuvalın birini bitirip yuğurup kömbeleri pişirmişler. O değirmenci de o zamana kadar beklemek zorundaymış. En sonunda biz şimdi gastıra diyoruz onun gibi büyük bir aileyi doyuracak kadar hamır yapıyormuş. Değirmenci:

“Hadin bakalım bi masal söyleyin de bu benim akşamlık hakkım. Ben bunu akşam çocuklarımla yiyeceğim.” diyormuş.

Değirmenci hiçbir şey yapmadan onların ekmeklerini konuyormuş. Kimin masalı uzun olursa ekmekler onun oluyormuş. Değirmenci bir masal uydurmuş. Bu adam herkesi böyle kandırıyormuş. Çocuğun dedesi de böyle nasihat vermiş:

“Değermene gittiğinde sakın o köse sakallıya kanma. O, adamı kandırıyor.” demiş. Bu çocuk büyümüş değirmene getmiş. Varmış bakmış ki adam köse sakallıymış. Ordan aşağı değirmene gitmiş. Adam da unu orda üğütmedi diye kendi kestirim yoldan suyun kıyısından aşağı değirmene gelmiş. Oğlan da bakmış ki gene aynı adammış. Amca:

“Sen az önce yukarda değilmiydin?” demiş. Değermenci de:

“İkisi de benim. İster üğüd, ister üğüdme.” demiş. Mecburmuş üğüdmeye başka gidecek yer yokmuş. Oğlan buğdayları üğüdmüş. Adam: “Kömbe yapmacak mıyız?” derimiş. Oğlan da: “Usulden yapalım 5-6 çocuklar da gidince sıcacık yer.” diye düşünmüş. Getirmiş un çuvalını tekneye birazını dökermiş. Eşşekle zaten iki kıl çuvalı buğday getirmiş. Adam da üstüne bir su dökermiş garıştırmış ama hamur olmazmış. Adam: “ Bu cıvık oldu biraz daha un getir. Garıştırdı mı katı, sert oldu bu deyip biraz daha su getir.” derimiş.

Derkene derkene çuvalın birindeki unu bitirivermiş. Çuvalın birini bitirip yuğurup kömbeleri pişirmişler. Oğlan dedesinin dediğini hatırlamış. Ben, bu kömbeleri bu adamın elinden nasıl alıcam? diye düşünmeye başlamış. Ekmekler bişmiş. Değirmenci büyük kömbeyi de yapmış. Oğlan: “Bu ne? “demiş, büyük kömbe için. Değirmenci de:

“Bu benim ve çocuklarımla hakı.” demiş. Oğlan: “Ya geri kalanı benim hakkım değil mi?” demiş. Değirmenci de: “Geri kalanı için de masal söylecez. Kim kazanırsa kalanı da onun olacak.” demiş. Oğlan, değermenciye: “Sen anlat, bakalım masalını.” demiş.

Değirmencinin tolgramı⁶ iyiymiş. Değirmenci, başlamış anlatmaya:

“ Baharın şuraya geldiğimde bi gabak tohumu sokdumudu. Gabak burdan ırmağın garşısına atladı. Ora varasıya on gabak verdi. Ordan döndü on da buraya gelesiye verdi. Kırk defa oraya gitti. Kırk defa buraya geldi. Kırk getti, kırk geldi. Onardan oldu 800 gabak. Gabaklar, ikişer üçer metre oldu yerinden kaldıramadık. Bir alay deve getirdik. Develer yüküyle burdan 40 gün gabak çekti. Gabağın birini bıçğı ile ortadan bölüyoduk. Bir deveye sarıyoduk.” demiş.

Adam bunu bellemiş. Herkese anlatıyormuş. Kırk ora getti, kırk bura getti, kırk gabak bitti, kırk deve geldi deyince bu kadar uzun masal anlatmayı bilmeyenler hep ütülüyormuş.

Oğlan da:

“Ben sana bi masal anlatayın, bakayın. Kiminki uzun sürcek”. demiş. Oğlan dedesinden nasihat almış. Oğlan, değermenciye: “Amca, benim ahırda bi beyaz horozum vardı amma deve gibiydi. Sirtına hebeyi attım. Gonya’ya duza gittim. Vardım, ordan bi hebe duz aldım. Üstüne bindim, horoz eve getirdi beni.” demiş.

(Kendisinin gabağı ırmaktan garşıya atlar da elin horozu gonyadan duz getirmez olur muymuş hiç.) Değermenci itiraz edememiş. Oğlan:

⁶ Tolgramı: Anlatması, anlatımı.

“Geldiydim eve. Horozun çiğni tüyleri soyulmuş, yara olmuş. Duzun ağırlığından yara olmuş. Birisi dedi ki cevizi dövde o yaranın üstüne sür, iyi olur.” demiş. “Cevizi dövüp sürdürmüdü, horozun omzunda sabaha bir ceviz bitmiş. Horoz getmiş küllükte eşinirken, eşinirken ağaç büyüdü. Üstünde kırk dönüm arazi meydana geldi. Horoz, küllendiksire silkelendiksire; benim horozun üstünde kırk dönüm arazi oldu. Şu ağacın üstüne çıkayın da şu araziye ekeyin dedim. Ağacın başına araziye çıkmak için merdiven gurdum. Öküzleri çıkardım. Tohumları çıkardım. Kırk dönüm araziye buğday ekdim. Bi gün orağı aldım da merdiveni dayayayın da ekin oldu mu? Olmadı mı? Kontrol edeyin. bir varayın bakayın dedimidi. Bi vardım. İçinde bi donguz var. Donguz yayılır. Ülen argadaş elimdeki orağı bi salladımdı. Sölemesi ayıp orak donguzun götüne geçti. Donguz gaçar, orak biçer. Donguz gaçar, orak biçer. Donguz koşar, orak biçer. İneceği yer yokmuş ağacın üstünden. Ekin de bitti, donguz da çatladı öldü. Orağı gettim çıkardım. Donguzun garını bi yardım. Bakdımdı garından gara gaplı bi kitap çıktı.” demiş. Oğlan:

“Bi okudumdu içinde ne yazıyordu demiş. Değermenci de: “Merak ettim. Ne yazıyordu.” demiş: Oğlan:

“Değirmencinin adı Fakı

Herkese yedi bu boku

Güççük kömbede de yok hakı

Böyük kömbede de yok hakı” yazıyor, demiş.

Değermenci, orda dongmuş galmış. Kömbeleri oğlan çuvala doldurmuş. En büyük kömbeyi de çuvalın ağzına goymuş. İyice kapatmış ağzını. Değermencinin hakından gelmiş oğlan. Dedesinin nasihatini de tutmuş. K.K.4

1.5.Dördüncü Yalanlamalı Masal

Oh Goca Masalı

Bi adamın bir oğlu varmış. Oğlan, bubasına: “ Bana, padişahın kızını isteyiver.” demiş. Adam:

“Oğlum padişah bize kız vermez. demiş. Oğlan da bubasına: “ Sen bir iste de vermezse vermesin.” demiş. Adam gitmiş padişahın kızını istemiş. Padişah da: “ Oğlunun mesleği ne?” demiş. Adam da: “Mesleği yok.” demiş. Padişah da: “Ben mesleği olmayana kız vermem.” demiş.

Adam eşşene binmiş geri gitmiş. Oğlunu okutmaya garar vermiş. Oğlunu da önüne gatmış getmişler. Bunlar bir yere varmışlar. Yolda yorulmuşlar. Adam, oğluna: “Gel, bi ekmemizi yiyelim. Biraz dinlenelim.” demiş. Goca hôle bi daşa dayanmış. “ohhh” demiş. İçerden bi goca çıkmış gelmiş. Daşa yaslanan adama, içerden gelen goca: “ Sen necisin? Sen beni çağırdın?” demiş. Adam da:“ Yok, ben çarmadım.” demiş. İçerden gelen de: “ Benim adım Oh Goca.”demiş. Sen nerden gelin? Nere giden? diye sormuş. O goca da: “ Ben şu çocuğu okutacan.” demiş. Daşın içinden çıkan adam da: “ Ben okutuveriyin çocuğu” demiş. Adam: “Pekiye okudabilir misin?” demiş. Oh Goca da:

“Okudabilirin. Sen filan gün gel. Oğlunu al, götür.” demiş. Gün belli etmişler. Oh Goca:

“Eğer öğrenecece öğrenecek. Öğrenmezse de adam olmacak, demektir.” demiş.

Oh Gocanın bi gızı varmış. Kız bir kapı açmış içerisi hep adam kemiği imiş. Oh Goca, öğrendim diyeni yermiş. Yer imiş bunları. Babasıyla sözleştikleri vakit gelmiş. Oh Goca; bir kedi olurumuş, bir köpek olurumuş. Talebesi olan çocuğa da sormuş:

“Öğrendin mi oğlum? demiş. O da: “Öğrenmedim, Oh Goca.” demiş. Oh Goca, oğlana:

“Sen, adam olmacasın.” demiş. Bobası oğlunu almaya gelmiş. Oh Goca, adama:

“Senin oğlan adam olmacak.” demiş. Oh Gocanın gızı da oğlana: “ Benim bobamı gördüğün yerde kaç, gonusma.” demiş.

Oğlanla babası oradan getmişler. Bir eşşikleri varmış. Eşşeğe binerimş goca . Oğlu eşşegi yardan aşağı kaktırıvermiş.Adam, oğluna:

“Oğlum eşşegi neden kaktırıverdirdin aşağı. Şimdi ben nasıl yürüyeceğim?” demiş. Oğlu da: “ Dur, buba. Ben bir at oleyin. Sen üstüme bin, beni pazara götür. Pazarda, beni sat.” demiş. Gitmiş pazara. Bakmış önünde kelce bi adam. Adam, gocaya:

“Bana atı satar mısın?” demiş. Adam da atı satmış. Atı alan adam evine varmış. Atı evin önüne bağlamış. Evine çıkmışımış. At bi partlamış. Bir partlamış, kaçmış. İpi de gırmış, kaçmış. Bakmış, adamlar arkasından geliveriymiş; atı çevireceğiz deydi. At bakmış, adam geliveriy; at, bi Arap çocuğu olmuş. Masumca bi çocuk olmuş. Çocuk ağlamış. Adam:

“Ne oldu oğlum niye ağlan?” demiş. Çocuk da: “Buradan bir at geçti. Beni çiyinadı geçti.” demiş.

Halbusu at, çocuğun kendisiymiş. Adam da çocuğa inanmış atı aramaya devam etmiş. Çocuk, buba: “Ben bi goç oliyin de beni bazarda sat.” demiş.

Oh Goca da bakmış bazarda bi goç var: “ Şunu ateyin eve götürüysin de bi yiye.” demiş. Goçu eve götürmüş. Gızına çağırmış: “Gızım şuna buçak atıver.” demiş. Gızı da: “Buba buçak yok.” demiş. Gızı bıçağı saklamış. Oh Goca:

“Gızım sen şu goçu tut da ben alır gelirim bıçağı.” demiş. Bubası bıçak aramış bulamamış. Gız da goç olan oğlana: “Sen bubama niye gözüktün burdan gaybol.” demiş. İpi goçun üstüne atıvermiş. Oğlan da gaybolmuş. Gız, bubasına:

“ Bu goç uçtu getti.” demiş. Bubası da: “Hani nerde hani” demiş. Gız da: “Taa, goç bi güvercin oldu uçtu gitti.” demiş. Bubası da: “Hani gızım hani” demiş.

Oğlan bi tavuk guşu olmuş. Patişahın gızı dutup yecemiş. Gızın biri çurfalık dokurumuş onun yanına inmiş. Oğlan gızın gucağına bi gül olmuş düşmüş. Padişahın gızı da öteki gıza: “Gülümü ver.” demiş. Gız da: “Vermem o benim gülüm.” demiş. Bu bağırışları duyan patişah da gelmiş: “Ne bağırışıp durursunuz, zorunuz ne? ” demiş. Dokuma yapan gız da patişaha: “Gızın gülümü aldı vermedi.” demiş. Patişah, gızına “Kızım verşi, endenin gülünü” demiş.

Gızın eline gülü dutuverdi miydi gül, bülüçlü tavuk olmuş. Bülüçlü tavuk, atmaca olmuş. Atmaca, bülüçlü tavığı yemiş. Bülücün bicezi gızın ayakgabisının içinde galmışımış. Ordan gızın ayakkabisının içinden çıkan bülüçlü tavığı hep yemiş. Bu defa tilki olmuş, porsug olmuş. Hepisini yemiş. Bu defa gızın garşısına dikilmiş: “Ben seningle evlenecen demiş.” Ondan sonra patişah gızını vermiş. K.K.2.

1.6.Beşinci Yalanlamalı Masal

Dev Soğanlar ve Eşşek

Adamın biri varımış. Evinin aşağı tarafında orman içi varımış. Orda da bi metre yaprak gazalı varımış.Adam: “Şuraya bi tarla yapayın. Bi soğan ekeyin.” demiş.

Bir hafta uğraşmış. Bi tarla devirmiş⁷. Toprağa bastı mı küf küf edermiş. İyice kabartmış. Adam bi soğan ekmiş. Suyunu da iyice vermiş. Gübre de vermemiş. Soğanların çekme (köklenme) zamanı gelmiş. Adam soğanlara baktıkça gözü korkmuş. Bi gün varmış iki haşı bi heybe almış gitmiş, bahçeye. Soğanın birini kökleme için kürekle etrafını kazıvermiş, kazıvermiş, etrafını açığa öğleni etmiş. Öğlene kadar dört soğan köklemiş.

⁷ Devirmek: Çıkarmak, yer açmak.

Öğlen olmuş bi yemek yemiş. Dinlendikten sonra akşama kadar bi soğan daha çekmiş. Haşanın birine iki soğan katmış, diğer haşaya da iki soğan katmış. Bi soğan da heybeye koymuş. Soğanları koyduğu haşaları iple birbirine bağlamış. Adam kaldırıp eşşeğe koyacağı sırada soğanlar:

“Yapma bu eşşeğe koyma. Bizi taşıyamaz eşşek ölür.” demiş. Adam:

“Dinlememiş soğanları, taşısın işi ne. Eşşek, o.” demiş.

Haşaları eşşeğin iki tarafına koymuş. Heybeyi de ortasına koymuş ki eşşeğin beli çıtıradan demiş. Belı gırılmış, olduğu yere yıkılalmış. Eşşek ölmüş. (Anlatıcı güler.) Adam da öylece çaresiz galalmış. K.K.5

2.Yalanlamalı Masallar Hakkında Değerlendirme

Yalanlamalı masallar, bazı yönleriyle yalanlama, tekerleme ve masal türünün farklı bölümleri içinde karşımıza çıkabilmektedir. Yalanlamalı masallar, değerlendirilirken bu türlerle etkileşimi de incelenerek ses, içerik ve mizahi fonksiyonları bakımından değerlendirilmiştir. Bunun yanında yalanlamalı masalların icrasında kollektif bilincin ve anlatıcının etkilerine yer verilmiştir. Doğu Antalya ilçelerinde tespit edilen ürünler İşlevsel Halk Bilimi Kuramı'na göre de değerlendirilmiştir. Yalanlamalı masalların işlevlerine de yer verilerek performans-teori bağlamında irdelenmiştir.

2.1. Yalanlamalı Masalların İşlevleri ve Fonksiyonları

İşlevsel Halk Bilimi Kuramı'nı modelleyen antropolog William R. Bascom folklorun işlevlerini şöyle sınıflandırır:

- “- Eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi
- Toplumsal kurallara ve törenlere destek verme işlevi
- Eğitimin ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi
- Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi” (Ekici, 2011, s. 124-125).

Makaleye konu olan yalanlamalı masallar, Bascom'un sınıflandırmasındaki eğlenme ve hoşça vakit geçirme, eğitimin ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevlerini yerine getirmektedir. Masala giriş tekerlemesine başlarken anlatılanların gerçek olmadığı dile getirilir: “Yalanıdım yaşadım / Bir topacak keşidim / Keşimi elimden aldılar / Beni bi suya saldılar.” Birinci yalanlamalı masalda değirmenci kömbeleri alabilmek için her zaman söylediği gibi yalan söyleyeceklerini ve kimin yalanı uzun olursa onun kazanacağını; üçüncüsünde değirmenci oğlana masal anlatalım kimin masalı uzun olursa bütün kömbeleri o alacak şeklinde ifade eder. Ekmekleri, yalanlamalı masalı en uzun kim söylerse o almaktadır. İkinci masalda ise padişah kendisini eğlendiremeyenlerden sıkılır ve yalanı hiç bitmeyecek bir kişi aradığını söyler. Gelen pejmurde kılıklı kişi de dut ağacının üstündeki kuşlara çul çaput atarak hepsini yakaladım diyerek yalanını anlatmaya başlar. Dördüncü masalda fakir adamın oğlu sürekli aldatmaca içerisindedir. Oğlan; at, koyun, kuş, gül, tavuz kuşu, civcivli tavuk, tilki, porsuk olmaktadır. Beşinci masalda adam ektiği soğanların o kadar çok büyüdüğünü ve soğanların etrafını kürekle açarak öğlene kadar ancak dört soğan köklediğini öğleden akşama kadar da bir soğan köklediğini ve beş soğanı eşşeğe yüklediğinde eşşeğin belinin kırıldığını ifade eder. Beşinci yalanlamalı masalı anlatırken icracı öğleye kadar dört soğanın etrafını aç aç bitirememiş dedikten sonra kendisi de gülmeye başlar. Bütün bu anlatılardan hareketle yalanlamalı masallardaki asıl fonksiyonun güldürme, eğlendirme ve mizah olduğu görülür. Güzel ve Torun, masalın çağlar içinde daha çok eğlence ve hoş vakit geçirme amacıyla anlatıldığını dile getirir (2005: 102). Anlatılan yalanlamalı masallar dinleyicileri gerçek anlamda kandırmak için değil güldürmek ve eğlendirmek için anlatılmaktadır.

Başgöz, Bascom'un dört maddeden oluşan bu işlevlere bir işlev daha ekleyerek beşinci işlevi oluşturmuştur. Folklor ürünlerinin protestolara ve başkaldırmalara da destek verdiğini vurgulamıştır (1996: 2). Başgöz, folklorun; çatışmaları büyüttüğünü, başkaldırmaları, düzene ve değerlere direnmeleri, onları ortadan kaldırmaya çalışanları desteklediğini ifade etmektedir (1986: 2). Torun ve Güzel, masalın eğlendirme işlevinin yanında, masalın dinleyicilerine bir sonuca varma imkânı da verdiğini söyler. Aynı zamanda masal kaynaklarının içinde doğduğu kültürden etkilendiğini de dile getirir (2005: 103). Birinci yalanlamalı masalda oğlan, köse sakallı değirmencinin herkesi kandırdığını babasından öğrenir ve ondan aldığı nasihatle en uzun yalanı söyleyerek kendisini kandırmasına izin vermez. Üçüncüsünde de oğlan, değirmenciye: “Donguzun garnını bi yardım. Bakdımıdı garnından gara gaplı bi kitap çıktı. Bi okudumdu içinde ne yazıvırdı?” der. Değirmenci de: “Merak ettim. Ne yazıyordu.” der: Oğlan:

“Değirmencinin adı Faki

Herkese yedi bu boku

Güççük kömbede de yok hakı

Böyük kömbede de yok hakı” yazıyor, der.

Birinci masalda oğlan babasından, üçüncüsünde ise oğlan dedesinden aldığı nasihatle hem Bascom'un tasnifindeki eğitimin ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevini hem de Başgöz'ün beşinci işlev olarak eklediği protesto işlevini yerine getirmektedir.

2.2.Masal Formelleri

Sakaoğlu, masalarda belirli yerlerde bazı sözlerin bulunduğunu ve bu sözlerin masaldaki asıl olaylar başlamadan evvel görüldüğünü ve tekrar masalın asıl olayının bitiminden sonra da devam edebileceğini ifade etmektedir. Masalarda bu şekilde karşımıza çıkan kalıp gibi sözlere formel ya da kalıp sözler denebileceğini belirtmiştir (1999: 57).

2.2.1.Yalanlamalı Masalarda Giriş Formelleri

Masal giriş formelleri için Sakaoğlu, masalların asıl olayına geçmeden evvel masal anlatıcısının dinleyenleri masala hazırlamak amacıyla söylenen kalıp sözler olarak ifade etmektedir (1999:58). Sakaoğlu, masal başlangıç formellerini ikiye ayırır: Birincisi sade başlangıç formelleri ve ikincisi tekerlemeli başlangıç formelleridir. Tekerlemeli giriş formellerinin yalanlama ağırlıklı olduğunu ve olağanüstü olaylara hazırlama amacının da olduğunu belirtir (1999: 58-59).

Derlenen yalanlamalı tekerleme örneği masal başlamadan önce anlatılmıştır.

“Yalanıdım yaşıdım

Bir topacık keşidim

Keşimi elimden aldılar

Beni bi suya saldılar.

...”

Boratav'ın örnek verdiği tekerlemede ise giriş formeli: “Şu yalan bu yalan... Fili yuttu bir yılan. karıncaya bindim, ... o da mı yalan?...” (2000: 39) şeklinde yer almaktadır.

Başgöz'ün Saussey'den çevirdiği eserinde geçen giriş formeli şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellâl iken, sıçan berber iken, ben onbeş yaşında iken, anamın babamın beşiğini tıngır mıngır sallan iken, var varanın sür sürenin destursuz bağa girenin hali budur” (Saussey, 1936/1952: 39).

Başgöz'ün eserinde yer alan bir başka giriş formeli ise şöyledir: “Var varanın sür sürenin hali budur masalı sevenin. Enteşten, menteşten üç oğlan çıktı çirleşten...”(Saussey, 1936/1952: 39-40).

Horoz Masalı'nda geçen giriş formeli şu şekildedir: “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve dellâl iken, pire berber iken, ben babamın beşiğini tıngır-ıngır sallan iken Bir horoz varmış...” (Elçin, 1997: 256).

Birinci masalda; “Bir ihtiyar varmış. Bir gün gelmiş ve ölmüş.”

Üçüncü masalda; “Bir varmış, bir yokmuş hain köse sakallı bir değirmenci varmış.”

Dördüncü masalda; “Bi adamın bir oğlu varmış.”

Beşinci masalda “Adamın biri varmış.” şeklindedir.

Yalanlamalı masalların giriş formellerinde söylenecek yalanlara dayanak oluşturmak için kişileştirmeye, mübalağaya ve olağanüstülükler yer verilmektedir. Kişileştirme genellikle hayvanların meslek sahibi olmaları şeklinde görülür; pirenin ve sıçanın berber, devenin dellal olması şeklinde karşımıza çıkar. Yalanlamalı masallar, günlük hayatta olmayacak şeyleri olmuş gibi gösterir; çocuğun anasının, babasının beşiğini sallaması, kişinin karıncaya binmesi, vd.

2.2.2.Yalanlamalı Masallarda Geçiş Formelleri

Boratav, bağlayış formellerinin zaman, mesafe ve mekânlar arasındaki geçiş unsurlarının anlatının hızlıca devam etmesi amacıyla hizmet ettiğini belirtmektedir (2000: 9). Sakaoğlu ise bağlayış formelleriyle anlatıcının dinleyicilerin dikkatini canlı kılması açısından önemli olduğunu ifade eder (1999:59). Masal bağlayış formelleri, dinleyicilerin dikkatlerini toplamak, masalın etkileyciliğini arttırmak için kullanılır.

“...Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş...” (Elçin, 1997: 256).

Birinci yalanlamalı masalın geçiş formeli: “Öteki adam hemen su dökerimiş, su dökerimiş. Su döke döke çovalda un bitmiş. Derke Köse...”

Üçüncü yalanlamalı masalın geçiş formeli: “Derkene derkene çuvalın birindeki unu bitirivermiş değirmenci.”

“Horoz getmiş küllükte eşinirken, eşinirken ağaç büyüdü. Üstünde kırk dönüm arazi meydana geldi. Horoz, küllendiksire silkelendiksire; benim horozun üstünde kırk dönüm arazi oldu.”

Dördüncü yalanlamalı masalın geçiş formeli: “Oğlunu da önüne gatmış getmişler. Bunlar bir yere varmışlar. Yolda yorulmuşlar.” “Oğlanla babası oradan getmişler.”

Beşinci yalanlamalı masalın geçiş formeli: “Bi gün varmış iki haşı bi heybe almış gitmiş, bahçeye.”

2.2.3.Yalanlamalı Masallarda Bitiş Formelleri

Boratav, bitiş formellerini masalların bitmemiş hikâyelerinin düğümü, tamamlayan unsur olarak değerlendirir (2000: 9). Duymaz, masalın sonunda söylenen tekerlemelerin masalda anlatılan serüvenlerin dinleyicilerin isteklerine göre mutlu bir şekilde bittiğini göstermek ve masal dinleyicilerine de bu mutluluktan pay vermek için kullanıldığını ifade etmektedir (2002: 261). Sakaoğlu, masal dinleyenlerin anlatıcıya olan ilgilerini göz önünde bulunduran icracının kısa ya da uzunca bitiş unsuru olan formelleri kullanabildiğini dile getirmektedir. Bazen de hiçbirini kullanmadan çıplak bitiş yapabileceğini ifade etmektedir (1999: 62-63).

“Horoz kavalı almış, bir ağacın tepesine çıkmış. Kavalını çalıp şöyle şarkı söylemeğe başlamış:

Bir dikene bir şipit / Bir şipite bir koyun / Bir koyuna bir inek, / Bir ineğe bir gelin / Bir geline bir kaval.

Gıygıdı gıygıdı goooo. Gıygıdı gıygıdı goooo” (Elçin, 1997: 256).

“... Kadı inerken merdiven bir kırıldı, Kadı öldü. Kafam da bana döndü.” (Saussey, 1936/1952: 39-40).

Birinci yalanlamalı masalın bitiş formeli: “Böylelikle Köseyi aldatmış ve evinin yolunu tutmuş.” K.K.2

Üçüncü yalanlamalı masalın bitiş formeli: “Pejmurde kılıklı adama altınını vermiş, yollamış.” K.K.3.

Dördüncü yalanlamalı masalın bitiş formeli: “...Bu defa gızın garşısına dikilmiş: “Ben seningle evlenecece demiş.” Ondan sonra paüşah gızını vermiş.” K.K.2.

Beşinci yalanlamalı masalın bitiş formeli: “...Beli gırılmış, olduğu yere yıkılalmış. Eşşek ölmüş. Adam da öylece çaresiz galalmış.” K.K.5

2.2.4.Çeşitli Formel Unsurları⁸

2.2.4.1.Kırk Sayısı

“...Dedi ki sizin davanız büyük davadır, kırk tabak kağıt kırk tabak kamış getirin de sonra da kırk ayaklı bir merdiven bulun da ben de buradan ineyim dedi. Gittik. kırk tabak kağıt aldık, kırk kucak kamış getirdik. Kırk ayaklı merdiven aramağa çıktık...” (Saussey, 1936/1952: 40).

Değirmenci, “ Kırk ora getti, kırk bura getti, kırk gabak bitti, kırk deve geldi.” demiş. K.K.4.

“Horoz getmiş küllükte eşinirken, eşinirken ağaç büyüdü. Üstünde kırk dönüm arazi meydana geldi. Horoz, küllendiksire silkelendiksire; benim horozun üstünde kırk dönüm arazi oldu.” K.K.4.

2.2.4.2.Eşya ile ilgili olanlar:

“...Dedi ki sizin davanız büyük davadır, kırk tabak kağıt kırk tabak kamış getirin de sonra da kırk ayaklı bir merdiven bulun da ben de buradan ineyim dedi. Gittik. kırk tabak kağıt aldık, kırk kucak kamış getirdik. Kırk ayaklı merdiven aramağa çıktık...” (Saussey, 1936/1952: 40).

2.2.4.3.Diğerleri:

“Horoz getmiş küllükte eşinirken, eşinirken ağaç büyüdü. Üstünde kırk dönüm arazi meydana geldi Horoz, küllendiksire silkelendiksire; benim horozun üstünde kırk dönüm arazi oldu.”

2.3.Yalanlamalı Masalların Performans-İcra-Anlatıcı-Söz Bakımından Değerlendirilmesi

Doğu Antalya saha çalışmasında derlenen masallar ve diğer türler genellikle yaşlılardan elde edilmiştir. Kimisi ninesinden kimisi dedesinden kimisi de dayısından bu masalları dinlemiştir.

Birinci ve dördüncü yalanlamalı masal ile yalanlamalı tekerlemeyi anlatan icracımız bunları büyüklerinden duymuştur. Akşamları evlerde toplanarak masalları icra ettiklerini ve böylelikle güzel vakit geçirdiklerini dile getirmiştir. Birinci yalanlamalı tekerlemeyi kaynak kişi masala başlamadan önce anlatmış ve bizi masalın olağanüstü ortamına çekmiştir. O esnada orada bulunan torunu da bu masalları ilk defa duyduğunu belirtmiş ve çok şaşırmıştır. Kaynak kişimiz seksen yaşının üstünde olduğu için ürünleri bazen dinlene dinlene anlatmıştır. Yaşlı olduğunu ve unuttuğunu sık sık dile getirmiştir. “Her gün masal anlatsam unutmam.” diye ifade etmiştir.

⁸ Saim Sakaoğlu'nun masal formelleri kısmı örnek alınmıştır. Bkz.(Sakaoğlu, 1999: 66-67)

İkinci yalanlamalı masalı icracımız “Tombul Dayı” dedikleri akrabasından çocukken akşamları tütün kıyarken dinlemiştir. Daha sonra kardeşleriyle birbirlerine anlattıklarını ve gülüşüklerini dile getirmiştir. Dayısının masal anlatmayı çok sevdiğini ve sözlü kültür hazinesinin zengin olduğunu ifade etmiştir. Kaynak kişinin bildirdiğine göre “Tombul Dayı” masal atası olarak adlandırılabilir. Kaynak kişi, çocukların dayıyı dinlerken gülmekten altlarına kaçırdıklarını dile getirmiştir.

Üçüncü yalanlamalı masalı kaynak kişi dedesinden dinlemiştir. Dedesinin bana çeşmeden su getirin de size masal anlatayım, diyerek bu masalı anlattığını dile getirmiştir. İcracı masalı anlatırken masalın içindeki yalanı bildiği hâlde inanmış gibi yaptığını şöyle ifade etmiştir. “...Kendisinin gabağı ırmaktan garşıya atlar da elin horozu gonyadan duz getirmez olur muymuş hiç.”

Beşinci yalanlamalı masalı kaynak kişi Hatıpoğlu Ahmet’ten duyduğunu söylemiştir. “Rahmetli iyi yalan atardı.” diye ifade etmiştir. Bu kişi de masal atası olarak değerlendirilebilir. Akşamları odun ateşi yakıp etrafında “Hatıpoğlu Ahmet”i dinlerlermiş. Bir düğün dernek kurulunca herkes onun gelmesini ve masal anlatmasını beklermiş. Bazen kahveye gelirmiş ve çay içerken masal anlatırmış. Kaynak kişimiz masalı anlattıktan sonra “dört soğan” diyerek anlatılanın gerçek olmadığını ima ederek gülmüştür.

Yalanlamalı masallar ve tekerlemeler iç içe geçmiştir. Bu ürünler oluşturulurken akılda kalması için ses ve sözcük benzerliklerine yer verilmiştir. Bazen yarı anlamsız sözler kullanılmıştır. Saussey: “...asıl masal başlamadan evvel bir tekerleme söylenir. Bu tekerlemeler darmadağın bir kâbusun kafiyeli ve ahenkli hikâyeleridir.” der.

“Yalanıdım yaşıdım

Bir topacık keşidim

Keşimi elimden aldılar

Beni bi suya saldılar.

...” K.K.2

“Donguz gaçar, orak biçer. Donguz gaçar, orak biçer. Donguz koşar, orak biçer.” K.K.4

“Şu yalan bu yalan... Fili yuttu bir yılan. Karıncanın yedi yerinden çektim kolan; karıncaya bindim, deveyi kucağıma aldım o da mı yalan?...” (Boratav, 2000: 39).

“Değirmencinin adı Fakı

Herkese yedi bu boku

Güççük kömbede de yok hakı

Böyük kömbede de yok hakı” K.K.4

“Kırk ora getti, kırk bura getti, kırk gabak bitti, kırk deve geldi. K.K.4

Birinci masalın varyantı üçüncü masal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu masalın Türkiye genelinde de varyantları mevcuttur. Bu masal bize “Keloğlan ile Hilebaz Değirmenci” masalını anımsatmaktadır. Bu da kolektif bilincin ürünleri olarak karşımıza çıkmıştır. Sözlü kültür ürünleri farklı bölgelerde değişik şekillerde teşekkül etmiştir.

2.4.Yöntem

Çalışma, saha derlemesidir. Çalışmada; görüşme-mülakat ve gözlem metotları kullanılmıştır. Çalışma sırasında izin verildiği takdirde; ses kayıt cihazı, kamera, fotoğraf makinesi ve bilgisayar

kullanılmıştır. Değerlendirme yöntemi olarak metinler, hem metin hem de bağlam merkezli değerlendirilmiştir. Metin merkezli de 'Tarihî-Coğrafi Fin metodu'; bağlam merkezli ise Performans(icra) Kuram ve Yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Karar no:2024/308) ve Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü'nden izin alınmıştır.

3. Sonuç

Sözlü kültür emarelerini taşıyan masallar kuşaklar boyunca anlatıla anlatıla günümüze kadar ulaşmıştır. Masallar anlatılırken eğlendirmek amacıyla yalanlamalara başvurulmuştur. Böylelikle yalanlamalı masallar meydana gelmiştir. İcracı, yaşanmayan şeyleri yaşanmış gibi göstererek ilgiyi üstüne çeker ve merak unsurunu harekete geçirir. Bununla birlikte mizahi bir söyleyiş de oluşturur. Eğlendirme işlevini sağlamak için ses uyumlarını, ses benzerliklerini, yarı anlamsız sözcükleri ve ahengi kullanmışlardır. Kültür unsuru olan masallar insanlardan izler taşımaktadır. Fonksiyonel yapıdaki bu ürünler elektriğin ya da televizyon, bilgisayar, telefon gibi iletişim araçlarının olmadığı zamanlarda halkın sosyalleşme ve eğlendirme aracı olmuştur. Teknolojik gelişmelerle insanlar değişime ayak uydurmuşlardır. Bu süreç içerisinde de masal anlatma geleneği eski canlılığını kaybetmeye başlamıştır. Masal ile ilgili yapılan çalışmalarda yalanlamalı masalların çok fazla yer almadığı görülmüştür. Masal anlatıcılarının ve masal anlatma geleneğinin yok olma tehlikesi; masalı anlatan son kuşaklardan da bu masalların derlenmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Doğu Antalya'dan derlediğimiz yalanlamalı masalların; eğitimin ve kültürün genç kuşaklara aktarılması, eğlendirme ve bazen de protesto işlevi ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan derleme çalışmasında elde edilen ürünler; dinleyici, icracı ve bağlam üçgeninde bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Masal anlatıcıları, masalı icra ederken ruh hâllerini, inançlarını, sıkıntılarını ve sevinçlerini masala yansıtmıştır. Bu yönüyle yalanlamalı masalların derlenmesi incelenmesi ve TÜMAK gibi masal çalışma kataloglarına da kaydedilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar

- Abalı, İ. (2016). Anadolu sahası ve Kırgız folklorunda yalanlamalar ve işlevleri. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 1-12.
- Alptekin, A.B. (1989). Yalanlamalı masallar. *İçel Kültürü*, 8, 7.
- Artun, E. (1996). *Adana aşıklık geleneği (1966-1996) ve Aşık Feymani*. Adana: Hakan Ofset.
- Başgöz, İ. (1986). *Folklor yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Başgöz, İ. (1996), Protesto: Folklorun beşinci işlevi (Fonksiyonu). *Umay Günay armağanı* içinde (ss.1-4). Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Boratav, P. N. (1992). *Zaman zaman içinde \ Tekerlemeler-masallar ve masal ile tekerleme üzerine bir inceleme*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (2000). *Tekerleme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Boratav, P. N. (2015a). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Ankara: Bilgesu.
- Boratav, P. N. (2015b). *Az gittik uz gittik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cerrahoğlu, M. (2011). Yalanlamalı destanlar ile masal tekerlemeleri arasındaki benzerlikler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 281-293.

- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ
- Duymaz, A. (2002). *İrfanı arzulayan sözler tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, M. (2011). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Elçin Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin Ş. (2001). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, U. (1975). *Elazığ masalları (inceleme)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Günay, U. (1999). *Türkiye'de aşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi (3. Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzel A. ve Torun A. (2005). *Türk halk edebiyatı el kitabı (3.Baskı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kocatürk, V. M. (1963). *Saz şiiri antolojisi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Kökus, C. (2018). *Anadolu sahası türk halk edebiyatı metinlerinde yalanlama ve yalanlamalı türler*. [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Köprülü, M.F. (2004). *Türk saz şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu: (2021). Yalanlamalı masallar üzerine - Kütahyalı bir anlatıcıdan dört örnek ile. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 68, 292-310
- Sakaoğlu: (1983). *Kıbrıs Türk masalları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu: (1999). *Masal araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Saussey E. (1952). *Türk halk edebiyatı*. çev. İlhan Başgöz. Ankara: Emek Basım-Yayımevi (Orijinal eserin yayın tarihi 1936).
- Seyidoğlu, B. (2006). *Erzurum masalları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşlıova, Ş. (1990). *Gönül bahçesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu güncel türkçe sözlük, URL: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 27.06.2024)

Kaynak Kişiler

- (Kaynak Kişi) (Adı-Soyadı, Yaşı, Doğum Yeri, Öğrenim Durumu, Mesleği, Kimden Duyduğu)
- (K.K.1) Nihat Oktay, 66, Antalya-Gazipaşa, lise, emekli memur, kendisi.
- (K.K.2) Ümmü Şirin, 85, Antalya-Gazipaşa, ilkokul terk, evhanımı, büyüklerinden.
- (K.K.3) Mustafa Gazioğlu, 54, Antalya-Gazipaşa, üniversite, öğretmen, dayısından.
- (K.K.4) Havva Gül, 77, Antalya-İbradı, ilkokul, evhanımı, dedesinden.
- (K.K.5) Rüstem Yalçın, 64, Antalya-Gazipaşa, lise, emekli çiftçi, büyüklerinden.

Araştırma Makalesi / Research Article

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİ: WEB OF SCIENCE VERİ TABANINDA TARANAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Fulya MISIRDALI YANGİL¹

Öz

Ekolojik kaynaklardaki kıtlaşmanın ve sosyo-ekonomik sorunlarda yaşanan artışın yarattığı kaotik ortamlar gerek işletmelerin gerekse ülkelerin yaşam mücadelelerini ciddi olarak etkilemektedir. İşletmelerin ve ülkelerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için kaotik çevre koşullarına uyum sağlamaları önem taşımaktadır. Bu bağlamda strateji ve sürdürülebilirlik kavramları karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik uzun zaman stratejiden ayrı düşünülmüş olsa da kavramların ortak noktası olan gelecek odak perspektifi ve uyum sağlama becerisi sürdürülebilirlik stratejileri adı altında kavramların birleşmeleri sonucunu doğurmuştur. Sürdürülebilirlik stratejileri, ekonomik faaliyetlerle planlamayı bütünleştirerek topluma uzun vadeli değer yaratmayı ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı sürdürülebilirlik stratejilerine yönelik yapılmış olan çalışmaların bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak kavramın belirli parametreler kapsamında incelenerek nasıl bir gelişim gösterdiğinin belirlenmesidir. WoS veri tabanından elde edilen veriler VoSViewer yazılımıyla haritalandırılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre sürdürülebilirlik stratejilerine yönelik yayın sayısının 2016, atıf performansının ise 2011 yıllarından itibaren artış eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ABD'nin en üretken ülke ve Sustainability dergisinin de en üretken dergi olduğu tespit edilmiştir. Ancak yazarlar, üniversiteler ve ülkeler düzeyinde kuvvetli bir iş birliği bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilirlik stratejileri, Bibliyometrik analiz

Jel Kodları: Q01, M19

SUSTAINABILITY STRATEGIES: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDY SCAN IN WEB OF SCIENCE DATABASE

Abstract

Chaotic environments created by the scarcity of ecological resources and the increase in socio-economic problems seriously affect the survival of both businesses and countries. It is important for businesses and countries to adapt to chaotic environmental conditions in order to continue their lives. In this context, the concepts of strategy and sustainability come to the fore. Sustainability has long been considered separately from strategy. However, the common points of these concepts, the future focus perspective and the ability to adapt, have resulted in the unification of the concepts under the name of sustainability strategies. Sustainability strategies mean creating long-term value for society by integrating economic activities with planning. The aim of this study is to examine the studies on sustainability strategies with a holistic approach and to determine how the concept has developed by examining it within the scope of certain parameters. The data obtained from the WoS database is mapped with the VoSViewer software. According to the findings obtained as a result of the analysis, it is determined that the number of publications on sustainability strategies has been increasing since 2016 and the citation performance has been increasing since 2011. It is also determined that the USA is the most productive country and Sustainability journal is the most productive journal. However, there is no strong cooperation from the standpoint of authors, universities and countries.

Keyword: Sustainability, Sustainability strategies, Bibliometric analysis

Jel Codes: Q01, M19

¹ Doç.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, fulya.myangil@dpu.edu.tr., ORCID: 0000-0002-5746-3458.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 03.09.2024.

Giriş

Ekonomik bir sistemin, bir ülkenin uzun dönemli amaçlarına ulaşabilmek için gerekli olan kaynakların tahsis edilmesine yönelik aldığı dinamik kararlar bütününe ifade eden strateji, ilgili olduğu sistemin uzun dönemli yaşamını ve rekabet edebilme gücünü etkilemektedir. Strateji kavramı, hangi alan kapsamında ele alınırsa alınsın karmaşık ve üst düzey konuların incelenmesinde kullanılmaktadır (Yükselen, 2014: 2). Bu bağlamda strateji oluşturmak ve uygulamak; çevresel değişimlerin dikkatle incelenmesini zorunlu kılmakta ve sistemin bu değişimlere kendini uyarlamasını ve hatta bu değişimleri yönetebilmesini kapsamaktadır. Günümüzde değişimlerin giderek karmaşık hale gelmesi, yaşamı sürdürmek için temel koşul olan kaynakların kıtlık derecesinin artması ve yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar strateji kavramının daha da ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu durum ve yaşanan sorunların çözümü sadece strateji kavramı ile ilişkili değildir. 21. yüzyılda sistemlerin yaşamını devam ettirebilmesini içeren ve giderek önemi artan diğer bir kavramda sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik, gelecek neslin ihtiyaçlarına odaklanmakta ve bugünden gelecek nesil için kaynakların verimli ve etkin kullanılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Sürdürülebilirlik ulusal, uluslararası veya işletme düzeyinde bugün ve gelecekte yaşanması muhtemel sorunların tanımlanması ve çözülebilmesi adına ele alınan ve incelenen bir kavramdır. Dolayısıyla ilgili olduğu sistemlerin oluşturdukları stratejilerin ve bunların uygulanma süreçlerine sürdürülebilirliği entegre etme günümüz koşullarında bir zorunluluk olmaktadır. Diğer bir ifadeyle günümüzde stratejik karar ve uygulamalarda sürdürülebilirliğin dikkate alınması gerekmektedir. Kısaca uzunca süre stratejilerden ayrı tutulan sürdürülebilirlik (Hermundsdottir ve Aspelund, 2022: 2) artık stratejilerin önemli bir parçası durumuna gelmiş ve sürdürülebilirlik stratejileri olarak tanımlanmaya ve ele alınmaya başlanmıştır.

Sürdürülebilirlik stratejileri, sürdürülebilirliğin boyutları olan ve temel sorun alanlarına vurgu yapan ekonomik, sosyal ve çevresel tüm boyutlara yönelik karar vericilerin katılımcı bir yaklaşımla politikaları oluşturmasını, bu politikaları uygulamasını ve sistemin tüm süreçlerine sürdürülebilirliği dahil etmesini ifade eden bütüncül bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım ilgili olduğu sistem kapsamında ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilirlik stratejileri makro veya mikro düzeyde incelenebilmektedir.

Sürdürülebilirlik, tarihsel perspektifte eski dönemlere dayansa da popüler hale gelmesi 1987'de Bruntland Raporu ile olmuştur. Rapor sürdürülebilirliği, kalkınma açısından ele almış ve "sürdürülebilir kalkınmayı", *gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma* olarak tanımlamıştır (Gedik, 2020: 197). Bruntland raporu sadece sürdürülebilir kalkınmanın tanımlanması açısından önem taşımamaktadır. Ayrıca kavramı tanımlarken makro düzeyde stratejik bir bakış açısının oluşması için de gereken zemini oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle rapor, kısa dönemli ekonomik yararlar yerine uzun dönemi içeren ve gelecek nesillerin ekonomik ve toplumsal menfaatlerinin göz önünde tutulmasına odaklanan bir çevresel kalkınma stratejisi öngörmüştür (Han ve Kaya, 2012: 256-268, aktaran: Karabıçak ve Özdemir, 2015: 45). Bruntland raporu sonrasında da sürdürülebilirliğe stratejik yaklaşım devam etmiştir. Örneğin 1992'de gerçekleştirilen Rio Konferansı'nda Avrupa'da sürdürülebilir kalkınma stratejilerini uygulamaya koymanın temel itici güçlerinden biri olan küresel çevre yönetim rejimi kabul edilmiştir (Steurer, 2005: 94). Konferans sonucunda "Gündem 21" adı ile bilinen eylem planı oluşturulmuştur. Bu plan sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik uzun vadeli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde katılımcı ve çok-sektörlü bir süreç oluşturulmasına odaklanmıştır (Özmehmet, 2008: 1860). Ayrıca Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınma için ulusal bir stratejinin benimsenmesi de yer almaktadır (Steurer, 2005: 94). Bu bağlamda makro açıdan sürdürülebilirlik stratejileri tanımlanacak olursa, ekonomik, sosyal ve çevresel politikaları bütünleştiren ve uyumlu

hale getiren stratejilerdir (Tils, 2007: 165). Ancak üçlü kar hanesi (triple bottom) olarak da adlandırılan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların bütüncül bir yaklaşımla ele alınması sürdürülebilirlik becerisine ulaşmada son derece önemli olmaktadır, aksi takdirde uzun vadede, diğerleri olmadan birine sahip olunamamaktadır. Diğer bir tanıma göre ise sürdürülebilirlik stratejileri, ekonomik, çevresel ve sosyal hedeflere dengeli ve bütünlük bir şekilde ulaşmak için koordineli, katılımcı ve yinelenen bir düşünce ve eylem sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, durum analizini, politikaların ve eylem planlarının oluşturulmasını, uygulamayı, izlemeyi ve düzenli olarak incelemeyi kapsamaktadır (Meadowcroft, 2007: 154).

Makro düzeyde sürdürülebilirliğe ulaşmak ve stratejileri uygulayabilmek mikro düzeyde sürdürülebilirliğin sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Sürdürülebilirlik mikro düzeyde kurumsal sürdürülebilirlik olarak ele alınmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların gerek günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarının karşılanması gerekse gelecek kuşakların kullanacağı kaynakların tahrip edilmemesi için işletmeler tarafından geliştirilen stratejiler ve faaliyetler (Aksoylu ve Taşdemir, 2020: 96) olarak tanımlanır. Diğer bir ifadeyle kurumsal sürdürülebilirlik, işletmenin birincil ve ikincil faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkan çevresel ve sosyal sorunlara stratejik ve kar odaklı bir kurumsal yanıt olmaktadır (Salzmann et. al, 2005: 27). Kurumsal sürdürülebilirlik kapsamında işletmenin çevresel ve sosyal sorunlara duyarlı kalmaması gerekmektedir. Özellikle günümüz koşullarında çevresel ve sosyal sorunlara ilişkin endişelerin artması, işletmelerin paydaş beklentilerini ve düzenleyici taleplerini arttırmıştır ve işletmelerin bunları karşılaması artık bir zorunluluk olmuştur (Engert ve Baumgartner, 2015: 822). İşletmelerin beklenti ve talepleri karşılayabilmesi için ekonomik, çevresel ve sosyal konuları, işin tüm yönlerine sürekli entegre eden stratejik bir yaklaşım gerekmektedir. Böylelikle sürdürülebilirliği iş yapmanın temel taşı olarak gören bir işletme geliştirilebilmektedir (Bonn ve Fisher, 2011: 13). Diğer bir ifadeyle işletmelerin çevresel ve sosyal zorluklarla başa çıkabilmesi, kurumsal sürdürülebilirlik ile stratejisi arasındaki uyumun sağlanmasına (Kitsioas vd. 2020: 2) bağlı olmaktadır. Bu uyum kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri, gerek işletmelerin gerekse toplumun sosyal, çevresel ve ekonomik ihtiyaçlarının dengelenmesini (Epstein ve Roy, 2001: 586) ifade etmekte ve sürdürülebilirlik konularının bir stratejiyle ele alınması gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Baumgartner ve Ebner, 2010: 76). Kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri, kaynakların korunmasına odaklanarak işletmeler için uzun vadeli faydalar yaratmak amacıyla ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleri bir işletmenin politikalarına, uygulamalarına ve süreçlerine dahil eden bir iş stratejisi olarak tanımlanabilmektedir (Tenney, 2024). Diğer bir ifadeyle kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri, bir işletme tarafından pazarın karşı karşıya olduğu gizli ve ifade edilen sosyal ve çevresel sorunları ele almak için tasarlanan proaktif ve duyarlı eylemler serisidir (Nwoba vd. 2020: 787). Bu bağlamda kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri, bir işletmenin çevresel bütünlüğe, sosyal eşitliğe ve ekonomik refaha ulaşmaya yönelik ayrıntılı planını da (Barnett et al., 2021: 648) içermektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri, yeni hedefler ve sorumluluklara ek olarak yeni planlama, değerlendirme ve raporlama prosedürlerinin uygulanması yoluyla sürdürülebilirliğin işletmelerde resmileştirilmesine (Hermundsdottir ve Aspelund, 2022: 2) olanak tanımaktadır.

Sürdürülebilirlik stratejileri, sürdürülebilir politika ve uygulamalarla sadece günümüz kaynaklarının korunmasına değil geleceğin de inşa edilebilmesine imkân sağlamaktadır. Kısaca sürdürülebilirlik stratejileri, ekonomik faaliyetleri ve planlamayı bütünleştirerek bir bütün olarak toplum için uzun vadeli değer yaratmaktadır (Tenney, 2024). Dolayısıyla akademik alanda sürdürülebilirlik stratejilerine yönelik çalışmaların önemi giderek artmaktadır. Kavrama yönelik makro bakış açısıyla yapılan yabancı ve yerli akademik çalışmalardan bazıları şunlardır; Meadowcroft (2007) çalışmasında, sürdürülebilirlik alanındaki son gelişmeleri ele alarak

stratejilerin, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için gerekli olan türde yeni ortaya çıkan bir yansımali yönetim modu olarak ne ölçüde değerlendirilebileceğini araştırmıştır. Çalışma, sürdürülebilir kalkınma stratejileri açısından mevcut durumun gözden geçirilmesi; mevcut strateji süreçlerinin bir değerlendirmesi ve bunların potansiyel önemine ilişkin teorik odaklı bir tartışmadan oluşmaktadır. Tils (2007) çalışmasında, Alman sürdürülebilir kalkınma stratejisi hazırlama ve uygulama sürecine genel bir bakış sunmaktadır. Russel (2007) çalışmasında, Birleşik Krallık'taki sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin gelişimini incelemiştir. Birleşik Krallığın bu konuda öncü ülke olmasına karşın politika yapımcıların politik karar süreçlerinde yeterli desteği sağlayamadıklarını çalışmasında vurgulamıştır. Rowe ve Fudge (2010) ise çalışmalarında, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ulusal çerçeveyi ve siyasi stratejiyi İsveç örneği üzerinden incelemiştir. Steurer (2007) ise çalışmasında, kamu idarelerinin sürdürülebilir kalkınma gibi sektörler arası hükümet stratejilerini nasıl ele aldığını ve bunun gelecekte nasıl değişebileceğini incelemiştir. Dünder (2017) çalışmasında, Akdeniz Eylem Planı çalışmalarının komisyon ve strateji üzerindeki etkileriyle Akdeniz'de kalkınma süreci ile sürdürülebilir kalkınma stratejileri değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmasında ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin değerlendirilmesi sürecini de ele almıştır. Yereli ve Ünal (2022) ise çalışmalarında Türkiye'nin 11. Kalkınma Planı içerisinde yer alan kurumsal stratejik planların sürdürülebilir kalkınma amaçları ile uyumunu incelemiştir. Çalışmanın sonucunda uygulamada stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarının sürdürülebilir kalkınma amaçları ile uyumlu hazırlanmadığı ve konuda kurumların yönlendirilmediği tespit edilmiştir. Kavrama yönelik mikro bakış açısıyla yapılan yabancı ve yerli akademik çalışmalardan bazıları ise şunlardır; Salzman vd. (2005) çalışmalarında kurumsal sürdürülebilirlik stratejileriyle ilgili mevcut araştırmaları ve araçları sistemleştirmeyi ve değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda kurumsal sürdürülebilirlik stratejilerini benimsemek için yöneticinin temel iş mantığının yetersiz anlaşıldığı tespit edilmiştir. Baumgartner ve Ebner (2010) çalışmalarında sürdürülebilirlik stratejileri için spesifik boyut profilleri geliştirmeyi amaçlamışlardır. Çeşitli sürdürülebilirlik stratejilerinin özelliklerine ilişkin olarak, belirlenen sürdürülebilirlik hedeflerine verimli bir şekilde ulaşmak için uygulanması gereken temel sürdürülebilirlik konuları belirlenmiştir. Schaltegger vd. (2012) çalışmalarında sürdürülebilirliğe yönelik iş senaryolarının sistematik ve sürekli olarak oluşturulmasını desteklemek için iş modeli inovasyonlarının gerekli olabileceğini savunmuştur. Engert ve Baumgartner (2015) çalışmalarında, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik stratejileri incelenmemişlerdir. Ayrıca Kitsios vd. (2020) çalışmalarında sürdürülebilirlik stratejileri ile karar destek yöntemlerine ilişkin bir bibliyometrik analiz çalışması yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda bu alandaki yayın sayısının son on yılda arttığını ortaya koymuşlardır. Purnomo vd. (2023) ise Scopus veritabanında yer alan sürdürülebilirlik stratejisi konulu çalışmaları bibliyometrik analiz yönetimiyle incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda sürdürülebilirlik stratejisi yayın temalarının stratejik yönetim, ekonomi, çevre yönetimi, araştırma ve sürdürülebilirlik gibi gruplandırmasını önermişlerdir. Küçüksayraç (2015) çalışmasında Türkiye'nin sürdürülebilirlik alanında en iyi performans gösteren şirketlerini, karşılaştıkları engelleri, elde ettikleri faydaları, sürdürülebilirliğe ulaşma konusundaki diğer ihtiyaçlarını, uygulamaların kapsamını ve itici güçlerini incelemiştir. Yurdakul (2024) ise çalışmasında sürdürülebilirlik stratejilerini ortaya çıkaran dinamikleri belirlemek amacıyla sistematik literatür taraması yapmıştır.

Bu çalışmayla sürdürülebilirlik stratejilerine yönelik yapılmış olan çalışmaların bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak kavramın belirli parametreler kapsamında incelenerek nasıl bir gelişim gösterdiğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Yabancı ve yerli alanyazın incelendiğinde kavrama yönelik olarak bütüncül bir yaklaşımı içeren bibliyometrik çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışma, sürdürülebilirlik stratejilerine ilişkin alan yazında yapılmış çalışmalar

hakkında bilgi vererek gelecekteki çalışmalara katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Araştırmada genel amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

Araştırma sorusu 1: “Sürdürülebilirlik stratejileri” alan yazınının performans ve kavramsal durumu nasıldır?

Araştırma sorusu 2: “Sürdürülebilirlik stratejileri” alan yazınının entelektüel ve sosyal yapısı nasıldır?

1. Yöntem

1.1. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik analiz bilimsel bir araştırma alanı olarak bilim insanlarının giderek daha fazla ilgisini çeken bir yöntem olmaktadır. Atıf analizleri kapsamında Garfield (1955) tarafından ortaya konulmuş olan bibliyometrik analiz, bibliyografik materyalin niceliksel çalışması olarak ifade edilmektedir. Bibliyometrik analiz, makalelere, yazarlara ve dergilere göre sınıflandırılabilen bir araştırma alanının genel bir resmini sağlamaktadır (Merigó ve Yang, 2017: 37).

Bibliyometrik analiz, büyük hacimli bilimsel verileri araştırmak ve analiz etmek için sıkça kullanılmaya başlanan bir yöntemdir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alanın evrimsel nüanslarının açığa çıkarılmasını sağlarken, o alanda ortaya çıkan yeni alanlara da ışık tutmaktadır (Donthu, vd., 2021: 285). Diğer bir ifadeyle bibliyometrik analiz, veri tabanlarındaki akademik yayınların çıktılarını üzerinden belirli bir alandaki küresel araştırma eğilimlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Alsharif, 2020: 2949).

Bibliyometrik analizler, bilimsel etkinliği değerlendirmek isteyen uzmanlar için belirli bir alandaki bilgileri kullanmak, düzenlemek ve analiz etmek için yararlı olan bibliyografik materyali incelemekte ve geleneksel teorik çerçeve oluşturma açısından yenilikçi bir metodolojiyi temsil etmektedir. Kısaca bibliyometrik analizler geçmişini bilmeyi, araştırmalardaki ilerlemeleri anlamayı mümkün kılmakta, ancak aynı zamanda göstergeleri aracılığıyla gelecekteki araştırma alanlarının geliştirilmesine de olanak sağlamaktadır (Albort-Morant, 2017: 1011).

1.2. Verilerin Elde Edilmesi ve Analiz

Araştırmaya ilişkin veriler Web of Science (WoS) veri tabanını kullanılarak 10.05.2024 tarihinde toplanmış ve filtrelenmiştir. Veriler, veri tabanında “tüm alanlar” seçilerek ve “Sustainability Strategies” and “Corporate Sustainability Strategies” and “Business Sustainability Strategies” anahtar kelimeleri kullanılarak filtrelenmiştir. Bu şekilde bir filtreleme neticesinde WoS veri tabanında 952 adet dokümana ulaşılmıştır. Elde edilen veriler üzerinden yıl ve doküman tipi seçilerek ikinci bir filtreleme yapılmıştır. Buna göre araştırma verilerinden 2024 yılı kapsam dışı bırakılmış, doküman türü de “makale” olarak belirlenmiş ve filtreleme sonucunda 736 dokümana ulaşılmıştır. VosViewer paket programı kullanılarak 736 doküman üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Bibliyometrik haritaların kolay oluşturulmasını ve görselleştirilmesini sağlamayı amaçlayan benzerliklerin görselleştirilmesi (Visualization of similarities-VOS) görüntüleyicisi, bibliyometrik araştırmalarda en çok kullanılan yöntem olmaktadır. Bu yöntemin seçilme nedeni, alan yazının verimli bir şekilde toplanmasını ve seçenekler dâhilinde seçilen yayınlar arasındaki ilişkilerin kurulmasına olanak tanınması (Kuzior ve Sira, 2022: 8209) olmaktadır.

2. Bulgular

Araştırmada ilgili dönem aralığında 736 makale analize tabi tutulmuştur. “Sürdürülebilirlik stratejisi” konusuna ilişkin h-indeksi 56 olarak tespit edilmiştir. WoS veri tabanında konuyla ilgili ilk makale 2001 yılında yayınlanmıştır. Bu yıldan itibaren ise her yıl düzenli olarak makale yayınlanmaya devam etmiştir. 2023 yılında ise konuyla ilgili 100 makale ile en çok makalenin

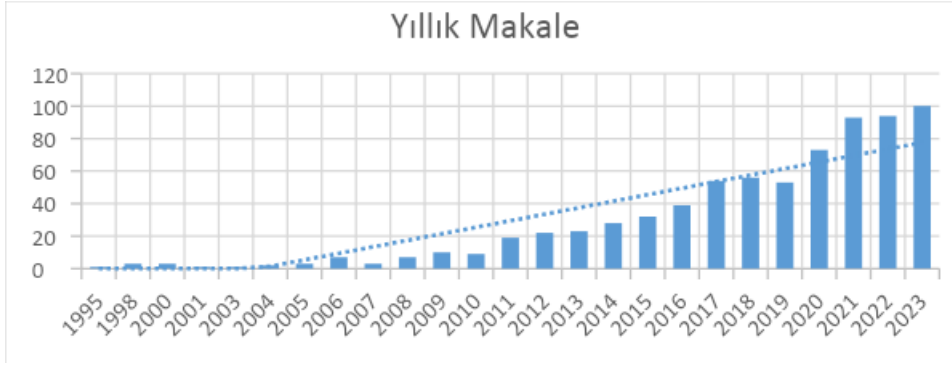
yayınlandığı görülmektedir. Web of Science kategorileri incelendiğinde ise 204'ünün Environmental Sciences, 195'inin Green Sustainable Science Technology, 177'sinin Environmental Studies, 145'inin Management ve 113'ünün ise Business alanlarında yazıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sorusu 1: “Sürdürülebilirlik stratejileri” konulu makalelerin performans ve kavramsal durumu nasıldır?

Performans analizi, bireylerin ve kurumların araştırmalarının ve yayınlarının değerlendirmesini göstermektedir (Öztürk ve Kuruthan, 2020: 2). Bu kapsamda performans analizi sonucunda yazar, doküman ve ülkelere ilişkin çıkarımlar yapılabilmekte (Martinez vd., 2015, Demir ve Erigüç, 2018: 97) ve ilgili alan yazının genel görünümü ortaya koymaktadır. Şekil 1 ve Şekil 2’de sürdürülebilirlik stratejileri konulu yıllık makale ve atıf sayıları verilmiştir.

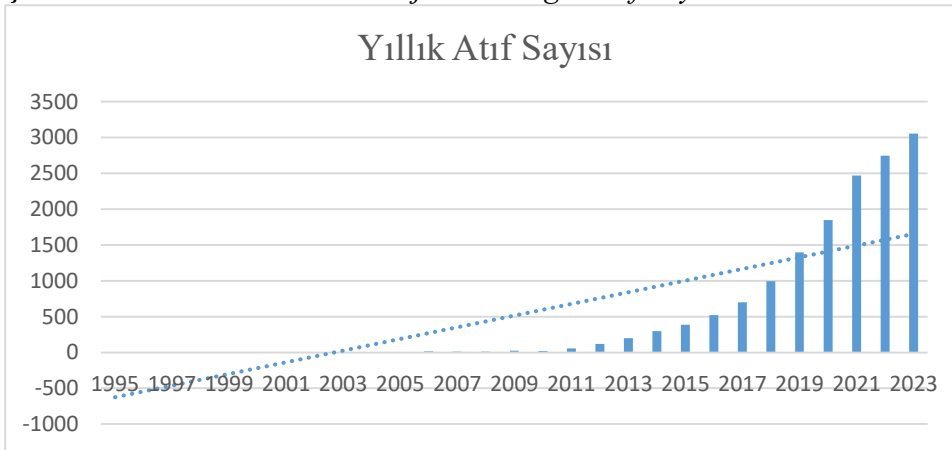
Kavramsal analiz ise, belirli bir konu veya alanla ilgili yapılan yayınlarda kullanılan kelimeler arasındaki ilişkileri belirlemektedir. Bir yayında birlikte kullanılan kelimeler, bir ağ yapısı oluşturularak en etkili ve yeni kavramları tanımlayarak zaman içindeki gelişiminin görülmesine imkân tanımaktadır (Hırlak ve Çolakoğlu, 2023: 1535).

Şekil 1: Sürdürülebilirlik Stratejileri ile İlgili Yayınlanan Yıllık Makale Sayısı

Şekil 1’e göre WoS veri tabanında sürdürülebilirlik stratejileri ile ilgili makaleler 1995 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. 2016 yılı itibariyle yayınlanan makale sayısının yaklaşık iki kat arttığı ve 100 makale ile en çok makalenin 2023 yılında yayınlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca $R^2=0,788486$ olarak hesaplanmıştır. 0 ile 1 arasında derecelenen R^2 , 1’e yaklaştıkça makale sayılarında düzenli artış eğilimi olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle R^2 ’nin 1’e yaklaşması doğrusal ilerlemenin olduğu göstermektedir (Baysal ve Mısırdalı Yangil, 2023: 116).

Şekil 2: Sürdürülebilirlik Stratejileri ile İlgili Atıf Sayısı

Şekil 2 sürdürülebilirlik stratejilerine ilişkin yıllar bazında atıf sayısını göstermektedir. Buna göre 2011 yılı öncesi çok az olan atıf sayıları 2011 yılı itibarıyla hızla artış göstermeye başlamıştır. 2023 yılında ise atıf sayısı 3051'e ulaşmıştır. Buna ilişkin $R^2=0,5403$ olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda makalelerdeki atıf sayılarında düzenli artış eğilimi olduğu söylenebilir.

Tablo 1: *Sürdürülebilirlik Stratejileri Konulu Makalelerden En Çok Atıf Alanlar*

	Makaleler	Yazarlar	Yayın Yılı	Atıfların Sayısı	Yıllık Ortalama
1	Business cases for sustainability: the role of business model innovation for corporate sustainability	Schaltegger, S; Lüdeke, Freund, F ve Hansen, EG	2012	608	46.77
2	Mindful consumption: a customer-centric approach to sustainability	Sheth, JN; Sethia, NK ve Srinivas, S	2011	583	41.64
3	Green, circular, bio economy: A comparative analysis of sustainability avenues	D'Amato, D; Droste, N ve Toppinen, A	2017	505	63.13
4	Corporate Sustainability Strategies: Sustainability Profiles and Maturity Levels	Baumgartner, RJ ve Ebner, D	2010	407	27.13
5	Managing Corporate Sustainability and CSR: A Conceptual Framework Combining Values, Strategies and Instruments Contributing to Sustainable Development	Baumgartner, RJ	2014	356	32.36
6	Strategy development in small and medium sized enterprises for sustainability and increased value creation	Moore, SB ve Manring, SL	2009	264	16.5
7	Pathways to circular construction: An integrated management of construction and demolition waste for resource recovery	Ghaffar, SH; Burman, M ve Braimah, N	2020	219	43.8
8	Circular economy in corporate sustainability strategies: A review of corporate sustainability reports in the fast-moving consumer goods sector	Stewart, R ve Niero, M	2018	187	26.71
9	Projected change in global fisheries revenues under climate change	Lam, VWY; Cheung, WWL ve Sumaila, UR	2016	183	20.33
10	Is sustainability a competitive advantage for small businesses? An empirical analysis of possible mediators in the sustainability financial performance relationship	Cantele, S ve Zardini, A	2018	173	24.71

En Üretken Yazar Analizi

Sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelere toplam 2318 yazar katkıda bulunmuştur. Tablo 2'de iki ve daha üzeri makale sayısı ile alana katkıda bulunan yazarlar listelenmiştir.

Tablo 2: *En Üretken Yazarlar*

	Yazar adı	Makale Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Alessandra De Chiara	7	22	0
2	Shirish Sangle	4	100	2
3	Peter Jones	4	234	5
4	Bryan R. Jenkins	4	2	0
5	Eleonora Di Maria	4	186	2
6	Kumar Venma Bhupendra	4	100	2
7	David Hillier	3	183	5
8	Frank Figge	3	191	2
9	Daphne Comport	3	183	5
10	Rupert J. Baumgartner	3	926	27

Alana en fazla dokümanla katkı sağlayan yazar 7 makale ile Alessandra De Chiara olurken alanda en fazla atıf alan yazar ise 926 atıfla Rupert J. Baumgartner olmaktadır.

En Üretken Kurum/Üniversite Analizi

Sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerde toplam eşik değer 5 olan kurumlar/üniversiteler dâhil edildiğinde toplam 1205 kurum/üniversiteden 12'sinin eşik değeri geçtiği görülmektedir. Tablo 3'te beş ve daha üzeri makale sayısı ile en üretken kurum/üniversitelerin doküman ve atıf sayıları yer almaktadır.

Tablo 3: *En Üretken Kurum/Üniversite*

	Kurum adı	Makale Sayısı	Kurum adı	Atıf Sayısı
1	University Malaya	6	University Vaasa	542
2	Copenhagen Business School	6	Univ. Gloucestershire	236
3	Delft University Technol	6	University Padua	192
4	Lorientale University Naples	6	Macquarie University	189
5	Macquarie University	5	Politecn Milan	182
6	Ryerson University	5	Ryerson University	181
7	University Gloucestershire	5	Delft Univ. Technol	159
8	University Lisbon	5	University Malaya	131
9	Cardiff University	5	Copenhagen Business Sch.	108
10	Tech University Berlin	5	Tech Univ. Berlin	95

Alana en fazla makale ile katkı sağlayan üniversiteler “University Malaya”, “Copenhagen Business School”, “Delft University Technol” ve “Lorientale University Naples” olmaktadır. En çok atıf sayısı incelendiğinde ise “University Vaasa” 542 atıfla ilk sırada yer almaktadır.

En Üretken Ülke Analizi

Sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerde toplam eşik değer 5 olan ülkeler dahil edildiğinde toplam 92 ülkeden 42'sinin eşik değeri geçtiği görülmektedir. Tablo 4'te beş ve daha üzeri makale sayısı ile en üretken ülkelerin doküman ve atıf sayıları yer almaktadır.

Tablo 4: *En Üretken Ülke*

	Ülke adı	Makale Sayısı	Ülke adı	Atıf Sayısı
1	ABD	139	ABD	3233
2	Almanya	74	Almanya	2841
3	İngiltere	66	İngiltere	2169
4	İspanya	66	İtalya	1372
5	İtalya	64	Hollanda	1347
6	Brezilya	45	Avusturya	1181
7	Avustralya	41	Kanada	1145
8	Kanada	35	Finlandiya	1103
9	Çin	35	İspanya	1005
10	Hollanda	32	Avustralya	807

Tabloya göre en fazla doküman ve atıfla alana katkı sağlayan ülke 139 makale ve 3233 atıfla ABD olmaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla 74 makale ve 2841 atıfla Almanya, 66 makale ve 2169 atıfla İngiltere takip etmektedir.

En Üretken Dergi Analizi

Sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerde toplam eşik değer 5 olan dergiler dâhil edildiğinde toplam 412 dergiden 13'ünün eşik değeri geçtiği görülmektedir. Tablo 5'te beş ve daha üzeri makale sayısı ile en üretken dergilerin doküman ve atıf sayıları yer almaktadır.

Tablo 5: *En Üretken Dergi*

	Dergi adı	Makale Sayısı	Dergi adı	Atıf Sayısı
1	Sustainability	78	Journal of Cleaner Production	2590
2	Journal of Cleaner Production	55	Business Strategy and The Environment	1058
3	Business Strategy and The Environment	25	Sustainability	902
4	Corporate Social Responsibility and Environmental Manament	10	Sustainable Development	704
5	Science of the Total Environment	8	Corporate Social Responsibility and Environmental Manament	578
6	Journal of Environmental Management	7	Journal of Environmental Management	390
7	Intertional Journal of Sustainability in Higher Education	7	Journal of Business Ethics	329
8	Energies	6	Science of the Total Environment	245
9	European Journal of Sustainable Development	6	Energies	53
10	Journal of Business Ethics	6	Social Responsibility Journal	46

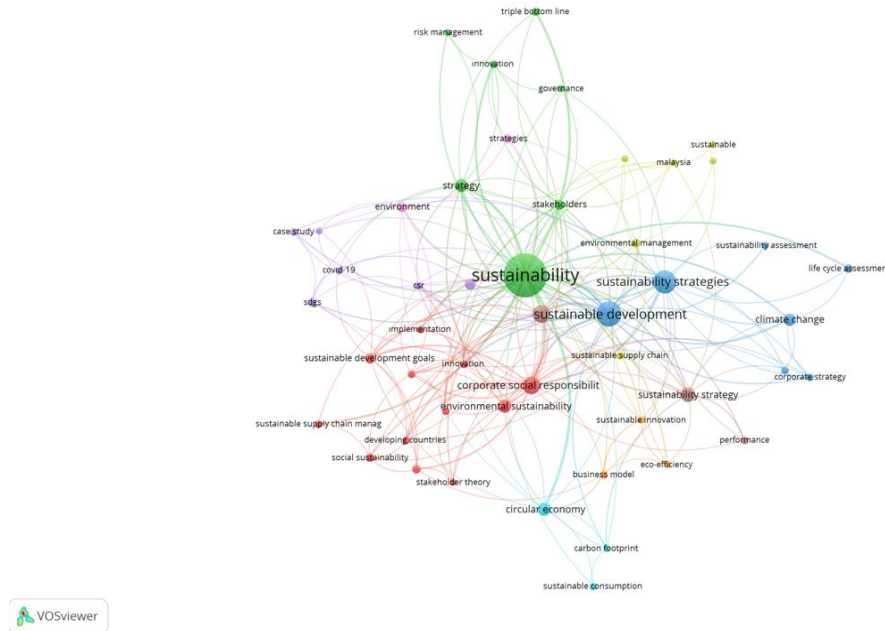
Tabloya göre en fazla dokümanla alana katkı sağlayan dergi “Sustainability” (78) olmaktadır. Bu dergiyi sırasıyla “Journal of Cleaner Production” (55) ve “Business Strategy and The Environment” (25) takip etmektedir. Alana en fazla atıfla katkı sağlayan dergi ise “Journal of Cleaner Production” (2590) olurken, bu dergiyi “Business Strategy and The Environment” (1058) ve “Sustainability” (902) takip etmektedir.

Tablo 6: *Sürdürülebilirlik Stratejileri Konulu Makalelerdeki Anahtar Kelime Sıklıkları*

	Anahtar Kelime	Sıklık	Toplam Bağlantı	Gücü
1	Sustainability (Sürdürülebilirlik)	192		133
2	Sustainable development (Sürdürülebilir kalkınma)	64		64
3	Sustainability strategies (Sürdürülebilirlik stratejileri)	53		37
4	Corporate social responsibility (Kurumsal sosyal sorumluluk)	31		44
5	Corporate sustainability (Kurumsal sürdürülebilirlik)	31		35
6	Sustainability strategy (Sürdürülebilirlik stratejisi)	23		23
7	Circular economy (Döngüsel ekonomi)	18		20
8	Strategy (Strateji)	17		30
9	Environmental sustainability (Çevresel sürdürülebilirlik)	17		14
10	Climate change (İklim değişikliği)	16		14

Tablo 6’da sürdürülebilirlik stratejileri ile ilgili yayınlanan makalelerde en sık kullanılan 10 anahtar kelime yer almaktadır. Buna göre ‘‘sustainability’’ 192, ‘‘sustainable development’’ 64 ve ‘‘sustainability strategies’’ 53 kere en sık kullanılan anahtar kelimeleri olmaktadır.

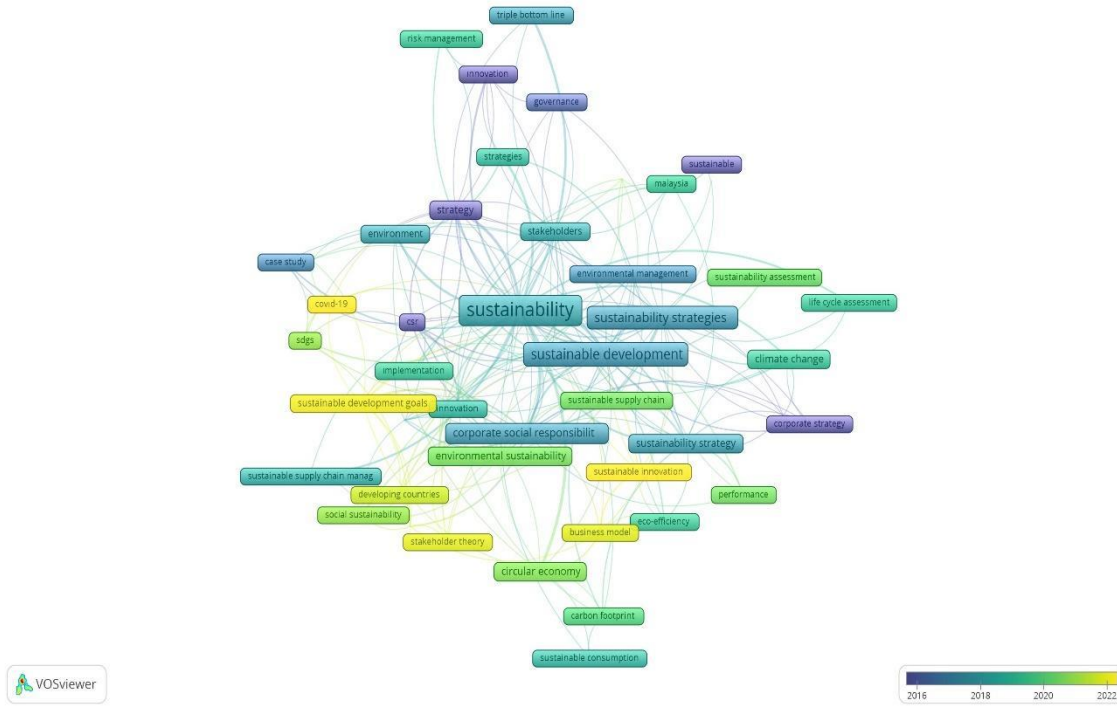
Şekil 3’te ise VOSviewer programı ile ‘‘sürdürülebilirlik stratejileri’’ konulu makalelerin eş oluşum haritası gösterilmiştir. Sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerde kullanılan anahtar kelimeler analiz edilirken minimum kullanım sayısı (eşik değeri) 5 olarak seçilmiştir. Buna göre 2476 anahtar kelimenin 49’nun eşik değeri geçtiği tespit edilmiştir. Ayrıca analiz sonucunda toplam 9 kümenin, 215 bağlantının ve 376 toplam bağlantı gücünün olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3: *Sürdürülebilirlik Stratejileri Konulu Makalelerde Yer Alan Anahtar Kelimelerin Eş Oluşum Haritası*

Şekil 3’te en az 5 kere kullanılan anahtar kelimelerin eş oluşum haritası yer almaktadır. Eş oluşum haritası incelendiğinde ilk kümede 12 anahtar kelime bulunmaktadır. Bu anahtar kelimelerden bazıları ‘‘corporate social responsibility’’, ‘‘developing countries’’ ve ‘‘environmental sustainability’’ olmaktadır. İkinci kümede 7 anahtar kelime bulunmakta ve bunlardan bazıları ‘‘governance’’, ‘‘innovation’’ ve ‘‘risk management’’tır. Üçüncü kümede 7 anahtar kelime

bulunmakta ve bunlardan bazıları “climate change”, “corporate strategy” ve “environmental policy” dir. Dördüncü kümede 6 anahtar kelime bulunmakta ve bunlardan bazıları “environmental management”, “malaysia” ve “sustainability performans”tır. Beşinci kümede 6 anahtar kelime bulunmakta ve bunlardan bazıları “case study”, “covid 19” ve “Italy”dir. Altıncı kümede 3 anahtar kelime bulunmakta ve bunlar “carbon footprint”, circular economy” ve “sustainable consumption”dır. Yedinci kümede 3 anahtar kelime bulunmakta ve bunlar “business model”, “eco-efficiency” ve “sustainable innovation”dır. Sekizinci kümede 3 anahtar kelime bulunmakta ve bunlar “corporate sustainability”, “performance” ve “sustainability strategy”dir. Dokuzuncu kümede ise 2 anahtar kelime bulunmakta ve bunlar “environmental” ve “strategies”dir.

Şekil 4: Yıllar İtibariyle Sürdürülebilirlik Stratejileri Konulu Çalışmalarda Anahtar Kelimelerin Değişimi

Şekil 4 incelendiğinde ise yıllar itibariyle sürdürülebilirlik stratejileri alan yazınında bir değişim olduğu görülmektedir. Oluşturulmuş olan görsel haritaya göre “innovation” (yenilik), “governance” (yönetim), “sustainable”(sürdürülebilir), “strategy” (strateji), “corporate social responsibility”(kurumsal sosyal sorumluluk) ve “corporate strategy” (kurumsal strateji) anahtar kelimelerinin yerini “sustainability”, “environmental sustainability” (çevresel sürdürülebilirlik), “sustainable development goals” (sürdürülebilir kalkınma amaçları), “covid 19” (kovid 19), “sustainable innovation” (sürdürülebilir yenilik) gibi anahtar kelimelere bıraktığı görülmektedir.

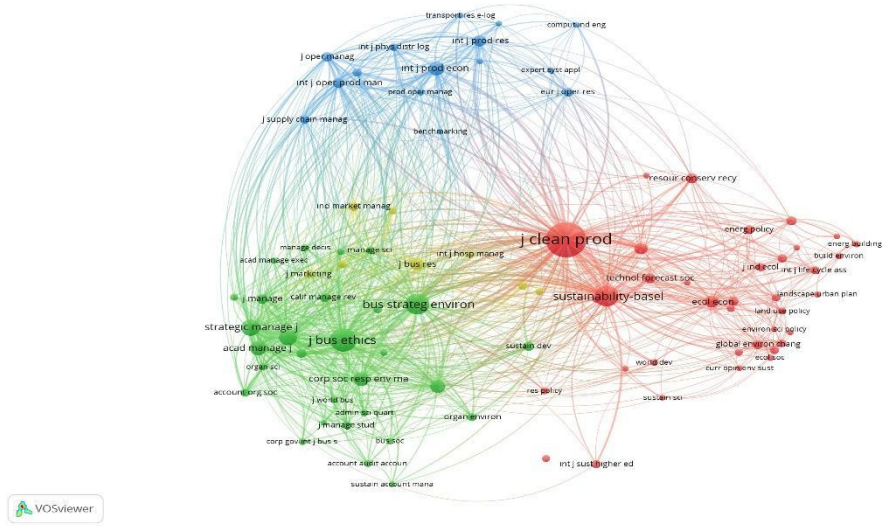
Araştırma Sorusu 2: “Sürdürülebilirlik Stratejileri” alan yazınının entelektüel ve sosyal yapısı nasıldır?

Entelektüel yapı, yayınlar, yazarlar veya kaynakların belirli bir alandaki diğer yayınlar üzerindeki etkisini ve bu etkinin ilgili alanda meydana getirdiği bilimsel topluluklar ve entelektüel ekolleri ortaya koymaktadır (Hırlak ve Çolakoğlu, 2023: 1535). Entelektüel yapının belirlenmesi için ortak atıf analizleri yapılmaktadır. Sosyal yapı ise, yazarların, kurumların veya ülkelerin ilgili alanda birbirleriyle kurdukları ilişkileri koymaktadır (Hırlak ve Çolakoğlu, 2023: 1535). Sosyal yapının belirlenmesi için de ortak yazarlık (iş birliği) analizleri yapılmaktadır.

Dergi Düzeyinde Ortak Atf Analizi

Dergi düzeyinde ortak atf analizi kaynakların her birinin diğer kaynaklarla ortak alıntı bağlantılarının gücü hesaplanmaktadır. Analiz yapılırken kaynağın minimum atıflarının sayısı 50 olarak belirlenmiş ve buna göre 17731 kaynağın 89'u eşik değeri karşılamıştır.

Şekil 5: Dergi Ortak Atf Analizi

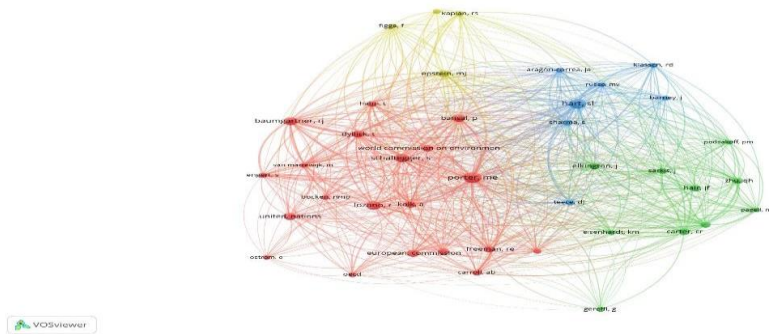

Analiz sonucunda toplam 4 kümenin, 3474 bağlantının ve 218276 toplam bağlantı gücünün olduğu belirlenmiştir. Kırmızı kümede toplam 37 dergi, yeşil kümede toplam 29 dergi, mavi kümede toplam 15 dergi ve sarı kümede toplam 8 dergi bulunmaktadır. Kırmızı kümede öne çıkan dergi “Journal of Cleaner Production” (Toplam bağlantı gücü=48174, Bağlantılar=87) dergisi olmaktadır. Yeşil kümede öne çıkan dergi “Journal of Ethics” (Toplam bağlantı gücü=29835, Bağlantılar=86), mavi kümede öne çıkan dergi “International Journal of Production Economics” (Toplam bağlantı gücü=12973, Bağlantılar=86) ve sarı kümede öne çıkan dergi “Journal of Business Research” (Toplam bağlantı gücü=7752, Bağlantılar=85) olmaktadır.

Yazar Düzeyinde Ortak Atf Analizi

Yazar düzeyinde ortak atf analizi, makalelerin kaynakça bölümünde yer alan yazar adlarına dayalı olarak yapılmaktadır. Analiz sonucuna göre toplam 27622 yazara atf yapılmıştır. Analizde eşik değeri 25 olarak seçilmiş ve eşik değeri geçen 41 yazarla ağ haritası oluşturulmuştur.

Şekil 6: Yazar Ortak Atf Analizi

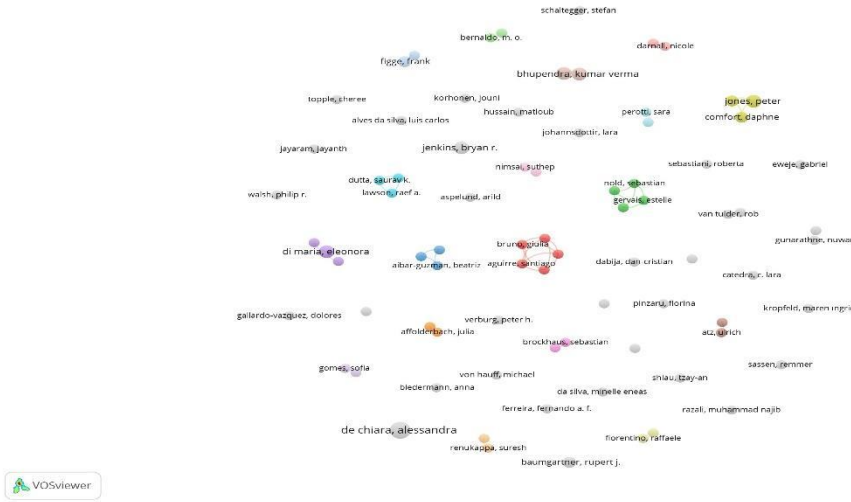
Yapılan analiz sonucunda toplam 4 kümenin, 711 bağlantının ve 7330 toplam bağlantı gücünün olduğu belirlenmiştir. Kırmızı kümede toplam 20 yazar, yeşil kümede toplam 10 yazar, mavi

kümede toplam 7 yazar ve sarı kümede toplam 4 yazar bulunmaktadır. Kırmızı kümede öne çıkan yazar “Michael E. Porter” (Toplam bağlantı gücü=1114, Bağlantılar=40) olmaktadır. Yeşil kümede öne çıkan yazar “Craig R. Carter” (Toplam bağlantı gücü=425, Bağlantılar=38), mavi kümede öne çıkan yazar “Stuart L. Hart” (Toplam bağlantı gücü=1069, Bağlantılar=37) ve sarı kümede öne çıkan yazar “Marc J. Epstein” (Toplam bağlantı gücü=608, Bağlantılar=38) olmaktadır.

Yazar Düzeyinde Ortak Yazarlık (İş Birliği) Analizi

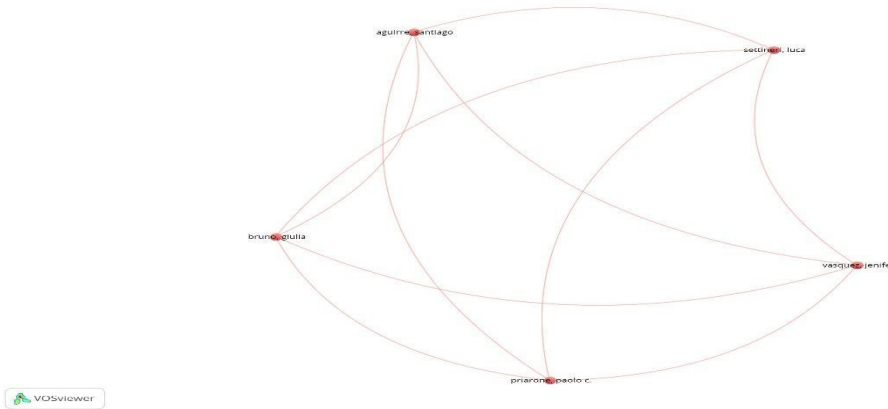
Yazar düzeyinde sürdürülebilirlik stratejileri alan yazınına katkıda bulunan yazarlar arasındaki iş birliğini ortaya çıkarmak için yapılan analizde eşik değer 2 olarak belirlenmiş ve eşik değeri 80 yazar geçmiştir. Şekil 7’de yazar düzeyinde iş birliği analizi verilmiştir.

Şekil 7: Yazar Düzeyinde Ortak Yazarlık (İş Birliği)

Yapılan analiz sonucunda toplam 51 küme, 41 bağlantı ve 86 toplam bağlantı gücü bulunmuştur. Bu yazarların iş birliği ağı incelendiğinde 6 farklı grubun ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kümeler arasında kırmızı küme 5 yazarla en geniş yazar grubunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Şekil 7’de ortak yazar ağ haritası 5 yazar arasındaki ilişki üzerinden tekrar ele alınmıştır. Genel iş birliği ağı değerlendirildiğinde ise yazarlar arasında çok güçlü bir ilişki ağının olmadığı görülmektedir.

Şekil 8: Yazar Düzeyinde En Büyük Küme İş Birliği Analizi

Şekle göre Santiago Aguirre, Guilia Bruno, Paolo C. Priarone, Luca Settineri ve Jenifer Vasquez en güçlü iş birliğine sahip yazarlar olmaktadır.

Kurum/Üniversite Düzeyinde Ortak Yazarlık (İş Birliği) Analizi

Kurum/Üniversite düzeyinde sürdürülebilirlik stratejileri alan yazınına katkıda bulunan kurum/üniversite arasındaki iş birliğini ortaya çıkarmak için yapılan analizde eşik değer 3 olarak belirlenmiş ve eşik değeri 1205 kurum/ üniversiteden 90'ı geçmiştir. Analiz sonucunda toplam 49 küme, 62 bağlantı ve 69 toplam bağlantı gücü bulunmuştur.

Şekil 9: Kurum/Üniversite Düzeyinde Ortak Yazarlık (İş birliği) Analizi

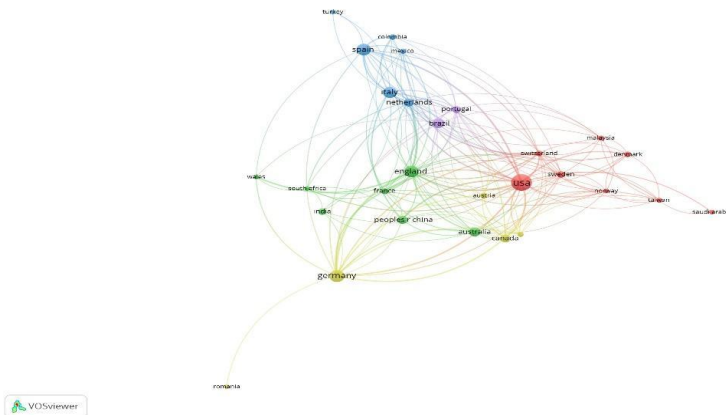

Analiz sonucunda oluşturulan görsel haritada birbirleri ile ilişkileri daha yüksek olan 26 kurum/üniversite ele alınmıştır. Buna göre minimum yayın sayısı 3 olan 26 kurum/üniversitenin 8 farklı kümede olduğu görülmektedir. Kırmızı kümede 6, yeşil kümede 5, mavi kümede 4, sarı kümede 3, mor kümede 2, açık mavi kümede 2, turuncu kümede 2 ve kahverengi kümede 2 kurum/üniversite bulunmaktadır. Kırmızı kümede Cambridge University, yeşil kümede Kassel University, mavi kümede Waterloo University, sarı kümede Lisbon Inst. University, mor kümede Arizona State University, açık mavi kümede Helmholtz Centre for Environmental Research, turuncu kümede VRİJE University Amsterdam ve kahverengi kümede Wageningen University öne çıkan kurum/üniversiteler olmaktadır.

Ülke Düzeyinde Ortak Yazarlık (İş Birliği) Analiz

Ülke düzeyinde sürdürülebilirlik stratejileri alan yazınına katkıda bulunan ülkeler arasındaki iş birliğini ortaya çıkarmak için yapılan analizde eşik değer 10 olarak belirlenmiş ve eşik değeri 92 ülkeden 28'i geçmiştir.

Şekil 10: Ülkeler Düzeyinde Ortak Yazarlık (İş birliği) Analizi

Analiz sonucunda toplam 5 küme, 168 bağlantı ve 341 toplam bağlantı gücü bulunmuştur. Kırmızı kümede 8, yeşil kümede 7, mavi kümede 6, sarı kümede 5 ve mor kümede 2 ülke bulunmaktadır.

Kırmızı kümede ABD (Toplam bağlantı gücü=82, Bağlantı=23), yeşil kümede İngiltere (Toplam bağlantı gücü=70, Bağlantı=23), mavi kümede İspanya (Toplam bağlantı gücü=39, Bağlantı=15), sarı kümede Almanya (Toplam bağlantı gücü=57, Bağlantı=19) ve mor kümede Portekiz (Toplam bağlantı gücü=30, Bağlantı=17) öne çıkan ülkeler olmaktadır.

3. Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilirlik stratejileri, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve bunlara yönelik kararlar verilirken katılımın sağlanarak politikaların oluşturulmasını, bu politikaları uygulamasını ve sistemin tüm süreçlerine sürdürülebilirliğin entegre edilmesini ifade etmektedir. Sürdürülebilirlik stratejileri, sürdürülebilirliğin stratejik bağlamda ele alınmasını ve iş süreçlerine entegre edilerek sürdürülebilirlik çalışmalarından beklenen faydanın sağlanabilmesini içermektedir. Bonn ve Fisher (2011: 13) çalışmalarında bu durumu “sürdürülebilirlik, işletmelerin stratejilerinde eksik olan içeriktir” şeklinde ifade etmişlerdir. Bu çalışmayla sürdürülebilirlik stratejilerinin alan yazında nasıl bir gelişim gösterdiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Amaç doğrultusunda WoS veri tabanında indekslenen sürdürülebilirlik stratejileri konulu 736 makaleye bibliyometrik analiz yapılmıştır. Elde edilen veriler, VosViewer programı ile görsel haritalama tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve sürdürülebilirlik stratejileri alan yazınına yönelik performans, kavramsal yapı, entelektüel yapı ve sosyal yapı ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerin performans durumları incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda sürdürülebilirlik stratejilerini konu alan yayınların ve atıf sayılarının önemli oranda arttığı belirlenmiştir. Bunun temel nedeni, sürdürülebilirliğin öneminin artması olarak ele alınabilir. Performans analizlerinde ortaya çıkan diğer bulgular ise şu şekildedir: en üretken ülkeler ABD’dir. ABD’yi Almanya, İngiltere, İspanya ve İtalya takip etmektedir. Ülkeler açısından bakıldığında gelişmiş ülkelerin ön plana çıktığı görülmektedir. En üretken kurum University Malaya (Malezya), Copenhagen Business School (Danimarka), Delft University Technology (Hollanda), Lorientale University Naples (İtalya)’dır. Makale sayısı bakımından en üretken yazar Alessandra De Chiara olurken en çok atıf alarak alana katkı sağlayan yazar ise Rupert J. Baumgartner olmaktadır. Bu yazarların çalışmaları, sürdürülebilirlik stratejileri konusunda çalışma yapacak olan araştırmacılar için önem taşımaktadır. Alana en çok katkı sağlayan dergi ise “Sustainability”’dir. Bunun nedeni derginin gerek içerik gerekse konu bakımından sürdürülebilirliği önceliklendirmesidir.

Çalışmada sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerin performans durumlarından sonra kavramsal yapısı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda sürdürülebilirlik stratejileri konusunda en çok kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla sustainability (sürdürülebilirlik), sustainable development (sürdürülebilir kalkınma), sustainability strategies (sürdürülebilirlik stratejileri), corporate social responsibility (kurumsal sosyal sorumluluk) ve corporate sustainability (kurumsal sürdürülebilirlik) olduğu belirlenmiştir. Anahtar kelimelerin yıllar içindeki değişimi incelendiğinde ise kavramın geleceği hakkında araştırmacılara yol göstermesi açısından önem taşımaktadır. Buna göre “innovation” (yenilik), “governance” (yönetim), “sustainable”(sürdürülebilir), “strategy” (strateji), “corporate social responsibility”(kurumsal sosyal sorumluluk) ve “corporate strategy” (kurumsal strateji) anahtar kelimelerinin yerini “sustainability” (sürdürülebilirlik), “environmental sustainability” (çevresel sürdürülebilirlik), “sustainable development goals” (sürdürülebilir kalkınma amaçları), “covid 19” (kovid 19), “sustainable innovation” (sürdürülebilir yenilik) gibi anahtar kelimelere bıraktığı belirlenmiştir. Bu durum alana yönelik yapılan çalışmaların günün koşullarına ve önem verilen alanlara göre değiştiğini ve uyum sağladığını göstermektedir.

Çalışmada daha sonra sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerin entelektüel yapıları incelenmiştir. Yapılan ortak atıf analizinde yazarlar, kaynaklar ve dergiler arasındaki ilişkilerin

yoğunluğu ve gücü belirlenmeye çalışılmıştır. Yazar ortak analiz sonucunda 4 küme karşımıza çıkmaktadır. Kırmızı kümede öne çıkan yazar “Michael E. Porter”, yeşil kümede öne çıkan yazar “Craig R. Carter”, mavi kümede öne çıkan yazar “Stuart L. Hart” ve sarı kümede öne çıkan yazar “Marc J. Epstein” olmaktadır. Bu yazarların çalışma alanlarına bakıldığında strateji, sürdürülebilir değer zinciri analizi, çevresel sürdürülebilirlik, kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları olmaktadır. Entelektüel yapı analizinde diğer bir bulgu ise dergi ortak atıf analizidir. Analiz sonucunda toplam 4 kümenin olduğu belirlenmiştir. Kırmızı kümede öne çıkan dergi “Journal of Cleaner Production”, yeşil kümede öne çıkan dergi “Journal of Ethics”, mavi kümede öne çıkan dergi “International Journal of Production Economics” ve sarı kümede öne çıkan dergi “Journal of Business Research” olmaktadır. Bu alanlarda gelecekte yapılacak olan çalışmalarda ilgili yazarların eserlerinin ve belirlenmiş olan dergilerdeki makalelerin takip edilmesi önem taşımaktadır.

Çalışmada son olarak sürdürülebilirlik stratejileri konulu makalelerin sosyal yapıları incelenmiştir. Sosyal yapının belirlenmesinde işbirliğinin tespit edilebilmesi için ortak yazarlık analizleri yapılmıştır. Yazarların iş birliği ağının belirlenmesi için yapılan analiz sonucunda 6 farklı grup ön plana çıkmıştır. Kümeler arasında kırmızı küme 5 yazarla en geniş yazar grubunu oluşturmaktadır. Genel iş birliği ağı değerlendirildiğinde ise yazarlar arasında çok güçlü bir ilişki ağının olmadığı tespit edilmiştir. Kurum/üniversite iş birliği ağının belirlenmesi için yapılan analiz sonucunda 8 farklı küme oluşmuştur. Kırmızı kümede Cambridge University, yeşil kümede Kassel University, mavi kümede Waterloo University, sarı kümede Lisbon Inst. University, mor kümede Arizona State University, açık mavi kümede Helmholtz Centre for Environmental Research, turuncu kümede VRIJE University Amsterdam ve kahverengi kümede Wageningen University öne çıkan kurum/üniversitelerdir. Ülke düzeyinde iş birliği ağının belirlenmesi için yapılan analiz sonucunda ise, 5 küme oluşmuştur. ABD, İngiltere ve Almanya'nın ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu çalışmanın gelecekte sürdürülebilirlik stratejileri ile ilgili çalışmak isteyen araştırmacılara konunun genel yapısı hakkında bilgi vermesi beklenmektedir. Sürdürülebilirlik stratejileri konulu çalışmaların sayısının gelecek yıllarda da çeşitlenerek artacağı düşünülmektedir. Özellikle ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların giderek büyümesi, kaotik ortamların sıklıkla oluşmaya başlaması ve belirsizliğin risk düzeyini daha da arttırması gibi nedenler sürdürülebilirlik stratejileri konusunun güncelliğini koruması ve kavramın disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması sonucunu doğuracaktır.

Son olarak çalışmanın sınırlılıkları ele alınacak olursa veri setini elde etmek için yalnızca WoS veri tabanı kullanılmıştır. Bu bağlamda ileride diğer veri tabanları da dâhil edilerek yayınlar analiz edilebilir. Diğer bir sınırlılık ise analizlerde yalnızca veri tabanında yer alan makalelerin incelenmesidir. Gelecekteki araştırmalar bağlamında kitap vb. gibi diğer akademik yayınlar da ele alınarak arama kapsamı genişletilebilir.

Kaynakça

- Aksoylu, S. & Taşdemir, B. (2020). Kurumsal sürdürülebilirlik performans değerlendirilmesi: Bist sürdürülebilirlik endeksinde bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 95-106.
- Albort-Morant, G., Henseler, J., Leal-Millán, A., & Cepeda-Carrión, G. (2017). Mapping the field: A bibliometric analysis of green innovation. *Sustainability*, 9(6), 1011-1025
- Alsharif, A. H., Salleh, N., & Baharun, R. (2020). Bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.

- Barnett, M. Husted, B., & Henriques, I. (2021). "Sustainability strategies", *Strategic management: State of the field and its future*, (Ed: M. Hitt ve M. Lyles), Oxford University Press, Oxford, 647-662.
- Baumgartner, R. J., & Ebner, D. (2010). Corporate sustainability strategies: sustainability profiles and maturity levels. *Sustainable Development*, 18(2), 76-89.
- Baysal, C. ve Mısırdalı Yangil, F. (2023). Sürdürülebilir liderliğin dünü, bugünü ve geleceği: web of science da taranan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (78), 111-134.
- Bonn, I., & Fisher, J. (2011). Sustainability: the missing ingredient in strategy. *Journal of Business Strategy*, 32(1), 5-14.
- Demir, H. ve Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik bir analiz ile yönetim düşünce sisteminin incelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 91-114.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Dündar K., A. (2017). Akdeniz’de sürdürülebilir kalkınma ve stratejisi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(11), 189 -199.
- Engert, S., & Baumgartner, R. J. (2015). Corporate sustainability strategy—bridging the gap between formulation and implementation. *Journal of Cleaner Production*, 113, 822-834.
- Epstein, M., & Roy, M.J. (2001). Sustainability in action: Identifying and measuring the performance drivers. *Long Range Planning*, 34(5), 585-604.
- Garfield, E. (1955). Citation indexes for science: A new dimension in documentation through association of ideas. *Science*, 122 (3159), 108-111.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Hermundsdottir, F., & Aspelund, A. (2022). Competitive sustainable manufacturing-Sustainability strategies, environmental and social innovations, and their effects on firm performance. *Journal of Cleaner Production*, 370, 1-11.
- Karabıçak, M. & Özdemir, M. B. (2015). Sürdürülebilir kalkınmanın kavramsal temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 44-49.
- Kitsios, F., Kamariotou, M., & Talias, M. A. (2020). Corporate sustainability strategies and decision support methods: A bibliometric analysis. *Sustainability*, 12(2), 521, 1-21.
- Kuzior, A., & Sira, M. (2022). A bibliometric analysis of blockchain technology research using VOSviewer. *Sustainability*, 14(13), 8206-8220.
- Küçüksayraç, E. (2015). Design for sustainability in companies: strategies, drivers and needs of Turkey's best performing businesses. *Journal of Cleaner Production*, 106, 455-465
- Meadowcroft, J. (2007). National sustainable development strategies: features, challenges and reflexivity. *Environmental Policy And Governance*. 17(3), 152-163.
- Merigó, J. M., & Yang, J. B. (2017). A bibliometric analysis of operations research and management science. *Omega*, 73, 37-48.

- Nwoba, A. C., Boso, N., & Robson, M. J. (2021). Corporate sustainability strategies in institutional adversity: Antecedent, outcome, and contingency effects. *Business Strategy and The Environment*, 30(2), 787-807.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
- Öztürk, N. & Kurutkan, M. N. (2020). Kalite yönetiminin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Journal of Innovative Healthcare Practices*, 1(1), 1-13.
- Purnomo, A., Asitah, N., Fitri, R., Anisah, H. U., & Wiradimadja, R. D. D. (2023). Three decades of the sustainability strategy publication: A bibliometric perspective. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1063, No. 1, p. 012023). IOP Publishing.
- Rowe, J., & Fudge, C. (2003). Linking national sustainable development strategy and local implementation: A case study in Sweden. *Local Environment*, 8(2), 125-140.
- Russel, D. (2007). The United Kingdom's sustainable development strategies: leading the way or flattering to deceive?. *European Environment*, 17(3), 189-200.
- Salzmann, O., Ionescu-Somers, A., & Steger, U. (2005). The business case for corporate sustainability: literature review and research options. *European Management Journal*, 23(1), 27-36.
- Schaltegger, S., Lüdeke-Freund, F., & Hansen, E. G. (2012). Business cases for sustainability: the role of business model innovation for corporate sustainability. *International Journal Of Innovation And Sustainable Development*, 6(2), 95-119.
- Steurer, R. (2005). Sustainable development strategies as policy integration processes: Coping with integrative governance challenges in Europe. In *Workshop Innovation in Environmental Policy*, 93-113.
- Steurer, R. (2007). From government strategies to strategic public management: an exploratory outlook on the pursuit of cross-sectoral policy integration. *European Environment*, 17(3), 201-214.
- Tenney, M. (2024). What is the sustainable business strategy?. <https://businessleadershiptoday.com/what-is-a-sustainable-business-strategy/> (17.05.2004).
- Tils, R. (2007). The German sustainable development strategy: facing policy, management and political strategy assessments. *Environmental Policy and Governance*. 17(3), 164-176.
- Yurdakul, M. (2024). Şirketlerde sürdürülebilirliği stratejik olarak gündeme getiren dinamikler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 282-307.
- Yükselen, H. (2018). Strateji kavramını çalışmak. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 1-38.

Araştırma Makalesi / Research Article

TRANSFER HARCAMALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER*

Ebru KARAŞ¹

Öz

Toplumsal refahın sağlanmasında milli gelir artması ve sürekliliği kadar, bu gelirin ne kadar adil paylaşıldığı da oldukça önemlidir. Piyasada gerçekleşen ve birincil dağılım olarak nitelendirilen gelir dağılımı çoğu zaman adil olmadığı noktasında eleştirilmektedir. Bu nedenle gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi için devlet geliri yeniden dağıtmaktadır. Devlet eliyle gelirin yeniden dağıtılmasında en etkili araçlardan biri transfer harcamalarıdır. Ancak transfer harcamaları alt türleri itibariyle farklı şekillerde gerçekleştirilmekte ve hepsi gelir dağılımı üzerinde iyileştirici bir etki meydana getirmemektedir. Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımında adaletin sağlanması oldukça önemli bir amaç olup, transfer harcamaları da bu doğrultuda kullanılan temel araçlar arasındadır. Çalışmanın amacını transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin Gini katsayısı esas alınarak ülke grupları bazında tespiti oluşturmaktadır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde transfer harcamaları içinde sosyal yardımların payının gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu da tespit edilmiştir. Ülkelerin transfer harcamalarının ve alt türlerine ayrılan payların ülkelerin Gini katsayılarına yansıdığı görülmektedir. Buna göre gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı, gelişmekte olan ülkelere göre daha eşitlikçi bir yapıya sahiptir. Ülke özelinde değerlendirmelerde sosyal harcamaların payının Gini katsayılarına yansımaları teoride beklenen ile doğru orantılıdır.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Gini katsayısı, Transfer harcamaları, Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler

JEL Kodları: D31, H53

EXAMINING THE EFFECT OF TRANSFER EXPENDITURES ON INCOME DISTRIBUTION: DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES

Abstract

How fairly national income is shared is as important as the increase and continuity of national income in ensuring social welfare. Income distribution, which occurs in the market and is described as primary distribution, is often criticized as being unfair. For this reason, the state redistributes income in order to ensure justice in income distribution. One of the most effective tools in redistributing income by the state is transfer expenditures. However, transfer expenditures are carried out in different ways depending on their subtypes, and not all of them have an improving effect on income distribution. Today, ensuring justice in income distribution is a very important goal in both developed and developing countries, and transfer expenditures are among the basic tools used in this direction. The purpose of the study is to determine the effect of transfer expenditures on income distribution on a country group basis, based on the Gini coefficient. In this context, it is seen that the share of transfer expenditures in total public expenditures is higher in developed countries than in developing countries. It has also been determined that the share of social aid in transfer expenditures is higher in developed countries than in developing countries. It is seen that the transfer expenditures of countries and the shares allocated to their subtypes are reflected in the Gini coefficients. Accordingly, income distribution in developed countries has a more egalitarian structure than in developing countries. In country-specific evaluations, the reflection of the share of social expenditures on the Gini coefficients is directly proportional to what is expected in theory.

Keywords: Income Distribution, Gini coefficient, Transfer expenditures, Developed and developing countries

JEL Codes: D31, H5

* Bu çalışma 12-15 Ekim 2023 tarihinde düzenlenen 37. Uluslararası Maliye Sempozyumu'nda sunulan "Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Karşılaştırmalı Ülke Örnekleri" başlıklı bildiriminden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halindedir.

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, ebru.cilli@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0625-3722.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 18.09.2024.

Giriş

Üretim faktörlerinin üretim sürecine dâhil edilmesi sonucunda elde edilen gelirin, geliri oluşturan unsurlar arasında dağılımına gelir dağılımı denilmektedir. Piyasa koşullarında gerçekleşen bu dağılım birincil gelir dağılımı olarak ifade edilmektedir. Birincil gelir dağılımı, gelir dağılımında adaleti garanti etmemektedir. Çünkü serbest piyasa koşullarında esas alınan temel hedef etkinliktir. Etkinliğin sağlandığı noktada gerçekleşen gelir dağılımının ne kadar adil olduğu tartışmalıdır. Tam rekabet piyasa şartlarının sağlandığı etkinlik noktasında gelir dağılımı sorun olarak görülmez. Çünkü her bir üretim faktörü üretim sürecine katkı oranında üretimden pay alma imkânına sahiptir. Ancak, tam rekabet koşullarından sapmanın gözlemlendiği alanlarda her gelir dağılımı adalet açısından tartışmalı bir noktaya gelmektedir. Piyasa aksaklıklarının gözlemlendiği alanlarda birincil gelir dağılımının adil olmadığı kabul görmektedir. Bu kapsamda piyasada gerçekleşen gelir dağılımının iyileştirilmesi ve gelir grupları arasında adaletin sağlanması için devlete gelirin yeniden dağıtılması noktasında işlevler düşmektedir. Özellikle 1930'lı yıllarda gelişen modern maliye yaklaşımıyla birlikte gelirin yeniden dağıtılması devletin temel fonksiyonları arasında yer almıştır. Devlet elinde bulundurduğu mali araçların miktar ve bileşenlerinde düzenlemeler yaparak gelir dağılımında adaleti sağlamaya çalışmaktadır. Devlet eliyle gelirin yeniden dağıtılması ikincil gelir dağılımı olarak kabul edilmektedir.

İkincil gelir dağılımı kapsamında kullanılan mali araçlardan biri transfer harcamalarıdır. Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılması kapsamında ele alınan transfer harcamaları karşılıksız harcamalar olarak nitelendirilmektedir. Bu harcamalar belli koşullar altında gerçekleştirildiğinde gelir dağılımının iyileşmesinde etkin birer çözüm aracı haline gelmektedir. Özellikle transfer harcamalarının kendi içerisinde dağılımı ve sosyal transferlerin payı bu noktada en önemli koşullardan biridir. Transfer harcamaları sadece sosyal amaçlı yardımlardan oluşmamaktadır. Sosyal nitelikli harcamaların yanında devletin daha önce almış olduğu borçların faiz ödemeleri de transfer harcamaları içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal amaçlı harcamalar payının yüksek olması, bu harcamaların bir gelir aktarım mekanizması olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Çalışmanın araştırma sorusu bu noktada ortaya çıkmaktadır. Buna göre; “Transfer harcamalarının payı devletin gelir dağılımında iyileştirici harcamalara önem verdiğinin göstergesi midir?” araştırma sorusundan hareketle çalışma ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada, gelir aktarım mekanizması olarak transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki iyileştirici etkisinin tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmada gelir dağılımında adaletin ölçülmesinde en yaygın yöntem olan Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı ile transfer harcamalarının payı ele alınarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında karşılaştırmalara ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Buradan hareketle çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda gelir dağılımı ve bunun iyileştirilmesine, ikinci kısımda gelir dağılımına ilişkin göstergelere, üçüncü kısımda transfer harcamalarına yönelik kavramsal bilgilere yer verilmektedir. Dördüncü kısımda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere transfer harcamaları ve gelir dağılımı göstergelerine yönelik sayısal verilere ve değerlendirmelere yer verilmiş olup, ayrıca Türkiye özelinde değerlendirmeler de yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise elde edilen bulgulardan hareketle sonuç ve önerilere değinilmiştir.

1. Gelir Dağılımı Kavramı ve Gelir Dağılımının İyileştirilmesi

Tarih boyunca ülkeler ekonomik anlamda gelişmek, büyümek ve refah seviyelerini arttırmak adına çeşitli politikalar izlemiştir. Bu anlamda ülkelerin zenginliklerini arttırmaları en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Tüm dünyada geçmişten günümüze zenginlik ekonomik büyümenin beraberinde gelmiştir. Ekonomik büyüme her ne kadar milli gelir artışını beraberinde getirirse de başka sorunların oluşmasına da neden olmuştur. Bu sorunların başında gelir dağılımındaki adalet gelmektedir (Çelik ve Erkişi, 2022: 254). Buradaki sorun milli gelirin nasıl büyüyeceğinden ziyade kim tarafından büyütüleceği ile ilgilidir. Eğer milli gelir üst gelir

grubundan hareketle artış gösteriyorsa, yoksulluğun çözümüne ilişkin ilerlemeler yavaşlamakta ve gelir eşitsizlikleri giderek artmaktadır. Diğer taraftan milli gelir toplumun çoğunluğu tarafından arttırılırsa, bu gelirin bölüşümü de daha eşit olmaktadır. Ancak günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek bir milli gelir artışı sağlansa da bu artıştan alt gelir gruplarının faydalanma durumu oldukça düşüktür. Bu nedenle gelir dağılımında adaletin sağlanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kalkınma sorunlarının temelinde yer almaktadır (Todaro ve Smith, 2015: 216-217). Dolayısıyla günümüzde istikrarlı bir ekonomide ekonomik büyüme sonucunda oluşan milli gelirin bölüşümü oldukça önemli bir konudur (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019: 28).

Bir ülkede belli bir dönemde ortaya çıkan gelirin, geliri oluşturan unsurlar arasındaki dağılımı, gelir dağılımı olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2002: 1). Teoride gelir dağılımı dört farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar; coğrafi gelir dağılımı, sektörel gelir dağılımı, fonksiyonel gelir dağılımı ve kişisel gelir dağılımıdır. Milli gelirin çeşitli sosyal gruplar arasında nasıl dağıldığının araştırılmasında kullanılan gelir dağılımı genellikle fonksiyonel gelir dağılımı ve kişisel gelir dağılımı olmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımı üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payı ifade etmektedir (Türk, 2004: 315). Kişisel gelir dağılımı ise toplumda yer alan bireyler veya gruplar arasındaki dağılımını açıklamaktadır. Özellikle kişisel gelir dağılımıyla hane halkları arasındaki gelir eşitsizlikleri tespit edilmeye çalışılmakta olup, bir toplum düşük gelir grubu toplumun en büyük grubu oluşturuyorsa, bu durum gelirin hane halkları arasında adil dağılmadığını göstermektedir (Howard, 2001: 80; Kubar, 2011: 228-229).

Gelirin nasıl paylaşıldığı hem sosyal bilimler hem de politika yapıcılar açısından üzerinde durulan konulardan biridir. Bilindiği üzere kamu maliyesi literatürünün temelini etkinlik ve adalet arasındaki değişim ilişkisi oluşturmaktadır. Özellikle kamu müdahalelerinin etkinliği olumsuz etkilediği kabul edilmektedir (Aktaş ve Dokuzoğlu, 2021: 120). Rekabetçi piyasa ekonomisinin sonucu oluşan refah iktisadının birinci temel teoreminde piyasa ve Pareto etkinlik² arasında ilişki kurulmakta, rekabetçi bir dengenin söz konusu olduğu durumda Pareto etkinliğinin kendiliğinden elde edildiği kabul görmektedir (Just vd., 2004: 24). Tam rekabet piyasasının geçerli olduğu durumlarda gerçekleşen etkinlik, adalete en çok yaklaşan durumu ifade etmektedir. Rekabetçi koşulların geçerli olduğu ekonomilerde bireyler sahip olduğu kaynaklar ve bunları kullanma yeteneklerine bağlı olarak piyasada oluşan gelirden pay almaktadır. Hakkaniyet ölçütünde bölüşülen bu gelir adil kabul edilmektedir (Hausman ve McPherson, 2006: 66). Bu durumda etkinlik temelli politikalarından hareket edilmektedir. Ancak tam rekabet piyasalarının geçerliliği söz konusu değildir. Özellikle modern maliye yaklaşımında tam rekabetçi bir dengenin varlığından ziyade, böyle bir denge eğiliminin olabileceğinden bile şüphe duyulmaktadır (Connolly ve Munro, 1999: 34-35). Bu piyasada gerçekleşen ve birincil gelir dağılımı olarak adlandırılan bu dağılım, çoğu zaman adil kabul edilmemektedir. Gelir dağılımında adaletsizliğin artması beraberinde çeşitli sosyal sorunları getirebileceğinden, devletin bu noktada sahip olduğu yeniden dağıtım fonksiyonu ön plana çıkmakta ve gelir ikinci kez dağıtılmaktadır (Çalışkan, 2022: 219).

Gelir yeniden dağıtılması iki şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak milli gelir, tüketici birimler arasındaki dağılımı belirleyen faktör fiyatlarını değiştirerek yeniden dağıtılabılır (Türk, 2004: 324). Dolayısıyla aslında burada devlet birincil gelir dağılımına müdahale ederek geliri iyileştirme fonksiyonunu kullanmış olur. Birincil gelir dağılımında devletin piyasaya müdahalesi yasal düzenlemeler kapsamında olabilmektedir. Örneğin asgari ücret gibi uygulamalarla emek piyasasına yapılan düzenlemeler üretim faktörlerinin aldıkları payları değiştirebilir, gelir dağılımı daha adil bir görünüm alabilir (Kirmanoğlu, 2007: 206). İkinci olarak ise milli gelir, vergi, sübvansiyon ve harcama yoluyla yeniden dağıtılabilmektedir. Burada gelir dağılımına etki eden

² Pareto etkinlik bir ekonomideki kaynakların optimum düzeyde dağılımını göstermektedir (Öztürk, 2011: 32). Pareto etkinlik herhangi bir kişinin refahını kötüleştirmeden bir diğerinin refahının iyileştirilmesinin mümkün olmadığı durumu ifade etmektedir (Little, 1957: 84).

temel unsurlara müdahale etmeden bahsi geçen mali araçlar kullanılarak yeniden dağıtılır. Devletin geliri iyileştirme fonksiyonu esasında ikinci gelir dağılımında ortaya çıkmaktadır (Türk, 2004: 324; Kirmanoğlu, 2007: 207; Howard, 2001: 81).

Devlet eliyle gelirin yeniden dağıtımını sosyal devletin bir gereği olarak kabul edilmektedir (Hazman, 2011: 208). Bu kapsamda toplumdaki her bireyin ihtiyaçlarını en üst seviyede karşılayabilecek bir gelire sahip olması için gelir dağılımında adaletin sağlanması gerekmektedir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019: 29). İlk zamanlar politik ve ahlaki değer yargılarına dayandırılan adil gelir dağılımı, Keynesyen ve Neoklasik iktisat ile birlikte ekonomik temellere dayandırılmıştır. Keynesyen iktisadi yaklaşıma göre ekonomik buhran dönemlerinde tam istihdamın gerçekleştirilebilmesi için tüketim eğilimi düşük gelir grupları lehine gelirin yeniden aktarılması önerilmiştir. Diğer taraftan Neoklasik iktisadi yaklaşım gelirin yeniden dağılmasını marjinal fayda teorisi kapsamında değerlendirmiştir. Buna göre gelir arttıkça gelirin marjinal faydası azalmakta olup, yüksek gelir gruplarından düşük gelir gruplarına doğru gelir yeniden dağıtılabılır. Böylelikle toplumsal fayda olumlu etkilenmektedir. Bir ülkenin toplumsal faydasında belirleyicisi üretilen mal ve hizmetlerin toplamıdır. Ancak üretim ne kadar artarsa artsın bunun sonucunda oluşan gelir adil dağılmazsa toplam refah artmış sayılmamaktadır (Ay, 2004: 110). Çünkü her bireyin refahı, kendi gelirin yanı sıra mevcut gelir dağılımına da bağlıdır (Howard, 2001: 81). Bu nedenle günümüzde devletin geliri iyileştirme fonksiyonu temel görevleri arasında yer almaktadır.

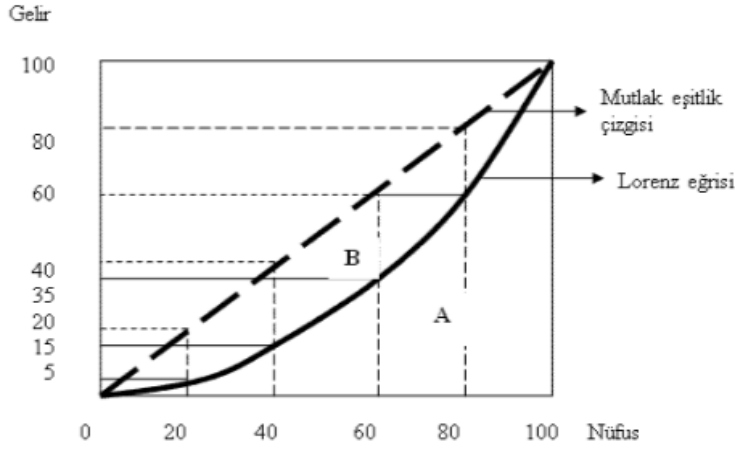
2. Gelir Dağılımına Yönelik Göstergeler

Toplumsal sınıflar veya bireyler arasındaki gelir dağılımındaki eşitsizlikler hemen hemen her dönemde rastlanmakla birlikte, bu durum kapitalist ekonomi ve sanayileşmeyle birlikte daha fazla önem kazanan bir sorun haline gelmiştir (Çelik, 2004: 53). Gelir eşitsizliğinin boyutunun belirlenmesinde çeşitli yöntemlerden faydalanılmaktadır. Teoride gelir eşitsizliği ve büyümeye yönelik çalışmaların öncüsü olarak Kuznets (1955) gösterilmektedir. Kuznets tarafından ileri sürülen ve kendi adıyla anılan Kuznets hipotezinde gelir eşitsizliği ülkelerin ekonomik gelişme süreci doğrultusunda ele alınmıştır. Buna göre ülkelerin ekonomik büyümesindeki gelişmeyle birlikte kişi başına düşen gelirin başlarda azalıp daha sonraki süreçte artacağı öngörülmektedir (Kanbur, 2000: 797). Yani bir ülke geliştikçe gelir eşitsizliği başta artmakta, ancak kalkınma ilerledikçe eşitsizlik giderek azalmaktadır. Kuznets bunun, kalkınmanın erken aşamasında emeğin düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörler kaymasından ve bunun da ücretler arasındaki eşitsizliğin artmasına yol açtığından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ancak daha sonra yüksek verimli sektör ekonomiyeye hâkim olmaya başladıkça ücret eşitsizliğinin azalacağı kabul edilmektedir (Thornton, 2001: 15). Gelir dağılımında söz konusu olan eşitsizliklerin ölçümünde Kuznets'in yanı sıra birçok göstergeden faydalanılmaktadır. Bunlardan biri de Lorenz eğrisidir.

Lorenz eğrisi bir ülkede dönemler arası gelir dağılımını gösteren veya ülkeler arası gelir dağılımına ilişkin karşılaştırma yapmaya imkân en bilindik yöntemlerdendir (Howard, 2001: 81). Lorenz eğrisi nüfusun kümülatif oranı ve milli gelirin kümülatif oranı ile ilgilidir (Kakwani, 1977: 719). Bu kapsamda Lorenz eğrisinde yatay eksende nüfus dikey eksende ise gelir yer almaktadır. Nüfus %20 olmak üzere beş paya ayrılmış olup, her dilimin gelirden aldığı pay gösterilmektedir (Kirmanoğlu, 2007: 200). Yani bu yöntemde çeşitli gelir dilimlerinde ne kadar nüfusun var olduğu ve bunların geliri ortaya konmaktadır. Daha sonra yüzdelere ayırarak nüfusu en az gelirden en çok gelire doğru sıralanmaktadır. Her yüzdenin karşısına bu grubun milli gelirden aldığı pay yüzde olarak gösterilmektedir. Şekil 1'de yer alan diyagram üzerinde ifade edilen Lorenz eğrisi orjine 45 derecelik bir açıyla çizilmekte olup mutlak eşitliği göstermektedir ve bu eğri üzerindeki gelir dağılımı eşit kabul edilmektedir. Örneğin tüketici birimlerinin en az %25'i gelirin %25'ni, %50'si gelirin %50'sini elde etmektedir. Ancak çoğu ekonomide gerçekleşen gelir dağılımı Lorenz eğrisine eşit olmayıp, mutlak dağılımdan sapma göstermektedir. Somut gelir dağılımı eğrisi Lorenz eğrisine yaklaştıkça eşitsizlik azalmaktadır, tam tersi durumda ise eşitsizlik artmaktadır.

Somut gelir dağılımının mutlak eşitlik eğrisinden sapması, yani gelir dağılımındaki bozulma, İtalyan istatistikçi Gini bir katsayı ile ifade etmiş olup, bu katsayı günümüzde Gini katsayısı olarak kullanılmaktadır (Türk, 2004: 318-319).

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Kaynak: (Eğilmez, 2006, <https://www.mahfiegilmez.com/2016/09/gelir-daglimnda-son-durum.html>)

Lorenz eğrisinden türetilen Gini katsayısı, eğrinin herhangi bir noktasındaki gelir dağılımının kesin bir ölçümünü verir. Katsayı, Lorenz eğrisi ile 45 derece çizgisi arasındaki alanın 45 derece çizgisinin altındaki toplam alana ($B/B+A$) oranını ifade etmektedir (Howard, 2001: 81). 0 ile 1 arasında bir değere sahip olan bu katsayının 0'a yaklaşması gelir dağılımında dengesizliğin azaldığını, 1'e yaklaşması ise gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığını göstermektedir. Gini katsayısı sıfır olduğunda Lorenz eğrisi 45 derecelik çizgide olmakta ve gelir dağılımında eşitlik sağlanmaktadır (Hyman, 2011: 475). Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ölçülmesinde en fazla bu katsayıdan faydalanılmaktadır (Aktan ve Vural, 2002: 16). Çalışmada da gelir dağılımı göstergesi olarak bu kat sayı esas alınmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliklerinin karşılaştırılması amacıyla çalışmada "P80/P20" oranından da yararlanılmıştır. Bu oran toplumda milli gelirden en fazla pay alan %20'lik kesimin aldığı payın en az pay alan %20'sinin aldığı paya oranını ifade etmektedir. Bu oran; gelirden pay alan iki uç arasında geliri dağılımında kaç kat fark olduğunu göstermektedir.

3. Gelir Dağılımında Transfer Harcamalarının İyileştirici Etkisi

3.1. Transfer Harcamaları Kavramı

Devlet eliyle gelirin yeniden dağıtılmasında en etkili araçlardan biri kamu harcamalarıdır. Kamu harcamalarının miktar ve bileşenlerinde yapılan düzenlemeler sonucunda devlet adil bir bölüşümün gerçekleşmesini yönelik müdahalelerde bulunabilmektedir. Bu doğrultuda kamu harcamalarının maliye politikası açısından önemi mal piyasalarında toplam talep ve arzı etkileyebilmesidir. Kamu harcamalarında meydana gelen değişim gelir akımının yavaşlamasına veya hızlanmasına neden olmaktadır. Sosyal hesaplar matrisine dayanan bu görüşten hareketle ekonomideki bir birimin harcaması diğer birimin gelirini oluşturmaktadır. Kamu harcamalarının toplam talep üzerindeki etkisi harcama unsurunun mal piyasasına girişine göre değişmektedir. Yani harcamanın mal veya hizmet karşılığında yapılıp yapılmadığı burada belirleyicidir (Tokatlıoğlu ve Selen, 2019: 31). Dolayısıyla kamu harcamalarının türü ve karşılıklı olup olmadığı gelir dağılımı noktasında etkisini farklılaştırmaktadır. Bilindiği üzere kamu harcamaları çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Kamu harcamalarının gelir dağılımına etkisi, ekonomik sınıflandırmadan³ hareketle ele alındığında ön plana transfer harcamaları çıkmaktadır.

³ Ekonomik sınıflandırmada kamu harcamaları reel ve transfer olarak ikiye ayrılmaktadır. Mal ve hizmet karşılığı yapılan reel harcamalar yatırım ve cari harcamalardır. Mal ve hizmet karşılığında yapılan bu harcamaların mal

Transfer harcamalarına ilişkin ilk teorik çerçeve Pigou (1947) tarafından ortaya konulmuş olup, Pigou kamu harcamalarını transfer harcamaları ve transfer dışı harcamalar olarak ikiye ayırmıştır. Pigou transfer harcamalarını bir gelir aktarım mekanizması olarak tanımlamıştır (Aktaş ve Dokuzoğlu, 2021: 122). Diğer kamu harcamalarına göre transfer harcamaları kuramsal açıdan üretim faktörünün kullanılmadığı, ele alınan dönem milli gelirinde doğrudan bir değişikliğe sebebiyet vermeyen, bazı kaynakların devlet tarafından kişi veya kurumlara karşılıksız olarak aktarılmasını sağlayan harcamalardır (Yüce, 2002: 30). Bu tür harcamalar satın alma gücünün el değiştirmesine neden olduğundan gelir dağılımı üzerinde doğrudan ilişkilidir (Topuz ve Doğan, 2020: 550). Buradan hareketle, transfer harcamaları belli kişi veya gruplara satın alma gücünün aktarıldığı harcamalar olarak da ifade edilmektedir. Karşılıksız ve daha çok yardım niteliğinde olan bu harcamaları sosyal güvenlik programları, işsizlik yardımları, ihtiyaç sahiplerine yapılan sosyal yardımlar oluşturmaktadır (Ay, 2004: 126-127). Bununla birlikte transfer harcamalarının tamamı sosyal nitelikte değildir. Devletin gerçekleştirmiş olduğu transfer harcamaları alt grupları itibarıyla farklı amaçlarda kullanılabilir. Çeşitli amaçlarda gerçekleştirilen transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi de birbirinden farklılık gösterebilmektedir.

3.2. Transfer Harcamalarının Alt Bileşenleri

Transfer harcamaları mali, iktisadi, sosyal ve borç ödemeleri şeklinde sınıflandırılabilir gibi karşılıklı ve karşılıksız transfer harcamaları şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte transfer harcamalarını başlıca iki gruba ayırmak da mümkündür. Bunlardan ilki kamusal düzenlemeler ile belirlenmiş kişilere yapılan harcamalardır. İkincisi ise kamu borcu karşılığında yapılan faiz ödemelerdir. İlk grupta yer alan transfer harcamaları bazıları karşılıksız bazıları ise belli bir karşılığa (prim ödemeleri gibi) bağlı yapılan harcamalardır (Bülbul ve Sağır, 2020: 3-4). Karşılıksız yapılan transferler kişilere, işletmeler veya yabancı ülkelere yapılan transferler şeklinde gerçekleşmektedir. Kişilere yapılan transferler geçimini sağlayamayanlara yapılan ödemeler sosyal güvenlik kurumlarının yaptığı ödemelerden oluşmaktadır. Bunlar milli gelir üzerinde bir değişikliğe sebebiyet vermeyen, satın alma gücünün sosyal gruplar ve kişiler arasında el değiştirmesine katkı sağlayan harcamalardır. Bu nedenle gelir dağılımını iyileştirici etkisi yüksektir. İşletmelere yapılan transferler ise ekonomik ve toplumsal amaçlarla işletmelere aktarılan satın alma gücüdür. Bu tür transferle belli ekonomik amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Örneğin bir malın üretiminin artırılması, tarım üreticisini korumak, geri kalmış bölgeleri desteklemek gibi işletmelere yönelik yapılan transfer harcamalarıdır. Siyasi ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi adına yabancı ülkelere de transferler yapılabilmektedir. Karşılıklı transferler ise belli amaçlarla arazi veya binanın el değiştirmesi şeklinde yapılmaktadır (Aydın vd., 2017: 478). Dolayısıyla transfer harcamaları düşük gelir gruplarına yapılan ödemeler, belirli iktisadi faaliyetlerin desteklenmesine yönelik ödemeler (sübvansiyon), sosyal amaçlı ödemeler ve faiz ödemelerinden oluşmaktadır. Bunlar arasında faiz ödemelerinin gelir dağılımı üzerindeki etkisi istenilenin aksineyken, diğerlerinin teorik açıdan olumlu etki meydana getirmesi beklenmektedir (Topuz ve Doğan, 2020: 550).

İç ve dış kamu borçlanması kapsamında borç verenlere yapılan faiz ödemeleri de transfer olup, gelir dağılımını doğrudan etkileyen ödemelerdir. Burada önemli olan borç faiz ödemelerinin kimlere yapıldığıdır. Düşük gelir gruplarının tasarruf eğilimlerinin düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda daha çok borç veren kesimin daha çok yüksek gelir grubu olduğu söylenebilir. Bu nedenle yüksek gelir gruplarına yapılan faiz ödemeleri geliri dağılımında adaleti olumsuz etkileme olasılığına sahiptir. Bununla birlikte faiz ödemeleri bir bütçe kısıtı oluşturmakta ve diğer bütçe kalemlerinde daralmaya neden olmaktadır. Faiz ödemelerindeki artış özellikle eğitim, sağlık

piyasasına etkisi doğrudan ve hızlı olmaktadır. Transfer harcamaları mal ve hizmet karşılığı yapılmadığı için etkisi dolaylı ve gecikmelidir.

ve sosyal yardım gibi sosyal harcamaların payının azalmasına neden olduğu takdirde de gelir dağılımını olumsuz etkilenebilmektedir (Ersezer, 2006: 265).

Diğer taraftan kişiler veya gruplara doğrudan doğruya yapılan parasal yardımların genellikle emeklilere ve düşük gelirlilere olduğu düşünüldüğünde bunların bütçe içindeki payının artması gelir dağılımını olumlu etkilemektedir (Yüce, 2002: 30). Düşük gelirlilere veya işsizlere ödenen sosyal transferler, özellikle refah devletlerinin yeniden dağıtım politikalarının önemli unsurlarından biridir (Lorz, 2004: 205). Düşük gelirlilere verilen nakdi ve aynı yardımlar, bazı mal ve hizmetlere verilen destekler sonucunda bu mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı altında sunulması ve bunlardan düşük gelirlilerin faydalanması bu tür harcamaların gelir dağılımını olumlu etkilemektedir. Ancak bu tür mal ve hizmetlerden tüm gelir grupları yararlandığı durumda gelir dağılımında bir değişiklik meydana getirmesi beklenmemektedir. Ayrıca devletin sosyal güvenliğinin finansmanına katılması düşük gelirlilerin gelirlerini arttırarak gelir dağılımında eşitsizliği azaltmaktadır. Üretim ve ihracata yönelik yapılan sübvansiyonlardan genellikle üst gelir grupları faydalandığından bunlar gelir dağılımında adaletin bozulmasına sebebiyet verebilmektedir (Aydın vd., 2017: 480). Dolayısıyla kamu harcamalarından hangi gelir gruplarının faydalandığı oldukça önemlidir. Eğer ki kamu harcamalarından yüksek gelir grupları faydalaniyorsa kamu harcamalarının gelir dağılımını iyileştirici fonksiyonundan bahsetmek çok mümkün değildir. Diğer taraftan kamu harcamalarından düşük gelir grupları faydalaniyorsa, kamu harcamalarının gelir dağılımında iyileştirme fonksiyonu söz konusudur (Chu vd., 2000: 15).

Her ne kadar yeniden dağıtım politikalarının ekonomik etkinliği ve büyümeyi engelleyebileceği yönündeki geleneksel görüşler söz konusu olsa da, yoksullar arasında insan sermayesinin geliştirilmesi gibi yeniden dağıtım politikalarının aslında büyümeyi desteklediği artık yaygın olarak kabul edilmektedir (Martinez-Vazquez vd., 2012: 103). Dolayısıyla etkinliğin yanı sıra adalet unsuru da toplumun refahı, yani büyüme kalkınmasında önemli bir toplumsal hedeftir. Bu noktada transfer harcamaları aracılığıyla toplumdaki gelir eşitsizliklerinin giderilmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte transfer harcamalarının gelir dağılımını iyileştirici fonksiyonunun işlerlik kazanabilmesi için iyi bir vergi sistemiyle desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle devlet artan oranlı vergilere ağırlık verip, kamu gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu yüksek gelirlilerden elde ederek bunları kamu harcamaları yoluyla orta ve düşük gelirliye aktardığı takdirde gelir dağılımı olumlu etkilenebilir. Vergi sistemi tersine artan oranlı vergilere dayanıyorsa ve kamu harcamaları da lüks ve verimsiz harcamalar kullanılıyorsa gelirin yeniden dağıtılması üst gelir grupları yararına olması kaçınılmazdır (Aydın vd., 2017: 480).

4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Gelirin yeniden dağıtılması ve iyileştirilmesinde en etkili araçlardan biri olan transfer harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı oldukça önemlidir. Bununla birlikte devletin toplam transfer harcamalarındaki artışı veya bunun kamu harcamaları içerisindeki payı gelir dağılımını iyileştirici harcamalara önem verdiğinin bir göstergesi olmayabilir. Burada transfer harcamalarının alt bileşenleri arasında dağılımı oldukça önemlidir. Borç faiz ödemelerinin transfer harcamaları içerisinde olduğu düşünüldüğünde bu tür transfer harcamaları iktisadi ve sosyal transferlerin payının azalmasına neden olabilmekte ve gelir dağılımında bozulmalara meydana getirmektedir (Savaşan, 2022: 37). Diğer taraftan kamu harcamaları kapsamında, sosyal harcamaların payının yüksek olması ise bireysel gelir dağılımını olumlu etkileyebilmektedir (Martinez-Vazquez vd., 2012: 97). Dolayısıyla transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki anlamlı bir etki meydana getirmesinde bu harcamalarının alt bileşenlerinin toplam transfer harcamaları içerisindeki dağılımı önem arz etmektedir. Çalışmada seçilen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yıllar itibariyle transfer harcamalarının payı ve Gini katsayısı dikkate alınarak transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu

kapsamda çalışmanın devamında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde transfer harcamalarının payına ve gelir dağılımı göstergelerine yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir. Ayrıca son olarak Türkiye özelinde değerlendirmeler de yapılmıştır.

4.1. Gelişmiş Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi

Gelişmiş ülkelerde diğer ülkelere nazaran daha çok ekonomik büyüme hedefine odaklanılmaktadır (Altınar ve Keşap, 2021: 50). Bu ülkelerde kalkınma belli bir düzeyde sağlanmış olup, amaç yüksek bir milli gelir ve sürdürülebilir bir büyümeyi sağlamaktır. Ekonomik büyüme noktasında özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark giderek artmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkeler diğer ülkelere nazaran daha hızlı büyümüş ve bu ülkelerin uluslararası hakimiyeti giderek artmıştır (Todaro ve Smith, 2015: 2). Hızlı bir büyüme toplumsal refahın dolayısıyla kalkınmanın sağlanmasında tek ölçüt değildir. Yukarıda da değinildiği milli gelir ne kadar çok artarsa artsın bu gelirin adil bir şekilde bölüşümü de ülkelerin kalkınma politikaları içerisinde yer almaktadır. Her ne kadar gelişmiş ülkelerde kalkınma düzeyi yüksek de olsa gelir dağılımında adalet temel makroekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin kamu harcama politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir. Tablo 1'de gelişmiş ülkelerde transfer harcamalarının, toplam kamu harcamaları içerisindeki payına yer verilmektedir.

Tablo 1: *Gelişmiş Ülkelerde Transfer Harcamalarının Toplam Kamu Harcamalar İçerisindeki Payı (%)*

Ülkeler	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ort.
Almanya	65,7	65,1	65,1	64,6	63,7	64,1	62,1	63,4	62,9	62,5	62,3	62,8	62,4	61,8	61,6	61,4	62,3	62,1	65,7	63,2
Fransa	53,8	54,4	55,0	55,0	55,2	55,3	55,7	56,0	56,2	56,5	56,4	56,9	57,0	56,9	55,9	56,9	56,9	57,8	57,3	56,1
ABD	-	-	47,9	48,3	48,5	46,7	49,3	50,9	51,5	51,8	52,1	52,6	53,1	53,4	53,5	53,6	53,8	58,5	54,6	51,8
İngiltere	-	41,5	39,2	38,8	38,9	37,3	38,4	41,0	42,6	42,4	44,2	43,9	43,9	44,5	44,2	43,2	43,0	47,3	45,4	42,2
Japonya	55,4	56,2	59,1	59,9	60,4	59,8	60,3	62,1	62,1	62,8	62,9	62,7	62,7	62,6	62,7	62,9	62,5	53,2	57,6	60,4
Kanada	45,8	41,7	38,0	37,0	36,8	35,7	35,6	35,5	35,4	35,2	35,1	34,7	35,3	35,3	35,2	35,4	35,7	45,5	40,8	37,4
İsveç	47,8	44,9	43,9	43,8	43,4	43,5	43,5	43,9	43,7	43,7	44,0	43,5	43,3	42,7	42,4	42,1	41,6	42,8	41,6	43,5
İsviçre	50,9	48,3	51,1	51,1	49,5	46,9	48,0	47,8	47,6	48,2	47,1	47,3	47,8	48,0	48,3	47,9	47,9	49,7	50,3	48,6
İspanya	53,0	51,9	49,7	49,4	48,6	48,9	50,5	51,4	51,7	50,2	55,0	55,2	54,4	54,4	54,1	54,0	54,2	56,2	53,9	52,5
Norveç	49,8	47,0	47,7	48,0	47,5	46,4	45,5	45,4	45,1	44,6	44,4	43,9	44,1	43,8	43,1	42,5	42,2	42,7	42,6	45,1
Lüksemburg	48,1	47,5	48,7	48,6	48,8	49,6	50,5	50,3	49,9	50,2	51,4	51,7	50,8	50,0	49,7	49,2	48,9	50,3	48,1	49,6
Avusturya	56,0	56,4	54,5	54,7	54,7	54,1	53,5	54,7	54,7	54,6	54,9	53,6	55,4	54,9	54,3	54,3	54,0	57,2	56,1	54,9
Avusturalya	-	40,8	40,8	39,7	39,1	39,2	41,8	38,6	39,8	40,3	40,9	41,7	41,5	41,5	40,9	40,5	40,2	45,2	48,3	41,2
Danimarka	49,1	43,8	41,7	40,5	40,0	38,5	39,5	40,2	40,8	40,0	41,2	41,0	40,9	40,9	40,1	39,4	39,8	41,3	39,7	41,0
Ort.	52,3	49,2	48,7	48,5	48,2	47,6	48,2	48,7	48,9	48,8	49,4	49,4	49,5	49,3	49,0	48,8	48,8	50,7	50,1	52,3

Kaynak: (International Monetary Fund Data, 2023, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>)

Tablo 1'e göre gelişmiş ülkelerde içerisinde ele alınan ülkelerin ortalamalarına bakıldığında yıllar itibariyle transfer harcamaları toplam kamu harcamalarının yarısını oluşturmaktadır. Ülkeler özelinde ele alındığında ise, kamu harcamaları içerisinde transfer harcamalarının yıllar itibariyle ortalama en fazla pay ayıran ülke Almanya'dır. Almanya'da transfer harcamaları toplam kamu harcamaları içerisinde %63'lük bir paya sahip olup, bu ülkede kamu harcamalarının ağırlıklı olarak transfer harcaması niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Gelişmiş ülkeler arasında kamu harcamalarına en az pay ayıran ülke ise Kanada'dır. Kanada'da kamu harcamaları içerisinde transfer harcamalarının payı %37'dir. Transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerinde iyileştirici bir etki meydana getirebilmesi için bu harcamaların kamu harcamaları içerisinde önemli bir paya sahip olmasının yanında hangi amaçlarla yapıldığı da önem arz etmektedir. Dolayısıyla transfer harcamalarının kendi içerisindeki dağılımının sosyal nitelikteki transfer harcamaları ağırlıklı olması gerekmektedir. Tablo 2'de gelişmiş ülkelerde alt bileşenlerin toplam transfer harcamaları içerisindeki payına yer verilmektedir. Yukarıda da yapılan sınıflandırmalardan hareketle transfer harcamalarının alt bileşenleri faiz ödemeleri, sübvansiyonlar, hibeler ve sosyal yardımlar şeklinde ele alınmaktadır.

Tablo 2: *Gelişmiş Ülkelerde Yıllar İtibariyle Alt Bileşenlerin Toplam Transfer Harcamaları İçerisindeki Payı (%)*

Ülkeler/ Ort. (1991-2021)	Faiz Ödemeleri	Sübvansiyonlar	Hibeler	Sosyal Yardımlar
Almanya	8,3	4,7	4,0	83,1
Fransa	9,1	6,2	4,2	80,6
ABD	25,4	2,8	1,8	70,0
İngiltere	14,5	4,4	4,9	76,2
Japonya	12,1	3,2	0,6	84,1
Kanada	30,9	7,6	1,8	59,7
İsveç	8,3	8,0	6,6	77,1
İsviçre	7,0	20,9	3,0	69,1
İspanya	13,1	5,2	4,7	77,0
Norveç	7,5	10,1	4,5	77,9
Lüksemburg	2,2	5,7	0,0	92,1
Avusturya	10,5	6,9	3,9	78,7
Avustralya	8,4	10,6	1,4	79,6
Danimarka	10,1	9,2	0	80,7
Ort.	12	7,5	3	77,6

Kaynak: (International Monetary Fund Data, 2023, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>)

Tablo 2'ye göre transfer harcamaları içerisinde yıllar itibariyle ortalama en fazla paya sahip olan harcama sosyal yardımlardır. Gelişmiş ülkelerde toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal nitelikteki harcamalar yaklaşık %80'lik bir oranla oldukça önemli bir paya sahiptir. Ülkeler bazında farklılık göstermekle birlikte transfer harcamaları içerisinde en önemli ikinci harcama unsuru faiz ödemeleri olmakla birlikte, faiz ödemeleri gelişmiş ülkelerde ortalama %12'lik bir paya sahiptir. Bu ülkelerde toplam transfer harcamalarında sübvansiyonların payı ortalama %7,5, hibelerin payı ise ortalama %3'dür. Buradan hareketle gelişmiş ülkelerde transfer harcamalarının ağırlıklı olarak sosyal nitelikteki harcamalara yönelik kullanıldığını söylemek mümkündür. Ülkeler özelinde bakıldığında ise toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımlara en fazla pay ayıran ülke Lüksemburg, en düşük pay ayıran ülke ise Kanada'dır. Gelir dağılımının iyileştirilmesi noktasında olumsuz etki meydana getiren faiz ödemelerinin toplam transfer harcamaları içerisinde payının en yüksek olduğu ülkeler Kanada ve ABD iken, en düşük olduğu ülke ise Lüksemburg'dur.

Tablo 3: *Gelişmiş Ülkelerde Gini Katsayıları (1990-2021)*

Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ort.
Almanya	0,26	0,27	0,26	0,28	0,29	0,29	0,29	0,29	0,3	0,28	0,29	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,29
Fransa	0,29	0,28	0,28	0,28	0,29	0,29	0,29	0,29	0,29	0,31	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,29
ABD	0,33	0,37	0,37	0,38	0,37	0,38	0,38	0,38	0,38	0,39	0,39	0,38	0,39	0,39	0,38	0,39	0,38
İngiltere	0,32	0,34	0,35	0,33	0,32	0,32	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31	0,31	0,32
Japonya	0,3	0,3	0,29	0,29	0,31	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,33	0,33	-	-	-	0,31
Kanada	0,28	0,28	0,3	0,32	0,3	0,31	0,33	0,33	0,33	0,33	0,32	0,31	0,31	0,3	0,3	0,3	0,31
İsveç	0,22	0,23	0,26	0,24	0,26	0,26	0,26	0,26	0,27	0,27	0,27	0,28	0,28	0,29	0,29	0,29	0,26
İsviçre	0,28	0,28	0,29	0,28	0,29	0,3	0,29	0,29	0,29	0,3	0,31	0,3	0,3	0,31	0,31	0,31	0,3
İspanya	0,30	0,32	0,31	0,32	0,32	0,34	0,33	0,34	0,32	0,33	0,34	0,33	0,33	0,33	0,33	0,32	0,33
Norveç	0,23	0,24	0,25	0,26	0,25	0,24	0,24	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,26	0,26	0,26	0,27	0,25
Lüksemburg	0,26	0,26	0,28	0,27	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,29	0,29	0,29	0,29	0,28
Avusturya	0,24	0,28	0,26	0,26	0,28	0,28	0,27	0,27	0,27	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,28	0,27
Avusturalya	0,29	0,29	0,33	0,33	0,34	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,31	0,31	0,32	0,33	0,33	0,33	0,32
Danimarka	0,23	0,22	0,22	0,23	0,25	0,26	0,25	0,26	0,26	0,25	0,25	0,26	0,27	0,27	0,27	0,27	0,25
Ort.	0,27	0,28	0,29	0,29	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,31	0,3	0,3	0,31	0,3

Kaynak: (Standardized World Income Inequality Database, 2023, <https://fsolt.org/swiid/>)

Gelişmiş ülkelerde yıllar itibariyle transfer harcamalarının gelişimi ele alındıktan sonra bu gelişimin gelir dağılımına yansımaları değerlendirilebilmek için, bu ülkelerin Gini katsayılarının yıllar itibariyle gelişimine bakılmaktadır. Tablo 3’de gelişmiş ülkelerde yıllar itibariyle Gini katsayıları gösterilmektedir. Tablo 3’ göre gelişmiş ülkelerde Gini katsayısı yıllar itibariyle ortalama 0,3 şeklinde seyretmektedir. Ele alınan dönemde Gini katsayısının yıllar itibariyle en düşük olduğu ülkeler arasında Danimarka, İsveç ve Lüksemburg gibi ülkeler, en yüksek olduğu ülkeler arasında ise ABD, İspanya gibi ülkeler yer almaktadır. Bu ülke grubu içerisinde sosyal yardımların en yüksek olduğu Lüksemburg, Gini katsayısının sıfıra en yakın olan ülkeler arasında yer alması bu tür harcamaların gelir dağılımını iyileştirici etkisinin bir göstergesi şeklinde değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında faiz ödemelerinin diğer ülkelere nazaran daha yüksek olduğu ABD, Kanada gibi ülkelerde ise Gini katsayısı en yüksek olan ülkeler içerisinde olması bu tür harcamaların gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Tablo 2 ve Tablo 3 birlikte ele alındığı toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımların daha yüksek olduğu ülkelerde Gini katsayısının daha eşitlikçi bir orana sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bir ülkede gelirin ne kadar adil dağıldığı noktasında P80/P20 şeklinde ifade edilen toplumun gelirden en yüksek payı alan %20’lik kesimin en düşük payı alan %20’lik kesime oranı da oldukça önemli bir göstergedir. Gini katsayısı nüfusun tümü için bir gelir eşitsizliği ortalaması vermektedir. Dilimler arası karşılaştırma ise, alt ve üst dilimler arasındaki farkı ve gelir uçurumunun boyutunu gösterebilmektedir (Çelik, 2004: 63). Nitekim Gini katsayısı dağılımı daha yoğun olduğu kısımlardaki transferler uç noktalarda olanlara göre daha fazla duyarlıdır (Atkinson, 2002: 12). Dolayısıyla Gini katsayısı ile tam olarak ortaya konulamayan gelir eşitsizlikleri üst ve alt gelir dilimleri arasındaki farklar ile bulunabilmektedir. Toplumda gelirden en yüksek payı alan ile en düşük payı alan arasındaki fark arttıkça gelir dağılımı adaletten uzaklaşmakta, tam tersi durumunda ise daha adil bir yapıya dönüşmektedir. Bu kapsamda Tablo 4’de gelişmiş ülkelerde yıllar itibariyle gelirden en yüksek payı alan ile en düşük payı alanın oranına yer verilmektedir.

Tablo 4: Gelişmiş Ülkelerde Gelir Dağılımı Göstergeleri (P80/P20)

Ülkeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ort.
Almanya	4.300	-	-	4.400	4.300	4.400	4.400	4.500	4.600	4.500	4.400	4.600	-	-	4.440
Fransa	-	-	-	-	4.600	4.300	4.400	4.400	4.300	4.400	4.600	4.400	-	-	4.444
ABD	-	-	-	-	-	8.600	8.700	8.300	8.500	8.400	8.400	8.400	7.500	7.100	8.471
İngiltere	6.500	6.500	5.900	5.900	5.900	6.000	6.000	6.100	6.000	6.200	6.500	6.500	6.100	-	6.162
Japonya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.200	-	-	-	6.200
Kanada	5.300	5.300	5.300	5.200	5.300	5.400	5.200	5.400	5.000	5.100	4.900	4.800	4.200	-	5.108
İsveç	-	-	-	-	-	3.900	4.000	4.100	4.100	4.200	4.000	4.100	4.100	4.300	4.089
İsviçre	4.800	4.600	4.600	4.400	4.300	4.400	4.600	4.500	4.700	4.600	4.900	5.000	-	-	4.671
İspanya	5.700	6.000	6.100	6.300	6.100	6.600	6.600	6.500	6.500	6.000	5.900	5.700	6.100	-	6.238
Norveç	3.700	3.600	3.700	3.700	3.800	3.800	3.900	4.100	3.900	4.000	4.000	4.000	4.000	4.300	4.000
Lüksemburg	-	-	-	-	-	-	-	4.900	4.900	5.600	5.200	4.800	4.400	-	4.967
Avusturya	4.300	4.500	4.300	4.300	4.300	4.200	4.100	4.200	4.500	4.200	4.300	4.200	4.200	-	4.277
Avustralya	-	-	-	-	5.500	-	5.700	-	5.500	-	5.600	-	5.600	-	5.580
Danimarka	-	-	-	3.600	3.500	3.600	3.600	3.700	3.700	3.800	3.800	3.800	-	-	3.678
Ort.	4.943	4.300	4.300	4.725	4.760	5.018	5.100	5.058	5.092	5.083	5.193	5.025	5.133	5.233	5.166

Kaynak: (OECD Data, 2023, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>)

Tablo 4’de yer alan oranlardan hareketle gelişmiş ülkelerde yıllar itibariyle ortalama gelirden en yüksek ve en düşük payı alan gelir grupları arasındaki fark artış göstermekle birlikte iki gelir grubu arasındaki fark 2021 yılı itibariyle ortalama 5 kattır. Ülkeler özelinde bakıldığında gelir grupları arasında farkın en yüksek olduğu ülke ABD, en düşük ülke ise Danimarka’dır. Dolayısıyla sosyal harcamaların daha düşük paylara sahip olduğu ABD, İspanya ve Kanada gibi ülkelerde gelirden en yüksek payı alan ve en düşük payı alan arasındaki farkta diğer ülkelere nazaran daha yüksek olup, gelir dağılımı daha az eşitlikçi bir yapıya sahiptir. Diğer taraftan sosyal harcamaların ağırlıklı olduğu Lüksemburg, Danimarka ve Almanya gibi ülkelerde bu fark daha düşüktür. Ortaya konulan bu göstergeler gelişmiş ülkelerde gelir dağılımında adaletin sağlanmasında sosyal harcamaların önemi göstermektedir.

4.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi

Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümenin yanı sıra kalkınma hedefiyle daha fazla ilgilenmektedir (Altınar ve Keşap, 2021: 50). Nitekim bir ülkenin ekonomik büyümesindeki artış kalkınma düzeyiyle sınırlıdır. Ekonomik büyüme ve kalkınma gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinde sahip olunan kaynaklar büyük önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler diğer ülkelere nazaran başta sermaye olmak üzere kaynak yetersizliği yaşayan ülkelerdir. Bir ülkede kaynakların yetersiz olması kalkınma hedefinin gerçekleşmesine engel olmaktadır (Kubar, 2016: 67). Bu durum başta gelir dağılımı olmak üzere diğer makroekonomik sorunlara neden olmaktadır. Bu ülkelerde devletin başarısı ve etkinliği için yerel ve ulusal düzeyde sosyal hayat standartlarının artırılması yani gelirin artırılması ve aynı zamanda maliye politikası araçları kapsamında gelirin adil bir şekilde bölüşümü de sağlanmalıdır (Hazman, 2011: 207). Tablo 5’de gelişmekte olan ülkelerde transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisindeki payına yer verilmektedir.

Tablo 5: *Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Toplam Kamu Harcamaları İçerisindeki Payı (%)*

Ülkeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ort.
Brezilya	-	-	51,3	52,1	51,6	52,0	52,8	57,0	56,1	56,6	55,7	53,9	57,6	53,9	54,2
Endonezya	50,9	39,7	40,9	43,8	44,8	38,7	43,0	34,2	30,8	29,3	31,3	31,6	29,2	32,8	37,2
Meksika	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38,3	39,1	40,5	44,9	44,0	41,4
Polonya	45,4	46,8	46,9	46,8	47,2	47,6	46,7	46,5	48,2	47,8	47,4	48,0	51,0	47,9	47,4
Rusya	43,8	48,3	48,6	47,4	48,0	49,2	54,4	51,6	51,3	48,9	45,2	43,3	48,6	-	48,4
G. Afrika	27,7	24,1	24,4	24,3	26,1	34,5	33,7	27,3	27,2	27,2	28,7	25,9	28,4	28,6	27,7
Ukrayna	49,7	51,4	49,8	49,1	55,4	57,4	58,4	57,5	55,2	51,9	49,8	50,1	48,8	46,5	52,2
Bulgaristan	38,1	39,4	44,3	43,4	43,0	43,5	40,7	45,0	45,8	43,1	43,2	44,3	44,8	46,6	43,2
Şili	51,6	44,9	40,1	39,3	39,6	39,5	39,0	38,3	38,6	28,4	28,7	28,4	46,3	57,3	40,0
Romanya	38,5	43,7	46,0	44,7	43,6	44,0	41,5	41,5	40,7	40,6	38,5	38,9	40,5	43,5	41,9
Türkiye	57,7	58,0	53,7	51,9	52,3	50,2	47,5	48,0	49,1	47,7	47,9	47,1	52,9	52,0	51,1
Ort.	44,8	44,0	43,9	43,4	44,4	45,0	45,0	43,3	43,0	40,3	40,0	39,8	43,5	44,4	44,8

Kaynak: (International Monetary Fund Data, 2023, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>)

Tablo 5’e göre gelişmekte olan ülkelerde yıllar itibariyle kamu harcamaları içerisinde transfer harcamalarının ortalama payı %45’dir. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde transfer harcamalarına toplam kamu harcamaları içerisinde en fazla pay ayıran ülke Brezilya, en düşük pay ayıran ülke ise Güney Afrika’dır. Gelişmekte olan ülkelerde transfer harcamalarının gelişimine bakıldığında bu harcamalara ayrılan pay ülkeler bazında farklılık göstermekle birlikte gelişmiş ülkelere nazaran

düşüktür. Gelişmekte olan ülkelerde transfer harcamalarının kendi içerisindeki dağılımı ise Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yıllar İtibariyle Alt Bileşenlerin Toplam Transfer Harcamaları İçerisindeki Payı (%)*

Ülkeler/ Ort. (1991-2021)	Faiz Ödemeleri	Sübvansiyonlar	Hibeler	Sosyal Yardımlar
Brezilya	32,3	1,3	0,1	66,1
Endonezya	27,9	42,2	11,6	18,3
Meksika	30	11,3	10,2	48,3
Polonya	9,1	4,4	0	85,6
Rusya	4,3	23,3	2,2	70,1
Güney Afrika	31,7	6,4	16	45,9
Ukrayna	12,2	10	0,1	77,5
Bulgaristan	4,7	10,4	0	84,9
Şili	7,7	30,1	0,2	62
Romanya	11	4,3	0	84,1
Türkiye	17,7	9	0,6	72,7
Ort.	17,1	13,9	3,7	65

Kaynak: (International Monetary Fund Data, 2023, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>)

Tablo 6'ya göre gelişmekte olan ülkelerde toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal harcamaların payının ortalaması %65'dir. Faiz ödemelerinin payı %17 iken sübvansiyonların payı %14'dür. Bu ülkelerde hibeler ise transfer harcamaları içerisinde ortalama %4'lük bir paya sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Polonya ve Bulgaristan bu grup içerisinde sosyal yardımlara en fazla pay ayıran ülkelerin başında gelmektedir. Sosyal yardımlara en düşük pay ayıran ülkelerin arasında ise Endonezya, Güney Afrika ve Meksika gibi ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler arasında yer alan Endonezya'da en fazla pay sübvansiyonlarda olup, faiz ödemelerine de sosyal yardımlardan daha çok pay verilmektedir. Aynı şekilde Güney Afrika ve Meksika'da da transfer harcamaları içerisinde faiz ödemeleri önemli bir paya sahiptir.

Tablo 7: *Gelişmekte Olan Ülkelerde Gini Katsayıları (1990-2021)*

Ülkeler	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Ort.
Brezilya	0,56	0,52	0,48	0,47	0,46	0,46	0,46	0,47	0,48	0,49	0,49	0,48	0,47	0,47	0,48
Endonezya	0,42	0,43	0,47	0,47	0,47	0,47	0,46	0,47	0,47	0,48	0,49	0,47	0,47	0,47	0,47
Meksika	0,48	0,48	0,44	0,46	0,46	0,47	0,45	0,44	0,43	0,42	0,43	0,43	0,43	-	0,45
Polonya	0,23	0,28	0,32	0,31	0,31	0,32	0,31	0,3	0,29	0,29	0,26	0,29	0,3	0,29	0,29
Rusya	0,25	0,37	0,35	0,35	0,35	0,35	0,33	0,33	0,33	0,32	0,31	0,33	0,33	0,33	0,33
G. Afrika	0,65	0,62	0,65	0,65	0,63	0,63	0,62	0,62	0,61	0,61	-	-	-	-	0,63
Ukrayna	0,26	0,3	0,27	0,27	0,26	0,26	0,27	0,27	0,27	0,28	0,28	0,27	0,27	-	0,27
Bulgaristan	0,28	0,29	0,33	0,32	0,34	0,36	0,35	0,36	0,36	0,36	0,36	0,39	0,39	0,39	0,35
Şili	0,49	0,49	0,47	0,48	0,47	0,47	0,46	0,45	0,46	0,45	0,46	0,45	0,45	-	0,47
Romanya	0,23	0,29	0,32	0,32	0,33	0,34	0,33	0,33	0,32	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,32
Türkiye	0,4	0,41	0,41	0,4	0,41	0,4	0,39	0,4	0,41	0,42	0,42	0,42	0,4	0,4	0,41
Ort.	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4

Kaynak: (Standardized World Income Inequality Database, 2023, <https://fsolt.org/swiid/>)

Tablo 7'de gelişmekte olan ülkelerde Gini katsayılarının yıllar itibariyle seyrine yer verilmektedir. Tablo 7'ye göre gelişmekte olan ülkelerin yıllar itibariyle ortalama Gini katsayılarına bakıldığında 0,4 oranından gerçekleştiği görülmektedir. Bu ülkelerde Gini katsayısının ortalama oranı gelişmiş

ülkelere nazaran daha yüksektir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde gelir dağılımı geliştirmekte olan ülkelere nazaran daha eşitlikçi bir orana sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler bazında durum değerlendirildiğinde, yıllar itibariyle ortalama Gini katsayısının en yüksek olduğu ülke Güney Afrika'dır. Güney Afrika'da Gini katsayısı yıllar itibariyle 0,60 üzerinde seyretmekte olup, gelir dağılımı eşit bir dağılımdan oldukça uzaktadır. Nitekim geliştirmekte olan ülkeler arasında Güney Afrika sosyal yardım niteliğindeki harcamalara en az pay ayıran bir ülkedir. Geliştirmekte olan ülkeler arasında Gini katsayısı en düşük olan ülke Ukrayna'dır. Tablo 6'ya bakıldığında Ukrayna, bu ülke grubu içerisinde sosyal yardımlara en fazla pay ayıran ülkeler arasında 4. Sırada yer almaktadır. Bu durum transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımlara payının gelir dağılımı üzerindeki belirleyici etkisini göstermektedir. Geliştirmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin Gini katsayısına baktığımızda, az da olsa ülkelerin yıllar itibariyle ortalaması üzerinde yer alan bir orana sahip olduğu görülmektedir. Türkiye bu ülkeler arasında gelir dağılımında adalet açısından 6. sırada yer almaktadır.

Tablo 8: *Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Dağılımı Göstergeleri (P80/P20)*

Ülkeler	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ort.
Brezilya	-	-	-	12.400	-	-	14.500	-	-	-	-	13.450
Meksika	-	-	11.500	-	10.400	-	10.300	-	8.600	-	8.900	9.940
Polonya	4.800	4.800	4.700	4.700	4.700	4.600	4.400	4.200	4.300	4.000	4.000	4.472
Rusya	-	-	-	-	-	-	5.500	5.100	-	-	-	5.300
G. Afrika	-	-	-	-	-	33.100	-	32.400	-	-	-	32.750
Bulgaristan	5.800	5.800	6.600	6.700	7.100	7.700	8.300	7.700	8.100	8.100	7.500	7.218
Şili	-	-	-	10.600	-	10.000	-	10.300	-	-	-	10.300
Romanya	6.800	6.400	6.800	7.100	8.100	7.200	6.500	7.200	7.100	6.700	6.900	6.981
Türkiye	-	-	7.700	7.500	7.700	7.800	-	7.700	7.500	8.200	-	7.728
Ort.	5.800	5.667	7.460	7.700	7.600	11.733	8.250	10.657	7.120	6.750	6.825	10.904

Kaynak: (OECD Data, 2023, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>)

Tablo 8'de geliştirmekte olan ülkelerde toplumda gelirden en fazla pay alanın, en düşük pay alana oranına yer verilmektedir. Tablo 8'e göre geliştirmekte olan ülkelerde yıllar itibariyle en düşük gelir grubu ile en yüksek gelir grubu arasındaki fark giderek artış göstermekle birlikte bazı dönemlerde düşüş eğilimine girmiş ancak sonrasında yine bir artış söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bu oranlardan hareketle yıllar itibariyle gelir dağılımında adaletten giderek uzaklaşıldığını söylemek mümkündür. Geliştirmekte olan ülkeler arasında bu farkın en yüksek olduğu ülke Güney Afrika'dır. Her ne kadar ele alınan dönemde Güney Afrika'da veri eksikliği söz konusu olsa da ulaşılabilen yıllar itibariyle bu ülkede yüksek gelirliye düşük gelirli arasındaki yaklaşık 33 kat fark söz konusudur. Bu ülke grubu içerisinde aradaki farkın en düşük olduğu ülke ise Polonya'dır. Nitekim Polonya bu ülke grubu içerisinde sosyal yardımlara en fazla pay ayıran ülkedir. Bu bilgilerden hareketle geliştirmekte olan ülkelerde transfer harcamaları içerisinde sosyal nitelikteki harcamaların gelir dağılımında adaletle yönelik göstergeler üzerindeki etkisi oldukça net görülmektedir.

Gelişmiş ülkeler ve geliştirmekte olan ülkeler bazında genel bir değerlendirme yapıldığında gelişmiş ülkeler hem toplam kamu harcamaları içerisinde transfer harcamalarına hem de transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımlara geliştirmekte olan ülkelere göre daha fazla pay ayırdığı görülmektedir. Bu durumdan hareketle gelişmiş ülkelerde Gini katsayısı ve P80/P20 oranının yıllar itibariyle ortalaması geliştirmekte olan ülkelere nazaran daha düşüktür. Transfer harcamaları ve bunların alt bileşenlerinin payının ülke grupları bazında farklılıkları, bu ülkelerin gelir dağılımı göstergelerine de açık bir şekilde yansımaktadır.

4.3. Türkiye’de Transfer Harcamalarının Gelişimi ve Gelir Dağılımına Etkisi

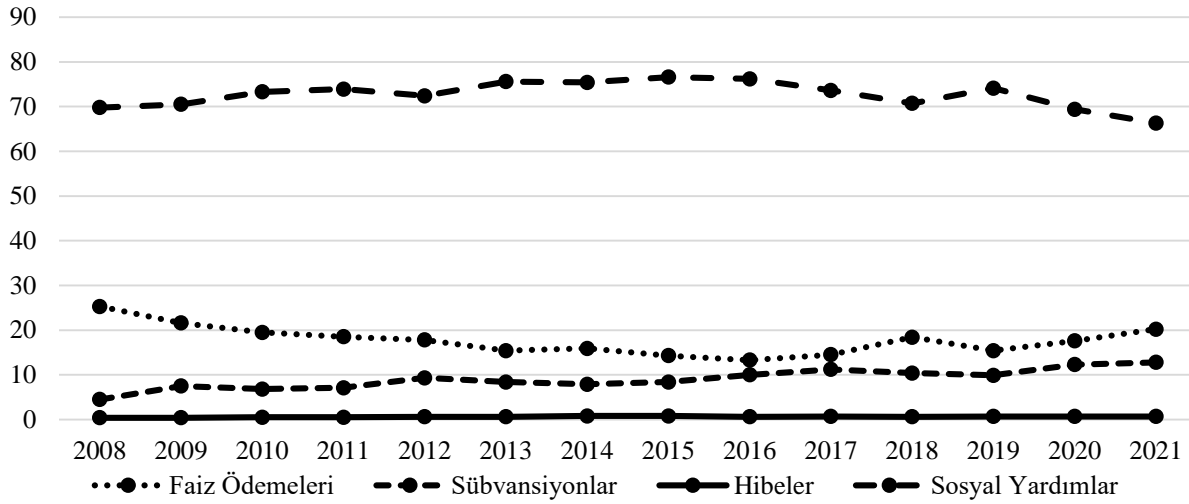
Transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini ülke grupları bazında incelemekle birlikte Türkiye özelinde de yıllar itibariyle bu harcamaların gelişimi ve gelir dağılımına yansımaya değinilmekte fayda olduğu düşünülmektedir. Gelir dağılımında adaleti sağlama noktasında en etkin kabul edilen transfer harcamalarının etkisi Türkiye’de çokta istenilen düzeyde değildir. Türkiye’de gerçekleşen transfer harcamaları gelir dağılımı iyileştirme fonksiyonunun yanı sıra yoksul kesimi daha da yoksullaştıran, varlıklılar lehine, tersine yeniden dağılımı sağlayan bir yapıya büründüğü ileri sürülmektedir (Yüce, 2001: 31). Özellikle 2000’li yıllara kadar borç faiz ödemelerinin önemli bir miktarda olması transfer harcamalarının geliri iyileştirici etkisini olumsuz etkilemektedir. 1980 ve 1990’lı yıllarda giderek artan gelir eşitsizliklerinin nedeni olan faiz ödemelerinin payında 2000’li yıllarda gündeme gelen sıkı maliye politikalarıyla azalmalar olmuştur. Faiz ödemelerindeki düşüşler ve sosyal harcamalara daha fazla ağırlık verilmesi transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki iyileştirici etkisini arttırmıştır. Tablo 9’da yıllar itibariyle Türkiye’de transfer harcamalarının kendi içerisinde alt türleri itibariyle dağılımına yer verilmektedir.

Tablo 9: Türkiye’de Alt Bileşenlerin Toplam Transfer Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

Yıllar	Faiz Ödemeleri	Sübvansiyonlar	Hibeler	Sosyal Yardımlar
2008	25,3	4,5	0,4	69,8
2009	21,6	7,5	0,4	70,5
2010	19,5	6,8	0,5	73,3
2011	18,5	7,1	0,5	73,9
2012	17,8	9,3	0,6	72,4
2013	15,4	8,4	0,6	75,6
2014	15,9	7,9	0,8	75,4
2015	14,3	8,4	0,8	76,6
2016	13,3	10,0	0,6	76,2
2017	14,5	11,2	0,7	73,6
2018	18,4	10,4	0,6	70,7
2019	15,4	9,9	0,7	74,1
2020	17,6	12,3	0,7	69,4
2021	20,2	12,8	0,7	66,3

Kaynak: (International Monetary Fund Data, 2023, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>)

Tablo 9’a göre transfer harcamaları içerisinde en fazla paya sahip harcama türü sosyal yardımlardır. Bazı yıllar farklı olmakla birlikte yıllar itibariyle Türkiye’de toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımlara ayrılan pay artış göstermektedir. Ancak 2019 yılından sonra sosyal yardımların payı %66’ya kadar gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ve borç yükünün yüksek olduğu ülkeler arasında yer alan Türkiye’de bu borçların faizlerine için yapılan ödemeler transfer harcamaları içerisinde ikinci önemli paya sahip olan harcama türüdür. Yıllar itibariyle Türkiye’de transfer harcamaları içerisinde faiz ödemelerine ayrılan pay giderek azalmakla birlikte son yıllarda yine artış eğilimine geçmiştir. Son dönemde faiz ödemelerine ayrılan payın artarken, sosyal yardımlara ayrılan pay azalmıştır. Transfer harcamalarının yıllar itibariyle kendi içerisindeki gelişimi Şekil 2 aracılığıyla daha net ortaya konulabilmektedir.

Şekil 2: Türkiye’de Transfer Harcamalarının Gelişimi (2008-2021)

Kaynak: (International Monetary Fund Data, 2023, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>)

Şekil 2’ye bakıldığında yıllar itibariyle hibelerin oranında bir değişim olmadığı, söbvansiyonların özellikle son dönemde arttığı sosyal yardımların son dönemde düştüğü ve faiz ödemelerinin arttığı net bir şekilde gözlenmektedir. Türkiye’de IMF anlaşmaları ve devamında Avrupa Birliği sürecinin etkisiyle kamu borçlarının Maastrich Kriterlerinde istenen oranın altına çekilmesi, 2001 krizi sonrası uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı gibi gelişmeler kamu borçlarının azaltmış dolayısıyla borçlara ödenecek faiz miktarlarını da düşürmüştür. Bu nedenle transfer harcamaları içerisinde yer alan borç faiz ödemelerinin payında bir azalma eğilimi söz konusu olmuştur. Ancak son yıllarda faiz ödemeleri bir artış eğilimine geçmiştir. Bu durumun temel gerekçesi olarak Türkiye’de 2018 ağustos ayında başlayıp sonraki yıllarda devam eden kur krizini (döviz kurundaki artış) göstermek mümkündür. Faiz ödemelerine ayrılan payın artması sosyal yardımların payının azalmasına neden olmuştur.

Tablo 10: Türkiye’de Sıralı %20’lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İlk %20	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9	6,1	6,0
İkinci %20	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6	10,8	10,4
Üçüncü %20	15,2	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9	15,1	14,7
Dördüncü %20	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1	21,3	20,9
En Yüksek %20	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5	46,7	48,0

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745>)

Tablo 10’da yıllar itibariyle Türkiye’de toplumun %20’lik dilimlerinin gelirden aldığı pay gösterilmektedir. Buna göre Türkiye’de gelirden en yüksek payı alan kesim toplam gelirin %45’inden fazlasını almaktadır. Yıllar itibariyle bu pay artış göstermekle birlikte 2021 yılından bir önceki döneme göre 1,3 oranında artış göstermiştir. Gelirden en düşük payı alan %20’lik kesimin gelirden aldığı pay ise son dönem 0,1 oranında azalmıştır. En üst gelirin aldığı payın artması ve en düşük gelirinin aldığı payın azalması, gelir grupları arasındaki makasın giderek artmasına ve gelir dağılımında adaletin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Nitekim Türkiye’de ilk yüzde yirmilik dilim ile son yüzde yirmilik dilim arasındaki farkın yaklaşık 7 kat olması gelir dağılımı açısından henüz istenen noktada olunmadığının önemli bir göstergesidir. Gelişmiş ülkeler ortalamasına bakıldığında bu oranın yaklaşık 5 olduğu düşünüldüğünde,

Türkiye'nin gelir dağılımı noktasında henüz istenilen noktada olmadığı da ortadadır. Her ne kadar sosyal yardımlara ağırlık verilse de gelir dağılımının iyileştirilmesi noktasında farklı politika araçlarının devreye alınması gelir dağılımında daha eşitlikçi bir yapı için oldukça önemlidir.

5. Sonuç ve Öneriler

Gelir dağılımında adaletin sağlanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel kalkınma hedefleri içerisinde yer almaktadır. Ülkeler bazında farklılıklar olsa da bir ülkede belli bir dönemde gerçekleştirilen üretimden elde edilen çıktı toplumda adil bir şekilde bölüşülmemektedir. Gelirin bölüşümünde meydana gelen bu adaletsizlik hem ekonomik hem de toplumsal yapıda sorunlara neden olmaktadır. Dolayısıyla günümüz toplumlarında bu sorunların giderilmesinde devletin maliye politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Gelirin iyileştirilmesinde en önemli mali araçların başında transfer harcamaları gelmektedir. Transfer harcamaları milli gelir üzerinde bir değişikliğe sebebiyet vermemekle birlikte gelirin el değiştirmesini sağlayan karşılıksız harcamalardır. Bu tür harcamalar birden fazla amaca yönelik yapılabilmektedir. Bunlar arasında en önemlisi ve gelir dağılımı üzerinde iyileştirici etkisi güçlü olan harcamalar sosyal transferlerdir. Toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımların payı arttıkça gelir dağılımı daha eşitlikçi bir yapıya dönüşmektedir. Nitekim çalışmada elde edilen bulgularda bu yöndedir. Ülke grupları bazında transfer harcamalarının kamu harcamaları içerisindeki payı ele alındığında, gelişmekte olan ülkelere göre gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları içerisinde transfer harcamaları daha fazla paya sahip olmaktadır. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerde sosyal yardımlarda toplam transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımlara ayrılan pay da gelişmekte olan ülkelere göre yüksektir. Her ne kadar bu değerlendirmeler ülkeler bazında farklılaşsa da bir grup halinde ele alındığında sosyal yardımların ağırlıklı bir paya sahip olması gelişmiş ülkelerin gelir dağılımı göstergelerine de açık bir şekilde yansımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise gelişmiş ülkelere nazaran hem kamu harcamaları içerisinde transfer harcamalarına hem de transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımlara daha az pay ayırmaktadır. Nitekim bu ülkelerin gelir göstergeleri gelişmiş ülkelere göre gelir dağılımının daha eşitliksiz bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye açısından elde edilen veriler değerlendirildiğinde, transfer harcamalarının ağırlıklı olarak sosyal yardımlardan oluştuğu gözlenmekle birlikte son dönemlerden faiz ödemelerindeki artışla birlikte sosyal yardımlara ayrılan pay azalmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de gelir dağılımına ilişkin göstergelere bakıldığında, hem Gini katsayısı hem de P80/P20 oranı açısından istenilen noktada olmadığı görülmektedir.

Çalışmada elde edilen ve yapılan değerlendirmeler sonucunda transfer harcamaları içerisinde sosyal yardımların ağırlığının artması bu tür harcamaların gelir dağılımını iyileştirici etkisini güçlendirmektedir. Ancak unutulmamalı ki gelir dağılımında tek etkili faktör sadece devletin harcama politikaları değildir. Ekonomide vergi gibi gelir dağılımına etki edebilecek diğer araçlarla da daha eşitlikçi bir yapının sağlanması amaçlanmalıdır. Gelir dağılımı arasındaki eşitsizlikleri dikkate alan vergiler aracılığıyla elde edilen finansman kaynaklarının transfer harcamalarına konu edilmesi ve bu harcamaların sosyal amacına yönelik gerçekleştirilmesi gelir dağılımında adaletin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeler gibi transfer harcamalarında sosyal nitelikteki harcamalara daha fazla ağırlık verdiği takdirde bu ülkelerde gelir eşitsizliklerinde azalmalar söz konusu olabilir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002). Gelir dağılımında adalet(siz)lik ve gelir eşit(siz)liği: Terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. C. C. Aktan (Ed.), *Yoksullukla mücadele stratejileri* içinde (ss. 1-21), Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Aktaş, E. E. ve Dokuzoğlu, S. (2021). Sosyal transfer harcamaları-gelir eşitsizliği ilişkisi: Karşılaştırmalı panel nedensellik analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59, 119-140.

- Altınar, A. ve Keleş, D. (2021). Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi: Panel veri analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 49-58.
- Atkinson, T. (2002). *Income inequality and the welfare state in a global era*. The J. Douglas Gibson Lecture, School of Policy Studies, Queen's University, https://www.tony-atkinson.com/wp-content/uploads/2013/09/Atkinson_Income_Inequality_and_the_Welfare_State_in_Global_Era_2003.pdf. (12.08.2023)
- Aydın, M. S., Kaya, H. ve Sezer, O. (2017). Transfer harcamalarının gelir dağılımında adaleti sağlamadaki rolü. *International Journal of Social Science*, 61, 475-487.
- Bülbül, D. ve Sağır, Y. (2020). Türkiye’de transfer harcamalarının fayda yansımaları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1-24.
- Chu, K., Davoodi H. ve Gupta S. (2000). Income distribution and tax and government social spending policies in developing countries. *IMF Working Paper*, 00/62.
- Connolly, S. ve Munro, A. (1999). *Economics of public sector*. Harlow: Pearson Education.
- Çalışkan, A. (2022). Gelir dağılımında adaletin sağlanmasına yönelik yaklaşımlar: Teorik bir bakış. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 214-229.
- Çelik, A. (2004). AB ülkeleri ve Türkiye’de gelir eşitsizliği: Piyasa dağılımı-yeniden dağılım. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3, 53-91.
- Çelik, D. ve Erkişi, K. (2022). Gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımına etki eden faktörler. *Erciyes Akademi*, 36(1), 253-269.
- Eğilmez, M. (2006). Gelir dağılımında son durum, <https://www.mahfiyegilmez.com/2016/09/gelir-dagiliminda-son-durum.html>. (10.08.2023)
- Ersezer, D. (2006). Gelir dağılımı politikası ve araçları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 255-268.
- Hausman, D. M. ve McPherson, M. S. (2006). *Economic analysis, moral philosophy, public policy*. New York: Cambridge University Press.
- Hazman, G. G. (2011). Türkiye’de gelir dağılımında adalet ve sosyal güvenlik harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 205-216.
- Howard, M. (2001). *Public Sector Economics for Developing Countries*. Jamaica: University of the West Indies Press.
- International Monetary Fund Data (2023). Statement of operations (revenue, expenditure, net lending/ Borrowing and financing), <https://data.imf.org/regular.aspx?key=60991462>. (20.08.2023)
- Just, R. E., Hueth, D. L. Schmitz, A. (2004). *The Welfare economics of public policy*. UK: Edward Elgar Publishing.
- Kakwani, N. C. (1977). Applications of lorenz curves in economic analysis. *Econometrica*, 45(3) 719-728.
- Kanbur, R. (2000). Income distribution and development, A. B. Atkinson, E. Bourguignon (Ed.), *Handbook of Income Distribution* içinde (pp. 791-841), Amsterdam: Elsevier.

- Kirmanoglu, H. (2007). *Kamu ekonomisi analizi*. İstanbul: Beta Basım.
- Kubar, Y. (2011). Bir iktisat politikası amacı olarak gelir dağılımı: Türkiye örneği (1994–2007) Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 227-246.
- Kubar, Y. (2016). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Bir panel veri analizi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 65-99.
- Hyman, D. N. (2011). *Public finance*. Mason: South-Western Cengage Learning.
- Lorz, O. (2004). Unemployment, social transfers, and international capital mobility. *Public Finance Analysis*, 60(2), 205-221.
- Martinez-Vazquez, J., Moreno-Dodson, B. ve Vulovic, V. (2012). The impact of tax and expenditure policies on income distribution: Evidence from a large panel of countries. *Review of Public Economics*, 200(4), 95-130.
- Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2015). *Economic development*, New York: Pearson.
- OECD Data (2023). Income inequality, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.html>. (22.08.2023)
- Öztürk, N. (2011). *Kamu ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Savaşan, F. (2022). *Kamu ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Standardized World Income Inequality Database (2023). <https://fsolt.org/swiid/>.
- Thornton, J. (2001). The Kuznets inverted-U hypothesis: panel data evidence from 96 countries. *Applied Economics Letters*. 8(1), 15-16.
- Topuz, S. G. ve Doğan E. (2020). Transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği ilişkisi: Panel nedensellik analizi ile karşılaştırmalı bir değerlendirme. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 549-562.
- Türk, İ. (2004). *Maliye politikası*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Gelir dağılımı istatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745>. (25.08.2023)
- Yüce, M. (2002). Türkiye’de gelir dağılımı bozukluğunun izlenen kamu gelir ve harcama politikaları ile bağlantısı. *Bilig Dergisi*, 23, 1-38.

Araştırma Makalesi / Research Article

POST-POLİTİK DURUM VE POPÜLİZMİN HALLERİ*

Hatice PEHLEVAN^{1*}
Hayrettin ÖZLER²

Öz

Post-politika veya siyaset sonrası siyaset yaklaşımı yeni-sağ, yeni-sol, üçüncü yol gibi yeni siyasal oluşum ve konumları içeren ve aynı zamanda bu yeni olanların baskıladıkları siyasallaşma imkânlarının tamamen kaybolmadığını ortaya koymaya çalışan kapsamlı bir literatürden oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle post-politika kavramı bu yönüyle depolitizasyon ve buna karşıt siyasallaşma tartışmalarını içermekte ve kapsamlı bir içerikle siyasallaşma arayışına işaret etmektedir. Popülizm bu post-politika literatürü tarafından bir yanda siyasetsizleşme (depolitizasyon) diğer yanda yeni bir siyasallaşma imkânı olarak okunmaktadır. Post-politika literatürüyle kesişen noktalar ışığında depolitizasyon unsuru olarak popülizm tartışmasını açığa çıkarmak bu çalışmanın temel amacıdır ve bu amaç doğrultusunda ilgili literatür okumaları popülizmin post-politika literatürü içindeki yerini ortaya çıkaracak şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Post-politika, Depolitizasyon, Siyasallaşma, Popülizm.

JEL Kodları: H80, H83, Y800.

THE CASE OF POST-POLITICS AND THE SIGHTS OF POPULISM

Abstract

Post-politics consists of a comprehensive literature that includes new political formations and positions such as the new-right, the new-left, the third way, and at the same time tries to demonstrate that the possibilities of politicization suppressed by these new ones have not completely disappeared. In other words, the concept of post-politics, in this respect, includes discussions on depoliticization and counter-politicization, and with such a comprehensive content, it points to the search for politicization. Populism is read by this post-politics literature as depoliticization on the one hand and a new possibility of politicization on the other. The main purpose of this study is to reveal the discussion on populism as an element of depoliticization in the light of the intersections with the post-politics literature, and in line with this purpose, the relevant literature readings are handled in a way to reveal the place of populism in the post-politics literature.

Keywords: Post-politics, Depoliticization, Politicization, Populism.

JEL Codes: H80, H83, Y800.

* Bu makale Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Hayrettin Özler danışmanlığında tamamlanan "Post-Politika Bağlamında Popülizm ve Kent Siyaseti: Yusufeli Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., haticepehlevan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0510-3095.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): haticepehlevan@gmail.com.

² Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, hayrettin.ozler@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7056-4061.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.09.2024

Giriş

En basit ifadeyle “siyaset sonrası” veya siyaset sonrası siyasete işaret eden post-politika aynı zamanda “siyasete yeniden bakmak” olarak da düşünülebilir. Bu çalışmada post-politikanın neyi gösterdiği açıklanıp içerdiği depolitizasyon ve popülizm unsurları arasındaki benzerlikler ve karşıtlıklar belirlenecektir. Popülizmin bir depolitizasyon unsuru olduğu çalışmanın temel iddiasıdır ancak aynı zamanda bir siyasallaşma uğraşı olabileceği ve olabildiği durumlar eleştirel bir bakışla değerlendirilecektir. Post-politika kavramı çağcıl siyaseti tüm genel kabulleriyle birlikte bir depolitizasyon (siyasetlesizleşme) süreci olarak eleştirirse de post-politika üzerine yazılanlar her zaman siyasallaşma sorunu ve olgusunu öne çıkarmaktadır. Bunun sebebi post-politika yazınının kendi eleştirdiği şeyi (siyasal olanın ortadan kaybolmasını ve depolitizasyonu) kendi kavram bütünlüğü içinde post-politik bir durum olarak kapsamamasından kaynaklanır. Paradoksal bir biçimde post-politika kavramı siyasal olanın tamamen bastırılıp yok edilemez olduğu iddiasını post-temelci siyaset felsefesine dayandırarak güçlendirir ve yeniden siyasallaşmanın imkânlarını araştırır. Bu imkânların başında da yine belirsiz bir kavram olarak popülizm gelir. “Zamanın ruhu” tabiriyle birbirinden farklı siyasi hareketleri nitelemek için yaygın şekilde başvurulan popülizm kavramına yönelik uzlaşılan düşüncelerin başında bu kavramı tanımlamanın güçlüğü gelmektedir. Öyle ki farklı dönemlerde ortaya çıkan, farklı siyasi bağlama dayanan çeşitli hareketlerin aynı şekilde popülist olarak tanımlanması popülizme dair soru işaretini uzun yıllardır giderememiştir. Bununla beraber günümüzde giderek artan popülist hareketlerin belirli ortak özelliklerden beslendiği ve bu özelliklerin yaygınlaşmasıyla günümüzdeki dalgalanmaların “neo-popülizm” şeklinde kavramsallaştırıldığını görmek de mümkündür. Halk ve elitler arasındaki mücadele, çoğunlukçu yönetim düşüncesi, demokratik nitelik, düzen karşıtlığı, küreselleşme karşıtlığı, biz ve onlar veya iyi ve kötü gibi karşıt ikilikler ve son olarak gerçek ötesi (post-truth) söylemlere başvurmaları günümüz popülist hareketlerinin ortak özellikleri arasında gösterilir (Karaömerlioğlu, 2023: 290-295). Dolayısıyla popülizmin inşa edilişi hareketlerin yaygınlaşması ve taşıdıkları özelliklere dayanmaktadır. Bu durum kavramın üzerinde uzlaşılan açık bir anlam katmasa da popülizm literatürünün zenginliğini artırmış ve kavram üzerindeki tartışmaların önem kazandığını güncel hareketlerle göstermiştir. Sürekli değişmeye açık ve eklendiği hareketlerde kendisine yeni bir anlam katan popülizmin demokrasiyle ilişkisi, demokratik özelliği ve ideolojilerle ilişkisi günümüz siyasetinde başlıca tartışmalara yön vermektedir. Popülizmin siyaset ile olan ilişkisi ise hem siyasallaşma hem de depolitizasyon (siyasetlesizleşme) açısından yeni bir konuya ışık tutmaktadır. Siyasetle ilişkisinde popülizme pejoratif bir anlam yüklemekten kaçınarak siyasallaşma ve depolitizasyon üzerindeki etkisi post-politika kavramında karşılığını bulmaktadır. Bu iki kavram arasındaki benzerliklerden popülizme yönelik yeni bir yaklaşım geliştirmek kavrama bütüncül açıdan bakmaya olanak sağladığı gibi popülizme siyasal bir özellik de kazandırabilir. Anti-demokratik ve “kötü sağ” siyasetle ilişkilendirilse de Ernesto Laclau’nun savunduğu sol popülizmin radikal demokratik bir potansiyel taşıdığı da düşünülmektedir. Bu çalışmada amaç sağ veya sol popülizmin birinden diğerine methiyeler düzmekten çok popülizmin hem siyasallaşmaya hem de depolitizasyona hizmet eden yönlerini anlamaya çalışmaktır. Popülizme yönelik zengin literatür hesaba katıldığında buradaki sınırlılık post-politika bağlamıyla değerlendirilmiş ve çalışmanın amacını besleyen teorik alt-metin doğrultusunda popülizm tartışması yürütülmüştür. Çalışma, birbirine karşıt iki kutup – depolitizasyon ve siyasallaşma- arasında popülizmin anlamını eleştirel bir okumayla ele almaktadır. Ele alınan metinlerin temel belirleyicisi bu iki kutbu temsil etmeleri ve karşıtlıklar arasında popülizmle ilişkili olarak nasıl bir açıklamaya varılabileceğine yol göstermeleridir. Post-politikayla ve dolayısıyla post-demokrasiyle ilişkili olarak Colin Crouch ve Richard Rorty demokrasi ve popülizmin arasındaki çatışmaya yol gösterirken buna karşıt siyasallaşma olanaklarını derinden irdeleyen post-temelci yazarlar Jacques Ranciere, Chantal Mouffe ve Alain Badiou gibi yazarlar literatürün diğer yönünü göstermektedirler. Literatür incelemesine ve eleştirel yaklaşıma dayalı bir yöntemle iki karşıt literatür arasındaki kavramsal bağlar ve popülizmin bu

noktalardaki etkisini ortaya çıkarmak çalışmanın hem amacı hem de sınırlayıcısıdır. Bu kapsamda belirlenen sınır depolitizasyon ve siyasallaşma literatürüdür. Çalışmada sıklıkla geçen post-politika, post-demokrasi ve depolitizasyon sözcükleri aynı anlama gelecek şekilde yaygın olarak kullanılmaktadır. Sözcüklerin benzer anlamlar taşıdıkları kabul edilmekle beraber bu çalışmada post-politika kavramı her bir olguyu içine alan çatı bir teori, post-demokrasi popülizm ve demokrasi ilişkisini açıklayan ve post-politikaya katkı sunan ortak bir payda şeklinde ele alınmıştır. Kavramsal karışıklığa sebep olmamak için depolitizasyon doğrudan siyasallaşmanın zıddı şeklinde ifade edilmektedir. Fakat depolitizasyon ve siyasallaşmanın her biri post-politik teori altında ele alınabilmektedir. Genel olarak eş anlamlı gibi görünseler de çalışmada ele alınış biçimleri bu nüanslara dayalıdır. Bu tür kavramsal ilişkiler arasından popülizme yol vermek için öncelikle kavramlar arasındaki ilişkilere dayalı teorik öncüller açıklanmalıdır.

1. Post-Temelcilikten Post-Politikaya Kavramsal Bir İlişilenme

Paradoksal post-politika kavramını anlayabilmek için bu kavramın felsefi temeli olarak post-temelcilığe (*post-foundationalism*) değinmek gerekir. Siyasal olanı yorumlarken -onun ontolojik köklerinin varlığı veya yokluğuna dair karar vermeyi erteleyen bir sorgulama biçimi olarak- başvuru post-temelci felsefe, bir açıklamanın doğruluğunu, hakikatini veya mutluluğunu kanıtlayabilecek veya oradan hareketle kanıtlanabilecek metafiziksel veya aşkın bir temelin olmadığını savunur. Ancak aşkın bir köken veya temelin olmaması aynı zamanda siyasal olanın yok edilemez olduğunu hesaba katmaya işaret eder, çünkü her olan şey aşkın bir kökenin inayetine gerek duymayan bir olumsuzluğu barındırır. Post-temelci yaklaşım bir yönüyle siyaset felsefesinin bugüne kadar arayıp ta bulamadığı temelin aslında olmadığını ancak bu arayışın arkasında siyasal olanı ortadan kaldırma arzusu veya bastırma dürtüsü gibi bir şeyin (fantezinin) yattığını; yani temelin bir fantezi olduğunu iddia eden psikanalitik bir yön taşır.

Post-temelci yaklaşıma göre herhangi bir toplumsal düzenin dayandırılabilmesi bir töz ve kurucu (bir sıfır-başlangıç noktası olan) bir temel yoktur. Post-temelci açıdan siyaset, belirli iktidar ilişkilerini bilen öznenin önce gelen bir hakikat olarak var olmayan bir temele dayandıran, olumsal ve tamamlanmamış bir girişimdir (Wilson ve Swyngedouw (2014). Siyaset olamayan veya siyasetin dışında kalan şey olarak siyasal ise, bu temelin yokluğunun (doldurulamaz bir boşluğun) kendisinin ortadan kaldırılamaz varoluşudur. Burada bir parantez açıp bu kastedilen yokluğun daha radikal olduğunu söylemek gerekir. Diğer bir ifadeyle genelin inandığı anlamda bir sanat olarak siyasetin bir sır (devlet sırrı veya devlet aklı kavramlarıyla benzer) veya gizeme dayalı olan yani “Biz’in” bilmediği ama var olduğuna inandığı şey her neyse onun da yokluğudur.

Siyasal olan, bu doldurulamaz boşluğun yani mutlak temelsizliğin üzerine inşa edilen her toplum düzenini sürekli sarsar ve radikal değişim olasılığını açık tutar (Wilson ve Swyngedouw, 2014: 10) çünkü aslında simgesel düzen veya büyük öteki anlamında sır da yoktur. Siyaset bu manada sırrın –yani olmayanın üstünü örten sırrın- kendisidir. Devlet, siyasi kurumlar ve pratikler dolayısıyla bir hakikat temeline veya hakikat iddialarının gücüne değil, zayıflığına dayanır. Örneğin siber-uzayda (internet) eylemlerimizin etik olup olmadığını belirleyen bir ilke veya nihai bir otorite yoktur ancak siber-uzayın genişlemesini durduracak bir otoritenin veya etik ilkelerin olmaması yaratılmayacağı anlamına gelmez. Bu yokluk veya eksiklik yüzünden internet siyasal olmayan değil tam aksine en siyasal uzamdır. İşte post-politika açısından değerlendirildiğinde, örneğin Oliver Marchart’a (2007: 169) göre, her şey politik (siyasal) değil, her şeyin bu *olmayan* temeli politiktir.

Post-temelci siyaset felsefesi tüm toplumsal düzenlemelerin kendi olmayan temellerini gizlemek için yapılandırıldığı için olumsal olduğu düşüncesine dayanır. Bu düşünceyle siyaseti (politics) ve siyasal olanı (political) birbirinden ayırır. Marchart (2007: 3-4), bütünlük, evrensellik, öz ve altyapı gibi kurucu metafizik figürasyonları sürekli sorgulama anlayışında olan post-temelci siyasal düşüncenin post-yapısalcı veya anti-temelci perspektifle özdeş olmadığını da ifade eder.

Bir diğ er ifadeyle; post-temelci yaklaşım, yapıya veya temele dair tüm oluşumları ortadan kaldırmaya yönelmez; ancak onların ontolojik konumlarını zayıflatmaya çalışır. Temelin ontolojik zayıflaması tüm temellerin ontolojik yokluğunu yani her manada bir *logosun* reddi anlamında anti-temelciliği ifade etmez ancak son aşamayı ifade eden temelin (teleolojinin veya *telosun*) mümkün olmadığı varsayımına dayanır.

Post-politika katı veya anlamı malum olan bir kavramsallaştırmadan kaçınsa da bir uzlaş ı siyaseti olarak anlaşılan depolitizasyona (siyasetles tirmeye) eleştirel bir tavır sergiler. Post-temelci düşünceye dayanan Jacques Ranciere, Chantal Mouffe ve Slavoj Zizek gibi düşünürlere göre siyasal olanın bastırılması bir uzlaş ı siyasetidir. Uzlaş ı, insanların kendi arasında anlaşması veya barışması değildir. Uzlaş ı, “duyu ile anlamın anlaşmasıdır” (Ranciere, 2017: 10). Örneğ in, terörle mücadele veya insani müdahale gibi savaş operasyonları güçlü olanın arzuladığı bir imgelemi -bir resmi- görünebilir ve düşünülebilir hale getirmektir. Uzlaş ı dünyaya ilişkin herkesin aynı şeyi görebileceğ i şekilde şeylerin anlam düzenidir. Anti-semitizm, terörle mücadele, radikal İslam dendiğ inde bu kavramların yanında veya karş ısında olan herkesin aynı şeyi algılamasıdır. Uzlaş ı veya insanların tartıştıkları konunun çözümü veya nedeni hakkında olmasa da ne olduğ u üzerindeki bir uzlaş ıdır. Ancak uzlaş ı sınırlarının sürekli yeniden çizilmesi gerekir çünkü uzlaş ı barışla savaşı uygun yerlere koymak zorunda olan bir yorumlama aracıdır (Ranciere, 2017: 11-12). Daha basit bir ifadeyle uzlaş ı bir siyasi topluluğ un inş asını mümkün kılacak şekilde, o toplumun varlıksal (ontik) ve ahlaki (etik) özdeşliğ ini tasarlayan ve o toplumun kendisini aynen o şekilde tanımasını amaçlayan bir nüfus siyasetidir. Topluluk böylece, bir kendilik duygusunu içeren, ortak ontik ve etik değerleriyle birleş ik-bütünleş ik bir politik aidiyet üzerinde mutabakata veya mutabakata yakın bir onaya varmıştır. Toplumun “doğrusu”, uzlaş ıya yani ortak olana dair anlam ile duyumun birlikteliğ ine bağlıdır. Ortak olanın zihinsel kolektifteki veya kolektif bilinçteki anlamı gündelik deneyimlerle görünür hale gelir. Çatış maldan arındırılmış ve müzakere edilmiş çıkarlara dönüş en meseleleri agoraya-meydana-kamusala taşıyan ve siyasalı bertaraf eden bu tür uzlaş ı, istenmeyeni dış lar veya ortadan kaldırır (Ranciere, 2020: 60-61).

Mouffe, uzlaş ı siyasetinin karş ısında siyasal olanı antagonizmaya dayandırır. Uzlaş ıyı sadece demokratik düzenin kurumlarıyla sınırlı bir şekilde gerekli gören Mouffe, çoğ ulcu demokrasinin örtüşmeyen veya özdeşleşmeyen değer ve çıkarların çatışmasına alan sağlaması gerektiğ inin altını çizer. Uzlaş ı, bir diğ er ifadeyle çatışmasızlık, varılması gereken bir hedef değildir, tam tersine çoğ ulcu demokrasinin alameti ve erdemi çatışmada yatmaktadır. Canlı ve gerçek demokratik karş ılaşıma, haklar arasındaki çatışmayla mevcut iktidar ilişkilerine meydan okuyarak gerçekleşir. Çünkü siyaset çatışma ve bölünmeyi varsayımsal olarak kabul etmeye, biz ve onlar ayrımını ortadan kaldırmak yerine bu ayrımı farklı bir şekilde çizmeye dayanır. Demokratik siyaset bu yönüyle antagonizma boyutunu göze almakla açıklanır (Mouffe, 2016: 19-20).

Müzakereye, tartışmaya, pazarlığ a, yasallığ a veya temsile dayalı bir uzlaş ı siyaseti post-politik depolitizasyonun temel unsurlarından biri olarak görülür. Uzlaş ıyla gelen şey bir radikal bir değ iş im değ il bir mübadele, mukabele ve yer değ iş tirmeden ibarettir. Örneğ in Zizek’e (2000) göre farklı partilerde somutlaş an ve iktidar için yarış an ideolojilerin çatışması, yerini post-politik durumda aydın teknokratların (ekonomistler, kamuoyu uzmanları) ve liberal çok kültürlülük yanlılarının iş birliğ ine bırakır. Bu yer değ iş tirme sadece simgesel düzenin makbul ve rasyonel gördüğ ü çıkarların müzakere edildiğ i ve ardından evrensel bir uzlaş ı olarak beliren anlaşmayla gerçekleşir. Bu yönüyle post-politika; siyasal çelişkilerin uzmanlar ve katılımcı süreçler yoluyla çözülebilecek yöntem sorunlarına indirgenmesidir. Farklılaş ma, değ iş im veya ilerleme ile ilgisi olmayan ve sadece politik istikrarı sağlamaya yarayan seçimler sadece oy vererek biri yerine diğ erini seçmeye indirgenmiştir (Wilson ve Swyngedouw, 2014: 6). Bu nedenle “demode” ideolojik bölünmeleri geride bırakıp, daha çok uzmanlık bilgisine ve dayanışmacı olmayan “özgür” görüş(me)lerin ortaya koyduğ u somut ihtiyaç ve talepleri hesaba katar. Katılımcı (müzakereci) yönetiş im süreçlerinin amacı öngörülemez ve olumsal nitelikleri ile “siyasal olanı”

bastırmaktır. Bundan böyle ideolojik (ütopyacı, devrimci veya ülküsel) ve çatışmacı siyasetin yerini kamuoyu yoklamaları, biyo-politika ve denetleyici/düzenleyici mekanizmaları ile güçlendirilmiş yönetim alır, vatandaşlar siyasetin üreticisi değil tüketicisi veya müşterisi olur.

Ali Rıza Taşkale (2015: 42- 64) ise post-politikayı “anti-politika” olarak yorumlamaktadır. Anti-politika terimini Karl Marx’ın *18 Brumaire*’indeki sınıfsal devlet yerine “Bonapartist devlet” kavramsallaştırmasından esinlenerek cari dönemin neo-liberal ve militarist eğilimler arasındaki dengeyle ilişkili açıklamaya çalışır. Bonaparte’ın II. İmparatorluk rejimi otonom bir devlet gücüne ve ekonomik rekabet için teknokrasinin otoriterliğine dayanmaktaydı. Günümüz toplumlarının depolitize edilmiş (siyasetsizleştirilmiş) halinden sorumlu tutulan neo-liberalizm ve militarizm post-politikanın mevcut anti-politik koşullarının yaratıcısıdır. Post-politika siyasetin yokluğu değildir, aksine tekno-otoriter bir yönetimsellik olan politika karşıtı eğilim ve oluşumların varlığıdır. Gerçek siyasallaşma olanağının inkarı yoluyla ifade edilen neo-liberal militarist post-politikada siyaset teknokratik işletmecilik ve otoriter yönetimlerin dışavurumudur. Elit bir koalisyonla asıl politik sorunların gündeme gelmesini engellemek üzere konumlandırılır (Taşkale, 2015: 64).

Post-politikanın politik ekonomisinde siyaset “siyasal olanın yatırımcıya güven veren, güçlü ve istikrarlı piyasaların ekonomik garantisini sunan işletme (iş dünyası) ortamının yaratıldığı ekonomiye” indirgenmesidir (Wilson ve Swyngedouw, 2014: 8). Post-politik ekonomi, merkez bankalarının özelleştirilmesini ve ekonomik siyaseti IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi demokratik olmayan kurumsal oluşumlara devretmekten beslenir. Başvurulan bu yöntemler ekonomiyi demokratik hesap verilebilirlikten uzaklaştırılmaktadır. Erik Swyngedouw (2018a)’a göre yönetimde söz hakkı olanların önceden belirlendiği, teknokratik ve işletmecilik yönetimin hâkimiyetiyle post-politika Ranciere’in *polis* düzeninin depolitize olmuş yapısını yansıtmaktadır. Politik olanın yerine geçen “iyi yönetim” yeni bir sivil toplum türü yaratmıştır, öyle ki çevresel, toplumsal, ekonomik ve diğer alanlarda yönetim teknolojileri adeta siyasetin yerine geçmiştir. Devlet ötesi yönetimin (governance beyond the state) katılımcı ve demokratik simülakrası özünde belirli makam ve işlevlerin belirli çıkarlara dağıtılmasına ve diğerlerinin bu dağıtımdan dışlanmasına bağlıdır. Bu aşırı kurumsallaşmış demokrasi yapısal olarak *post-demokratik* bir şekilde işler. Sonuç olarak post politika, “siyasal olanın bastırılması, tanınmaması veya engellenmesi yoluyla otoriter hareketlere ev sahipliği yapan düzen üzerinde uzlaşma kurularak toplumsal alandaki boşluklara dikiş atılması ve uyuşmazlığın ifade edildiği bir alan olarak siyasal olanın kaybolmasıdır” (Swyngedouw, 2018: 9).

2. Siyaset ve Siyasallaşma Arasından Çıkan Özne: Ranciere, Mouffe ve Badiou

Siyaset ve siyasal olanı bir farklılaştırma düzleminde yeniden tartışmaya açan post-politika yazını depolitizasyona karşı alternatifler geliştirmek için bu tür bir ayrıma başvurur. Doğrudan bir siyaset/siyasal ayrımı yapmasa da Ranciere’in siyaset tanımı siyasal anlamaya yardımcı olabilir: siyaset, cemaatleri yönetme sanatı değil, insani eylemin *uyuşmazlığa* dayalı bir biçimdir, insan gruplarının toplanmasını ve yönetilmesini belirleyen şartların istisnasıdır (Ranciere, 2007: 13). Ranciere’e göre siyaset, ortak bir sahnede var olma mücadelesi olsa da ortada ortak bir sahne henüz yoktur veya sahneyi göremeyenler vardır. İşte siyaset bu sahneyi göremeyenlerin kullanımına açık ortak bir sahnenin açılmasıyla var olur. Ranciere her şeyin kendi içinde siyasal olduğu söylemine karşı hiçbir şeyin kendinde siyasal olmadığını ancak siyasi mantık ile eşitlik mantığı arasındaki etkileşim çerçevesinde siyasal olanın anlaşılabilirliğini söyler. Konuşan ama söyledikleri *polis* düzeninde anlaşılır kılınmayan öznelerin varsayımsal eşitliğine dayanan müdahaleler mutabık polis düzeninin yadsınması biçimindeki *siyasete* işaret ederken, *siyasal* olan da bu yadsınma ve çelişkiyle ortaya çıkar (Ranciere, 2005: 44-51). Bir başka açıdan siyasetin temel işlevi -polis düzeninin dışında- kendi gerçek-otantik alanını oluşturması ve uyuşmazlığın (dissensus) burada dışa vurulmasıdır (Ranciere, 2001).

Ranciere'in "siyasal olana" yönelik cevabı ise hükmetme süreci yani mevki ve konuların hiyerarşik dağılımı olan polis düzeni ile eşitlik sürecinin karşılaşması şeklindedir. Ranciere'e göre polis düzeninin ve eşitliğin çelişen mantıklarının bir yan (öngörülemeden) ürünü olan siyasal "verilmiş bir zararın, bir haksızlığın, incelenmesinde eşitliğin doğrulanmasının bürebileceği sahnedir". Bir diğer ifadeyle siyasal olan "siyaset ile polisin bir haksızlığın, bir zararın ele alınışında karşılaşmalarıdır" (Ranciere, 2007: 72). Siyasal olan, temel bir uyumsuzluğun polis düzeninin var olan standartlarına göre etik değil estetik, yaratıcı veya sanatsal bir biçimdir. Çünkü siyasal yeni bir kavrayış için toplumsal gerçekliğin yeniden düzenlenmesini içerir. Daha önce duyulmayan seslerin, görülmeyen bedenlerin iletişimsel bir bağlama yerleştirilmesini sağlar. Siyasal, daha önce var olmayan bir diyalog sahnesi yaratmaya çalışır. Ancak buradaki diyalogun Jürgen Habermas tarafından sunulan ve konuşmacıların geçerli veya meşru konuşmacılar olarak tanındığı (deliberation) müzakereden farklı olduğu ifade edilmektedir. Ranciere'in polemik sahneleri olarak ifade ettiği bu süreç, tahakküm altındaki bireylerin konuşmalarını değerli kılma ve söylediklerini anlaşılır hale getirme mücadelesidir (Deranty, 2003: 147).

Radikal demokratik perspektife göre uzlaşma siyaseti bir depolitizasyon sürecidir oysa siyasallaşma çoğulculuğa ve çatışmaya dayalı öngörülemeden sonuçları içeren bir olumsuzluğu barındırır. Radikal demokrasiye göre siyasallaşma bir yanıla demokratik bir topluma içkin olan ancak düzeni kesintiye uğratabilecek kadar genişleyebilen bir süreçtir. Siyasallaşma toplumsal bir düzenin olduğu gibi sürdürülmesine imkân veren tayin edilmiş roller ve mevkilere karşıt bir duruştur. Bir diğer ifadeyle gerçek (radikal) demokrasi, polis düzeninde bir kopma veya bir yön değiştirme meydana getiren siyasi eylemler yoluyla gerçekleşir. Mouffe gibi sözleşmeci veya müzakereci yaklaşımların siyasetin bu yönünü görmezden geldiğini savunan Ranciere, ortak yaşama dair düzen anlayışlarından radikal şekilde uzaklaşan bir siyasallaşma deneyimi sunmaktadır (Atakan Altınörs, 2021: 232-234). Her siyasallaşma bir siyasal özneleşmeyi gerektirir, yani fiil varsa fail de vardır. Siyasal özneleşme dışlanmış/madun bir kimliğin değerleriyle özdeşleşmeyi veya onların lakayt kabulünü değil o kimliklerle toplumsal bir eşitliğin (egaliberte) kurulmasını amaçlar. Törsel bir kendilik anlayışına dayanmayan bu tür bir özneleşme kendiliği bir diğeriyle ilişkisi üzerinden tanımlama girişimidir. Ranciere, devrimci Fransız lider Auguste Blanqui'ye yargılandığı mahkemede mesleğinin sorulması üzerine bir işçi olmadığı halde "proletarya" cevabını vermesini örnek gösterir. Proletarya burada toplumsal olarak tanımlanabilir bir grubu değil toplumdan dışlanmışları niteler. Özne dışarıdakidir, birçok adın, statünün, kimliğin yani şeylerin arasındadır (in between, *birlikte varlık*), veya vatandaşlık ile onun inkâr edilişi arasındadır. Siyasal özneleşme, bir arada olan insanların bir yanlışı ele alması veya eşitliği icra etmesidir. Özneleşme süreci siyasetin dışlayıcılığına maruz kalmış bir kimlikle örneğin Nazi Almanya'sında dışlanan Yahudilerle -"Hepimiz bir Alman Yahudi'siyiz" diyerek- gerçekleşmesi mümkün olmayan bir özdeşleşme sürecini barındırır (Ranciere, 2007: 71-77). Bir uzlaşmadan ziyade eşitliğin sergilenişi ve bir yanlışın ele alınmasındaki tartışma alanıyla siyasal öznenin yeri belirlenir. Kısacası siyasetin veya polis düzeninin mesafe koyucu pratiklerine karşı yersiz-yurtsuzluğu veya bir aradalığı veya bir arada olma seçmektir. Böylece özneleşmenin yeri belirlenmiş isimler, kültürler ve kimlikleri değil onların arasında ve onlarla birlikte olmaya dayanan bir boşluğu veya kimliksizleşme mesafesini niteler (Ranciere, 1992: 60-61). Siyasal özneler Ranciere'e göre çarpıtılmış bir durumda, bireylerin bir yanlışı veya bir haksızlığı düzeltmek için verdikleri mücadelelerle meydana gelirler. Özneler toplumun hiyerarşik temeli sorgulandığında ve radikal eşitlik temelinde toplumsal hiyerarşik düzene müdahalede bulunduğu zaman meydana gelirler (Deranty, 2003: 140-145).

Ranciere'in polis ve siyaset ayrımı Platon'dan beri siyaseti ortadan kaldırmaya dönük siyaset felsefeleriyle çatışma içindedir. Ona göre bir sınıflandırma, tanımlama, hiyerarşi ve dolayısıyla yönetme stratejisi olarak siyasetin karşısına çatışmaya dayanan, önceden belirlenemez ve tanımlanamaz olarak siyaseti (siyasalı) koymak gerekir. Samuel A. Chambers (2011: 305-306),

Ranciere'in katıksız, saf bir siyaset anlayışını reddettiğini onun yerine polis düzeninin tamlığına, sayılabilir, eksikliği veya fazlası olmayan bir toplumsal düzenleme biçimine karşı koyan bir edim olarak siyaseti koyduğunu söyler. *Policing* olarak belirtilen siyaset; ekonomik ve kültürel düzenlemelerle belirli yer ve işlere atanan bedenlerin görme, konuşma, yapma veya olmalarıyla ayrılan "duyumsanabilir olanın paylaşımına" dayanan hiyerarşik toplumsal düzen biçimini ifade eder. Bu noktada demokratik siyaset ise hem polis düzeninin içinde hem de polis düzenine karşı meydana gelen bir karşılaşmada ortaya çıkan siyasal ile açıklanabilir. Siyasal olan polis düzenini yeniden müzakereye açmaktadır. Demokrasiyi itaatsizlik olarak açıklayan Ranciere, eşitliğin doğrulanmasıyla gerçekleşen siyasal eylemin verili demokratik düzenin değişimine neden olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle demokratik siyaset saf ve katıksız değildir (Chambers, 2011a: 318).

Mouffe "agonistik çoğulculuk" olarak adlandırdığı radikal demokrasi fikrini geliştirirken siyaset ve siyasal ayrımını yapan bir diğer düşündürdü. Mouffe, siyaseti ontik düzeye, siyasal olanı ontolojik düzeye dayandırır. Ona göre siyaset "insanların siyasalın sebep olduğu çatışmalar bağlamında, birlikte yaşamalarını sağlayan pratikler ve kurumlar ve söylemler kümesinin yarattığı bir düzendir" (2018: 16). Siyaset bu anlamda belirli bir düzen kurmayı ve insanları bir arada tutan çatışmaya dayalı koşulları düzene koymayı ifade eder. Siyasetin amacı insan toplumları arasındaki potansiyel antagonizmaları etkisiz hale getirmektir (Mouffe, 1999: 755). Mouffe'a göre siyasal ise toplumların kurucu unsuru olan antagonizma boyutuna dayanır. Antagonizma olarak siyasal, uzmanların çözebileceği teknik sorunlardan ziyade uzlaşmaz alternatifler arasında karar vermenin bir biçimini içerir. Bu nedenle liberal demokrasinin rasyonel uzlaşya dayanan çoğulculuk anlayışı Mouffe'a göre siyasal olanı yok saymaktadır (2018: 17) çünkü siyasal olan siyasetin (liberal demokrasinin) kurduğu toplumun birlik koşullarını etkiler (Mouffe, 1999: 754).

Mouffe'un radikal demokrasi yaklaşımı Giddens'in üçüncü yol önermesine, Habermas'ın müzakereci demokrasi düşüncesine ve Rawls'un örtüşen uzlaşma anlayışlarına karşı çıkar. Bu yaklaşımlar sağ/sol gibi ideolojik ayrımları ortadan kaldırarak, siyasallaşmayı bireyselleştirerek, bireyler arasında rasyonel iletişimi ve uzlaşmayı savunarak liberal demokrasilerin sorunu olan depolitizasyona çare olamazlar. Mouffe'a göre bu yaklaşımlar radikal demokrasi için merkezi olan dost/düşman ayrımını dışladıkları için post-politik siyasete katkı sunarlar. Laclau ve Mouffe, demokrasinin radikalliğini antagonizmanın yok edilemezliğine dayandırmakta ve demokratik toplumun uyumlu ve şeffaf bir toplum olamayacağını öne sürmektedirler. Toplumsal nesnellikler ile iktidarın buluşması anlamına gelen hegemonya yapısal karar verilemezliğin süresiz bir sonucudur. Yapısal (veya sürekli) nesnellik ise hegemonik ifadelerin veya siyasalın özerk bir eylem olmasının önüne geçmenin aldatıcı imkânına işaret edecektir. Bu yönüyle hegemonya, olumsuzluk koşullarını barındıran bir kavram olarak, herhangi bir toplumsal düzenin olası diğerleri üzerinde sürekli üstünlüğünü reddeden ve önceden belirlenemeyen bir ilişki biçimini ifade etmektedir. Siyasal olan klasik Marksizm'in tanımladığı gibi üstyapıda belirlenen bir olgu değil, toplumsalın ontolojisinde olan antagonizmayla objektif olmayan ilişkiler bütünüdür (Laclau ve Mouffe, 2001: xii- xiv). Siyasal öznelerin nesnelleştirilmediği bu yaklaşım özgül, temelci veya yapısalci belirleyicilere dayanan tüm yaklaşımlardan kopuşu gerektirir. Radikal demokrasi, demokrasinin radikalleştirilmesi yoluyla post-politik siyasete meydan okumaktadır. Demokrasinin radikalleştirilmesi düşüncesiyle Laclau ve Mouffe, liberal demokrasinin etik-politik olan "herkes için özgürlük ve eşitlik" ilkesinin radikalleştirilmesini anlatırlar. Daha açık ifadeyle eşitlik ve özgürlük ilkelerini liberal demokrasi kurumlarından tamamıyla geri çekilmeden –radikal bir kopuş olmadan- hegemonik yolla neredeyse bütün toplumsal ilişkilere yayılmasını sağlamaya yönelik bir projeksiyon sunarlar. Öte yandan demokrasinin radikalleştirilmesi liberal demokratik ilkelere tam olarak uzaklaşmayı gerektirmese de kırılma anlarına ve statükoyla karşı karşıya gelme potansiyeli taşımaktadır (Mouffe, 2019: 52-57).

Siyasal kimlikler öyleyse toplumsal aktörün farklı söylemlerle üretilmesi, çok yönlü ve çelişkili olması nedeniyle her zaman olumsal ve istikrarsızdır. Mouffe'un önerdiği siyasal kimlik olgusu, liberal bireyci veya toplulukçu düşüncelerden farklı bir yurttaşlık kavramsallaştırmasına dayanır. Topluluk karşısında bireyin kendi iyiliğinin önceliği veya ortak iyi etrafında oluşturulan toplulukçu bir yurttaşlık anlayışı demokratik siyasal topluluk anlayışı için yeterli değildir. Liberalizm, çoğulculuk anlayışıyla modern demokrasiye katkıda bulunsa da farklı değerler kümesiyle farklı kültürel topluluklara ait bireylerin, birbirlerinin değerlerini kabul etmek zorunda kalmayan bir yurttaşlık kimliğinin nasıl kavramsallaştırılacağı sorusuna cevap sunmaz. Bu nedenle Mouffe, siyaseti siyasal topluluğun söylem düzeyinde inşası olarak yorumlar. Biz ve onlar ayırımına dayalı olan topluluğun inşası, siyasal kimliğin bir biçimi olarak yurttaşlığı tasarlar. Bu yurttaşlık modern, çoğulcu demokrasinin örneğinin herkes için eşitlik ve özgürlük iddiası gibi ilkeleriyle özdeşleşme yoluyla yaratılır. Mouffe'un öznesi liberalizmdeki gibi haklara ve yasaların güvencesine sahip bir yurttaşlıktan öte, ortak iyiye yönelik farklı kavrayışlara sahip, farklı topluluklarla ilgilenebilen bir kimliğe sahiptir. Bir diğer anlatımla özne, radikal demokrasi açısından sayısız toplumsal ilişkilerin aracısızdır. Siyasal kimlikler farklı demokratik talepler arasında kolektif bir özdeşliği, daha doğrusu örneğinin kadınlar, işçiler veya siyahiler arasında eşdeğerlilik kurulması gibi bir özdeşleşmeyi ifade eder zira ontik düzlemde siyahi işçi bir kadın kimliği vardır. Böyle bir özdeşlik elbette (örneğin heteroseksüel, feminist, ırkçı gibi) her kombinasyon için geçerli olmadığından toplumsal bölünmüşlük (çoğulluk) varlığını sürdürür. (Mouffe, 1992: 28-32; Mouffe, 1995: 262-265). Özdeşleşmenin işlevi olumsal bir şekilde içerikle bağlantılıdır. Demokrasinin de kendi içeriğiyle tam uyumlu sürekli bir işlevi ifade ettiği söylenemez. Siyaset, post-temelci açıdan bu olmayan tamlığın sürekli üretilen gösterenleri aracılığıyla var olur. Dolayısıyla toplumsal güçler arasındaki şiddet içeren veya barışçıl rekabetlerle bir yönetim düzeni ve yönetme işlevi arasındaki ilişki özsel olarak istikrarsızdır (Laclau ve Zac, 2015: 53-55).

Radikal demokrasi, çoğulcu ve olumsal nitelikte siyasallaşmanın agonistik (çekişmeci) mücadelelerle gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Hiçbir siyasi iktidar veya sistem insanların tüm taleplerini karşılayabilecek kadar kusursuz bir muhatap değildir. Yine hiçbir siyasi düzen dışladığı insanların görünmez desteği olmadan ayakta duramaz. Mouffe, 2008 yılında Fransa'daki banliyö ayaklanmalarında olduğu gibi siyasal taleplerin ifade edilebileceği bir zeminin yokluğunda veya sistemin tıkandığı durumda agonistik mücadelelerin şiddetli biçimlerde ortaya çıkabileceğini belirtmektedir (Hansen ve Sonnichen, 2014: 268). Siyasalın özgül bir niteliği olan antagonizmanın varlığında devam eden hegemonya ezeli ve ebedi rasyonel bir ilkeye bağlı olmaksızın olumsal nitelik taşır. Her hegemonya siyaset ve siyaset dışı olan arasındaki çelişkiye ve çekişmeye dayanır. Toplumsal ve siyasal olanı ayıran hegemonik müdahaleler, düzenin dışlamaya açık siyasal niteliğinin göstergesidir ancak düşman olarak adlandırdığı, bastırdığı veya görünmez kıldığı her şeyin tekrar ortaya çıkma potansiyeli bu hegemonik ilişkilere içkindir. Bu nedenle belirli bir hegemonik düzen karşı hegemonya müdahalelerine her zaman açıktır (Mouffe, 2018: 24-26). Öte yandan ne kadar hakiki olursa olsun polis düzeninde değişimi amaçlayan alternatif hegemonik müdahaleler düzenin bütünüyle tahrip edilmesini gerçekleştirecek totaliter bir müdahale olamaz, olsa da bu radikal demokrasi savunucularının istediği bir şey değildir.

Polis düzenini değiştirecek bir hakikat-olay- düzenin kendi olumsal ve temelsiz doğasının içinde açılan bir boşlukta gerçekleşir. Ranciere'de siyaset ve polis, Badiou'da Varlık ve hakikat-olayı, Etienne Balibar'da imgesel evrensel düzen ile egaliberte arasındaki bölünmenin her birinde ikinci taraftaki olan gerçekten siyasal olan taraftır (Zizek, 2003: 284). Badiou (2011: 81-92) siyasi süreci (siyasallaşmayı) nesnellikten (pozitif ontolojik düzen olarak polis, rejim, hegemonya vs.) ayrılma süreci olarak değerlendirmektedir. Burada nesnellik siyasi düzende tanımlanabilir bir ada sahip olanların (mesela dost ve düşmanın) niteliğidir. Bu nesnellikten ayırma süreci siyasetin evrensel yasasıdır. Bu nedenle siyasi alan "kurulabilir olmayan kümeler arasındaki diyalektik bir yasadadır."

meydana gelir.” Sistem içinde tanımlanmayan, adı olmayan veya normal olmayan parçalar ise nesnel (pozitif varlık düzenine ait) olmayandır ancak bunlar da genel olarak temelsiz varlık düzeninde bir yarılmadan açığa çıkar. Bir hakikat-olayıyla gerçekleşen siyasallaşma nesnel olmayanın pozitif varlık düzeninde nesnel olarak kabul edilmesinden çok nesnel kabul edilen parçadan kopup nesnel olmayana bağlanarak gerçekleşen bir özneleşme-özdeşleşmedir. Bir ayrılma süreci olarak siyasallaşma yasanın ve kurulabilenin karşısında arzuya ve farklı olana yönelimi barındırır. Olay düzeni kesintiye uğratan bir durumu niteler. Bu da hakikatin üretimidir (Mouffe, 2015: 36). Hakiki siyaset, Jacques Lacan’ın öne sürdüğü Gerçek ile ortaya çıkan, temsil edilemeye göndermede bulunan siyasettir (Marchart, 2007: 114-116).

Siyasal böylece mevcut düzenden ayrılmayı veya onunla birleşmeyi değil düzenin bir bütün olarak dönüşümünü ileri süren sloganlarda, ifadelerde ve eylemlerde meydana gelir (Badiou ve Hallward, 1998: 119-121). Siyasallaşma mümkün olduğu önceden belirlenen şeyler düzeninde yeni mümkünlerin yaratılma mücadelesidir. Siyasallaşma siyasetin (pozitif varlık düzeninin) ortadan kaldırılması veya siyaset (polis düzeni) ile hakikat-olayının özdeşleşmesi veya hakikat-olayın kendini siyasal düzenin kurucu unsuru olarak görmesi değildir çünkü bu seçeneklerin hepsi totaliterdir. Siyaset bu yazarlarca tam anlamıyla negatif istenmeyen totaliter bir bütün değildir çünkü siyaset (mümkün olanın sanatı olarak veya birlikte yaşamamızı sağlayan polis düzeni olarak) her zaman siyasallaşmaya isteksizce de olsa alan açar. Siyasallaşma öyleyse alternatif bir oluş düzenini, mümkün olanların daha geniş bir minvalini gösterir. Birbirine karşıt yönergelerinin pratik sonuçlarına bağlı olan siyasi düşünce ve eylemin kabul edilmesiyle ifade edilen siyaset biçimi, çatışmanın tanınmasıyla sağlanır (Badiou ve Hallward, 1998: 118-121). Devlet ve yönetim dışındaki “özgürleştirici siyaset”, görününlerin egemenliğinde görünmeyen imkânı aramakla ilgilidir. Çünkü *gerçek siyaset* “düzensizliklerin en radikal sonuçlarını dikkate alarak, yapının aleyhine çalışır” (Dişçi, 2019: 179). Temsil edilebilir olanların arasındaki kapatılmayan boşluklar siyasetin alanını oluşturur ve bu düzen yaratma iddiasındaki siyasetten farklılık gösterir. Beklenmedik, öngörülmeleyen şeylerin gerçekleşebileceği ve değişimin olanaklarının yaratılabileceğini ifade eden olay, olumsuzluk yönüyle post-temelcilikten beslenir. Nadir ve istisnai olan olay, olaya karşı bireylerin gösterdiği sadakatle anlamlı hale gelir (Hewlett, 2018: 55-57). Olası yeniliği, yeni hakikat prosedürlerini başlatarak yapar. Belirli bir durumda tekil bir unsur olarak ortaya çıkan olay (Ranciere’in düzene karşı “müdahalesi” ile benzer manada) evrensel bir anlam kazanır (Backman, 2020: 174). Çünkü olay adlandırılmamış olanı adlandırma, sayılmayanı sayma ve görünür olmayanı görmeyi başararak öteki evrenselliğe (devlet, liberal-temsili demokrasi ve küresel neo-liberalizm) meydan okur. Görünür olmayanı görünür hale getiren olay, siyasi eylemin bir tarzıdır ve verili olanla değil, gelecek olan olası yeniye yönelir. Daha önce sayılmayanı sayan, duyulmayanı duyuran siyasi olay, yeniliğe indirgenemez fakat varlık düzenindeki temelsizliğin-boşluğun sergilenmesiyle gelişir.

3. Depolitizasyon Biçimleri

Depolitizasyonun felsefi temeli üzerinde duran yazarların başında Ranciere gelmektedir. Onun siyaset ve felsefenin çatışmalı ilişkisine dair düşünceleri post-politik depolitizasyonun ve siyasalın bastırılmasının teorik yapısını beslemektedir. Ranciere’in öne sürdüğü depolitizasyon biçimleri; arkhî-politika, para-politika ve meta-politika şeklindedir.

Arkhi-politika siyasalın örtbas edilmesiyle gerçekleşir. Platon’un toplumsal birliğin kurulması için demokratik alanın lağvedilmesi gerektiği düşüncesi arkhî-politikaya örnek gösterilir (Ranciere, 2000: 119). Arkhi-politika, toplumsal artığın olmadığı ve herkesin kendisine tahsis edilen yeri işgal ettiği bir polis düzeni anlayışını ima eder, bu düzen kendini bir *arkheye* dayandırarak gerçekleştirir. Devletin yansıması olan toplumsal beden somut bir bağlama dönüşür, siyasi öznelleşme yerine bütünü tek ruhu gibi canlandırılan bir topluluk tasarımı yer alır. Arkhi-politikada özgül bir etkinlik alanı olarak siyaset ortadan kaldırılmıştır (Ranciere, 2005: 98).

Para-politika; Aristoteles'in arkadaşlık siyaseti örneğindeki gibi siyasal olanın yatıştırıldığı bir depolitizasyon biçimidir. Para-politika çatışmayı yatıştıran bir sanattır. Felsefi açıdan bu tür siyaset anlayışı barış güvencesi veren yönetim biçiminde karşımıza çıkar (Ranciere, 2000: 118). Para-politikada da polis düzeni ile siyasetin özdeşliği söz konusudur. Herkesin yönetime katılması ve eşit paylara sahip olması, eşit yönetme ve yönetilme yeterliliği ilkesi elbette siyasetin doğasına özgü bir özelliktir ama en yüksek iyinin yönetiminde bir eşitliktir. İyinin ne olduğu üzerindeki siyasi davalasma, polis düzeninin farklı parçalarına dönüştürülür ve düzenler arasında bir uyum yaratılır (güçler ayrımı ve güçler dengesi gibi). Bir başka anlatımla, Aristoteles'in felsefesi "iyi idesine ulaşmayı engelleyen demokratik uyumsuzluğun tam-taklidi yoluyla iyi idesine ulaşma" önerisinde bulunur (Ranciere, 2000: 109). Modern para-politikada sınıf savaşı çözülmüş, bireysellik ve bireysel haklar siyasetin felsefi ilkesi olmuştur. Halkın egemen güç olarak yansması gerçek halkı kendisinden koparmıştır (Ranciere, 2005: 116).

Son olarak *meta-politika* ise siyasalı doğru temele dayandırmak için siyasalın yerinden edildiği bir depolitizasyon biçimidir. Marx'ın üretim ilişkileri ve sınıf sömürsünü demokratik alana içkin olarak belirlemesi bir meta-politika örneğidir (Ranciere, 2000: 119). Meta-politika genel olarak "sahne değiştirerek demokrasinin görünümünden ve devlet biçimlerinden yeraltı hareketlerinin alt sahnesine ve onlara temel olan somut enerjilere geçerek siyasal uyumsuzluğu sonlandırmayı hedefleyen düşüncedir" (Ranciere, 2012: 37). Meta-politika, arkhi-politikanın demokrasiyi yok saymasına benzer şekilde politikaya dair totalci adalet ve eşitlik varsayımlarının adaletsizlik ve eşitsizlik ürettiğini göstermeye çalışır. Böylece meta-politika siyasetin hem sahteliğini hem hakikatini ortaya serer. Siyaset meta-politikada bilimsel bir kurguya, sınıf mücadelesine indirgenir. Marx, politik anlamda proletaryayı işçi-sınıfına indirgeyerek politik bir hakikat üretir ancak bu hakikat politik boşlukları toplumsallıkla dolduran bir kurgudur (Ranciere, 2012).

Zizek (2005a; 2005b), Ranciere'in yaptığı yukarıdaki ayrıma *ultra-politika* kavramını eklemektedir. Ona göre arkhi-politika; gerçek siyasal hareketlerin ortaya çıkamayacağı homojen yapı bir toplumsal alanı, para-politika; meşru aktörler arasında temsil edilebilir alan içerisinde rekabeti, meta-politika da siyasal çatışmayı ekonomik altyapıda bir gölge oyunu olarak sunmayı nitelendirmektedir. Zizek'in eklediği ultra-politika depolitizasyonun, bir diğer ifadeyle siyasalı tanımamanın, en radikal biçimidir. Ultra-politika, siyasi çekişmenin siyasetin doğrudan militarizmle en uç noktaya taşındığı bir depolitizasyon biçimidir. Bastırılmış olan siyasal, siyasal çatışmanın kördüğümünü çözmek için geri döner. Bu geri dönme, düşmanımızla aramızdaki savaş gibi oluşturulan yanlış radikalleştirmeye gerçekleşen "biz ve onlar" savaşında sembolik bir çatışma için ortak neden yoktur. Sembolik alanda baskılanan siyasal, gerçeklikte (Lacancı Gerçek) ırkçılık formunda geri döner.

Post-politika sadece siyasalın bastırılmasını değil, siyasal çatışmanın engellenmesini de yaratır. Siyaset ve demokrasi, antidemokratik siyaset amacına yönelik eş anlamlı kavramlar hale gelir ki bu her şeyin "normal" seyrinde ve yerinde devam etmesini sağlayan depolitizasyonu ifade eder. Zizek, depolitizasyonla bastırılan siyasalın post-modern post-politikada daha güçlü bir şekilde engellendiğinin göstergesi olarak olağan dışı boyutlardaki etnik şiddete işaret eder. Siyasalın etkisiz olduğu durumda devletin sadece piyasa güçlerinin ve çok kültürlü hümanistlerin ihtiyaçlarına cevap veren bir polis örgütü haline gelmesi post-modern ırkçılığı doğurur. Nihayetinde post-modern post-politikada birbirine karşıt gibi görünen ama birbirini destekleyen iki yön bulunur: Özgün siyasetin depolitize olmuş "insancıl" girişimlerle yerinden edilmesi ile uç boyutlardaki dini veya etnik köktencilerin depolitize olmuş şiddet patlamaları (Zizek, 2005b: 72-73).

Matthew Flinders ve Jim Buller depolitizasyonu "siyasalere dolaylı yönetim ilişkisine yönelebilmelerini sağlayan ve/veya belirli bir konu, politika alanı veya özel bir kararın makul bir derecede sorumlu tutulmayacaklarına dair halkı (demosu) ikna etmelerinin yollarını sunan araçlar,

mekanizmalar ve kurumlar dizisi” (2006: 295-296) şeklinde tanımlar ve temsili demokrasiye göndermede bulunurlar. Yazarlar bu tür depolitizasyonun içeriğini hükümetlerin politika yapma yollarına uygun ilke ve kuralları, belirli amaçları ve son olarak taktik ve araçlarla doldururlar (Flinders ve Buller, 2006: 299). Matt Wood ve Matthew Flinders ise depolitizasyonu üç ayrı türde açıklarlar: *Devletle (Yönetimle) ilgili depolitizasyon* türünde devlet merkezli veya kurumsal bir yaklaşım baskındır. Bu türde politikacıların doğrudan yürüttükleri işlevlerden geri çekilip, yerine yönetişimin teknokratik biçimlerinin konulması açıklanır. İkinci tür olan *toplumsal depolitizasyon*, modern toplumun bütün düzeylerindeki depolitizasyona işaret eder. Depolitize olmuş bir toplumda kamusal tartışmaların yokluğundan dolayı bir demokrasi krizi söz konusudur. Bu kriz sadece siyasiler veya siyasi kurumları değil toplumsal aktör ve enstitüleri, medyayı, toplumsal hareketleri, baskı gruplarını, dinsel cemaatleri ve iş dünyası örgütlenmelerini de kapsar. Son olarak *söylemsel depolitizasyon* türü, toplumsal depolitizasyon gibi hem devlet içinde hem de devlet dışında görülebilir. Müzakere ve uzlaşma araçlarını öne çıkaran depolitizasyon olumsuzluğunun baskılanması yoluyla gerçekleşir. Bir mesele hakkındaki tartışmanın teknokrasiye ve uzmanlık sistemlerine havale edilmesi veya disipline edilmesi, Mouffe’un deyimiyle antagonizmaların yok edilmesi, söylemsel depolitizasyon örneklerindedir (Wood ve Flinders, 2014: 156-164).

4. Popülizm

Yaygın olarak elit-karşıtı veya müesses nizama karşı halk adına konuştuğunu iddia eden bir liderin önderliğindeki kitlesel hareketleri tanımlayan bir kavram olan popülizme dair tartışmalar yüzyıldan fazladır sürmektedir (Moffit, 2020: 31-37). Popülizmin rasyonel ya da ciddi bir içerikten ziyade duygusal bir yaklaşım olarak tanımından siyasetçilerin seçmenlerden hızlı bir şekilde ve en fazla destek “satın alma” amacına hizmet eden fırsatçı bir strateji olduğuna kadar geniş bir tanımlama skalası mevcuttur. Cas Mudde popülizmi saf halkın karşısında yozlaşmış elitler şeklinde toplumu nihai olarak iki karşıt homojen gruba ayıran ve siyasetin halkın iradesinin bir temsili olması gerektiğini öne süren zayıf merkezli bir ideoloji olarak açıklar (Mudde, 2004: 543). Mudde, çağdaş popülizmin temsil yerine liderliğe ve demokratik girdiler yerine çıktılara önem verdiğini belirtmektedir. Zayıf merkezli bir ideolojiden kastı popülizmin milliyetçiliğe, sosyalizme ve hatta liberalizme kolayca eklenmesidir (Mudde, 2004; Moffit, 2022). Siyasetin konusunu haline gelmesi daha çok halk kavramı ve onun karşıtı olan elitler üzerinden gerçekleşir (Mudde, 2011: 544).

Mudde’un popülizme getirdiği bu ideolojik tanım onu bir örgütlenme stratejisi, söylemsel inşaa veya depolitizasyon taktiği olarak gören yaklaşımlardan ayırır.

Merkezi yönetimlerin çökmesi, liberal demokrasiye tepki, artan toplumsal kutuplaşma, küreselleşme hegemonyasına karşıt duruş ve dış göç gibi popülizmi tetikleyen evrensel unsurlar (Karaömerlioğlu, 2023: 297-305), ekseninde popülizm; anti-demokratik de pro-demokratik de olabilen ama bir şekilde halk iradesini öne çıkaran sınıfsal olmayan bir hareket görünümü verir. Popülizm sağcı veya solcu, demokratik veya otoriter, ilerici veya gerici, dışlayıcı veya kapsayıcı nitelikte her ülkenin kendi iktisadi gelişmişliği bağlamında kentlerde veya kırsalda ortaya çıkabilen orta ve neredeyse her sınıftan insanı içerebilen güçlü bir hareket; zayıf bir ideolojidir (Mudde, 2004, Arditi, 2010, Avram 2020, McAfee 2021). Dolayısıyla siyasi pratikleri tanımlayabilen bir ideolojide aranmaması gerektiğini ve popülizmin bir eklemleme biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Laclau’ya (2011: 136-139) göre popülizm, bir siyasi eklemleme biçimi olarak eşdeğerlilik mantığı altında farklı karakterlere sahip kitlelerin bir araya gelip bir bütün veya küme oluşturabilme durumunu ifade eder. Eşdeğer kümelenebilirlik mantığında oluşan popüler özneler, hepsi karşılanmayan taleplerin oluşturduğu boşluğu farklılıkların yok sayılması koşuluyla doldururlar. Eşdeğerlilik, bir yandan “iktidar ve mağdurlar” gibi toplumu iki kampa bölerken, diğer yanda talepleri rica olmaktan çıkarıp uğruna mücadele edilen ve çatışılan taleplere dönüştürür. Popülizmin varlık koşulu yapısal olarak bu eşdeğerliliğe ve düşmanın söylemine

bağlıdır. Bununla birlikte halkın bastırılan iradesini yine halkın yaşam biçiminde bir değişiklik yapmadan ortak bir akla dayandırması popülizmi diğer ideolojilerden ayırmakta ve uzlaşi siyaseti olarak bir depolitizasyon rejimi şeklinde görülmesine olanak tanımaktadır (Müller, 2019: 36-42). Popülizmin seçkinciliğe ve çoğulculuğa karşı tek, homojen ve hakiki bir halk fikrine odaklanması polis düzeninin uzlaşi siyasetiyle paralellik gösterir. Siyasi rakiplerin, halkın düşmanı olarak yansıtılması nedeniyle “biz ve onlar” söylemi yeniden bir tarafın yok sayılmasıyla üretilir. Devlet aygıtını ellerinde bulunduran popülist iktidarlar ise siyasi-ekonomik yolsuzlukları örtetek sivil toplumun bastırılması için mücadele ederler. Popülizm halkın iktidarı söylemiyle demokrasiyi savunurken sivil toplumun susturulmasıyla demokrasi karşıtı bir nitelik sergiler. Tekil bir ortak iyiye ve tek bir liderin bu ortak iyiyi uygulayabileceğine duyulan inanç iç grup-dış grup ayrımının netleşmesine ve biz/onlar söylemini yıkıcı anlamda meşrulaştırılmasına yol açabilen popülizm, siyaseti halkla ilişkilere indirgeyerek post-politik siyasete yol vermektedir.

Torcuato SDi Tella (2007: 196) Latin Amerika, Doğu Avrupa, Asya ve Afrika gibi farklı bölgelerde beliren çağcıl popülist gelişmelere dayanarak popülizmi siyasi bir hareket olarak yorumlamaktadır. Bir siyasi hareket olarak popülizm: halkın harekete geçtiği ama özerk bir şekilde örgütlenmediği; toplumsal olarak orta veya yüksek statülü bir elit tarafından yönlendirildiği; liderizleyici arasında karizmatik ve kişiselleştirilmiş bir bağın kurulmasıyla toplumun bir arada tutulduğu siyasi bir yönelimdir. Popülist hareketin tarihsel koşulları veya hızlandırıcıları olarak geleneksel ve modern sektörlerin bir aradalığının sonucu olan yapısal ikilik gösterilir. Kentleşme ve eğitim düzeylerinin yüksek statülü mesleklere yönelik isteği artırarak mevcut toplumsal işbölümünde hoşnutsuzluklar üretilir. Genellikle iç göçler yüzünden özerk sınıf deneyiminin gelişmemesi yanında sınıfsal olmayan kitlesel hareketlerin varlığı toplumsal sınıflar arası bir çatışmadan ziyade müphem bir halk kategorisi ile yabancı elitlerle anlaşma içinde olan meşruluğu zayıf, yerli, siyasi ve ekonomik elit kategorisini karşı karşıya gelir. Çoğunlukla statüko karşıtı elitlerin dâhil olmasıyla bu faktörler işlerlik kazanarak farklı popülizm biçimlerinin ortaya çıkarabilir.

Benjamin Moffit (2020: 38-49), alan yazınında popülizm kavramının *ideoloji, strateji, söylem* ve *siyasi mantık* olarak ele alındığını belirtmektedir. *İdeoloji* olarak popülizm yukarıda belirtildiği gibi zayıf merkezli olmasına rağmen güçlü ideolojiler içerisinde kendisine saha yaratabilen düşünsel bir yaklaşım olarak ifade edilebilir. *Strateji* olarak popülizm, Kurt Weyland (2001)’in Latin Amerika örneğinden hareket eden “birikmeli” yaklaşıma uyar. Karizmatik bir liderin çoğunlukla örgütsüz bir kitleyle aracısız olarak kurduğu ilişkiyle iktidarı ele geçirmesi ve sürdürmesi strateji olarak popülizmin belirgin niteliğidir. Popülizmin en iyi şekilde siyasal bir strateji olarak tanımlandığını öne süren Weyland, stratejiyle iktidarı ele geçirme ve yürütmeye dair yöntem ve araçları kasteder. Popülizmde bu stratejiyi kullanan örgüt veya grup değil kişisel olarak ön plana çıkan liderlerdir. *Söylem* olarak popülizm ise karizmatik liderin halkı düşmanlardan, yozlaşmış elitlerden ve ayrıcalıklı gruplardan korumaya yönelik söylemleriyle gerçekleşir (Weyland, 2001: 12-15).

Kirk A. Hawkins (2009: 1042-1045)’in Latin Amerika örneğinden hareketle yaptığı tanıma göre popülist söylem, halkın bütünleşmiş “iyi” iradesi karşısında komplocu ve “şeytani” elitleri konumlandırır. Bu söylem Batı Avrupa ve Amerika’da da yaygındır ve genel olarak kültürel unsurlarla ilgili bir içeriğe sahiptir. Chavez’in popülist dilsel biçiminin popülist söylemleri diğer siyasal söylemlerden ayıran ortak noktalara işaret ettiğini belirten Hawkins, özellikle ahlaki boyutu siyasete katması bakımından iyi ve kötü arasında net sınır çizerek seçimi iyilerle kötülerin savaşı gibi resmeden söylemin kurucu rolünü göstermektedir. Rakip taraf “şeytanın kendisiyken” Chavez’in kendisi ve müttefik güçleri İsa’nın tarafındadır. Arjantin’de Peronist hareket örneğinde ortak iyiyle çatışan azınlık halkları şeytanlaştırılıp gayri-meşru bir düzleme sokulur. İdeoloji ve retoriği birleştiren popülist söylem ideoloji gibi takipçiler üzerinde siyasal eylem dürtüsü yaratan inançları içerir ancak anlatıları ideolojik bir tutarlılıktan da yoksundur.

Popülizmin *siyasi mantık* olarak yorumlanması, Laclau (2018)'nin görüşlerine dayanır. Laclau, öncelikle başkalarının popülizmin muğlaklığına yaptığı vurguya ve kitleleri olumsuzlayan yargılarına karşı çıkararak alternatif bir yaklaşım geliştirir. Radikal demokrasi perspektifinde popülizm eşdeğerlilik yoluyla kurulan bir türdeşlik ve benzerlik mantığı üzerine bir halkın inşasına vurgu yapar. Popülizmi politik olanın ontolojik inşasıyla açıklamanın (ki bu ayrıca post-temelci bir vurgudur ve siyasal olana içkindir) gerekliliği üzerinde durur. Post-temelci siyaset ve radikal demokrasi perspektifinde popülizm depolitizasyon karşısında halkın inşası ve liderle kurulan eşdeğerlilik ilişkisiyle bir siyasallaşma imkânı olarak görünür (Laclau, 2018: 33; 79-89). Laclau'ya göre siyasi mantık olarak popülizm, içerisinde kimi nesnelere temsil edilebilirken diğerlerinin dışlandığı bir ufku çizen kurallar sistemidir (a.g.e.: 136). Toplumsal olanın kurulumuyla ilgili olan siyasi mantık, toplumsal taleplerden doğan ve toplumsal değişim sürecine içkin kurumları meydana getirir. Bu değişim süreci farklı biçimler alabilen eşdeğerlilik ve fark eklemlenmesi yoluyla gerçekleşir. Eşdeğerlilik ve fark eklemlenmesinin zorunlu birlikteliği küresel politik öznenin ortaya çıkmasını ve ötekiyle antagonistik ilişkilerin başlamasını gerektirir. Siyasal özne olan halk ve siyasi mantık olarak popülizm Laclau tarafından siyasetin eş anlamlısı ve tamamlanmış bir şey olarak görülür. Ancak popülizmin evrensel bir siyasi mantık olarak yorumlanması ampirik açıdan sorunlar yaratmaktadır (Moffit, 2020: 47-48).

Popülizmi siyasi bir üslup olarak yorumlayan literatürden hareketle Moffit (2020: 53-83) popülizmi küresel bir fenomen olarak ele almaktadır. Siyasi üslup “yönetim alanından gündelik hayata uzanan bir biçimde siyasal içeriğe alan iktidar alanını yaratmak ve yön vermek için kullanılan izleyicilerin maruz kaldığı somutlaşmış ve sembolik olarak dolayımlanmış bir performanslar repertuarı”dır (Moffit, 2020: 54). Popülizm burada siyasetin gerçekleşen ve güncel biçimine dönüşerek yapı ve temelden yoksun bir post-politikaya dönüşür. Bu bakış açısıyla popülizm, elitler karşısında halka başvurma, kaba tavırlar, kriz, çöküş ve tehdit performansları gibi siyasal olanı içinde barındırır. Kriz, çöküş ve tehdit performansı popülizmin itici gücü olmakla beraber siyaseti oldukça araçsal ve faydacı bir yöne çevirdiği için post-politik nitelikler barındırır. Halkın kimlerden oluştuğunu ve halkı uyumlu ve temkinli hale getirmenin yollarını da içeren siyasi bir üslup olarak popülizm, güncel siyasete yaklaşması bağlamında post-politikanın geçerliliğini de sorgular. Özellikle liberal veya temsili demokrasiyle çelişkili ilişkisi bakımından siyasal olanın izlerini taşıyan popülizm, hayati kararların halktan uzak, birbirine benzer siyasi temsilciler ve atanmışlar tarafından alınmasına, tartışma ve çatışmanın eksikliğine (uzlaşma siyasetine), derinleşen temsil krizine değinmesi açısından post-politika ile karşılıklı etkileşim içindedir. İnsanların düşük değişim beklentisi ve bu yüzden siyasete ilgilerinin azalması sağ-kanat popülist partilerin yükselmesinin nedeni olarak görülür. Siyasallaşma etkisi ideolojik yönden bağımsız olarak ele alındığında ise popülizmin depolitize edici bir unsur olarak açıklanabileceği görülür.

5. Depolitizasyon Unsuru Olarak Popülizm

Bu başlık altında demokratik veya anti-demokratik niteliklerinden ziyade popülizmin post-demokratik koşullarda depolitizasyon içerikleri belirlenecektir. Post-demokrasi yaklaşımına göre demokrasi biçimsel olarak varlığını daha da güçlendirmiş görünse de siyaset ve hükümet giderek ayrıcalıklı elitlerin kontrolüne girmektedir. Bu nedenle eşitlikçi siyaset anlayışından uzaklaşan bir demokrasi anlayışı gündeme gelmektedir. Crouch soğuk savaşın ideolojik olarak yarattığı sonuçlar bağlamında ve demokrasinin İngiltere ve Amerika'daki pratiklerine ve liberal demokratik kriterlere göre tanımlanmasıyla ortaya çıkan sınırlı siyasi katılım ve iş dünyası lobciliğinin artan serbestliğine işaret eder. Post-demokrasi seçimlerin hükümetleri değiştirse de yapısal eşitsizlikler veya adaletsizliklerin giderilmesi konusunda hükümetlerin bir etkisi yoktur. (Crouch, 2004: 3-4). Post-demokrasi koşulları altında iktidar iş dünyası elitlerine bırakılır. Refah ve gücün eşitlikçi bir şekilde yeniden dağıtılmasına yönelik bir olasılık bulunmaz (Crouch, 2016: 30-31).

Bu koşullar altında demokrasi açığı post-demokrasinin bir niteliği olarak görünür. İlk söylemsel kapsayıcılığına ve katılımcılığına rağmen yönetim ağlarında somut taraflar görünmez hale gelir. Sivil toplumun katılımı danışma veya oy kullanmaya indirgenir. Çoğulcu demokratik sistemler temsil biçimleri konusunda açık olsalar da sivil toplum kurumlarının yönetime katılımı kabul edildiğinden daha belirsizdir. Dağınık ve belirsiz temsil sistemlerinde hesap verilebilirlik zayıftır. Bunun sonucunda şeffaf olmayan yönetim kurumlarında eşitsiz bir güç ilişkisi doğar. Yönetişim sisteminde meşruluk dilsel temsil veya hesap verilebilirlikten çok sorunların dilsel kodlanmasıyla gerçekleşir. Bu kodlamalar yoluyla neyin iyi olduğu konusunda alternatif söylemler susturulur. Bu söylem ve temsil stratejileri hegemonik meşruluk üretmenin stratejik mekanizmalarıdır. Bir diğer özellik yönetişimin ölçeği ve düzenine ilişkindir. Devlet ötesi yönetişimin oluşturulduğu saha uluslararası ağlar ve yerel ölçeklerdir. Ancak bu ölçek belirleme işlemi toplumsal olarak tarafsız değildir, bu ağlarda yeni gruplar ortaya çıkıp konumlarını güçlendirirken, diğerleri dışlanır veya marjinalleştirilir. Bu meta-yönetişim ölçeğinin temelinde katılımı ve hesap verebilirliği imkânsız kılan hiyerarşik bir eşitsizlik yatar (Swyngedouw, 2005: 1999-2001). Bu koşullar altında yükselen popülizm bir siyasallaşmadan çok depolitizasyon unsuru olarak aşağıdaki başlıklar altında ele alınabilir.

5. 1. Rejim Biçimi

Crouch (2016)'un üzerinde durduğu post-demokrasi kavramı depolitize olmuş, uzlaşsı siyasetine dayanan post-politik bir rejimi resmeder. Post-demokratik rejimde öznenin veya yurttaşın konumu demokrasiden farklıdır. Post-demokraside de yurttaşlar oy verebilir, kamusal hayatta rol alabilir ve devletten haklarını talep edebilirler zira post-demokrasinin özneleri de demokratikleşmiştir. Post-demokratik rejimin özgüllüğü demokratikleşmiş öznelerle demokrasi özneleri arasındaki farkta, yani “demokrasiyi kurup/yaşatanlarla kendilerine demokrasi sunulanlar arasındaki farkta yatıyor” (İnsel, 2007: 31). Gelişmiş Kuzey ülkelerinde demokrasinin görünümü çoğunlukçu veya etik ilkelerden çok yönetim, pazarlık ve uzmanlık temelinde işleyen işletmeci yönetim biçimindedir. Daha yoksul veya gelişmekte olan Güney ülkelerinde popülist siyasetin post-demokratik niteliği belirgindir ve tipik örneği Venezüella’da Hugo Chavez’in iktidarındır. Bunun yanında otoriter kurumsallaşma ve güçlü kapitalizm örneklerini yansıtan Rusya ve Çin post-demokrasi ve popülizmin çelişkili bir sentezidir. Venezüella modelinde güçlü bir şefi (caudillo) ve merkezi bir iktidarı seçimle başa getiren ve destekleyen bir halkın varlığı (demokrasi karşıtı değil), bu iktidarın ideolojik anlamda bir partiye dayanmaması (faşist veya sosyalist değil) ve bu iktidarın ulusal bağımsızlığı koruma arzusu (milliyetçi olmayan bir anti-empyralist duruş) onu demokratik yapar. Bu nitelikler yanında, katılımcı ancak istikrarsız bir sivil toplumun varlığı, toplumsal hareketlerin zayıflığı, ordunun devlet işlerinde artan rolü, tekil bir ekonomik kaynağa (petrol gelirlerine) dayanan zenginliği, petrol şirketlerinin millileştirilmesi ve gelirlerin sosyal politikalara veya yoksullara ayrılması gibi olgular rejimin sürekliliğini sağlamaya dönüktür. Chavez’in neo-liberal politikalara karşı oluşturduğu güçlü sosyal devlet imajının ardında halkın “özerk bir şekilde örgütlenme yetisinin” baskılanması yatar ve bu durum İnsel’e (2007: 35-38) göre Venezüella’yı post-demokrasinin tipik bir örneği yapar. Venezüella, Küba, Rusya ve Çin’deki neo-liberalizm karşıtı modeller post-demokratik rejimler olarak sınıflandırılır. Bu rejimlerin ortak yanı mevcut yerel özellikler ve halkın talebiyle uyumlu “verimli yönetimi” kurmak ve sürdürmek için otoriter bir çizgi benimsemeleridir (İnsel, 2007: 38).

5. 2. Yabancı Düşmanlığı

Post-demokrasi siyasal rejimlerin mevcut demokratik kurumların varlığına rağmen demokrasinin siyasal ve ekonomik elitler elinde sıkışmış olduğunu ima eder. Çevre ve kadın hareketlerinin elit karşıtı ancak popülist olmayan siyasallaşması bir yana bırakılırsa, popülist hareketin en baskın niteliği yabancı düşmanlığıdır. Göç olgusundan bağımsız bir şekilde azalan sınıf kimliği ve küreselleşmenin ulusal egemenliği tehdit etmesi ile güçlenen sağ siyaset göç ve mülteci

hareketlerinin ulusal kimliğin varsayılan homojenliğini azalttığı gerekçesiyle yabancı düşmanlığını popülist bir seviyeye taşır. Macaristan’da Victor Orban başta olmak üzere Polonya, Çekya ve Slovakya gibi ülkelerin Avrupa bütünleşmesine karşı ulusalcı dürtülerle post-demokratik çizgiye yönelmesi bir başka örnektir. Brexit süreci, Trump’ın başkanlığı veya İslamafobinin yükselişi yerleşik demokratik siyasete tezat bir ulusalcılığın popülist bir izleği olarak resmedilir (Crouch, 2019: 127-129). Post-politik demokratik düzende kısmen sınırlanan açık ırkçılığa rağmen sembolik ırkçılık ve gizil tutumlarda yerleşik yabancı düşmanlığı aşırı sağ partilerin söylem ve ideolojileriyle destek bulur. Artan iletişim kanallarında üretilen sahte haberler bu gizil tutumlar yüzünden sorgulanmadan kabul edilir. Çeşitli platformlar aracılığıyla hakikat ötesi (post-truth) üretilen “troll” bilgilerin yayılması post-politikanın yükselişinde önemli bir rol oynamaktadır. Bir özgürlük yanılığısı yaratan bu ortamda açıkça ırkçı ve acımasız söylemler sosyal bir birimin kendini savunması şeklinde popülist söylemlerle karışarak post-modern “her şey mubah” kültürüne eklenir. Öznelerin değişim yaratmaktan aciz olduğu post-truth çağıının aldatici haberlerinden beslenen post-politika, post-modern yollarla popülist siyasileşmeyi de içinde barındırır (Agis, 2018). Popülizmin temel bileşenlerinden olan yabancı düşmanlığı, çoğunlukla sağ siyasetle ilişkilendirilse de sol siyaset içerisinde etkili olmaktadır (Çiçekli ve Çiçekli, 2022: 206). Öznelerin dönüşümüne neden olan bu etki popülizmin depolitize edici özelliğidir.

5. 3. Terörizm ve Kriz Siyaseti

Şeffaflık ve açıklığın güvenlik önlemlerine ters düştüğünü belirten Crouch (2016: 22)’a göre, 11 Eylül’den sonra Amerika’da gizlilik ve güvenlik adına devlet faaliyetlerinin sorgulanması ve eleştirilmesi gayri-meşru bir hal almıştır. Yabancı düşmanlığına da ahlaki bir mazeret sağlayan terörizm ve terörle savaş söylemleri yok edilmesi gereken bir düşman ötekine işaret ederek popülizmi güçlendirdiği söylenebilir. Rorty (2004) demokratik kurumların zayıfladığı Batı ülkelerinde teröre karşı savaş adına yapılan girişimlerin demagoglara fayda sağladığını belirtmektedir. Güvenlik gerekçesiyle devlet sırlarını ve devletin gizli faaliyetlerinin artışı sorgulamayan ve hatta bu politikalara güvenen yeni bir elit grup demokrasiyi korumak adına demokrasinin ihlalini makul gösteren ikna faaliyetleri yürütebilmektedir. Rorty (2004), post-demokrasi kavramını terörizm gerekçesiyle artan denetim ve gözetimin temel hak ve özgürlükleri kısıtlamasına dayandırır. Terörle savaş demokratik ülkelerde bile kalıcı bir savaştır artık, teröre karşı önlemler bahanesiyle demokratik daralma yaşanır. Demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün ortadan kaldırılması terörizmin doğrudan sonuçlarından endişe duyulmasından kaynaklanmaz. Güvenlik arayışı kamuoyunun yönetsel kuruluşlar üzerindeki etkinliğini aşındırmakla kalmaz demokrasi başka bir şeyle yer değiştirir. Bu şey ne askeri bir diktatörlük ne de Orwellyen bir totalitarizmdir, hayırsever despotizmdir. Terörle savaş adına yargı bağımsızlığını yitirir, seçilmişler yetkilerini bölgesel askeri amirlere devreder ve polis güçleri ulusal sermayeden gelen talimatlara uyar. Her türlü kamusal eleştiri teröre yardım olarak görülür, kamu çalışanlarının iktidarı kötüye kullanmalarına dönük vatandaş şikâyet veya bildirimleri dikkate alınmaz, protestolar bastırılır ve sivil toplum etkisizleştirilir (Rorty (2004). Teröre karşı savaşta düşman kolay tanımlanamaz, belirli bir coğrafi alanla sınırlı değildir, belirli bir siyasal sisteme özgü de değildir, düşman her zaman her yerdedir ve bu nedenle ona karşı mücadelenin de bir sınırı ve sonu yoktur. Sürekli ve sürdürülebilir bir kriz (olağanüstü hal) demokratik kurumların askıya alınmasını meşrulaştırmakta, toplumun güçlü bir lidere duyduğu arzuyu yaratabilmektedir. Popülist liderlerin kriz algısını yaratma ve yönetme performansları yanında popülizm olağanüstü halin sürdürülebilirliği de artırır (Moffit, 2020: 194-195).

Post-politikanın militarist yönünü besleyen önleyici müdahale ve sürekli savaş söylemi toplumu yeniden yapılandıracak ölçüde güvenlik siyasetini meşrulaştırır. Bülent Diken ve Carsten Bagge Laustsen (2004) küresel ağ toplumu ile terör ağlarının birbirini beslediğini iddia ederek küresel kapitalizm ve küresel terörizm arasında post-politik bir ilişkinin varlığını ima ederler. Güvenliğin

siyasetin hâkim biçimi olmasıyla, yani olağanüstü durumun kalıcı hale gelerek yasanın yerine geçmesiyle, post-politik bir rejim popülizm aracılığıyla meşru hale gelebilir. Korku ve kin gibi duyguların popülist siyasetteki rolü kriz, çöküş ve tehdit algısından kaynaklanmaktadır. Güçlü bir performansla sergilenen abartılı duygusal kriz çıkarmak için yeterli olabilir. Krizler halk ve temsilcileri arasındaki demokratik bağı koparıırken popülist siyaset göç, iktisadi zorluklar, adaletsizlik algısı, askeri tehdit gibi pek çok gerçek siyasi sorunu bir kriz söylemine bağlayarak depolitize eder. Mouffe (2018: 90-96), terörizmi tek kutuplu hegemonik bir dünyanın sonucu olarak yorumlar. Yani, “terörizmi tek bir hiper-iktidarın hegemonyası kapsamında uygulanan dünya düzenini niteleyen siyasalın yeni biçimlenişinin bir ürünü olarak” (a.g.e.: 94) görmeyi önermektedir. Dolayısıyla terörizmi neo-liberal küreselleşme modelinin hegemonyasına meydan okumaya yeterli siyasallaşma dinamiklerinin olmamasının nedeni olarak yorumlamak mümkündür. Yerleşik düzene karşı radikal bir ret olarak ele alındığında terörizmin siyasal olanın bastırılmasının uç bir sonucu olduğu ortaya çıkar. Bu aynı zamanda homojen, evrensel bir toplum olanağının veya çatışmanın ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığına işaret eder ki bu post-politik toplumun temel unsurudur.

5. 4. Teknokrasi ve Elitizm

Popülizmin farklı tanımlamalarının ortak noktası halkın siyasetinin veya halkçı siyasetin elitizme ve teknokrasiyle mücadelesidir. Elitlerin halkı sömüren veya temellük ettikleri otoriteyi kendi çıkarları için kullanan bir “öteki” olarak sunulması popülist retorik merkezi unsurudur (Arditi, 2003: 21). Popülizmin teknokrasi karşıtlığı olarak bir siyasallaşma biçimi ve dolayısıyla depolitizasyonun karşıtı olarak görünmesine rağmen popülizmi post-politik bir depolitizasyon olarak görmeye yol açan şey onun aslında elitizm karşıtı olmadığı ve hatta teknokrasiden beslendiği yönündeki kanaatlerdir. Nitekim Jan Werner Müller (2019: 115-116), popülizmin siyasi katılımı artırma isteğinden ziyade “gerçek halkın” dışarıda bırakılmasını meşrulaştıran bir fikir olduğunu belirtmektedir. Avrupa’daki popülist hareketleri ekonomik krizlerin çaresi olarak takdim edilen refah devletinin küçülmesine dayandıran Müller’e göre krizin bizatihi popülizme yol açmadığını aksine krizi yönetme mekanizmalarından biri olan teknokrasinin popülizme yol açtığını ifade eder. Teknokrasinin siyasal ve ekonomik krizlerin biricik çözümü olduğu ve popülizmin halk iradesinin biricik hakiki irade olduğu inancı her ikisini de -kendi kararında çatışmayı ve çelişkiyi yok sayması açısından- apolitik yapan bir iddiadır.

Popülizm ve elitizm birbirini dışlamaktan ziyade belirli derecelerde örtüşebilirler (Akkerman, Mudde ve Zaslove, 2019: 12-13). Popülizmi anti-elitist olmak bir yana elitist yapan şey onun toplumsal hoşnutsuzluktan fayda sağlayarak yükselen yeni oligarşik sınıfın eski-elitlere karşı halkın tutkularını kışkırtmanın bir pratiği olmasıdır. Yani popülizm doğmakta olan veya popülerleşen elitlerin görevde olan elitlere karşı rekabetinde en uygun araçlarından biridir. Anti-entelektüalizmine rağmen, elitizm popülizmin gizli mantığıdır (Urbini, 1998: 113). Elitizm ve popülizm arasındaki ortaklığın bir diğer boyutu da her ikisinin de kurulu siyasal düzene, siyasalere karşı şüpheli olmalarıdır. Elitizmde bu, başarılı iş insanlarını destekleme ve mevcut siyasiler üzerinde bağımsız uzmanların baskısı şeklinde sergilenir. Popülist söylemde sıradan halkın önceliğine rağmen siyasal elitlere karşı bağımsız uzmanları destekleme eğilimi görülebilir. Bağımsız uzman ve teknokratların siyasal makamları işgali veya makamlara gelişi Hollanda’da Pin Fortuyn örneğiyle gösterilebilir. Bu örtüşme örneklerinden bir diğeri de kırsal kesimlerin tarihsel bir öneme sahip olduğu Rusya popülist hareketinin elitlere ve geleneksel siyasalere yönelmesidir. Kırsal nitelikli Rusya popülizminde entelektüellerin ülkenin şanlı geçmişini yüceltme aracı olarak popülizmi oluşturma gibi bir işlevi bulunmaktadır. Modernleşmeye karşı geleneğin ihtişamını yaşatmak entelektüellerin popülizmdeki işlevlerinden biridir (Avram, 2020: 311).

Popülizmin teknokratik önlemlerle çakışmasının bir zorunluluk olmadığını öne süren Mudde (2004: 547), en başarılı popülist hareketlerden biri olan Kanada’daki Social Credit hareketinin

büyük oranda teknokratik bir rejim olduğunu ifade eder. Bu harekete göre politika değişkenliğinde halka danışılmalı ama aynı zamanda uzmanların bu politikalara yol açan mekanizmaları üretmesi gerekir. Uzmanlar halkın isteklerini yönlendirmeden bu isteklerin en iyi şekilde uygulanmasını sağlayan aracı kişiler olarak görülür ki bu popülizmde siyasilere karşı güvensizlikle doğru orantılı uzmanlara karşı artan güvenin göstergesidir. Forza İtalya Hareketi adıyla bir dönem İtalya başbakanlığı yapan Silvio Berlusconi de çağdaş siyasette “elitist popülizm” çizgisine örnek gösterilir (Mudde, 2004).

Christopher Bickerton ve Carlo Invernizzi Accetti (2017: 187-189)’ye göre teknokrazi ve popülizm arasındaki negatif ilişki karşılıklı olarak birbirini güçlendiren tamamlayıcı bir ilişkiye dönüşebilmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği ulusal düzeyde popülist söylemle enerji bulan bir siyasal projedir ama aynı zamanda nihai olarak teknokratiktir. Teknokrazi ve popülizmin birbirini tamamlayıcı ilişkisinin merkezinde belirli bir siyasal formun -parti veya partiler arası demokrasinin- eleştirisi yatar. Bir diğer deyişle popülizm ve teknokrazi, siyasi partilerin arabuluculuğunda veya aralarında anlaşarak problemleri siyasi olarak çözmeye yetenekleri, yani ortak iyinin parlamenter müzakere veya seçim rekabetiyle oluşturulduğu demokratik prosedürler, hakkında şüphecidirler. Demokrasi ve teknokrazi arasındaki gerilimi-kısa devreyi mümkün kılan bu boşluk ya da şüphede halkın devletten “alacaklı” olduğu bir borç kalemi ortaya çıkar ve bu borcun ödenmesi adına yola çıktığında popülizm eşitlikçi veya egaliter demokrasiden post-demokrasiye geçişi sağlar. Sivil toplumun katılımını hedefleyen yönetim uygulamaları da post-demokratik modele uygun bir şekilde sektörel çıkarların halkın çıkarlarının yerine geçmesiyle sonuçlanmaktadır (İnsel, 2007: 39).

5. 5. Halk ve Biz/Onlar

Popülizm ya ihmal edilen tikel grupları “biz halkız” evrensel söylemi içine dâhil ederek sola veya siyaset-ideoloji üstü bir halk iradesini temsil ettiğini iddia eden bir dönüşümcü lidere gereksinim duyar. Bu siyaset dışı olanın siyasallaşmasını besleyen taraftır ancak bu nitelikleri popülizmi bir depolitizasyon (siyaset sonrası siyaset) unsuru olarak post-demokratik niteliklere bürünmesine de yol açmaktadır. Popülizm rejimin sağlaması imkânsız talepleri (karşılığında zaten rejim veya sömürü düzeni çöker) kasten dile getiren sol popülist hareketlere veya sömürü düzeninde hiçbir şeyi değiştirmeyecek şekilde yabancı düşmanlığını besleyen sağ popülist hareketlere dönüşebilir. Popülizm anti-elitist simulakrasına rağmen, ulusal elitler veya ataların mirası görünür şekilde tehdit edildiği zaman içerdeki veya dışarıdaki “yabancıları” düşman belleyebilir. Bu elitler kendi hegemonyalarını korumak adına yabancı düşmanlığını körüklediklerinde sağ popülist hareketlere dönüşerek depolitizasyona veya siyaset-sonrası-siyasete yol açarlar. Trump’un ABD kapitalizmi ve bankacılık sisteminin sorumlu olduğu düşük yaşam standartlarından Müslümanları ve Meksikalıları sorumlu tutması ve mevcut sömürü düzenini devam ettirmek isteyen elit desteği onu iktidara taşımıştır (Crouch, 2019: 129-132).

Popülizmin sıklıkla belirsiz şekilde vurgu yaptığı halk unsuru, kimin temsil edildiği ve ne istedikleri gibi soruları boş bırakır. Popülistlerin ekseriya halk adına konuşan, sessiz çoğunluğu temsil eden, mazlumun dilini konuşan veya dışlanmışları politik sahneye çağırın kişiler oldukları ifade edilmektedir. Öte yandan bu halkın kim olduğu her zaman muğlaktır; hakları inkâr edilen bir azınlık (etnik ve cinsel kimlik) mı, işçiler mi, hiçbir zaman var olmayan ama varlığı sürekli tehdit altında olan bir orta sınıf mı, vergisini veren yurttaşlar mı, emekliler mi? Tüm bu belirsizliğe rağmen popülizm -bölünmeyi bölerek- halk olanlar ve olmayanlar ayrımını nasıl yapar? Negatif ve istenmeyen olayların-sonuçların nedeni olarak kime işaret edilirse o simgesel açıdan halk olmayana veya halk-düşmanına dönüşür. Bütünü (evrenseli) temsilen meşru tek bir ilkeyle mümkün kılınan kopuşların (ayrımların) yarattığı bütün çelişkiler popülizm çatısı altında toplanır. Bu çelişkiler popülist söylemde demokrasinin tezahürleri olarak gösterildiğinde, politika olmadan yönetme arzusu olarak popülizm oligarşinin amaçlarına hizmet eder (Ranciere, 2022: 88).

Siyasal olanın tanımı gereği siyasete (*polis düzenine*) bir müdahale olduğu düşünülünce popülist mücadelelerin siyasal olanın olumsal ve bastırılmaz niteliğine vurgu yaptığı da vakidir (Arditi, 2003: 22-27). Diğer bir ifadeyle post-demokratik düzende homojen bir halkın –ulusun- üzerine inşa edildiği baskın gruplar veya etnik köken tanımı gereği farklılıkları ve azınlıkları dışarıda bırakabilir. Çoğunluğun görüşünü paylaşmayan bu farklılıklar her zaman düşman ilan edilmese de potansiyel bir tehdit olarak görülüp demokratik haklardan yoksun bırakılır. Elbette halkın iradesini politikaya dolayımıldığı varsayılan bazı kurumların da aynı şekilde anti-demokratik öteki olarak görülmesi söz konusudur. Halkın iradesinin tekilliği ve tamlığına dair inanç ve tavır-alışlar karizmatik bir lidere zemin hazırladığı gibi neredeyse her zaman halkın iradesi tek bir oyla veya referandumla belirlenecek şekilde sınırlıdır. Halkın iradesi liderler veya partilerce yorumlanıp şekillenmedikçe tekil bir temsili olamaz. Genel seçim ve referandum bu süreçte hangi yorumun daha doğru olduğuna kararı netleştirse de bu süreçte muhalefetin yasaklamalar veya tutuklamalarla tasfiye edilmesi seçimlerin demokratik meşruluğunu zedeler. Gerek Hitler, Mussolini veya Franco gibi yabancı düşmanı sağcı popülizmde, gerekse Stalin ve destekçileri örneğindeki solcu popülist çizgide bu tasfiyelere rastlanır. Kısacası popülizm, dâhil edici değil dışlayıcı olarak veya lider-merkezlilik anlamında ileri-aşırı bir uçta geliştiğinde post-demokrasiyi pekiştirip doruğa taşıması mümkündür (Crouch, 2019: 133-134). Homojen halk düşüncesi post-temelci açıdan yorumlandığında sorunludur, çünkü demokraside ortak dünyanın anlamı nihayete ermeyen sürekli yeniden inşa edilen bir keşiftir. Ortak bir dünyanın belirsizliği ve tartışmaya açık oluşu aslında üzerinde uzlaşılmanın ne olduğuna dair bir uzlaşmayı sürdürmeye yarar. Bu durum her ötekinin bir düşman olmasına değil öteki olarak kabul edilmesiyle mümkündür. Bir diğer ifadeyle demokraside çoğulluk desteklenmeli ve ötekinin deneyimi tanınmalıdır. Biz ve onlar ikilemiyle yeniden üretilen hiyerarşik düzen farklılıkların inkârına ve demokratik haklarının sınırlandırılmasına yol açar (Demir, 2019: 239-240).

6. Sonuç

Kolektif duyguların harekete geçirilmesi yoluyla halkın egemenliğini sergileme girişimi olan popülizmin siyaset ve demokrasi anlayışı post-politika bağlamında tartışmalı bir nitelik sergilemektedir. Buradaki tartışma genel olarak siyasal olanı popülizm içinde bulup bulamayacağımız ile ilgilidir. Daha önce apolitik olan halkın özneleşme imkânına veya halk üzerinde karizmatik bir liderin etkisi ile siyasal olana dönüşme olasılığına dair popülist katkılar sorgulanmıştır. Post-demokratik veya post-politik düzlemde her zaman içkin olan çatışma ve uyuşmazlık genel olarak uzlaşma siyaseti etrafında baskılanarak yapılandırılır. Popülizm uzlaşma siyasetini sarsar görünse de sistemi kendi içinde yeniden konsolide edecek bir kıskırtmayı başlatabilir. Görünen o ki popülizmin olası zararları olası faydalarından fazla gibi görünmektedir. Depolitizasyonu azaltıcı bir amil olmanın ötesinde popülizmin bir depolitizasyon biçimine dönüşmesi olasılığı daha yüksek görünmektedir. Popülizm birleşik bir halk yani siyasi özne yaratırken kendisiyle müttefik olmayanları damgalayıp onları öyle olmadıkları halde hak etmedikleri şekilde ayrıcalıklı kesimler olarak “düşman” statüsüne indirgeyebilir. Öte yandan popülist liderler sözde birleşik bir halk ve onun iradesini temsil eden demokrasi üstü bir nitelik kazanarak demokratik çoğulculuğu tehdit edebilir. Popülistler demokrasiyi kullanarak iktidara gelir ancak demokrasiyi konsolide etmekten öte en iyi ihtimalle hayırsever despotizme ve bir diktatörlüğe dönüştürebilirler. Popülist liderler heterojen bir halk tabanını doğrudan-aracısız temsil etme iddiasıyla sivil topluma ve aracı kurumlara zarar verebilirler. Popülizm eşitlikçi, yatay ve katılımcı olabilir ancak popülist liderler yukarıdan aşağıya bir güç uygulayarak elitist niteliğe bürünebilir veya iktidarda kalma amacına hizmet edecek şekilde kutuplaşmayı artırarak mobilize edebilir. Popülist liderler teknokratik elitizm ve bürokrasi ile mücadele ederken siyasal iktidarı sınırlayan güçler ayrımı, bağımsız mahkemeler ve hukukun üstünlüğü gibi unsurları etkisiz hale getirebilirler. Yukarıda belirtildiği gibi popülizmin zayıf bir ideoloji olması aslında Jean L. Cohen (2019)’in ima ettiği gibi onun ideoloji üstü olma iddiasından kaynaklanır ve popülist rejimin

sosyalist, milliyetçi, ilerici veya muhafazakâr olması önemli olmayabilir. İdeolojiler kısacası popülizmin her zaman giyip çıkarabileceği bir kisveden başka bir şey olmayabilir. Popülizm düşüncesinin incelenmesi kavramın esnekliği ve geçirgenliği nedeniyle hayli zorluklar barındırır da belirli ön kabuller doğrultusunda ideolojik bir eksiklikten kaynaklandığı ve bu nedenle siyasallaşma potansiyeli barındırmasına rağmen özsel olarak depolitize edici olduğu makalenin ulaşmayı amaçladığı sonuçtur. Halk-elit karşıtlığı, kriz siyaseti, teknokrasiden beslenmesi, yabancı düşmanlığı ve farklı rejimlerle ilişkilmesi başlıca depolitizasyon özellikleridir. Bununla beraber popülizm, sosyo-ekonomik açıdan görece dışlanmış düşük gelirli grupları tanımlayan halktan ziyade; kimliklerin, statülerin, toplumsal değerlerin parçalanması sonucu “halk”ın etrafında toplanan oldukça farklı gruplar arasında çoğaltarak yayılmaktadır. Etkisi ve gücü bakımından gündemden düşmeyen ve günümüzdeki popülizm biçimlerini ifade eden “neo-popülizm” sadece otoriter sağ veya eşitleyici sol siyasetle sınırlanmayarak özsel siyasal olanın kökeninde dönüştürücü etkiler taşımaktadır. Bağlamı veya tanımlanması ne şekilde olursa olsun popülizm asıl siyasetten uzaklaştıran, olanı olduğu gibi resmetmekten çekinen bir tavırla demokratik çelişkilerin yerine kolayca yerleşebilmiştir. Biz ve onlar arasındaki çatışmayı düşmanlaştırma veya ötekileştirme şeklinde yürütmesi siyasallaşma paradigmasının savunduğu çatışma bağlamına oldukça zıttır. Bu yönüyle de siyasal olanının ne olduğu bir yana, ne olmadığı sorusuna cevap verebilmektedir. Belirli bir kesime hitap eden ve payı olanları hesaba katan popülizm, homojen toplum argümanı altında aslında kutuplaştırıcı bir oksimoron olarak görülebilir. Halkı sahneye davet ederken lidere atfettiği özellikle halkı dışlaması benzer şekilde görünenlerin bir siyasi yanılmasa olduğunu sergiler. Türkiye özelinde ise pek çok olgu üzerinde popülizmin etkisini açıkça görmek mümkündür. Örnek olarak ülkenin ana muhalefet partisi CHP’den Bolu belediye Başkanı olan Tanju Özcan’ın yabancı karşıtlığı, Suriyeli göçmen ve sığınmacılara yönelik dışlayıcı söylemleri ve bunu halkın dini duygularına hitap ederek halkın gözünde itibarını korumaya çalışması güncel bir popülist yaklaşım olarak sergilenebilir. Popülizm solun çizgisini aşırı sağla benzer hizaya getirme konusunda oldukça başarılı bir işlev sağlamaktadır. Belediye Başkanı olarak seçilmesi Tanju Özcan’ın kendi partisiyle yaşadığı sorunların da etkili bir sonuç yaratmasına engel olmuş ve parti siyaseti dışında olsa da popülizmin baskın geldiğini göstermektedir. Öte yandan Türkiye’de merkezi yönetimin söylemleri enerji projelerine karşı çıkan, kendi yaşam alanını savunan kent ve çevre hareketlerini bastırma biçimlerinde de görülebilmektedir. Ulusal kalkınma gereklilikleri, yerli ve milli olma veya herhangi bir karşı duruşu dış güçlerin oyunu olarak sergileme sıkça görülen popülist depolitizasyon söylemleridir. Korku ve kriz siyasetini harekete geçiren, halkı düşünmekten veya sorgulamaktan alıkoyan bu söylemlerin sağ veya sol fark etmeden popülizmin güncelliğini yeniden üretmeye destek verdiği ifade edilebilir.

Güncel popülist pratiklerin her birinin kendi içerisinde değerlendirilmesi popülizmin kapsamını genişlettiği kadar esnekliğini de korumaktadır. Genel geçer varsayımlar popülizme yönelik bir düşünce edinimine sınırlı olarak yardımcı olsa da popülizmin farklı biçimlerinin de gelişebileceğini göstermektedir. Bu çalışmada siyasallaşma bağlamı popülizmi tartışmaya olanak sağlamış, mevcut çelişkiler sonucunda popülizmin hakiki siyasallaşmaya katkı sunamayacağı ele alınmıştır. Geliştirilmeye muhtaç bütün yönleriyle, popülizme demokrasi dışında farklı bir gözle bakabilme teşebbüsü olarak okunması en nihayetinde çalışmanın amacına hizmet edecektir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Akkerman, A., Mudde, C. ve Zaslove, A. (2013). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, XX(X), 1-30.
- Arditi, B. (2010). *Liberalizmin kıyılarında siyaset farklılık, popülizm, devrim, ajitasyon*. (E. Ayhan, Çev.). İstanbul: Metis (Orijinal eserin yayın tarihi 2007).

- Agis, D. F. (2018). Racism, xenophobia and post-politics. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/334045546_Racism_Xenophobi_and_Post-politics. (3 Mart 2022).
- Atakan Altınörs: (2021). Ranciere'in "politika olarak demokrasi" anlayışı-dil felsefesi bakımından içerimleri eşliğinde. İçinde E. Yağanak (Ed.), *Demokrasi felsefesi çağdaş yaklaşımlar* içinde (ss. 228-242). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Avram, R. S. (2020). Populism or the broken promises of democracy. Concepts, causes and solutions. *Studia UBB. Europaea*, LXV(2), 303-326.
- Backman, J. (2020). Politics of the idea: (Anti-) platonic politics in Arendt and Badiou. *Comparative and continental philosophy*, 12(3), 168-181.
- Badiou, A. (2011). *Felsefe ile politika arasındaki gizemli ilişki* (M. Erşan, Çev.). İstanbul: Monokl Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2011).
- Badiou, A. ve Hallward P. (1998). Politics and philosophy an interview with Alain Badiou. *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, 3(3), 113-133.
- Bickerton, C. ve Accetti, C. I. (2017). Populism and technocracy: opposites or complements? *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 20(2), 186-206.
- Chambers: A. (2011). Jacques Ranciere and the problem of pure politics. *European Journal of Political Theory*, 10(3), 303-326.
- Cohen, J. (2019). What's wrong with the normative theory (and the actual practice) of left populism. *Constellations*, 26: 391-407.
- Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Crouch, C. (2016). *Post-demokrasi* (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2003).
- Crouch, C. (2019). Post-democracy and populism. *Political Quarterly*, 90(S1), 124-137.
- Çiçekli, A. & Çiçekli, A. (2022). Demokrasinin güncel tehdidi: Popülizm. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 199-220.
- Deranty, J. P. (2003). Jacques Ranciere's contribution to the ethics of recognition. *Political Theory*, 31(1), 136-156.
- Demir, A. (2019). *Jean-Luc Nancy'nin siyaset felsefesinde çoğulculuk ve demokrasi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diken, B. & Laustsen, C. B. (2004). 7-11, 9-11 and postpolitics. *Alternatives: Global, Local, Political*, 29(1), 89-113.
- Di Tella, T. S. (2007). Populism into the twenty-first century. *Government and Opposition*, 32(2), 187-200.
- Dişçi, Z. (2019). Alain Badiou'nun düşüncesinde devlet ve siyaset. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 169-186.
- Flinders, M. ve Buller, J. (2006). Depoliticization: Principles, tactics and tools. *British Politics*, 1, 293-318.
- Hansen, D. A. ve Sonnichen, A. (2014). Radical democracy, agonism and the limits of pluralism: an interview with Chantal Mouffe, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 15(3), 263-270.

- Hawkins, K. A. (2009). Is Chavez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 42(8), 1040-1067
- Hewlett, N. (2018). *Badiou, Balibar, Ranciere özgürleşmeyi yeniden düşünmek* (H. İ. Mavituna, Çev.). İstanbul: Metropolis Yayıncılık (Orijinal eserin yayın tarihi 2007).
- İnsel, A. (2007). Post-demokrasi, iyi yönetim ve Caudillo. *Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, 223, 29-41.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2023). Zamane siyasetini “ruhu”: Neo-popülizm. A. Çarkoğlu, E. Erdoğan ve M. Moral (Der.), *Türkiye siyasetinin sınırları siyasal davranış, kurumlar ve kültür Ersi Kalaycıoğlu'na armağan* içinde (ss. 289-310). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Laclau, E. (2011). Popülizm: Bir ad ne içerir? (H. Özen, Çev.), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 135-146.
- Laclau, E. (2018). *Popülist akıl üzerine* (3. Baskı), (N. B. Çelik, Çev.). Ankara: Epos Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2001). *Hegemony and socialist strategy*. London: Verso.
- Laclau, E. ve Zac, L. (2015). Aralığı kapatmak: Siyasetin öznesi. E. Laclau (Haz.), (A. Fethi, Çev.), *Siyasal Kimliklerin Oluşumu* içinde (ss. 17-57). İstanbul: Köprü Kitapları.
- McAfee, N. (2021). Beyond “Populism”: The Psychodynamics of Antipolitical Popular Movements. *Populism*, 4(2):172-198.
- Marchart, O. (2007). *Post-foundational political thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Moffit, B. (2020). *Popülizmin küresel yükselişi performans, siyasi üslup ve temsil* (O. Özgür, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2016).
- Moffit, B. (2022). *Popülizm* (Y. Öner, Çev.). İstanbul: Liberus (Orijinal eserin yayın tarihi 2020).
- Mouffe, C. (1992). Citizenship and political identity. *October*, 61, 28-32.
- Mouffe, C. (1995). Post-marxism: Democracy and identity. *Environment and Planning*, 13, 259-265.
- Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism?. *Social Research*, 66(3), 745-758.
- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı politik düşünmek agonistik siyaset* (M. Bozluolcay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2013).
- Mouffe, C. (2016). Yapıbozum, pragmatizm ve demokrasinin siyaseti. C. Mouffe (Ed.), (T. Birkan, Çev.). *Yapıbozum ve pragmatizm* içinde (ss. 7-20). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1996).
- Mouffe, C. (2018). *Siyasal üzerine* (4. Baskı), (M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).
- Mouffe, C. (2019). *Sol Popülizm* (A. Yanık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (orijinal eserin yayın tarihi 2018).
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
- Müller, J. W. (2019). *Popülizm nedir?* (3. Baskı), (O. Yıldız, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2016).
- Ranciere, J. (1992). Politics, identification, subjectivization. *October*, 61(Summer), 58-64.

- Ranciere, J. (2000). Dissenting words. A conversation with Jaques Ranciere. *Diacritics*, (Summer), 30(2): 113-126.
- Ranciere, J. (2001). Ten theses on politics. *Theory & Event*, 5(3), 1-16.
- Ranciere, J. (2005). *Uyuşmazlık politika ve felsefe* (H. Hünler, Çev.). İzmir: Ara-lık Yayınları (Orijinal eserin yayın yılı 1995).
- Ranciere, J. (2007). *Siyasalin kıyısında* (A. U. Kılıç, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1998).
- Ranciere, J. (2012). *Estetiğin huzursuzluğu* (A. U. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2004).
- Ranciere, J. (2017). *Uzlaşa çağına notlar* (D. Tuna, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık (Orijinal eserin yayın tarihi (2005)).
- Ranciere, J. (2020). *Dissensus politika ve estetik üzerine* (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Ranciere, J. (2022). *Demokrasi nefreti* (5. Baskı), (U. Özmakas, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın yılı 2000).
- Rorty, R. (2004). Post-democracy. Erişim adresi: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v26/n07/richard-rorty/post-democracy>. (10 Aralık 2022).
- Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: The janus face of governance beyond the state. *Urban Studies*, 42(11), 1991-2006.
- Swyngedouw, E. (2011). Interrogating post-democratization: Reclaiming egalitarian political spaces. *Political Geography*. 30: 370-380.
- Swyngedouw, E. (2014). Where is the political? Insurgent mobilisations and the incipient “return of the political”. *Space and Polity*, 18(2), 122-136.
- Swyngedouw, E. (2018). *Promises of the political*. Unite States of America: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Taşkale, A. R. (2015). *Neoliberal ve militarist post-politika* (M. Serin, Çev.). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Urbinati, N. (1998). Democracy and populism. *Constellations*, 5(1), 110-124.
- Weyland, K. (1999). Neo-liberal populism in Latin America and Eastern Europe. *Comparative Politics*, 31(4), 379-401.
- Wilson, J. ve Swyngedouw, E. (2014). Introduction: Seeds of dystopia: Post-politics and return of the political. In J. Wilson & E. Swyngedouw (Ed.), *The post-political and its discontents* içinde (pp.1-22). Great Britain: Edinburg University Press Ltd.
- Wood, M. ve Flinders, M. (2014). Rethinking depoliticization: Beyond the governmental. *Policy&Politics*, 42(2), 151-170.
- Zizek: (2000). The political and its disavowals. (2020, 5 Mart). Erişim adresi: <http://anselmocarranco.tripod.com/id46.html>.
- Zizek: (2003). *Gıdıklanan özne: Politik ontolojinin yok merkezi* (Ş. Can, Çev.). Ankara: Epos yayınları (Orijinal eserin yayın yılı 2000).
- Zizek: (2005a). *Yamuk bakmak popüler kültürden Jacques Lacan'a Giriş* (2. Baskı), (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın yılı 1992).

Zizek: (2005b). The lesson of Ranciere. In *J. Ranciere politics of aesthetics* (2. Baskı), (G. Rockhill, Çev.) (pp. 67-79). New York: Continuum International Publishing Group (Orijinal eserin yayın yılı 2000).

Araştırma Makalesi / Research Article

AİZANOİ'DAN DÖRT MEZAR VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Gökhan COŞKUN^{1*}
Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN²

Öz

Phrygia Epiktetos bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Aizanoi'un kent merkezinin yaklaşık 700m. güneydoğusunda 3. Derece Arkeolojik Sit alanında 2022-2023 yıllarında yapılan sondaj çalışmalarında açığa çıkarılan dört adet pişmiş toprak kiremit (stroter) mezar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede Aizanoi nekropolislerinde bugüne kadar yapılan arkeolojik çalışmalar hakkında genel bir bilgi verildikten sonra, yeni tespit edilen dört mezar tarihlenebilir buluntularıyla birlikte değerlendirilerek bilim dünyasına tanıtılmaktadır.

Mezarların hepsi kremasyon gömü içermektedir ve içlerinden ele geçen çok sayıda demir raptiye ile çeşitli demir aksam ve çivi parçaları, dönemin gömü pratikleri hakkında birtakım öneriler getirmemize yardımcı olmaktadır. Mezar buluntuları içerisinde yer alan pişmiş toprak bulbous tipi unguentarium parçaları, bir pişmiş toprak bardak, iki Ephesos Tipi kandil ve bir bronz sikke ise mezarların tarihlenmesine olanak sağlamaktadır. Augustus dönemine işaret eden bu buluntular, mezarların da aynı döneme ait olduğunu göstermektedir.

Burada değerlendirilen mezarlar, kent güneydoğusunda bir gömü alanının daha bulunduğunu ve Augustus Döneminde kent güneydoğu yönündeki sınırının en fazla ne kadar genişlemiş olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Aizanoi, Phrygia, Nekropolis, Kiremit mezar, Kremasyon.

FOUR GRAVES FROM AIZANOI AND THEIR IMPLICATIONS

Abstract

This study focuses on four terracotta tile (stroter) graves uncovered during the 2022-2023 excavation works in the 3rd degree archaeological site area, approximately 700 meters southeast of the city center of Aizanoi, one of the important centers of the Phrygia Epiktetos region. After providing an overview of the archaeological research conducted in the necropolises of Aizanoi to date, this article introduces the newly discovered graves along with their datable findings to the scientific world.

All the graves contain cremation burials, and numerous iron tacks and various iron fittings and nail fragments found within them help us propose some ideas about the burial practices of the period. The grave findings include fragments of terracotta bulbous type unguentarium, one terracotta cup, two Ephesian type lamps, and one bronze coin, which allow us to date the graves. These findings, pointing to the Augustan period, indicate that the graves also belong to the same period.

The graves evaluated here are significant in showing that there is another burial area southeast of the city and indicating how much the southeastern boundary of the city may have expanded during the Augustan period.

Keywords: Aizanoi, Phrygia, Necropolis, Tile grave, Cremation.

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, , ORCID: 0000-0001-5063-283X.

* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): gokhan.coskun@dpu.edu.tr.

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-4203-9125

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 05.09.2024

Giriş

Strabon'un, Phrygia Epiktetos kentleri arasında gösterdiği Aizanoi (Strabon, XII, 8. 12), günümüzde İç Batı Anadolu'da, Kütahya ilinin Çavdarhisar ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bilinen tarihi MÖ Geç 4. Binyıla kadar geriye giden (Rheidt 2010:, 25, 169) yerleşimin yüzyıllar boyunca kesintisiz olarak iskân gördüğü bilinmektedir. Aizanoi, Roma İmparatorluk Döneminde Phrygia Epiktetos Bölgesi'nin en önemli merkezi haline gelmiş, takip eden süreçte de önemini kısmen de olsa korumaya devam etmiştir. Phrygia Epiktetos Bölgesi içindeki yerleşimlerde bilimsel arkeolojik kazı çalışmalarının az sayıda yapılması nedeniyle, bölge hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bu bağlamda, arkeolojik çalışmalarla tespit edilen her türlü yeni bilgi ayrı bir öneme sahiptir.

Bu makalenin konusunu Aizanoi'da yeni tespit edilen ve Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen dört adet kiremit (stroter) mezar oluşturmaktadır. Bu mezarlar 2022-2023 yılı kazı sezonlarında Aizanoi kent merkezinin yaklaşık 700m. güneydoğusunda (Fig. 1), 3. Derece arkeolojik sit alanında, Meydan Mahallesi, 148 Ada / 2 Parselde (1-3 No.lu Mezarlar) ve 142 Ada / 4 Parselde (4 No.lu Mezar) Kütahya Müze Müdürlüğü tarafından yapılan sondajlarda açığa çıkarılmıştır³. Bu çalışmada söz konusu mezarlar, tarihlenebilir buluntularıyla birlikte değerlendirilmiştir.

1. Aizanoi Nekropolisleri

Kentin nekropolis alanları hakkındaki en erken tarihli bilgiler, 19. yüzyılda bu kenti ziyaret eden batılı seyyahların yayınlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalarda, kentin hemen hemen her yerine dağılmış olan Phrygia Tipi mezar stellerine değinilmiş ve günümüzde "Kuzey Nekropolis" olarak adlandırılan alanda yüzeyde görülebilen nekrolojik kalıntılara yer verilmiştir (Fellows 1838: 145, 147-148; Hamilton 1842: 103; Le Bas 1888: 145; Texier 1862: 398-399, 404).

Aizanoi'daki nekropolis alanlarında yapılan ilk arkeolojik kazı çalışması ise günümüzde "Güney Nekropolis" olarak anılan ve kent merkezine kuş uçuşu yaklaşık 2km. uzaklıkta bulunan Karabulut mevkiinde gerçekleştirilmiştir. Burada 1990 yılında defineciler tarafından bir kaçak kazı yapılmış ve bunun hemen ardından Kütahya Müze Müdürlüğü 1990-1991 yılları arasında bir kurtarma kazısı yürütmüştür. 1990 yılında yapılan kazı çalışmalarında bir mezar odası ve bir lahit tespit edilmiştir. Dokimeion üretimi, Torre-Nova grubuna ait bu lahit, günümüzde Kütahya Müzesi'nde sergilenmekte ve "Amazonlar Lahdi" olarak bilinmektedir (Türktüzün 1992: 81-94; Türktüzün 1993a: 517-526). 1991 yılında devam eden kurtarma kazıları ile aynı alanda bir mezar yapısı ve bir lahit parçası daha tespit edilmiştir (Türktüzün 1993b: 151-166).

Güney Nekropolis'teki bir diğer çalışma ise 2014 yılında yine bir kaçak kazının ardından Aizanoi kazı ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarla; kireçtaşı bloklarla yapılmış bir podyumu olan anıtsal bir mezarın alt yapısına ait olması muhtemel 11.10x7.30m. ölçülerinde bir temel açığa çıkartılmıştır. Ayrıca açma kesitinde inhumasyon gömü içeren bir kiremit mezar da tespit edilmiştir (Özer 2017: 278).

Aizanoi'da nekropolis alanlarına yönelik olarak bugüne kadar yapılmış olan en kapsamlı kazılar ise 2012-2014 ve 2019 sezonlarında kentin kuzeyinde yer alan nekropoliste gerçekleştirilmiştir (Fig. 1). Kuzey Nekropolis olarak adlandırılan ve oldukça geniş bir alana yayılan bu nekropoliste yapılan kazılar sonucunda çeşitli tiplerde ve çok sayıda mezar açığa çıkarılarak kentin Hellenistik ve Roma dönemlerindeki ölü gömme gelenekleri hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır (Özer 2013: 25-58; Özer 2014: 325-326; Özer 2015: 160-164; Özer 2017: 276-277; Özer, Türkan ve Erdinç 2022: 21-22).

³ Kütahya Müze Müdürü Dr. Sevgi Gürdal'a izin ve destekleri için teşekkür ederiz.

Kentin batısında da bir nekropolis olduğu bilinmektedir (Naumann 1979: 3). Kent merkezinin yaklaşık 350-400m. batısında yüzeyde çeşitli lahit ve stel parçaları görülebilmektedir. 2013 yılında Batı Nekropolis'te yapılan kazılarda tespit edilen MÖ 3. yüzyıla tarihli bir mezar, kentin bilinen en erken gömüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Özer 2015: 163-164).

Kent merkezinin yaklaşık 1.3km. doğusunda Yalakkaya mevkiinde 2013 yılında yapılan kurtarma kazılarında MS 3. yüzyıla tarihlendirilen iki mezar tespit edilmiştir ve bu alan Yalakkaya Nekropolisi (Özer 2015: 160, dipnot. 6) veya Doğu Nekropolis (Türkan 2023: 483) olarak adlandırılmıştır.

Aizanoi'un nekropolis alanlarına yönelik son veriler ise 2022-2023 yıllarında kent merkezinin yaklaşık 700m. güneydoğusunda yapılan çalışmalarla elde edilmiştir (Fig. 1). Söz konusu alanda yeni tespit edilen ve bu çalışmanın konusunu oluşturan dört kiremit (stroter) mezarın hepsi kremasyon gömü içermektedir. Antik Yunan toplumunda kremasyon gömü uygulamasının oldukça erken dönemlere giden bir kökeninin olduğu ve bu geleneğin yüzyıllar boyunca devam ettiği bilinmektedir. Aizanoi'da bugüne kadar yapılan kazılarda elde edilen veriler, MÖ 1. yüzyılın ortaları ile Tiberius dönemi arasındaki süreçte bu bölgede de kremasyon gömü geleneğinin uygulandığını göstermektedir (Özer 2013: 36, 56).

2. Yeni Tespit Edilen Mezarlar

Çalışmamızın konusunu oluşturan mezarların hepsinde bireylerin mezar çukuru içerisinde yakıldığı, yani birincil kremasyon uygulamasının gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Yakma işleminin ardından kremasyon kalıntılarının üzeri pişmiş toprak stroterlerle örtüldükten sonra mezar çukuru toprakla kapatılmıştır.

1, 2 ve 4 No.lu mezarlarda stroterler, mezar üzerine yatay bir biçimde düz olarak yerleştirilmiştir. Aizanoi Kuzey Nekropolisi'nde (Düz Plaka Kapaklı Mezar olarak adlandırılan bu mezarlar için bkz. Özer 2013: 26-28, 36-38, Res. 4-5, 20, 24) yapılan çalışmalardan da bilinen bu tip mezarların hem kremasyon hem de inhumasyon gömü içeren benzer örneklerini Laodikeia Nekropolisi'nde de görmek mümkündür (Düz Kiremit Örtülü Mezar olarak adlandırılan Laodikeia örnekleri için bkz. Şimşek, Okunak ve Bilgin 2011: 638, Res. 1a-b, 728-729, Res. 1a-b). 3 No.lu Mezar'da ise stroterler birbirine çatı formu oluşturacak şekilde dayandırılarak/çatılarak yerleştirilmiştir. Arkeoloji literatüründe bu tip mezarlar; kiremit mezar, stroter mezar, kiremit çatma mezar, kiremit çatılı mezar, semerdam kiremit mezar, kırma plaka kapaklı mezar gibi farklı isimlerle anılabilmektedir. Aizanoi'un Kuzey Nekropolisi'nde (Özer 2013: 27, 40, Res. 3, 28) de açığa çıkartılmış olan bu tipteki mezarlar Kyzikos (Yaylalı 1991: 174, 187, Res. 4.), Parion (Kasapoğlu 2013: 126-134, Res. 157-160, 163-165, 169-170, 172, 174.), Kyme (Ürkmez 2014: 338-341, Res. 2-6), Laodikeia (Şimşek ve diğerleri 2011: 14) ve Gözlükule/Tarsus (Goldman 1950: 19, Fig. 64-66) gibi daha birçok merkezden de bilinmektedir.

2.1. 1 No.lu Mezar

Yüzeyin yaklaşık 40cm. altında tespit edilen 1 No.lu Mezar'ın üzeri üç adet pişmiş toprak stroter ile düz bir şekilde kapatılmıştır (Fig. 1-3). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu mezarın uzunluğu 2.03m., genişliği ise 43cm.'dir. Mezarın güneybatı bölümü, kuzeydoğu bölümüne göre aşağıya çöktüğü için eğimli bir görünüme sahiptir. Mezar içerisinde yanmış insan kemiği parçalarının yanı sıra küller ve yanmış odun parçaları tespit edilmiştir (Fig. 3). Ancak bireyin yatırılış yönü tespit edilememektedir. Kemiklerin yayıldığı alan 1.77m. uzunluğunda, 40cm. genişliğindedir. Mezarın kuzeydoğu ucunda, boynundan kırık ve eksik bir unguentarium gövdesi bulunmuştur (Kat. No. 1, Fig. 4, 16.1). Mezar içerisinde yapılan çalışmalarda büyük çoğunluğu mezar dış hattı üzerinde yer alan on dört adet kabara başlı demir raptiye bulunmuştur (Fig. 5).

1 No.lu Mezar'dan ele geçen ve Kat. No. 1'de sunulan unguentarium parçası torba gövdeli, düz dipli hali ile Bulbous Tipi unguentariumların bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Fig. 16.1).

MÖ 1. yüzyıl boyunca popüler olan Bulbous Tipi unguentariumların MS 1. yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir (Anderson-Stajanović 1987: 110, dipnot 29). Aizanoi örneği ile benzer profile sahip Bulbous Tipi unguentariumlar Laodikeia (Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 528, 558), Troia (Polat 2005: Kat. No. BK.45), Hierapolis (Indgjerd 2014: Tomb: T163d, No. 165), Parion (Ergürer 2012: Kat. No. 11, 16) ve Atina (Robinson 1959: Pl. 18, No. M 7) gibi farklı merkezlerde de karşımıza çıkmaktadır. Naim Arnas Koleksiyonu'nda da benzer unguentariumlar yer almaktadır (Mümin 2009: Lev. 56, Kat. No. 292). Ayrıca Çanakkale Müzesi'nde korunan bu tipte unguentariumlar bulunmaktadır (Aydın-Tavukçu 2006: Kat. No. 119, 123, 127). Burada sıraladığımız benzer profil sergileyen örnekler için MÖ 1. yüzyılın ortaları ile MS 1. yüzyılın ortaları içerisindeki tarih aralıklarının önerildiği görülmektedir. Aizanoi Kuzey Nekropolisi'nde bulunan bu tip unguentariumlar ise MÖ 1. yüzyılın ortası ile MS 1. yüzyılın ilk dörtlülüğü arasında tarihlendirilmiştir (Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Bulbous Formlu Tip 1).

Kat. No.1, 1 No.lu Mezar'ın hemen altında yer alan 2. No.lu Mezar aracılığı ile daha dar bir tarih aralığına verilebilir. 2. No.lu Mezar'da ele geçirilen Augustus dönemine (MÖ 27-MS 14) ait seramiklerin 1 No.lu Mezar için terminus post quem sağlamasından hareketle, 1 No.lu Mezar'ın Augustus döneminden önceye ait olamayacağı anlaşılmaktadır.

2.2. 2 No.lu Mezar

1 No.lu Mezar'ın hemen 5cm. altında tespit edilen 2 No.lu Mezar, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu olup uzunluğu 1.74m., genişliği ise 48cm.'dir. Bu mezarın üzeri, uzunlukları ortalama 74cm. olan dört adet pişmiş toprak stroter ile düz bir şekilde kapatılmıştır (Fig. 1, 6-7). Ayrıca mezarın kuzeydoğu ucunda pişmiş toprak bir stroter parçası dikine yerleştirilerek mezar sınırlandırılmıştır. 1 No.lu Mezar'da olduğu gibi bu mezar içerisinde de yanmış insan kemiği parçaları, küller ve yanık odun parçaları açığa çıkarılmıştır (Fig. 7). Kremasyon kalıntılarının tespit edildiği alan 1.63m. uzunluğunda, 30cm. genişliğindedir ve bireyin yatırılış yönü yine tespit edilememektedir.

Bu mezarın buluntuları içerisinde; ince cidarlı bir bardağa ait parçalar (Kat. No. 2, Fig. 8, 16.2), bir kandil (Kat. No. 3, Fig. 8, 16.3) ve Bulbous Tipi pişmiş toprak unguentarium parçalarının (Kat. No. 4-5, Fig. 8, 16.4-5) yanı sıra yirmi sekiz tane de kabara başlı demir raptiye (Fig. 9) yer almaktadır. Demir raptiyelerin 1 No.lu Mezar'a benzer bir şekilde, yoğun olarak mezarın sınır hatlarından ele geçmesi dikkat çekmektedir.

Kat. No. 2'de sunulan bardak (Fig. 16.2), İnce Duvarlı/Cidarlı Seramikler (Thin Walled Ware) sınıfına dahildir. Bu tür ince cidarlı malların üretildikleri tarih aralığı çok uzun bir süreci kapsasa da Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki merkezlerde özellikle MÖ geç 1. yüzyıl-MS 1. yüzyılda (Erken İmparatorluk Dönemi) karşılaştığı ve yoğun olarak kullanıldıkları bilinmektedir (Hayes 2008: 95-101; Şahin 2018: 335-336). Aizanoi'da daha önceki yıllarda yapılan kazılarda bu tip bardakların hem ithal (Doğu Sigillata B grubu altında değerlendirilen söz konusu örnekler için bkz. Ateş 2003: 185, Kat. Nr. 349-350) hem de yerel üretim (Atik 1995: 732-733, Kat. Nr. 7-8, Abb. 3a-b) örnekleri tespit edilmiştir ve bunlar Erken İmparatorluk dönemiyle ilişkilendirilmektedir.

Kat. No. 2'de sunulan bardak, kötü pişirime sahiptir ve üzerinde herhangi bir astar kalıntısı bulunmamaktadır. Aizanoi'da üretildiği tespit edilen kırmızı astarlı seramiklerin kilinde neredeyse her zaman yüksek mika içeriğinin olduğu bilinmektedir (Ateş 2003: 47) ki; bu durum Kat. No. 2 için de geçerlidir. Bu bardak, kırmızımsı sarı (5YR 6/6) hamur rengi ile de Aizanoi'da tespit edilmiş ince cidarlı yerel ürünlerle (Aizanoi'da tespit edilen ince cidarlı seramiklerin astar ve kil renkleri için bkz. Atik 1995: 732) uyum içerisinde ve ithal ürünlerden kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Nitekim, kötü pişirime sahip olması nedeniyle astarının tamamen dökülmüş olması da onun yerel üretim olduğunu gösterir.

Aizanoi örneğinin profil açısından en yakın benzerlerini Ephesos (Ladstätter 2005: Taf. 155-156, No. 149, 153, 171, 175; Ladstätter 2010: Taf. 172, No. K858), Miletos (Şahin 2018: 341, Fig. 7, No. 5), Atina (Hayes 2008: Fig. 46, No. 1515 (P35030)) ve Gallia'daki Cavaillon (Ricci 1985: Tav. LXXXVIII, No. 6) buluntuları içerisinde görmek mümkündür ve bu merkezlerden ele geçen bütün benzer örnekler de Augustus dönemine işaret etmektedir.

Kat. No. 3'te yer alan kandil (Fig. 16.3), çift konik profilli gövdesi, alt ve üst yarısının birleşim yerindeki keskin profili, uzun ve üst yüzeyi düz burnu ile literatürde Ephesos Tipi kandil (Walters 1914: 46-50) olarak anılan kandil grubuna ait bir örnektir. Bu kandillerin üretim sürecine yönelik genel kanı; ilk olarak MÖ 2. yüzyılda ortaya çıktıkları ve MS 1. yüzyılın ilk dörtlüğü içlerine kadar üretildikleri yönündedir (Bruneau 1965: 53; Fragnoli, P., Ugarković, M., Sterba, J. H. ve Sauer, R. 2022: 3; Günay-Tuluk 1996: 49-51; Gürler 1999: 723-724; Howland 1958: 166; Mitsopoulos-Leon 2007: 76-77, 80; Öztürk 2003: 57). Farklı alt tiplerle karşımıza çıkabilen Ephesos Tipi kandillerin söz konusu alt tipleri arasında kronolojik anlamda büyük fark bulunmadığı ve bu tip kandillerin Ephesos haricinde başka merkezlerde de üretildiği bilinmektedir (Fragnoli ve diğerleri 2022: 2; Günay-Tuluk 1996: 50-51; Howland 1958: 166).

Ephesos Tipi kandillerde başlıca iki tip burun bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde burnun uç kısmı, başka bir deyişle fitil deliğinin etrafı ok ucu şeklinde üçgen olarak şekillendirilmişken, diğerinde yuvarlak/oval formdadır. Ephesos Tipi kandillerin üretildiği süreç boyunca söz konusu iki farklı burun tipinin yan yana varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir (Bailey 1975: 90; Broneer 1930: 68). Bunun yanı sıra yuvarlak burunlu kandillerin diğer tipe göre daha geç bir tarihte ortaya çıkmış olabileceği, ancak diğer tipin ortadan kalkmayıp birlikte kullanıldıkları da önerilmektedir (Günay-Tuluk 1996: 49; Gürler 1999: 724; Howland 1958: 167). Nitekim, Atina'da yuvarlak burunlu kandillerin MÖ 86'daki Sulla istilasından önce bulunmadığı tespit edilmiştir (Howland 1958: 167). Yuvarlak burunlu kandillerin MÖ 1. yüzyılın ortaları ve sonrasındaki yıllarında ortaya çıkmış olabileceğine yönelik yorumlar da mevcuttur (Howland 1958: 167). Korinth'den ele geçen örneklerin de MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başladığı belirtilmektedir (Broneer 1930: 70, 162, Fig. 88, No. 335; Gürler 1999, 724).

Yuvarlak burunlu olan Kat. No. 3 ile karşılaştırma yapılabilecek tespit edebildiğimiz yegâne örnek Ephesos buluntuları içerisinde yer almaktadır ve MÖ 1. yüzyıl-Augustus dönemi ile ilişkilendirilmektedir (Ladstätter, Galik, Iro, Pfisterer, Rathmayr, Scheibelreiter, Schwaiger, ve Teichmann 2005: 252, Abb. 21.1, 22.1). Ephesos örneği, üçgen burnu ile Aizanoi örneğinden farklılık sergilese de aynı bezemeye sahip olup, gövde ve discus profili bakımından en yakın benzer olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, Kat. No. 3'ü aynı mezardan ele geçen Augustus dönemine ait bardağı (Kat. No. 2) da göz önünde bulundurarak aynı döneme tarihlenmek mümkündür.

Ephesos Tipi kandiller genellikle gri hamurlu ve gri ya da siyah astarlı ürünler olarak karşımıza çıkarken (Bailey 1975: 90; Broneer 1930: 69; Howland 1958: 167), kulpu korunmamış olan Aizanoi örneği kırmızımsı sarı renkte (5YR 6/6), mika katkılı hamura sahiptir. Astarı büyük oranda aşınmış olmakla birlikte, yüzeyinde birkaç küçük alanda gözlenebilen kırmızımsı sarı renkteki (5 YR 6/8) soluk astar kalıntıları ve mikalı hamuru, yerel üretim (Aizanoi'dan ele geçen kırmızı astarlı ithal ve yerel üretim seramikler için bkz. Ateş 2003) olabileceğini göstermektedir. Diğer merkezlerden ele geçen bu tip kandiller içerisinde bütün profil detayları açısından birebir benzerinin tespit edilememesi de bununla ilişkili olmalıdır. Kat. No. 3'ün yerel üretim olması, model aldığı Ephesos örneklerinin iç pazarda belli bir popüleriteye ulaşmasının ardından Aizanoi'da da benzerlerinin üretilmiş olduğunu düşündürür. Bu durumun zamansal açıdan Augustus dönemine tekabül etmesi de uygun görülmektedir.

Bu mezar içerisinden parçalar halinde ele geçen Bulbous Tipi iki unguentariumdan Kat. No. 4'ün ağız kenarının büyük bir kısmı eksik olsa da tam profil vermektedir. Gövde ve boynu korunmuş

olan Kat. No. 5'in ise ağız kısmı eksiktir (Fig. 16.4-5). Küresel olan gövdeleriyle, çalışmamızda değerlendirilen diğer örneklerden farklılık gösteren bu unguentariumların karşılaştırma yapılabilecek benzer örneklerini; Troia (Polat 2005: Kat. No. BK.05), Parion (Ergürer 2012: Kat. No. 29), Atina (Boulter 1963: Pl. 46, M2) gibi merkezlerde görmek mümkündür. Aizanoi'da daha önceki yıllarda yapılan çalışmalardan da bilinen (Atik 1995: 736-737, Kat. 17, Abb. 6a, Abb. 7f) küresel gövdeli unguentariumların, Kuzey Nekropolis'ten ele geçen örnekleri MÖ 1. yüzyılın ortası ile MS 1. yüzyılın ilk dörtlülüğü arasına tarihlendirilmiştir (Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Kat. No. 16). Diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekler ise genellikle MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiş olup, bunlar içerisinde yüzyılın başlarına ya da ilk yarısına tarihlenen örnekler de bulunmaktadır. Bu mezardan ele geçen ve Augustus dönemine ait olan bardağı (Kat. No. 2) dikkate alarak gerek unguentariumları gerekse mezarı bu döneme tarihlemek mümkündür.

2.3. 3 No.lu Mezar

3 No.lu Mezar (Fig. 1, 10-11), kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu olup, mezarın üzeri altı adet pişmiş toprak stroterin çatı formu oluşturacak biçimde birbirine dayandırılması/çatılmasıyla kapatılmıştır. Mezarın uç kısımları ise birer kireçtaşı dikilerek kapatılmıştır. Mezarın uzunluğu 1.90m., genişliği ise 55cm.'dir. Bu mezarda, diğerlerinden farklı olarak, kremasyon kalıntıları (Fig. 11) içerisinde kuzeybatı uçta tespit edilen kafatası parçaları, bireyin yatırılış yönünün anlaşılabilmesini sağlamaktadır.

Mezar içerisinde yapılan çalışmalar esnasında güneydoğuda, Bulbous Tipi iki unguentariuma ait parçalar (Kat. No. 6-7, Fig. 16.6-7) ve bir diğer unguentariuma ait dip parçası (Kat. No. 8, Fig. 16.8) tespit edilmiştir. Mezar içerisinden ele geçen en önemli buluntu ise kuzeybatıda, kafatası kalıntısına yakın bir alanda ele geçen bronz bir Augustus sikkesidir (Kat. No. 9, Fig. 16.9). Diğer iki mezarda olduğu gibi bu mezarda da demir raptiyelerle karşılaşılmıştır. Mezarın içerisinden ve çevresinden on iki adet demir raptiye ve on bir adet çeşitli demir aksam ve çivi parçaları bulunmuştur (Fig. 12).

Kat. No. 6'da sunulan unguentarium ilk bakışta Kat. No. 2-3'teki unguentariumları hatırlatmakla beraber, gövdenin daha yüksek olması, küresel olmaması ve ters ovoid profile sahip olması gibi özellikleri ile farklılıklar sergilemektedir (Fig. 16.6). Bu bağlamda, karşılaştırma yapılabilecek benzer örneklerini; Parion (Ergürer 2012: Kat. No. 11, 17, 24, 32), Ephesos (Ladstätter 2005: Taf. 156, No. K 189), Laodikeia (Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 558-559, 666, 672), Atina (Robinson 1959: Pl. 5, No. G 98) gibi merkezlerin yanı sıra İzmir Müzesi (Günay 1989: Kat. No. 97, Çiz. XXIIIa, Lev. XXIg) ve Çanakkale Müzesi'nde (Aydın-Tavukçu 2006: Çiz. 68, Kat. No. 122) korunan unguentariumlar arasında görmek mümkündür. Benzer profil sergileyen bu örnekler, genel olarak MÖ 1. yüzyılın ortaları ile MS 1. yüzyıl ortaları arasındaki tarihlere aittir. Ayrıca, bunlar içerisinde direkt Augustus dönemine tarihlendirilmiş örnekler de bulunmaktadır (Ladstätter 2005: Taf. 156, No. K 189; Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 558-559, 666, 672). Aizanoi'un Kuzey Nekropolisi'nden ele geçmiş olan benzerleri ise MÖ 1. yüzyılın ortası ile MS 1. yüzyılın ilk dörtlülüğü arasına tarihlendirilmiştir (Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Kat. No. 7, 9-10).

Aynı mezardan ele geçen ve birlikte değerlendirilebilecek olan Kat. No. 7 ve 8 ise daha silindirik bir gövdeye sahiptir (Fig. 16.7-8). Karşılaştırma yapılabilecek benzer profilli unguentariumları, Parion (Ergürer 2012: Kat. No. 34), Laodikeia (Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 677-681), Patara (Dündar 2006: Kat. No. U134), Tralleis (Saraçoğlu 2011: Kat. No. 42), Atina (Robinson 1959: Pl. 18, No. M 7) gibi daha birçok farklı merkezde (Camilli 1999: Tav. 35, C11.2.2) ve Naim Arnas Koleksiyonu'nda (Mümin 2009: Lev. 56, Kat. No. 292, 295) görmek mümkündür. Sözü edilen benzer örnekler, bu tip unguentariumların genel olarak MÖ 1. yüzyılın ortaları ile MS 1. yüzyıl ortaları arasında kullanıldıklarını göstermektedir. Laodikeia buluntuları içerisindeki çok sayıdaki benzer örneğin ise Augustus dönemine ait olduğu tespit edilmiştir (Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 677-681).

3 No.lu Mezar'ın en önemli buluntusu olan Asia Eyaletinde (Ephesos) basılmış MÖ 25 civarına tarihli bronz Augustus sikkesi (Kat. No. 9, Fig. 16.9) (Benzer örnekler için bkz. BMCR: 117, No. 731; RIC 1: 80, No. 486; RPC 1: No. 2235) ve diğer merkezlerden ele geçen benzer unguentariumlar içerisinde direkt Augustus dönemine (MÖ 27-MS 14) tarihli örneklerin bulunması, bu mezarın ve içerisinde ele geçen unguentariumların söz konusu döneme ait olduğunu göstermektedir.

2.4. 4 No.lu Mezar

1 ve 2 No.lu mezarlarda olduğu gibi 4 No.lu Mezar'da⁴ da mezar kapağı olarak kullanılan stroterin mezar üzerine yatay bir biçimde düz olarak yerleştirildiği görülmektedir. Ancak söz konusu diğer iki mezardan farklı olarak, bu mezarda sadece bir stroterin parçaları korunabilmiştir (Fig. 13). Yüzey seviyesinden sadece 30cm. derinlikte olan mezarın kısmen tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık doğu-batı doğrultulu olan mezarın korunabilen uzunluğu 1.30m., genişliği ise 62cm.'dir. Mezar içerisinde kremasyon kalıntılarının (Fig. 14) yanı sıra mezarın doğu ucunda pişmiş toprak bir kandil açığa çıkarılmıştır (Kat. No. 10, Fig. 15-16.10).

Kat. No. 10'da sunulan yuvarlak burunlu Ephesos Tipi kandilin omuzundaki bezeme aşırı tahrip olması nedeniyle anlaşılabilir değildir. Discusu ile burnu arasında ise Ephesos Tipi kandillerde sevilerek kullanılan kabartma bir mask yer almaktadır (Masklı örnekler için bkz. Broneer 1930: 162, Fig. 88, No. 335; Bruneau 1965: Pl. 13-16, 18-20; Fragnoli ve diğerleri 2022: Fig. 2b; Günay-Tuluk 1996; Çiz. 10b, 18b; Gürler 2002: Kat. No. 2). Gri hamurlu olan kandilin yüzeyinde yer yer siyah astar kalıntıları gözlenebilmektedir. Aizanoi örneği ile karşılaştırma yapılabilecek benzer örnekleri MÖ 2. yüzyılın son dörtlülüğü ile MS 1. yüzyılın ilk dörtlülüğünü kapsayan sürece tarihlendirilen Delos buluntuları (Bruneau 1965: Pl. 14, No. 2603, Pl. 15, No. 2761, Pl. 16, No. 2894, 2914, Pl. 19, No. 3178) içerisinde görmek mümkündür. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı-1. yüzyıla tarihlendirilen ve genel hatları ile karşılaştırma yapılabilecek benzer discus profiline sahip bir diğer kandil Milet Müzesinde yer almaktadır (Günay-Tuluk 1996: kat. No. 72, Çiz. 12a). Bunlara ek olarak, gövde ve discus profiline en yakın benzerlerini Metropolis'ten ele geçen ve MÖ 1. yüzyıla tarihlenen kandiller arasında görmek mümkündür (Gürler 2002: Kat. No. 7, 13, 15). 4 No.lu Mezar'a 200m. mesafede yer alan, Augustus dönemine tarihlendirdiğimiz, gömü tipi ve mezar tipolojisi aynı olan diğer mezarlar, bu mezarın da yaklaşık aynı tarihler civarına ait olabileceğini düşündürmektedir.

3. Sonuç

Aizanoi'da, 2022-2023 yılı kazı sezonlarında kentin güneydoğusunda yapılan sondaj çalışmalarında açığa çıkarılan dört kremasyon mezar -her ne kadar az sayıda olsalar da- buldukları konumları gereği, bu kent için yeni veriler sunması açısından önem taşımaktadır.

Yapılan incelemeler, cenazenin toprağa kazılan çukur içerisine yerleştirildikten sonra yakma işleminin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yakma işlemi sonrasında kalıntıların üzerinin pişmiş toprak stroterlerle kapatılarak mezarın oluşturulduğu ve ardından bunun üstüne toprak doldurularak çukurun kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu mezarların üçünden (1-3 No.lu mezarlar) uzunlukları 1-1.5cm.'yi geçmeyen, toplamda elli dört adet kabara başlı demir raptiyenin yanı sıra az sayıda daha uzun demir çivi ve çeşitli demir aparat parçaları da ele geçmiştir. Bilim insanları tarafından antik çağ mezarlarında karşılaşılan bu tarz buluntuların fonksiyonları hakkında çeşitli öneriler getirilmiştir. Uzun çiviler ve aparat parçaları genellikle cenazenin taşındığı ahşap tabut/sanduka veya sedyelerle ilişkilendirilmiştir. Daha kısa raptiye/çiviler ise genellikle ölünün özel eşyalarının ya da mezar hediyelerinin konulduğu ahşap kutular ve deri ayakkabılarla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca bunların *ekphora*

⁴ Kazı raporlarında 142 Ada / 4 Parsel, Mezar-1 olarak adlandırılmıştır.

esnasında cenazenin sedyeden düşmemesi için *stroma*'nın sabitlenmesi için kullanılmış olabileceği de önerilmektedir (Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Özer 2013: 38, 55). 1-3 No.lu mezarlarda bunların daha çok mezarların sınır hatlarından ele geçmiş olması dikkat çekmektedir. Çivi ve aparat parçalarına göre sayıları çok daha fazla olan raptiyeler, bir sanduka ya da sedyeyi oluşturan ahşap parçaların birbirine bağlanmasında kullanılamayacak kadar küçük ölçülü ve zayıftır. Diğer yandan, mezarların özellikle dış hatlarına olmak üzere hemen hemen her yere dağılmış olmaları, deri ayakkabılarla ilişkili olamayacaklarını düşündürmektedir. Eğer öyle olsaydı bunların mezarlarda ayak kemiklerinin olduğu alanda çok daha yoğun olarak bulunmaları gerekirdi. Dolayısıyla raptiyelerin bulunduğu konumlarından hareketle; bunların cenaze seremonileri esnasında kullanılan *stroma*, *endyma*, *pharos* ve *epiiplema* gibi kumaşları, ahşap sedyeye sabitlemek için kullanıldıkları yönündeki yorumlara katılmak mümkündür. Daha uzun boyutlu demir çiviler ve aparat parçaları ise söz konusu sedye veya ahşap kutularla ilişkilendirilebilir. Sedyenin mezar çukuru içerisindeki odun yığınının (*rogus*) üzerine yerleştirildikten sonra yakma işleminin yapılmış olabileceği önerilebilir ki; bu görüşleri destekleyen veriler Aizanoi Kuzey Nekropolisi'nden de bilinmektedir (Özer 2013: 38-39, 55).

Gömü tipi, mezar tipolojisi ve buluntuları (Unguentariumlar için bkz. Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Bulbous Formlu Tip 1-2) açısından çalışmamızın konusunu oluşturan mezarlarla birebir benzerlik gösteren örnekler Aizanoi Kuzey Nekropolisi'nde de bulunmaktadır (Özer 2013: 26-28, 36-38, Res. 4-5, 18-21, 24) ve sözü edilen mezarlar MÖ 1. yüzyıl ortaları-Tiberius dönemi arasına tarihlenmiştir (Özer 2013: 56, Mezar 4, 6-7, 11-12, 14, 16). Bu bağlamda, kentin güneydoğusunda yeni tespit edilen ve çalışma konumuzu oluşturan mezarların da aynı süreç içerisindeki tarihlere ait olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim, değerlendirdiğimiz mezar buluntuları Augustus dönemine işaret etmektedir.

Dört bir tarafı nekropolislerle çevrili olan Aizanoi'da, Kuzey Nekropolis kent merkezinin yaklaşık 750-800m. kuzeyinde başlayıp, tiyatronun yaslandığı yamacın kuzey, doğu ve batısına doğru geniş bir alana yayılmaktadır. Daha uzak mesafedeki Güney Nekropolis kent merkezinin kuş uçuşu yaklaşık 2km. güneyinde yer almaktadır. Batı Nekropolis ise kent merkezine ortalama 350-400m. gibi daha yakın bir mesafeden başlamaktadır. Kentin doğu tarafında yer alan Yalakkaya Nekropolisi veya Doğu Nekropolis olarak anılan gömü alanı ise kent merkezine yaklaşık 1.3km. mesafede yer almaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan ve kent merkezinin yaklaşık 700m. güneydoğusunda tespit edilen dört mezar, Aizanoi'da bugüne kadar bilinmeyen yeni bir gömü alanının varlığına işaret etmesi açısından çok önemlidir. Bölge halkı ile yaptığımız görüşmelerle; yeni tespit edilen bu gömü alanı ile Yalakkaya Mevkii'ndeki gömü alanı arasındaki arazinin bir kısmını kaplayan modern binaların yapımı esnasında da benzer tarzda çok sayıda mezarla karşılaşıldığı ancak kayıt altına alınmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu durum, söz konusu iki gömü alanının birbiri ile bağlantılı olabileceğini ve birlikte Doğu Nekropolisi oluşturduklarını düşündürmektedir.

Aizanoi'da bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılar daha çok, kentin içinden akan Penkalas Çayı'nın batı tarafında gerçekleştirilmiştir. Penkalas'ın doğu/güneydoğusundaki arazilerin çok büyük bir kısmının özel mülkiyete ait olması, burada kazı çalışmalarının sınırlı alanlarda yapılabilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, bugüne kadar yerleşim alanının bu yöne doğru ne kadar ilerlediğini anlamaya yönelik bir kazı çalışması yapılamamıştır. Bu bağlamda, çalışmamız kapsamında değerlendirilen mezarların tespiti, Erken İmparatorluk Döneminde yerleşim alanının doğu/güneydoğuya doğru en fazla ne kadar genişleyebileceğini göstermesi, bir başka deyişle yerleşim alanının bu yöndeki sınırlarının belirlenmesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir.

4. Katalog

Kat. No: 1

Env. No: AJE-01

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 1 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Dip Çapı: 2.1cm. Korunan Yükseklik: 7.1cm.

Hamur: Mika, kireç ve taşçık içeren, 7.5YR 6/4 (açık kahverengi) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Robinson 1959: pl. 18, no. M 7; Polat 2005: Kat. No. BK.45; Aydın-Tavukçu 2006: Kat. No. 119, 123, 127; Mümin 2009: Lev. 56, Kat. No. 292; Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 528, 558; Ergürer 2012: Kat. No. 11, 16; Indgierd 2014: Tomb: T163d, No. 165.

Kat. No: 2

Env. No: AJF-01

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 2 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Ağız Çapı: 7.8cm. Dip Çapı: 5.2cm. Yükseklik: 10.5cm.

Hamur: Mika içeren, 5YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Ricci 1985: Tav. LXXXVIII, No. 6; Atik 1995: 732-733, Kat. Nr. 7-8, Abb. 3a-b; Ladstätter 2005: Taf. 155-156, No. 149,153, 171, 175; Hayes 2008: Fig. 46, No. 1515 (P35030); Ladstätter 2010: Taf. 172, No. K858; Şahin 2018: 341, Fig. 7, No. 5.

Kat. No: 3

Env. No: AJF-02

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 2 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Dip Çapı: 4cm. Yükseklik: 3.5cm.

Hamur: Mika içeren, 5YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Ladstätter ve diğerleri 2005: Abb. 21.1, 22.1.

Kat. No: 4

Env. No: AJF-03

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 2 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Ağız Çapı: 3cm. Dip Çapı: 2.2cm. Yükseklik: 12.6cm.

Hamur: Az mika, kireç ve taşçık içeren, 7.5YR 6/6 (kırmızımsı sarı) - 7.5YR 5/4 (kahverengi) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Boulter 1963: Pl. 46, M2; Atik 1995: 736-737, Kat. 17, Abb. 6a, Abb. 7f; Polat 2005: Kat. No. BK.05; Ergürer 2012: Kat. No. 29; Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Kat. No. 16.

Kat. No: 5

Env. No: AJF-28

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 2 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Dip Çapı: 2.4cm. Korunan Yükseklik: 11.7cm.

Hamur: Mika ve kireç içeren, 7.5YR 5/2 (kahverengi) - 10YR 4/2 (koyu grimsi kahverengi) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Boulter 1963: Pl. 46, M2; Atik 1995: 736-737, Kat. 17, Abb. 6a, Abb. 7f; Polat 2005: Kat. No. BK.05; Ergürer 2012: Kat. No. 29; Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Kat. No. 16.

Kat. No: 6

Env. No: AJG-04

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 3 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Ağız Çapı: 3.2cm. Dip Çapı: 3.2cm. Yükseklik: 17.65cm.

Hamur: Mika ve kireç içeren, 7.5YR 6/4 (açık kahverengi) - 2.5YR 6/2 (soluk kırmızı) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Robinson 1959: pl. 5, no. G 98; Günay 1989: Kat. No. 97, Çiz. XXIIIa, Lev. XXIg; Ladstätter 2005: Taf. 156, No. K 189; Aydın-Tavukçu 2006: Çiz. 68, Kat. No. 122; Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 558-559, 666, 672; Ergürer 2012: Kat. No. 11, 17, 24, 32; Korkmaz ve Buz 2013: 67, Tab. 1, Kat. No. 7, 9-10.

Kat. No: 7

Env. No: AJG-03

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 1, 3 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Ağız Çapı: 2.6cm. Dip Çapı: 2.4cm. Yükseklik: 15.3cm.

Hamur: Az miktarda mika ve kireç içeren, 7.5YR 6/4 (açık kahverengi) - 2.5Y 6/2 (açık kahverengimsi gri) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Robinson 1959: pl. 18, no. M 7; Camilli 1999: Tav. 35, C11.2.2; Dündar 2006: Kat. No. U134; Mümin 2009: Lev. 56, Kat. No. 292, 295; Saraçoğlu 2011: Kat. No. 42; Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 677-681; Ergürer 2012: Kat. No. 34.

Kat. No: 8

Env. No: AJG-05

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 4, 3 No.lu Mezar içi / 2022.

Ölçüleri: Dip Çapı: 2.9cm. Korunan Yükseklik: 4.1cm.

Hamur: Mika ve kireç içeren, 7.5YR 5/4 (kahverengi) - 5YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Robinson 1959: pl. 18, no. M 7; Camilli 1999: Tav. 35, C11.2.2; Dündar 2006: Kat. No. U134; Mümin 2009: Lev. 56, Kat. No. 292, 295; Saraçoğlu 2011: Kat. No. 42; Şimşek ve diğerleri 2011: Kat. No. 677-681; Ergürer 2012: Kat. No. 34.

Kat. No: 9

Env. No: AJG-20

Buluntu Yeri ve Yılı: 148 Ada / 2 Parsel, Sondaj 4, 3 No.lu Mezar içi / 2022.

AE., Çap: 2.7cm., Ağırlık: 10gr.

Ön Yüz: Sağ profilden verilmiş İmparator Augustus başı ve CA[ESAR].

Arka Yüz: Defne çelengi içerisinde AVGVSTVS.

Dönemi: Augustus (MÖ 25 civarı).

Darphane: Ephesos?

Karşılaştırma Örnekleri: BMCR: 117, No. 731; RIC 1: 80, No. 486; RPC 1: No. 2235.

Kat. No: 10

Env. No: AJH-01

Buluntu Yeri ve Yılı: 142 Ada / 4 Parsel, Sondaj 1, 4 No.lu Mezar içi / 2023.

Ölçüleri: Dip Çapı: 4.5cm. Yükseklik: 3.2cm.

Hamur: Mika içeren, 5Y 4/1 (gri) renkte hamur.

Karşılaştırma Örnekleri: Bruneau 1965: Pl. 14, No. 2603, Pl. 15, No. 2761, Pl. 16, No. 2894, 2914, Pl. 19, No. 3178; Günay-Tuluk 1996: Kat. No. 72, Çiz. 12a; Gürlü 2002: Kat. No. 7, 13, 15.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Anderson-Stajanović, V. R. (1987). The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria, *AJA* 91(1), 105-122.

Ateş, G. (2003). *Die Rote Feinkeramik von Aizanoi als lokaler Kulturträger*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ruprecht Karls Üniversitesi, Heidelberg.

Atik, N. (1995). Die Keramik von Aizanoi Vorbericht, *AA*, 729-739.

Aydın-Tavukçu, Z. (2006). *Parion nekropolü 2005 yılı buluntuları*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Bailey, D. M. (1975). *A Catalogue of the Lamps in the British Museum I, Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*. London: British Museum Publications.

BMCR. Mattingly, M. A. (1923). *Coins of the Roman Empire in the British Museum Volume I, Augustus to Vitellius*. London: Oxford University Press.

Boulter, C. G. (1963). Graves in Lenormant Street, Athens, *Hesperia*, 32, 133-137.

Broneer, O. (1930). *Terracotta Lamps, Corinth, Vol. IV/2*. Athens: Hestia Press.

Bruneau, P. (1965). *Les Lampes, Delos XXVI*. Paris: Éditions E. de Boccard.

Camilli, A. (1999). *Ampullae Balsamari Ceramiche Di Eta Ellenistica e Romana*. Roma: Fratelli Palombi Editori.

Dündar, E. (2006). *Hellenistik ve Roma dönemleri Patara Unguentariumları*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Ergürer, H. E. (2012). *Parion Roma dönemi seramiği*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Fellows, C. (1838). *A Journal written during an Excursion in Asia Minor*. London: Richard and John E. Taylor.

Fragoli, P., Ugarković, M., Sterba, J. H. ve Sauer, R. (2022). Looking for Ephesian workshops: an integrated petrographic, geochemical, and chrono-typological approach to Late Hellenistic Ephesos lamps, *Archaeological and Anthropological Sciences* 14(19), 1-23.

Günay, G. (1989). *İzmir Müzesi'nde bulunan unguentariumlar*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi, İzmir.

Günay-Tuluk, G. (1996). *İonia Bölgesi'nde Hellenistik dönem kandiller*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Goldman, H. (1950). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Vol. I. Text, *The Hellenistic and Roman Periods*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gürler, B. (1999). Tire'nin Eski Oba Köyü'nde Bulunmuş Bir Mezar Grubu, *Bellekten*, LXIII, (238), 721-724.
- Gürler, B. (2002). Ephesos Lampen aus Metropolis/Ionien, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 71, 133-147.
- Hamilton, J. W. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. 1. London: William Clowes and Sons.
- Hayes, J. W. (2008). *Roman Pottery: Fine-Ware Imports, (The Athenian Agora, Vol. 32)*. New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
- Howland, R. H. (1958). *Greek Lamps and Their Survivals (The Athenian Agora, Vol. 4)*. Princeton/New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
- Indgjerd, H. (2014). *The Grave Goods Of Roman Hierapolis an Analysis of the Finds from Four Multiple Burial Tombs*, [Unpublished master's thesis]. Department of Archaeology, Conservation and History University, Oslo.
- Kasapoğlu, H. (2013). Nekropol. C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın parlayan kenti Parion*, içinde (ss. 107-136). İstanbul: Ege Yayınları.
- Korkmaz, H. ve Buz, U. (2013). Aizanoi 2012 Kazı Sezonu Kuzey Nekropolis unguentariumları. E. Özer, (Ed.), *Aizanoi I*, içinde (ss. 58-76). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ladstätter, S. (2005). Keramik. H. Thür (Ed.), *Hanghaus 2 in Ephesos, Die Wohneinheit 4. Baubefund, Ausstattung, Funde, FiE 4 8/6*, içinde (ss. 230-358). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ladstätter, S. (2010). Süd- und Westportikus, *Das sog. Lukasgrab in Ephesos, (Forschungen in Ephesos IV/4)*, içinde (ss. 250-315). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ladstätter, S., Galik, A., Iro, D., Pfisterer, M., Rathmayr, E., Scheibelreiter, V., Schwaiger, H. ve Teichmann, M. (2005). Die Grabungen des Jahres 2004 im Hanghaus 2 in Ephesos, *ÖJH* 74, 247-276.
- Le Bas, M. P. (1888). *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, publiées et commentées par Salomon Reinach, Ancien membre de L'École française d'Athènes attaché des Musées Nationaux. Paris: Salomon Reinach.
- Mitsopoulos-Leon, V. (2007). Die Lampen, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos: Funde Klassischer bis Römischer Zeit - Forschungen in Ephesos, Band 9/2/3*, içinde (ss. 64-111). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Mümin, G. (2009). *Naim Arnas Koleksiyonu Hellenistik ve Roma Dönemi Seramik Eserleri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Naumann, R. (1979). *Der Zeustempel zu Aizanoi*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Özer, E. (2013). Aizanoi Kuzey Nekropolis 2012 sezonu, E. Özer (Ed.), *Aizanoi I*, içinde (ss. 25-58). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Özer, E. (2014). Aizanoi 2012 yılı çalışmaları, 35. *KST II*, Muğla, 324-342.
- Özer, E. (2015). Aizanoi kazısı 2013 yılı çalışmaları, 36. *KST III*, Ankara, 159-184.
- Özer, E. (2017). Aizanoi 2014-2015 sezonu kazı ve araştırmaları, 38. *KST III*, Ankara, 275-296.

- Özer, E., Türkan, A. ve Erdiñç, Z. (2022). Aizanoi Antik Kenti 2019 ve 2020 Kazı Sezonları Kazı ve Araştırmaları. A. Özme (Ed.), *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C. 2, içinde (ss. 19-36). Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (2003). *Kyzikos kandilleri*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Polat, B. A. (2005). *Troia'nın Hellenistik ve Roma Dönemi Nekropolleri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Rheidt, K. (2010). *Aizanoi und Anatolien: Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien*. Mainz: Philipp von Zabern.
- RIC 1. Sutherland, C. H. V. (1984). *The Roman Imperial Coinage Volume 1. from 31 B.C. to A.D. 69*. Sutherland C. H. V., Carson R. A. G. (Eds.), London: Spink and Son Ltd.
- Ricci, A. (1985). Ceramica a Pareti Sottili. In *Enciclopedia Dell'arte Antica Classica e Orientale*, (pp. 231-357), Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.
- Robinson, H. S. (1959). *Pottery of the Roman Period: Chronology (The Athenian Agora, Vol. 5)*. Princeton/New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
- RPC 1. Burnett, A., Amandry, M. ve Ripollès, P. P. (1992). *Roman Provincial Coinage Vol. I. from the Death of Caesar to the Death of Vitellius (44 BC-AD 69)*. London – Paris: British Museum Press - Bibliotheque Nationale.
- Saraçoğlu, A. (2011). Hellenistic and Roman Unguentaria from the Necropolis of Tralleis, *Anatolia*, 37, 1-42.
- Strabon, *Geographika* (A. Pekman, Çev.). 2000. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- şahin, R. (2018). Miletos'tan ele geçen ince cidarlı keramikler ve üretim yerleri sorunu, *Mediterranean Journal of Humanities* VIII/1, 335-353.
- şimşek, C., Okunak, M. ve Bilgin, M. (2011). *Laodikeia Çalışmaları 1.2 (Laodikeia Nekropolü 2004-2010 Yılları)*. C. şimşek (Ed.), İstanbul: Ege Yayınları.
- Texier, C. (1862). *Asie Mineure: description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnese d'Asie*. Paris: L'Institut de France.
- Türkan, A. (2023). Aizanoi in Late Antiquity: Disintegration of Polis, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 477-498.
- Türktüzün, M. (1992). *Çavdarhisar (Aizanoi) Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı, MKKS II*, Ankara, 81-94.
- Türktüzün, M. (1993a). *Zwei Säulensarkophag aus der Südwestnekropole in Aizanoi*, AA, 517-526.
- Türktüzün, M. (1993b). *Çavdarhisar (Aizanoi) Nekropolü Kurtarma Kazısı, MKKS III*, Ankara, 151-166.
- Ürkmez, Ö. (2014). Aiolis Kymesi'nden Samurlu 877 Nekropolisi, *Colloquium Anatolicum*, XIII, 337-381.
- Walters, H. B. (1914). *Catalogue of Greek and Roman lamps in the British Museum*. Oxford: University Press.
- Yaylalı, A. (1991). Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları, *KST XII*, Ankara, 171-194.

Fig. 1: Kent Planında Mezarların Konumu

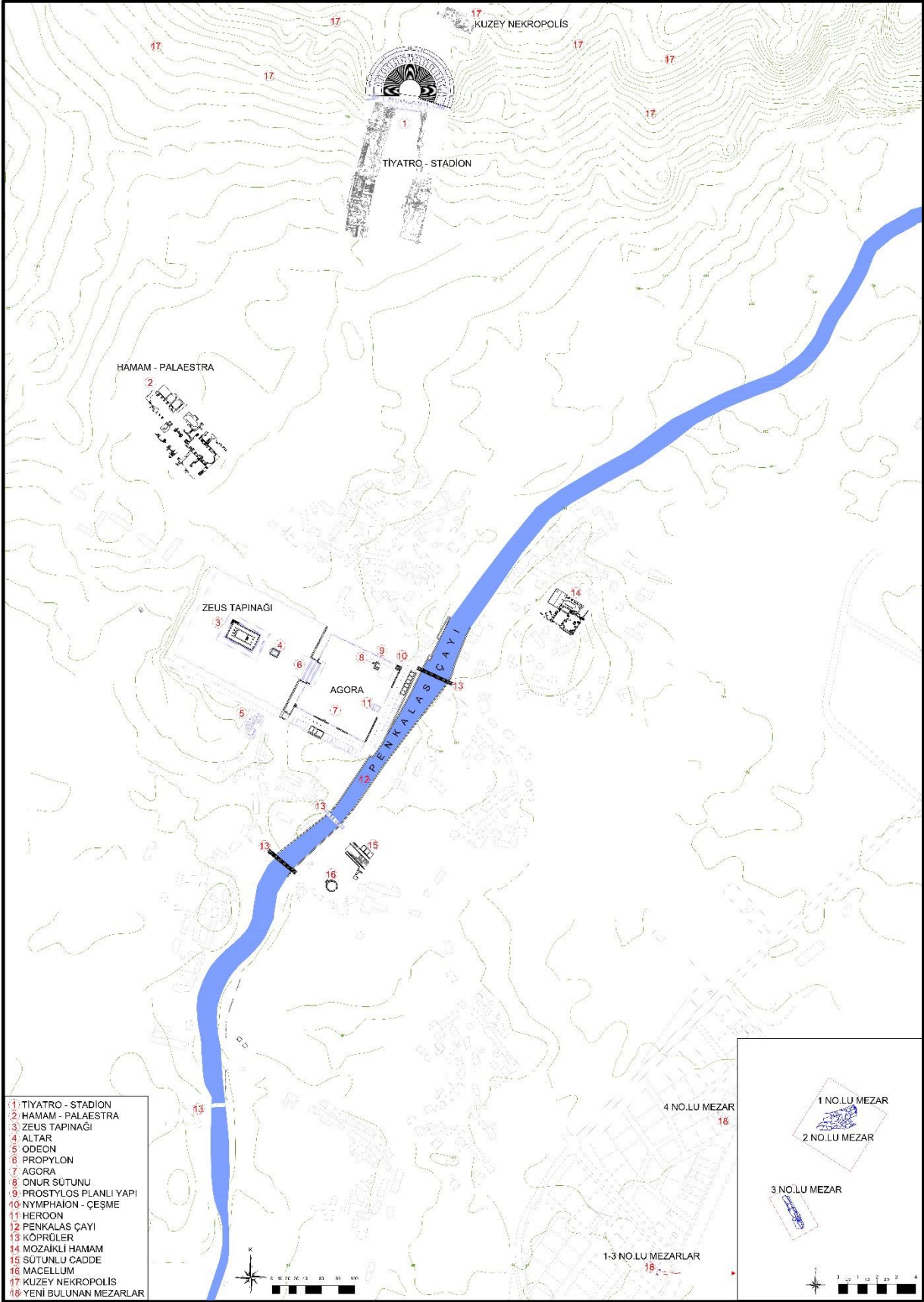

Fig. 1: Kent Planında Mezarların Konumu

Fig. 2: *1 No.lu Mezar*

Fig. 3: *1 No.lu Mezar - Kremasyon Kalıntıları*

Fig. 4: *1 No.lu Mezar - Unguentarium Gövdesi*

Fig. 5: *1 No.lu Mezar - Demir Raptiyeler*

Fig. 6: *2 No.lu Mezar*

Fig. 7: *2 No.lu Mezar - Kremasyon Kalıntıları*

Fig. 8: 2 No.lu Mezar - Pişmiş Toprak Buluntular

Fig. 9: 2 No.lu Mezar - Demir Raptiyeler

Fig. 10: 3 No.lu Mezar

Fig. 11: 3 No.lu Mezar - Kremasyon Kalıntıları

Fig. 12: 3 No.lu Mezar - Demir Raptiye, Çivi ve Aksam Parçaları

Fig. 13: *4 No.lu Mezar*

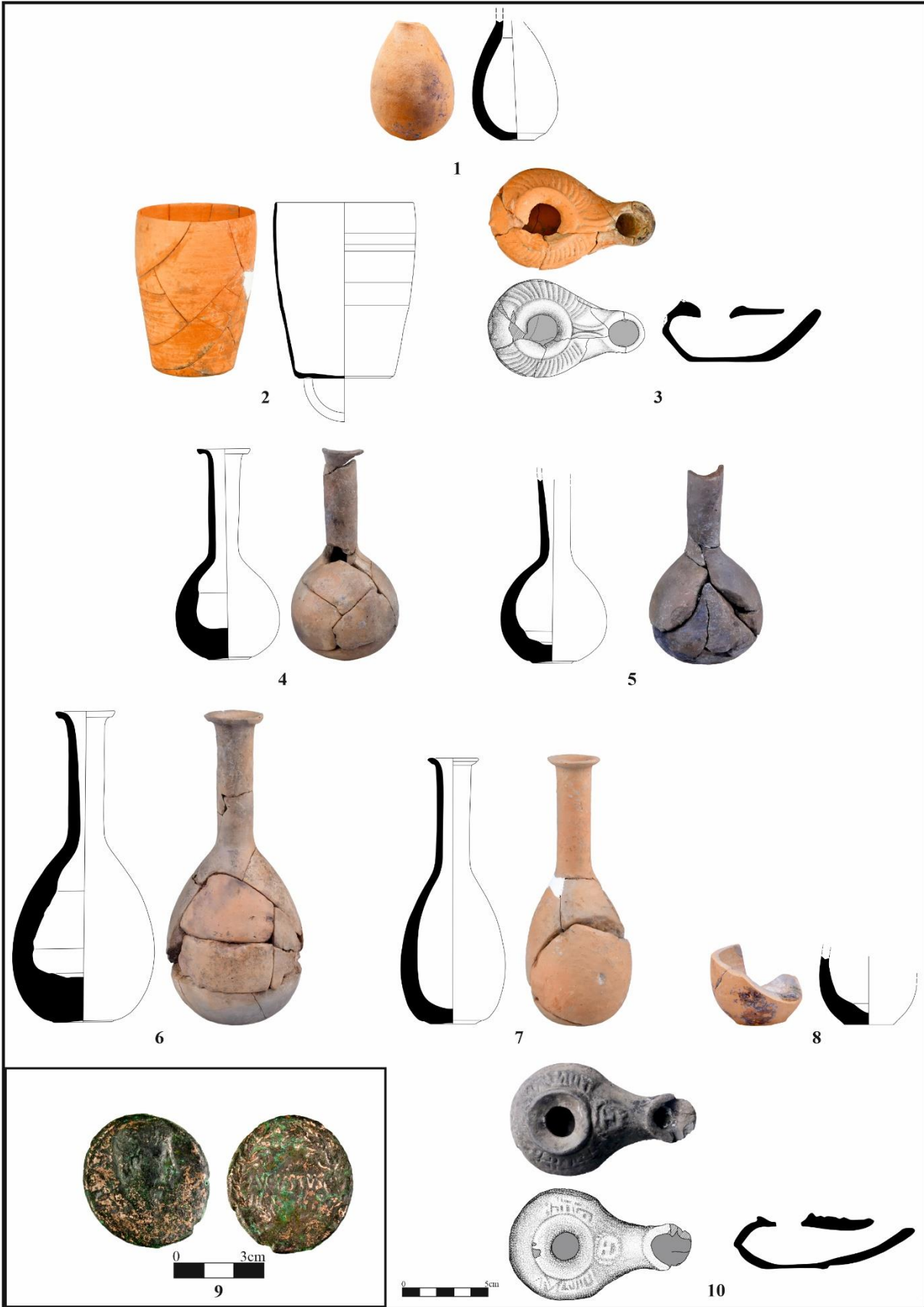
Fig. 14: *4 No.lu Mezar - Kremasyon Kalıntıları*

Fig. 15: *4 No.lu Mezar – Kandil*

Fig. 16: *Mezar Buluntuları-Kat. No. 1-10*

Araştırma Makalesi / Research Article

İZMİR DEPREMZELERİ DAYANIŞMA DERNEĞİ'NİN (İZDEDA) X PLATFORMUNDAKİ KURUMSAL HESABINA YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ

Esra TÜYLÜOĞLU¹

Öz

Türkiye depremlerin sık yaşandığı jeolojik bir konumda yer almaktadır. Türkiye’de büyük kayıpların yaşandığı depremler sonrası depremin ilk dereceden etkilediği kesimler mağduriyetlerini giderebilmek adına genellikle nasıl yol alacaklarını bilememektedir. 30 Ekim 2020’de gerçekleşen Ege Denizi merkezli deprem sonrası İzmir ve çevresinde depremden etkilenen depremezeleri bir çatı altında toplayarak yaşanan sorunlara yetkililerin dikkatini çekmek; depremezeleri temsilen ilgili kişi ve kurumlarla görüşmeler yaparak hak kayıplarının önüne geçmek; kentsel dönüşüm ve hayatı normalleştirecek tedbirlerin alınması konusunda çalışmalar yürütmek amacıyla İzmir Depremzedeleri Dayanışma Derneği (İZDEDA) kurulmuştur. Günümüzde iletişim ve sosyal medya kullanımı sivil toplum kuruluşları açısından oldukça önemlidir. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının afetler sonrası yaşanan problemlere bağlı olarak kamuoyu oluşturabilmesi ve kamuoyunun desteğinden sonra bürokraside bir etki yaratabilmesinde sosyal medyanın rolü büyüktür. Çalışmanın konusu, 30 Ekim 2020 İzmir depremi sonrasında İzmir depremezelerin ihtiyaçlarına cevap olarak kurulan İZDEDA’nın bir sivil toplum kuruluşu olarak deprezede örgütlenmesinde oynadığı rolü belirlemektir. Nitel olarak gerçekleştirilen çalışmada sivil toplum kavramı ele alınmış ve İZDEDA’nın resmi X hesabı içerik analizi yöntemi ile irdelenmiştir. Bu araştırma kapsamında, afetler sonrası iletişim teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı günümüzde İZDEDA’nın bir sivil toplum kuruluşu olarak X platformu aracılığıyla özellikle siyasetçiler ve bürokratlar nezdinde gündem oluşturabildiği ve depremezelerin bir takım haklarına erişiminde rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Deprem, Sivil toplum, X Platformu, İçerik analizi

A CONTENT ANALYSIS OF IZMIR EARTHQUAKE VICTIMS SOLIDARITY ASSOCIATION'S (IZDEDA) CORPORATE ACCOUNT ON X PLATFORM

Abstract

Turkey is located in a geological region where earthquakes frequently occur. After major earthquakes in Turkey, the communities directly affected often struggle to find their way to address their grievances. Following the Aegean Sea-based earthquake on 30 October 2020, the Izmir Earthquake Victims Solidarity Association (IZDEDA) was established. Its goals were to gather earthquake victims affected by the earthquake in and around Izmir under one roof to draw the attention of authorities to the problems they face; to prevent the loss of rights by meeting with relevant persons and institutions on behalf of the victims; and to carry out efforts related to urban transformation and measures to normalize life. Communication and social media use are highly important for non-governmental organizations today. Particularly after disasters, the role of social media in creating public awareness and influencing bureaucracy, with public support, is significant. The study focuses on determining the role played by IZDEDA, established in response to the needs of Izmir earthquake victims after the 30 October 2020 earthquake, in organizing earthquake victims as a non-governmental organization. In this qualitative study, the concept of civil society was examined, and a content analysis of IZDEDA's official X account was conducted. Within the scope of the research, it was concluded that in today's world, where communication technologies are heavily utilized after disasters, IZDEDA, as a non-governmental organization, was able to create an agenda, particularly in the eyes of politicians and bureaucrats, through the X platform, and played a role in the victims' access to some of their rights.

Keywords: Izmir, Earthquake, Civil society, X Platform, Content analysis

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Medya ve İletişim Bölümü, dresratuyluoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8554-6293

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.09.2024

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca devamlı varlığını anımsatan bir olgu olarak afetlerin, birey yaşamında çok derin tesirler bırakabilme kapasitesi bulunmaktadır. Sözü edilen afetler ile ilgili alanyazın incelemesinde birtakım kategoriler ile karşılaşılmaktadır. Doğal afetler, birey eli ile veya birey tarafından oluşturulmuş olan afetler ve endüstriyel afetler bahse konu kategoriler içerisinde en çok ön planda yer alanlar olarak dikkat çekmektedir. Öngörülme güçlüğü ve barındırdığı potansiyel risklerden ötürü doğal afetler, diğer afet çeşitlerine kıyasla çok daha ciddi felaketlerin kaynağı olabilmektedir. Bu yönleri ile depremler akla ilk gelen doğal afet çeşitlerinin başında yer alabilmekte ve yıkıcılık yönü, diğer doğal afet çeşitlerine kıyasla daha fazla olabilmektedir. Riskin azaltılması ve tedbir alınması açılarından da depremler ile alakalı önlemler gerek uzun zamana yayılan, ciddi politika önlemleri gerekse yüksek maliyetli yatırımları gerektirmektedir (Duruel, 2023: 3).

Diğer taraftan deprem hadisesiyle alakalı yapılması planlanan ve uygulanmakta olan kişisel farkındalık ve önlemler de depremin gerçekleşme durumunda yaşanan korku ve panik sebebiyle gerektiği kadar uygulanmamaktadır. Depremler ile alakalı makro önlemler sadece merkezi hükümetler ve yerel yönetimlerce toplumun önemli kesimlerinin katılımı ve mutabakatı sonucu yaşama geçirilmektedir. Buna karşın, deprem hadisesinin gerçekleşmesinin ardından acil kurtarma çalışmaları, beslenme, barınma ve acil sağlıkla alakalı çalışmalar için yalnızca kamuya ait kaynaklardan faydalanılması hizmetlerde gecikmelere, yetersizliklere, aksamalara ve bunların neticesinde telafi edilmesi mümkün olmayan can ve mal kayıplarına sebep olabilmektedir. Bu sebeple depremlerde kamu kaynakları ile birlikte kamu tarafından koordinasyonun sağlanması ile gönüllü hareketlerin, kişisel girişimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da destek olmaları yaşamsal bir önem arz etmektedir. Sivil toplum kuruluşları, dünyada bilhassa eğitim, çevre, insan hakları, yoksulluk gibi hususlarda çalışmalar yürüten, kâr amacı olmayan sivil girişimler olarak bilinmektedir. Söz konusu girişimler bazen “hükümet dışı örgütler” bazen ise “sivil toplum örgütleri” biçiminde de adlandırılabilir. Sivil toplum kuruluşları kimi kaynaklarda “üçüncü sektör” şeklinde de isimlendirilebilir. (Genç, 2021: 14). Bu bağlamda hükümetler “birinci sektör”, özel girişimler “ikinci sektör” temsil etmektedir. Afetler sırasında da kritik hizmetler ve görevler üstlenmekte olan sivil toplum kuruluşları bir bakıma dünya genelinde demokratikleşme sürecinde yaşanan ilerlemenin ve gelişmenin ürünü olarak kabul edilmektedir. Dünyada yoksulluk, çevre ve insan hakları savunuculuğu gibi ulusal hükümetleri aşmakta olan problemlerin gündemde tutulması, çözülebilmesi adına arayışlarda bulunulması, demokratik ifade ve eylemlerin geliştirilmesi gereksinimleri, sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine altyapı hazırlamıştır. (Gündüz, 2009: 22)

Kendi çalışma alanlarına yönelik konularda ya da yaşanmakta olan sorunlara ilişkin kamuoyunun yaratılmasında sivil toplum kuruluşları toplumdaki insanların bünyelerine dâhil olmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte sivil toplum kuruluşları, hedef kitlenin desteğinin sağlanabilmesi hususunda da etkin bir rol üstlenmektedir. Buna karşın, halkla ilişkiler ve iletişim olmadan bilhassa hedef kitlenin desteğinin sağlanmasının mümkün olamayacağı açıktır (Boztepe, 2013: 90).

Hem gelişen hem de değişen iletişim teknolojileriyle birlikte mobil araçların, internet ve sosyal ağların kullanılmasında yaşanmakta olan artış, sivil toplum kuruluşlarının toplum geneline erişebilmesine imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları, sosyal medya vasıtasıyla kendi hedef kitleleri ile sanal ortamda iletişim kurarak verimli ve etkili halkla ilişkiler çalışmaları gerçekleştirebilmektedir. Söz konusu çalışmaların bir kısmı ise doğal afet dönemlerinde ön plana çıkmaktadır.

1.1 Doğal Afetler

Kavramsal olarak afet; Birleşmiş Milletler tarafından yapılmış olan tanıma göre; “sosyal, iktisadi ve fiziksel kayıplar yaratan, birey aktiviteleriyle günlük hayatı aksatarak ya da durdurarak

toplumlar üzerinde etki oluşturan ve yerel olanaklarla çözüm sağlanamayan birey, teknolojik ya da doğal kaynaklı bütün olaylar” biçiminde tanımlanmaktadır (Kadıoğlu, 2008: 4). Afetler, toplum genelinde yaralanma ve ölüm gibi sorunlara yol açabilirken, afetlerden önce kendisine yetebilecek potansiyeli olan toplumların, afetlerin ardından belirli bir süre farklı ülkelerden gelmiş olan yardımlara bağımlı duruma gelebilmesi de olasıdır (Ploughman, 1997: 123).

Afet; bir toplumun yereldeki olanaklarının kullanılması sonucu üstesinden gelemediği, ilk başta bölgesel sonrasında ise ulusal ve uluslararası kaynakların seferber olmasını gerektiren maddi, çevresel ve insani ziyanlara neden olan, arzu edilmeyen durumlardır (BM İnsani İşler Departmanı-[UNDHA], 1992: 25). Uluslararası Kızılhaç Örgütü tarafından yapılmış olan tanımlamada ise “bireylerin barınma, beslenme, sosyal ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma gelmesi”, afet şeklinde ifade edilmektedir (Dombrowsky, 1998: 33). Toplumsal düzen içerisinde ciddi manada bozulmalara sebebiyet veren afetlerin oluşma nedenleri alanyazında; teknolojik, sosyal, biyolojik, meteorolojik ve jeolojik olacak şekilde beş değişik biçimde kategorize edilmektedir. Buna karşın, konuya yönelik genel bir sınıflandırma yapıldığında afetler; doğal afetler ve yapay afetler olacak şekilde iki grup altına ayrılabilir. Bu noktada doğal afetlerle karşılaşılması sonucu dayanışmanın sağlanarak olası tehlikelerin en aza indirilebilmesi açısından sivil toplumun önemi de daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

1.2 Sivil Toplum

Kavramsal olarak sivil toplum, tarih boyunca önemli bir araştırma ve inceleme konusu olarak varlığını sürdürmüştür. Kavram, Antik Yunan’dan Roma Dönemi’ne, söz konusu zamandan da bugüne kadar uzanmakta olan derin bir tarihsel süreci kapsamaktadır (Taşkıran, 2015: 13; Yılmaz, 2018: 251). Sivil toplum kavramı, Aristoteles’in *Politika* adlı yapıtında *Politik Toplum* şeklinde ifade edilmiş ve sözü edilen politik toplum, tam manasıyla eşit ve özgür yurttaşlar tarafından biçimlendirilerek kamusal bir topluluk olarak ele alınmıştır (Gönenç, 2001: 12; Anjum, 2010: 148; Aslan, 2010: 189). Buna karşın, zamanla Latinceye *Civilis Societas* şeklinde aktarılan sivil toplum kavramının sonrasında İngilizceye *Civil Society* şeklinde aktarıldığı görülmüştür (Biber, 2006: 11).

Kavramın tarihsel seyri incelendiğinde, ancak Orta Çağ döneminin bitimine yakın daha belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Buna göre sivil toplum, söz konusu dönem içerisinde devlet erkenden daha özerk ve daha bağımsız bir ortam içerisinde gelişim göstermekte olan bir toplumsal alanı yansıtmıştır (Edwards, 2014: 6).

Türkiye bakımından da sivil toplum kavramının tarihsel seyri incelendiğinde yeni bir kavram olduğu söylenebilir (Biber, 2006: 22). Türk sivil toplumu bakımından 1980’li senelerin dönüm noktası olduğu görülmektedir (Kotan ve Ünür, 2015: 131). Söz konusu senelerin ardından yaşanan iktisadi ve politik şartların neticesiyle beraber Türkiye’de sivil toplum, toplum-devlet ilişkisine bağlı olacak şekilde belli bir yol kat etmenin yanı sıra toplumun da gelişmesine doğrudan katkıda bulunmuştur (Uluç, 2013: 416). Bununla birlikte, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gelişimsel seyri incelendiğinde, batı toplumlarından değişik bir seyir izlediği de açıkça görülebilir (Şahin ve Öztürk, 2008: 21).

Sivil toplum, Batı toplumlarında burjuvaziyle birlikte “aydın” bir grup oluşturmuş ve sözü edilen grup sayesinde de sivil toplumun çalışma alanı her geçen gün genişlemiştir (Taşkıran, 2015: 16). Buna karşın Türkiye’de sivil toplum, Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından ancak Cumhuriyet’in kendi aydınlarıyla sağlanabilmiştir. Türkiye’de ve Batı toplumlarında gözlemlenen söz konusu farklılık, sivil topluma ilişkin sürecin aksi yönde işlemesine sebebiyet vermektedir. Bir diğer ifadeyle Batı toplumlarındaki sivil toplum, daha iyi görünen ve daha iyi örgütlenen, bununla birlikte toplumun isteklerini devlete aktarmak için çaba sarf eden bir yaklaşım ile mevcudiyetini sürdürürken, Türkiye’de sivil toplum, devletin istekleri, sivil toplum üstünden toplum geneline iletmeye çalışılmıştır (Biber, 2006: 27).

Buna göre, Türkiye'deki sivil toplum deneyimi incelendiğinde, bilhassa 1983 senesinde gerçekleştirilmiş olan seçimlerin ardından iktidara gelmiş olan Anavatan Partisiyle yeni bir sürece girildiği söylenebilir. Sözü edilen dönem içerisinde devletin toplum yaşamında oynamakta olduğu role yoğunlaşmış ve bunun neticesi olarak da sivil toplumun güçlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kotan ve Ünür, 2005: 131). Bu gerekliliğe paralel olarak kişiler, zamanla kavramsal açıdan sivil topluma sıkıca sarılarak kavramı, demokrasinin kapılarını aralamış olan Bauman (2016: 7) tarafından ifade edildiği üzere “tılsımlı bir kelime” şeklinde görmüştür. Bu çerçevede de Türkiye'de sivil toplum alanında çalışmalar gerçekleştiren, gerek hükümetten gerekse iş dünyasından bağımsız hayır kurumu, dernek gibi pek çok kuruluşa bu şekilde (tılsımlı) bakılmıştır. Tüm bu bahsedilenlerin yanı sıra sivil toplum örgütleri, demokrasinin gelişmesine, yerleşmesine, işler olmasına ve içinde yaşanılmakta olan politik ve iktisadi yapıda oluşan problemlere karşı farklı çözüm yolları oluşturan bir konumda bulunmaktadır.

Geniş anlamda bugün, Türkiye'de hizmet vermekte olan pek çok sivil toplum örgütü yer almaktadır. XXI. asrın başında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday olma süreciyle birlikte sivil toplum kuruluşlarının niceliksel açıdan hem faaliyetlerini hem de çalışma alanlarını ciddi oranda arttırmış oldukları görülmüştür (Uluç, 2013: 412). Günümüzde temelde bir amaç için örgütlenme gayreti gösteren, gönüllülük temeline göre devletten özerk, buna karşın devlet politikalarına etki etmeye ve değiştirmeye çalışan, özel sektör girişimlerinden odalara, birliklere, vakıflara, derneklere, siyasal parti ve gruplara kadar birçok kurum, sivil toplum kapsamı içerisinde Türkiye'de çalışmalar yürütmektedir (Taşkiran, 2015: 57).

Özetle, günümüzde Türkiye'de pek çok alan kapsamında çalışmalar yürüten birçok sivil toplum kuruluşu yer almaktadır. Bu kuruluşlar, amacına ve hedef kitlesine göre toplumla iletişim içerisinde olmak durumundadır.

1.3 Sivil Toplum Kuruluşları ve İletişim

Hayatın her alanı içerisinde var olan iletişim, bireyin var olduğu zamandan bu yana başlayan, bazen boyut, içerik ve anlam değiştiren ve bugüne kadar erişebilen bir kavramdır (Soydaş, 2018: 67). Türk Dil Kurumu iletişim kavramını; “bilgi, düşünce ya da duyguların akla gelebilecek her çeşit yol ile başkalarına aktarılması, haberleşme, bildirişim, komünikasyon” biçiminde tanımlamıştır (TDK, 2024). Bununla birlikte yine iletişim, tüm canlılar dünyası içerisinde gözlenebilmekte olan, her yerde ve her zaman var olan bilgi, anlam, düşünce ve duyguların kişiler/bireyler arasında karşılıklı biçimde aktarılması/paylaşılması biçiminde de tanımlanabilmektedir (Zıllıoğlu, 2014: 33).

Tüm bu tanımlamalardan hareketle sivil toplum kuruluşları da bilhassa kendi bünyelerinde bulunan ve ortak gayeler doğrultusunda bir araya gelen bireyler ile verimlilik ve etkililik temeline dayanarak iletişim içerisinde bulunmaktadır (Demirel, 2022: 310). Zira yapılacak etkili bir iletişim ile sivil toplum kuruluşlarının alacakları doğru kararlar, alınması planlanan kararlarda bilgilerin edinilmesi, alınmış olan kararların kişiler nezdinde net bir biçimde anlaşılabilmesi, muhtemel yanlışların minimuma indirgenebilmesi ve karşılaşılabilecek olası krizlerin aşılabilmesi sağlanabilecektir (Bakan ve Büyükbeşe, 2004: 3-4). Bunun yanında sivil toplum kuruluşları gerek iletişimden gerekse iletişim kanallarından yararlanarak yapacakları kurum içi ve kurum dışı iletişim çalışmaları ile kişilerin eleştiri, öneri ve düşüncelerinin serbest bir biçimde dolaşımını sağlayabileceği demokratik bir ortamı da kurabilmektedir (Kaldor, 2003: 7).

“Küçülmekte olan dünya” metaforu ile ifade edilmekte olan dünya (Tomlinson, 2013: 14), teknolojik değişim ve gelişmelere bağlı olacak şekilde bilhassa iletişim alanı kapsamında çok kademeli bir dönüşüm süreci yaşamaktadır (Güzel, 2016: 85). Bu derece bir dönüşüm süreci, küresel düzeyde ve ağ örgütlenmesine dayanan teknolojik paradigmanın da tesiri ile insani çalışma alanlarının tamamında tesirini hissettirmektedir (Castells, 2008: 99-100). Bilhassa sosyal ağlar ve internet vasıtasıyla kişiler, kendi düşünce ve görüşlerini belirgin bir biçimde ve yüksek sesle ifade

edebilmekte, kendi yaratıcı kapasitelerini daha çok ortaya çıkartabilmektedir (Jenkins, 2006: 137). Sosyal medyanın gücünün mevcudiyeti sivil toplum kuruluşlarınca fark edilmiştir. Nitekim sivil toplum kuruluşları her dakika ehemmiyeti artmakta olan sosyal ağlar vasıtasıyla çalışmalar yürütmekte oldukları alanlarda seslerini duyurmakta, hedef kitleleriyle kesintisiz ve anlık iki taraflı bir iletişim kurmakta ve belirli bir konuda örgütlenerek yetkililerin dikkatini çekebilmek noktasında kamuoyu yaratmaktadır. Nihayetinde sivil toplum kuruluşları için gerek iletişim gerekse iletişim araçları, bir bakıma içi hazinelerle dolu bir mağaranın kilidi olarak görülmektedir. (Demirel, 2022: 310) Bu bağlamda, araştırmanın amacından da hareketle, sivil toplum kuruluşlarının yaşanan afet dönemlerinde ve özellikle de sonrasında kuracağı iletişimden de bahsetmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sivil toplum ve sosyal medya konusuna değinmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1.4 Sivil Toplum ve Sosyal Medya

Sosyal medya, ticari kurumlar bakımından mühim kabul edilmesinin yanı sıra, mevcudiyeti daha çok bağışlara dayanmakta olan sivil toplum kuruluşları için de; kitlelere erişim, bağış elde etme, gönüllü katılımı bulunma ve bürokratlarla direk iletişim kurabilme gibi hususlarda imkânlar sunmakta olan önemli bir ortam olarak kabul edilmektedir. Sosyal medya ortamları, sivil toplum kuruluşlarının geniş topluluklara kendilerini ifade edebilmelerine, çalışmalarlarıyla ilgili bilgiler verebilmelerine, görüşlerinin daha çok birey tarafından paylaşılabilmesine katkıda bulunmaktadır (Şahin ve Öztürk, 2008: 7). Sivil toplum kuruluşları açısından sosyal medya, iletişim stratejilerini uygulayabilme fırsatı sunmak ve geniş bir etkileşim ortamı oluşturmakla beraber, hedef kitle ile etkileşime geçebilmek amacıyla yeni yollar da sağlamaktadır. Bu çerçevede Mayfield'in (2008: 5) ifade ettiği; açıklık, katılım, topluluk, diyalog ve bağlanabilirlik gibi sosyal medyanın temel özelliklerinin sivil toplum örgütlerinin etkileşim amaçlı stratejik süreçleri kapsamında mühim rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda stratejik iletişim; "bir örgütçe amacının gerçekleştirilebilmesi adına ikna edici, ilişkisel, ifade edici ve bilgi verici bir amaca uygun biçimde kullanılması" olarak tanımlanmaktadır (Hallahan vd., 2007: 17). Buna göre sosyal medyanın, sivil toplum örgütlerinin etkileşim amacıyla stratejik iletişim süreçleri kapsamında ciddi bir rol üstlendiği söylenebilir. Gücünün farkına varılan sosyal ağlar ile internet, çok daha büyük kitlelere erişen bir iletişim aracı olarak gerek demokratikleşmeye hizmette bulunmakta gerek sivil toplum örgütlerinin söz konusu araçtan ya da araçlardan faydalanarak dünya çapında kendileri hakkında bilgi vermelerine fırsat tanımakta gerekse hâkim kültürün yayılımına katkıda bulunmaktadır. Sosyal medya, herhangi bir haberi açık bir şekilde ve çok daha büyük kitlelere hızlı bir şekilde ulaştırabilmektedir. Bununla birlikte sosyal medya; kamuoyunu, kitleleri veya bireyleri belli bir davranış, tutum ve algı konusunda kolay bir şekilde ikna edebilmek amacıyla benzeri olmayan avantajlar sunabilmektedir. Yurttaşlar cep telefonlarından faydalanarak sosyal ağlar aracılığıyla bilginin hızlı bir şekilde dolaşabilmesini sağlamaktadır. Demokratikleşme sürecinde yaşamsal bir önemi olan sivil toplumun örgütlenerek sesini başta hedef kitlesine sonrasında ise ulusal ve uluslararası camiaya duyurabilmesi bakımından sosyal ağlar ve yeni medya teknolojileri sivil toplumun gözenekleri arasına girerek din, dil ve etnik köken gibi farklı yapılarla sahip yurttaşların arasında anlam ağlarını kurmakta, çağdaş yaşamın güçlendirici etkilerine karşı toplumun daha güçsüz kesiminde yer alan bireyler arasında yaşanan sorunların dayanışma ile aşılmasını sağlamaktadır (Keane, 2010: 122-141).

Genel olarak bakıldığında sivil toplum kuruluşları, sosyal medyanın temel özelliklerinden yararlanarak hedef kitleleri ile aralarında etkileşim kurabilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarıyla hedef kitleleri arasında kurulmuş olan ilişki, söz konusu kuruluşun çalışmalarını daha aktif ve geniş çaplı yürütebilmesine de imkân sunmaktadır. Sosyal medya uygulamalarının kullanımındaki kolaylıklar, hızlı erişim fırsatları, yayılımdaki gözlenen genişlik, sivil toplum kuruluşlarının politik, dini ve kültürel çalışmalarının düşük maliyetler ile yayılabilmesine imkân tanımaktadır. Diğer taraftan sivil toplum kuruluşları, sosyal medyanın açıklık prensibi ile iletişim içerisinde

oldukları kitlelerden gerek maddi gerekse manevi anlamda gönüllü destek isteyebilmektedir. Sivil toplum kuruluşları, aynı zamanda kuruluşun misyonu ve amacından hareketle, sosyal medya vasıtasıyla kendi propagandalarını ve tanıtımlarını da gerçekleştirebilmektedir. Tüm bu imkânları sunan sosyal medya uygulamalarının başında X (Eski adıyla Twitter) gelmektedir.

1.4.1 X Platformu ve Doğal Afetler

“Anlık mesajlaşma ve blog arasında yer alan eylemi belirten bir mikroblog servisi” olarak kabul edilen X, mobil araçlar üstünden üretilmekte olan içeriklerin seri bir biçimde paylaşılmasını içermektedir (Vona-Kurt, 2021: 96). “Twitter” ismiyle Jack Dorsey, Biz Stone, Noah Glass ve Evan Williams tarafından 2006 yılının Mart ayında kurulmuş olan platform, 25.04.2022 tarihinde Elon Musk tarafından alınmış ve 23.07.2023 tarihinde ismi “X” olarak değiştirilmiştir (Mouriquand, 2023). Kullanıcılar, X’de paylaşmış oldukları herhangi bir içeriği diğer pek çok cihazda görebilmekte ve başka sosyal medya ortamlarında da paylaşıp içeriğin taşınmasını sağlayabilmektedir. X’in dört temel kullanım alanı bulunmaktadır. Söz konusu alanlar; “haber paylaşımı”, “bilgi paylaşımı”, “konuşmalar” ve “günlük sohbetler” şeklinde sıralanmaktadır (Java, Song, Finin ve Tseng, 2007: 118). Yüz yüze iletişimin ve yayın medyasının özelliklerini bir araya getiren söz konusu platform, dünya genelinde son derece etkili bir sosyal medya platformu olarak bilinmektedir (Marwick ve Boyd, 2010: 123). Bu kapsamda X platformunun özellikleri, kısaca Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: X Platformunun Özellikleri

Özellikler	Tanım
Post	Metin içermekte olan mesajlardır. Bu mesajlar vasıtasıyla kullanıcılar düşüncelerini, duygularını ve kurumsal paylaşımlarını kendilerini takip eden kişilere ulaştırabilmektedir (Conover, Gonçalves, Flammini ve Menczer, 2012, 3).
Repost	X platformunda paylaşılmış olan mesajların yayılması amacıyla gereken bilgileri yaymanın etkileşimli ve hızlı bir yolu olarak değerlendirilen bu özellik, genellikle beğenilen ve ilgi çekici içeriklerin diğer kullanıcı bireyler ile paylaşılması için kullanılmaktadır (Lee ve Xu, 2017, 9).
Mention	X kullanıcıları yönlendirmeyi arzu ettikleri mesajları veya diğer kullanıcılar tarafından gönderilmiş olan mesajları okumayı sağlamak için “mention” şeklinde isimlendirilmiş olan işaretleme şeklini kullanmaktadır. “mention” gönderilmiş olan post içerisine “@kullanıcı adı” biçiminde tanımlanmaktadır. Postların içerisine yerleştirilmiş olan “mention”lar, gerçek etkileşimin temsilini sağlarken, üçüncü kişi referansını da yaratmaktadır (Conover, Gonçalves, Flammini ve Menczer, 2012, 4).
Hashtag	Hashtag, X platformunda kullanılmakta olan konu etiketlerini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Gönderilmekte olan postun içerisine “#konu etiketi” biçiminde tanımlanmakta olan hashtag’ler bu sayede atılan postların konusunu tanımlarken, aynı zamanda söz konusu etiketi X platformunda aramakta olan kullanıcıların da paylaşılan posta erişmesini sağlamaktadır (Vona-Kurt, 2021, 97).
Fotoğraf	X platformunda bir post içerisine yalnızca bir fotoğraf yüklemesi yapılabilmektedir.
Video	X platformunda paylaşılan bir post içerisine bir video ya da bir videonun bağlantısı ilave edilebilir ve bir kullanıcının X yayını kapsamında oynatılabilir.
Hyperlink	X platformundaki diğer kullanıcıları X platformu haricindeki bir içeriğe yönlendirebilmek amacıyla bir bağlantının eklenmesidir.

X platformunun tüm bu özellikleri sayesinde bireyler, kurumlar ya da sivil toplum kuruluşlarının iletişimi çok daha kolay bir biçimde gerçekleştirmektedir. Bu noktada, yaşanabilecek bir doğal afet anında ya da sonrasında sivil toplum kuruluşlarının X platformundan yararlanmasının da çok ciddi katkıları olabilmektedir.

X, bilhassa afetlerin raporlaması ve takip edilmesi adına faydalı olan bazı özellikler içermektedir. Söz konusu özellikler; kısa mesaj stili, gerçek zamanlı gönderi, gönderinin yapılması esnasında

varsayılan genel ayarlar, hiper bağlantı, multimedya kapasiteleri, kolay repost imkânı, gönderilen mesajların tersten kronolojik sıralama ile sunulması, mesajların takip eden bireylere ve genel X platformu alanına iletilmesi olarak ifade edilebilir (David, Ong ve Legara, 2016: 2).

Afet durumlarında yardım ve müdahale çalışmalarına ilave olacak şekilde afet yönetimi ve iletişimi amacıyla X platformu başta olmak üzere sosyal medya uygulamalarının kullanılmasına yönelik pek çok örnekle karşılaşmıştır.

İlk olarak 23.10.2011 tarihinde Van ilinde gerçekleşmiş olan depremde sosyal medyayı kullanan bireylerin seri bir biçimde örgütlenmesi, destek ve yardım kampanyaları tertip etmeleri hatta kimi bölgelerde enkaz altındaki yaralıları erişildiğine ilişkin paylaşılmış olan mesajlar ile arama ve kurtarma çalışmalarına destekte bulunulması, sosyal medyanın afetlerde ne derece önem arz ettiğini ortaya koymuştur (Demiröz, 2020: 298).

06.02.2023 tarihinde meydana gelen ve “Asrın Felaketi” şeklinde adlandırılan depremlerde sivil toplum kuruluşları ilk dakikadan başlayarak çalışmalara girişmiş ve sağlık, beslenme, barınma gibi pek çok alanda depremde bireylere katkı sunmaya çalışmıştır. Deprem bölgesinde oluşan yeni hayat şartlarında depremde bireylerin sıklıkla problemler ile karşı karşıya kaldıkları gözlemlenmiştir. Söz konusu süreçte depremedeler, depremden kaynaklanan ezilme, yaralanma, deprem sonucu yaşanan yıkılmaların neden olduğu tozlardan ötürü solunum sıkıntıları ve kısmi uzuv yitimi gibi sorunlar ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Depremin ilk zamanlarında ısınma, beslenme ve barınma hususlarında önemli sorunlar ile karşılaşmış olmasına rağmen gerek devlet kurumlarının gerekse sivil toplum kuruluşlarının söz konusu bölgeye ulaşması ile ortaya çıkan bu sorunların gün geçtikçe azalmaya başladığı söylenebilir (Duruel, 2023: 8).

Benzer şekilde sağlık problemleri yaşamış olan depremde bireylerin devamlı kullanmakta oldukları ilaçları tedarik edememe, periyodik şekilde sağlık kontrollerini gerçekleştirememeye ve ihtiyaç duyulan tedaviye ulaşma gibi problemler bu zaman zarfında fazlasıyla yaşanmıştır. Bu duruma ek olarak kullanılması acil ve zorunlu olan gözlük, yürüteç, tekerlekli sandalye, tansiyon-şeker ölçüm cihazı gibi yaşlı bireylerin sık sık kullanmakta oldukları medikal gereçler, deprem sonucu göçük altında kalarak kullanılamayacak duruma gelmiştir. Bununla birlikte geçen süreçte hem kamu kurumlarının hem de sivil toplum kuruluşlarının katkıları ile sahra eczaneleri ve sahra hastaneleri kurularak depremde bireylerin temel sağlık gereksinimlerinin giderilmesi için çaba sarf edilmiştir (Duruel, 2023: 9). Bu hususta başta Yerel ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Derneği (YSYD) ile AHBAP Platformu gibi önde gelen sivil toplum kuruluşlarının son derece sorumlu bir yaklaşımla hareket ettiklerine ve ciddi desteklerde bulduklarına şahit olunmuştur.

Sosyal medya, Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen Harvey ve Sandy kasırgalarında, Japonya’da yaşanan tsunamilerde, gerek Şili gerekse İtalya merkezli depremlerde ve Avustralya’nın Queensland bölgesindeki sellerde afet yardımı ve acil durum yönetimi adına da güçlü bir araç olmuştur (Lovari ve Bowen, 2019: 1).

2012 senesinde gerçekleşen Sandy Kasırgasını konu edinen ve doğal afetler esnasında X platformundaki iletişim dinamiklerini anlayabilmek için hazırlanmış olan çalışmada, kasırga sırasındaki elektrik kesilmelerine ve diğer sınırlılıklara karşın bireylerin Sandy kasırgasından kaynaklanmış olan, hayatlarını ve sahip oldukları üzerindeki negatif tesirleri belirtmek adına X platformunu aktif bir biçimde kullanmış oldukları tespit edilmiştir. Kasırga ile alakalı atılmış olan binlerce post sayesinde afetde durumda olan bireylere erişilmiş ve yardım çalışmaları daha koordineli sürdürülmüştür (Pourebrahim, Sultana, Edwards, Gochanour, ve Mohanty, 2019: 2).

Gunawong, Thongpapanl ve Ferreira (2019: 1-11) ise Tayland’da yaşanan afette, afet risk yönetimi ve yardımlar adına bir araç olarak gerek kamu kuruluşlarının gerekse özel kuruluşların X platformunu kullanma yaklaşımlarını mukayeseli bir analizle araştırmıştır. Bu bağlamda, gerek kamu kuruluşlarının gerekse özel kuruluşların X platformunu bilginin yayılması amacıyla

kullandıklarını, bununla birlikte, X platformunun devlet kurumları, topluluklar, ilgili kurumlar ve genel olarak toplum genelinde etkili ve hızlı bir iletişim kanalı yaratarak, hem afet bilgilerinin hem de risk algılarının toplumla paylaşılması adına da kullanılabileceği ifade edilmiştir.

2. Araştırmanın Kapsam, Yöntem ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın amacı, 30.10.2020 tarihinde Ege Denizi merkezli gerçekleşen deprem sonrası kurulmuş olan İzmir Depremzeleri Dayanışma Derneği'nin-[İZDEDA] sosyal medya platformlarından X üzerinden yaptığı paylaşımların analizini gerçekleştirmektir. Çalışma, yaşanan deprem sonrası söz konusu sivil toplum kuruluşunun X platformu üzerinden gerçekleştirdiği paylaşımların içeriğine odaklanmıştır.

Günümüzde deprem ve depremzedelere yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarının hedef kitleleriyle kurmayı planladıkları halkla ilişkiler ve iletişim çalışmaları son derece önemlidir. Bilhassa değişen ve gelişen internet teknolojileri, çevrim içi sosyal ağlar ile mobil araçların kullanılmasında yaşanan gözle görülür artış, sivil toplum kuruluşlarının geniş kitlelere ulaşmasına ve onlara seslenmelerine imkân tanımaktadır (Demirel, 2022: 306). Bu çalışma, özellikle alanyazına katkı sunacağı düşüncesi taşıması ve gerek deprem gerekse deprem sonrası süreçte söz konusu alandaki sivil toplum kuruluşlarının iletişim bakımından X platformunda ne şekilde çalışmalar yürüttüklerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Ana amaçtan hareketle çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. İZDEDA'nın X platformundaki hesabına ilişkin veriler nelerdir? (Takipçi sayısı, atılan post sayısı, takip edilen hesap sayısı vb.)
2. İZDEDA'nın kurulduğu tarihten günümüze kadar geçen süreçte; "emsal", "rezerv", "kredi" ve "Doğal Afet Sigortaları Kurumu-DASK" sözcüklerine ilişkin atılan postların sınıflandırması nasıldır?
3. İZDEDA tarafından atılan postların ve kullanılan hashtaglerin siyasi ortamda yansımaları nasıldır?

Buna göre çalışma; 30.10.2020 tarihindeki Ege Denizi merkezli deprem ve sonrası, depremzedeler için kurulmuş derneklerden İZDEDA'nın X platformundaki hesabının aktif olduğu Ocak-2021 tarihinden araştırmacı tarafından araştırmanın gerçekleştirildiği 2024 yılının Temmuz ayına kadar X platformunda paylaşılan postların analizi ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi, elde edilmiş olan bulguları kavramsal olarak ifade edip ilişkilendiren, bilim-toplum araştırma teknikleri arasında iletişim araçlarında yer alan içeriği anlayabilmeye ilişkin şekilde kullanılmakta olan bir tekniktir (Geray, 2017: 145-146). Bu kapsamda yapılan içerik analiziyle 30.10.2020 tarihinde Ege Denizi merkezli gerçekleşen deprem sonrası depremzedelere destek olmak amacıyla kurulmuş bir sivil toplum kuruluşu olan İZDEDA'nın X platformu hesabı incelenmiştir.

Çalışmanın evrenini Türkiye genelinde yaşanan depremler sonrası bu süreçten maddi-manevi olumsuz etkilenen depremzede bireylere destek olmak amacıyla kurulmuş tüm sivil toplum kuruluşları oluşturmaktadır. Söz konusu kuruluşların niceliksel açıdan fazla olması sebebiyle örneklem alınması yoluna gidilmiş ve 2020 senesinde gerçekleşen Ege Denizi depremi sonrası "depremzede" pozisyonunda bulunan kişilere destek olmak amacıyla kurulan İzmir Depremzedeleri Dayanışma Derneği'nin-[İZDEDA] X platformundaki hesabı örneklem olarak belirlenmiştir.

2.1 İzmir Depremzedeleri Dayanışma Derneği-[İZDEDA]

30.10.2020 tarihinde Türkiye saatiyle 14:51'de, merkez üssü Yunanistan'a bağlı Sisam Adası açıkları olan ve İzmir ili Seferihisar ilçesine 23 kilometre mesafede yer alan, yerin yaklaşık 16,5

kilometre altında farklı kurum ve kuruluşlara göre 6.6-7.1 M_w şiddetinde olduğu ifade edilen bir deprem yaşanmıştır. Gerçekleşen bu deprem sebebiyle çoğunluğu İzmir ili Bayraklı ilçesinde olmak üzere birçok yapı ağır hasar almış, yıkılan binalar sonucu ise 117 yurttaş yaşamını yitirmiş, 1032 yurttaş ise yaralanmıştır. 26.11.2020 tarihinde emekli bir asker olan kendi evi de depremde hasar gören depremzede Haydar ÖZKAN tarafından “30 Ekim İzmir Deprem Mağdurları Platformu” adıyla Facebook grubu kurulmuştur. Söz konusu Facebook grubu 10.02.2021 tarihinde 5000 etkin kullanıcıya erişmiştir. Oluşan bu platform ve İzmir Valisi Yavuz Selim KÖŞGER’in katkılarıyla Bornova Kültür Merkezi’nde 10.02.2021 tarihinde depremzede bireyler ile kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri bir araya getirilmiş ve sorunlar paylaşılmıştır. Platformun oluşturduğu bu misyon, oluşumun sivil toplum kuruluşuna dönüşmesine katkıda bulunmuş ve 17.02.2021 tarihinde ise bu oluşum, 35-079-162 kütük numarası ve 483108020 vergi numarası ile İzmir Depremzedeleri Dayanışma Derneği adıyla kurulmuştur (İZDEDA, 2024).

Dernek misyonunu; “30.10.2020 tarihinde gerçekleşmiş olan Ege Denizi merkezli depremin ardından İzmir ilinde ve çevresinde söz konusu depremin etkisinde kalan bireyleri bir araya getirerek yaşanmakta olan problemlere gerek yetkililerin gerekse kamuoyunun dikkatini toplamak; depremzede bireyleri bilgilendirmek, onlara yol göstererek destek olmak; depremzede bireyleri temsilen ilgili kurumlar ve kişiler ile görüşmeler gerçekleştirerek yaşanan hak kayıplarını engellemek; tekrar planlama, inşa ve yaşamı normalleştirilmesi düşünülen önlemlerin alınabilmesi hususunda faaliyetler yürütmek; gereken hallerde hem yargısal hem de idari girişimlerde bulunmak ve kalan tüm hususlarda depremzede bireylere katkı sağlamak, bu hedeften hareketle, gönüllülük prensibi ile derneğin ilerlemesine ve gelişmesine katkıda bulunmak, mensupların yaşamakta olduğu problemlere çözüm bulmak, kamu kurum ve kuruluşları ile temasta bulunarak çözüm için destek sunmak ve söz konusu faaliyetlere katkı sunan bütün paydaşlar ile ortak hareket etmektir” şeklinde belirlemiştir (İZDEDA, 2024).

İZDEDA vizyonunu ise söz konusu misyondan hareketle; “30.10.2020 tarihinde yaşanmış olan Ege Denizi merkezli depremin ardından karşılaşılan bütün mağduriyetlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak; kamu kurum ve kuruluşlarıyla ortak hareket edilerek söz konusu hususta bir “İzmir modelinin” geliştirilmesini sağlamak ve sözü edilen modelin ilerleyen zamanda Türkiye’nin herhangi bir noktasında gerçekleşmesi olası bir depremin ardından örnek teşkil edebilmesini sağlamak; İzmir’den başlanarak bütün yurttaşların depremlerden evvel alınması gerekli olan tedbirler ve depremlerin ardından yapılması gerekli olanlar hususunda bilgilendirilmesini sağlamak” şeklinde belirlenmiştir (İZDEDA, 2024).

Dernek, ilkelerini ise şu şekilde sıralamaktadır (İZDEDA, 2024);

1. Üyeleri ile sağlıklı ve devamlı bir ilişki içerisinde olunması,
2. Depremzedelerin, derneği “Üye Olunması Gerekli” bir kuruluş şeklinde görmelerinin sağlanması,
3. Depremzede bireylerin problemleriyle düşünen, çözüm önerilerinde bulunan, üreten, kadroları ile projelerin geliştirilerek uygulanması,
4. Depremzede bireylerle kamu kurum ve kuruluşlarının arasında köprü görevinin üstlenilmesi,
5. Kamunun yararı için çalışmakta olan diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ortak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi,
6. Siyasal partiler ile ilişkilerin, derneğin “tarafsızlık” prensibinin zedelenmesine yol açmayacak biçimde yürütülmesi,
7. Dernek üyelerinin kültürel ve sosyal faaliyetler ile bir araya getirilmesi ve iletişim içerisinde olmalarının sağlanması.

3. Bulgular

Çalışma kapsamında İZDEDA'nın X platformundaki hesabına odaklanılmış, bu çerçevede paylaşılan tüm görseller, derneğin X platformundaki hesabından alınmıştır. Şekil 1 de paylaşılan görselde derneğin X platformundaki hesabının ana sayfası görülmektedir.

Şekil 1: İZDEDA'nın X Platformundaki Hesabı

Şekil 1'den de görülebileceği üzere, İZDEDA 2021 yılı Ocak ayından itibaren X platformunda aktif biçimde yer almaktadır. 6067 hesap tarafından takip edilen hesap, aynı zamanda 147 hesabı takip etmektedir. Hesap, açıldığı günden araştırmanın hazırlandığı Temmuz-2024 tarihine kadar 24.800 post paylaşmıştır. Söz konusu sayısal veriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: X Platformundaki İZDEDA Hesabının Niceliksel Verileri

Kuruluş Tarihi	Takipçi Sayısı	Takip Edilen Hesap Sayısı	Atılan Post Sayısı *
Ocak-2021	6067	147	24.800

* Temmuz-2024 tarihine kadar atılan post sayısı için geçerlidir.

Çalışmanın alt problemlerinden hareketle, söz konusu X platformundaki kurumsal hesap incelenmiş ve “emsal”, “rezerv”, “kredi” ve “Doğal Afet Sigortaları Kurumu-DASK” sözcüklerine ilişkin atılan postlar incelenmiştir. Söz konusu sözcükler, hesabın açıldığı günden itibaren derneğe mensup kişilerin en çok üzerinde durduğu konuları kapsamaları sebebiyle belirlenmiştir.

Yukarıda da detaylarına yer verildiği üzere, İZDEDA dernek olarak Şubat-2021'de kurulmuş olmasına karşın, X platformundaki kurumsal hesabını Ocak-2021'de açmıştır. Platformdaki ilk postunu ise 10.09.2021 tarihinde paylaşmıştır. Eylül 2021 tarihinden itibaren o zamanki Twitter şimdiki X platformunun kullanımına ağırlık verildiği dikkat çekmektedir. Buna göre; “depremin gerçekleştiği tarihten Eylül-2021'e kadar geçen zaman içerisinde kredi, emsal ve rezerv alan hak sahipliği konularında bir sonuç alamamış olan dernek yönetimi, aktif sosyal medya kullanımını denemeye karar vermiştir” denilebilir.

Yapılan analizler neticesinde, alt problemler kapsamında belirlenmiş olan; “emsal”, “rezerv”, “kredi” ve “DASK” sözcüklerinin, derneğin X hesabının açılmasından bu yana kaç post içerisinde yer aldığı belirlenmiş ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: X Platformundaki İZDEDA Hesabından Paylaşılan Postların Analiz Sonuçları

Sözcük	Atılan postlarda bulunma sayısı	Repost sayısı	Genel Etkileşim Sayısı
Emsal	198	4554	4752
Kredi	62	1426	1488
Rezerv	4	32	36
DASK	12	132	144

Tablo 3’te görüleceği üzere, X platformunda İZDEDA’nın kurumsal hesabı üzerinden paylaşılan tüm post ve repostların incelenmesi sonucu, “Emsal” sözcüğünün 4752 defa etkileşim içerisinde yer aldığı saptanmaktadır. “Emsal” sözcüğü ile benzer postlar arasında yer alan “Kredi” sözcüğünün ise toplamda 1488 defa etkileşim içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. “Rezerv” sözcüğünün, araştırma kapsamında belirlenmiş olan dört sözcük içerisinde en az etkileşim içerisinde yer aldığı ve bu sayının da 36 olduğu ortaya konmuştur. “Doğal Afet Sigortaları Kurumu/DASK” ise çalışma kapsamında incelenen X hesabında toplam 144 defa etkileşim içerisinde yer almıştır. Bu bağlamda DASK; 2000 senesinde kurulmuş olan, Türkiye’de Zorunlu Deprem Sigortası edindirme, yönetme ve uygulama çalışmalarından sorumlu, tüzel kimliğe sahip bir kamu kuruluşudur (DASK, 2024).

X platformundaki paylaşımlardan “Emsal” sözcüğüne yer verilen postlardan birisi Şekil 2’de, “Emsal”, “DASK” ve “Rezerv” sözcüklerinin yer aldığı bir post örneği Şekil 3’te, “Emsal” ve “Kredi” sözcüklerine yer verilen bir post örneği ise Şekil 4’te paylaşılmıştır.

Şekil 2: “Emsal” Sözcüğüne Yer Verilen Post Örneği

Şekil 3: “Emsal”, “DASK” ve “Rezerv” Sözcüklerinin Yer Aldığı Bir Post Örneği

Şekil 4: “Emsal” ve “Kredi” Sözcüklerine Yer Verilen Bir Post Örneği

Söz konusu dönemde yaşanan mağduriyetin geniş kitlelere duyurulması noktasında X platformunun sivil toplum kuruluşlarına ne derece önemli katkılar sunduğu ortadadır. Bunun yanı sıra, genellikle dar gelirliler depremzedelerin niçin emsal artışı istediğine dair paylaşılmış bir post örneği Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5: Depremzedelerin Niçin Emsal Artışı İstedğine İlişkin Bir Post Örneği

Tüm bu bulguların yanı sıra, sözü edilen dönem içerisinde dernek X hesabı tarafından paylaşılan #İzmireKulakVerin hashtagi ise kısa bir sürede önemli bir etkileşime ulaşmış ve X platformunda söz konusu dönemde en fazla üzerinde etkileşimde bulunan konu başlıklarından olmuştur. Bahse konu hashtagin X platformunda ilk paylaşıldığı post, Şekil 6’da sunulmuştur.

Şekil 6: #İzmireKulakVerin hastaginin X Platformundaki Kurumsal Hesapta İlk Paylaşımı

Şekil 6’den de görülebileceği üzere, sözü edilen hashtag ilk defa 10.08.2021 tarihinde paylaşılmıştır. Bu tarihten, araştırmanın hazırlandığı Temmuz-2024’e kadar #İzmireKulakVerin hashtagi ile toplam 478 defa post atıldığı belirlenmiş, bu postların 10.516 defa repost edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgudan da anlaşılacağı gibi, #İzmireKulakVerin hastagi 30.10.2020 de gerçekleşmiş olan depremden sonra X platformunda en çok etkileşim alan hashtagler arasında yer almış ve İZDEDA’nın kurumsal X hesabında da düzenli olarak paylaşılmıştır.

Yaşanan sıkıntılar sonucu mağdur duruma düşen pek çok depremzede bireyin yaşadıklarını sosyal medya platformu X üzerinden post atan gönüllü depremzelerin desteğini alarak topluma duyuran İZDEDA'nın sesi, siyasiler tarafından da duyulmuş ve kimi siyasetçi derneği ziyaret ederken kimi devlet adamı dernek yönetimi ile görüşmek için randevu vermiştir. Konuya ilişkin Şekil 7, DEVA Partisi kurucusu Ali Babacan'ın 21.10.2021 tarihinde derneği ziyaretini paylaşan postu göstermektedir. Ayrıca, 03.03.2022 tarihinde İZDEDA yönetim kurulu üyeleri İzmir Valisi Yavuz Selim Köşker'i makamında ziyaret etmişlerdir.

Şekil 7: DEVA Partisi Başkanı Ali Babacan'ın İZDEDA'yı Ziyaretini Gösteren Post

Tüm bu paylaşımlardan da anlaşılacağı üzere, sivil toplum kuruluşu olarak İZDEDA, ülke çapında kamu kurum ve kuruluşları ile devlet adamlarının Bakan ve Cumhurbaşkanı düzeyinde dikkatini çekmiş, yaşanan mağduriyet noktasında derneğin söz sahibi olduğu kabul edilmiştir. 26.11.2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açılışı yapılan deprem konutlarının açılış töreninde İzmir depremzedelerini temsilen İZDEDA Başkanı Haydar Özkan da yer almıştır. Şekil 8, sözü edilen törenle ilgili paylaşılan postu göstermektedir.

Şekil 8: 26.11.2021 Tarihinde Gerçekleşen Deprem Konutlarının Teslim Törenini Gösteren Post

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sivil toplum kavramı, devlet etkisi haricinde bulunan kişi ve grupların özerk olmasına vurgu yapmaktadır. Bu özerk alan, devlet tarafından doğrudan denetlenmeyen, mali ve sınıfsal bağlantıların hatta pazar mekanizmalarının da haricinde yer alan bir alandır. Devletin tesirinde gözlemlenen azalmayla beraber sivil toplum, zamanla gücünü arttırmıştır.

Bu noktada sivil toplumun bireylere, “yalnız başına gerçekleştiremediklerini birlikte gerçekleştirme” imkânı sunduğu söylenebilir. Bir ülkede ekonomi ve demokrasi gibi sistemlerin gelişmesi sürecindeki önemli unsurlar arasında sivil toplum da bulunmaktadır. Devlet, birey-toplum bağlantılarının düzenlenmesi sürecinde son derece mühim bir araçtır. Sivil toplum kuruluşlarına yaygın şekilde yer verilen toplumlarda sorunların çözümlenmesine daha kolay erişilmekte, bağlantılarda hoşgörünün ve çağdaşlığın arttığı gözlemlenmektedir. Bu yönleriyle sivil toplumun, bir ülkenin kalkınmasında ne derece önemli bir konumda olduğu anlaşılabilir. Bulunduğu konum ve kuruluşunda belirlediği amaç/hedef/ilkelere göre sivil toplum kuruluşlarının hedef kitesinde yer alan birey ve gruplara sunacağı katkılar noktasında en önemli unsur ise iletişimdir.

İletişim teknolojilerinin, kişilerin sosyal hayatını tam manası ile sarmaladığı, neredeyse her an kişilerin yoğun bir mesaj yağmuruna maruz bırakıldığı dijital çağda, sivil toplum kuruluşlarının bu teknolojiden etkilenmemesi söz konusu değildir. Zira sivil toplum kuruluşlarının hedef kitlelerine erişmesi ve oluşturmuş olduğu mesajların hedef kitleleri üzerinde en üst seviyede etki yaratabilmesi adına halkla ilişkiler ve iletişim çalışmaları son derece önemlidir. Bilhassa Instagram, X, Facebook gibi gelişen sosyal ağlar vasıtasıyla daha geniş kitlelere anlık, kesintisiz ve hızlı bir biçimde erişilebilmenin mümkün olması, sivil toplum kuruluşlarının hizmet verdikleri alanlarda etkilerini arttırmaktadır. Bu alanlar arasında doğal afetler ve bu afetlerin etkisi altında kalan bireyler de bulunmaktadır.

Bu çalışmada, 30.10.2020 tarihinde Ege Denizi merkezli gerçekleşen deprem sonrası mağduriyet yaşanan depremzede bireylerin, yaşadıkları sorunları ve talepleri geniş kitlelere özellikle de devlet yetkililerine duyurmak amacıyla kurulmuş olan İZDEDA'nın bu süreci gerçekleştirdiği sosyal

medya platformlarından X üzerindeki kurumsal hesabı incelenmiştir. Yapılan incelemelerde, derneğin Şubat 2021'de kurulduğu, buna karşın derneğin X hesabının Ocak 2021'de aktive edildiği tespit edilmiş, yaşanan zorlu süreçle ilgili dernek tarafından farklı pek çok mecrada toplumu bilinçlendirme çalışmaları yapılmasına karşın, Eylül 2021'den itibaren X platformundaki hesap üzerinden paylaşımlarda bulunulmaya başlandığı belirlenmiştir.

Yaşanan deprem sonrası yıkılan ya da hasar gören binalarda oturan depremzedelerin evsiz kalmaları, bu mağduriyetlerin giderilmesi için devletten *emsal* teşkil eden, *rezerv* alanlarda yeni konutlar yapılmasının talep edildiği ve bu süreçte depremzedelere, normal bireylere göre daha uygun *krediler* verilmesinin önemi üzerinde durulduğu, aynı zamanda yaşanan süreçte karşı karşıya kalınan *deprem sigortası* problemlerinin ön planda yer aldığı anlaşılmıştır. Buna göre, araştırmanın alt problemleri arasında yer alan söz konusu dört sözcüğün pek çok defa X platformundaki hesap üzerinde paylaşılan postlar arasında yer aldığı belirlenmiş, bu postların daha sonra başka kişi ve kurum hesapları tarafından repost edilerek toplum geneline yayıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bunun yanı sıra, ilk defa derneğin X hesabı üzerinden paylaşılan “#İzmirKulakVerin” hashtaginin, bilhassa Eylül-Ekim 2021 döneminde X platformunda çok fazla etkileşim aldığı, bu kapsamda bazı televizyon kanallarının söz konusu hususta haberler yaptıkları anlaşılmıştır. Bu gelişmelerin siyasi ortamda da karşılık bulduğu ve siyasi parti başkan ve üyelerinin İZDEDA'yı ziyaret ettikleri, aynı zamanda devletin üst düzey yöneticilerinin İZDEDA yönetimini makamlarında kabul ederek sorunlarını dinledikleri, hatta Cumhurbaşkanlığı tarafından gerçekleştirilen deprem konutlarının açılış töreninde dernek başkanının depremzedeleri temsilen bizzat yer aldığı dikkat çekici sonuçlar arasında yer almaktadır.

Ayrıca, İZDEDA tarafından başlatılmış olan X platformundaki post hareketi sayesinde İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından depremzede bireylere iki kat, kat artışı imkânı sunan, bu sayede depremzede bireylerin evlerini yaptırırlarken ödeyecekleri maliyetleri minimuma indiren emsal artışı İzmir Büyükşehir Belediyesi Meclisinden geçmiştir.

Konuya ilişkin, deprem kapsamında kentsel dönüşüm amacıyla Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile Dünya Bankası arasında imzalanmış olan protokol kapsamında İzmir, yaklaşık üç sene süren mücadelenin ardından 07.03.2024 tarihinde “pilot il” seçilmiştir. Bu kapsamda üst sınırı 2,5 milyon TL olacak şekilde, depremzede yurttaşlara 0,69 orandan 180 ayı kapsayacak konut kredilerinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durumun, yaşanan sıkıntılar sonrası ciddi mağduriyetler ile karşı karşıya kalan depremzedelere önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Bu gelişme, İZDEDA'nın başlangıçta belirlemiş olduğu hedeflerine ulaşmada X platformu sayesinde ne derece başarılı olduğunun somut göstergesidir.

Son olarak, depremzede bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri evlerinde yaşanan orta hasarlı durumlar karşısında İZDEDA'nın resmi X hesabı üzerinden yapılmış olan paylaşımların da etkisiyle DASK ödemeleri almaya yönlendirildikleri haber olmuştur.

Tüm bu sonuçlardan da görüleceği üzere, başta belirlenmiş olan misyon, vizyon ve ilkelerden hareketle İZDEDA, İzmir'de yaşanan depremde mağdur durumda bulunan depremzede bireylerin sesi olmuş, yaşanan sorunlar devletin ilgili kurum ve kişilerine sosyal medya aracılığıyla iletilmiş ve devletin bu sorunlara yönelik geliştirdiği politikalara katkıda bulunulmuştur.

Bu kapsamda, elde edilen sonuçlardan hareketle çalışmada aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

1. Araştırma, ülkemizde yaşanan bir deprem sonrası mağdur durumda bulunan bireylerin seslerini duyurmak amacıyla kurulan bir derneğin sosyal medya platformu üzerinden yaptığı paylaşımlar ve bu paylaşımların sonuçlarına odaklanmıştır. Farklı alanlarda farklı amaç ve hedefler ile kurulmuş olan diğer sivil toplum kuruluşlarının, sosyal medyayı kullanma durumları, hedeflerine göre sosyal medya platformlarından yaptıkları paylaşımlarının ne derece katkılarının olduğu

araştırılabilir. Bu sayede ülkemiz genelinde hizmet vermekte olan sivil toplum kuruluşlarının etkililik durumları tespit edilebilir.

2. Araştırmada sosyal ağ platformlarından X üzerinde çalışılmıştır. Bu bağlamda, hazırlanacak yeni çalışmalarda farklı sosyal ağ platformlarında içerik analizleri yapılarak söz konusu sosyal ağ platformlarının etkililik düzeyleri tespit edilebilir.

Kaynakça

- Anjum, T. (2010). Historical trajectory of the development of the concept of civil society in Europe: From Aristotle to Gramsci, *Journal of Political Science*, 17(2), 147-160.
- Aslan: (2010). Sivil toplum: Kavramsal değişim ve dönüşüm, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 188-212.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2004). Örgütsel iletişim ile iş tatmini unsurları arasındaki ilişkiler: Akademik örgütler için bir alan araştırması, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7, 1-30.
- Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme*, (A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Biber, A. (2006). *Sivil toplum örgütlerinde halkla ilişkiler*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler İnsani İşler Departmanı-[UNDHA]. (1992). *Glossary: Internationally agreed glossary of basic term related to disaster management*, DHA Geneva.
- Boztepe, H. (2013). Halkla ilişkilerin kurum ile hedef kitle arasında ilişki oluşturma amacı ve kurumsal web sayfalarının diyalojik halkla ilişkiler aracı olarak kullanımı, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 20, 110-128.
- Castells, M. (2008). Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür: Ağ toplumunun yükselişi, (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Conover, M.D., Gonçaves, B., Flammini, A. & Menczer, F. (2012). Partisan asymmetries in online political activity. *EPJ Data Science*, 1(6), 1-19. doi: 10.1140/epjds6
- Doğal Afet Sigortaları Kurumu [DASK]. (2024). *Dask hakkında*. <https://dask.gov.tr/tr/dask-hakkında> adresinden 27.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- David, C.C., Ong, J. C. & Legara, E. F. T. (2016). Tweeting supertyphoon haiyan: Evolving functions of twitter during and after a disaster event. *Plos One*, 11(3), 1-19. doi:10.1371/journal.pone.0150190
- Demirel, Ç. (2022). Pandemi döneminde sivil toplum kuruluşlarında iletişim ve halkla ilişkiler; TTB'nin twitter hesabına yönelik bir içerik analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(1), 304-325.
- Demiröz, K. (2020). Afet kriz yönetiminde sosyal medyanın işlevselliği ve zararları üzerine bir inceleme. *Dirençlilik Dergisi*, 4(2), 293-304. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/resilience/issue/55697/735807>
- Dombrowsky, W. R. (1998). Again and again: Is a disaster what we call a disaster, In E.L., Quarentelli (Ed.) *What is a disaster*, (pp. 31-42). USA: Roudledge.
- Duruel, M. (2023). Sivil toplum kuruluşlarının afet yönetimindeki rolü: 6 Şubat depremi Hatay örneği, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1-17.
- Edwards, M. (2014). *Civil society*, Cambridge: Polity Press.
- Genç, F. N. (2021). *Afet yönetimi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

- Gönenç, A. A. (2001). *Sivil toplum; düşünsel temelleri ve Türkiye perspektifi*, İstanbul: Altıkitap Yayıncılık.
- Gunawong, P., Thongpapanl, N. & Ferreira, C. C. (2019). A comparative study of twitter utilization in disaster management between public and private organizations. *Journal of Public Affairs*, 19(4), 1-11. doi:10.1002/pa.1932
- Gündüz, İ.(2009). *Dünyada ve Türkiye'de afet yönetimi*, İstanbul: Erdem Yayınları.
- Güzel, E. (2016). Dijital kültür ve çevrimiçi sosyal ağlarda rekabetin aktörü: Dijital habitus, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), 82-103.
- Hallahan, K., Holtzhausen, D., van Ruler, B., Verčič, D. & Sriramesh, K. (2007). Defining strategic communication, *International Journal of Strategic Communication*, 1(1), 3-35.
- <http://www.izdeda.org.tr/hakkimizda/>. İzmir Depremzedeleri Dayanışma Derneği. 20.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- İzmir Depremzedeleri Dayanışma Derneği-[İZDEDA]. (2024). *Tarihçe*. <http://www.izdeda.org.tr/tarihce/> adresinden 26.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Java, A., Song, X., Finin, T. & Tseng, B. (2007). *Why we twitter: Understanding microblogging usage and communities*. Paper presented at the 9th WebKDD and 1st SNA-KDD 2007 workshop on Web mining and social network analysis, 56–65.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York and London: New York University Press.
- Kadioğlu M. (2008). Modern, bütünleşik afet yönetimin temel ilkeleri, İçinde M. Kadioğlu ve E. Özdamar (Ed.), *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri*, (ss. 1-34). Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları.
- Kaldor, M. (2003). Civil society and accountability, *Journal of Human Development*, 4(1), 5-27.
- Keane, J. (2010). *Medya ve demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kotan, D. ve Ünür, E. (2015). Siyasi atmosfer çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ve günümüzdeki yansımaları, İçinde E. Karayel Bilbil (Ed.) *Halkla ilişkiler perspektifinden sivil toplum*, (ss. 115-166). İstanbul: Pales Yayıncılık.
- Lee, J. & Xu, W. (2017). The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. *Public Relations Review*, 44, 201–213. doi:10.1016/j.pubrev.2017.10.002.
- Lovari, A. & Bowen: A. (2019). Social media in disaster communication: A case study of strategies, barriers, and ethical implications. *Journal of Public Affairs*, 20(1), 1-9. doi:10.1002/pa.1967
- Marwick, A.E. & Boyd, D. (2010). I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience, *New Media & Society*, 13(1), 114–133. doi: 10.1177/1461444810365313
- Mayfield, A. (2008). *What is social media?*, icrossing.
- Mouriquand, D. (2023). *Elon Musk Twitter'in logosunu neden "X" olarak değiştirdi?* Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/kultur/2023/07/29/elon-musk-twitterin-logosunu-neden-x-olarak-degistirdi>

- Ploughman P. (1997). Disasters, the media and social structures: a typology of credibility hierarchy persistence based on newspaper coverage of the love canal and six other disasters, *Disasters*, 21(2), 118-137.
- Pourebrahim, N., Sultana:, Edwards, J., Gochanour, A. & Mohanty: (2019). Understanding communication dynamics on twitter during natural disasters: A case study of hurricane sandy. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 37. doi:10.1016/j.ijdr.2019.101176
- Soydaş, N. (2018). *#İletişim bence, dumandan (#) hashtag'e iletişim*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Şahin, L. ve Öztürk, M. (2008). Küreselleşme sürecinde sivil toplum kuruluşları ve Türkiye'deki durumu, *Sosyal Siyasal Konferansları Dergisi*, 0(54), 3-29.
- Taşkıran, B. H. (2015). Sivil topluma, kuramsal ve tarihsel bakış. İçinde E. Karayel Bilbil (Ed.) *Halkla ilişkiler perspektifinden sivil toplum*, (ss. 13-68). İstanbul: Pales Yayıncılık.
- Tomlinson, J. (2013). *Küreselleşme ve kültür*. (A. Eker, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu-[TDK]. (2024). www.tdk.gov.tr.
- Uluç, A, V. (2013). Türkiye'de sivil toplum ve demokrasi ilişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 399- 418.
- Vona-Kurt, E. (2021). Sağlık iletişimi ve sosyal medya: sivil toplum kuruluşlarının twitter kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 89-109. doi: 10.18026/cbayarsos.649858.
- Yılmaz, M. (2018). Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları: Türkiye'de bilgi hizmetlerine yönelik oluşturulmuş STK'lar ve bu kuruluşlara yönelik bir araştırma, *ZfWT*, 10(1), 249-272.
- Zıllıoğlu, M. (2014). *İletişim nedir?*, İzmir: Cem Yayınevi.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİK VE KRİZ YÖNETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: SİGORTA SEKTÖRÜNDE BİR İNCELEME

Ali ÖZCAN¹

Öz

Bu makalenin konusu; sigorta şirketlerinde, örgütsel çevikliğin kriz yönetimi arasındaki ilişkilerin ve etkinin ölçülerek ortaya konulmasıdır. Yönetim literatüründe, sigorta şirketlerinde örgütsel çeviklik ve kriz yönetimini ele alan bu çalışma, bu alanda nicel çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle literatürdeki bu boşluğu dolduracaktır. Bu araştırmanın amacı, sigorta sektöründe, örgütsel çevikliğin kriz yönetimi süreçlerine olan etkisini incelemektir. Bu araştırmanın yöntemi, literatür taraması ve sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde yapılan anket ve/veya mülakatlar yoluyla veri toplama ve analiz sürecini içermektedir.

Sigorta sektörünün dinamik ortamında, krizlerin etkili bir şekilde yönetilmesinde ve kurumsal dayanıklılığın geliştirilmesinde örgütsel çevikliğin rolü önemlidir. Örgütsel çeviklik ilkeleri, sigorta sektöründeki risklere göre uyarlanmış çeşitli stratejilerde kendini gösterebilir. Değişime direnç, eski sistemler ve düzenleyici kısıtlamalar, çevik uygulamaları engelleyebilir. Bu engellerin aşılması; güçlü bir liderliğe, çalışanların eğitimine yatırım yapılmasına ve öğrenme isteğinin yerleştirilmesine bağlıdır. Sigorta sektöründeki yöneticiler; ekiplerini güçlendirerek, uyum sağlama kültürünü teşvik ederek ve sürekli iyileştirmeyi önceliklendirerek, örgütlerini kriz dönemlerinde etkili bir şekilde yönetebilir ve çeviklik kazanabilirler. Bu çalışma, sigorta sektöründeki firmaların çevikliklerinin, kriz yönetimi üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu amaçla, İstanbul'da sigorta sektöründeki 392 çalışana anket tekniği uygulanarak, bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; sigorta sektöründeki firmaların, örgütsel çeviklik ile kriz yönetimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel çeviklik, Kriz yönetimi, Sigorta sektörü, Yönetim

JEL Kodları: G22, G30, J20

RELATIONSHIPS BETWEEN ORGANIZATIONAL AGILITY AND CRISIS MANAGEMENT: A STUDY IN THE INSURANCE INDUSTRY

Abstract

The purpose of this article is to examine the relationships and impact of organizational agility and crisis management in insurance companies by measuring them. The significance of this study is as follows: As there is no quantitative study in the management literature that addresses organizational agility and crisis management in insurance companies, this study contributes to filling this gap in the literature. The objective of this study is to investigate the impact of organizational agility on crisis management processes within the insurance industry. The methodology employed in this research comprises the collection and analysis of data through a review of the relevant literature and the administration of surveys or interviews to companies operating within the insurance sector.

In the context of the dynamic environment of the insurance industry, the role of organizational agility is of significant importance in the effective management of crises and the development of corporate resilience. The principles of organizational agility can be manifested in a variety of strategies, each tailored to the specific risks present in the insurance industry. The implementation of agile practices may be impeded by factors such as resistance to change, the presence of legacy systems, and regulatory constraints. Overcoming these obstacles therefore depends on the presence of strong leadership, the investment of resources in employee training, and the establishment of a culture of learning. Managers in the insurance industry can enhance their organizations' agility during crises by strengthening their teams, fostering a culture of adaptability, and prioritizing continuous improvement. This study examines the impact of organizational agility on crisis management in the insurance sector. In order to achieve these objectives, the findings were obtained by applying a survey technique to 392 employees in the insurance sector in Istanbul. The findings indicate a positive correlation between organizational agility and crisis management in the insurance sector.

Keywords: Organizational agility, Crisis management, Insurance industry, Management

JEL Codes: G22, G30, J20

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, ali.ozcan@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3751-8148.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.08.2024

Giriş

Sigorta sektörü, doğal afetler, ekonomik krizler gibi çeşitli krizlere maruz kalma potansiyeli yüksek bir sektördür. Bu makalenin konusu, sigorta sektöründe örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişkilerin saptanmasıdır. Örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi, yönetim literatüründe gittikçe artan bir şekilde ilgi gören güncel olgulardandır. Sigorta şirketlerinin çevikliklerini artırarak kriz yönetimine hazırlıklı olmaları, rekabet avantajı sağlamaları ve müşteri güvenini artırmaları kritik öneme sahiptir. Bu makalenin gerekçesi, sigorta sektöründe örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişkilerin incelenmesinin önemini vurgulamaktır. Yönetim literatüründe, sigorta şirketlerinde örgütsel çeviklik ve kriz yönetimini ele alan bir nicel çalışmaya rastlanmamış olup, literatürde bu boşluğun doldurulmasına bu çalışma ile katkı verilmek istenmiştir. Araştırmanın temel sorusu, sigorta sektöründe örgütsel çevikliğin, kriz yönetimi süreçlerine nasıl etki ettiği, araştırmanın temel problemi, sigorta sektöründe örgütsel çevikliğin kriz yönetimi süreçlerine olan etkisinin anlaşılmasıdır. Araştırmanın alt problemleri: 1) Sigorta sektöründeki örgütsel çevikliğin tanımı ve bileşenleri nelerdir? 2) Örgütsel çevikliği etkileyen faktörler nelerdir ve bunlar sigorta şirketlerinde nasıl belirlenebilir? 3) Sigorta sektöründe kriz yönetimi süreçlerinin mevcut durumu ve uygulamaları nelerdir? 4) Örgütsel çeviklik ile kriz yönetimi arasındaki ilişki nasıl açıklanabilir? 5) Sigorta şirketlerinde örgütsel çevikliğin kriz durumlarında sağladığı avantajlar nelerdir? 6) Örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için hangi stratejiler kullanılabilir? 7) Kriz anlarında sigorta şirketlerinin müşteri memnuniyetini artırmak için örgütsel çeviklik nasıl kullanılabilir? 8) Sigorta sektöründe örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi konusunda başarılı uygulamalar nelerdir?

Bu çalışmanın amacı, sigorta sektörü bağlamında, örgütsel çeviklik ile kriz yönetimi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmanın önemi; sigorta sektöründe krizlerin etkisini azaltmak için örgütsel çevikliğin geliştirilebileceği ve uygulanabileceği mekanizmalara ışık tutma potansiyeline sahip olmasıdır. Tseng ve Lin (2011: 3694), sigorta sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, çeviklik kültürü kazanmaları için çalışanların hızla yanıt vermelerini sağlayacak olan araç ve kaynaklarla donatılması gerektiğini belirtmektedirler. Bu araştırmanın yöntemi, literatür taraması ve sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde yapılan anket veya mülakatlar yoluyla veri toplama ve analiz sürecini içermektedir.

İş dünyasında kuruluşlar, çevik yaklaşımları gerektiren sayısız zorlukla karşı karşıyadır. Özellikle sigorta sektörü, ekonomik dalgalanmalardan doğal afetlere kadar, çeşitli belirsizliklerle dolu bir alanda faaliyet göstermektedir. Böyle bir ortamda, çeviklik ve liderlik; kuruluşların sürdürülebilir büyümesini ve kârlılığını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda krizleri aşmakta da çok önemli role sahiptir. Örgütsel çeviklik, beklenmedik aksaklıklar karşısında; esneklik, yenilikçilik ve hızlı tepki verme ihtiyacını karşılayan bir paradigma olarak ortaya çıkmaktadır. Narel vd. (2019: 45)'ne göre; örgütsel çeviklik, iş birliğine, yetkilendirmeye ve sürekli iyileştirmeye değer veren, stratejileri ve süreçleri değişen koşullara göre şekilde hızlı bir şekilde ayarlama yeteneğidir.

Doğası gereği karmaşıklığı ve çeşitli risk faktörlerine maruz kalmasıyla karakterize edilen sigorta sektörü, örgütsel çeviklik ilkelerinin uygulanması için verimli bir zemin sunmaktadır. Doğal afetler, ekonomik gerilemeler veya küresel salgınlar gibi kriz zamanlarında, hızlı ve etkili bir şekilde müdahale etme kapasitesi, bir sigorta şirketinin kayıplarını azaltma ve müşteri güvenini sürdürme becerisini belirlemektedir. Khadar (2021: 73)'a göre sigorta sektöründeki çeviklik; yalnızca faaliyetleri uyarılma becerisini değil, aynı zamanda organizasyonun tüm seviyelerinde dayanıklılık ve yenilikçiliği teşvik eden bir kültürün geliştirilmesini de gerektirmektedir. Sigortacılar, çevik uygulamalar sayesinde yıkıcı olayları öngörme, bunlara yanıt verme ve bu olaylardan kurtulma kapasitelerini geliştirebilirler. Bu suretle, pazardaki rekabetçi konumlarını güçlendirirler.

Bu makalede, örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi konularında literatür taraması yapılarak kuramsal bilgi verilmiş, değişkenler arasındaki ilişkiler literatürdeki bulgularla incelenerek hipotezler oluşturulmuş, kullanılan ölçekler ve çalışma örnekleme açıklanarak, yapılan analizler ve elde edilen bulgular ortaya konmuştur. Çalışmada, örgütsel çevikliğin, kriz yönetimi üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Sonuç bölümünde, bilimsel bilgi üretmek amacıyla elde edilen bulgular, literatüre bağlı olarak irdelenmiştir. Ayrıca sigorta sektöründeki yöneticiler ile araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

1. Örgütsel Çeviklik

Çeviklik ilk defa; değişim, liderlik, üretim, bilgi teknolojileri, çevresel belirsizlik gibi pek çok konuya ait çalışmalarda kullanılmıştır. Buradan hareketle; çevik kurum, çevik iş süreçleri, çevik sistem gibi birçok yeni kavram türetilmiştir (Basri ve Zorlu, 2020: 151). Örgütsel çeviklik, bir kuruma, öngörülemeyen aksamalar veya krizler karşısında, iç ve dış değişikliklere hızlı bir şekilde uyum sağlama ve bunlara yanıt verme kapasitesi sağlar (Wendler, 2016: 72). Çeviklik, ilk olarak, 1990'lı yıllarda ifade edilmiştir. 2000'li yıllarda ise "hızla değişen koşulları tahmin etmek ve bunlara yanıt vermek" ve "karmaşık olup, birbirine bağımlı durumdaki ilişkileri etkin olarak yönetebilmek" şeklinde kavram genişletilmiştir (Bakan, vd., 2017: 121). Wendler (2016: 75)'e göre; örgütsel çeviklik, birbiriyle bağlantılı çeşitli unsurları kapsayan çok boyutlu bir çerçeveden oluşmaktadır. Bu unsurlar; örgütsel yapılar, süreçler ve sistemlerdeki esnekliğin yanı sıra, yeniliği ve denemeyi benimseme yeteneğini de içermektedir. Örgütsel çeviklik, örgüt üyeleri arasında proaktif bir zihniyet gerektirir, uyum sağlama ve sürekli öğrenme kültürünü teşvik eder (Nguyen, 2016: 43). Örgütsel çeviklik, kuruluşların değişen çevresel taleplere yanıt olarak, kaynakları algılamasını, ele geçirmesini ve yeniden yapılandırmasını sağlayan, dinamik yeteneklerin önemini vurgulamaktadır (Nguyen, 2016: 45). Bu açıdan örgütsel çeviklik, stratejik öngörü ihtiyacını ve potansiyel tehditleri azaltırken, ortaya çıkan fırsatlardan yararlanma yeteneğini vurgulamaktadır.

1.1. Örgütsel Çevikliğe İlişkin Teorik Perspektifler

Akademisyenler, örgütsel çeviklik kavramını ve bunun sigorta sektöründeki kriz yönetimine etkilerini açıklamak için çeşitli teorik perspektifleri incelemiştir. Bu teorik çerçeveler, çevikliğin altında yatan mekanizmalar ve itici güçler hakkında değerli bilgiler sağlayarak, çalkantılı ortamlarda, uyum sağlama yeteneklerini geliştirmek isteyen kuruluşlara rehberlik sağlamaktadır (Teece, vd. 2016: 82).

- **Karmaşık Uyarlanabilir Sistemler Teorisi:** Örgütsel çevikliğin kavramsallaştırıldığı öne çıkan teorik yaklaşımlardan biri, karmaşık uyarlanabilir sistemler (CAS) teorisidir. Bu bakış açısına göre örgütler, değişen çevre koşullarına yanıt olarak uyum sağlayan ve gelişen dinamik, kendi kendini organize eden varlıklar olarak görülmektedir (Kharabe, 2012: 95). CAS teorisi, çeşitli örgütsel bileşenlerin birbirine bağlılığını ve bunların etkileşimlerinden ortaya çıkan özellikleri vurgulayarak çevikliği geliştirmede esnekliğin, dayanıklılığın ve merkezi olmayan karar almanın önemini vurgular.
- **Kaynak Tabanlı Görünüm (RBV):** Kaynak tabanlı görünüme göre (RBV), örgütsel çeviklik; değerli, nadir ve taklit edilemez kaynakların, stratejik tahsisi ve kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Mäkinen, 2012: 75). Bu perspektiften bakıldığında çeviklik; kuruluşun iç kaynaklarını, dış fırsatlar ve tehditlerle uyumlu olarak harekete geçirme ve yeniden yapılandırma becerisine bağlıdır. Kaynak tabanlı görünüm; örgütsel çeviklik yoluyla, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamakta, bilgi entegrasyonu ve örgütsel öğrenme gibi dinamik yeteneklerin rolünü ve önemini ifade etmektedir.
- **Dinamik Yetenekler Çerçevesi:** Kaynak tabanlı görünümü temel alan, dinamik yetenekler çerçevesi, kuruluşun değişen pazar dinamiklerine yanıt olarak, kaynakları algılama, ele geçirme ve yeniden yapılandırma kapasitesini vurgulamaktadır (Teece, vd. 2016: 85). Dinamik

yetenekler, kuruluşun iç süreçlerini ve yeteneklerini, dış çevresel değişimlerle uyumlu hale getirmeyi amaçlayan hem stratejik hem de operasyonel faaliyetleri kapsamaktadır. Bu çerçevede, dinamik ve belirsiz pazarlarda rekabet avantajı kaynağı olarak örgütsel çevikliğin önemini belirtmektedir.

- **Anlamlandırma ve Örgütsel Öğrenme:** Anlamlandırma teorisi, örgütsel çevikliğin, kuruluş içindeki bireylerin ve grupların belirsiz ve karmaşık durumları yorumlama ve anlamlandırma becerisine dayandığını öne sürmektedir (Kharabe, 2012: 100). Anlamlandırma, kuruluşların zihinsel modellerini ve karar verme süreçlerini, ortaya çıkan tehditlere ve fırsatlara yanıt olarak uyarlamalarına olanak tanıyan, sürekli bilgi işleme, örüntü tanıma ve algılama faaliyetlerini içerir.

1.2. Örgütsel Çevikliğin Boyutları

Çevik bir örgüt, çevresel değişimlere ve gelişmelere karşı hızlı şekilde karar verebilmelidir. Hızlı ve doğru olarak cevap verme yeteneği olan örgüt, kaynaklarını etkin kullanan esnek bir örgüttür (Yıldırım, 2022: 70). Örgütsel çeviklik; yetkinlik, hız, cevap verme ve esneklik gibi alt boyutlarda incelenebilir (Merdan, 2022: 97).

- **Yetkinlik:** Organizasyonel yeterlilik, özellikle krizleri etkili bir şekilde yönetmek için uyarlanabilirlik ve tepki verme yeteneğinin hayati önem taşıdığı sigorta gibi sektörlerde, organizasyonel çevikliğin hayati bir yönüdür. Bu boyut, kuruluşun çevresindeki değişikliklere, zorluklara ve fırsatlara hızlı bir şekilde yanıt vermesini sağlayan yeteneklerini, becerilerini ve bilgisini kapsar. Teknik uzmanlık, pazar bilgisi ve müşteri içgörülerini de dahil olmak üzere çok çeşitli yetkinliklere sahip kuruluşlar, yenilik yapma ve beklenmedik aksaklıklara hızla uyum sağlama konusunda daha donanımlıdır (Wicaksana ve Isfania, 2020: 45). Sigorta şirketlerinin çalışan eğitim programlarına yatırım yapmaları ve uyum kapasitelerini geliştirmek için deney ve bilgi paylaşımını teşvik eden bir kültür geliştirmeleri gereklidir (Diers-Lawson, 2019: 112). Sigorta şirketleri, teknoloji sağlayıcıları, reasürörler ve düzenleyici kurumlar gibi dış paydaşlarla iş birliği yaparak ek kaynaklara ve uzmanlığa erişebilir. Böylece krizlere etkili bir şekilde yanıt verme yeteneklerini güçlendirebilir (Khadar, 2021: 78). Gelişmiş bilgi teknolojisi sistemlerinden ve veri analitiği yeteneklerinden yararlanan sigorta şirketlerinin, krizler sırasında daha bilinçli kararlar alabileceğini ve zamanında müdahalede bulunabileceğini ifade etmektedirler (Eriksson ve Hallberg, 2022: 231)
- **Hız:** Organizasyonel hız, sigorta sektöründe çevikliğin kritik bir boyutu olup, şirketlerin krizlere hızlı tepki vermesini ve ortaya çıkan fırsatlardan faydalanmasını sağlamaktadır. Bu boyut, bir kuruluşun hızlı karar verme, eylemlerini hızlı bir şekilde hayata geçirme ve değişen pazar koşullarına hızla uyum sağlama yeteneğini kapsamaktadır. Durumu hızlı bir şekilde değerlendirebilen, kaynakları harekete geçirebilen ve strateji uygulayabilen kuruluşlar, krizlerin etkisini azaltmak ve operasyonel dayanıklılığı sürdürmek için daha donanımlıdır (Olegovna, 2022: 92). Sigorta şirketleri, karar alma süreçlerini düzene sokarak, bürokratik katmanları azaltarak ve ön saflardaki çalışanları güçlendirerek, krizlere müdahalelerini hızlandırabilir ve zamana duyarlı fırsatlardan yararlanabilirler (Diers-Lawson, 2019: 75). Otomasyon, yapay zekâ ve bulut bilişim gibi dijital teknolojilerden yararlanan sigorta şirketlerin; rutin görevleri otomatikleştirebilir, veri erişilebilirliğini iyileştirebilir ve karar verme çevikliğini geliştirebilir, çalkantılı piyasa koşullarında rekabet avantajı kazanabilirler (Atkinson, vd., 2022: 118). Hıza öncelik veren, denemeyi teşvik eden ve çalışanları hesaplanmış riskler almaya teşvik eden liderler; kurumun krizleri yönetme ve fırsatları zamanında yakalama yeteneğini önemli ölçüde artırabilmektedirler (Gu, vd. 2012: 203).
- **Cevap Verme:** Cevap verme; bilgiyi toplama, keşfetme ve üstesinden gelme yeteneği anlamında kullanılmaktadır. Cevap verme, iki basamaktan oluşmaktadır. İlk olarak; çevresel

değişimler tespit edilmesi ve ikincisi ise değişikliklere hızlı bir şekilde cevap verilmesidir. Krizlere cevap verme; değişikliği hissetmek, öngörmek ve anlamak, hızlı şekilde cevap vermek, bu değişiklikleri sürekli iyileştirmektir (Sharifi ve Zhang, 1999: 7). İyi cevap verme yeteneği, tehditleri tanımlamayı ve akıllı karar vermeyi gerektirmektedir (Dove, 2005). Yanıt uygun, verimli olmalı ve eylemlerin kalite ve maliyetini hesaba almalıdır. Cevap, örgütsel hedefi desteklemeli ve bu değişime uyum sağlamalıdır (Overby vd., 2005:120).

- **Esneklik:** Organizasyonel esneklik boyutu, bir organizasyonun yapısını, süreçlerini ve stratejilerini iç ve dış baskılara yanıt olarak ayarlama yeteneğini kapsamaktadır. Merkezi olmayan karar alma yapılarına, esnek raporlama ilişkilerine ve uyarlanabilir organizasyonel tasarımlara sahip olan şirketler; ortaya çıkan zorluklara ve fırsatlara hızlı bir şekilde yanıt verme konusunda daha iyi konumda olurlar (Kanten, vd., 2017: 67). Sigorta firmaları, yalın ve çevik metodolojileri uygulayarak iş akışlarını düzene sokabilir, bürokratik darboğazları azaltabilir ve yeni ürün, hizmet ve süreçleri zamanında sunma becerilerini geliştirebilirler (Atkinson vd., 2022: 82). Sigorta şirketlerinin, öngörülemez olaylara ve piyasa aksaklıklarına etkili bir şekilde yanıt verebilmek için stratejik seçeneklerden oluşan bir portföy geliştirmesi, potansiyel senaryoları öngörmesi, stratejik planlarında bir dereceye kadar esneklik sağlar (Atkinson, vd. 2022: 115). Şirketler; açıklık, iş birliği ve deneme kültürünü teşvik ederek, çalışanlarını değişimi benimsemeye, yeni koşullara hızla uyum sağlamaya ve kuruluş çapında yenilikçiliğe teşvik edebilirler (Caligiuri ve Tarique, 2008: 145).

2. Kriz Yönetimi

Kriz, kuruluşların hiç ummadığı zamanda karşılaştığı, itibarını ve imajını zedeleyen bir durumdur. Krizin çözümü için zaman sınırlıdır ve hızla cevap vermeyi gerektirir (Peltekoğlu, 2016: 454). Online krizlerin ortaya çıkmasıyla, krizlere ve kriz yönetimine farklı yeni bakış açıları da ortaya çıkmıştır (Gümüşel, 2011). Artık, krizleri online olarak kontrol etmek, neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir (Okkay, 2019: 315).

Her krizin çözümü için tek bir standart reçete yoktur. Bu husus krizlerin ortak bir özelliğidir. Her kriz, kendi özelinde değerlendirilmeli. Örgütün özellikleri ve krize sebep olan nedenler, biriyle ilişkili şekilde ele alınmalıdır. Bir örgütte kriz yaratan etmenler, çok çeşitli ve farklıdır (Topaloğlu, 2019: 7).

Kriz yönetimi, özellikle sigorta sektörü gibi sık sık aksaklıklara maruz kalan sektörlerde, örgütsel dayanıklılığın hayati bir yönüdür. Literatürde vurgulanan önemli bir husus, proaktif kriz yönetimi stratejilerinin önem konusudur. Wendler, (2016: 75), proaktif kriz yönetimini; potansiyel krizleri öngörme ve etkilerini azaltmak için önleyici tedbirler almak şeklinde açıklamaktadır. Sigorta sektöründe kriz yönetiminde; etkili iletişim, önemli bir rol oynar. Kriz sırasında, sigorta şirketinin güvenini korumak ve itibarını yönetmek için paydaşlarla zamanında ve şeffaf iletişim şart olmaktadır (Fearn-Banks, 2016: 112). Bu husus, paydaşların çalkantılı zamanlarda yeterince bilgilendirilmesini sağlamak için sağlam iletişim kanalları ve protokoller oluşturmanın önemini ifade etmektedir.

Sigorta sektöründe kriz yönetiminin bir diğer kritik yönü de teknoloji ve veri analitiğinin kullanılmasıdır. Kurumların, teknolojiden ve veri analitiğinden yararlanması, sigorta sektöründe ortaya çıkan risklerin; tanımlanmasına, bunların potansiyel etkilerini değerlendirilmesine ve proaktif kriz yönetimi stratejilerinin oluşturulmasına olanak sağlayabilmektedir (Elali, 2021: 203). Etkin kriz yönetimi, sigorta şirketlerinin itibarlarını ve finansal istikrarlarını korumaları ve paydaşların güvenini sürdürmeleri açısından çok önemlidir. Kriz yönetimi, sigorta sektöründe mevzuata uyum ve yönetişimde önemli bir rol oynamaktadır. Krizlerin ardından, cezalardan, davalardan ve itibar zararından kaçınmak için sigorta şirketlerinin düzenleyici gerekliliklere uyması vazgeçilmezdir (Nguyen, 2016: 75). Uyumluluk sorunlarını, proaktif bir şekilde ele almak

ve düzenleyici otoritelerle iş birliği yapmak, sigorta şirketlerinin etik davranışa ve sorumlu yönetime olan bağlılığını göstererek, paydaşlar arasında güveni artırmaktadır.

Kriz yönetimi, riskleri azaltmanın ve itibarı korumanın yanı sıra, örgütsel öğrenmeyi ve dayanıklılığı da artırmaktadır. Brown (2018: 145), “Krizlerin; sigorta şirketlerine etkisini değerlendirmek, iyileştirme alanlarını belirlemek ve gelecekteki krizlere hazırlıklı olmalarını geliştirmek için değerli fırsatlar sağladığını” öne sürmektedir.

Kriz dönemlerinde yol almak ve uzun vadeli başarıyı sürdürmek isteyen sigorta sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için etkili kriz yönetimi, hayati öneme sahiptir. Sigortacılar; güveni ön planda tutarak, finansal riskleri azaltarak, mevzuata uygunluğu sağlayarak ve kurumsal dayanıklılığı teşvik ederek, krizleri etkili bir şekilde yönetebilir ve risklerden daha güçlü olarak çıkabilirler.

2.1. Kriz Yönetiminin Boyutları

Kurumlar krize bir anda girebilmektedir. Krizler, kendilerine özgü sebeplerden kaynaklanıyor gibi algılansa da krizlerin ortak yön ve süreçleri vardır (Taşkıran, 2021: 25). Krizler; kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemi olmak üzere üç dönemden oluşmaktadır (Pira ve Sohodol 2010: 47).

- **Kriz Öncesi Dönem:** Sigorta sektöründe kriz yönetiminin kriz öncesi dönem boyutu, kuruluşların olası krizleri büyümeden öngörmek, önlemek ve hafifletmek için uyguladığı proaktif önlem ve stratejileri ifade etmektedir. Bu boyut, kurumsal dayanıklılığı, hazırlıklı olmayı ve risk azaltma yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan bir dizi etkinliği kapsamaktadır. Sigorta şirketlerinin, etkili kriz önleme ve hafifletme stratejilerini geliştirmek için kapsamlı risk değerlendirmeleri yapması, ortaya çıkan tehditleri analiz etmesi ve potansiyel zayıf noktaları öngörmesi gerekmektedir (Györffy, 2018: 75). Sigorta şirketleri; çeşitli kriz senaryolarını simüle ederek, müdahale yeteneklerini değerlendirebilir, kriz yönetimi planlarındaki boşlukları tespit edebilir ve gelecekteki krizlere karşı dayanıklılıklarını artırmak için stratejilerini geliştirebilirler (Torres, vd. 2017: 92). Sigorta şirketlerinin; zamanında bilgi paylaşmak, beklentileri yönetmek ve kriz yönetimi yeteneklerine güven oluşturmak için müşteriler, çalışanlar, düzenleyiciler ve medya dahil olmak üzere paydaşlarla açık iletişim kanalları kurması gerekmektedir (Diers-Lawson, 2019: 110). Sigorta şirketleri, sektör eğilimlerini, mevzuat değişikliklerini ve ortaya çıkan riskleri, sürekli olarak izlemeli ve gelecekteki zorluklara karşı dayanıklılıklarını ve tepki verme yeteneklerini artırmak için geçmiş krizlerden elde edilen içgörülerden yararlanmalıdır (Eriksson ve Hallberg, 2022: 125).
- **Kriz Dönemi:** Kriz yönetiminin kriz dönemi, krizler ortaya çıktıkça etkili bir şekilde müdahale etmek ve krizin etkilerini azaltmak için kuruluşların kullandığı eylem ve stratejileri kapsamaktadır. Bu boyut, bir krizin acil etkilerini yönetmeyi, iş sürekliliğini sürdürmeyi ve paydaşlar için olumsuz sonuçları en aza indirmeyi amaçlayan, bir dizi faaliyeti kapsar. Sigorta şirketlerinin net iletişim hatları kurması, kriz yönetimi ekiplerini harekete geçirmesi, ortaya çıkan sorunları çözmek ve operasyonlarda ve müşteri hizmetlerinde yaşanan aksaklıkları en aza indirmek için hızlı kararlar alması gerekmektedir (Fearn-Banks, 2016: 88). Sigorta firmaları, etkilenen poliçe sahiplerine ve paydaşlara zamanında yardım sağlamak için hasarların işlenmesi, müşteri desteği ve risk değerlendirmesi gibi kritik alanlara kaynak tahsisine, öncelik vermelidir (Fanning vd., 2013: 105). Sigorta şirketlerinin; krize etkili bir şekilde müdahale etmek için müdahale çabalarını koordine etmek, bilgi paylaşmak ve kaynaklardan yararlanmak için düzenleyici kurumlar, sektör ortakları ve hükümet yetkilileriyle yakın iş birliği yapması gerekmektedir (Hassan, 2019: 115). Sigorta şirketleri, krizin etkisini etkili bir şekilde azaltmak için gelişen durumu sürekli izlemeli, stratejilerini gerektiği gibi ayarlamalı ve değişen koşullara yanıt verme konusunda çevik kalmalıdır (Hassan, 2019: 115).

- **Kriz Sonrası Dönem:** Kriz sonrası boyutu, kuruluşların krizin etkisinden kurtulmak, normal operasyonları yeniden sağlamak ve gelecekteki zorluklara karşı dayanıklılığı artırmak, deneyimlerden ders almak için uyguladığı eylem ve stratejileri kapsamaktadır. Bu boyut, kriz sonrasındaki iyileşme çabalarına ve organizasyonel adaptasyona odaklanır. Sigorta şirketlerinin, kriz yönetimi çabalarının etkinliğini değerlendirmek, iyileştirme alanlarını belirlemek ve öğrenilen dersleri gelecekteki strateji ve süreçlerine dahil etmek için kapsamlı analizler yapması gerekmektedir (Khadar, 2021: 82). Sigorta firmaları; müşterilerle, çalışanlarla, yatırımcılarla ve diğer paydaşlarla şeffaf bir şekilde iletişim kurmalı, kurtarma çabaları hakkında güncellemeler sağlamalı, endişeleri gidermeli ve kurumun gelecekteki krizleri atlatabilme becerisine olan güveni yeniden inşa etmelidirler (Hassan, 2019: 115). Sigorta şirketlerinin; yeni fırsatları belirlemek, ürün ve hizmetlerini yenilemek ve iş modellerini gelişen pazar trendleri ve müşteri ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlayacak şekilde uyarlamak için kriz deneyiminden elde edilen içgörülerden yararlanmaları gerekmektedir (Fanning vd., 2013: 110). Sigorta şirketleri, gelecekteki krizlere ve belirsizliklere daha iyi dayanabilmek için risk yönetimi yeteneklerini güçlendirmeye, finansal dayanıklılıklarını artırmaya ve ürün portföylerini çeşitlendirmeye yatırım yapmalıdır (Johannsdottir ve Wallace, 2022: 120).

3. Örgütsel Çeviklik ve Kriz Yönetimi İlişkisi

Bir örgütün çevresindeki değişikliklere, hızlı bir şekilde uyum sağlama yeteneği olarak tanımlanan örgütsel çeviklik, çalkantılı ve belirsiz zamanlarda çözüm ortaya koyduğundan dolayı literatürde büyük ilgi görmektedir. Araştırmanın temel sorusu, sigorta sektöründe örgütsel çevikliğin, kriz yönetimi süreçlerine nasıl etki ettiği. Araştırma soruları: 1) Sigorta sektöründeki örgütsel çeviklik düzeyi nasıl tanımlanabilir? 2) Hangi faktörler sigorta şirketlerinde örgütsel çevikliğini etkileyebilir? 3) Kriz yönetimi süreçlerinin sigorta sektöründeki mevcut durumu nedir? 4) Örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişki nasıl açıklanabilir? 5) Sigorta şirketlerindeki örgütsel çeviklik, kriz durumlarında nasıl bir avantaj sağlayabilir? 6) Örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişkiyi güçlendirmek için hangi stratejiler kullanılabilir? 7) Kriz anlarında sigorta şirketlerinin müşteri memnuniyetini artırmak için örgütsel çeviklik nasıl kullanılabilir? 8) Sigorta sektöründe örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi konusunda başarılı uygulamalar nelerdir?

Kriz yönetimi bağlamında örgütler, öngörülemez sorunlara ve risklere etkili bir şekilde yanıt vermeye çalıştıkça, örgütsel çeviklik öne çıkan bir konu olmaktadır (Elali, 2021: 112). Györffy (2018:45) çalışmasında, çeviklik düzeyi yüksek kuruluşların, krizlere hızlı ve kararlı bir şekilde müdahale ettiğini vurgulamaktadır. Diers-Lawson, 2019: 112) araştırmalarında, çevik süreçler ile şirketlerin krizlere hızlı bir şekilde uyum sağladığını, ürün/hizmet geliştirebildiğini ve krizlerin yarattığı fırsatlardan yararlanabildiklerini ifade etmektedir. Literatürdeki çalışmalarda, örgütsel çeviklik ile krize müdahale yetenekleri arasında güçlü bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Eriksson ve Hallberg (2022: 231) tarafından yapılan çalışmada, bilgi teknolojisi sistemlerinden ve veri analitiği yeteneklerinden yararlanan sigorta şirketlerinin; daha çevik olduklarını ve krizlere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verdiklerini belirtilmektedir. Araştırmalar, çevik örgütlerin, daha az çevik olanlara kıyasla, krizler sırasında daha fazla esneklik ve tepki verme eğiliminde olduklarını göstermiştir (Doz ve Kosonen, 2010:7 5). Bu çeviklik, kuruluşların durumu hızlı bir şekilde değerlendirmesine, gerekli düzenlemeleri belirlemesine ve uyarlanabilir stratejileri zamanında uygulamasına olanak tanıyarak, krizin etkisini hafifletebilmektedir. Nguyen, (2016: 78) araştırmasında, çevik şirketlerin, değişen koşullara yanıt olarak; stratejilerini, süreçlerini ve kaynak tahsisini ayarlama esnekliğine sahip olduklarını, belirsizliklere ve aksaklıklara daha hazırlıklı olduklarını belirtmiştir. Proaktif kriz yönetimi yaklaşımlarının, kuruluşların potansiyel tehditleri tahmin etmesine ve önleyici tedbirler uygulamasına olanak sağladığını ileri sürmektedir (Tseng ve Lin, 2011: 3698). Gogichaty vd. (2023: 3314) çalışmalarında, örgüt kültürünün, belirsizlik ortamlarında, hızla uyum sağladığını belirtilmektedir. Kanten, vd. (2017: 245), yapay

zekâ ve veri analitiğinin, sigorta şirketlerine; pazar eğilimleri ve müşteri tercihleri hakkında gerçek zamanlı bilgiler sunarak, çevik karar almalarını sağladığını ifade etmektedir.

Kriz durumlarında paha biçilmez değer ve önemde olan “kaynakları dinamik olarak kullanma yeteneği”, çevik örgütlerin temel bir özelliğidir (Holbeche, 2015: 143). Çevik örgütler, kaynakları ve rolleri yeniden tahsis ederek, işlevler arası iş birliğini teşvik ederek, müdahale çabalarını optimize edebilir ve ortaya problem çıktıkça, problemleri etkili bir şekilde ele alabilir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H₁: Örgütsel çeviklik, kriz yönetimi üzerinde etkilidir.

H₂: Örgütün yetkinliği, kriz yönetimi üzerinde etkilidir.

H₃: Örgütün hız yeteneği, kriz yönetimi üzerinde etkilidir.

H₄: Örgütün esneklik ve cevap verme yeteneği, kriz yönetimi üzerinde etkilidir.

4. Yöntem

Bu araştırma, kesitsel ve nicel bir araştırmadır. Araştırmanın kesitsel olması, verilerin araştırma kapsamına alınan sigorta sektöründeki çalışanlarından, kısa bir dönemde toplanması ve boylamsal zaman boyutunu içermemesidir. Nicel bir araştırma ise; verilerin ölçekler yardımı ile sayısal olarak elde edilmesidir. Bu çalışmada kullanılan veriler, anket yöntemi ile araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Çalışma; içeriğinde farklı ilişkiler analiz edilip, test edileceğinden dolayı büyük oranda veri toplanmasını gerektirmekte olup, bu husus ise nicel yaklaşım benimsenmesine yol açmaktadır (Mert vd. 2020).

4.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler 3 bölümden oluşan bir anket formu yardımı ile toplanmıştır. Bunlar sigorta sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yönetici ve çalışanlarının, bireysel ve mesleki özelliklerini ölçen sosyo-demografik veri formu, örgütsel çeviklik ölçeği ve kriz yönetimi ölçeğidir.

Araştırmada sosyo-demografik veri formunda katılımcıların; cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, toplam iş deneyimi ve unvanlarına yönelik sorular yer almaktadır.

Araştırmada örgütsel çeviklik düzeyini ölçmek için Akkaya ve Tabak (2018) tarafından hazırlanan Örgütsel Çeviklik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 17 sorudan oluşmakta olup, 5’li Likert sistemine göre derecelendirilmiştir. Ölçekte yetkinlik, hız, esneklik ve cevap verme üzere dört alt boyut bulunmaktadır.

Kriz yönetimi durumunu ölçmek için ise Aksu ve Deveci (2009) tarafından kullanılan ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek 31 sorudan oluşmakta olup, 5’li Likert sistemine göre derecelendirilmiştir. Ölçekte kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere dört alt boyut bulunmaktadır.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İstanbul’da bulunan sigorta sektöründeki işletmelerin yönetici ve çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, evren büyüklüğünün bilinmediği bu durumlarda, örneklem büyüklüğü, Özdamar’ın (2003: 16-118) çalışmasında belirtilen formül kullanılarak hesap edilmiş olup, en az katılımcı sayısı, 384 kişi olarak tespit edilmiştir. Saha araştırmasında, basit tesadüfi örneklem metodu uygulanmıştır. Bu yöntem, her bir katılımcıya, araştırmaya eşit katılma şansı veren ve böylece hesaplamalarda her katılımcıya eşit ağırlık vermektedir (Arıkan, 2004). Araştırmada, 406 kişiye ulaşılmış ancak, eksik veya hatalı veri olmasından dolayı 14 veri analiz dışında tutulmuştur. Böylece araştırma verileri 392 katılımcının

cevapları üzerinden değerlendirilmiştir. Tablo 1, araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Kişilere Ait Özellikler (n=392)

Gruplar	n	%	Gruplar	n	%
Cinsiyet			Unvan		
Kadın	191	48,7	Yönetici	178	45,4
Erkek	201	51,3	Çalışan	214	54,6
Yaş			Toplam İş Deneyimi		
25 ve altı	84	21,4	0-5 yıl	47	12,0
26-35	149	38,0	6-15 yıl	208	53,1
36-45	97	24,7	16-25	93	23,7
46 ve üzeri	62	15,8	26 yıl ve üzeri	44	11,2
Eğitim Düzeyi					
Önlisans ve altı	84	21,4			
Lisans	197	50,3			
Lisansüstü	111	28,3			

5. Bulgular

Araştırmanın temel sorusu “Sigorta sektöründe örgütsel çeviklik, kriz yönetimi üzerinde etkili midir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçla değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmeden önce ölçeklere ait boyutların saptanması için açıklayıcı faktör analizi ve içsel tutarlılığı ölçmek için ise Cronbach’s Alpha değerleri incelenmiştir. Neden-sonuç ilişkilerinin belirlenmesinde korelasyon ve doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır.

5.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırma sorularından oluşan örgütsel çeviklik ölçeğinin alt boyutlarını tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör yapısını belirlemek amacıyla, 392 kişinin ölçeğe verdiği tepkilerden elde edilen puanlara, temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. Veri setinin faktör analizine uygunluğunun test edilmesi için, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. KMO değeri kabul edilebilir sınır olan 0,70’in üzerinde 0,92 olarak tespit edilmiş, Bartlett küresellik testi de 0,50’nin üzerinde olduğu ve 0,05 önem derecesinde anlamlı olduğundan veri seti faktör analizine uygun bulunmuştur. Bulunan KMO katsayısı verilerin analize uygun olduğunu göstermektedir. Varyansı açıklama oranının 0,50 ve üzerinde olması ölçütü esas alınmıştır.

Temel bileşenler ve Varimax döndürme yöntemi kullanılarak sorular analiz edilmiştir. Örneklem yeterliliği ölçüsü 0,50 değerinin altında kalan, faktör altında tek kalan, birbirine yakın faktör ağırlıkları olan ve faktör ağırlığı 0,50’nin altında bulunan ifadelerin olup-olmadığı incelenmiş ve geçersiz olan üç ifadenin bulunduğu tespit edilmiştir. Yeniden yapılan faktör analizi neticesinde özdeğeri 1 üzerinde olan 3 faktör elde edilmiştir. Faktörler sırasıyla; “Yetkinlik”, “Hız” ve “Esneklik ve Cevap Verme” olarak isimlendirilmiştir. Toplam açıklanan varyans %73,7 olarak bulunmuştur. Tablo 2. Örgütsel Çeviklik Ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarını, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış bir halde göstermektedir.

Tablo 2: Örgütsel Çeviklik Ölçeği Faktör Analizi

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
Yetkinlik	Madde 3	,824	35,784
	Madde 4	,819	
	Madde 2	,773	
	Madde 5	,760	
	Madde 1	,751	
	Madde 6	,702	
	Madde 7	,961	
	Madde 8	,656	
Hız	Madde 15	,870	19,069
	Madde 17	,861	
	Madde 16	,751	
Esneklik ve Cevap Verme	Madde 11	,846	18,933
	Madde 12	,779	
	Madde 10	,740	
		Toplam	73,786
		Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği	0,928
		Bartlett's Küresellik Testi	Ki Kare p değeri
			4134,217 0,000

Araştırma sorularından oluşan kriz yönetimi ölçeğinin alt boyutlarını tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Temel bileşenler ve Varimax döndürme yöntemi kullanılarak sorular analiz edilmiştir. Örneklem yeterliliği ölçüsü 0,50 değerinin altında kalan, faktör altında tek kalan, birbirine yakın faktör ağırlıkları olan ve faktör ağırlığı 0,50'nin altında bulunan ifadelerin olup-olmadığı incelenmiş ve geçersiz olan iki ifadenin bulunduğu tespit edilmiştir. Yeniden yapılan faktör analizi neticesinde özdeğeri 1 üzerinde olan üç faktör elde edilmiştir. Toplam açıklanan varyans %70,1 olarak bulunmuştur. Tablo 3. Kriz Yönetimi Ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarını, faktör yüklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış bir halde göstermektedir.

Tablo 3: *Kriz Yönetimi Ölçeği Faktör Analizi*

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)
Kriz Dönemi	Madde 10	,789	40,727
	Madde 11	,770	
	Madde 12	,757	
	Madde 13	,740	
	Madde 9	,729	
	Madde 15	,717	
	Madde 8	,700	
	Madde 14	,685	
Kriz Sonrası Dönem	Madde 21	,884	15,959
	Madde 23	,877	
	Madde 18	,853	
	Madde 22	,849	
	Madde 17	,836	
	Madde 20	,827	
	Madde 19	,814	
	Madde 24	,802	
	Madde 30	,744	
	Madde 28	,729	
	Madde 31	,706	
	Madde 29	,669	
	Madde 27	,627	
	Madde 26	,575	
Kriz Öncesi Dönem	Madde 2	,752	13,506
	Madde 3	,734	
	Madde 4	,721	
	Madde 1	,714	
	Madde 6	,695	
	Madde 5	,684	
	Madde 7	,641	
Toplam			70,192
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği			0,962
Bartlett's Küresellik Testi	Ki Kare		10264,393
	p değeri		0,000

Açıklayıcı faktör analizleri sonucunda ölçek ifadeleri elde edilen sonuçlara göre birleştirilerek güvenilirlik analizi yapılmıştır. Tablo 4, güvenilirlik analizi sonuçlarını göstermektedir. Güvenilirlik analizlerinde, içsel tutarlılığı ölçmede Cronbach's Alpha değeri dikkate alınmıştır. Cronbach's Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği aşağıdaki gibi yorumlanır (Kalaycı, 2009: 405):

- $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir,
- $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük,
- $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir ve
- $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Tablo 4: *Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

Değişkenler	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha
Yetkinlik	8	,938
Hız	3	,881
Esneklik ve Cevap Verme	3	,834
Örgütsel Çeviklik	14	,941
Kriz Öncesi Dönem	7	,905
Kriz Dönemi	8	,948
Kriz Sonrası Dönem	14	,954
Kriz Yönetimi	29	,969

Tablo 4'e göre elde edilen bulgular, ölçeklerin yeterli güvenilirlik ve içsel tutarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

5.2. Normal Dağılım Analizi

Araştırma değişkenlerine ait değerlerin dağılımının normalliği için çarpıklık ve basıklık ölçüleri ve P-P Plot grafikleri incelenerek ortaya konulmuştur. Çarpıklık değerinin ± 1 , basıklık değerinin ise ± 2 arasında olması, dağılımın normallikten aşırı bir sapma göstermediği yönünde değerlendirilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 5'te sunulmaktadır. Bulgulara göre değişkenlerin normal dağılım gösterdiği belirlenmektedir. Verilerin analizinde parametrik teknikler kullanılmıştır.

Tablo 5: *Normal Dağılım Analizi Sonuçları*

Değişkenler	Ort.	Std. Sp.	Çarpıklık	Basıklık
Yetkinlik	3,8160	,80156	-,515	-,162
Hız	4,0459	,82766	-,766	,425
Esneklik ve Cevap Verme	3,7713	,94317	-,658	-,036
Örgütsel Çeviklik	3,8557	,73751	-,611	,032
Kriz Öncesi Dönem	3,9964	,74006	-,826	,704
Kriz Dönemi	3,8422	,77626	-,540	,307
Kriz Sonrası Dönem	3,8658	,82362	-,558	-,088
Kriz Yönetimi	3,9229	,69393	-,643	,081

5.3. Korelasyon Analizi

Örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişki düzeyini tespit etmek için Pearson korelasyonu yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6: *Korelasyon Analizi Sonuçları*

Değişkenler	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Yetkinlik	1							
2. Hız	,634**	1						
3. Esneklik ve Cevap Verme	,669**	,489**	1					
4. Örgütsel Çeviklik	,657**	,768**	,707**	1				
5. Kriz Yönetimi	,705**	,798**	,661**	,773**	1			
6. Kriz Öncesi Dönem	,675**	,581**	,582**	,719**	,727**	1		
7. Kriz Dönemi	,728**	,618**	,607**	,767**	,293**	,654**	1	
8. Kriz Sonrası Dönem	,743**	,755**	,591**	,729**	,738**	,670**	,745**	1

** p<0,01

Tablo 6'ya göre örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi ($r=,773$) arasında pozitif yönlü ve 0,01 güven düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yani örgütsel çeviklik arttıkça, kriz yönetimi etkinlik kazanmaktadır.

5.4. Doğrusal Regresyon Analizi

Araştırma modelinde yer alan değişkenlerin (yetkinlik, hız, esneklik ve cevap verme, örgütsel çeviklik, kriz yönetimi) ve bu değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin açıklanabileceği varsayılmıştır.

Kriz yönetimi bağımlı değişkenine göre regresyon analizi bulguları Tablo 7'de sunulmaktadır. Kriz Yönetimi bağımlı değişkeni ile aralarında ilişki olduğu düşünülen bağımsız değişkenler - yetkinlik, hız, esneklik ve cevap verme, örgütsel çeviklik- modele dâhil edilerek doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 7, örgütsel çeviklik bağımlı değişkenine göre regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Std. Regresyon Katsayıları	t	p
Yetkinlik	,568	6,588	,000
Hız	,308	8,197	,000
Esneklik ve Cevap Verme	-,008	-,202	,840
Örgütsel Çeviklik	,643	11,575	,000
$R^2=,802$ $F=523,250$ ($p=0,000$) Durbin Watson=1,924			

Regresyon modelinin genel anlamlılığının ölçüldüğü F değeri 523,250 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen F istatistiği anlamlıdır ($p<0,05$). Diğer bir ifadeyle kurulan model istatistiki açıdan anlamlıdır. Regresyon modelinin kriz yönetimi üzerindeki değişimin %52,3'ünü açıkladığı görülmektedir.

Örgütsel çeviklik 0,05 anlamlılık düzeyinde ve 0,643, yetkinlik 0,05 anlamlılık düzeyinde ve 0,568, hız 0,05 anlamlılık düzeyinde ve 0,308 regresyon katsayısı ile kriz yönetimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre örgütsel çeviklik, yetkinlik ve hız, kriz yönetimi üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Elde edilen bulgular H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin desteklendiğini göstermektedir. Ancak esneklik ve cevap verme, kriz yönetimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir ($p>0,005$). H_4 hipotezi reddedilmiştir.

6. Sonuç

Bu bölüm, sigorta sektörü bağlamında kurumsal çeviklik ve kriz yönetiminin araştırılmasından elde edilen temel bulguları özetlemektedir. Araştırmaya 392 kişi katılmıştır. Katılımcıların %51,3'ü erkek, %48,7'si kadın; %54,6'sı çalışan, %45,4'ü yönetici; %38'i 26 ile 35 yaş arasında; %53,1'i 6 ile 15 yıl arasında iş deneyimine sahip, %50,3'ü lisans mezunudur.

Araştırmada kullanılan örgütsel çeviklik ölçeğine yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçek 3 boyuttan (yetkinlik, hız, esneklik ve cevap verme) oluşmakta olup, KMO katsayısı 0,928 ve anlamlıdır ($p<0,05$). Kriz yönetimi ölçeğine yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre ise ölçek 3 boyuttan (kriz öncesi, kriz, kriz sonrası) oluşmakta olup, KMO katsayısı 0,962 ve anlamlıdır ($p<0,05$). Ölçek ve boyutlar incelendiğinde 0,834 ile 0,969 arasında değişmekte ve kullanılan ölçekteki ifadelerin yüksek derecede içsel tutarlılığı bulunmaktadır.

Araştırma verilerinin dağılımı incelendiğinde, verilerin normal dağılım gösterdiği, ortalamaların 3,81 ile 4,04; standart sapma değerlerinin ise 0,64 ile 0,94 arasında değiştiği görülmektedir. Verilerin normal dağılım göstermesinden dolayı ilişkilerin tespiti için Pearson korelasyon

katsayısı kullanılmış ve tüm değişkenler arasında pozitif yönlü ve 0,01 güven düzeyinde anlamlılık tespit edilmiştir. Hipotez testlerinin analizi için doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda örgütsel çevikliğin, kriz yönetimi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Örgütün çeviklik becerilerinin iyi kullanması, kriz yönetimini de pozitif olarak iyileştirmekte ve etkilemektedir.

Elde edilen: “örgütsel çevikliğin, kriz yönetimi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu” bulgusu literatürde mevcut çalışmalarla aynı yöndedir. Gyórfy (2018: 45) çalışmalarında, çeviklik düzeyi yüksek kuruluşların sigorta sektöründeki krizlere hızlı ve kararlı bir şekilde müdahale etme konusunda, daha donanımlı olduklarını vurgulamaktadır. Diers-Lawson (2019: 112) araştırmalarında, çevik süreçler ile sigorta şirketlerinin operasyonlarını hızlı bir şekilde ayarlayabildiğini, yeni ürün veya hizmetler geliştirebildiğini ve krizlerin ortasında bile ortaya çıkan fırsatlardan yararlanabildiklerini ifade etmektedir. Eriksson ve Hallberg (2022: 231) tarafından yapılan çalışmada, gelişmiş bilgi teknolojisi sistemlerinden ve veri analitiği yeteneklerinden yararlanan sigorta şirketlerinin; karar verme süreçlerinde daha çevik olduklarını ve gerçek zamanlı bilgi ve içgörülerden yararlanarak, krizlere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verdiklerini belirtilmektedir. Nguyen, (2016: 78) araştırmalarında, çevik sigorta kuruluşlarının, değişen koşullara yanıt olarak stratejilerini, süreçlerini ve kaynak tahsisini dinamik olarak ayarlama esnekliğine ve uyarlanabilirliğine sahip oldukları için belirsizlikleri ve aksaklıkları yönetmeye daha hazırlıklı olduklarını ortaya koymuşlardır.

Bu araştırma, krizlerin etkin bir şekilde atlatılmasında, örgütsel çevikliğin önemli rolünü ortaya koymaktadır. Sigorta sektöründe çeviklik, dayanıklılığın kritik bir belirleyicisi olarak ortaya çıkmakta ve kurumların ortaya çıkan tehditlere anında yanıt vermesini ve ortaya çıkan fırsatlardan yararlanmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, yetkinlik, hız, esneklik ve cevap verme gibi yönleri kapsayan örgütsel çevikliğin çok boyutlu doğasını vurgulamaktadır. Sigorta şirketleri, çeviklik kültürünü teşvik ederek kendilerini türbülans ve belirsizlik ortamında başarılı olacak şekilde konumlandırabilirler.

Bu araştırma, çevikliğin yanı sıra olumsuz olayların etkisinin azaltılmasında, proaktif kriz yönetiminin önemine de ışık tutmaktadır. Proaktif kriz yönetimi yaklaşımlarının, kuruluşların potansiyel tehditleri tahmin etmesine ve önleyici tedbirler uygulamasına olanak sağladığını ileri sürmektedir (Tseng ve Lin, 2011: 3698). Sigorta sektöründe bu husus, hazırlığı ve dayanıklılığı artırmak için senaryo planlama ve risk değerlendirmesi gibi ileriye dönük tedbirlerin benimsenmesini gerektirmektedir.

Sigorta sektörünün çağdaş ortamında, etkili kriz yönetimi için örgütsel çevikliğin sürdürülmesi zorunludur. Sigorta şirketlerinin örgütsel çevikliğe yönelik proaktif bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Sigorta sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, ortaya çıkan risklere karşı sürekli çevreyi tarayarak ve operasyonlarını hızla uyarlayarak, öngörülemeyen krizlere karşı dayanıklılıklarını artırabilirler. Aynı zamanda, örgüt içerisinde inovasyon kültürünün teşvik edilmesi çok önemlidir. Gogichaty vd. (2023: 3314) çalışmalarında, denemeyi teşvik eden ve değişimi benimseyen bir kültürün, işletmelerin belirsizlik ortamlarına hızla uyum sağladığı belirtilmektedir.

Teknolojiden yararlanmak örgütsel çevikliğin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kanten, vd. (2017: 245), yapay zekâ ve veri analitiği gibi teknolojilerin, sigorta sektöründeki işletmelere pazar eğilimleri ve müşteri tercihleri hakkında gerçek zamanlı bilgiler elde etmesini sağlayarak, çevik karar almalarını kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Gelişmiş teknolojik araçları operasyonlarına entegre etmek, sigorta şirketlerinin süreçleri kolaylaştırmasına ve gelişen müşteri ihtiyaçlarına hızla yanıt vermesine olanak tanımaktadır.

Gelecekteki Araştırmalar için Öneriler

Sigorta sektörü, örgütsel çeviklik ve kriz yönetiminin zorluklarıyla baş etmeye devam ederken, yaklaşımları derinleştirecek ve pratik uygulamaları geliştirecek araştırmalar için çok sayıda fırsatlar bulunmaktadır. Örgütsel çevikliği geliştirmede liderliğin rolünün derinlemesine incelenmesi, literatürdeki eksikliği giderebilecek katkılar sağlayabilir. Gelecekteki çalışmalar, sigorta şirketlerinde çevik kararlar almayı ve krizlere tepki vermeyi kolaylaştıran belirli liderlik davranışlarını ve stratejilerini araştırabilir. Değişime açık olma ve belirsizliğe tolerans göstermek gibi farklı kültürel boyutların, sigorta şirketlerinin çevikliğini nasıl etkilediği ve kriz yönetimini nasıl şekillendirdiği hususu incelenebilir. Ayrıca, stratejik ortaklıkların, örgütsel dayanıklılığı artırmadaki rolünün araştırılması, büyük önem taşımaktadır. İlerideki araştırmalar, sigorta sektöründe stratejik ittifakların dinamiklerini keşfedebilir ve bunların örgütsel çeviklik ve krize dayanıklılık üzerindeki etkileri değerlendirilebilir.

Yöneticiler için Uygulama Önerileri

Öncelikle proaktif kriz hazırlığı için senaryo planlamasına ve risk değerlendirmesine öncelik vermek şarttır. Sigorta sektöründeki yöneticiler, çeşitli risk senaryolarını ve bunların iş süreçleri üzerindeki potansiyel etkilerini sistematik olarak değerlendirerek, krizlerin olumsuz etkilerini hafifletmek için acil durum planları ve krizi hafifletme stratejileri geliştirebilirler. Güçlü iletişim sistemlerine yatırım yapmak, etkili kriz yönetimi için çok önemlidir. Sigorta sektöründeki yöneticiler, bilgilerin kurum içinde ve dışında yayılmasına yönelik iletişim kanalları oluşturmalı, kurum genelinde şeffaflık ve uyum sağlamalıdır. Veri analitiği ve tahmine dayalı modellemeden yararlanmak, sigorta yöneticilerinin öngörülü kriz yönetimi kapasitesini güçlendirebilir. Yöneticiler, veriye dayalı içgörülerden yararlanarak, ortaya çıkan trendleri ve müşteri ihtiyaçlarını tahmin edebilir, stratejileri ve tekliflerini önceden uyarlayabilirler.

Bu çalışmada ulaşılan en önemli husus, literatürde bir boşluk halinde olan bir konuyu; Sigorta şirketlerinde, örgütsel çeviklik ve kriz yönetimi arasındaki ilişki ve etkilerin, bilimsel metodlarla ortaya konmuş olmasıdır. Sigorta şirketlerinde, örgütsel çevikliğin, kriz yönetimi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, bu çalışma ile gösterilmiştir.

Kaynakça

- Akkaya, B. ve Tabak, A. (2018). Örgütsel çeviklik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 185-206.
- Aksu, A. ve Deveci, S. (2009). İlköğretim okulu müdürlerinin kriz yönetimi becerileri. *Education Sciences*, 4, 448-464.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama*, Ankara: Asil Yayınevi.
- Atkinson, P., Hizaji, M., Nazarian, A. ve Abasi, A. (2022). Attaining organisational agility through competitive intelligence: the roles of strategic flexibility and organisational innovation. *Total Quality Management & Business Excellence*, 33(3-4), 297-317.
- Bakan, İ., Sezer, B. Ve Ceylan, K. (2017). Bilgi yönetiminin örgütsel çeviklik ve örgütsel atalet üzerindeki etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 117-138.
- Basri, S. ve Zorlu, K. (2020). Örgüt kültürü algısının örgütsel çeviklik üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(39), 147-164.
- Caligiuri, P. ve Tarique, I. (2008). Developing managerial and organizational cultural agility. In *The peak performing organization* (pp. 280-297). Routledge.
- Diers-Lawson, A. (2019). *Crisis communication: Managing stakeholder relationships*. London: Routledge.

- Dove, R. (2005). Agile enterprise cornerstones: knowledge, values, and response ability. In *Business Agility and Information Technology Diffusion: IFIP TC8 WG 8.6 International Working Conference May 8–11, 2005, Atlanta, Georgia, USA* (pp. 313-330). US: Springer.
- Doz, Y. L. ve Kosonen, M. (2010). *Fast strategy: how strategic agility will help you stay ahead of the game*. Pearson UK.
- Elali, W. (2021). The importance of strategic agility to business survival during corona crisis and beyond. *International Journal of Business Ethics and Governance*, 4(2). 1-8.
- Eriksson, P. ve Hallberg, N. (2022). Crisis management as a learning system: Understanding the dynamics of adaptation and transformation in-between crises. *Safety Science*, 151, 105735.
- Fanning R, Goldhaber-Fiebert S, Udani A, Gaba D. Crisis resource management. In: *Levine AI, DeMaria S Jr, Sim AJ, editors. The Comprehensive Textbook of Healthcare Simulation*. (pp. 95-109). Springer;
- Fearn-Banks, K. (2016). *Crisis communications: A casebook approach*. Routledge.
- Gogichaty, M., Ivanov, V., Kruglov, A., Pedrycz, W., Samatova, A., Succi, G. ve Valeev, R. (2023). A systemic approach to evaluating the organizational agility in large-scale companies. *IEEE access*, 11, 3307-3323.
- Gümüşel, D. (2011). Online Kriz Yönetimi. Erişim Adresi: https://www.trendweek.com/_online-kriz-yonetimi/. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2024.
- Györffy, D. (2018). Trust and crisis management in the European Union. *An Institutional Account of Success and Failure in Program Countries*. Cham: Palgrave Macmillan, 244.
- Hassan, A. S. (2019). Evaluating the marketing communication strategy of Volkswagen in post-crisis period: application of image repair theory. *International Journal of Marketing Studies*, 11(2), 87-101.
- Holbeche, L. (2015). *The Agile Organization: How to build an innovative, sustainable and resilient business*. Kogan Page Publishers.
- Johannsdottir, L. ve Wallace, J. (2022). Recovery, Development Programs, and Place-Based Reconstruction Policy: The Instrumental Role of Insurance. In *Disaster Risk Reduction for Resilience: Disaster and Social Aspects* (pp. 79-97). Cham: Springer International Publishing.
- Kalaycı, Ş. (2009), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Dinamik Akademik Yayın Dağıtım.
- Kanten, P., Kanten, S., Keceli, M. ve Zaimoğlu, Z. (2017). The antecedents of organizational agility: organizational structure, dynamic capabilities and customer orientation. *PressAcademia Procedia*, 3(1), 697-706.
- Khadar, N. (2021). *Implementing coaching leadership in an agile organization*. Bachelor's thesis Valkeakoski campus, Bachelor of Business Administration. Hame University of Applied Sciences.
- Kharabe, A. T. (2012). *Organizational agility and complex enterprise system innovations: A mixed methods study of the effects of enterprise systems on organizational agility*. Case Western: Reserve University.
- Mäkinen, J. (2012). Building an innovative organization culture: case insurance company X.
- Merdan, E. (2022). Stratejik yönetim sürecinin örgütsel çeviklik ve algılanan çevresel belirsizlik üzerindeki rolünün incelenmesi. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 93-110.

- Mert, G., Durmaz, V. ve Küçükaltan, B. (2020). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel stres ilişkisinin havayolu uçuş ekibi örnekleminde incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 279-297.
- Narel, R. L., Yaeger, T. ve Sorensen Jr, P. F. (2019). Exploring agile thriving teams in continuous change environments. In *Research in Organizational Change and Development* (pp. 187-211). Emerald Publishing Limited.
- Nguyen, D. S. (2016). Success factors for building and managing high performance agile software development teams. *International Journal of Computer*, 20(1), 51-82.
- Okkay, İ. (2019). Küreselleşen dünyada kriz yönetiminin önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 308-317.
- Olegovna, A. P. (2022). Adaptive leadership and multilevel resilience in the context of crisis. [Unpublished master's thesis]. Federal State Higher Education Institution. Saint-Petersburg.
- Overby, E., Bharadwaj, A. ve Sambamurthy, V. (2005). Business agility and information technology diffusion. *European Journal of Information Systems*, 15(2), 120-131.
- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Peltekoğlu, F. B. (2016). *Halkla ilişkiler nedir?*. İstanbul: Beta.
- Pira, A. ve Sohodol, Ç. (2010). *Kriz yönetimi halkla ilişkiler açısından bir değerlendirme*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Sharifi, H. ve Zhang, D. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organizations: An introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(1), 7-22.
- Taşkıran, Ş. (2021). *Kriz yönetimine stratejik bakış: Türkiye'deki kurumların kriz yönetimi süreçlerine ilişkin bir araştırma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
- Teece, D., Peteraf, M. ve Leih, S. (2016). Dynamic capabilities and organizational agility: Risk, uncertainty, and strategy in the innovation economy. *California management review*, 58(4), 13-35.
- Topaloğlu, F. (2019). *Kriz yönetiminde liderlik: işletmelerde kriz yönetiminin otantik liderlik özellikleri açısından incelenmesi muğla ili araştırması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.
- Torres, J. P., Kunc, M. ve O'brien, F. (2017). Supporting strategy using system dynamics. *European Journal of Operational Research*, 260(3), 1081-1094.
- Tseng, Y. H. ve Lin, C. T. (2011). Enhancing enterprise agility by deploying agile drivers, capabilities and providers. *Information Sciences*, 181(17), 3693-3708.
- Wendler, R. (2016). Dimensions of organizational agility in the software and IT service industry: insights from an empirical investigation. *Communications of the Association for Information Systems*, 39(1), 21.
- Wicaksana, A. ve Isfania, R. (2022). Building Organizational Agility Through Knowledge Sharing and Organizational Culture in Non-Departmental Government Agencies. *Jurnal Aplikasi Bisnis dan Manajemen (JABM)*, 8(3), 749-749.
- Yıldırım, Y. (2022). Örgütsel çeviklik. *Güncel kavramlarla örgütsel davranış* (Ed.Üzüm, B), içinde (ss. 67-76). Ankara: Nobel. 67-76.

KREDİ DÖNGÜLERİ NEDİR? TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA

Sezgin AÇIKALIN¹
Süleyman İlker KAPUCU^{2*}

Öz

Dünyanın 2008 yılında karşılaştığı küresel ekonomik kriz ciddi finansal krizlerin sadece az gelişmiş ülkelerle sınırlı olmadığını göstermiştir. Kredilerdeki hızlı büyüme kontrol edilmediğinde en gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde dahi bir çöküş ve bankacılık krizlerine yol açabilmektedir. Bu açıdan kredilerdeki genişleme ve daralma dönemlerinin tespit edilerek finans piyasasının aşırı ısınma ve soğumaya karşı kontrol altında tutulması önemlidir. Çalışmamız kredi döngülerini tanıtarak Türkiye’de üçer aylık dönemlerde kredi döngülerinin ve bunlara ilişkin dönüm noktalarının belirlenmesini amaçlamıştır. Dönüm noktalarının tespiti için Bry Boschan algoritmasını kullanıyoruz. Kredi/Gayri safi yurt içi hasıla değişkeni ile yapılan analize göre Türkiye’de 1998:1–2023:3 dönemleri arasında 6 genişleme ve daralma dönemi tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarımıza göre; literatür ile uyumlu olarak, inceleme döneminde yaşanan finansal krizler, kredi döngülerinin zirve noktaları ve sonrasındaki daralma dönemleri ile eşanlıdır. Ancak literatürün aksine Türkiye’de iş çevrimleri, kredi döngülerinden bazı dönemlerde daha uzun sürmektedir. Ayrıca parasal otoritenin 2001-2004 arası gerçekleştirdiği yapısal reformlar, kredi döngülerinin uzun süre genişleme aşamasında kalmasında etkili olurken, faiz indirimi ve kredi garanti fonu kefaletli krediler gibi piyasa müdahaleleri sadece çok kısa dönemde etki yaratabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kredi döngüleri, İş çevrimleri, BBQ algoritması

JEL Kodları: C22, E32, E50

WHAT IS CREDIT CYCLE? AN APPLICATION FOR TURKEY

Abstract

The global economic crisis that the world faced in 2008 showed that serious financial crises are not limited to less developed countries. When the rapid growth in credits is not controlled, it can lead to an economic collapse and banking crises even in the most developed countries. In this respect, it is important to identify periods of credit expansion and contraction and to keep the financial market under control against overheating and cooling. Our study aims to introduce credit cycles and identify quarterly credit cycles and their turning points in Turkey. We use Bry Boschan algorithm for identify turning points. According to the analysis which made by the credit/Gross domestic product variable, 6 expansion and contraction periods identified between 1998:1-2023:3 in Turkey. According to our analysis results, consistent with the literature, financial crises in the period under review coincide with the peaks of credit cycles and the subsequent contraction periods. However, contrary to the literature, business cycles in Turkey last longer than credit cycles in some periods. Moreover, while the structural reforms implemented by the monetary authority between 2001 and 2004 were effective in keeping credit cycles in the expansion phase for a long time, market interventions such as interest rate cuts and credit guaranteed loans had an impact only in the very short term.

Keywords: Credit cycles, Business cycles, BBQ algorithm

JEL Codes: C22, E32, E50

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, ORCID: 0000-0002-7966-3039

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-9782-496X

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): suleymanilker.kapucu@vakifbank.com.tr,

Başvuru Tarihi (Received): 14.08.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.09.2024

Giriş

Dünya, kredi piyasasındaki aşırı ve kontrolsüz büyümenin sonuçları ile 2008 yılı son çeyreğinde acı bir şekilde karşılaşmıştır. Amerika'da patlayan kredi ve gayrimenkul balonu ülke sınırlarının çok ötesine geçerek küresel ekonomiyi derinden sarsmıştır. Bu olayla beraber finans alanındaki uzun süreli genişlemelerin/patlamların kontrol edilmediğinde en gelişmiş ülkelerde dahi bir çöküşe neden olacağı görülmüştür (Reinhart ve Rogoff, 2009: 1681-1684). Buna karşın krediler ekonominin itici güçlerindedir. Aşırı büyümesi gibi aşırı yavaşlaması/daralması da menfi durumlara yol açabilir. Çıktı düzeyinin düşmesi, artan işsizlik bunlardan en önemlileridir (Dyackova, Karmisky ve Karevai, 2019: 320-321). Kredilerdeki bu aşırı büyüme ya da aşırı daralma durumlarının ekonomiyi felakete sürüklenme potansiyeli nedeniyle kredi piyasasının içinde bulunduğu dönemlerin bilinmesi ve önlem alınması önemlidir (Burakov, 2014: 151).

Makroekonomik öğretiye bakıldığında reel piyasalardaki dalgalanmalar, konjonktür dalgalanmaları (iş çevrimleri) olarak literatürde sıkça araştırılırken finans piyasasındaki dalgalanmalar çok daha seyrek işlenmiş genellikle büyük kriz dönemleri sonrası araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Nitekim, finansal istikrarsızlığın aşırı biçimleri olan, dünya tarihinin iki büyük krizi “1929 Dünya Büyük Buhranı” ve “2007 Küresel Ekonomik Krizi” sonrası dönemlerde konu hakkında çokça araştırmaya rastlanılmaktadır. Ayrıca kredilerin veri olarak yer aldığı döngüsel çalışmaların çoğu gelişmiş ülke verileri üzerinden yapılmış ve genellikle iş çevrimleriyle olan ilişkisi üzerine odaklanmıştır.

Konjonktür dalgalanmaları ekonominin tamamındaki bir büyüme veya daralmadan bahsederken, kredilerdeki dalgalanmalar (kredi döngüleri) daha özel olarak şirketlerin krediye erişiminin sınırlandırılması veya artırılması üzerine sadece kredi piyasasındaki hareketleri konu edinmektedir. Bununla birlikte finansal döngülerin konjonktür dalgalanmaları ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu vurgulayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Claessens, Köse ve Terrones, 2011, Haavio, 2012, Sala-Rios, Torres-Solé ve Farré-Perdiguer, 2016, Grinderslev, Kramp, Kronborg ve Pedersen, 2017, Shen, Shi ve Vu, 2019, Skare ve Porada, 2020). Bu araştırmaların sonuçları iki önemli özelliği ön plana çıkarmaktadır. İlki finansal döngülerin, iş çevrimlerinden çok daha uzun sürdüğü hatta bir finansal döngü içerisinde birden fazla iş çevrimine rastlanılabildiği yönündedir. İkincisi ise finansal döngülerin zirvelerinin, bankacılık krizleri ile aynı zaman denk gelme eğiliminde olduğudur. Buna göre bir finansal döngünün zirvesi, ekonomik durgunluğun başlangıcını işaret etmektedir. Ancak tüm durgunlukların öncesinde bir finansal döngü zirvesinden bahsetmek yanlış olacaktır. Nitekim ekonomik durgunluğun, finansal kriz dışı kaynaklı olduğu durumlara da rastlanılmaktadır (Bank for International Settlements [BIS], 2014, Borio, Drehmann ve Xia, 2018: 61).

Literatüre baktığımızda, kredilerdeki döngüsel hareketler büyük ölçüde finansal döngülerin içerisinde ve gayrimenkul ve/veya sermaye piyasası verileri ile birlikte değerlendirilmektedir. Ancak bize göre Türkiye’de gayrimenkul edinimi bir barınma ya da üretim faktörü olmaktan çok öte geleneksel olarak bir değer biriktirme, spekülatif amaçlı kar elde etme aracı özelliği de taşımaktadır. Ülkede 2022:3 çeyreğinde başlayıp 2023:1 çeyreğine kadar devam eden faiz indirimi döneminde gayrimenkul ve araç fiyatlarında görülen yüksek artışlar bunun bir göstergesidir. Bu nedenle bu alandaki verilerin finansal döngü ölçümünde kullanılmasının yanlış sonuçlar üretebileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde sermaye piyasaları da gelişmiş ülkelerle karşılaştırılamayacak ölçüde oynaklık gösterebilmektedir. Dolayısıyla bu verinin kullanımı da yanıltıcı olabilecektir. Bu çekincelerimiz dikkate alınarak çalışmamızda kredi/gsyih değişkeni kullanılmıştır. Çalışmamız iki yönüyle literatürdeki benzerlerinden ayrılmaktadır. Bunlardan biri bahsedildiği üzere finans alanındaki döngüleri, ülkemize özgü olarak kredi piyasası verileri üzerinden analiz etmesi, bir diğeri ise incelenen dönem içerisinde gerçekleşen önemli ekonomik ve politik olayları döngülerin analizinde dikkate almasıdır.

Çalışmamızın üç önemli sonucu bulunmaktadır. İlki incelenen dönemde görülen finansal krizlerin kredi döngülerinin zirve noktaları ve sonrasındaki daralma dönemleri ile eşanlı olmasıdır. BIS'e (2014) göre finansal döngüdeki zirveler, bankacılık krizleri ve önemli finansal stres dönemleri ile çakışma eğiliminde olup, ilk sonucumuz bu durumu Türkiye için teyit etmektedir. İkinci önemli sonuç incelenen dönemde Türkiye'de iş çevrimlerinin kredi döngülerinden bazı dönemlerde daha uzun sürdüğü yönündedir. Bu, literatürdeki çoğu çalışmanın aksi yönündedir. Ancak BIS'e (2014) göre çıktı ve finansal değişkenler uzun süreler boyunca farklı yönde hareket edebilmekte ancak finansal patlamalar çöktüğüne dönüştüğünde bağlantı kendini yeniden kurma eğilimindedir. Üçüncü bulgumuz ise parasal otoritenin 2001-2004 arası gerçekleştirdiği yapısal reformların kredi döngülerinin uzun süre genişleme aşamasında kalmasında etkili olduğu ancak faiz indirimi ve kredi garanti fonu kefaletli krediler gibi piyasa müdahalelerinin sadece çok kısa dönemde etki yaratabildiği yönündedir.

Çalışmamızın ilk bölümünde kredi döngüleri hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde literatürdeki önemli çalışmalar ve sonuçlarına yer verilirken üçüncü bölümde ise Türkiye'de 1998:1 – 2023:3 arası kredi döngülerinin tespit edildiği ekonometrik analize ilişkin bilgiler ve bulgular verilmiştir.

1. Teorik Çerçeve

Finansal faaliyetlerin düzenli patlama ve çöküş döngülerine eğilimli olduğu fikri yeni bir düşünce değildir. Geçmiş, 1929 Büyük Buhranı ile ilgili yapılan çalışmalara kadar uzanırken, nispeten daha yakın geçmişinde Minsky'nin 1978 yılında yayınladığı finansal istikrarsızlık hipotezi ile Kindleberger'in aynı dönemde yaptığı çalışmaları yer almaktadır. Ancak bu alanın dikkat çekmesindeki en önemli gelişme 2008 küresel ekonomik krizidir. Döngülerin aşamalarının ve arkasındaki itici güçlerin analiz edildiği çalışmalara bu dönemden sonra rastlanılmaktadır (Adarov 2022: 2).

Bu sonuçlardan kredi hacminde yaşanan dalgalanmaların finansal kriz dönemleri sonrası daha çok ilgi uyandırdığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu ilişkiyi irdelersek, kriz öncesi dönemlerde kredi istahındaki yüksek artışlar, kriz dönemlerinde yerini artan belirsizlik, bozulan güven ortamı ve zayıflayan mali yapılar sonucu çöktüğüne bırakılmaktadır (Mian ve Sufi, 2010, Drehmann, Borio ve Tsatsaronis, 2012, Jorda, Schularic ve Taylor, 2013). Borio ve diğerleri (2018: 59) bu süreci şöyle özetlemektedir; kredilerdeki hızlı artış, mülk ve varlık fiyatlarını yükseltir, bu da teminat değerlerini ve dolayısıyla özel sektörün elde edebileceği kredi miktarını artırır, ta ki bir noktada süreç tersine dönene kadar. Finansman kısıtları ile değer ve risk algıları arasındaki bu karşılıklı olarak güçlendirici etkileşim, tarihsel olarak ciddi makroekonomik bozulmalara neden olur.

Buna göre kredi döngülerinin teorik çerçevesini çizerken kredi hacimlerindeki artış ve azalışa neden olan etkenler yanı sıra kredi arz ve talebindeki dalgalanmaların tüm ekonomiye yayılmasını sağlayan itici ve yayılmacı güce sahip etkenleri açıklamak yerinde olacaktır. Alanın öncü çalışmalarından olan "Credit Cycles" yazarları Kiyotaki ve Moore'a göre bu etkenleri değerlendirmenin iki temel yolu mevcuttur. Bunlar borçlu tarafı dikkate alan kredi talebi kaynaklı dalgalanmalar ve borç veren tarafı dikkate alan kredi arzı kaynaklı dalgalanmalardır (Dyachkova ve diğerleri, 2019: 321-322).

Kredi talebinde dalgalanmalara yol açan etkenleri açıklayan temel öğretiler Bernanke ve Gertler (Bundan sonra BG) (1989), Kiyotaki ve Moore (Bundan sonra KM) (1997), Minsky (1978, 1986) ile Kindleberger'in (1978) çalışmalarıdır.

BG ve KM konuyu şirketlerin piyasalara erişim gücüyle, Minsky ve Kindleberger ise ekonomik birimlerin rasyonel olmayan davranışları ile açıklamışlardır.

BG ile KM'ye göre firmaların net değeri ile dışardan finans bulma maliyeti arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu negatif ilişki nedeniyle ekonomiye gelen küçük bir şok dahi büyüyüp yayılarak tüm ekonomiyi etkilemektedir.

BG çalışmasında bu ilişkiyi finansal hızlandırıcı teorisi olarak tanıtmıştır. Buna göre bir ekonomideki tüm şirketler faaliyetleri için gerekli kaynağı sadece özkaynakları ile karşılayamamakta ve yabancı kaynağa da ihtiyaç duyabilmektedir. İhtiyaç duyacakları yabancı kaynağı ise ödünç verilebilir fonlar piyasasından, finans kurumlarından talep edeceklerdir. Asimetrik bilgi, ahlaki tehlike ve ters seçim gibi piyasa aksaklıklarının varlığında, finans kurumları, şirketlerin gerçek durumunu tam olarak bilemeyeceğinden ancak belirli bir izleme maliyetine katlanarak talep edilen kaynağı tahsis etmek isteyebilecek veya reddedecektir. Dışardan finans bulma maliyeti olarak tanımlanan bu kavram literatürde önemli bir yere sahiptir. Örnek vermek gerekirse; ekonomiye negatif bir şok geldiğinde şirketler bundan olumsuz etkilenecek ve mali verileri zayıflatarak net değerleri azalacaktır. Bu azalma sonucu şirketler borçlanırken daha yüksek bir dış finansman primi ile karşı karşıya kalacaktır. Artan finansman maliyeti sermaye talebini düşürecek ve şirketin net değeri tekrar düşüş eğilimine girecektir. Bu döngü ekonomiye gelen şokun artmasına ve yayılmasına neden olacaktır. Kredi miktarı açısından bakıldığında ise ekonomiye gelecek negatif bir şok sonucu net değer ve dış finans primi arasındaki negatif ilişki nedeniyle kredi miktarının azalması beklenecektir.

KM'nin çalışmasında finansal krizlerin derinleşmesinde şirketlerin duran varlıklarının önemine vurgu yapılır. Şirketlerin önemli bir bölümü duran varlıklarını üretimleri yanı sıra finansal borçlanma için teminat olarak da kullanmaktadırlar. Ekonomiye geçici bir negatif bir şok geldiğinde finansal kaldıraç yüksek olan şirketler kredi kısıtı altında yatırımlarını azaltmak zorunda kalacaktır. Yatırımlarının azalması gelecekteki gelirlerinin azalmasına ve net değerlerinin düşmesine neden olacaktır. Ayrıca ekonomiye gelecek şok duran varlık değerlerini de azaltacaktır. Böylece şirketlerin net değerleri ile teminata konu gayrimenkullerinin değerindeki azalma şokun büyümesine neden olacaktır. Dış finans temin etme kabiliyetindeki bu menfi gelişmelerin etkisiyle toplam kredi hacminin de azalması beklenir.

Minsky (1978, 1986) ve Kindleberger (1978) ise kredi piyasasındaki dalgalanmaları piyasadaki ekonomik birimlerin rasyonel olmayan davranışları ile açıklamışlardır.

Minsky, finansal istikrarsızlık teorisi ile kredi piyasasındaki dalgalanmaları açıklamaktadır. Teoriye göre finansal istikrar dönemleri uzun vadede daha büyük istikrarsızlıklara yol açmakta ve krizler dalga dalga değil yavaş yavaş gelmektedir. Şöyle ki; piyasalarda uzun süre devam eden güven ortamı yatırımcıların iştahını kabartacak ve sürekli olarak yeni yatırımlar yapma konusunda açgözlülüğe teşvik edecektir. Ancak her ne kadar gelir seviyeleri artsa da borçlanma seviyesindeki yükselme finansal kırılganlığa açık olmalarına neden olacaktır. Nitekim piyasaya gelecek bir negatif şokla birlikte çöküş başlayacaktır. Minsky, kredi piyasasını üç döneme ayırmıştır. Hedge dönemi, spekülasyon dönemi ve saadet zinciri dönemi. Hedge döneminde ekonomik birimler borçlarını ve faiz giderlerini mevcut gelirleri ile ödeyebilmektedirler. Yeni yatırımlarla gelirlerini artırma konusunda iştahlıdırlar. İkinci aşamada kredi faizlerini halen ödeyebilseler de anaparalarını ödemek için ilave borçlanmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Son aşamada ise borçluların, borçlarını ödemeye yetecek kadar geliri bulunmamakta ve sadece ilave borçlanma veya varlık satışları ile borç ödemesi yapılabilmektedir. Ancak piyasa itibarının zayıflaması ile varlık satışlarındaki pazarlık gücü düşük kalacaktır. Bu aşamada varlıklarının değer kazanmasına veya ilave finans temin etmeye güvenmekten başka seçenekleri kalmayacaktır. Ekonomi son aşamadayken fiyatlar artmazsa veya finans kurumları borç vermeyi bırakırsa literatürde "Minsky Anı" olarak anılan zaman gelmiş ve kriz başlamıştır. Bu dönemde oluşan iflaslar, alacaklıları da etkileyerek temerrütleri artıracak, artan karamsarlık ve belirsizlik domino etkisiyle tüm piyasalara hakim olacaktır. 2008 krizi bu teori için muazzam bir örnek oluşturmaktadır. Sonuç olarak

ekonomik birimlerin rasyonel olmayan ölçüde artan yatırım davranışları ilerleyen dönemlerde bir çöküş ile son bulacaktır.

Kindleberger ise çalışmasında piyasalardaki krizlerin tekrar eder nitelikte olduğunu ve ekonomilerde yaşanan çoğu hareketin benzer nitelikte olduğunu anlatmıştır. Kredi piyasasındaki görüşü kredi patlamaları ve kredi çöküşlerinin sürekli olarak birbirini takip ettiği yönündedir. Çoğu varlık balonunun parasal bir olgu olduğunu ve kredi arzındaki hızlı büyümeden kaynaklandığı ifade etmektedir. Piyasalardaki hareketleri çılgınlık, panik ve çöküş dönemi olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Konumuz ile ilişkilendirirsek çılgınlık döneminde kredi veren ve alanların piyasalar hakkında iyimserliği sonucu kredi arz ve talebi artmaktadır. Piyasada coşku varken borç verenler ve alacaklılar kâr fırsatlarını değerlendirir. Hem kredi verenler hem de alanlar bu dönemde cesaretlidir. Piyasadaki kredi bolluğundan hane halkları da araba, menkul kıymet, emtia ve gayrimenkul satın almak üzere faydalanırlar. Artan mal ve hizmet ihtiyacını karşılamak amacıyla üretim tesislerini genişletmek için kredi limitlerini genişleten işletmelerle piyasa büyümeye devam eder. Bankalar ve finans kuruluşları da yüksek faiz oranlarıyla borç para vererek bu iyimserlikten faydalanmaya çalışır. Tüm döngü, kredi hattının önemli ölçüde genişlemesi etrafında döner. Kredi genişlemesi arttıkça spekülasyon aşamasına geçilir. Varlık satın alımlarının getirdiği yüksek karları gören ekonomik birimler daha yüksek kazanç elde etmek amacıyla alımlarını sürdürür. Bu yükseliş, balonu fark edip çıkan oyuncuların etkisiyle yeni talep oluşmayıncaya kadar devam eder. Sonuçta varlık fiyatları yetersiz talep nedeniyle hızla düşerken, finans kurumları da artan temerrütleri görerek yeni kredi vermeyi kesecektir. Piyasalarda icra ve iflasların başlaması, zirveye ulaşıldığının ilk göstergeleridir. Tüm ekonomik birimler hızlıca ellerinde varlıkları satıp çıkmaya çalışsa da panikle birlikte fiyatlarda çöküş başlamıştır. Kindleberger'e göre yükseliş dönemleri 7-8 yıl kadar sürerken, peşine gelen durgunluk dönemi iki yıldan az sürmektedir. Lale krizi yanı sıra Türkiye'de enflasyonun altında belirlenen faiz sürecinde ev ve araba fiyatlarında yaşanan artış ve 2023 yılında başlayan faiz artırımını süreciyle azalan talep bunun tipik bir örneği sayılabilir.

Kredi arzındaki dalgalanmaları açıklayan önemli çalışmalar ise Gertler ve Karadi (2011) ile Gerali, Neri, Sessa ve Signoretti (bundan Sonra GNSS) (2010) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarda finans kurumlarının bilançoları analizlere dahil edilmiştir.

Gertler ve Karadi'ye (2011: 1-4) göre mevduat sahipleri ve finans dışı kurumlardan para toplayan finans kurumları kısa vadeli mevduatlarla uzun vadeli varlıklarını karşılamak gibi bir vade uyumsuzluğuna maruz kalmaktadır. Bu durum mevduat sahiplerinin elde edeceği geliri beğenmemesi durumunda geri çekmeye başlaması riskini barındırmaktadır. Sonuç olarak finans kurumları sermaye kalitesinde oluşacak bir endişenin yaratacağı şoktan etkilenecektir. Bu şok kurumların net değerinin azalmasına ve kredi verme kabiliyetinin azalmasına neden olur ki bu piyasalarda dalgalanmaya yol açar.

GNSS(2010: 3) de çalışmalarında aksak rekabetin olduğu bir bankacılık sektörünü esas alır. Bankaların, topladığı mevduat ve sermayesi kadar kredi verebilme kapasitesi bulunmaktadır. Ancak düzenleyici otorite buna oransal olarak kısıt koyabilmekte ve bu oranı artırıp azaltabilmektedir. Nitekim bu orandaki keyfi bir değişim verilebilecek kredi miktarını etkileyecek ve piyasada dalgalanmaya yol açabilecektir.

2. Kredi Döngüleri/Çevrimleri

Literatürde kredi döngüleri hakkında net bir tanım bulunmamaktadır. Ancak ekonomi literatürünün önemli bir bölümüne göre kredilerdeki döngüsel hareketler, bankaların verdiği kredi miktarında ve kredilerin kalitesindeki değişim sürecinin bir sonucudur. Bu süreçlerin yaşanmasındaki temel olgu ise finansal hızlandırandır (BG, 1989, Bernanke, Gertler ve Gilchrist, 1999, Kiyotaki ve Moore 1997, Marti, 1996). Alternatif bir görüş ise (Aikman, Haldane ve Nelson, 2015, Rajan, 1994, Berger ve Udell, 2004) kredi miktarını ve kalitesini etkileyen

mekanizmanın bankaların kredi politikalarının bir sonucu olduğu yönündedir. Kredilerin yükseldiği dönemlerde bankaların aşırı iyimserliği krizin tohumlarını atmaktadır. Bu dönemde ekonomiye gelen bir şok sonucu kriz dönemine girilmekte ve krizle birlikte bankaların risk iştahı azalmakta ve daralma sürecine girilmektedir. Kredilerin yükselme ve daralma dönemleri arasındaki geçiş pozitif veya negatif şoklar kaynaklı olabildiği gibi bu şoklar hem içsel hem de dışsal kaynaklı olabilmektedir (Burakov, 2013).

2.1. Kredi Döngülerine İlişkin Görüşler

Kredi piyasasında dalgalanmaları açıklayan modeller alanın önde gelen çalışmalarındaki düşünce yapısına göre üçe ayrılabilir. İlk görüş döngülerin finans piyasasındaki ahlaki tehlike, ters seçim ve asimetric bilgi gibi aksaklıklarla açıklanabileceği üzerinedir. İkinci görüş ise döngülerin esas nedeninin ekonomik birimlerin rasyonel olmayan davranışları ile ilgili olduğu yönündedir. Son görüşe göre ise döngüler; aksaklıkların bulunduğu finans piyasasında ekonomik birimlerin aşırı istekleri nedeniyle rasyonaliteden ayrılmaları kaynaklı oluşmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde modeller hakkında detaylı bilgi verilecektir.

2.1.1. Finansal Friksiyon Modelleri

Finansal friksiyon modellerinde, kredi piyasasındaki aksaklıklar dalgalanmaların nedeni olarak görülmektedir.

Rasyonel ekonomik birimlerin bulunduğu ve bu birimlerin öncelikli borçlanma kaynaklarının kredi piyasaları olduğu bir ekonomide, finans kurumları tarafından sağlanan borçlanma limitleri sınırlıdır. Sınırı belirleyen ise ekonomik birimlerin net gelirleri ve sunacakları teminatların değeridir. Ajanların net değeri ile finans piyasalarından borç bulma maliyeti arasında bir etkileşim bulunmaktadır ki buna finansal hızlandırıcı denmektedir. Finansal hızlandırıcı ekonomiye gelecek bir şokun büyümesinde ve yayılmasında rol oynamaktadır (Bernanke ve diğerleri, 1999: 6).

Geçmiş harcamalarını kredi kullanarak karşılayan ekonomik birimler, ekonomiye negatif şok geldikten bir süre sonra gelirlerinin azaldığını fark edecektir. Kredi piyasalarını da etkileyen bu şok kredi borçlanma kapasitesini azaltacak ve gelecekte yapılacak tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına neden olacaktır. Tüketim ve yatırım harcamalarındaki azalmalar toplam gelir düzeyinin düşmesine neden olacaktır. Toplam gelir düzeyinin düşmesi ile varlık fiyatları gerileyecek dolayısıyla teminat miktarları da azalacaktır. Net gelirlerinin ve varlık değerlerinin azaldığını fark eden ekonomik birimler gelecekteki tüketim ve harcama miktarlarını tekrar düşürecek ve süreç bu şekilde devam edecektir (Stein, 2021: 8-9).

Teori ile ilgili eleştirilerden biri, ajanlar rasyonelse, ekonominin bu kadar kırılgan olduğunu bildikleri halde neden şok öncesi dönemde yüksek borçlandığıdır. Teoriyi savunanlar dışsallıklar nedeniyle kaldıraç etkisinin bulunduğu belirtmektedir. Aynı zamanda birer sosyal planlamacı olan rasyonel ajanlar, faydalarını/karlarını maksimum edecek harcamaları kaldıraç etkisiyle finansal borçlanma yoluyla gerçekleştirirken, borçlanma seviyesindeki zayıflıkların toplam ekonomik aktivitede yaratacağı etkiyi tam olarak anlayamayacaktır. Nitekim bu dışsallıklar yangından mal kaçırırçasına varlık satışını başlatabileceği gibi sıfırın altında faiz oranlarının varlığında toplam talebi de aşırı şişirebilmektedir. (Lorenzoni, 2008: 1-4, Korinek ve Şimşek, 2016: 4-6).

Bir diğer eleştiri ise gerileme döneminin ne zaman ve nasıl başladığını yeterli bir şekilde açıklayamamasıdır. Model dışsal bir şokun sisteme gelmesi ile başlangıç ve yayılmanın gerçekleşeceğini belirtse de analistler uzunca bir süre içinde bulunduğu dönemi fark etmeyebilirler. Bunun nedeni olarak modelin ölçümünde kullanılan kaldırıcın, üçer aylık dönemlerde yayınlanan bilanço verilerinden elde edilmesi gösterilmektedir (Stein, 2021: 8-9).

2.1.2. Davranışsal Modeller

Davranışsal modeller, kredi piyasasındaki dalgalanmaları ajanların rasyonel olmayan davranışları ile açıklar. Minsky (1978, 1986) ve Kindleberger (1978) çalışmaları ilk örnekleridir. Kredi alan yatırımcılar açısından bugünün verileri ile geleceği tahmin etmeye çalıştıkları için kredi duyarlılığı zamanla değişmektedir. Bu da kredi piyasasında talep yönünde dalgalanmalara yol açmaktadır. İyi zamanlarda yatırımcılar fazla iyimserdir, bu nedenle kredi ve yatırımlar aşırı genişler. Görüntü olumsuzla döndüğünde kredi piyasaları daralır, reel faaliyetler düşer ve temerrüt oranları yükselir. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, çok çeşitli ekonomik aktörlerin ölçülen beklentilerinin sistematik olarak rasyonellikten uzaklaştığını ve özellikle mevcut koşullara aşırı tepki verdiğini ortaya koymaktadır. (Gennaioli, Ma ve Schelifer, 2016; Bordo, Gennaioli, Ma ve Schelifer, 2020).

Kredi veren kurumlar açısından ise Burakov'un (2014) kapsamlı bir literatür taraması sonucu elde ettiği çıkarıma göre exojen ve endojen varsayımlar söz konusudur. Her ikisinde de döngüsel faaliyetlerin temel kaynağı kredi riskidir.

Exojenlere göre kredi döngülerinin temeli kredi kurumlarının kredi riskini değerlendirme potansiyelleri arasındaki farklılıklardır. Kredi verenler, eksik bilgi ve zaman sınırı nedeniyle kredi riskinin alıcısı ve dağıtıcısıdır. Eksik bilgi, ahlaki tehlike ve ters seçimi ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunların sadece faiz oranı ile çözülmesi zordur. Yoğun rekabet koşulları altında, zaman kısıtı ve kredi arz talep esnekliğini yüksekliği, kredi riskinin sigortalanması ve menkulleştirilerek piyasaya aktarılmasını gerektirmektedir.

Endojenler ise tamamen zıt varsayımla başlarlar ve kredi verenlerin kredi riskinin alıcısı değil yaratıcısı olduğu varsayar. Sınırlı rasyoneliteden yola çıkan bu modellerde bilişsel ve duygusal önyargılar, karar alma sürecindeki sezgisel yöntemler ve rekabet, para politikası gibi çeşitli piyasa güçlerinin bir sonucu olarak kredi riskinin düşük tahmin edilmesine (aşırı tahmin edilmesine) ve/veya bilinçli olarak aşırı kredi riski alınmasına neden olmaktadır. Başka bir deyişle, kredi döngüsünün içsel modellerinde, kredi verenler ya sınırlı rasyonelitenin etkisi altında ya da kredi piyasasındaki pazarlık gücünün değişmesi nedeniyle aşırı kredi riski yaratmakta ve üstlenmektedir.

2.1.3 Bütünleşik Modeller

Finansal friksiyon modelleri ekonominin yüksek kaldıraç dönemlerinde neden kırılğan olduğunu açıklamasına rağmen, kredi çevrimlerini dışsal bir şoka bağlamıştır. Bu da dalgalanmanın başlamasında belirli bir tetikleyicinin olmadığı piyasanın kırılğan olduğunu işaret etmektedir.

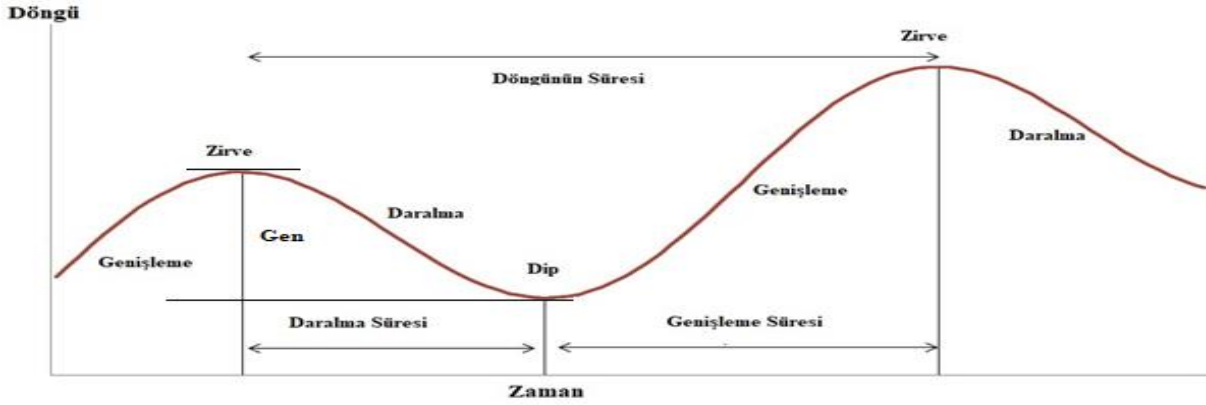
Davranışsal modellerde ise tersine yatırımcıların kredi duyarlılığı nedeniyle yanlış fiyatlandırmasından kaynaklanan bir tetikleyici bulunmakta kırılğanlık bulunmamaktadır.

Minsky, 1978 ve 1986 da yaptığı çalışmalarda bu iki modeldeki kaldıraç ve yanlış fiyatlandırmanın etkileşimini merkeze almıştır. Kirti (2020) ile Krishnamurthy ve Muir'de (2017) kredi piyasasındaki dalgalanmaları açıklamak için piyasadaki kırılğanlığın ve tetikleyicilerin etkileşiminin beraber incelenmesinin daha tutarlı olduğunu belirtmektedir.

2.2.Kredi Döngülerinin Aşamaları

Bir döngüden bahsedebilmek için birbirini takip eden yükseliş ve gerileme dönemlerinden bahsetmek gerekmektedir. Dolayısıyla tam bir döngü Şekil 1'den görüleceği üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Daralma/gerileme/çöküş/durgunluk aşaması (zirveden dibe) ile genişleme/yükseliş/patlama aşaması (dipten bir sonraki zirveye).

Şekil 1: Tipik Bir Döngü Grafiği

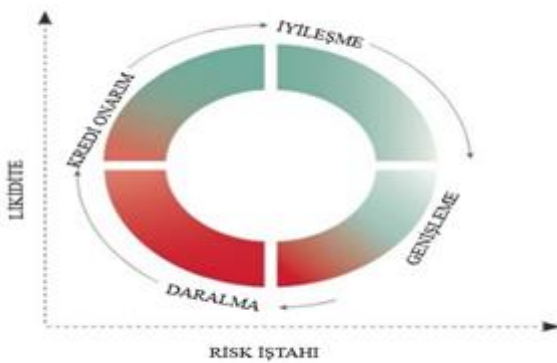

Kaynak: Binici, Hacıhasanoğlu ve Kütük, 2017

Kredi ile ilgili döngülerde, döngülerin süresi boyunca dalgalanma gösteren değişkenler bulunmaktadır. Bunlar genel itibarıyla kredi hacmi, kredi arz ve talebi, borç verme standartları ile kredi maliyetleri olarak sayılabilir (Ayuso, Perez ve Saurina, 2002: 1-2). Borç verme standardını örnek olarak alırsak finans kurumlarından genişleme döneminde gevşek ancak gerileme döneminde sıkı bir kredi politikası tutumu beklenir (Egert ve Sutherland, 2012: 7).

Teorik literatürde kredi döngülerinin aşamalarına ilişkin çalışmalar daralma ve genişleme olarak tanımlanan iki klasik aşama üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Eckstein ve Sinai (1986: 49-54)'ye göre döngü içerisinde klasik aşamalara ek olarak onarım ve iyileşme aşamaları da yer almaktadır. İyileşme aşaması genişlemenin ilk kısmıdır. Daralma sonrası oluşur ve genellikle en son düşüşten hemen önce değişkenin dip seviyesinden zirveye çıkması için geçen süre olarak tanımlanır. Onarım aşaması ise gerileme dönemi sonrasındaki ilk dönemlerdir. Gerçek dünyadan örnekler bakarsak, Loomis Sayles, Western Asset ve Man Group gibi bazı varlık yönetim şirketleri kendi tecrübe, bilgi ve değerlendirmelerine göre kredi döngülerini bu dört aşamaya göre sınıflandırmakta olup, örnek gösterim Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Varlık Yönetim Şirketlerine Göre Kredi Döngüleri Aşamaları

Kaynak: Fahey, 2019³

³ Loomis Sayles'den alınmıştır. Diğer varlık yönetim şirketlerinde de benzer şekiller yer almaktadır. Bkz. <https://www.man.com/maninstitute/where-are-we-in-the-credit-cycle-2024> ve <https://www.westernasset.com/us/en/research/whitepapers/where-are-we-in-the-credit-cycle-2018-01.cfm#:~:text=A%20credit%20cycle%20follows%20the,believes%20there%20is%20continued%20runway.>

Ayrıca çalışmamızın Teorik Çerçeve bölümünde belirtildiği üzere Minsky (1978: 6,1986: 350), kredi piyasasını hedge dönemi, spekülasyon dönemi ve saadet zinciri dönemi olarak üçe ayırırken, Kindleberger (1978: 24) ise kredi hareketlerine göre çılgınlık, panik ve çöküş dönemleri olmak üzere üç döneme ayırmıştır.

Genişleme Dönemi (Upturn, Expansion)

Ekonomik koşulların çok güçlü olduğu, finans kurumlarının borç verme iştahlarının arttığı dolayısıyla yoğun rekabetin olduğu ve kredi spreadlerinin dar olduğu dönemlerdir. İşletmeler finans piyasalarına rahatlıkla erişebilmekte ve bunun da etkisiyle yatırım iştahları ve büyüme potansiyelleri artmaktadır.

Fahey'e (2019) göre bu dönemde yatırımcıların risk iştahı artsa da karlardaki yüksek getiri yavaşlamaktadır. Dönemin sonlarında merkez bankaları faiz oranlarını yükseltmeye başlayarak para politikasında sıkılaşmaya gitmektedir.

Literatürde bu dönemde yaşanan hızlı kredi büyümesini finansal krizlerin öncü göstergesi olarak gören bir dizi çalışma da mevcuttur (Mian ve Sufi, 2010, Schularick ve Taylor, 2012, Dell'Araccia, Igan ve Laeven, 2012). Finansal sisteminin istikrardan istikrarsızlığa geçtiği anı vurgulayan "Minsky anı" da bu dönemin sonunda yaşanır.

Mendoza ve Terrones (2008: 8-9)'e göre gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerdeki kredi döngülerinin genişleme dönemlerinde üç büyük farklılık söz konusudur;

- Kredilerdeki hızlı genişleme ve bunlarla ilişkili makro ve mikro dalgalanmalar, gelişmekte olan ekonomilerde, özellikle ticarete konu olmayan sektörlerde daha büyüktür,
- Tüm kredi patlamaları finansal krizlerle sonuçlanmaz, ancak gelişmekte olan piyasalardaki krizlerin çoğu kredi patlamalarıyla ilişkilendirilir,
- Gelişmekte olan ekonomilerdeki kredi patlamalarından önce genellikle büyük sermaye girişleri gelir ancak finansal reformlar veya üretkenlik kazanımları gelmez.

Claessens ve diğerlerine (2011 :10-12) göre tipik bir yükseliş döneminde kredide %4'lük bir yükseliş yaşanmaktadır. Genişleme döneminin süresi (Du), çukurdan (f_0) bir önceki zirvesine (f_t) ulaşması için geçen süre ile ölçülür. Genişliği (A_u); bir dipten sonra, genişlemenin ilk dört çeyreğinde ulaşılan seviye ile ölçülür ($A_u = (f(k)+4) - f(k)$). Eğimi ise değişkenin dipten zirveye ulaştığı değere kadar geçen seviyenin, süreye bölünmesi ile bulunur.

Daralma/Gerileme Dönemi (Downturn)

Kredilerin daraldığı dönemlerde potansiyel durgunluk nedeniyle ekonomik olarak yavaşlama söz konusudur. Bu dönemde işletmeler yabancı kaynağa erişmekte zorlanmakta veya yüksek maliyetlere katlanmak zorundadır. Dolayısıyla işletmelerin büyümesi yavaşlamakta ve kazançları azalmaktadır. Kredi veren kurumlar ise ya aracılıktan kaynaklanan fonlama sorunları ya da düzenleyicilerin kredi kısıtlamasını teşvik etmesi nedeniyle kredi verme konusunda isteksiz hale gelirler. Kredi verme konusundaki isteksizlik, kredi verenlerin kendi bilanço zayıflıklarından (sermaye kısıtlamaları) ve/veya borçluların ortalama kredi kalitesinin gerilemesinden kaynaklanabilir.

Kredilerin daralması genellikle arz kaynaklı bir olgu olarak görülse de arz ve talep etkilerini birbirinden ayırmak zordur çünkü borç verme isteğini azaltan aynı faktörlerden bazıları borç alma isteğini de kısıtlayabilir (Ding, Domac ve Ferri, 2013: 7).

Fahey'e (2019) göre tespit edilmesi en kolay aşamadır. Hızlı ekonomik büyüme ve yüksek enflasyon, merkez bankalarını faiz oranlarını yükseltmeye zorlar ve sonunda ekonomileri resesyona sürüklerken kredi döngülerini de gerileme sürecine sokmaktadır. Bu dönemde kredi arzı daralır, borç artışı yavaşlar ancak gelir ve kar çökmektedir. Sistemdeki aksaklıkların zaman içinde

nasıl biriktiğini ve kolay kredi koşullarının finansal mühendislikle nasıl gizlendiği ortaya çıkmaktadır. Döngünün sonlarında merkez bankası kredi koşullarını gevşetmeye başlayarak likiditeyi artırmaya yönelik girişimlerde bulunur.

Claessens ve diğerlerine (2011: 10-12) göre tipik bir gerileme döneminde kredide %4'lük bir düşüş yaşanır. Gerileme döneminin süresini (Dc) bir zirve (ft) ile devamındaki dip (f0) arasında geçen süre olarak tanımlamaktadır. Genişliği (Ac) ise bir zirveden (ft), bir sonraki dip seviyeye (fo) kadar olan değişimin ölçülmesi ile bulunmaktadır. Eğimi ise genişliğin (Ac), süreye (Dc) bölünmesi ile bulunur.

Onarım (Credit Repair) Dönemi

Gerileme dönemi sonrasında ortaya çıkar. Şirketler borç yönetimine ve hayatta kalmaya odaklı olup bunun için maliyetlerini düşürüp, bilançolarını iyileştirme çabasındadırlar. Bilançolarını iyileştirebilmek için sermaye harcamalarını azaltma, işçi çıkarma, varlık satışı yapma gibi nakit akışını artıracak önlemler alırlar. Bu tip aksiyonları alamayan veya geç kalan şirketler nedeniyle temerrüde düşme oranlarında artış yaşanır. Şirketler yüksek faiz oranları ile kredi almaya istekli olsa da kredi kuruluşları seçici davranmaktadır. Döngünün sonlanması ve ekonominin yeniden canlanması için merkez bankaları kredi musluklarını açarak likiditeyi bollaştırır. Devamında kredi spreadlerindeki azalmayla beraber en kötü dönemin geride kaldığını düşünen yatırımcıların risk iştahı artmaya başlar.

İyileşme (Recovery) Dönemi

Bilançoların düzelmeye başlaması ile beraber piyasada güven artmaktadır. Şirket karları borçlarından hızlı artmaya başlar. Ekonomik büyüme daha güçlüdür. Merkez bankaları gevşek para politikalarını gözden geçirmeye başlar. Yatırımcılar ise artan güven ortamı ile beraber daha fazla risk almaya isteklidir. Artan rekabet sonucu finans kurumlarının borç verme standartları gevşeme ve kredi arzı artma eğilimindedir. Varlık fiyatları artan kredi ve kar büyümesinden kaynaklanan likidite ile yükselir.

Varlık yönetim şirketi olan Loomis Sayles analisti Fahey'e göre kredi döngülerinin süreçleri içerisinde makro ekonomik göstergelerin hareketleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Kredi Döngülerinin Aşamaları ve Makro Ekonomik Göstergeler

Gösterge /Aşama	Daralma	Onarım	İyileşme	Genişleme
Ekonomik Büyüme	Zayıf, Kötüleşiyor	Durağan	İlimli Artış	Güçlü, Yüksek
Kredi Büyümesi	Düşüyor	Zayıf	Hızlanıyor	Yüksek
MB Politikaları	Gevşek	Gevşemeye başlıyor	Sıkılaşımaya başlıyor	Sıkı
Enflasyon	İyileşme	Düşük, Durağan	İlimli yükseliş	Yüksek
Volatilité	Ortalama üzeri Artışta	Ortalama Üzeri Düşüşte	Ortalama Altında Durağan	Ortalama altında Yükseliyor
Risk İştahı	Düşük	Düşük, Artıyor	Yüksek	Yüksek
Likidite	Düşük	Artıyor, Yüksek	Yüksek	Azalıyor
Tahvil Getirisi	Yükseliyor	Yüksek	Düşüyor	Düşük
Varlık Değerleri	Ortalama altına Düşüyor	Ortalama altı, Artıyor	Ortalamalarda, Artıyor	Ortalama Üstü, Artıyor
Kredi ve Özkaynak kullanımı	Hem kredi hem özkaynak düşüyor	Kredi tercihi artıyor	Hem kredi hem özkaynak artıyor	Özkaynak tercihi artıyor

Kaynak: Fahey 2019

2.3.Kredi Döngülerinin Nedenleri

Kredi riskinin bir aşamadan diğerine geçmesini tetikleyen kredi faiz oranları, krediye erişim olanağı, borçlanma ve harcama miktarları, yatırım iştahı, finansal araçların bilanço yönetim

kararları, risk iştahı, şirket kararları, merkez bankası politikaları, ajanların beklenmedik davranışları gibi çok sayıda etken sıralanabilir. Literatürdeki çalışmalara göre temel veya çok karşılaşılan nedenler Burakov (2014: 153) tarafından özetlenmiştir.

Rekabetçi Ortam

Rekabet, kredi başvurusu hakkında karar veren kredi verenlerin kredi piyasasındaki diğer oyuncuların eylemleri tarafından yönlendirildiği sürü davranışı etkisi şeklinde ortaya çıkar. (Acharya ve Yorulmazer, 2008: 217). Rekabet ortamında, bilgi asimetrisi, kredi talebinin yüksek esnekliği ile birleştiğinde, kredi verenleri düşük kaliteli borçluların talebini karşılamaya itebilir ki bu da alınan kredi riskini artırır (Thaler, 1988: 200).

Sınırlı Sorumluluk

Bazı çalışmalarda ticari bankaların sınırlı sorumluluğunun kredinin döngüsel hareketinin itici gücü olduğu görüşü ileri sürülmektedir (Rothbard, 1962, Gollier, Koechl ve Rochet, 1997, Sinn, 2001). Bankaların mevduat sahiplerine karşı veya yönetimin hissedarlara karşı sınırlı sorumluluğunun bulunması vurgulanmaktadır. Sınırlı sorumluluğun kredi döngüsü üzerindeki etki mekanizmasının işleyişi, ticari bankanın sabit potansiyel kayıpları ile belirsiz olası gelirleri arasındaki dengesizlik göz önüne alındığında, döngünün yukarı yönlü aşamalarında alınan riskleri artırma eğilimi ortaya çıkması şeklindedir. Öte yandan, mevduat sigorta sisteminin varlığı, mevduat sahiplerini daha yüksek oranlar aramaya itmekte, bu da bankaları faiz marjını korumak için daha yüksek getiriler aramaya zorlamaktadır.

Banka Çalışanlarının Motivasyonu

Bir dizi çalışmada, ticari bankaların çalışanları için işgücü motivasyon sisteminin ve işgücünün yeniden üretim sürecinin özelliklerinin kredinin döngüselliğini yönlendirdiği görüşü sunulmaktadır (Rajan, 1994; Berger ve Udell, 2004). Kurumsal hafızanın kaybedilmesi, üst düzey yöneticilerin terfi, tayin veya istifa yoluyla yer değiştirmesi, kredi kuruluşunun potansiyel olarak temerrüde düşecek kredi başvurularını belirleme kabiliyetlerinin bozulmasına yol açabilir.

İş Çevrimlerinin Rolü

Bazı çalışmalara göre kredi döngülerinin nedeni iş çevrimlerindeki değişikliklerdir (Bernanke vd, 1999; Marti, 1996; Kiyotaki ve Moore, 1997; Geanakoplos, 2010). Kredi döngüselliğinin, ekonominin dalgalanma hareketinin ve bankacılık sektörüne bir dizi kanal aracılığıyla nüfuz eden ekonomik nitelikteki şokların bir sonucu olduğuna inanılmaktadır. Bu modellerde kredi döngüsünün özü kredi riski olmaya devam etmekte, ancak kredi piyasasına ikincil bir rolden başka bir şey verilmemektedir. Belirleyici etki genel olarak iş döngüsüne verilmektedir.

Sınırlı Rasyonellik

Kindleberger, 1978; Minsky, 1978; Aikman ve diğerleri 2015; Rötheli, 2012 ile Burakov, 2014'e göre nedenlerden biri ajanların sınırlı rasyonelitesidir. Sınırlı rasyonelite ile genellikle ilişkilerin katılımcılarının davranışlarının neoklasik iktisat okulunun temel varsayımlarına aykırı olduğu kastedilmektedir. Davranışsal ekonominin kazanımları üzerine inşa edilen kredinin döngüsel hareketi, çok sayıda zihinsel gücün (iyimser önyargı, aşırı güven etkisi, kısa vadeli ufuklar, cinsiyet etkileri, farklı sezgisel yöntemler gibi) etkileşiminin bir sonucudur ve riske karşı tutumun algılanması, değerlendirilmesi ve oluşturulması sürecinde sapmalara yol açmaktadır. Kredi riskinin hafife alınması, bilinçsizce sistematik bir karakter kazanmasına yol açmaktadır. Kredi riski biriktikçe, kriz olayının başlangıcı yaklaşmaktadır. Bir şok şeklindeki tetikleyici, risk ve kayıptan kaçınma eğilimini artırarak yukarı yönlü aşamalardan aşağı yönlü aşamalara geçiş sürecini başlatır.

3.Literatür Taraması

Literatürde döngüsel hareketler üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu konjonktür dalgalanmaları (iş çevrimleri) üzerinedir. Toplam ekonomik faaliyetlerdeki iniş ve çıkışları ifade eden konjonktürel dalgalanmalar, tüm ekonomiyi etkilediği için makroekonominin temel konularındandır. Bu bağlamda çalışmaların bu alanda yoğunlaşması şaşırtıcı değildir.

Kredilerdeki aşırı büyüme ve gerilemeyi konu edinen çalışmalar genellikle Büyük Buhran ve 2008 küresel ekonomik krizi gibi büyük finansal kriz dönemleri sonrası artmıştır. Hatta bu alanın en bilinen çalışmalarından olan finansal istikrarsızlık hipotezinin sahibi, 1919-1996 yılları arasında yaşamış olan Minsky, yaşadığı dönemde fazlaca popüler olamasa da 2008 küresel ekonomik krizi sonrası hemen her gün ekonomi gündeminde meşhur hipotezi ile yer almış ve ün kazanmıştır.

Literatürde sadece kredi döngülerini inceleyen çalışmalar çok daha sınırlı iken, kredi, gayrimenkul ve hisse senedi piyasalarındaki döngüsel faaliyetleri ayrı ayrı ölçüp ortak dönüm noktalarını bulmak suretiyle yapılan “finansal döngü” analizlerine daha sık rastlanılmaktadır. Kredilerdeki döngüsel hareketleri de içermesi nedeniyle literatür taramasında finansal döngüler ile ilgili yapılan çalışmalara da aynı önemde yer verilmiştir.

Kredi ve finansal döngüleri karakterize etmeye yönelik çalışmalar nispeten az sayıdadır. Bunların da büyük bölümü uluslararası alanda yazılmış ve gelişmiş ülkelere ait veriler üzerinden yapılmış analizleri içermektedir. Ulusal yazında tam olarak finansal döngülerden bahseden, tespit edilebilen çalışma sayısı ise iki elin parmaklarını geçmemektedir.

3.1. Uluslararası Literatür

Çalışmamızın teorik çerçeve bölümünde kredilerde döngüsel faaliyetlerin yayılmasına ve büyümesine neden olan olgular tanıtılmıştı bu nedenle bu bölümde tekrar edilmeyecektir.

Kredi ve finansal döngüler üzerine uluslararası alanda yapılmış temel çalışmalar ve konuları aşağıda özetlenmiştir.

Kredi, gayrimenkul fiyatları ve ekonomik faaliyet arasındaki ilişkileri analiz eden çalışmalar; Borio, Kennedy ve Prowse (1994), Detken ve Smets (2004) ile Goodhart ve Hofmann (2008),

Kredi ve gayrimenkul fiyatlarının birlikte hareket ettiği üzerine yapılan çalışmalar; Gorton ve Ordonez 2016, Reinhart ve Rogoff 2009, Geanakopulos 2012, Rünstler ve Vlekke 2016, Schüler, Hiebert ve Peltonen 2017, Mendoza ve Terrones 2008 ile Iacoviello 2005,

Finansal krizlerin belirleyicilerine odaklı çalışmalar; Borio ve Lowe (2004), Levine (2005), Schularick ve Taylor (2012), Jordà ve diğerleri (2013) ile Reinhart ve Rogoff (2011),

Finansal döngüler ve iş çevrimi ile ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar; Claessens ve diğerleri, (2011, 2012), Drehmann ve diğerleri, (2012), Jordà ve diğerleri (2013), Aikman ve diğerleri (2015).

Bunların dışında döngülerin nedenleri üzerine literatürdeki en dikkat çekici çalışmalardan biri Burakov tarafından 2014 yılında yapılmıştır. Yazar bu çalışmasında kredi döngülerinin potansiyel nedenleri hakkında teorik bilgi sunmaktadır.

Ayrıca finans piyasasındaki dalgalanmaları inceleyen çalışmalarda temel sorun döngülerdeki aşamaların belirlenmesi ve ölçümü üzerinedir. Mevcut literatürün çoğu iş döngülerinin aşamalarını ve değişimlerini belirleyen Burns ve Mitchell (1946) tarafından tanıtılan klasik model üzerine kuruludur. Klasik model, döngüleri hesaplamak için ekonomik aktivitenin seviyelerindeki değişime odaklanır. Bir diğer deyişle mutlak yükseliş tam dönüş dönemlerini tespit etmek üzerine kuruludur (Claessens ve diğerleri, 2012). Bunun yanın da yapısal eğilim döngüsü ayrışması (De Bonis ve Silvestrini, 2014), tek değişkenli spektral analiz (Aikman ve diğerleri 2015; Skare ve Porada-Rochon, 2019), çok değişkenli spektral analiz (Strohsal, Proano ve Wolters, 2018; Schüler,

Hiebert ve Peltonen, 2015) gözlemlenemeyen bileşen modelleri (Koopman ve Lucas, 2005) ve dalgacık (Wavelet) analizi (Scharnagl ve Mandler, 2019) ile yapılan çalışmalara da rastlanılmaktadır.

Finans konusunda döngülerin deneysel (ampirik) analizlerine ise öneminden ve çalışmamızın amacına uygunluğundan dolayı ayrıca tablo olarak yer verilmiştir.

Tablo 2: Uluslararası Deneysel Çalışmalar için Seçilmiş Literatür

S. No	Yazarlar	Dönem	Veri Ülkeler	Kullanılan Değişkenler	Metot	Bulgular
1	Claessens ve diğerleri, 2011	1960-2007	OECD Üyesi 21 Gelişmiş Ülke	İş çevrimleri için GSYİH, Finansal döngüler için kredi (özel sektöre verilen krediler), Gayrimenkul (Gayrimenkul fiyatları) ve Sermaye piyasaları (hisse değerleri) verileri kullanılmıştır.	BBQ algoritması	*Finansal döngüler, konjonktür dalgalanmaları ile güçlü bir ilişkiye sahiptir. *Kredi ve Gayrimenkul fiyatlarındaki eş anlı gerilemeler birbirini etkileyerek finansal döngüleri büyötmektedir. *Kredi ve hisse fiyatlarındaki döngülerin incelenen ülkeler arasında yüksek derecede eşanlı olarak görölmektedir. Döngülerin gelişmiş ülkelerde aynı zamanda görölməsi, küresel finansal istikrarın sağlanabilmesi açısından önemli bir bulgudur.
2	Claessens ve diğerleri, 2012	1960-2007	21 Gelişmiş ve 23 Gelişmekte olan Ülke		BBQ algoritması ve uyum endeksi	*Finansal döngüler genellikle iş çevrimlerinden daha belirgin olup, gerileme dönemi daha derin ve uzun geçmektedir. *Kredilerdeki gerileme evresi kredi miktarındaki %6'lık bir düşüğe işaret etmektedir. *Gelişmekte olan ülkelerin finansal döngülerindeki gerileme evresi gelişmiş ülkelere göre daha uzun olmasa da daha derindir. Özellikle kredilerdeki gerileme evresi üç kat kadar daha derin bulunmuştur.
3	Drehmann ve diğerleri, 2012	1960-2011	7 Gelişmiş Ülke	Kredi hacmi, kredi/GSYİH rasyosu, gayrimenkul fiyatları, hisse fiyatları ve toplam varlık fiyatları endeksidir. Kredi/GSYİH dışındaki tüm seriler reel değeri ve logları alınarak analize dahil edilmiştir	BBQ algoritması ve Christiano-Fitzgerald filtresi	*Döngülerin süresi ve büyüklüğü geleneksel iş döngülerinden çok daha uzundur. *Finansal döngülerin zirve noktaları sistemik bankacılık krizleri ile çok yakından ilişkilidir. *Resesyon dönemleri ile finansal döngünün daralma döneminin eşanlı gerçekleşmesi halinde resesyon derinleşmektedir. *1980 sonrası dönemde serbestleşmenin etkisiyle dönemlerin süre ve büyüklüğün önceki döneme göre uzamıştır. *KontROLSÜZ bir finansal patlamanın ardından gelen çöküş büyük ekonomik aksaklıklara yol açabilir.

4	Haavio 2012	1980- 2010	17 Ülke (9 AB Üyesi, Danimark a, İsveç, İngiltere, Amerika, İsviçre, Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda)	Kredi/GSYİH, Reel Gayrimenkul fiyatları, Reel hisse fiyatları, Kısa ve uzun dönem faiz oranları arasındaki spread	BBQ algoritması ve Uyum Endeksi	*Finansal fiyatlar genellikle reel aktiviteye öncülük etmektedir. * Uyum endeksine göre en uyumlu değişken kredi/GSYİH'dir. * Kredi değişkeni reel aktiviteye gecikmeli tepki vermektedir. *Finansal döngüler ve iş çevrimleri arasında durgunluk dönemlerinde daha sıkı bir ilişki bulunmaktadır.
5	Apostoaie ve Percic 2014	2000- 2012	20 Avrupa Ülkeleri	İş çevrimleri için Reel GSYİH, Kredi Döngüsü için Banka Dışı kesim verilen Toplam Kredi Hacmi	Granger Nedensellik Testi	*Kredi büyümesi ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. *Ülkelerin çoğunda kredi aktivitesindeki değişim GSYİH'yi etkileyen bir değişken olarak bulunmuştur.
6	Gomez Gonzalez ve diğerleri, 2014	1978- 2012	Şili, Kolombiya ve Peru	GSYİH, Toplam Kredi Hacmi	Christiano ve Fitzgerald Band-Pass Filtresi ve Granger Nedensellik Testi	*Orta dönem için GSYİH ve gecikmeli kredi miktarı arasında yüksek korelasyon bulunmaktadır. *Kredi döngüleri, ekonomik aktiviteyi gecikmeli olarak etkilemektedir.
7	Antonakakis, Breitenlechner ve Scharler, 2015	1957- 2012	G7 Ülkeleri	GSYİH, Kredi Büyümesi	HP filtresi ve Yayımla Endeksi Yaklaşımı	*İş ve finansal konjonktür arasındaki bağlantı özellikle kriz dönemlerinde sıkılaştırmaktadır.
8	Schüler ve diğerleri, 2015	1970- 2013	13 AB Üyesi Ülke	GSYİH, Kredi/GSYİH, Gayrimenkul fiyatları, Hisse fiyatları, Tahvil Fiyatları	Christiano- Fitzgerald filtresi, Spectral analiz	*Kredi ve varlık fiyatları döngüsel olarak eşzamanlıdır. *Finansal döngüler özellikle genişleme evresinde, iş çevrimlerinden daha uzun olma eğilimindedir. *Ülkeler arasında finansal döngüler için benzer bir uyum derecesi belirgin olsa da heterojenlik yüksektir. *Kredi, Gayrimenkul fiyatları, hisse senedi fiyatları ve tahvil getirilerinden oluşan bir finansal döngü seti bankacılık krizlerini tahmin etmede Kredi/GSYİH 'den daha iyi performans göstermektedir. *Finansal döngü ortalama 7,2 yıl sürmektedir.
9	Sala- Rios,Torres Sole ve Farre Perdiguer, 2016	1970- 2014	Spain	GSYİH, Finansal olmayan özel sektör toplam kredi borcu, Finansal olmayan şirketler toplam kredi borcu, Hane halkları toplam kredi borcu	HP Filtresi, BBQ Algoritması, Granger Nedensellik Testi	*Finansal döngüler ve iş çevrimleri arasında gecikmeli bir ilişki mevcuttur. *İş çevrimindeki dalgalanmalar, finansal olmayan şirketlere verilen kredilerin dalgalanmalarına yol açmaktadır.

10	Ahmad ve Sehgal 2018	1975-2013	Hindistan, Bangladeş, Nepal, Sri Lanka, Pakistan	Toplam Kredi Hacmi, GSYİH	Yayımla Endeksi (Dynamic spillover)	*İncelenen tüm ülkelerde konjonktürel dalgalanmaların yol açtığı finansal gelişmeler mevcuttur. Bu da iş çevrimlerinin, kredi döngülerine öncülük ettiğini göstermektedir.
11	Grinderslev ve diğerleri, 2017	1971-2016	Danimarka	GSYİH, Toplam Kredi Hacmi, Hisse Endeksi, Kur, Tahvil Oranları, Akaryakıt Fiyatları Endeksi, Kredi Açığı, Gayrimenkul Fiyatları, Kredi/GSYİH Rasyosu	Band Pass Filtresi, Linear Trend, AR modeli, VAR Analizi	*Finansal döngüler reel ekonomi ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır. *Finansal döngülerdeki zirveler finansal krizlerin habercisidir. *Danimarka için Gayrimenkul fiyatları ile GSYİH arasında diğer finansal değişkenlere göre çok daha yüksek korelasyon bulunmaktadır. *Finansal döngüler ortalama 8 çeyrek gecikmelidir.
12	Bartoletto Chiarini, Marzano ve Pisellii, 2019	1861-2013	İtalya	Kredi Hacmi (Hanehalkı, Finans dışı kurumlar ve hükümet)/GSYİH, GSYİH	BB Algoritması, Uyum Endeksi, Christiano-Fitzgerald filtresi, Granger Nedensellik Testi ve VAR modeli	*İş çevrimleri kısa vadede kredi döngülerini yönlendirse de orta vadede ilişki zayıftır. *Kredi sıkışıklığı ile ilişkili durgunluk dönemleri diğerlerine göre daha şiddetlidir.
13	Shen ve diğerleri, 2019	2001-2015	Çin (31 Bölgeye ait veriler)	Kredi/GSYİH, Gayrimenkul Fiyatları, Hisse Fiyatları	BBQ Algoritması, Dinamik Logit Paneli	*Finansal döngüler, iş çevrimlerine öncülük ederken bunun tersine ilişkin kanıt bulunmamıştır. *Bu ilişki Çin'in zengin bölgelerinde yoksul bölgelere göre daha güçlüdür.
14	Skare ve Porada Rochon 2020	1270-2018	İngiltere	Kredi Hacmi, Kredi/GSYİH rasyosu ve Gayrimenkul Fiyatları, GSYİH	Tekli Spektral Analizi	*Çok uzun bir dönemi kapsayan bu çalışmaya göre finansal öngörüler ve iş çevrimleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
15	Egert ve Sutherland 2012	1950-2008	7 Gelişmiş OECD Ülkesi	GSYİH, Tüketici Kredileri hacmi, Gayrimenkul Fiyatları, Hisse Fiyatları	BBQ Algoritması	*Ekonomik ve finansal döngülerin genliği azalırken, döngüler daha uzun ve daha asimetrik hale gelme eğilimindedir. *Genişleme aşamaları daha uzun sürerken, yavaşlama veya daralma aşamalarının uzunluğu yaklaşık olarak aynı kalmıştır.
16	Borio Disyatat ve Drehmann, 2016	1985-2015	Amerika	Kredi/GSYİH, Reel Gayrimenkul fiyatları	VAR	*Çıktıdaki döngüsel hareketlerin çoğu finansal faktörlerle ilişkilidir. *Finansal gelişmelerin iktisadi faaliyet düzeyi üzerinde uzun dönemli bir etkisi olabilir. *Para politikası finansal döngü üzerinde birinci dereceden bir etkiye sahiptir.

17	Borio ve diğerleri, 2018	1985-2017	16 Gelişmiş, 9 Gelişmekte olan Ülke	Borç Servis Oranı, 10 yıllık tahvil oranı ile 3 aylık para politikası faiz oranı farkı,	BB Algoritması ve HP Filtresi	*Finansal döngülerin ölçümünde borç servis rasyosu ile dönemsel spread kombinasyonu daha iyi sonuçlar vermektedir. *Finansal döngüler, üç yıllık süreçte yaşanacak resesyonları tahin etmede kullanılabilir.
18	Farrel ve Kemp 2020	1966-2016	Güney Afrika	Kredi, Gayrimenkul Fiyatları, Hisse Fiyatları (Enflasyon deflatörü ile realize edilmiştir)	BBQ Algoritması, Cristiano ve Filtzgerald Filtresi, Gözlemlenmemiş İş Bileşenler Zaman Serisi	*Finansal döngülerin süresi ve genliği iş çevrimlerinden daha uzundur. *Kredi ve Gayrimenkul fiyatları finansal döngüleri ölçmede güçlü birer değişkendir. *Finansal döngülerin dönemi finansal krizlerle uyumludur.
19	Lenart ve Pipien, 2021	1995-2016	5 Asya Ülkesi	Toplam Kredi hacmi	Deterministik fonksiyon, HP Filtresi	*Finansal krizlerden etkilenen ülkelerde finansal döngü süreleri çok daha uzundur.
20	Ren ve Wang 2022	1984-2016	22 Gelişmiş Ülke	Kredi/GSYİH, İstikrar Endeksi	Panel Regresyon	*Gelişmiş ekonomilerde azalan hükümet popülaritesi ile kredi-GSYİH oranındaki müteakip artışlar arasında öngörücü bir bağlantı bulunmaktadır. *Önemli bilgi sürtüşmelerinin olduğu finansal piyasada, hükümetler kredi politikalarını, popülerliklerindeki değişikliklerin etkilerine karşı koymak için bir araç olarak kullanır. *Giriş engellerinin yaygın olduğu finansal piyasalarda maliye politikası, hükümetin siyasi dalgalanmalara yanıt verme stratejisidir. *Gelişmiş ekonomilerde hükümetin popülaritesinin düşmesi ile makro ihtiyati politikaların gevşemesi arasında bir ilişki olduğunu gösteriyoruz.
21	Dyachkova ve diğerleri, 2019	2000-2015	BRICS Ülkeleri	Kredi /GSYİH Açığı, Banka Karlılığı, Enflasyon, Kişi Başı GSYİH, Kur, Akaryakıt Fiyat Endeksi	Probit ve Logit Modelleri, HP Filtresi	*Ülkelerin kredi döngüleri farklı özellikler göstermektedir. Bu yüzden ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.
22	Adarov 2022	1960-2015	34 Ülke	Kredi, Gayrimenkul Endeksi Tahvil Faiz Oranları Hisse Fiyat Endeksi	BBQ Algoritması, Dinamik Faktör Modeli ve State Space Tekniği	*Finansal döngüler, büyük finansal sıkıntıların göstergesidir ayrıca kalıcı ve istikrarlıdır. *Finansal döngüler, iş çevrimlerinden çok daha uzundur, örneklem için ortalama finansal döngü süresi 12 yıldır.
23	Shüler ve diğerleri, 2015	1970-2015	G7 Ülkeleri	Kredi Hacmi, Gayrimenkul Fiyat Endeksi	Çoklu Spektral Analizi	*Finansal döngüler süre açısından ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu da Basel III tarafından önerilen kredi açığı kavramının geçersiz olduğuna işaret eder.

24	Aikman ve diğerleri, 2015	1870-2008	14 Gelişmiş Ülke	Kredi/GSYİH	Trendden sapma analizi Band Pass Filtresi	*Finansal döngüler ülkeler arasında ve tarihsel olarak düzenli ve ölçülebilirdir. *Sıklıkları ve büyüklükleri bakımından iş çevrimlerinden farklıdır. *Genellikle bankacılık krizlerinin habercisidirler.
----	---------------------------	-----------	------------------	-------------	---	---

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Daha önce de bahsedildiği üzere literatürde, kredilerdeki döngüsel faaliyetler ile ilgili üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Tablo 2’den görüleceği üzere ölçüm metodu ve kullanılan değişkenler konusunda da bir birliktelikten bahsetmek güçtür. Fikir birliği bulunan az sayıdaki başlık ise aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Finansal döngüler ile iş çevrimleri arasında güçlü bir ilişki söz konusudur.

Finansal döngüler süre bakımından iş döngülerinden daha uzundur ve daha yüksek bir genliğe (amplitude) sahiptir.

Finansal döngüler, finansal krizlerin öncü bir göstergesidir.

Gelişmiş ülkelerin finansal döngüleri arasında senkronizasyon bulunmaktadır.

3.2. Ulusal Literatür

Ulusal literatürde kredilerin ekonomik büyüme ile ilişkisi, finansal krizler ve nedenleri gibi alanlarda çok sayıda çalışma yer alsa da kredi veya finansal döngülerin teorik çerçevesi üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Finansal krizleri açıklamaya yönelik çok sayıdaki çalışmalardan bazıları; Kibritçioğlu 2001, Yılmazkuday ve Akay 2008, Çeşmeci ve Önder 2008, Avcı, Altay ve Sulak, 2016, Akkaya ve Kantar 2018. Ayrıca Haydaroğlu (2022) tarafından yapılan “Finansal Kriz Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi” adlı çalışmada bu alanda yazılan 379 adet tez hakkında bilgi verilmektedir.

Kredi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında yapılan bazı çalışmalar; Öztürkler ve Çermikli 2007, Mercan 2013, Ceylan ve Durkaya, 2010, Özcan ve Arı, 2011, Aslan ve Küçükaksoy 2006, Karahan, Yılgör ve Özekin, 2018.

Türkiye’de kredi döngüleri üzerine yapılan deneysel çalışma sayısı da uluslararası literatüre göre oldukça az olup, Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3: *Ulusal Alanda Yapılmış Deneysel Çalışmalar için Seçilmiş Literatür*

S. No	Yazarlar	Dönem	Veri Ülkeler	Kullanılan Değişkenler	Metot	Bulgular
1	Binici ve diğerleri, 2016	1987-2015	Türkiye	İş çevrimleri için GSYİH, Finansal çevrimler için Kredi/GSYİH, reel kredi TÜFE ile reel değerlere ulaşmıştır), hisse senedi fiyat endeksi ve reel döviz kuru	BBQ Algoritması	*Türkiye'de kredilere bağlı finansal döngülerin süresi ortalama olarak iş çevrimlerinden daha uzundur. *İncelenen dönemde kısa süreli durgunluk dönemleri sonrasında uzun dönemli büyüme dönemleri yaşanmıştır. *Kredi piyasasının uzun dönemli büyüme eğilimini yakalaması büyüme fazına girildikten bir süre sonra başlamaktadır. * İncelediği dönemde 6 adet iş çevrimi dönemi tespit ederken, kullandığı değişkene göre değişmekle birlikte 4 ila 11 adet finansal döngü bulmuştur.
2	Karagöl ve Doğan, 2021	1998-2019	Türkiye	İş çevrimi için Reel GSYİH, Finansal döngü için reel kredi, Gayrimenkul ve hisse piyasası fiyatları	BBQ Algortması ve HP filtresi	*Finansal döngüler ile iş çevrimleri arasında yüksek bir senkronizasyon mevcuttur. *Finansal döngü sayısı, iş çevrimlerinden daha fazladır. *Finansal döngülerin eğimi ve süresi daha fazladır.
3	Akar 2016	1998-2014	Türkiye	GSYİH, Hanehalkı Tüketimi, Toplam Kredi Hacmi ve BİST 100 Endeksi	HP Filtresi, BBQ algoritması, Uyum Endeksi ve Dinamik Şartlı Korelasyon	* Türkiye'de finansal ve iş çevrimleri yüksek oranda senkronizedir. *Türkiye'de kredi hacmi döngüsü GSYİH döngüsünün öncü unsurudur. *Finansal ve iş çevrimleri arasındaki pozitif ve yüksek dinamik koşullu korelasyon 2008 küresel krizi sırasında kırılma yaşamıştır.
4	Bari 2021	2005-2020	Türkiye	Kredi/GSYİH , GSYİH	ARDL, Trendden sapmalar ile tahmin edilmiştir.	*Krediler, GSYİH büyümesine önemli katkı sağlamaktadır. * Kısa dönemde tüketici, gayrimenkul ve taşıt kredileri döngüleri etkilemektedir.
5	Balaban ve Tokathoğlu 2023	1987-2021	Türkiye	Sanayi Üretim Endeksi, Kredi, Hisse Fiyatları, Reel Döviz Kuru ve Yabancı Portföy Yat. Büyüklüğü	Dönüm Noktaları Analizi, HP Filtresi, Baxter King Filtresi, DCC GARCH Modeli, Granger Nedensellik Testi	*Hisse senedi fiyatları ve yabancı portföy yatırımları öncül krediler takipçi, döviz kuru çevrimleri ise eş anlı veya öncül olma davranışı sergilemektedir. *Granger nedensellik analizinin sonuçlarına göre finansal çevrimleri temsilen kullanılan tüm değişkenlerden iş çevrimlerine doğru bir nedensellik ilişkisi mevcutken, iş çevrimlerinden yalnızca Kredi-GSYİH oranına doğru bir nedensellik mevcuttur.

6	Değneli 2020	2003- 2015	Türkiye	Reel Varlık Fiyat Endeksi, Reel Kredi Hacmi Endeksi, Finansal Stres Endeksi, Konut Fiyatları Endeksi; makroekonomik değişkenler olarak Endüstriyel Üretim Endeksi, TÜFE, Reel Faiz, Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi-TÜFE Bazlı, Tüketim Endeksi, Yatırım Endeksi, Hükümet Harcamaları Endeksi, İhracat Endeksi, İthalat Endeksi	Granger Nedensellik Testi	*Reel kredi hacmi endeksi ve konut fiyatları endeksinin makroekonomik değişkenler üzerinde dalgalanmalara sebep olan açıklayıcı değişken olarak öne çıktığı görülmektedir. *Konut fiyatları endeksi ve reel kredi hacmi endeksi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
7	Yazgan 2021	1994- 2018	Türkiye	Reel Kredi, Kredi/GSYİH, Dış Borç/GSYİH	BBQ Algoritması	*Finansal döngülerin, iş çevrimlerinden çok daha uzun olduğu sonucuna erişmiştir.
8	İşcan 2003	1980- 2002	Türkiye	Kredi/Mevduat Oranı, Takipteki Kredi Oranı	% Değişim	*Kriz dönemlerinde kredilerin hem talep hem de arz kaynaklı daraldığı sonucuna ulaşmıştır.
9	Özgür 2011	2002- 2010		kredi hacmi, reel mevduat hacmi, sanayi üretim endeksi ve tasfiye olacak alacaklar rasyosu, reel kredi hacmi, reel faiz oranı, sanayi üretim endeksi, enflasyon ve İMKB 100 endeksini	Doğrusal Regresyon	*Reel kredi talebinin reel kredi faiz oranı ve enflasyon ile negatif, sanayi üretim endeksi ile pozitif ilişkili olduğu, reel kredi arzının ise reel mevduat hacmi ve serbest sermaye rasyosu ile pozitif, tasfiye olunacak kredi rasyosu ile negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. *Kredi arzının kredi talebinden düşük kaldığı 13 dönemde kredi çöküşü olduğunu öne sürmüştür.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ulusal alanda yapılan deneysel çalışmaların sonuçlarına göre şu ortak sonuçlar türetilbilir;

- Türkiye’de finansal döngüler ile iş çevrimleri arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.
- Finansal döngülerin süresi iş çevrimlerine göre daha uzundur.

4. Ekonometrik Analiz

Literatürde döngüsel faaliyetleri ölçmek için kullanılan iki yöntem bulunmaktadır. İlki değişkenin düzeyindeki değişiklikleri ölçmeye odaklanan Burns ve Mitchell (1946) tarafından tanımlanan dönüm noktaları analizidir. Dönüm noktaları analizi serilerin büyüme oranlarına bakarak döngüsel zirve ve çukurları tanımlar. İkincisi ise serinin trendinden sapmalarını hesaplamak üzerinedir. Bu yöntemde seriden belirli bir uzunluğa sahip döngüsel dalgalanmaları çıkaran istatistiksel filtreler kullanılmaktadır (BIS, 2014: 68).

Klasik metot olarak adlandırılan dönüm noktaları yönteminin frekans bazlı filtreler kullanılarak yapılan alternatif yaklaşıma göre bazı üstünlükleri bulunmaktadır. Şöyle ki klasik metotta yeni verilerin seriye eklenmesi mümkündür ancak diğer yöntemde yeni veriler eklendikçe trend değişecek ve önceden belirlenen döngülerin farklılık göstermesine neden olabilecektir (Claessens ve diğerleri, 2011: 8). Belirtilen üstünlüğü yanı sıra Türkiye’de 2002 sonrası bazı dönemlerde

yüksek büyüme oranlarının varlığı da trendi etkileyecek hususlardan biridir. Bu nedenle çalışmamızda dönüm noktaları analizi tercih edilmiştir.

4.1. Analiz Yöntemi

Literatürde dönüm noktası tahminine yönelik en fazla kullanılan algoritma Bry ve Boschan (1971) tarafından geliştirilen BB algoritmasıdır. Serilerdeki döngüsel tepe ve dip noktalarını tespit etmeyi amaçlayan bu algoritmayı Harding ve Pagan (2002) çeyrek dönemlik verilere genişletmiş ve BBQ olarak tanınmasını sağlamıştır. Karagöl ve Doğan'a (2021: 132) göre bu algoritma çevrim karakteristiklerinin tanımlanmasında daha kullanışlı ve diğer yöntemlere göre daha şeffaf sonuçlar üretmektedir. Ayrıca literatür taramasından görüleceği üzere çoğu çalışma da bu yöntem kullanılmıştır.

BBQ algoritmasında yerel maksimumlar ve yerel minimumlar kullanılarak dönüm noktaları tespit edilmektedir. Noktaların doğru tespiti için çalışmalarda sıklıkla kullanılan; tam döngünün en az beş çeyrek ve her fazın en az iki çeyrek olması şartı kullanılmıştır. Bir zirveden çukura kadar geçen süre daralma dönemi, bir çukurdan bir zirveye kadar geçen süre genişleme dönemidir. Spesifik olarak gerekli kural aşağıdaki gibidir.

Yerel maksimum için;

$$y_{t-k}, \dots, y_{t-1} < y_t > y_{t+1}, \dots, y_{t+k} \quad (1)$$

Yerel minimum için;

$$y_{t-k}, \dots, y_{t-1} > y_t < y_{t+1}, \dots, y_{t+k} \quad (2)$$

Bu serilerdeki parametreler için Harding ve Pagan (2002) örnek alınarak $k=2$, $p=2$ ve $c=5$ kullanılmıştır. Yine belirtilen çalışmaya paralel olarak değişkenlerin düzeydeki değerleri kullanılmıştır. Parametrelerden (k) süreyi, (p) zirveden çukura ya da çukurdan zirveye geçen minimum dönem için gerekli parametreyi, (c) ise tam döngü için gerekli minimum süreyi göstermektedir.

Zirve ve dip noktaları belirlendikten sonra kredilerin daralma ve genişleme dönemleri kolaylıkla tahmin edilebilmektedir.

4.2. Veri Seti ve Kaynaklar

Literatürde kredi döngülerinin tespiti için önerilen değişkenler konusunda da tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Çalışmamızın literatür taraması bölümünde gösterildiği üzere en çok kullanılan değişkenler Kredi/GSYİH oranı, toplam kredi hacmi, reel kredi hacmi ve kredi açığıdır.

Dünya genelinde bankacılık faaliyetlerinin denetlenmesi konusunda en yetkili kurumlardan olan Basel Bankacılık Denetleme Komitesinin (BCBS) konu hakkındaki görüşü mevcuttur. Buna göre finansal ve iş çevrimleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Döngüler arasındaki bu ilişki nedeniyle, Kredi/GSYİH oranı, kredilerde gerçek zirve noktasına ulaşmadan önce yükselmeye başlamaktadır. Bu durum, bir kriz vakasını önceden tahmin etmek ve uygun önleyici tedbirleri almak için yeterli zamana sahip olma fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle kredilerle ilgili döngüleri ölçmek için en iyi performansı gösteren değişkenler; Kredi/GSYİH rasyosu ile bu değişkenin uzun vadeli trendinden sapması ile ölçülen kredi açığı değişkenleri olarak belirtilmektedir. Ayrıca kredi spreadlerinin de özellikle finansal kriz dönemlerinde doğru sonuçlar ürettiği vurgulanmaktadır (BCBS, 2010: 8).

Bu öneriler ve literatürdeki örnekler dikkate alınarak çalışmamızda Kredi/GSYİH serisi kullanılmıştır. Seride kullanılan değişkenler için yine BCBS'nin önerisi doğrultusunda kredi için finansal olmayan kesime kullandırılan toplam krediler, GSYİH için nominal veriler alınmıştır. Seri logaritmik değeri ile analiz edilmiştir.

Veriler, daha eski tarihlere ulaşılabilmesi nedeniyle Amerikan St Louis FED bünyesindeki Federal Reserve Economic Data'dan (FRED) alınmış olup, çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Bu kaynak da en eski veri nominal GSYİH serisi için 1998:1, kredi serisi için 1986:1 dönemine kadar gitmektedir. Zaman uyumu sağlanması için başlangıç dönemi 1998:1 olarak alınmıştır. Dolayısıyla çalışmamız 1998:1 – 2023:3 dönemlerini kapsamaktadır.

4.3 Bulgular

Kredi/GSYİH serisinin logaritmik değeri alınarak, çalışmamızın analiz yönteminde işaret edilen yöntem doğrultusunda yapılan analiz neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar Şekil 3'de gösterilmiştir. Daralma ve genişleme dönemleri Tablo 4'de verilmiştir.

Şekil 3: Kredi Döngülerine İlişkin Analiz Sonuçları

Tablo 4: Türkiye'de 1998:1 – 2023:3 Döneminde Kredilerdeki Genişleme ve Daralma Dönemleri

Genişleme			Daralma				
Dip	Zirve	Süre (Çeyrek Dönem)	Zirve	Dip	Süre (Çeyrek Dönem)		
1	2000:1	2001:1	4	1	2001:1	2003:2	10
2	2003:2	2004:2	4	2	2004:2	2004:4	2
3	2004:4	2009:1	17	3	2009:1	2009:4	3
4	2009:4	2016:3	27	4	2016:3	2017:4	5
5	2017:4	2018:3	3	5	2018:3	2019:3	4
6	2019:3	2020:2	3	6	2020:2	-	14

Şekil 3 içerisinde, inceleme döneminde kredilerdeki hareketleri etkileyebilecek ulusal ve uluslararası olaylara da yer verilmiştir. Bununla, kredi hareketleri ile bu olaylar arasında bir bağlantı olup olmadığı konusunda fikir edinilmesi amaçlanmıştır.

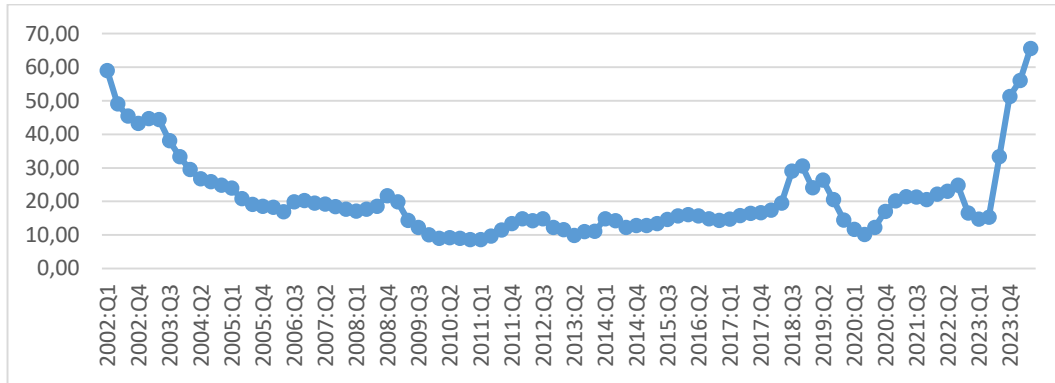
Literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmında finansal krizlerin, kredilerdeki bir zirve noktasından sonra başlayan daralma süreçleri ile eşanlı olarak görüldüğü yönünde bulgulara rastlanmıştır. Bu hususun Türkiye açısından yorumlanması için finansal kriz dönemleri ve kredi genişlemesindeki zirve noktalarının zamanlamasına bakabiliriz.

İnceleme dönemimiz içerisinde Türkiye’de üç finansal kriz dönemi yaşanmış olup, şu şekilde sıralanabilir; Kasım 2000- Şubat 2001 Krizi (Kasım 2000 – Kasım 2002), 2008-2009 (Eylül 2008 – Nisan 2010) küresel finans krizi ve 2018-2023 (Temmuz 2018-devam etmektedir) kur atakları (Keyder 2022).

Tablo 4’den daralma dönemlerine baktığımızda, 1. daralma döneminin 2000-2001 krizi, 3. daralma döneminin 2008-2009 küresel finans krizi, 5. daralma döneminin ise 2018-2023 kur atakları ile aynı dönemde başladığı görülmektedir. Buna göre Türkiye’deki finansal krizlerin, kredi miktarındaki genişlemelerinin zirve noktaları sonrasında görüldüğünü söyleyebiliriz. Bununla beraber her genişleme döneminin sonunun finansal kriz başlangıcı olmadığı da görülmektedir. Nitekim 2004/2 zirvesi, 2016/3 zirvesi, 2018/3 zirveleri bir finansal kriz dönemi içerisinde yer almamaktadır. Ancak bu zirvelerin devamında kredilerdeki daralmanın krize dönüşmeden KGF kefaletli krediler ve faiz indirim süreci ile desteklendiği de unutulmamalıdır.

İkinci olarak ise para politikasından sorumlu otoritenin müdahalelerine bakmak yerinde olacaktır. Faiz oranlarının 2002:1-2024:2 arasındaki seyri Şekil 4’te verilmiştir.

Şekil 4: Türkiye’de 2002:1 ve 2024:2 dönemleri arasında ticari kredi faiz oranları

Kaynak: TCMB

Türkiye’de 2001 krizi ile başa çıkabilmek için bu dönemde fiyat istikrarı odaklı olarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. Dalgalı döviz kuru rejimine geçilmiş, enflasyon hedeflemesi kullanılmış, ekonomik yönlendirme için kısa vadeli faiz oranları kullanılmış, para reformu yapılmıştır (Çiğdem, 2023: 904-905). Tablo 4’e baktığımızda 3. Genişleme döneminin bu gelişmelerin devamında başladığı ve küresel finansal krize kadar devam ettiği görülmektedir. Hatta küresel krizin etkili olduğu 3. Daralma döneminin süresi sadece üç çeyrek dönemdir. Dolayısıyla yapısal reformların, kredi piyasasında uzun soluklu bir büyümeyi teşvik ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Şekil 4’de görüleceği gibi 2018’den itibaren para politikasında sıklıkla değişiklikler yaşanmıştır. Politika değişiklikleri, ilgili bakan ve merkez bankası başkanı değişiklikleri ile gerçekleşmiştir. Dönemlere bakıldığında 2018:2-2020:1 arası faiz indirim, 2020:1-2022:3 arası faiz artırım, 2022:3-2023:2 arası faiz indirim ve 2023 sonrası faiz artırım dönemleridir.

Faizlerdeki bu sık değişiklik dönemlerinin öncesine bakıldığında 2016-2019 yılları arasında yaşanan; 15 Temmuz darbe girişimi, Rahip Brunson davası, Rus uçağının düşürülmesi, Suriye savaşının etkileri ve Covid-19 pandemisi gibi politik ve küresel gelişmeler sıralanabilir.

Bu dönemlerin kredilerdeki döngüsellikle ilişkisine bakıldığında ise net bir ilişkiden bahsetmek güçtür. Nitekim analiz sonuçlarımıza göre 2020:2 döneminde başlayan ve halen devam eden bir daralma aşaması söz konusu olup, faiz indirim süreçlerinin döngüsel bir değişikliği uzun vadede etkilemediği izlenimi yaratmaktadır. Bu aşamada bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Finans piyasasındaki bu sürekli oynaklık sonucu özel sermayeli kuruluşlar borç verme konusunda

isteksiz duruma gelirken, kamu bankaları piyasayı domine etmiştir. Örneğin Kredi Garanti Fonu kefaletli krediler sadece kamu bankaları üzerinden verilmiştir (Kapucu, 2019). Kamu bankaları borç verme kapasiteleri ölçüsünde bu süreci yönetirken sıklıkla da devlet tarafından sermaye artırımları ile desteklenmiştir. Bu durumda döngüselliğin nedenleri bölümünde bahsettiğimiz finans kurumları açısından sınırlı sorumluluk, rekabetçi ortam kavramlarının etkisinin olması muhtemel gözükmektedir.

Üçüncü olarak ise yine literatürde sıklıkla karşılaşılan kredi döngüleri ile iş çevrimlerinin ilişkisine bakabiliriz. Bunun için literatürde son dönemlerde BBQ algoritması ile iş çevrimleri ölçümü yapılan ve çalışma dönemimize yakın bir dönemi inceleyen Yağcılar ve Erdaş'ın (2022) çalışmasındaki dönemler seçilmiştir.

Tablo 5: Türkiye'de 2000-2021 dönemleri arasındaki iş çevrimleri

Genişleme				Daralma			
	Dip	Zirve	Süre		Zirve	Dip	Süre
1	2001:10	2004:7	33 ay	1	2000:8	2001:10	15 ay
2	2004:10	2008:3	32 ay	2	2004:7	2004:10	3 ay
3	2009:1	2017:12	108 ay	3	2008:3	2009:1	10 ay
				4	2017:12	2020:4	29 ay

Kaynak: Yağcılar ve Erdaş 2022

Tablo 4 ve Tablo 5 karşılaştırıldığında Türkiye için 2000 yılı sonrasında iş çevrimlerinin bazı dönemlerde kredi döngülerine göre daha uzun sürdüğü söylenebilir. Örneğin iş çevrimlerinin 1. ve 3. genişleme dönemleri ile 1. ve 4. daralma dönemleri içerisinde çok sayıda kredi döngüsüne rastlanılmaktadır. Bu hususun ölçümlerdeki frekans ve parametre farklılığından da kaynaklanabileceği unutulmamalıdır. Bunun dışında Tablo 5'ten 2004-2017 arasında, kısa süreli daralmalar dışında ekonominin istikrarlı bir şekilde büyüdüğü görülmektedir. Sonrasında ise halen devam eden bir daralma sürecine girilmiştir. Bu hususların benzeri, her ne kadar gecikmeli ve bazı dönemlerde uyumsuz olsa da kredi döngüsünde de görülmektedir. Gecikme ve uyumsuzluk konusundaki nedenlerden birinin maliye politikalarının baskın olduğu dönemler olduğu düşünülmektedir.

Son olarak kredi döngülerindeki 5. ve 6. genişleme döneminin KGF kefaletli krediler ve faiz indirimleri gibi otorite müdahaleleri sonrası gelmesi ancak sürelerinin nispeten oldukça kısa olması dikkat çekici bulunmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde piyasaya dışarıdan yapılacak müdahalelerin kısa süreli çözümler üretebilse de uzun vadede etkisinin düşük kaldığı izlenimi edinilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Kredi döngülerini tanıtarak Türkiye'de 1998-2023 yılları arasında kredi piyasasında yaşanan dalgalanmaları tespit ettiğimiz çalışmamız, inceleme dönemi içerisinde altı genişleme ve altı daralma dönemi yaşandığını ve 2020 yılı ikinci çeyreğinde başlayan daralma döneminin 2023 yılı üçüncü çeyreği itibarıyla devam ettiğini ortaya koymuştur.

İnceleme dönemimiz, Şekil 3'den de ilk bakışta görüleceği üzere iki önemli dönemi içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki 2001 krizi ve 2002 seçimleri sonrasında başlayan ve 2016 yılına kadar devam eden nispeten sakin bir politik ve ekonomik ortamın olduğu dönemdir. İkincisi ise 2016 sonrasında başlayan ve halen devam eden dönemdir. İlk dönemde istikrar ve sükunet ortamıyla beraber kredi piyasasında uzun soluklu genişleme dönemleri görülmektedir. Çok sayıda önemli olayın yaşandığı ikinci dönem ise kredilerde daralma dönemlerini içermektedir. Bu doğrultuda kredi döngülerinin hem yerel hem de küresel politik ve ekonomik gelişmelerle

yakından ilişkili olabileceği izlenimi edinilmektedir. Buradan çıkarılan bir diğer sonuç ise reform niteliğindeki müdahalelerin (denetleyici kurumların kurulması, dünya standartlarında kurallarla banka sermayelerinin takip edilmesi gibi) büyüme ortamına zemin hazırladığı ve uzun dönemli bir etki yarattığı ancak geçici müdahalelerin (keyfi faiz indirimi, KGF kefaletli krediler gibi) etkisinin birkaç dönemle sınırlı kaldığı şeklindedir.

Kredi döngülerinin sıklıkla birlikte değerlendirildiği iş çevrileri ile olan ilişkisine baktığımızda ise literatürdeki çoğu çalışmanın aksine Türkiye’de iş çevrimlerinin kredi döngülerinden daha uzun sürdüğü görülmektedir. Bu durumun nedenleri çalışmamızın iş çevrimlerini içermemesi nedeniyle sınırları dışında kalmakla beraber çıktı düzeyinin, uzun yıllardır aktif maliye politikaları yanı sıra özel sektöre yönelik teşvikler ile desteklenmesinin bu sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamız ayrıca Türkiye’de kredi döngülerindeki zirvelerin, finansal krizlerin göstergesi niteliğinde olduğunu da kanıtlamaktadır. Dolayısıyla devam eden bir kredi genişleme döneminin yıkıma yol açmayacak şekilde yönetilmesi oldukça önemlidir. Bu anlamda ileride kredi döngülerinin yönetimi üzerine yapılacak çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla kredi piyasası bir kere kontrolden çıktığında büyük ve uzun dönemli bir hasar kaçınılmaz olup, istikrar ortamı tekrar kolayca sağlanamamaktadır. Bu nedenle kredi döngülerinin, onarılması güç finansal ve ekonomik sorunlara yol açmaması için piyasadaki kredi büyüklüğünü ılımlı halde artıran politikalar kullanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. İlimli artıştan kasıt enflasyonu artırmadan, ekonomik büyüme hedefini gerçekleştirmeye katkı sağlayacak sürdürülebilir bir seviyenin belirlenmesidir. Dolayısıyla uzun dönemli ve seçici bir kredi politikası planı oluşturulması, kredi piyasasındaki büyümenin belirlenen plana uygun ilerleyip ilerlemediğinin sık aralıklarla izlenmesi ve istenen sınırnın üzerinde veya altında bir büyüme durumunda müdahalelerde bulunulması istikrar açısından hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Acharya, V. V. ve Yorulmazer, T. (2008). Information contagion and bank herding. *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(1), 215-231.
- Adarov, A. (2022). Financial cycles around the World. *International Journal of Finance and Economics*, 27(3), 3163-3201.
- Ahmad, W. ve Sehgal, S. (2018). Business cycle and financial cycle interdependence and the rising role of China in SAARC. *Journal of Quantitative Economics*, 16, 337-362.
- Aikman, D., Haldane, A. G. ve Nelson, B. D. (2015). Curbing the credit cycle. *The Economic Journal*, 125(585), 1072-1109.
- Akar, C. (2016). Analyzing the synchronization between the financial and business cycles in Turkey. *Journal of Review on Global Economics*, 5, 25-35. Erişim Adresi: <https://ssrn.com/abstract=2913550>
- Akkaya, M. ve Kantar, L. (2018). Finansal krizlerin tahmininde öncü göstergelerin Logit-Probit model ile analizi: Türkiye uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 143, 575-590.
- Antonakakis, N., Breitenlechner, M. ve Scharler, J. (2015). Business cycle and financial cycle spillovers in the G7 countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 58, 154-162.
- Apostoaie, C. M. ve Percic, S. (2014). Credit cycles and business cycles in twenty EU economies. *Procedia Economics and Finance*, 15, 1055-1064.

- Aslan Ö. ve Küçükaksoy İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme İlişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, 12-28.
- Avcı, M. A., Altay, N. O. ve Sulak, H. (2016). Finansal krizlerin öngörüsünde Markov rejim değişim modeli: Gelişmekte olan ülkelere yönelik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 463-475
- Ayuso, J., Pérez Cid, D. ve Saurina, J. (2002). Are capital buffers pro-cyclical?: Evidence from Spanish panel data. *Banco de España Servicio de Estudios Working Paper* (Report No. 224)
- Balaban, B. ve Tokatlioglu, I. (2023). Financial and business cycles in Turkey. *Third Sector Social Economic Review*, 58(4), 3315-3334.
- Bank for International Settlements. (2014). *84th Annual Report*. Erişim Adresi: [84th Annual Report, 2013/14 \(bis.org\)](#)
- Bari, B. (2021). Credit cycles and business cycles in Turkish economy. Ş. Karabulut (Ed.). *İktisadi, mali ve finansal uygulamaların ampirik sonuçları* içinde (ss. 145-159). Ankara: Gazi Yayınevi
- Bartoletto, S., Chiarini, B., Marzano, E. ve Piselli, P. (2019). Business cycles, credit cycles, and asymmetric effects of credit fluctuations: Evidence from Italy for the period of 1861–2013. *Journal of Macroeconomics*, 61, 103130.
- Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2010). *Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer*. Erişim Adresi: [Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer, December 2010 \(bis.org\)](#)
- Berger, A. N. ve Udell, G. F. (2004). The institutional memory hypothesis and the procyclicality of bank lending behavior. *Journal of financial intermediation*, 13(4), 458-495.
- Bernanke, B. S., Gertler, M. ve Gilchrist, S. (1999). The financial accelerator in a quantitative business cycle framework. *Handbook of macroeconomics*, 1, 1341-1393.
- Bernanke, B.S. ve M. Gertler (1989). Agency costs, net worth, and business fluctuations, *American Economic Review*, 79,14--31.
- Binici, M., Hacıhasanoğlu, Y. S. ve Kutuk, S. (2017). *Türkiye’de finansal çevrimler iş çevrimlerinden farklılaşıyor mu?* Research and Monetary Policy Department, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Erişim Adresi: [en1626eng.pdf \(tcmb.gov.tr\)](#)
- Bordalo, P., Gennaioli, N., Ma, Y. ve Shleifer, A. (2020). Overreaction in macroeconomic expectations. *American Economic Review*, 110(9), 2748-2782.
- Borio, C. E. ve Lowe, P. W. (2004). *Securing sustainable price stability: should credit come back from the wilderness?*. BIS Working Papers, 157. Erişim Adresi: [Securing sustainable price stability: should credit come back from the wilderness? \(bis.org\)](#)
- Borio, C. E., Drehmann, M. ve Xia, F. D. (2018). The financial cycle and recession risk. *BIS Quarterly Review December*.
- Borio, C., Kennedy, N., ve Prowse, S. D. (1994). *Exploring aggregate asset price fluctuations across countries: measurement, determinants and monetary policy implications*. BIS Economic Papers, 40. Erişim Adresi: [Exploring aggregate asset price fluctuations across countries: measurement, determinants and monetary policy implications \(bis.org\)](#)
- Bry, G. ve Boschan, C. (1971). *Programmed selection of cyclical turning points. In Cyclical analysis of time series: Selected procedures and computer programs*. National Bureau Of

- Economic Research. 7-63. Erişim Adresi: Programmed Selection Of Cyclical Turning Points (nber.org)
- Burakov, D. V. (2013). Exogenous credit cycle: An experimental study. *World Applied Sciences Journal*, 26(6), 733-736.
- Burakov, D. V. (2014). Sources of credit cyclicity: A theoretical literature overview. *Review of European Studies*, 6, 151.
- Burns, A. F. ve Mitchell, W. C. (1946). *Measuring business cycles*. National Bureau of Economic Research Yayınları.
- Ceylan, S. ve Durkaya M; (2010). Türkiye’de kredi kullanımı ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 24(2), 21-33.
- Claessens, S., Kose, M. A., ve Terrones, M. E. (2011). Financial cycles: what? how? when?. *National Bureau of Economic Research International Seminar on Macroeconomics. Chicago, IL: University of Chicago Press*. 7, 303-344.
- Claessens, S., Kose, M. A., ve Terrones, M. E. (2012). How do business and financial cycles interact?. *Journal of International Economics*, 87(1), 178-190.
- Çeşmeci, Ö. ve Önder, A. Ö. (2008). Determinants of currency crises in emerging markets: The case of Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(5), 54-67.
- Çiğdem, G. (2023). Cumhuriyet’ten bugüne Türkiye’de para politikası: Dalgalandıran suları yönet(eme)mek. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 890-926.
- De Bonis, R. ve Silvestrini, A. (2014). The Italian financial cycle: 1861–2011. *Cliometrica*, 8(3), 301-334.
- Değneli, A. P. (2020). Türkiye ekonomisi için finansal çevrimler ve iş çevrimleri: Granger nedensellik testi. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 7(1), 18-38.
- Dell’Ariccia, G., Igan, D. ve Laeven, L. U. (2012). Credit booms and lending standards: Evidence from the subprime mortgage market. *Journal of Money, Credit and Banking*, 44(2-3), 367-384.
- Detken, C. ve Smets, F. (2004). *Asset price booms and monetary policy*. European Central Bank Working Papers, 364. Erişim Adresi: Asset price booms and monetary policy (europa.eu)
- Ding, W., Domac, I. ve Ferri, G. (1998). *Is there a credit crunch in East Asia?*. World Bank Group Policy Research Working Paper, 569243. Erişim Adresi: Is there a credit crunch in East Asia? (worldbank.org)
- Drehmann, M., Borio, C.E.V. ve Tsatsaronis, K. (2012). *Characterising the financial cycle: Don't lose sight of the medium term!*, BIS Working Paper, 380. Erişim Adresi: Characterising the financial cycle: don't lose sight of the medium term! (bis.org)
- Dyachkova, N., Karminsky, A. M. ve Kareva, Y. (2019, Temmuz). *The determinants of credit cycle and its forecast*. Paper Presented at IEEE 21st Conference on Business Informatics (BCI), Moskova, Rusya. Erişim Adresi: The Determinants of Credit Cycle and Its Forecast (hse.ru)
- Eckstein, O. ve Sinai, A. (1986). The mechanisms of the business cycle in the postwar era. R.J. Gordon (Ed.). In *The American business cycle: Continuity and change* (pp. 39-122). Chicago: University of Chicago Press.

- Égert, B. ve Sutherland, D. (2012). The nature of financial and real business cycles: the great moderation and banking sector pro-cyclicality. *Scottish Journal of Political Economy*, 61(1), 98-117
- Fahey, T. (2019). Unlocking the credit cycle. Erişim Adresi: <https://info.loomissayles.com/unlocking-the-credit-cycle>
- Farrell, G. ve Kemp, E. (2020). Measuring the financial cycle in South Africa. *South African Journal of Economics*, 88(2), 123-144.
- Geanakoplos, J. (2010). The leverage cycle. *National Bureau of Economic Research Macroeconomics Annual 2009*, 24, 1-65. Erişim Adresi: The Leverage Cycle: NBER Macroeconomics Annual: Vol 24 (uchicago.edu)
- Gennaioli, N., Ma, Y., ve Shleifer, A. (2016). Expectations and investment. *National Bureau of Economic Research Macroeconomics Annual*, 30(1), 379-431. Erişim Adresi: [expectationsandinvestment_april2015_0.pdf](https://www.nber.org/papers/w21480) (harvard.edu).
- Gerali A., Neri, S., Sessa L. ve Signoretti, F.M. (2010), Credit and banking in a DSGE model of the Euro Area. *Journal of Money, Credit and Banking*, 42, 107-141.
- Gertler, M. ve Karadi, P. (2011), A model of unconventional monetary policy. *Journal of Monetary Economics*, 58(1), 17-34.
- Gollier, Ch., Koehl, P.- F. ve Rochet, J.- C. (1997). Risk-Taking behavior with limited liability and risk aversion. *The Journal of Risk and Insurance*, 64(2), 347-370.
- Gómez-González, J. E., Ojeda-Joya, J. N., Zárate, H. M. ve Tenjo-Galarza, F. (2014). Testing for causality between credit and real business cycles in the frequency domain: an illustration. *Applied Economics Letters*, 21(10), 697-701.
- Goodhart, C. ve Hofmann, B. (2008). House prices, money, credit, and the macroeconomy. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(1): 180–205.
- Gorton, G. ve Ordoñez, G. (2016). Fighting crises with secrecy 22787). *American Economic Journal Macroeconomics*. 12(4), 45-218.
- Grinderslev, O. J., Kramp, P. L., Kronborg, A. F. ve Pedersen, J. (2017). Financial cycles: what are they and what do they look like in Denmark?. *Danmarks Nationalbank Working Papers*.115
- Haavio, M. (2012). Financial cycles and business cycles: some stylized facts. *Bank of Finland Monetary Policy and Research*. Bank of Finland Online, 1-20. Erişim Adresi: [Financial Cycles and Business Cycles: Some Stylized Facts \(bof.fi\)](https://www.bof.fi/en/publications/financial-cycles-and-business-cycles-some-stylized-facts)
- Harding, D. ve Pagan, A. (2002). Dissecting the Cycle: A Methodological investigation. *Journal of Monetary Economics*, 49(2), 365-381.
- Haydaroğlu, C. (2022). Finansal kriz üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1). 67-78.
- Iacoviello, M. (2015). Financial business cycles. *Review of Economic Dynamics*, 18(1), 140-163.
- İşcan, A. (2003). *Banka kredilerindeki daralmanın ekonomik etkileri ve krizlerdeki gelişimi*, [Yayımlanmış Uzmanlık Tezi]. TCMB, Ankara.
- Jordà, Ò., Schularick, M. ve Taylor, A. M. (2013). When credit bites back. *Journal of Money, Credit and Banking*, 45(s2), 3-28.

- Juselius, M., Borio, C. E., Disyatat, P. ve Drehmann, M. (2016). *Monetary policy, the financial cycle and ultra-low interest rates*. Bank of International Settlements Working Papers. 569. Erişim Tarihi: Monetary Policy, the Financial Cycle, and Ultra-Low Interest Rates (ijcb.org).
- Kapucu, S. İ. (2020) *Kredi garanti fonu AŞ kefaletli kredilerin işletmeler üzerine etkisi: Konya örneği*. [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. J. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Karagöl, V. ve Doğan, B. (2021). Interaction between business and financial cycles: evidence from Turkey. *Eastern Journal of European Studies*, 12(2). 123-150
- Karahan, Ö., Yılgör, M. ve Özekin, A. A. (2018). Türkiye’de banka kredilerindeki genişleme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 636, 25-36.
- Keyder, N. (2022). Türkiye’nin kriz deneyimleri 1994, 2000–2001, 2008–2009 ve 2018–2022 Krizleri. *İktisat ve Toplum*, 141, 4-13.
- Kibritçiöğlü, A. (2001). Türkiye’de ekonomik krizler ve hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı*, 41, 174-182.,
- Kindleberger, C. P. (1978). Manias, panics, and rationality. *Eastern Economic Journal*, 4(2), 103-112.
- Kirti, D. (2020). Why do bank-dependent firms bear interest-rate risk?. *Journal of Financial Intermediation*, 41, 100823.
- Kiyotaki, N. ve Moore, J. (1997), *Credit cycles*. *The Journal of Political Economy*, 1052, 211-248.
- Koopman, S. J. ve Lucas, A. (2005). Business and default cycles for credit risk. *Journal of Applied Econometrics*, 20(2), 311-323.
- Korinek, A. ve Simsek, A. (2016). Liquidity trap and excessive leverage. *American Economic Review*, 106(3), 699-738.
- Krishnamurthy, A. ve Muir, T. (2017). How credit cycles across a financial crisis. *National Bureau of Economic Research*. 23850.
- Lahraoui J. ve Scott M. (2024) Where are we in the credit cycle? Erişim Adresi: <https://www.man.com/maninstitute/where-are-we-in-the-credit-cycle-2024> adresinden erişildi.
- Lenart, Ł. ve Pipień, M. (2017). The dynamics of the credit cycle in selected Asian countries. *Folia Oeconomica Cracoviensia*, 58, 127-133.
- Levine, R. (2005). Finance and growth: theory and evidence. *Handbook of economic growth*, 1, 865-934.
- Lorenzoni, G. (2008). Inefficient Credit Booms. *The Review of Economic Studies*, 75(3), 809–833.
- Martí, M. S. (1996). Boundedly rational credit cycles. *Economic Working Paper Universitat Pompeu Fabra*, (Report No.56). Erişim Adresi: [6426398.pdf \(core.ac.uk\)](https://www.core.ac.uk/doi/pdf/10.1017/S0022218X9600056)
- Mcmahon T. V. (2018). Where are we in the credit cycle? Erişim Adresi: <https://www.westernasset.com/us/en/research/whitepapers/where-are-we-in-the-credit-cycle-2018-01.cfm#:~:text=A%20credit%20cycle%20follows%20the,believes%20there%20is%20continued%20runway> adresinden erişildi.

- Mendoza, E. G. ve Terrones, M. E. (2008). An anatomy of credit booms: evidence from macro aggregates and micro data. *National Bureau of Economic Research*, 14049.
- Mercan, M. (2013). Kredi hacmindeki değişimlerin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye ekonomisi için sınır testi yaklaşımı. *Bankacılar Dergisi*, 84, 54-71.
- Mian, A. ve Sufi, A. (2010). The great recession: Lessons from microeconomic data. *American Economic Review*, 1002, 51-56.
- Minsky, H. P. (1978). The financial instability hypothesis: An interpretation of Keynes and an alternative to “standard” theory. *Challenge*, 20(1), 20-27.
- Minsky, H. P. (1986). The evolution of financial institutions and the performance of the economy. *Journal of Economic Issues*, 20(2), 345-353.
- Özcan B. ve Arı A; (2011). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik bir analiz: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 2(1), 121142.
- Özgür, E. (2011). *Türk bankacılık sektörünün kredi arzını etkileyen unsurlar: Türk bankacılık sektöründe “kredi çöküşü”*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürkler H, Çermikli H.; (2007). Türkiye’de bir parasal aktarım kanalı olarak banka kredileri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(514), 57-68.
- Rajan, R. G. (1994). Why bank credit policies fluctuate: A theory and some evidence. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 399-441.
- Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2009). *This time is different: Eight centuries of financial folly*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
- Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2011). From financial crash to debt crisis. *American Economic Review*, 101(5), 1676-1706.
- Ren, Z., ve Wang, L. (2022). The Political origin of credit cycle. In the political origin of credit cycle. *The American Finance Association*. Erişim Adresi: The Political Origin of Credit Cycle by Zhou Ren, Lixing Wang : SSRN.
- Rothbard, M. (1962). Man, economy and state with power and market. *Ludwig von Mises Institute*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
- Rötheli, T. F. (2012). Boundedly rational banks’ contribution to the credit cycle. *Journal of Socio-Economics*, 41(5). 730-737.
- Rünstler, G. ve Vlekke, M. (2016). Business, housing and credit cycles. *European Central Bank Working Paper Series*, 1915.
- Sala-Rios, M., Torres-Solé, T. ve Farré-Perdiguer, M. (2016). Credit and business cycles’ relationship: evidence from Spain. *Portuguese Economic Journal*, 15, 149-171.
- Scharnagl, M. ve Mandler, M. (2019). Real and financial cycles in Euro Area economies: Results from wavelet analysis. *Jahrbücher Für Nationalökonomie Und Statistik*, 239(5-6), 895-916.
- Schularick, M. ve Taylor, A. M. (2012). Credit booms gone bust: monetary policy, leverage cycles, and financial crises, 1870–2008. *American Economic Review*, 102(2), 1029-1061.
- Schüler, Y. S., Hiebert, P., & Peltonen, T. A. (2015). Characterising the financial cycle: a multivariate and time-varying approach. *European Central Bank Working Paper Series*, 1846

- Schüler, Y. S., Hiebert, P., ve Peltonen, T. (2017). Coherent financial cycles for G-7 countries: Why extending credit can be an asset. *European Systemic Risk Board Working Paper Series*, 43
- Shen, C. H., Shi, J. G. ve Wu, M. W. (2019). Is finance a veil? Lead-and-lag relationship between financial and business cycles: The case of China. *European Financial Management*, 25(4), 978-1012.
- Sinn, H.- W. (2001). Risk taking, limited liability and the competition of bank regulators. *National Bureau of European Research Working Paper*, 8669.
- Škare, M. ve Porada-Rochoń, M. (2020). Multi-channel singular-spectrum analysis of financial cycles in ten developed economies for 1970–2018. *Journal of Business Research*, 112, 567-575.
- Skare, M. ve Porada-Rochon, M. (2022). The role of innovation in sustainable growth: A dynamic panel study on micro and macro levels 1990–2019. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121337.
- Stein, J.C. (2021). Can policy tame the credit cycle?. *IMF Economic Review*, 69, 5–22.
- Strohsal, T., Proaño, C. R. ve Wolters, J. (2019). Characterizing the financial cycle: Evidence from a frequency domain analysis. *Journal of Banking & Finance*, 106, 568-591.
- Thaler, R. H. (1988). Anomalies: The Winner's Curse. *Journal of Economic Perspectives*, 2(1), 191-202.
- Yağcılar, G. G. ve Erdaş, M. L. (2022). Türkiye’de borsa çevrimleri ile iş çevrimleri arasındaki ilişkilerin analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 802-819.
- Yazgan, M. E. (2021). Financial cycles of the Turkish economy: How will it end this time?. Is Turkish Economy At The Crossroads: Facing the Challenges Ahead. *Istanbul Bilgi University CEFIS Working Paper Series*.
- Yilmazkuday, H. ve Akay, K. (2008). An analysis of regime shifts in the Turkish economy. *Economic Modelling*, 25, 885-89.

Araştırma Makalesi / Research Article

AMASYA, OLUZ HÖYÜK ZERDÜŞT TAPINAĞI BÖLGESİNDE ARKEOLOJİK MİRASIN KORUNMASI AMAÇLI ARKEOJEOFİZİK ÇALIŞMALAR

Nihan HOŞKAN¹

Fethi Ahmet YÜKSEL^{2*}

Şevket DÖNMEZ³

Öz

Amasya-Oluz Höyük 1999 yılında yapılan yüzey araştırmasında keşfedilmiş, arkeolojik kazılara ise 2007 yılında başlanmıştır. Höyük'te önemli medeniyetlere ait kültür katmanları ve kentler açığa çıkartılmaktadır. Amasya, Oluz Höyük'te Anadolu'nun dinler tarihini değiştirecek önemli bulgular, yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkartılmıştır. M.Ö. 5. yüzyıla ait yerleşimde, Pers Yerleşimi'ne ait bir Ateş Kültü ile ilgili (erken Zerdüşt diniyle ilgili) önemli yapı toplulukları ortaya çıkartılmıştır. Höyük'te Pers Yerleşimi'ne ait sivil ve inanç yapıları ortaya çıkartıldıkça 2500 yıllık buluntular, döneminin inanç tarihine yeni boyutlar kazandıracaktır. Oluz Höyük'te, şimdiye kadar, ortaya çıkartılan arkeolojik eserlerin zenginliği; höyüğün, Anadolu'nun önemli arkeolojik miras alanı olduğunun bir kanıtıdır. ICOMOS tarafından hazırlanan ve 1990 yılında Lozan'da kabul edilen "Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü"nde "Arkeolojik mirasın korunması, onun içeriği ve niteliği hakkında mümkün olabilecek en ayrıntılı bilgiye dayandırılmalıdır" (Madde 4) denilmektedir. Bu kapsamda höyüğün tepesinde yer alan A Açmasının güney kesiminde, inanç yapı kalıntılarının batı kenarında, sivil veya tapınağa ait yapı olduğu düşünülen alanda jeoradar (GPR) çalışmalar yapılarak iki ve üç boyutlu yeraltı görüntüleri elde edilmiştir. Jeoradar çalışmalarıyla doğrusal gidişli, dairesel görünümlü, dik köşeli ve geometrik form veren yüksek genlikli anomaliler belirlenmiştir. Bu alanda arkeolojik kazılar yapılmış, bu kazılarda yangın geçirmiş bir tahıl depo alanına ait yapı temelleri ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Oluz Höyük, Pers yerleşimi, Tahıl anbarı, Arkeojeofizik, GPR.

ARCHAEOGEOPHYSICAL STUDIES AROUND ZOROASTRIAN TEMPLE AT OLUZ HÖYÜK – AMASYA IN ORDER TO PROTECT THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

Abstract

The site of Amasya-Oluz Höyük was discovered during a surface survey conducted in 1999, with archaeological excavations commencing in 2007. The site has revealed cultural layers and cities belonging to significant civilizations. Through archaeological excavations at Oluz Höyük, significant findings that could reshape the religious history of Anatolia have been uncovered. In the settlement dating back to the 5th century BC, important architectural complexes related to the Fire Cult (associated with early Zoroastrianism) of the Persian Settlement have been discovered. As civil and religious structures of the Persian Settlement continue to be unearthed at the höyük, these 2,500-year-old findings are expected to add new dimensions to the religious history of the period. The richness of the archaeological artifacts uncovered so far at Oluz Höyük is evidence that the mound is a significant archaeological heritage site in Anatolia. According to the "Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage" prepared by ICOMOS and adopted in Lausanne in 1990, "the protection of the archaeological heritage must be based on the fullest and most detailed knowledge possible of its nature and characteristics" (Article 4). In this context, Ground Penetrating Radar (GPR) surveys were conducted in the southern section of Trench A, located at the top of the mound, near the western edge of the religious structure remains and in the area thought to be either a civil structure or part of a temple. Two- and three-dimensional subsurface images were obtained from these surveys. The GPR studies revealed high-amplitude anomalies that displayed linear, circular, right-angled, and geometrically structured forms. Archaeological excavations were conducted in this area, uncovering the foundations of a grain storage facility that had been affected by fire.

Keywords: Oluz Höyük, Persian settlement, Grain storage, Archaeogeophysics, GPR

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, ORCID: 0000-0001-5507-9818

² Dr., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Economics, Department of Tourism,, Astana/Kazakhstan., ORCID: 0000-0003-2207-1902.

* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): fethiahmety@yahoo.com.

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0002-4386-8454

Başvuru Tarihi (Received): 09.09.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 15.10.2024

Giriş

Gökhöyük Tarım İşletme Müdürlüğü arazisi içinde bulunan Oluz Höyük, Amasya’da bulunan oldukça önemli eski yerleşmelerindedir. Tepetarla Höyük olarak da bilinen höyük, yaklaşık 15.00 m yüksekliktedir. Höyük 1:25000 ölçekli, Çorum-G35-d3 paftasında, 445.4 metre rakımda topografik olarak konumlanmış bir tepedir (Şekil 1). Bu tepe, haritada Yassı Höyük mevki-i denen düz bir arazide (ovada) yer almaktadır. Höyüğün içinde bulunan bölgede Yeşilirmak’ın (İris) en önemli yan kollarından biri olan Çekerek Akarsuyu (Skylax) Havzası bulunmaktadır.

Şekil 1. Amasya İli, Oluz Höyük Yer Bulduru Haritası.

Bölgede çalışan araştırmacılar tarafından Oluz Höyük olarak tanımlanan Tepetarla Höyüğü, Orta Karadeniz Bölgesi’ndedir. Höyük, Amasya-Çorum Karayolu’nun 3 km güneyindedir. Oluz Köyü’nün 1.5 km batısında bulunan, dairesel görünümlü Oluz Höyük 150 m çapındadır. Oluz Höyük’te Geç Tunç (M.Ö. 3500-2000), Orta Tunç [Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 2000-1450)] ve Geç Tunç [Hitit İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 1450-1190)] çağlarının yanı sıra, Orta Demir [Frig Dönemi (M.Ö. 850-650)] ve Geç Demir (M.Ö. 650-330) çağlarına ait yerleşmeler belirlenmiştir.

Amasya-Oluz Höyük özellikle, arkeolojik buluntulara göre, M.Ö. 3-1 binyıl aralığında Orta Karadeniz Bölgesi’nden Orta Anadolu’ya geçiş sağlayan rota üzerinde, stratejik olarak önemli bir konum arz etmektedir (Dönmez vd, 2023).

1.Oluz Höyük Akhaimenid Dönemi Yapı Alanında Arkeolojik Çalışmalar

Bölgede çalışan araştırmacılar tarafından Oluz Höyük olarak tanımlanan Tepetarla Höyüğü, Orta Karadeniz Bölgesi’ndedir. Höyük, Amasya-Çorum Karayolu’nun 3 km güneyindedir. Oluz Köyü’nün 1.5 km batısında bulunan, dairesel görünümlü Oluz Höyük 150 m çapındadır. Oluz Höyük’te Geç Tunç (M.Ö. 3500-2000), Orta Tunç [Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit Dönemi (M.Ö. 2000-1450)] ve Geç Tunç [Hitit İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 1450-1190)] çağlarının yanı sıra, Orta Demir [Frig Dönemi (M.Ö. 850-650)] ve Geç Demir (M.Ö. 650-330) çağlarına ait yerleşmeler belirlenmiştir.

Amasya-Oluz Höyük özellikle, arkeolojik buluntulara göre, M.Ö. 3-1 binyıl aralığında Orta Karadeniz Bölgesi’nden Orta Anadolu’ya geçiş sağlayan rota üzerinde, stratejik olarak önemli bir konum arz etmektedir (Dönmez vd, 2023).

1.Oluz Höyük Akhaimenid Dönemi Yapı Alanında Arkeolojik Çalışmalar

Oluz Höyük’te 2007 yılında kazılara başlanmadan önce arkeojeofizik çalışmalar yapılmıştır. Höyükte kazılacak alanlarda arkeolojik malzeme ve mimarî kalıntıların olup olmadığı jeofizik ölçümlerle (manyetik, elektrik resistivite, GPR, SP) belirlenerek arkeolojik kazıların yapılacağı alanların planlanması yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda arkeolojik araştırmalarda açılacak yerlerin seçiminde büyük kolaylık sağlanmıştır.

Oluz Höyük'ün, en üst kotunda A Açmasında, 2007 yılından günümüze kadar yapılan kazılarda, açmanın güney kesiminde ortaya çıkartılan Ateş Tapınağı'nın güneye doğru uzanan Pers Yolu bölgesinde 2008, 2009, 2013, 2014, 2015 ve 2017 yıllarında arkeofizik (GPR) çalışmalar yapılarak Akhaimenid dönemine ait yapılar bulunmuştur. Arkeofizik çalışmalar sonucunda elde edilen iki (2D) ve üç boyutlu (3D) görüntüler yardımıyla arkeolojik kazılar yapılmış ve A Açmasının, II. Mimarî Seviyesi ile ilgili oldukça dikkate şayan ve abidevi mimarî kalıntılar ortaya çıkartılmıştır (Avcı, 2018; Dönmez vd, 2023).

Söz konusu A Açmasında gerçekleştirilen kazıların daha alt seviyelerine inilmesiyle I. Mimarî Seviyenin hemen altında ortaya çıkartılan taş sıralı döşenmiş geniş yol yapısı tespit edilmiştir. Bu taş döşeme yolla ilintili bazı mimarî üniteler, II. Mimarî Seviyedeki yerleşimin şehir dokusu ve dönemin inanç sistemiyle ilgili çok önemli bulgulara ulaşılmıştır. Açmanın kuzey-güney yönünde uzanan taş döşeme yolun şimdilik belirlenen kısmı, 28.00 m uzunluğunda ve 8.50 m genişliğindedir. Bu taş yol yaklaşık %20'lik bir eğimle bir güneye doğru uzanmaktadır.

2009 kazı sezonunda 2B Mimarî Seviye ve güney-kuzey doğrultulu taş döşenmiş yol ve açık su kanalı ortaya çıkartılmıştır.

2013 dönemi kazı çalışmalarında Pers Yolu'nun güneye doğru olan tahribat görmüş kesimi ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca, Pers Yolu'nun, açmanın güneyine doğru devam ettiğine şahitlik eden döşeme kalıntılarına da ulaşılmıştır.

2A Mimarî Seviyesi M.Ö. 300-200 periyodunda Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi olarak belirlenmiştir. 2B Mimari Seviyesi 2009 dönemi kazılarında ortaya çıkartılmıştır. Taş döşeli ve üstü açık su kanallı, güney-kuzey uzantılı Pers Yolu'nun güney tarafında yapılan derinleşme ve genişleme çalışmalarının Ateş Kültü'ne ait olabileceği düşünülen Mukaddes Ateş Çukuru (ateş yakılan çukur) merkezli olarak devam ettiği belirlenmiştir. 2B Mimari Seviyesinde Kutsal Alan, Ateşgede, İbadethane (Sütunlu Salon), Silo Yapısı, Muhafız Evi ve Kuzey Giriş'te genişleme ve derinleşme çalışmalarına devam edilmiştir (Dönmez vd, 2023).

2022 kazı sezonunda ibadethanenin batısındaki Silo Yapısı olarak tanımlanan yangın geçirmiş bir mekan G18, H17, H18, H19, I18 ve I19 Plankarelerinde, daha önce jeofizik (GPR) ölçümleriyle elde edilen iki ve üç boyutlu görüntüler dikkate alınarak, yapılan kazılarda ortaya çıkartılmıştır (Resim 1) ve (Resim 2) (Avcı, 2018).

Resim 1. A Açması. 2B Mimari Tabakası (MÖ 450-300), Silo Yapısı (Dönmez vd, 2024).

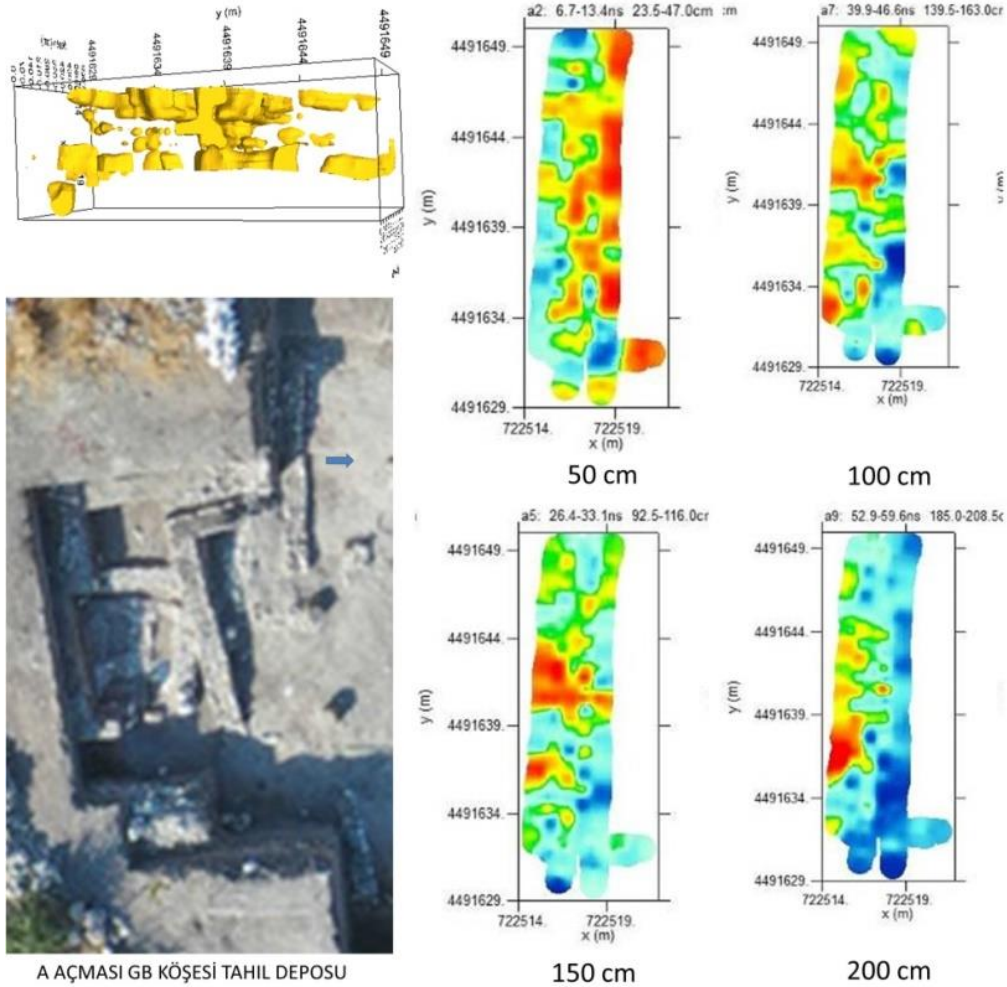
Resim 2. Amasya İli, Oluz Höyük H18 ve H19 Plankarelerinde GPR Ölçümü.

2.Arkeojeofizik Çalışmalar

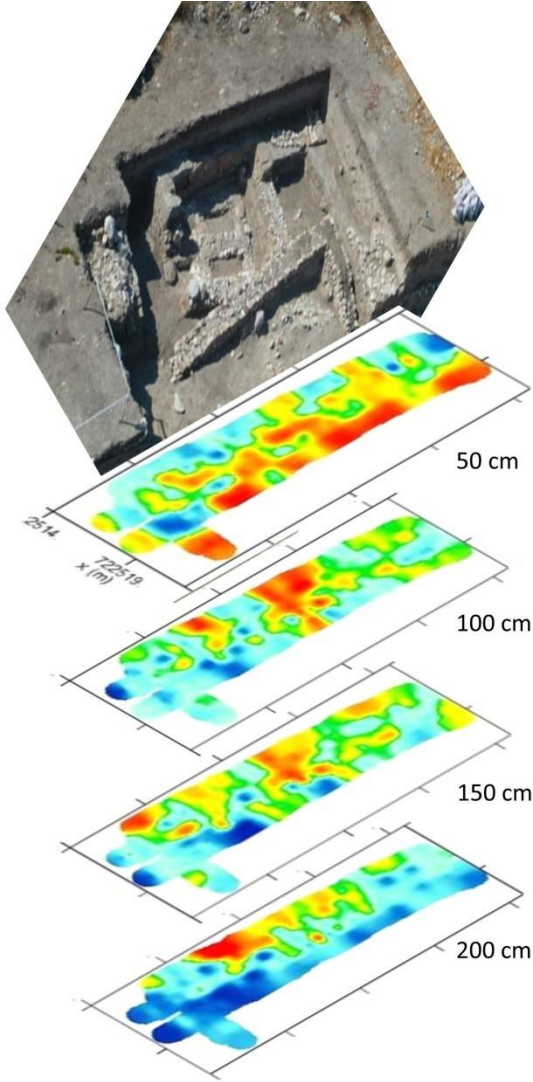
Oluz Höyük'ün en üst kotunda A Açmasının 2B Mimari Seviyesinde Kutsal Alan, Ateşgede, İbadethanenin (Sütunlu Salon) batı duvarının H18 ve H19 Plankarelerinde, birbirlerine paralel 1 m hat aralıklı 5 profilde jeofizik (GPR) ölçmeleri yapılmıştır. Jeoradar ölçmelerinde MALA marka RAMAC/GPR jeofizik cihazı kullanılmıştır. Jeoradar verilerinin (radargramların) veri işlem ve analizinden sonra hazırlanan 25 cm derinlik aralıklı iki boyutlu (2D) anomali dağılımı kat haritaları ve üç boyutlu (3D) yüksek genlikli anomali dağılım küp modelleri oluşturulmuştur. 2D kat haritaları incelendiğinde yüksek genlikli anomaliler görülmektedir. Bölgede görüntülenen yüksek genlikli anomaliler lineer uzanımlı, dairesel, köşeli, geometrik formlarda, mimari yapı temellerine atfedilebilecek görünümde, yer yer dağınık kümelenmiş ve yer yer lokalize olmuş yüksek genlikli anomaliler olarak görüntülenmiştir. Bu alanda geometrik form veren anomalilerin, sadece yüksek genlikli anomalilerinin görüntülediği üstten görünüm ve farklı açılardan bakışlı üç boyutlu (3D) hacimsel küp model görüntüleri oluşturulmuştur (Şekil 2) (Avcı, 2018.)

Şekil 2. Amasya İli, Oluz Höyük H18 ve H19 Plankarelerinde GPR ölçümlerinde elde edilen iki (2D) ve üç (3D) boyutlu yüksek genlikli anomali dağılımları ve bu anomalilerle ilgili arkeolojik kazıda ortaya çıkartılan Silo Yapısı'nın taş temelleri (Avcı, 2018 ve Dönmez vd, 2024'den düzenlenerek).

A Açmasının 2B Mimari Seviyesinde Kutsal Alan, Ateşgede, İbadethanenin (Sütunlu Salon) batı duvarının H18 ve H19 Plankarelerinde elde edilen iki boyutlu (2D) ve üç boyutlu (3D) jeoradar kesitleri, küp model görüntüleri ve kat haritalarında görüntülenen yüksek genlikli anomalilerin lineer uzanımlı, köşeli, geometrik formda ve mimari yapı temellerine atfedilebileceği dikkate alınarak arkeolojik kazısı yapılmıştır (Şekil 3). Arkeolojik kazı sonucu Silo Yapısı olarak değerlendirilen mimari yapı topluluğuna ulaşılmıştır (Şekil 4) (Dönmez vd, 2024).

Şekil 3. Amasya İli, Oluz Höyük H18 ve H19 Plankarelerinde GPR ölçümlerinde elde edilen iki boyutlu (2D) yüksek genlikli anomali dağılımlarının 50, 100, 150 ve 200 cm derinlik kat haritaları ve bu anomalilerle ilgili arkeolojik kazıda ortaya çıkartılan silo yapısının taş temellerinin birlikte görüntüsü (Avcı, 2018 ve Dönmez vd, 2024'ten düzenlenerek).

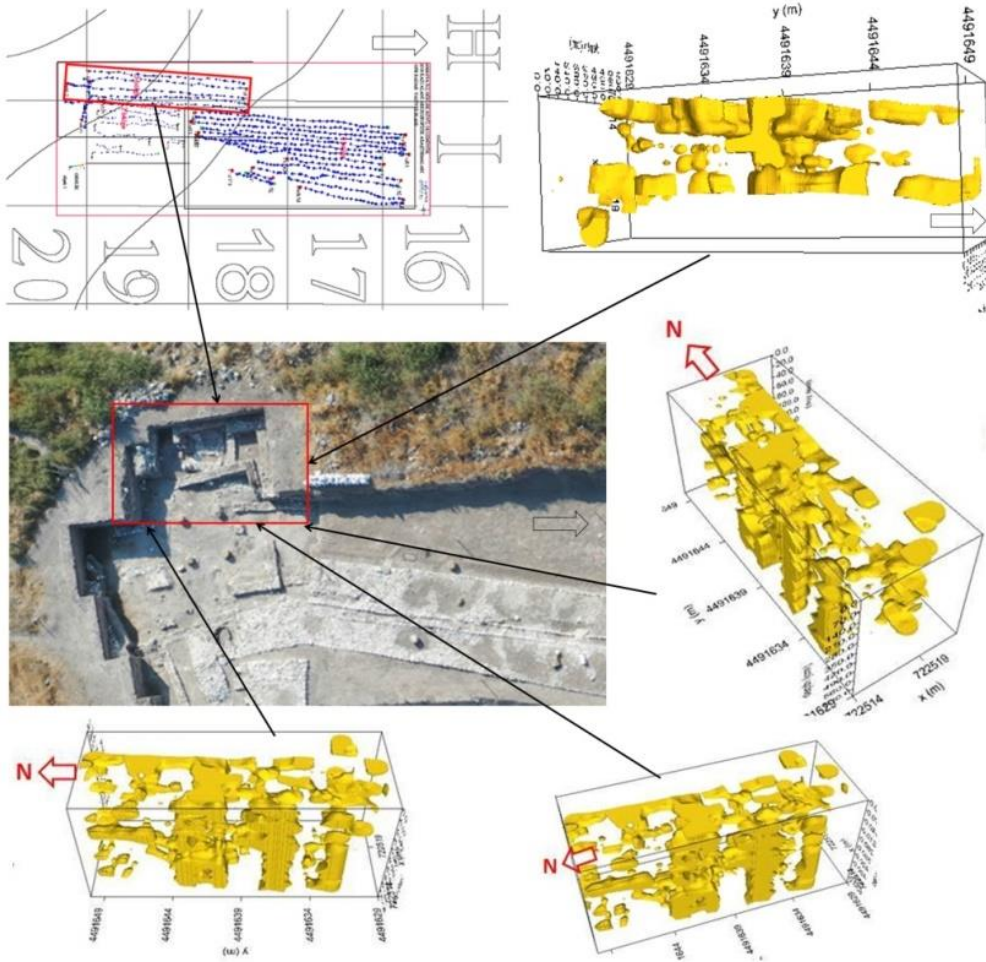

Arkeolojik kazı ile ortaya çıkarılan Silo Yapısı'nın iki aşamalı bir mimari verdiği görülmüştür. Silo Yapısı'nın doğu duvarının ibadethanenin batı duvarı ile müşterek kullanılmış olduğu belirlenmiştir. Yapının batı ve kuzey duvarlarının tahribat görmemiş olduğu belgelenmiştir. Yapı 4.10x4.00 m boyutunda kare görünümlü bir mimari plan şeması vermektedir. Yapı duvar kalınlığı ortalama 40 cm olup yapı giriş kesiminde güney duvar kalınlığı ise 120 cm uzunluğundadır. Silo yaklaşık 16 m²'lik bir alana sahiptir (Resim 3). Yapının ızgara plan şeklinde farklı bir sistemle inşa edildiği gözlenmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda orta büyüklükteki moloz taşlarla inşa edilmiş 240x220 cm boyutundaki kafes (ızgara) sistemli yapının ince ve uzun iki bölümden ibaret olduğu saptanmıştır. Kafes sistemli yapının boşluklarının kireç ile dolu olduğu görülmüştür. Taş temeli ve kerpiçleri şiddetli yangın nedeniyle korunmuş Silo Yapısı'nın batı duvarının üzerindeki sıva kalıntıları Ateş Kültü ile ilgili önemli yapı toplulukları olduğuna işaret etmektedir (Resim 3).

Resim 3. Amasya İli, Oluz Höyük H18 ve H19 Plankarelerinde kazı sonrası ortaya çıkartılan yapı topluluğu (sol taraftaki girinti).

Şekil 4. Amasya İli, Oluz Höyük H18 ve H19 Plankarelerinde GPR ölçümlerinde elde edilen üç boyutlu (3D) yüksek genlikli anomali dağılımları ve bu anomalilerle ilgili arkeolojik kazıda ortaya çıkartılan Silo Yapısı'nın taş temelleri (Avcı, 2018 ve Dönmez vd, 2024'ten düzenlenerek).

3.Sonuç ve Öneriler

Amasya İli, Gökhöyük Tarım İşletme Müdürlüğü arazisi içinde bulunan Oluz Höyük, yaklaşık 15.00 m yüksekliktedir. Höyük 1:25000 ölçekli, Çorum-G35-d3 paftasında, 445.4 metre rakımda topografik olarak konumlanmış bir tepedir. Höyüğün de içinde bulunduğu havzadan Yeşilirmak'ın (İris) en önemli yan kollarından biri olan Çekerek Akarsuyu (Skylax) geçmektedir. Höyük döneminde bir sulak alan içinde bulunmaktadır.

Oluz Höyük'te Geç Tunç, Orta Tunç ve Erken Tunç çağlarının yanı sıra, Orta Demir ve Geç Demir çağlarına ait yerleşmeler arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

Stratejik olarak son derece önemli bir konuma sahip olan Oluz Höyük, M.Ö. 3000'inci yıllardan itibaren Orta Karadeniz Bölgesi'nden Orta Anadolu'ya geçiş sağlayan rota üzerinde konumlanmıştır.

Amasya'nın geçmişinde çok önemli eski yerleşmelerinden biri olan Oluz Höyük, 1999 yılında yapılan yüzey araştırmasında keşfedilmiştir. Oluz Höyük'te 2007 yılında kazılara başlanmıştır. Höyük'te Anadolu'nun dinler tarihini değiştirecek önemli bulgular, yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkartılmıştır.

Oluz Höyük kazı sahasının en üst tepe kodunda A Açmasının 2B Mimari Seviyesinde G18, H17, H18, H19, I18 ve I19 Plankarelerinde, arkeojeofizik amaçlı jeoradar (GPR) ölçümleri yapılmıştır. Höyüğün H18 ve H19 Plankarelerinde yapılan jeofizik çalışmalar sonucunda iki boyutlu (2D) ve üç boyutlu (3D) jeoradar yer altı görüntüleri ve kat haritaları elde edilmiştir.

A Açmasının 2B Mimari Seviyesinde M.Ö. 5. yüzyıla ait bu yerleşmede, Pers Yerleşimi'ne ait erken Zerdüşt Dini ile ilgili Kutsal Alan, Ateşgede, İbadethanenin (Sütunlu Salon) batı duvarının H18 ve H19 Plankarelerine ait iki boyutlu (2D) ve üç boyutlu (3D) GPR küp model ve kat haritalarında görüntülenen yüksek genlikli anomaliler dikkate alınarak yapılan arkeolojik kazıda Silo Yapısı olarak değerlendirilen mimari yapı topluluğu ortaya çıkartılmıştır.

Teşekkür

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Jeofizik Yüksek Mühendisi Kerim AVCI'ya teşekkür ederiz.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Avcı, K. (2018). Amasya ili, Oluz Höyük kazı alanı 2018 Yıl Arkeojeofizik Araştırmaları. Geometrik Mühendislik Müşavirlik Yeraltı Araştırmaları, 74 s., Ağustos-2018, İstanbul.

Dönmez, Ş., Saba, M., Akıllı, H. ve Fidan, İ. (2023). Oluz Höyük kazısı onbeşinci dönem (2021) çalışmaları: Değerlendirmeler ve sonuçlar. *Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 23-27 Mayıs 2022, Denizli, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Editör: Dr. Adil Özme, Cilt: 5, içinde (ss. 217-236)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Dönmez, Ş., Saba, M., Akıllı, H. ve Fidan, İ. (2024). Oluz Höyük kazısı onaltıncı dönem (2022) çalışmaları: Değerlendirmeler ve sonuçlar. *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 16-20 Ekim 2023, 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, Editör: Dr. Soner Ateşoğulları, Cilt: 3 içinde (ss. 167-185)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Araştırma Makalesi / Research Article

FINANSAL GELİŞME İLE CARİ DENGE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SİMETRİK VE ASİMETRİK NEDENSELLİK YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ: BRICS-T ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Hakan ÇELİKKOL¹

Öz

Özellikle 1980’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, çoğu ülkenin en büyük sorunları arasında cari açık sorunu başı çekmektedir. Cari açık, bir ülkede belli bir dönem boyunca üretilen mal ve hizmet tutarından daha fazla miktarda tüketim gerçekleştirildiği anlamına gelir. Cari denge, bir ülkede reel sektöre ilişkin en önemli göstergeler arasında yer alır ve bu açıdan da cari açığın kapatılması ve dolayısıyla nasıl finanse edileceği konusu önem arz etmektedir. Cari açığın kapatılması ve finansmanında en önemli faktörlerden biri ülkelerin finansal sistemlerinin gelişmişlik seviyeleridir. Yüksek finansal gelişmişlik daha fazla yabancı kaynak girişi sağlayabilirken, düşük finansal gelişmişlik daha az yabancı kaynak girişine neden olabilmektedir. Cari açığın kapatılmasında yabancı kaynaklar en önemli kaynaklardır. Buradan hareketle çalışmada, BRICS-T ülkelerinde 1994-2021 dönemi için cari denge ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin simetrik ve asimetrik nedensellik yardımıyla araştırılması amaçlanmaktadır. Yapılan simetrik nedensellik analizi sonucunda panel genelinde herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, yalnızca Brezilya ve Güney Afrika’da cari dengeden finansal gelişmişliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Asimetrik nedensellik analizi bulguları ise tüm ülkelerde cari denge ve finansal gelişimin pozitif ve negatif şokları arasında nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum, piyasalarda başarısızlıkların önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilen asimetrik bilginin etkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, politika yapıcılar ve yatırımcıların karar alma süreçlerinde asimetrik etkileri dikkate almaları büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cari denge, Finansal gelişme, Asimetrik nedensellik, BRICS-T

JEL Kodları: C23, F32, E62, G15

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND CURRENT ACCOUNT BALANCE WITH SYMMETRIC AND ASYMMETRIC CAUSALITY APPROACH: THE CASE OF BRICS-T COUNTRIES

Abstract

Especially since the 1980s, the current account deficit problem has been one of the most important problems of most countries, especially developing countries. The current account deficit means that a country consumes more than the amount of goods and services it produces during a period. The current account balance is among the most important indicators of the real sector in a country. For this reason, the issue of closing the current account deficit and financing it is important for countries. One of the most important factors in closing and financing the current account deficit is the development levels of countries' financial systems. While high financial development can lead to more foreign resource inflows, low financial development can lead to less foreign resource inflows. Foreign resources are the most important sources for closing the current account deficit. Based on this, the study aims to investigate the relationship between the current account balance and financial development in BRICS-T countries for the period 1994-2021 with the help of symmetric and asymmetric causality. As a result of the symmetric causality analysis, no causality relationship was detected throughout the panel, while a unidirectional causality from the current account balance to financial development was detected only in Brazil and South Africa. According to the findings of asymmetric causality analysis, a causal relationship was determined between positive and negative shocks of current balance and financial development in all countries. This situation reveals the impact of asymmetric information, which is considered one of the significant reasons for market failures. Therefore, it is of great importance for policymakers and investors to consider asymmetric effects in their decision-making processes.

Keywords: Current account balance, Financial development, Asymmetric causality, BRICS-T

JEL Codes: C23, F32, E62, G15

¹ Doç.dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF, hakan.celikkol @dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9345-1596

Başvuru Tarihi (Received): 15.09.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 15.10.2024.

Giriş

Ödemeler bilançosundaki hesaplar içerisinde en kritik öneme sahip hesap olan cari işlemler hesabı, belirli bir dönem boyunca ülkeye giren ve ülkeden çıkan döviz tutarı arasındaki farkı göstermektedir. Bu hesapta meydana gelen açık ülkenin ürettiği miktardan daha fazla tükettiğini, fazla ise ülkenin ürettiği miktardan daha az tüketim gerçekleştirdiğini gösterir. Bu yönüyle cari işlemler hesabı bir ülkede reel sektöre ilişkin en önemli göstergelerden biridir ve aynı zamanda ülkenin ekonomik performansını göstermesi açısından da önemlidir. Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere pek çok ülkenin en önemli sorunlarının başında cari açık sorunu gelmektedir. Bu nedenle gerek araştırmacılar gerekse politika yapımcılar açısından cari açığa neden olan faktörlerin belirlenmesi ve bu açığın finansmanı konusu ilgi çeken konular arasında olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren yoğunlukla görülmeye başlanan cari açık sorunu ile ilgili araştırmalarda çoğunlukla makroekonomik faktörler üzerinde yoğunlaşılırken, özellikle 2008 küresel finans krizi ile birlikte finansal gelişmişlik olgusu konuya olan ilgiyi farklı boyutlara taşımıştır. Bir ülkede finansal sistemi oluşturan tüm alt piyasalar, araçlar ve kurumlarda meydana gelen olumlu değişimler olarak tanımlanan finansal gelişme, cari açığın kapatılması konusunda önemli bir faktördür. Cari açığın finansmanı mevcut rezervler ve yabancı kaynaklar olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Mevcut rezervlerle finansman, gelecek dönemlerde mevcut rezervlerin tükenmesine ve cari açıkta artışın devam etmesi halinde sürdürülebilirlik konusunda yetersizliğe neden olabilir. Bu noktada yabancı kaynaklar önem kazanmaktadır. Yabancı kaynaklar bir ülkeye portföy yatırımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanma gibi farklı yollarla giriş yapar. Ancak ülkelerin yabancı kaynak girişini artırabilmeleri finansal sistemlerinin gelişmişlik düzeyiyle doğrudan ilişkilidir.

Farklı kesimler ülkeleri gelişmişlik seviyeleri, büyüme oranları, küresel GSYH ve ticaret hacminden aldıkları paylar, doğrudan yabancı yatırım çekme potansiyelleri, üretim ve tüketim kapasiteleri, nüfus yoğunlukları, doğal kaynakları, işgücü, enerji ve üretim maliyetleri, cari dengeleri, döviz-altın rezervleri, finansal krizlere karşı dayanıklılıkları ve finansal gelişmişlik düzeyleri gibi açılardan çeşitli şekillerde gruplandırma eğilimindedir. Bu karakteristik gruplardan biri de Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’nın dâhil olduğu ve yüksek nüfus, güçlü sanayi, zengin doğal/enerji kaynakları ve küresel GSYH’den aldığı payla uluslararası piyasalarda giderek daha fazla söz sahibi olmaya başlayan BRICS grubudur. Diğer pek çok ülke gibi Türkiye’nin de “yükselen güç” olarak adlandırılan bu gruba dâhil olma konusundaki ilgisi ve çeşitli kesimlerin buna yönelik söylemleri son dönemlerde sıklıkla tartışılmaktadır.

Buradan hareketle çalışmada, BRICS ülkeleri ve Türkiye’de 1994-2021 dönemi için cari denge ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin simetrik ve asimetrik nedensellik yoluyla araştırılması amaçlanmıştır. BRICS ülkeleri ve Türkiye’yi kapsayacak şekilde de “BRICS-T ülkeleri” ifadesi kullanılmıştır. Simetrik ilişkilerde serilerin ham halleri üzerinden bir ilişki araştırılırken, asimetrik ilişkilerde seriler pozitif ve negatif şoklarına ayrılarak asimetrik bilgi dâhil edilmekte ve ilişkiler bunun sonucunda elde edilen yeni seriler üzerinden analiz edilmektedir. Bu durum, asimetrik analiz ile daha gerçekçi bulgular ortaya konulabileceğini göstermektedir. Bu açıdan çalışmanın literatüre önemli bir katkı sunması hedeflenmektedir. Çalışmada, öncelikle birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmiş, sonrasında serilerin durağanlıkları araştırılmıştır. Ardından yine sırasıyla Konya (2006) tarafından geliştirilen Panel Nedensellik Testi ile Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen Panel Asimetrik Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde, cari denge ile finansal gelişme kavramları tanımlandıktan sonra iki değişken arasındaki ilişkinin teorik altyapısına değinilmiştir. İkinci bölümde, cari denge ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi inceleyen başlıca literatür çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan analizlerin metodolojisi açıklandıktan sonra yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular yorumlanmıştır. Sonuç kısmında

ise çalışmanın genel değerlendirmesi yapılarak, gerek politika yapımcılar gerekse yatırımcılar için önerilerde bulunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve

Bir ülkede belli bir dönem içerisinde dış dünyayla gerçekleştirilen tüm ekonomik ilişkilerin yansıtıldığı tabloya “ödemeler bilançosu” denilmektedir. Ödemeler bilançosunun en kritik öneme sahip kalemlerinin başında ise içerisinde uluslararası mal ve hizmet ticareti ile tek yanlı transferlerin yer aldığı “cari işlemler hesabı” gelir (Seyidoğlu, 2003: 401-403). Bu hesap, aynı zamanda ihracat ve ithalat arasındaki fark, net faktör geliri ve net nakit transferleri ile ülkenin cari hesap pozisyonunu yansıtır ve cari mal / hizmet piyasasında yabancılar ile ülke vatandaşları arasındaki işlemlerin toplamını gösterir (Obstfeld ve Rogoff, 2010: 1). Cari işlemler hesabı fazla verdiği gibi açık da verebilmektedir. Cari işlemler hesabı alt kalemleri toplandığında, belirli bir dönemde ülkeye giren dövizlerin toplamı ülkeden çıkan dövizlerin toplamından daha yüksek olduğunda “cari fazla”, düşük olduğunda ise “cari açık” söz konusu olur (Hervey ve Merkel, 2001: 2; Karas, 2024: 278). Makroekonomik politikaların bakış açısını geniş ölçüde yansıtan bir değişken olan cari işlemler hesabı, politika yapımcılara göre para politikasının ara hedefi olarak adlandırılmakta ve ülkelerin izlemiş oldukları politikaların seyri ve bu politikaların yaratmış olduğu etkiler açısından önem arz etmektedir. Cari işlemler hesabının dengede olması ya da fazla vermesi arzulan bir durum iken, bu hesabın açık vermesi ülkelerin makroekonomik göstergeleri üzerinde bazı olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla, cari açığın azaltılması pek çok ülkede gündemdeki en önemli konular arasında yer alırken, tam da bu noktada bu açığın kapatılmasında hangi finansman kaynaklarından yararlanılabileceği konusu önemli hale gelir.

Cari açık, mevcut rezervlerin kullanılması ve/veya yabancı kaynak bulunması olmak üzere iki şekilde finanse edilebilmektedir. Yabancı kaynak olarak sınıflandırılan kaynaklar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, portföy yatırımlarını ve dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynakları kapsamaktadır (Subaşat, 2010: 26). Portföy yatırımları, günümüz dünyasındaki değişimlere bağlı olarak piyasalar arasında çok hızlı bir şekilde hareket edebilmektedir, bu yüzden de bu tür yatırımlar için “sıcak para” tabiri kullanılmaktadır. Bu nedenle portföy yatırımları ile cari açığın finansmanı konusu sürdürülebilirlik açısından bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Dışarıdan borçlanarak ise ülkeler ancak belirli bir süre boyunca cari açığın finansmanını sağlayabilmektedir. Çünkü borçlanma arttıkça ülke riski de artar ve bu durum daha yüksek faiz maliyetlerini beraberinde getirir. Sonuçta anapara ve faiz ödemelerinin artması cari açığın daha da büyümesine neden olur. Dolayısıyla, cari açığın azaltılması ve hatta cari fazlaya geçilebilmesi için rezervlerin artırılması ve ülkeye doğrudan yabancı yatırım çekilmesi daha sağlıklı ve kalıcı politikalar olarak öne çıkmaktadır.

Cari açığın finansmanını etkileyen en önemli faktörlerden biri ülkenin finansal gelişmişlik düzeyidir (Alper ve Oransay, 2015: 75). Finansal gelişme literatürde farklı tanımlamalara sahip olmakla birlikte en genel anlamda, finansal sistem içerisinde yer alan tüm araç ve kurumlarda meydana gelen olumlu değişimler olarak ifade edilebilir (Ergeç, 2004: 53). Bir finansal sistemdeki gelişmişlik, ticareti ve risk yönetimini kolaylaştırırken, kaynakların daha verimli alanlara kanalize edilebilmesini sağlamaktadır (Levine, 1996: 230). Kaynakların daha verimli alanlara kanalize edilmesi de büyümeyi destekleyerek, cari açığın en önemli belirleyicilerinden olan tasarruf-yatırım oranını arttırmaktadır (Estrada, Park ve Ramayandi, 2010: 4). Çünkü finansal sistemin gelişmesi, ülkeye gerek portföy yatırımları gerekse doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla sermaye girişini kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan, sermaye girişleri yerli yatırımcıların da üretim faaliyetlerine yönelmelerini özendirerek, tasarruf artışına ve tasarruf-yatırım dengesinin kurulmasına katkı sağlayacaktır (Duman ve Lee, 2000: 3).

Cari açık ile finansal gelişme arasındaki ilişki literatürde farklı bakış açılarıyla incelenmektedir. İlk bakış açısı, finansal gelişmenin cari açığı azaltabileceği yönündeki görüştür. Buna göre,

finansal gelişme ile birlikte ülkeye yabancı sermaye girişi artacak ve bu durum ülkenin teknolojik kapasitesini yukarı çekecektir. Teknoloji kapasitesindeki olumlu gelişmeler ise rekabet gücünü yükselterek ihracatı arttıracak, bu da dış ticaret açığını düşürerek cari açığın azalmasını sağlayacaktır (Alper ve Oransay, 2015: 76). İkinci görüş parasalcı yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre, cari açığı ortaya çıkaran ana neden para arzında yaşanan artışlardır. Para arzındaki artışlar devamında faiz oranlarının düşmesine neden olarak bireyleri daha fazla harcama yapmaya teşvik etmektedir. Bireylerin tüketim eğilimlerindeki artış beraberinde ithalatta artışı getirmekte, ithalatın artması da cari açığın artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, para arzının artması ulusal para biriminin değerinin düşmesine neden olacağından ithalat pahalı, ihracat ise cazip hale gelecek ve bu durum da cari açık üzerinde olumlu etkiye neden olacaktır. Sonuç olarak, para arzının cari açık üzerindeki etkisinin olumlu ya da olumsuz olması, para arzındaki artışın faiz oranı ve kur üzerindeki etkilerinin büyüklüğüne bağlı olarak değişecektir (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 14). Üçüncü görüş ise cari açık ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi cari açığın sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından ele alan görüştür. Buna göre, finansal gelişmedeki iyileşmeler ülkeye olan sermaye girişlerini arttıracığından, bu girişlerin cari açığın kapatılması konusunda sağlayacağı katkılar cari açığın sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Çünkü cari açığın finansmanı noktasında ne kadar az sorun olursa açık o kadar sürdürülebilir olmaktadır (Roubini ve Watchel, 1998: 4-5; Obstfeld, 2008: 15, Uygur, 2012: 17).

2. Literatür Araştırması

2000’li yıllarda bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak sermaye hareketlerinde yaşanan artışlar, finansal gelişme ve cari açık arasındaki ilişkiye olan ilgiyi arttırmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar içerisinde Chinn ve Prasad’ın (2000) yaptıkları çalışma en önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, toplam 89 ülke (18 gelişmiş, 71 gelişmekte olan) için 1971-1995 yılları arası dönemde yatay kesit regresyon ve panel regresyon analizleri yardımıyla finansal gelişme ve cari açık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda, finansal gelişme arttıkça cari açıda da bir artışın yaşandığı bulgusu elde edilmiştir.

Blanchard ve Giavazzi (2002), 1985-2000 yılları arası dönem için OECD ve AB üyesi ülkelerde, finansal bütünleşmeyle birlikte finansal gelişmenin gelişmekte olan ülkeler özelinde daha yüksek cari açıklara sebep olduğu, gelişmiş ülkeler özelinde ise daha yüksek cari fazlaları beraberinde getirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Chinn ve Ito (2007), 1971-2004 yılları arası dönemde ABD ve bazı Doğu Asya ülkelerinin cari işlemler dengesinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada, finansal gelişmişlikteki artışların yasal altyapısı gelişmiş ve açık piyasa dinamikleri olan ülkelerin cari açıklarında azalışa, Doğu Asya ülkelerinde ise cari fazlaya neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bayraktutan ve Demirtaş (2011) tarafından yapılan diğer bir çalışmada, araştırmacılar gelişmekte olan 19 ülkede 1980-2006 yılları arası dönem için cari açığın belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada, finansal gelişmeyi temsil eden para arzının cari açığın temel belirleyicileri arasında olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Alper ve Oransay (2015), OECD üyesi 24 ülkede, 1995-2012 arası dönem için cari açık pozisyonları ile finansal gelişmişlik düzeyleri ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, cari açık pozisyonunun finansal gelişmeye etkisi olduğuna dair herhangi bir kanıtı ulaşılamazken, finansal gelişimin cari açık pozisyonu üzerinde negatif etki yarattığı sonucuna varılmıştır. Yiğitbaş (2017) tarafından, 1987-2014 yılları arası dönemin çeyreklik verileri kullanılarak yapılan çalışmada, Türkiye’de uzun dönemde finansal derinlik seviyesi ile cari açıkların büyüklüğü arasında bir ilişki tespit edilmiş ve devamında finansal derinlikteki artışın cari açığı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çetrez (2017), Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 97 ülke için 1986-2013 yılları arası dönemde cari işlemler dengesinin belirleyicilerini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda finansal gelişmişliğin cari işlemler dengesinin belirleyicisi olduğu, finansal gelişmişlikteki artışın cari

dengeyi kötüleştirdiği bulgusu elde edilmiştir. Taş ve Taşar (2020), Türkiye’de 1980-2018 arası dönemde finansal gelişmenin cari işlemler dengesi üzerinde 1995-2002 ve 2005 yıllarında pozitif, diğer yıllarda ise negatif etki yarattığı bulgusuna rastlamışlardır. Altaylıgil ve Çetrez (2020) tarafından yapılan çalışmada, 97 ülke (44 gelişmiş, 53 gelişmekte olan) özelinde 1986-2013 yılları arası dönem için cari açığın belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada cari açığın belirleyicilerinden birinin finansal gelişme olduğu ve finansal gelişmedeki artışın daha büyük cari açıklara neden olabileceği bulgusuna vurgu yapılmıştır.

Çeştepe, Bayramoğlu ve Sümer (2021) Türkiye özelinde yaptıkları çalışmalarında, 1998-2019 yılları arasında çeyreklik dönemler itibariyle dış borçluluk durumu ile ekonomik büyüklük, cari açıklık ve finansal gelişmişlik arasında varlığı söz konusu olası ilişkileri analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, uzun dönem dikkate alındığında, dış borçlanma seviyesi ile ekonomik büyüklük ve finansal gelişmişlik seviyeleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, dış borçlanma seviyesi ve cari açık seviyesi arasında ise negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Erarslan, Pehlivanoglu ve Narman (2021), Türkiye’de 1990-2019 yılları arası dönem için finansal derinleşme ile cari açık arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada, finansal derinleşme olgusunun Türkiye’nin cari açık pozisyonu üzerinde kritik etkisinin bulunduğu ve de zaman içerisinde bu etkinin giderek artma eğilimi gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Bousnina ve Gabsi (2022) tarafından yapılan çalışmada, 1990-2018 dönemi için MENA ülkelerinde cari denge ile finansal gelişmişlik ilişkisi incelenmiş ve finansal gelişmenin cari denge üzerinde pozitif etki yarattığı bulgusuna ulaşılmıştır. Şengül (2023), 1981-2018 dönemi için Kırılgan Beşli ülkeleri özelinde yaptığı çalışmada, kısa dönemde finansal gelişmişlik seviyesi ile cari açıklar arasında herhangi bir ilişkinin varlığını tespit edemezken, uzun dönemde karşılıklı ilişki tespit etmiştir.

Literatür incelemesinde de görüldüğü üzere, yapılan çalışmaların bazılarında finansal gelişmenin cari açığı arttırdığı, bazılarında ise azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu farklılığın ana nedenleri olarak kullanılan yöntem, incelenen ülke/ülkeler ve değişkenler ile zaman aralıklarının farklı olması söylenebilir. Yine görüldüğü üzere, az sayıda çalışmada finansal gelişme ile cari denge arasındaki ilişki doğrudan incelenirken, çoğu çalışmada cari açığın belirleyicileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarda genellikle simetrik ilişkilerin test edildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak, finansal gelişme ve cari denge arasındaki ilişki BRICS-T ülkeleri özelinde, simetrik ve asimetrik ilişkiler dikkate alınarak incelenmiştir.

3. Yöntem

Çalışmada, finansal gelişme ile cari denge arasındaki ilişki BRICS-T ülkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye özelinde simetrik ve asimetrik ilişkiler dikkate alınarak incelenmektedir. Çalışmada finansal gelişme ile ilgili veriler Uluslararası Para Fonu (IMF) veri tabanından, cari işlemler dengesiyle ilgili veriler ise Dünya Bankası (WB) veri tabanından elde edilmiştir. Finansal gelişmeyi gösteren Finansal Gelişme Endeksi verisi “0” ile “1” arasında değere sahip olup, bulunan endeks değerinin “1”e yakın olması yüksek derecede finansal gelişmişliği ifade etmektedir. Cari işlemler dengesi hesabı verileri ise GSYH içerisindeki pay şeklinde analize dâhil edilmiştir. Analizde 1994-2021 yılları arası döneme ilişkin yıllık veriler dikkate alınmış olup, tüm verilerin eksiksiz olarak elde edilebildiği 1994 yılının başlangıç yılı, son verilerin elde edildiği 2021 yılının da bitiş yılı olarak alınması çalışmanın zaman kısıtını oluşturmaktadır. Tablo 1’de çalışma kapsamında ele alınan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri örneklem ülkeler ve panel bazında verilmiştir:

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Ülke	Değişken	Gözlem	Ort.	Std. Sap.	Min.	Max.
Brezilya	cd	28	-2.301	1.81	-4.499	1.339
	fg	28	0.527	0.117	0.324	0.667
Rusya	cd	28	5.485	4.085	-0.206	17.474
	fg	28	0.477	0.656	0.335	0.576
Hindistan	cd	28	-1.209	1.434	-5.005	1.444
	fg	28	0.447	0.039	0.357	0.539
Çin	cd	28	2.972	2.541	0.174	9.948
	fg	28	0.495	0.107	0.354	0.674
Güney Afrika	cd	28	-1.953	2.21	-5.338	3.69
	fg	28	0.472	0.089	0.286	0.593
Türkiye	cd	28	-2.632	2.627	-8.87	2.014
	fg	28	0.421	0.073	0.293	0.511
Panel	cd	168	0.061	3.996	-8.87	17.474
	fg	168	0.473	0.091	0.286	0.674

Örneklem ülkeler arasında Rusya ve Çin'in ortalama olarak ilgili dönem boyunca cari fazla verdiği görülmektedir. Türkiye'nin ise ortalama %2,63 oranında cari açığa, ülkeler arasında en yüksek cari açığa sahip ülke konumunda olduğu görülmektedir. Kaldı ki, ülkemizde bilhassa 1980'li yıllarda izlenmeye başlanan dışa açık büyüme modeliyle birlikte yaşanan en önemli sorunlardan biri cari açıklar olmuştur. Cari açık veren ülkeler arasında ikinci sırada Brezilya, üçüncü sırada Güney Afrika yer alırken, Hindistan en az cari açığa sahip ülke konumundadır. Finansal gelişmişlik açısından değerlendirildiğinde ise en yüksek finansal gelişmişliğe sahip ülke Brezilya'dır. Çin ikinci, Rusya üçüncü, Güney Afrika dördüncü, Hindistan beşinci ve Türkiye altıncı sırada en yüksek finansal gelişmişliğe sahip ülkelerdir.

Çalışma kapsamında, serilerin durağanlıklarının belirlenebilmesi için birim kök testinin uygulanması gereklidir. Bununla birlikte, panel veri analizlerinde birim kök testlerinin anlamlı sonuçlar verebilmesi için önce serilerin yatay kesit bağımlılıklarının test edilmesinin de önemli olduğu bilinmektedir. Serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olmadığı durumlarda birinci nesil, sahip olduğu durumlarda da ikinci nesil birim kök testlerinin anlamlı sonuçlar vermesi beklenmektedir. Buradan hareketle, çalışma kapsamında önce yatay kesit bağımlılığı testi, ardından birim kök testi uygulanmıştır. Son aşama olarak, simetrik ilişkileri göz önünde bulunduran ve Konya (2006) tarafından geliştirilen "Panel Nedensellik Testi" ile asimetrik ilişkileri göz önünde bulunduran ve Hatemi-J (2012) tarafından literatüre kazandırılan "Panel Asimetrik Nedensellik Testi"nin uygulanmasına geçilmiştir.

3.1. Analiz ve Bulgular

Panel veri analizlerinde serilerin durağanlıklarının tespit edilmesi ve ilerleyen aşamalarda kullanılacak testlerin belirlenmesinde birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi önemlidir. Özellikle 2000'li yılların başında küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan gelişmeler ve de günümüz koşulları bağlamında değerlendirildiğinde, bir ülkede çıkan bir şokun diğer ülkelerde de etkisini gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla, yapılan analiz ve tahminlerde birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı göz ardı edildiğinde sonuçlar tutarsız ve sapmalı olabileceğinden, çalışmada önce serilere ait yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir.

Literatürde yatay kesit bağımlılığı ile ilgili geliştirilmiş çeşitli testler bulunmakla birlikte, bu testler zaman ve yatay kesit boyutunun büyüklüğüne bağlı olarak farklı sonuçlar verebilmektedir. İlgili testler içerisinde ilk geliştirilen test Breusch ve Pagan'ın (1980) geliştirdikleri LM testi olup,

karşılaştırıldığında zaman boyutu yatay kesit boyutundan daha büyük olan panellerde kullanılmaktadır (Breusch ve Pagan, 1980: 247). Ardından Pesaran (2004), zaman ve yatay kesit boyutlarının her ikisinin de büyük olduğu panellerde kullanılan CD_{LM} testini geliştirmiştir. Yatay kesit boyutu zaman boyutuna kıyasla daha büyük olduğunda tutarlı sonuçlar veren CD testi de yine Pesaran (2004) tarafından geliştirilmiştir (Pesaran, 2004: 9-24). Son olarak Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), çok daha önce geliştirilen LM testi ile karşılaştırıldığında bu testin farklı bir versiyonu olarak kabul edilen ve gerek zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük gerekse yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük olan panellerde kullanılabilme olanağı veren LM_{adj} testini geliştirmişlerdir (2008: 108). Çalışmada, zaman boyutunun 28 yıl (1994-2021) ve yatay kesit boyutunun 6 ülke olması nedeniyle zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyüktür. Bu nedenle çalışmada LM testi ile LM_{adj} testi sonuçları dikkate alınmaktadır. Serilere ait yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	Testler			
	LM Testi (1980)	CD_{LM} Testi (2004)	CD Testi (2004)	LM_{adj} Testi (2008)
fg	28,388 (0,019**)	2,444 (0,007*)	-3,315 (0,000*)	3,275 (0,001*)
cd	45,972 (0,000*)	5,655 (0,000*)	-1,796 (0,036**)	5,568 (0,000*)

*Not: * ve ** sembolleri sırasıyla; %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.*

Ulaşılan bulgulara bağlı olarak, birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmadığı şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilir. Başka bir ifadeyle, birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu söylenebilir. Buradan hareketle, bu aşamadan sonra uygulanan hem birim kök testi hem de nedensellik testi, yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran testlerdir.

Serilere ait yatay kesit bağımlılığının tespitinin ardından, yatay kesit bağımlılığının dikkate alındığı ikinci nesil birim kök testlerinden Cross-sectional Augmented Dickey Fuller (CADF) panel birim kök testinin uygulanmasına geçmiştir. Pesaran’ın (2007) geliştirdiği bu testte, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları göz önünde bulundurulmaktadır (Pesaran, 2007: 266). Testte, H_0 hipotezi serilerin birim kök içeriyor olduğu, diğer bir ifadeyle serilerin durağan olmadığı şeklinde kurulmaktadır. Tablo 3’te, yapılan analizde kullanılan serilere ilişkin CADF panel birim kök testinden elde edilen sonuçlar verilmiştir:

Tablo 3: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

		t-bar	Kritik Değerler			z[t-bar]	Ola. Değ.
			% 1	% 5	% 10		
I(0)	fg Sbt**	-2,192	-2,570	-2,330	-2,210	-1,092	0,137
	cd Sbt ve Trd***	-2,162	-3,100	-2,860	-2,730	0,391	0,652
	fg Sbt	-1,911	-2,570	-2,330	-2,210	-0,380	0,352
	cd Sbt ve Trd	-2,420	-3,100	-2,860	-2,730	-0,289	0,386
I(1)	fg Sbt	-3,379	-2,570	-2,330	-2,210	-4,089	0,000*
	cd Sbt ve Trd	-3,364	-3,100	-2,860	-2,730	-2,777	0,003*
	fg Sbt	-4,221	-2,570	-2,330	-2,210	-6,214	0,000*
	cd Sbt ve Trd	-3,454	-3,100	-2,860	-2,730	-3,013	0,001*

*Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.*

*** Sbt: Sabitli, *** Sbt ve Trd: Sabitli ve Trendli*

Bu sonuçlar doğrultusunda, çalışmada kullanılan serilerin düzey değerlerinin olasılık değerleri 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememektedir. Diğer bir ifadeyle, serilerin birim kök içerdiği, durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin durağan hale getirilebilmesi adına serilere fark alma işlemi uygulanmış ve seriler yeniden analize dâhil edilmiştir. Birinci dereceden farklar alındıktan sonra serilere ilişkin olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani serilerin birinci derece farkları birim kök içermezken, durağan oldukları bulgusu elde edilmiştir.

Serilerin durağanlıklarının tespitinin ardından aralarındaki nedensellik ilişkisinin test edilebilmesi amacıyla önce Konya (2006) Panel Nedensellik testinin ve bu testin sonrasında da Hatemi-J (2012) Panel Asimetrik Nedensellik testinin uygulanmasına geçilmiştir. Konya (2006) Panel Nedensellik Testi, SUR (seemingly unrelated regressions) tahmincisine ve yatay kesit birimlerine özgü bootstrap olasılık değerleriyle Wald testine dayalı bir yaklaşımdır. Aynı zamanda testte, serilerin birim köklü olup olmaması ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmaması önem arz etmemektedir. Dolayısıyla, serilerin birim köklü olması ve uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin olmaması durumunda dahi analize imkân tanınmaktadır (Konya, 2006: 979). Testte H_0 hipotezi, seriler arasında nedensel bir ilişkinin olmadığı şeklinde kurulmaktadır. Konya (2006) Panel Nedensellik testinden elde edilen sonuçlar aşağıda, Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4: Konya (2006) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülke	fg=>cd	cd=>fg
Brezilya	0,001 (0,946)	2,592 (0,008*)
Rusya	1,207 (0,237)	3,114 (0,307)
Hindistan	2,974 (0,230)	2,046 (0,255)
Çin	0,623 (0,294)	0,035 (0,801)
G. Afrika	2,265 (0,130)	19,093 (0,000*)
Türkiye	1,246 (0,466)	0,013 (0,988)
Panel Geneli	13,986 (0,302)	15,219 (0,230)

*Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.*

Tabloda gösterilen bulgular doğrultusunda, panel genelinde yani BRICS-T ülkelerinde finansal gelişmişlik ve cari denge arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit birimleri bazında incelendiğinde ise finansal gelişmeden cari dengeye hiçbir ülkede nedensellik ilişkisinin olmadığı, yalnızca Brezilya ve G. Afrika özelinde cari dengeden finansal gelişmişliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, Brezilya ve G. Afrika'da cari dengenin finansal gelişmenin bir nedeni olduğu söylenebilir.

Konya (2006) Panel Nedensellik testinde, nedensellik ilişkisi serilerin şoklarına bakılmaksızın sadece serilerin hareketleri dikkate alınarak analiz edilmektedir. Oysaki serilerin pozitif ve negatif şoklarına ayrılması gerekir. Çünkü piyasa başarısızlığı olarak değerlendirilen asimetrik bilgi sorununun analizlere dâhil edilmesi, özellikle günümüzde yoğun bir şekilde görülen asimetrik bilgi sorununun etkisinin net bir şekilde görülebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek adına Hatemi-J (2012) Panel Asimetrik Nedensellik testini geliştirmiştir. Test sözü edildiği üzere, serileri pozitif ve negatif şoklarına ayırmakta ve böylece asimetrik bilgiyi analize dâhil etmektedir (Hatemi-J, 2012: 448). Hatemi-J (2012) Panel Asimetrik Nedensellik testinin, diğer test olan Konya (2006) Panel Nedensellik testinde olduğu gibi durağan ve durağan olmayan serilerin her ikisine de uygulanabilme imkânı bulunmaktadır. Testte H_0 hipotezi seriler

arasında nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde kurulmaktadır. Tablo 5'te, Hatemi-J (2012) Panel Asimetrik Nedensellik testinin uygulanması ile ulaşılan bulgular verilmiştir:

Tablo 5: Panel Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları (Hatemi-J)

Ülkeler	Nedenselliğin Yönü	Finansal Gelişme → Cari Denge Mwald İstatistiği	Cari Denge → Finansal Gelişme Mwald İstatistiği	Olasılık	Olasılık
Brezilya	+→+	11,717	0,730	0,003*	0,694
Rusya		0,359	1,468	0,836	0,480
Hindistan		0,275	0,085	0,871	0,958
Çin		10,308	5,348	0,006*	0,069***
G. Afrika		0,352	2,610	0,839	0,271
Türkiye		8,341	0,181	0,015**	0,913
Brezilya		+→-	0,677	7,259	0,713
Rusya	0,043		31,942	0,979	0,000*
Hindistan	1,076		6,356	0,584	0,042**
Çin	3,813		0,418	0,149	0,811
G. Afrika	11,878		0,078	0,003*	0,962
Türkiye	26,598		0,329	0,000*	0,848
Brezilya	-→-		3,027	17,043	0,220
Rusya		0,227	2,308	0,893	0,315
Hindistan		0,002	1,303	0,999	0,521
Çin		1,123	25,443	0,570	0,000*
G. Afrika		102,855	3,416	0,000*	0,181
Türkiye		11,236	12,469	0,004*	0,002*
Brezilya		-→+	0,099	5,943	0,952
Rusya	0,018		5,497	0,991	0,064***
Hindistan	13,570		1,274	0,001*	0,529
Çin	1,883		1,451	0,390	0,484
G. Afrika	5,429		9,072	0,066***	0,011**
Türkiye	115,098		0,478	0,000*	0,787

Not: *, **, *** sembolleri sırayla; %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

Panel asimetrik nedensellik testi sonuçları bağlamında, Brezilya'da ve Çin'de yalnızca finansal gelişmenin pozitif şoklarından cari dengenin pozitif şoklarına doğru bir nedensellik saptanmıştır (Tablo 5). Yani Brezilya ve Çin'de finansal gelişmede yaşanacak bir iyileşmenin cari denge üzerinde olumlu bir etki yaratması beklenmektedir. Rusya'da finansal gelişmeden cari dengeye doğru herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Yani Rusya'da finansal gelişme cari dengenin nedeni değildir. Hindistan'da sadece finansal gelişmenin negatif şoklarından cari dengenin pozitif şoklarına doğru nedensellik bulgusuna rastlanmıştır. Hindistan'da finansal gelişmede yaşanacak bir gerilemenin cari denge üzerinde olumlu etki yaratması beklenmektedir. Güney Afrika'da finansal gelişmenin pozitif şoklarından cari dengenin negatif şoklarına ve finansal gelişmenin negatif şoklarından cari dengenin negatif şokları ile pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Güney Afrika'da finansal gelişmenin cari denge üzerinde büyük oranda olumsuz etki yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'de ise finansal gelişmenin hem pozitif hem de negatif şoklarından cari dengenin hem pozitif hem de negatif şoklarına doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Bu sonuç ülkemizde finansal sistem içerisinde yer alan finansal piyasa ve kurumlar açısından yüksek düzeyde asimetrik bilginin varlığını

göstermesi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla, Türkiye’de finansal gelişmede yaşanacak değişimlerin cari denge üzerinde etkili önemli bir faktör olacağı söylenebilir.

Cari dengenin şoklarından finansal gelişmenin şoklarına doğru asimetrik nedensellik incelendiğinde ise Brezilya’da cari dengenin pozitif şoklarından finansal gelişmenin negatif şoklarına, cari dengenin negatif şoklarından finansal gelişmenin pozitif ve negatif şoklarına doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Brezilya’da cari dengede yaşanan gelişmeler ülkenin finansal sistemi üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. Rusya’da cari dengenin pozitif şoklarından finansal gelişmenin negatif şoklarına ve cari dengenin negatif şoklarından finansal gelişmenin pozitif şoklarına doğru bir nedenselliğin olduğu saptanmıştır. Bu durum Rusya’da cari denge ile finansal gelişmişlik arasında ters yönlü bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Hindistan’da cari dengenin pozitif şoklarından finansal gelişmenin negatif şoklarına doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Bu durum finansal gelişmeden cari açığa doğru tespit edilen ilişkiyle birbirini destekler niteliktedir. Çin’de cari dengenin pozitif şoklarından finansal gelişmenin pozitif şoklarına, cari dengenin negatif şoklarından da finansal gelişmenin negatif şoklarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular finansal gelişmeden cari dengeye doğru tespit edilen nedensellik ilişkisiyle birbirini destekler niteliktedir. Yani Çin’de cari dengedeki iyileşme finansal gelişmeyi olumlu etkilerken, cari dengede yaşanan olumsuz gelişmeler finansal gelişmeyi olumsuz etkilemektedir. Güney Afrika’da cari dengenin negatif şoklarından finansal gelişmenin pozitif şoklarına doğru nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmüş olup, cari denge ve finansal gelişmişlik arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Bu durum finansal gelişmeden cari dengeye doğru tespit edilen asimetrik nedensellikle de birbirini desteklemektedir. Türkiye’de ise cari dengenin negatif şoklarından finansal gelişmenin negatif şoklarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılırken, buna bağlı olarak cari açığın finansal gelişme üzerinde olumsuz etki yarattığı ifade edilebilir.

Yapılan analizler sonucunda, asimetri etkisi dikkate alınmadığında cari denge ile finansal gelişme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı, asimetrik etki dikkate alındığında ise nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, asimetrik etkilerin önem taşıdığını ve piyasalarda asimetrik bilgi sorununun önemli bir faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4. Sonuç

Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere çoğu gelişmiş ülkenin, özellikle de neoliberal politikaların hâkim olmaya başladığı 1980’li yıllardan itibaren, en önemli sorunları arasında cari açık sorunu başı çekmektedir. Sonrasında 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizle birlikte başta ABD olmak üzere çoğu ülkede cari açığın belirleyicilerinin neler olduğu kadar bu belirleyicilerden farklı olarak finansal gelişmişlik konusu da önem kazanmaya başlamıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, önceleri cari açığın belirleyicileri olarak makroekonomik faktörler dikkate alınırken, son dönemlerde finansal gelişmişlik seviyesi dikkate alınmaya başlamıştır. Buradan hareketle, çalışmada BRICS-T ülkelerinde 1994-2021 döneminde cari açık ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada simetrik ilişkilerin yanı sıra piyasa başarısızlık nedenleri arasında yer alan asimetrik bilgi sorununu da dikkate alan asimetrik ilişkiler de analiz edilmiştir.

Çalışmada kapsamında yapılan Konya (2006) Panel Nedensellik analizine göre, panel genelinde cari denge ve finansal gelişme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamazken, sadece Brezilya ve Güney Afrika’da cari dengeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ardından uygulanan Hatemi-J (2012) Panel Asimetrik Nedensellik analizi sonuçlarına göre ise tüm yatay kesit birimlerinde cari denge ile finansal gelişmenin pozitif ve negatif şokları arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Brezilya’da finansal gelişme ile cari açığın karşılıklı etkileşim içinde oldukları görülmüştür, dolayısıyla politika yapıcıların bu iki faktör ile ilgili alacakları kararlarda dikkatli davranmaları önem arz etmektedir. Rusya’da cari

denge ile finansal gelişme arasındaki ters yönlü ilişkiden hareketle, politika yapıcıların amacının finansal gelişmenin artırılması ise cari açık sorunuyla karşılaşabilecekleri, cari dengenin sağlanması yönünde izlenecek politikaların da finansal gelişme üzerinde olumsuz etki yaratabileceğini dikkate almaları önem arz etmektedir. Hindistan'da da finansal gelişme ve cari denge arasındaki ters yönlü ilişkiden hareketle, amaç cari dengenin sağlanması ise finansal gelişmeden taviz verilebileceği ifade edilebilir. Çin'de finansal gelişme ve cari denge arasında karşılıklı tespit edilen asimetrik nedensellikler birbirini doğrular niteliktedir. Buradan hareketle, Çin'de cari dengenin sağlanabilmesi için finansal gelişmenin önündeki engellerin kaldırılması yönünde adımlar atılması ve finansal gelişmenin sağlanabilmesi için de öncelikle cari dengenin sağlanmasına yönelik politikaların izlenmesi önemlidir. Güney Afrika'da finansal sistemde var olan asimetrik bilgi sorununun çözülerek, cari denge üzerinde olumlu etkilerin yaratılabilmesi yönünde politikaların izlenmesi önemlidir. Türkiye'de uzun yıllardır devam eden cari açık sorununun giderilmesi yönünde izlenecek politikaların finansal gelişme üzerinde de olumlu etki yaratabileceği görülmektedir. Bu nedenle öncelikle tasarruf-yatırım dengesini ifade eden cari dengenin tutturulabilmesi için finansal gelişmenin sağlanması ve bu sayede yabancı yatırımların gelmesiyle birlikte tasarruf eğiliminin artırılması, politika yapıcılar tarafından dikkate alınması gereken konulardandır.

Çalışmada elde edilen bulgular BRICS-T ülkelerinde cari denge ile finansal gelişme arasında asimetrik ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu durum serilerin pozitif ve negatif şoklarına ayrılarak oluşturulan yeni seriler arasında gerçekte var olan ama ham serilerde saklı kalan ilişkinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aslında var olan ilişkinin o serinin artış ve azalışlarından kaynaklandığı ifade edilebilir. Sonuç olarak, asimetrik ilişkiler dikkate alınarak yapılan analizden elde edilen bulgular, ilişki yok gibi görünse de gerçekte saklı bir ilişki olduğunu, bu ilişkinin artış ve azalışlardan kaynaklandığını, daha açık ifadeyle cari denge ile finansal gelişme arasındaki bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Bu durum politika yapıcıların politika tercihlerine, yatırımcıların da yatırım kararlarına önemli katkılar sağlayabilecektir.

Finansal gelişme ve cari denge arasındaki ilişkiyi simetrik ve asimetrik ilişkileri dikkate alarak inceleyen bu çalışmanın, gerek metodoloji ve ulaşılan sonuçlar bağlamında gerekse farklı ülkeler/ülke grupları ve dönemler dikkate alınarak yapılacak sonraki çalışmalara yol gösterici olabileceği düşüncesiyle, literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Alper, A. E., ve Oransay, G. (2015). Cari açık ve finansal gelişmişlik ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(2), 73 – 85.
- Altaylıgil, Y. B. ve Çetrez, M. (2020). Macroeconomic, institutional and financial determinants of current account balances: a panel data assessment. *Journal of Economic Structures*, 9(49), 1-23.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 22(2), 1-28.
- Blanchard, O. ve Giavazzi, F. (2002). Current account deficits in the euro area: the end of the Feldstein-Horioka Puzzle?. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2002(2), 147-186.
- Bousnina, R. ve Gabsi, F. B. (2022). Current account balance and financial development in mena countries: the role of institutions. *Comparative Economic Studies*, 64, 109–142.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

- Chinn, M. D. ve Ito, H. (2007). Current account balances, financial development and institutions: Assaying the world “saving glut. *Journal of international money and Finance*, 26(4), 546-569.
- Chinn, M. D. ve Prasad, E. S. (2000). *Medium-Term determinants of current accounts in industrial and developing countries: An empirical exploration*. NBER Working Paper, No. 7581.
- Çeştepe, H., Tay Bayramoğlu, A. ve Sümer, E. (2021). Dış borçlanma, iktisadi büyüme, cari açık ve finansal gelişme ilişkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60, 419-445.
- Çetrez, M. (2017). *Cari işlemler dengesinin belirleyicileri: Ekonometrik bir uygulama (1986-2013)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Duman, A. ve Lee, K. (2000). Financial system, financial liberalization and crises, a tale of two countries: Turkey and Korea. Erişim adresi: www.ritsumei.ac.jp/~leekk/study/kotur.doc].
- Dünya Bankası. (2024). World Bank Open Data. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/>
- Erarşlan, C., Pehlivanoglu, F. ve Narman, Z. (2021). Türkiye’de finansal derinleşme ve cari açık ilişkisinin var modeli ile analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 238-251.
- Ergeç, E. H. (2004). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve Türkiye örneği: 1988-2001. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 51-66.
- Estrada, G. B., Park, D. ve Ramayandi, A. (2010). *Financial development and economic growth in developing Asia*. Asian Development Bank Economics Working Paper, (233).
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests With An Application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- Hervey, J. L. ve Merkel, L. S. (2001). A record current account deficit: causes and implications. *Economic Perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago*, 24(4), 2-13.
- Karaş, G. (2024). Bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin analizi Türkiye örneği (1975-2020). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 79, 276-288.
- Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(2006), 978-992.
- Levine, R. (1996). Foreign banks, financial development, and economic growth. *Journal of Economic Literature*, 7, 224-54.
- Obstfeld, M. (2008). *International finance and growth in developing countries: What have we learned?*. The World Bank, WP/34.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K. (2010). Global imbalances and the financial crisis: products of common causes. R. Glick ve M. M. Spiegel (Ed.), in *Asia and the global financial crisis* (1-63). San Francisco: Federal Reserve Bank of San Francisco.
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. IZA Discussion Paper No. 1240.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.

- Roubini, N. ve Wachtel, P. (1998). *Current account sustainability in transition economies*. NBER Working Paper Series, WP/6468/1-58.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*. 21. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Subaşat, T. (2010). Türkiye'nin cari açık sorunu: nedenler ve çözümler. *İktisat ve Toplum, Ekim* (1), 26-34.
- şengül, O. (2023). Cari açık – finansal gelişme ilişkisi: kırılğan beşli örneği. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 15(28), 168-179.
- Taş, ř. ve Taşar, İ. (2020). Finansal gelişme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki: Türkiye örneği. ř. Taş (Ed.), *Güncel makroekonomik sorunlar içinde* (97-114). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Uluslararası Para Fonu. (2024), Financial Development Index, <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B>
- Uygur, E. (2012). *Türkiye'de cari açık tartışması*. Turkish Economic Association Discussion Paper, 25.
- Yiğitbaş, ř. (2017). The relationship between financial depth and current account deficit in Turkey. *Journal of Management Economics and Business*, 13(3), 507-520.

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 1 enstitü, 11 fakülte, 1 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.